

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE'DEKİ ORTA VE ÜST SINIF
ROMANLARIN YAŞAM ŞANSLARI VE
TARZLARI BAKIMINDAN GÜNDELİK HAYAT
DENEYİMLERİ

Ali EĞİ
2502150269

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Murat ŞENTÜRK

İSTANBUL - 2024

ÖZ

TÜRKİYE’DEKİ ORTA VE ÜST SINIF ROMANLARIN YAŞAM ŞANSLARI VE TARZLARI BAKIMINDAN GÜNDELİK HAYAT DENEYİMLERİ

ALİ EĞİ

Bu tezde Türkiye’de yaşayan orta ve üst sınıf Romanların/Çingenelerin yaşam şansları ve yaşam tarzları çerçevesinde etnik Roman kimliklerini gizlemeden, etnik kimliklerini sosyal avantaj sağlayan bir sermaye olarak kullanarak topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilikleri ele alınmaktadır. Bu tez, orta ve üst sınıf bireylerden hareketle Romanları/Çingeneleri dezavantajlı, yoksul, madun, homojen ve alt-sınıf biçiminde resmeden mevcut literatüre dair olgusal ve söylemsel düzeyde bir sosyolojik eleştiri getirmeyi amaçlamaktadır. Bu tezde orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilikleri nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desen ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Roman topluluğu içerisinde orta ve üst sınıf kriterlerine sahip 33 katılımcı (3 kadın, 30 erkek) ile yarı-yapılandırılmış bir form çerçevesinde yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Yaşam şansları ve tarzları ile topluluktan farklılaşan bu aktörler, sahip oldukları temsiliyet patronajlarını, statülerini ve güçlerini artırarak prestijli bir konum elde etmektedirler. Elitleşme olarak da tanımlanabilecek bu süreçte aktörler topluluk ile kurumlar ve toplumun geneli arasında köprü işlevi görerek, topluluğun karşılaştığı sorunlar konusunda sorumluluk almaktadırlar. Elitleşen Romanlar bir yandan topluluğu sosyal hareketliliğin mümkün olduğuna inandırmakta diğer yandan ise topluluk dışında mevcut pejoratif Roman imajını kırmaktadırlar. Bu aktörlerin ortaya çıkış koşullarında Türkiye’nin tarihsel sosyal içerme ve kültürel değer anlayışı oldukça kritik öneme sahiptir. Ayrıca orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçleri tarihsel olarak Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin de bir sonucu olarak görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman/Çingene, orta ve üst sınıf Romanlar, Roman elitler, etnisite sermayesi, Romanlar ve sosyal hareketlilik, etnik azınlık elitizmi.

ABSTRACT

EVERYDAY LIFE EXPERIENCES OF MIDDLE AND UPPER CLASS ROMANI PEOPLE IN TURKEY IN TERMS OF LIFE CHANCES AND LIFESTYLES

ALİ EĞİ

This thesis focuses on the community-based social mobility of middle-and upper-class Roma/Gypsies living in Turkey within the framework of their life chances and lifestyles, without hiding their ethnic Roma identity and using their ethnic identity as a capital that provides social advantage. This thesis aims to provide a factual and discursive sociological critique of the existing literature that portrays Roma/Gypsies as disadvantaged, poor, subaltern, homogeneous and underclass based on the middle-and upper-class individuals. In this thesis, the social mobility of the middle-and upper-class Roma individuals is attempted to be understood through a phenomenological design within the scope of qualitative research methodology. Face-to-face interviews were conducted with 33 participants (3 women, 30 men) from the Roma community who fit the criteria of middle-and upper-class, within the framework of a semi-structured form. These individuals, who differentiate from the community with their life chances and styles, gain a prestigious position by increasing their representation patronage, status and power. In this process, which can also be defined as elitization, the individuals act as a bridge between the community, institutions and society, and take responsibility for the problems faced by the community. On the one hand, elitized Roma convince the community that social mobility is possible, and on the other hand, they break the existing pejorative image of Roma outside the community. Turkey's historical understanding of social inclusion and cultural values is of critical importance in the emergence of these individuals. Moreover, the processes of social mobility and elitization of middle-and upper-class Roma have historically been a result of the Roma civil society and political movement.

Keywords: Roma/Gypsy, middle and upper class Roma, Romani elites, ethnicity capital, Roma and social mobility, ethnic minority elitism.

ÖNSÖZ

Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçleri ile ilgili olan bu tezin başlangıcı 2017 yılında 12 ilde yürütülen Roman vatandaşların yoğun olarak yaşadıkları alanlarda eğitim, istihdam, sağlık, barınma ve sosyal hizmet alanında, onların erişim imkânlarını güçlendirmeye ve kazandıkları beceri ve onur ile toplumsal katılımlarının, sosyal içermelerinin sağlanmasına odaklanan SİROMA Projesi'ne dayanmaktadır. Projedeki arabulucu aktörlerin profilinden ve sosyal konumlarından ilham alınarak, Roman topluluğunda başarılı, rol model olan, toplumsal saygınlığı yüksek, temsiliyet kabiliyeti olan orta ve üst sınıf konumundaki Romanlar ile çalışmaya karar verilmiştir. Bu tez çalışmasının genel amacı, Romanları/Çingeneleri homojen bir grup olarak resmeden mevcut literatürün olgusal ve söylemsel hâkimiyetini sorgulamak ve daha bütüncül bir Roman/Çingene topluluğu resmi ortaya koymaktır. Bu resim özellikle toplumsal sistemde topluluk adına konuşabilen temsiliyet patronajına sahip orta ve üst sınıf Romanların yaşam şansları ve tarzlarının incelenmesiyle ortaya çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışması Romanlara yönelik olan yerleşik toplumsal kabullerin, kanıksanmış kalıpyargıların, egzotik ve marjinal inşaların/algıların gözden geçirilmesini ve kritize edilmesini amaçlamaktadır.

Romanların sorunlarına tek bir perspektiften yaklaşılması sürekli aynı sonuçların alınması ile neticelenmektedir. Bu tez ise Romanların içerisinde var olduğu düşünülen orta ve üst sınıf aktörlerin gündelik hayat deneyimlerini, yaşam şansları ve yaşam tarzları bakımından ele alarak, etnisite ve sosyal hareketlik literatürlerindeki boşlukları doldurmayı planlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Roman topluluğunda sosyal hareketliliğin mümkün olmasını göstermesinden dolayı topluluk açısından; Roman olmayanlar ile kurulan ilişkilerde dezavantajlı, alt-sınıf Roman imajını kırmasından dolayı toplumun geneli açısından; etnik elitizm/elitler kavramsallaştırması ile etnik topluluklara yönelik dezavantajlı imajı sorgulamasından dolayı akademik açıdan; ve son olarak orta ve üst sınıf Romanların önerilerinin deneyimlenmiş, sonuç alınan, sürdürülebilir öneriler olmasından dolayı da sosyal politika açısından alana katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu tez Türkiye'de Romanların

karşılaşmış olduğu sorunları, bu sorunları çözme potansiyeline sahip karar alıcı aktörlerin perspektifinden ele almasından dolayı yenilikçi bakış açısına sahiptir.

Türkiye’deki orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçlerine odaklanan bu tezde nitel araştırma yöntemi kapsamında fenomenolojik desen tercih edilmiştir. Bu desenin seçilmesinde temel amaç Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreçlerindeki gündelik hayat deneyimlerini anlamaktır. Roman bireylerin kendi yaşantılarında elde ettikleri yaşam fırsatlarını/imkânlarını nasıl değerlendirdikleri, içine doğdukları damgalanmış ve marjinalize edilmiş sosyo-kültürel gerçekliği kendi sosyal çevrelerinden farklı olarak ne şekilde yorumladıkları bu tür bir desen ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Tezde toplam 33 (3 kadın 30 erkek) katılımcı ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Etik Kurul onayının alındığı yarı-yapılandırılmış form aracılığı ile veriler farklı zamanlarda ve mekânlarda toplanmıştır. Toplanan veriler Maxqda yazılımında tematik ve analitik kodlamalar ile analiz edilmiştir. Ayrıca saha çalışması 2019-2022 yılları başladığı için veri toplama süreci pandemi koşullarına denk gelmiş ve bu durum çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. Saha çalışması sürecinde karşılaşılan zorlukların başında hastalık bulaştırma riskinden dolayı güven sorunu ve şehirler arası seyahatin kısıtlanmış olması gelmiştir.

Bu tez yoğun bir saha çalışmasının ürünüdür. Saha çalışması, sadece araştırma problemini değil aynı zamanda kişisel olarak beni de dönüştüren bir süreç olmuştur. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin profilleri, hayata bakış açıları, mücadeleci karakterleri, krizleri çözme biçimleri, kimlik stratejileri, aileleri ile ilişkileri, temsiliyet kabiliyetleri beni kişisel anlamda oldukça etkilemiştir. Dolayısıyla çalışmaya katkı sunmuş olan Roman katılımcılara tüm samimiyetimle ayrılmış oldukları vakitten, misafirperverliklerinden ve bitmesini hiç istemediğim sohbetlerinden dolayı teşekkür etmek boynumun borcudur. Her birinin adını alıntılarda belirtmek istememe rağmen gerek akademik etik meseleleri gerekse topluluk içindeki iç çekişmelerden dolayı yanlış anlamalara mahal vermemek adına maalesef bu mümkün olmadı.

Tez yazım sürecinde göstermiş oldukları sabır ve akademik destekten dolayı öncelikle danışmanım Prof. Dr. Murat Şentürk’e, Prof. Dr. Fahri Çakı’ya ve Doç. Dr.

Ayşen Şatıroğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu tez çalışması dâhil tüm akademik yaşamımda destek olan eşim Nilgün Çelik Egi'ye, zor zamanlarda hep yanımda olan aileme ve dostlarıma teşekkür ediyorum.

ALİ EĞİ

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMAN/ÇİNGENE ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Romanlar/Çingeneler: Göz Önünde Olup Görünmeyenler.....	12
1.1.1. Terminoloji: Neden Roman, Ne Zaman Çingene?.....	15
1.1.2. Romanların Meslekleri: Etnisite ve Statünün Dönüşümü	20
1.1.3. Örgütlenme: “Sivilleşme”den Siyasete Geçiş	23
1.1.4. Sorun Sarmalı: Damgalanma, Dışlanma, Ayrımcılık.....	29
1.1.5. Bir Model Olarak SİROMA Projesi.....	33
1.2. Türkiye’de Roman/Çingene Çalışmaları: Eksik Bir Şeyler Var!.....	35
1.2.1. Eser Türünün Dönemsel Dağılımı.....	38
1.2.2. Bölümlere Göre Dönemsel Dağılım.....	38
1.2.3. Çalışmalardaki Tanımlama Tercihleri.....	40
1.2.4. Çalışmaların İllere Göre Dağılımı.....	42
1.2.5. Literatürün Tematik Dağılımı	45
1.2.5.1. Edebiyat, Tarih, Müzik.....	46
1.2.5.2. Kimlik, Etnisite, Sosyal Dışlanma, Yoksulluk.....	52
1.2.5.3. Damgalanma, Ayrımcılık, Kent, Mekân, Kentsel Dönüşüm	55
1.2.5.4. Sivil Toplum, Örgütlenme, Toplumsal Cinsiyet, Haklar ve Hukuk.....	57
1.2.5.5. Eğitim, İstihdam, Kayıt-Dışılık, Sağlık, Sosyal Politika, Barınma.....	58
1.3. Roman/Çingene Çalışmalarında İhmal Edilmiş Konular.....	65
1.4. Egzotizmden Marjinalliğe: Stereotipleştirilmiş Roman/Çingene İmajı.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

TABAKALAŞMA, SOSYAL HAREKETLİLİK ve ELİTLEŞME

2.1. Tabakalaşma: Eşitsizliğin ve Ayrımcılığın Kökenleri	81
2.1.1. Sosyolojik Perspektiften Sosyal Tabakalaşma	82
2.1.2. Tabakalaşmaya Dair Bazı Kuramsal Tartışmalar	86
2.1.2.1. Davis ve Moore Tezi: Toplumsal Prestijli Konumları	87
2.1.2.2. Sorokin: Tabakalaşmanın Kaçınılmazlığı	88
2.1.2.3. Weber: Statü Temelli Tabakalaşma	91
2.1.2.4. Bourdieu: Tabakalaşmada Sermayelerin Gücü	98
2.1.2.5. Tabakalaşma Sisteminde Romanlar	104
2.1.3. Tabakalaşmanın Boyutları, Ölçülmesi ve Biçimleri	112
2.1.4. Tabakalaşma Düzeninde Sınıf Ayrılıkları ve Romanların Durumu	117
2.1.4.1. Üst/Egemen Sınıflar: Eski ve Yeni Zenginlerin Savaşı	119
2.1.4.2. Orta Sınıf(lar)	122
2.1.4.3. İşçi Sınıfı (Bağımlı Sınıf), Alt Sınıflar ve Sınıf-altı Kavramı	126
2.2. Sosyal Hareketlilik, Yaşam Şansları/Tarzları ve Etnisite Sermayesi	132
2.2.1. Sosyal Hareketlilik ve Sosyal Hareketliliğin Ölçülmesi	132
2.2.2. Yaşam Şansları: Hareketliliğin Kaynakları	135
2.2.2.1. Ailenin Rolü	137
2.2.2.2. Meslek ve Gelir	138
2.2.2.3. Eğitim Durumu	140
2.2.3. Yaşam Tarzları: Hareketliliğin Görünümleri	144
2.2.3.1. Oturma Bölgesi ve Konut Tercihleri	145
2.2.3.2. Sosyal Etkileşim Ağları: Evlilik ve Arkadaşlık	149
2.2.3.3. Evlenme Pratikleri	149
2.2.3.4. Sosyal İlişkiler, Arkadaşlıklar, Dostluklar	150
2.2.3.5. Dil Kullanımı, Değerler, Giyim Tarzı ve Tüketim Alışkanlıkları	151
2.2.4. Sosyal Hareketlilik ve Bir Sermaye Olarak Etnisite	154
2.3. Elitler (Seçkinler) ve Etnik Azınlık Elitlerinin Önemi	158
2.3.1. Elit Kavramı ve Kuramları	159
2.3.2. Etnik Azınlık Elitleri/Elitizmi	167
2.3.2.1. Tanımlama ve İhmallerin Arka Planı	168
2.3.2.2. Etnik Azınlık Elitlerinin Uyum Stratejileri	169

2.3.2.3. Etnik Azınlık Elitlerin İşlevleri/Roller	171
2.3.2.4. Köprü/Aracı Aktörler Olarak Etnik Azınlık Elitleri	172
2.3.2.5. Türkiye’de “Roman Elitler” Kavramsallaştırması Mümkün mü?	174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Romanları/Çingeneleri Çalışmak: Mağrurun Madunları	176
3.1.1. Alan: Çalışmaların Önündeki Zorluklar	178
3.1.2. Romanlar/Çingeneler Nasıl Çalışılabilir/Çalışılmamalı?	180
3.1.3. Madunun Sesi: Talep Etmenin Öğrenilmesi	183
3.1.4. Araştırmacı Konumuna Dair: Emik ve Etik Arasında Kalma	184
3.2. Saha Çalışmasının Organizasyonu	187
3.2.1. Sahanın Öyküsü: Başlangıç, Problem ve Nitel Desen	187
3.2.2. Çalışma Grubu: Örneklem, Profil ve Görüşmeler	190
3.2.3. Veri Toplama, İşleme (Deşifre) ve Analiz Süreci	193
3.2.4. Sınırlılıklar, Zorluklar, Pandemi ve Kazanımlar	198
3.2.5. Geçerlik ve Güvenirlik	202
3.2.6. Etik ve Anonimleştirme	205

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞLANMADAN SAYGINLIĞA ORTA VE ÜST SINIF ROMANLAR

4.1. Sosyo-Demografik Bulgular	208
4.1.1. Yaş ve Cinsiyet Profilleri	209
4.1.2. Medeni Durum ve Evlilik Tercihleri	211
4.1.3. Eğitim Düzeyleri	212
4.1.4. Meslek ve Aile Zanaatları	213
4.1.5. Gelir Durumları	216
4.2. Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Yaşam Tarzları	217
4.2.1. Mekânsal Yaşam Deneyimi	219
4.2.1.1. Ailenin Göç Hikâyesi ve Yetiştği Mahalle	220
4.2.1.2. Roman Mahallesi: “Artık Hiçbir Şey Eskisi Gibi Değil”	230
4.2.1.3. Yaşam Şansı Olarak Mahalle: Sorunlar ve Öneriler	233
4.2.1.4. Taşınma: “Boş Bırakırsan Mahalle Her Yere Gider”	251

4.2.2. Evlilik ve Aile Yaşamı	260
4.2.2.1. Evlilik Tercihleri	260
4.2.2.2. Çocuklara Verilen Önem ve Yaklaşım.....	266
4.2.2.3. Aile-içi İlişkilerin Yapısı ve Önemi	267
4.2.3. Eğitim Yaşamı.....	269
4.2.3.1. Kuşaklar-arası Eğitim Durumu ve Ailelerin Yaklaşımı.....	269
4.2.3.2. Eğitime Dair Yaklaşım: Sosyal Hareketlilikteki Önemi	272
4.2.3.3. Okul, Aile ve Sosyal Çevre Üçgeninde Sorunlar	275
4.2.3.4. Eğitime Dair Bazı Öneriler	279
4.2.4. İş ve Meslek Yaşamı	284
4.2.4.1. İş ve Meslek Tercihleri: Kariyerde Ailenin Rolü.....	285
4.2.4.2. Yeri Doldurulamayan İstihdam: Zanaatların Yitimi	289
4.2.4.3. Kariyerdeki Sorunlar: Önyargı ve Damgalanma.....	290
4.2.4.4. Kariyerdeki Avantajlar: Düzenli Gelir ve Beceriler	292
4.2.4.5. Mesleğin Kamusal İmajı ve Beklenti Rollerini Eleştirisi.....	295
4.2.5. Sosyo-Ekonomik Durum: Gelir-Gider Farklılaşması	297
4.2.5.1. Gelir ve Gider Durumu: Ekonomik Sermayenin Önemi.....	297
4.2.5.2. Sosyal Güvence: Paradan Daha Kıymetli	302
4.2.5.3. Konut Sahipliği: Sosyo-Kültürel Bir Gösterge	303
4.2.6. Sosyo-Politik İlişkiler.....	306
4.2.6.1. Sivil Toplum: Tüzel Kimliğin Farkı.....	307
4.2.6.1.1. Sivil Toplumun Önemi: Muhatap Alınmanın Koşulu	309
4.2.6.1.2. Sorunlar: Sivilleşmeden Siyasallaşma.....	313
4.2.6.2. Siyaset ve Romanlar: “Romansız Siyaset Olmaz”	316
4.2.6.2.1. Siyasetin Önemi: “Artık Talep Etmeyi Öğrendik!”	318
4.2.6.2.2. Siyasetin Sorunları: “1000 Kişiyiz 10 Kişi Gözükemiyoruz!”	321
4.2.6.3. Yerel Yönetimler: “Vekillik Rica, Belediye İcraat Yeri”	323
4.2.6.4. Projeler: Romanlar için Romanlara Rağmen	325
4.2.6.5. Roman Sivil Toplum/Siyasi Hareketi: Roman Açılımı.....	326
4.2.6.6. Kadınlar Nerede: Erkek Roman Hareketi Eleştirisi	334
4.2.7. Kimlik ve Kültür	340
4.2.7.1. Tanımlama Açmazı: “Roman Diyelim, Çingeneyi Diri Tatalım”	340
4.2.7.2. Türkiye’de Roman Olmak: Buçuktan Fazlası.....	349

4.2.7.3. Kimliği Gizleme: Önyargıdan Korkanlar ve Bıkanlar	352
4.2.7.4. Toplumsal Hafıza: Bilinmeyenin Unutulması.....	356
4.2.7.5. Kültür: Dil, Kakava ve Düşünler	359
4.2.8. Ayrımcılık, Mücadele ve Kritik Eşikler	362
4.2.8.1. Sosyal Dışlanma: Bireyselden Kurumsal Ayrımcılığa.....	363
4.2.8.1.1. Ten Rengi: Esmer Vatandaş Damgası	363
4.2.8.1.2. İş Hayatında Dışlanma: Mekânsal Damgalanma.....	365
4.2.8.1.3. Kimlik, Erkeklik ve Askerlik: Dışlayıcı Şiddetin Cisimleşmesi	367
4.2.8.1.4. Eğitimde, Barınmada ve Siyasette Dışlanma.....	369
4.2.8.2. Ayrımcılık Hâlâ Sürüyor mu? “Öyle Şak Diye Bitmiyor”	372
4.2.8.3. Stratejik Taktikler ve Hamleler: İlişkilerde Gedik Açma	375
4.2.8.4. Kritik Eşikler: Rol Modeller, Sosyal Çevre ve Olaylar	380
4.2.8.5. Eğitimden Vefaya: Roman Gençlere Öneriler	384
4.3. Elitleşme Süreci: Farklılaşma ve Pratikler.....	390
4.3.1. Elitleşmeye Zorlayan Koşullar: İlgisizliğe Dair Öz-Eleştiri	391
4.3.2. Sosyal Hareketlilikte Fırsatlar ve Zorluklar	395
4.3.3. Köprü (Aracı) Aktörler: Temsiliyet, Sorumluluk ve İşlev	409
4.3.4. Yaşam Tarzına Yönelik Bazı Farklılıklar	417
4.3.4.1. Elitleşmede Sosyal Sermayenin Avantajı	418
4.3.4.2. İlgiler, Beceriler ve Zevklerde Farklılaşma.....	421
4.3.4.3. Statü ve Temsiliyetin Üniforması: Takım Elbise ve Şıklık.....	423
4.3.5. Rol Modellerin Önemi: İnanç Sağlayıcılar ve İmaj Kırıcılar.....	429
4.3.5.1. Topluluk İçinde: İnanç Sağlayıcılar	430
4.3.5.2. Topluluk Dışında: İmaj Kırıcılar	434
4.3.6. Statü ve Saygınlık: Temsiliyetin Gücü.....	438
4.3.6.1. Statü: Gücün Elde Edilmesi	438
4.3.6.2. Saygınlık: Gücün Sağladıkları	442
4.3.6.3. Kırılgan Saygınlık: “Bir Hata Yapsak Hemen Çingene Oluruz!”	449
4.3.7. Karizmanın Bedeli: İcraat mı İhanet mi?	453
4.3.8. Elitleşmenin Sınırları: Sivil ve Siyasi Patronajın Tahakkümü.....	458
4.4. Roman Elitler: Hakim Roman/Çingene İmajının Sonu	462
4.4.1. Roman Elitlerin Kriterleri (Genel, Karakter ve Topluluk Temelli)	466
4.4.2. Roman Elitleri Mümkün Kılan Sosyo-Politik Koşullar: Türkiye Örneği ..	468

4.4.3. Son Not: Roman Elitlerin Önemi	471
SONUÇ	473
KAYNAKÇA	487
EKLER	525
ÖZGEÇMİŞ	536

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Weber'in Tabakalaşma Modeli	92
Tablo 2.2: Weber'in Sınıf Türleri	93
Tablo 2.3: Nesnel Tabakalaşma Modelleri	113
Tablo 3.1: Görüşme Deşifreyon Döküm Anahtarı	195
Tablo 4.1: Roman Mahallelerinde Eğitim ile İlgili Sorunlar	274

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Yıllara ve Eser Türlerine Göre Dağılımı	37
Şekil 1.2: Tezlerin Yazıldığı Bölümlerin Yıllara Göre Dağılımı	39
Şekil 1.3: Edebiyat kodlu Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı	40
Şekil 1.4: İİBF Bölümlerinde Yazılan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı	40
Şekil 1.5: Yıllara Göre Tanımlama Tercihi	41
Şekil 1.6: Roman ve Çingene Terimlerinin Alt Kodları ve Frekansları	42
Şekil 1.7: Çalışmaların İllere Göre Dağılımı	43
Şekil 1.8: Çalışmaların İstanbul ve İlçelerine Göre Tematik Dağılımı	44
Şekil 1.9: İstanbul ile İlişkili Roman/Çingene Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı	45
Şekil 1.10: Tematik Kod Bulutu	46
Şekil 1.11: Temaların Yıllara (Dönemlere) Göre Dağılımı	47
Şekil 1.12: Sosyal Dışlanma Temalı Çalışmaların İllere Dağılımı	54
Şekil 2.1: Tabakalaşma Biçimleri	117
Şekil 3.1: Roman/Çingene Çalışmalarında Yöntem Dağılımı	177
Şekil 3.2: Görüşmelerin Yıllara Göre Dağılımı	192
Şekil 4.1: Görüşme Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı	208
Şekil 4.2: Temel Faaliyet Alanlarına Göre Cinsiyet Dağılımı	209
Şekil 4.3: Yaş Aralığına Göre Cinsiyet Dağılımı	209
Şekil 4.4: Katılımcıların Medeni Durumu ve Evlenme Tercihleri	211
Şekil 4.5: Medeni Durum ve Temel Faaliyet Alanı	212
Şekil 4.6: Eğitim Düzeyi ve Yaş Grubu Dağılımı	212
Şekil 4.7: Eğitim Düzeyi ve Temel Faaliyet Alanı Dağılımı	213

Şekil 4.8: Meslek ve Yaş Aralığı Dağılımı.....	214
Şekil 4.9: Meslek ve Temel Faaliyet Alanı Dağılımı	214
Şekil 4.10: Ailenin Zanaatı ve Gelir Düzeyi	215
Şekil 4.11: Yaş Aralığına Göre Gelir Düzeyleri.....	216
Şekil 4.12: Faaliyet Alanına Göre Gelir Düzeyleri	216
Şekil 4.13: Ailenin Göç Hikâyesine Dair Örüntü.....	221
Şekil 4.14: Katılımcıların Bakış Açısından Mahalledeki Sorunların Kümelenmesi	234
Şekil 4.15: Katılımcıların Mahalle-içi ve Mahalle-dışı İkamet Tercihleri	251
Şekil 4.16: Mahallede Kalmak ve Mahalleden Gitme Eğilimleri.....	252
Şekil 4.17: Gelir Düzeyine Göre Mahallede Kalma/ Taşınma Örüntüsü	258
Şekil 4.18: Kuşaklararası Eğitim Düzeyleri	270
Şekil 4.19: Sektörlere Göre Katılımcıların Meslek Dağılımı	285
Şekil 4.20: Doğum Yılı ve Hayalindeki Meslek İlişkisi.....	288
Şekil 4.21: Katılımcıların ve Ailelerinin Gelir Düzeyleri	298
Şekil 4.22: Eğitim Durumuna Göre Gelir Düzeyleri	300
Şekil 4.23: Gelir Düzeyine Göre Oturma Bölgesi Tercihi ve Konut Sahipliği	304
Şekil 4.24: Gelir Düzeyi, Faaliyet Alanı ve Sivil Toplum İlişkisi.....	308
Şekil 4.25: Gelir Düzeyi, Faaliyet Alanı ve Siyaset İlişkisi	317
Şekil 4.26: Ailenin Tanınırlığı ve Katılımcının Siyaset ile İlişkisi	318
Şekil 4.27: Orta ve Üst Sınıf Roman Aktörler ve Rol Model Olmalarının Önemi .	430

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
EDÇİNKAY	: Edirne Çingene Kùltürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
EDROM	: Edirne Roman Derneği
ERRC	: European Roma Rights Centre
hYd	: Helsinki Yurttaşlar Derneği
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
SİROMA	: Romanların Yoğun Olarak Yaşadıkları Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Operasyonu Projesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TYP	: Toplum Yararına Çalışma Programı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: Tarih yok

GİRİŞ

Romanlar/Çingeneler Türkiye’de¹ ve dünyada neredeyse bütün coğrafyalarda yaşayan etnik topluluklar arasında yer almaktadırlar. Bulundukları coğrafyalarda adları değişiklik gösterse de onları tanımlamak için kullanılan toplumsal damgalamaların içeriği değişmemektedir. Bu çalışmada Roman kelimesi her türlü toplumsal değer yargısından sıyrılarak (*epoché*)², Türkiye’deki Çingene, Rom, Dom, Abdal, göçebe/gezgin, Lom, Poşa, Kıpti, Elekçi, Sepetçi, Kurbat, Mıtrıb, Karaçi gibi farklı adlarla çağrılan toplulukları ifade etmede bir çatı kavram olarak tercih edilmiştir³. Romanlar, Türkiye’de ayrımcılık ve dışlanma konularında haklarında kayda değer bir literatürün oluştuğu etnik topluluklardan biridir. Son yıllarda Roman çalışmalarına yönelik popüler bir akademik ivme görünüyor olsa da artış eğiliminin arka planında Roman sivil toplum hareketinin baskısı ve kamu kurumlarının Romanlara odaklanmış olan yaklaşımları yer almaktadır. Türkiye’de Romanlar ile ilgili gerçekleştirilen en geniş kapsamlı kamu çalışmalarından birisi 2017 yılında sosyolog pozisyonunda Balıkesir birim koordinatörü olarak yer aldığım, 2016-2018 yılları arasında 12 pilot il⁴ ve 20 ilçede yürütülen “Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Projesi”dir (SİROMA) (İKG, 2017). Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi [2016-2021] (Resmî Gazete, 2016) ile I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) kapsamında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın koordinasyonunda yürütülen projenin hedefi Roman vatandaşların barınma, eğitim, istihdam, sağlık ve sosyal hizmet/yardım alanlarında karşılaştığı

¹ Türkiye’de 500 bin ila 3 milyon arasında Roman nüfusu olduğu düşünülmektedir (Ateş, 2016: 15; Euronews, 2019). Nüfus sayımında etnik kökene yer verilmediği için net bir sayı elde etmek mümkün görünmemektedir.

² Fenomenolojik araştırmada araştırmacı kendi düşüncesini, konu ile ilgili önyargıları ve değer yargılarını (*epoché* – paranteze/ayraca alma/askıya alma) bir kenara bırakır ve konuya bu şekilde yaklaşmaktadır (Schütz, 2018: 70).

³ Romanlar/Çingeneler ile ilgili literatürde terminoloji/tanımlama konusunda farklı tartışmalar bulunmaktadır. Çalışma kapsamında bu tartışmaya detaylı olarak yer verilecektir. Bu çalışmada günümüzden bahsedilmesi durumunda ve katılımcıların tercihleri doğrultusunda “Roman”, tarihsel referanslar dikkate alındığında “Çingene” ve bütünsel anlamda kapsayıcı çalışmalardan bahsedildiğinde ise “Roman/Çingene” terimlerinin kullanımı tercih edilmiştir. Dolayısıyla bağlamsal bir terim tercihi söz konusudur. Kullanımlarda topluluğu rencide edici, dışlayıcı yaklaşıma kesinlikle yer verilmemiştir.

⁴ Ankara, Adana, Balıkesir, Hatay, Edirne, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Manisa, Mersin ve Tekirdağ.

sorunlara bütünsel bir müdahalede bulunarak, bireylerin kapasitelerini güçlendirme olanakları sunmak olmuştur.

Proje sürecinde sosyal içermeye yönelik faaliyetlerden dolayı Romanların yoğun olarak yaşadığı mahalleleri sürekli olarak ziyaret etme fırsatım oldu. Bu ziyaretler sırasında mahaller üzerindeki etnik Roman kimliğine ilişkin damgalanma, dışlama ve ayrımcılık hallerini, literatürdeki çalışmalardan ziyade ulaşım amacıyla kullanılan toplu taşıma araçlarında Roman bireylere yönelik şoföründen yolcusuna takındıkları dışlayıcı/hor gören tutumlarda ve kamu kurumlarında çalışanların Romanlara yönelik “dezavantajlı” ve “tek-tipleştirici” yaklaşımlarını da bizzat gözlemleme şansı elde ettim. Bu damgalama, dışlama ve ayrımcılık deneyimleri esasen Romanlar ile ilgili toplumsal meselelere, özellikle de “ayrışma”ya olan ilgimi tetikledi ve akademik kadrajımı Romanlara doğru yöneltmeye karar verdim. Projedeki sorumluluk alanım dışında olmasına rağmen Roman mahalleleri ile kurmuş olduğum yoğun temas, “alan”a hâkimiyetimi artırarak, Romanların karşılaştıkları sorunları daha geniş bir sosyal spektrumdan kavramamı sağladı ve nihayetinde yerel ve ulusal düzeyde tanışılan Roman arabulucu aktörlerden hareketle aslında Romanların hiç de “bildiğimiz” gibi “homojen” ve “tek-tip” olmadıklarını, bazı aktörlerin topluluk içinde ne kadar güçlü olduklarını, toplumdaki etkileme kapasitelerinin ne kadar yüksek olduğunu fark etmemi sağladı. Bu farkındalık süreci damgalanma, dışlanma ve ayrımcılıkla örülü kronikleşmiş sarmalın Roman bireylerce nasıl aşıldığı meselesine evrildi ve gelinen noktada Romanlar arasında sosyal hareketlilik gerçekleştirme imkânı olan orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam şansları ve yaşam tarzlarını çalışmaya karar verdim. Bu kararın verilmesinde gerek deneyimlenen toplumsal ve kurumsal algının gerekse mevcut Roman çalışmaları literatürünün ürettiği homojen imajın büyük bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü birçok çalışma⁵ Romanların gerçek sorunlarını kapsamlı bir şekilde gözler önüne sermekle birlikte aynı zamanda kanıksanmış, homojen, dezavantajlı, kırılğan, yoksul Roman imajını da sürekli olarak yeniden üretmiş görünmektedir. Bir süre

⁵ Bkz. (Akkan vd., 2011; Taylan ve Barış, 2015, Özbaş, 2017; Karadeniz, 2022). Bu ve benzeri birçok çalışmadan tezin yazım sürecinde önemli ölçüde yararlanılmıştır. Kritize edilen husus esasen çalışmalardaki söylem ile ilgilidir.

sonra sadece yoksulluk, dışlanma ve ayrımcılık ile ilişkilendirilen madun bir etnik topluluk resmi oluşmaya başlamıştır. Kişisel istihdam deneyiminin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu çalışmada tabakalaşma, etnisite ve sosyal hareketlilik ekseninde sorgulama süreci başlatarak, Türkiye’deki Romanlara dair sosyolojik resmin aslında anlatıldığı ya da gösterildiği gibi homojen olmadığını göstermeye çabaladım.

Dolayısıyla bu tez ile mevcut literatüre farklı bir pencereden yaklaşılarak, Türkiye’de yaşayan orta ve üst sınıf Roman aktörlerin gündelik hayatlarında yaşam şansları ve yaşam tarzları çerçevesinde sosyal hareketlilik süreçlerine odaklanılmıştır. Roman topluluğunda kozasını yırtan, kültürel, ekonomik, siyasi, entelektüel ve eğitimsel açılardan rol model olabilecek, sosyal statü bakımından kanaat önderi olarak görülen, belirli bir toplumsal konumda öncü olan, saygınlığı yüksek, kendi faaliyet alanında başarılı ve Roman topluluğunu dönüştürme potansiyeline sahip bireyleri ifade eden orta ve üst sınıf Roman aktörlerin biyografik deneyimleri (çok-boyutlu dışlanma) ve tabakalaşma sistemindeki etnik kimlik bagajı ile gerçekleştirdikleri dikey sosyal hareketlilikleri bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Tez kapsamında orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilikleri, gündelik hayatlarında karşılaştıkları toplumsal sorunları nasıl algıladıkları, sorunların ürettiği dışlanma pratiklerine ilişkin nasıl bir motivasyonla mücadele ettikleri, damgalanmış sosyal evrenlerini hangi stratejilerle aştıkları, kendi kimlikleri ile ilgili inşa edilmiş psikolojik bariyerleri nasıl yıktıkları, nihayetinde gündelik hayatlarında toplumsal saygınlıklarını kazanmak için nasıl bir sosyal ilişki sürecini deneyimledikleri, sahip oldukları yaşam şansları ve tarzları ekseninde problematize edilmiştir. Kısacası bu tez, orta ve üst sınıf Romanlar arasındaki “dışlanmadan (damgalanmış imaj) saygınlığa (sosyal statü)” pratiğinin/sürecinin doğasını anlamaya ve keşfetmeye odaklanmaktadır. Bu çerçevede bu tez çalışmasında aşağıdaki problemler üzerinde durulmuştur;

- Mevcut literatürün ima ettiği homojen Roman/Çingene imajının oluşmasında etkili olan toplumsal ve tarihsel faktörler nelerdir?
- Roman topluluğunda orta ve üst sınıf bireylerin ortaya çıkmasında etkili olan bireysel ve toplumsal koşullar nelerdir ve bu süreçte genel olarak

Türkiye'deki sosyo-politik yapının, özelde ise Roman sivil toplum örgütlenmesinin/hareketinin rolü nedir?

- Orta ve üst sınıf Romanların yaşam şansları ve tarzları; etnik kimlik inşaları, mekânsal tercihleri, aile yapıları, eğitim düzeyleri, ekonomik durumları, sivil toplum deneyimleri ve siyasal katılımları topluluğun geri kalanından hangi yönleriyle farklılaşmaktadır?
- Etnik Roman kimliği ve orta ve üst sınıfsallaşma süreci arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Etnik Roman kimliği sosyal hareketlilik sürecinde bir bariyer mi yoksa etnik sermaye anlamında avantaj mı?
- Ekonomik geliri yükselen ve aynı zamanda sosyal statüsü de artan Roman bireyler, sosyal dışlanma ile nasıl başa çıkmakta ve saygınlıklarını kazanmaktadır?
- Orta ve üst sınıf Romanların, Roman topluluğundaki temsiliyetleri, sosyal konumları, rolleri ve sorumlulukları ne anlama gelmektedir? Bu bireyler kendilerini devlet kurumları (*makro*) ile Roman toplulukları (*mezo*) arasında nasıl konumlandırmaktadırlar?
- Orta ve üst sınıf Roman bireylerin topluluk temelli sosyal hareketlilikleri, onların topluluk adına konuşan, topluluk sorunları konusunda kamuoyu oluşturabilen öznelere dönüşmesinde ne düzeyde etkilidir? Roman topluluğu bağlamında bu dönüşüm sürecinin elitleşme ve Roman bireylerin de “Roman elitler” (seçkinler) olarak tanımlanmasının anlamı nedir?

Bu tezin genel amacı, Romanları/Çingeneleri homojen bir grup olarak resmeden mevcut literatürün olgusal ve söylemsel hâkimiyetini sorgulamak ve daha bütüncül bir Roman/Çingene topluluğu resmi ortaya koymaktır. Bu resim, özellikle toplumsal gerçeklikte genellikle orta ve üst sınıfta yer alan Romanların yaşam şansları ve tarzlarının incelenmesiyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Romanlara yönelik olan yerleşik toplumsal kabullerin, kanıksanmış kalıpyargıların, egzotik ve marjinal inşaların/algıların gözden geçirilmesini ve kritize edilmesini amaçlayan bu tez, Romanların mevcut sosyal gerçekliğini ve karşılaştıkları sorunlarını inkâr etmeden, saha deneyiminden de hareket ederek, Roman topluluğuna farklı bir

pencereden bakılmasını önermektedir; sorunları çözmekten ziyade sorunlara bakış açısını değiştirmeye, sorgulamaya yönelik bir akademik girişimdir.

Türkiye’de orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik sürecine dair gündelik yaşam deneyimlerini sahip oldukları yaşam şansları ve yaşam tarzları üzerinden anlamaya çalışan bu tez; bu aktörlerden hareketle Romanlar arasındaki yerleşik, yaygın, romantik, ayrımcılık ve önyargı ile sarmalanmış dezavantajlı, alt-sınıf algının tersine sosyal hareketlilik ve tabakalaşmaya dikkat çekmesinden dolayı *Roman/Çingene çalışmalarındaki*; etnisitenin/etnik kimliğin sosyal hareketlilikte engel olmasının yanı sıra dikey sosyal hareketliliği teşvik edebilecek bir sermaye türü olarak kullanılabilmesine odaklanmasından dolayı *sosyal hareketlilik ve tabakalaşma çalışmalarındaki*; son olarak da toplumun genelindeki siyasi ve ekonomik anlamda klasik elitler dışında etnik topluluklardaki lider ve öncü aktörlerin artan önemlerinden dolayı elit çalışmalarındaki boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu tez ile Türkiye’deki Roman topluluğuna dair mevcut dezavantajlı, homojen literatürün ve kurumsal tutumların aksine, farklı ve kapsayıcı bakış açısından dolayı literatüre dört açıdan önemli katkılar sunulması düşünülmüştür.

Bu tez öncelikle *Roman topluluğu açısından* önem arz etmektedir. Roman topluluğu içerisinde orta ve üst sınıf Roman aktörler gibi öncü bir kesimin ortaya çıkması, tabakalaşma sisteminde topluluğun geri kalanını dikey sosyal hareketlilik yapabilecekleri konusunda motive etmekte ve hareketliliğin imkânına dair (yapılabileceğine dair) inancı artırmaktadır. Çünkü Romanlara dair literatürde damgalanma, dışlanma ve ayrımcılıkla sarmalanmış, yoksulluk kültürü ile beslenen, kanıksanmış bir Roman imajı (Kolukırmak, 2005) söz konusudur. Romanlardan toplumun genelinde belirli meslekleri yapmaları ve belirli bir konumda (alt-sınıf) kalmaları beklentisi sıradanlaşmış ve bunun dışındaki haller istisna ya da anomali olarak değerlendirilmektedir. Halbuki dönüşen toplumsal dünya ile Romanlar arasında sınıfsallaşma pratikleri artmaya başlamıştır. Yaşam şanslarının güçlendirilmesi ile pekâlâ mekânsal, eğitimsel ve ekonomik sorunların üstesinden gelinmesi ve Romanların bu sorun sarmalında çıkabilmesinin imkânları artık oldukça mümkün görünmektedir. Bu durumun Roman toplumundaki somut karşılığı kozasını

yırtan, ezber bozan, sıyrılan, topluluğun rol modeli ve inanç sağlayıcısı olan orta ve üst sınıf Roman aktörlerdir.

Çalışma *toplumun geneli açısından (imajın kırılması ve uyum)* da oldukça önemli bir konumdadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörler, yaşam tarzları ile toplumun genelinde (Roman olmayan) Roman/Çingene imajının kritize edilmesini ve kırılmasını (*imaj kırıcılar*) sağlayarak toplumsal ilişkilerin iyileştirilmesine ve güçlendirilmesine yönelik “gedik açan” kilit aktörlerdir. Bu haliyle bir arada yaşama kültürünün değerine vurgu yaparak, Romanlar ile Roman olmayanlar arasındaki gerilimi yumuşatarak (*soft power*), sosyal uyum ve bütünleşmenin yapı taşlarının daha sağlıklı bir temelde örülmesini sağlamaktadırlar. Bir bakıma orta ve üst sınıf Romanlar topluluk ve toplumun geneli/kurumlar arasında sosyal bağları kurarak her iki alandan geçişlerin kontrollü olmasını sağlamaktadırlar.

Bu tez ayrıca *akademik açıdan* da önemlidir. Etnik azınlık elitleri kavramsallaştırması, azınlık gruplarındaki sosyal hareketliliği anlamak için kapsayıcı bir akademik çerçeve sunmaktadır. Etnik topluluklara yönelik etnik kimlik kaynaklı dezavantajlı, marjinal, kriminal, damgalanmış imajlar, etnik azınlık elitizmi terminolojisi ile sorgulanabilmektedir. Çünkü etnik elitizm, etnisiteyi sosyal hareketlilik sürecinde dışsal ya da engelleyici bir değişken olarak görmek yerine sosyal ilişkilerde bireylere avantajlar sağlayan bir sermaye türü olarak kullanılmasını savunmaktadır. Bu bakımdan orta ve üst sınıf Roman elitler kavramsallaştırması da bu çerçevede ele alınmış ve Türkiye’deki akademik Roman çalışmaları literatürüne terminolojik bir katkı yapılması düşünülmüştür.

Son olarak bu çalışma *sosyal politika düzeyinde* politika yapıcılar ve karar alıcılar açısından oldukça önemlidir. Bu tez kapsamında çalışma grubu olarak ele alınan orta ve üst sınıf Romanlar, tutumları, davranışları ve pratikleri ile sadece Roman topluluğunu değil aynı zamanda Romanlara yönelik çalışma yapan kurumsal aktörlerin ve mekanizmaların yaklaşımlarını da etkileme ve dönüştürme potansiyeline ve kapasitesine sahip aktörlerdir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin, Romanların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları rutin, kronikleşmiş, kangren olmuş sorunlara yaklaşımları, bu sorunları algılama ve yorumlama biçimleri farklı ve çok boyutlu bir içeriğe sahiptir. Bu yaklaşımlarıyla getirmiş oldukları öneriler, bireysel

kararlar olmaktan ziyade Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin de şahitleri ve tanıkları olmalarından dolayı topluluk tabanındaki uygulanabilir, mümkün ortak fikirleri temsil etmektedir. Bu haliyle Romanlara yönelik geliştirilecek sosyal politikaların tartışılması, belirlenmesi ve uygulanmasında topluluk ve kurumlar arasındaki önemli bir işleve sahip olan köprü/aracı ve öncü aktörlerdir. Dolayısıyla bu tez çalışması sosyal politika süreçlerinde orta ve üst sınıf Romanların sosyolojik katkılarının önemine işaret etmektedir. Romanlara yönelik toplumsal kabulün eleştirel bir sorgulamaya tabi tutulması ile özellikle Romanlar üzerine geliştirilen sosyal hizmet politikalarına alternatif bir model sunulabilmektedir. Bu şekilde, orta ve üst sınıfların yaşam tarzlarının ve şanslarının araştırılması ile Romanlara hizmet sağlayan kurum ve kuruluşların politikalarını, yaklaşımlarını ve yöntemlerini revize etmelerini sağlayacak deneyimlere yer verilmiştir.

Bu tezde orta ve üst sınıf Romanların yaşam şansları ve yaşam tarzları ekseninde sosyal hareketlilik süreçlerinin ve kendi topluluklarından farklılaşma deneyimlerinin anlaşılabilmesi amacıyla yorumsamacı sosyal bilim yöntemine ait fenomenolojik nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin içinde doğdukları damgalanmış ve marjinalize edilmiş sosyo-kültürel gerçekliği yorumlama ve algılama biçimleri ve yaklaşımları onları statü, güç ve saygınlık gibi unsurlar bakımından topluluğun geri kalanından farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın merkezinde dışlanmaya, ayrımcılığa ve damgalanmaya maruz kalmış etnik Roman kimliği ile dünyaya gelen aktörlerin, sahip oldukları fırsatları kullanarak topluluk adına konuşabilen, statü, güç ve saygınlık sahibi aktörlere dönüşme süreci yer almaktadır. Sosyal hareketlilik ve daha ileri aşamada elitleşme olarak tanımlanabilecek bu süreç, dışlanmadan saygınlığa şeklinde karakterize edilmektedir. SİROMA Projesi süresince belirlenen ve sürekli olarak revize edilen (sahanın kendi örneklemini oluşturması) katılımcı listesinin oluşturulmasının ve yarı-yapılandırılmış soru formunun hazırlanmasının ardından veriler, 2019-2022 yılları arasında Covid-19 pandemisi süresince toplanmıştır. Roman topluluğu içerisinde kartopu örnekleme tekniğiyle (Bkz. EK-6) 3'ü kadın 30'u erkek olmak üzere toplamda 33 kişi ile alınan etik kurul onayı (Bkz. EK-2) çerçevesinde yüz-yüze derinlemesine görüşmeler, katılımcıların talep ettikleri

yerlerde ve zamanlarda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış ve bu kayıtlar Maxqda ara yüzünde deşifre işlemlerine tabi tutulmuştur. Ardından değişkenlerin atandığı veri tablosu oluşturulmuş ve demografik veriler ile nitel temaların entegrasyonu sağlanmıştır.

Türkiye'nin farklı şehirlerinde yer alan katılımcılarla yüz yüze görüşmelerin büyük bir bölümü Covid-19 pandemisinin yoğun olduğu döneme denk gelmiştir. Bu görüşmelerde ulaşım, sosyal mesafe ve hastalık hali gibi durumlar hem araştırmacı hem de katılımcı açısından farklı düzeylerde zorluklara ve sınırlılıklara sahip olsa da pandeminin erken bir dönemde bitmeyeceği düşünülerek risk alınmış ve karşılıklı rıza ile maske-mesafe kuralına uygun olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması süresince bazı önemli sayılabilecek görüşmeler ise katılımcıların istememesi, zamansal ve mekânsal planlamaların uygun olmaması, ilgisizlik, sağlık sorunları gibi nedenlerden dolayı gerçekleştirilememiştir. Analiz sürecinde veri kaynağı anlamında görüşmelere ek olarak saha günlüğü notları ile kamuoyuna açık olan “ünlü” Romanların röportajlarından ve makalelerden de yararlanılmıştır. Tüm araştırma sürecinde hem literatürün hem de bulguların veri yönetiminde Maxqda (2024) yazılımı aktif olarak kullanılmıştır. Bu tez çalışması Creswell'in önerdiği şekilde “uzun süreli katılım ve sürekli gözlem”, “üçgenleme” ve “üye kontrolü” stratejilerini (Creswell, 2014) uygulamasından dolayı geçerlik konusunda da güçlendirilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye ölçeğinde aktör temelli bir örneklem tercihi yapılmış, mekânsal ve farklı tanımlamalardan (Dom, Lom, Poşa, Abdal, Mıtrıb vs.) hareketle bir örneklem oluşturulmamıştır. Örneklem konusunda çalışmaya dâhil edilebilecek farklı Roman aktörler olduğu aşikârdır; ancak bu tezde araştırmacının kişisel iletişim sınırları içerisinde mümkün olduğunca erişilebilir ve referans verilen, toplulukta çoğunluğun onayını alan isimler üzerinden görece kısıtlı bir örneklem oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışmasındaki kritik noktalardan biri Roman kimliğini açıkça ortaya koyan Roman kamuoyunda bilinen isimlerle görüşmelerin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Orta ve üst sınıfta yer alan ancak “Roman” etnik kimliğini gizleyen ya da bireysel sosyal hareketlilik gerçekleştiren, topluluk sorunlarıyla ilgilenmeyen aktörler bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Romanların tarihine ve dünyadaki konumuna dair kapsamlı bilgi de bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Literatürdeki birincil kaynaklar kullanılarak Romanların tarihine ve Roman imajının oluşum koşullarına dair tartışmalar yapılmıştır. Literatür bölümünde yapılan analizler, bu tez çalışması kapsamında araştırmacı tarafından temel kaynakları içeren, erişilebilen kaynaklar ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca bu tezde tabakalaşma, sosyal hareketlik ve elit tartışmalarına dair genel bir hat çizilerek nitel araştırmanın imkânları ölçüsünde araştırma problemi ile uyumlu ancak nispeten kısıtlı bir kuramsal çerçeveye yer verilmiştir. Detaylı bir tabakalaşma, sınıf ve elit kuramları analizine ihtiyaç duyulmamış, kapsam olarak da gerekli görülmemiştir. Kavramların, kuramsal ve toplumsal olarak ifade ettikleri tanımlar, Roman topluluğunun sosyolojik gerçekliğine uyarlanmıştır.

Türkiye’de orta ve üst sınıf Romanların, yaşam şansları ve yaşam tarzları ekseninde topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik sürecini anlamaya çalışan bu tez çok katmanlı bir literatür, kuram ve yöntem çalışmasını gerektirmiştir. Öncelikle Türkiye’deki Romanlara/Çingenelere dair mevcut literatür yarı-sistematik bir biçimde analiz edilmiş ve homojen Roman imajı eleştirisinin gerekçelendirilmesi sonucunda konunun literatürde doldurmasını planladığı noktalar ve önemi vurgulanmıştır. Ardından ikinci bölümde Roman topluluğu içerisinde belirli alanlarda başarılı, etki kapasitesi yüksek, topluluk ile kurumlar arasında köprü işlevi gören öncü aktörlerin yaşam şansları ve yaşam tarzlarıyla sosyal hareketliliği nasıl gerçekleştirdikleri ve böylece nasıl elitleştiklerinin kuramsal arka planına dair bir ana hat sunulmuştur. Bu kuramsal hat tabakalaşma, hareketlilik ve elit kuramları ile çevrelenmiştir. Ayrıca bu hattı dikey olarak kesen etnisite sermayesi kavramı ile genel olarak etnik azınlık elitleri özelde ise Roman elitlerin sosyolojik bağlamına dair bir kavramsallaştırmanın imkânı ve kapsamı tartışılmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın yöntemine dair Roman/Çingene araştırmalarındaki araştırma pratiği ile nitel araştırma olarak organize edilen saha çalışmasına dair iki düzeyde detaylı bilgi verilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise tezin bulguları dört aşamada analiz edilmiştir. Yarı-yapılandırılmış soru formundan elde edilen verilerden hareketle ilk aşamada orta ve üst sınıf Roman katılımcıların sosyo-demografik bilgileri

paylaşılmış ve özellikle yaşam şansı anlamında topluluk içerisinde nasıl bir konumda olduklarına dair bir resim çizilmeye çalışılmıştır. İkinci aşamada ise aynı formdan hareketle sekiz tema ile orta ve üst sınıf Romanların yaşam şansları ve tarzları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kısımdaki bulgular aynı zamanda Türkiye’deki Romanların karşılaşmış olduğu temel sorunlara karşılık gelmektedir. Ayırt edici nokta ise bu sorunların bizatihi orta ve üst sınıf konumunda olan Roman aktörler tarafından deneyimlenmiş olmasıdır. Çünkü bu aktörlerin perspektifinden sorunların değerlendirilmesi, aynı zamanda sorunlara ilişkin uygulanabilir çözümlerin de paylaşılması anlamına gelmektedir. Bu kısımdaki bulguların her biri birbiriyle ilişkili temalardan oluşmaktadır. Her bir tema kendi bağlamında Roman topluluğunun sosyal hareketlilik ve tabakalaşma yapısına dair argümanları içermektedir. Bulguların üçüncü aşamasında katılımcı verilerinden hareketle yapılan açık-kodlamalara yer verilmiştir. Buradaki analizler ağırlıklı olarak eliteleşme sürecine ilişkin özgün alt-temaları (bulguları) içermekte ve orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliğinin ve sonucunda elde edilen statü konumunun Roman topluluğu bağlamında ne anlama geldiğini tartışmaktadır. Bulguların son aşamasında ise orta ve üst sınıf Roman aktörler tanımlaması ile başlayan ve tezin bulgularından hareketle bu süreçte Roman topluluğu içerisinde olduğu gözlemlenen “Roman elitler” kavramsallaştırmasına dair sosyolojik bir çerçeve çizilmiştir. Bu tür bir kavramsallaştırmanın hangi koşullar altında kullanılabileceği ve topluluk içerisindeki “elit” tanımının anlamının ve öneminin ne ifade ettiği ilerleyen çalışmalar için de önemli bir tartışma alanıdır. Bulgular, katılımcı verileri ve literatürdeki çalışmalar ile bir arada sunulmuştur. Nitel araştırmanın doğası gereği bulguların anlaşılabilmesi amacıyla her tema içinde katılımcılara ait çok sayıda alıntıya yer verilmiştir.

Dolayısıyla Türkiye’de orta ve üst sınıf Romanların gündelik hayat deneyimlerinin ve sosyal hareketliliklerinin anlaşılabilmesi için öncelikle mevcut literatürün Romanlara/Çingenelere dair nasıl bir resim çizdiğinin ve ne söylediğinin anlaşılması gerekmektedir. Çünkü Romanlara/Çingenelere dair literatür her ne kadar konu çeşitliği anlamında farklı akademik disiplinlerde yayılmış görünse de ortaya çıkan üretimin mahiyetinin ne anlama geldiğinin izahı kapsamlı bir tartışma sonucunda mümkün görünmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMAN/ÇİNGENE ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

“Ben görünmezim, anlıyor musunuz, çünkü insanlar beni görmeyi reddediyor. Bazen sirk gösterilerinde gördüğünüz bedensiz kafalar gibi, sanki sert, çarpık camdan aynalarla çevrelenmişim gibi. Bana yaklaştıklarında sadece çevremi, kendilerini ya da hayallerinin uydurmalarını, hatta benim dışımda her şeyi görüyorlar” (Ellison, 1989: 12).

Romanlar/Çingeneler dünyanın birçok coğrafyasında yer edinmeye çalışan yurtsuz halklarından biridir. Köken tartışmaları göç sürecinin farklı boyutları ile tartışılmasını içermektedir. Kökene dair derinlemesine tartışmalar lineer bir tarihsel anlatının kronolojik meşrulaştırma kanıtlarının sunulmasından ibaret görünmektedir. Bu konuyu ayrıntılı bir içerikle tartışan çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Fonseca, 2020; Fraser, 2005; Kenrick, 2006; Martinez, 1992). Sosyolojik çalışmalarda ayrıntılı göç haritasından ziyade günümüzdeki Roman/Çingene sorunlarıyla ilişkili konulara odaklanılması gerekmektedir. Öyle ki benzer bir tutumla Kenrick (2006: 135), başlangıca dair Hindistan’dan (Hancock, 1987: 7) Çingenelerin çıkışları konusunda bir şekilde fikir birliğine varıldığını, bundan sonra yapılması gerekenin de bu büyük göçün aşamalarına ve koşullarına odaklanmak olduğuna dikkat çekmektedir.

İlerleyen bölümlerde tartışılacağı üzere göç ve göçebelik meselesi aslında geçmişten günümüze kadar Roman/Çingene kimliğinin de oluşumunda başat değişkenlerdendir. Toplamların sınıfsal, etnik ve dinsel ilişkileri ile dış dünyadaki cazibe merkezlerinin yapısına bağlı olan göç (Somersan, 2004: 153) sürecinde Romanların/Çingenelerin neden sürekli mobilize oldukları ve neden bir yerde yerleşik kalamadıkları sorunsalı önemlidir. Hindistan’dan çıkıp İran’a, Ermenistan’a, Orta Doğu’ya, Bizans aracılığı ile Balkanlara, Avrupa’ya ve Amerika’ya doğru aldıkları yol artık bilinen (ya da kabul edilen) bir rotadır. Dilbilimsel çalışmalarla bu rotanın dönemselleştirmesi de yapılmış ve tarihsel anlamda bir milleti oluşturan tüm köken bağlantıları detaylı olarak yazılmıştır. Buradaki dil ile soy arasında doğrudan bir ilişki kurmak yerine (Fraser, 2005: 29) onun üzerinden geçtiği coğrafyalarda ne tür dönüşümlere uğradığına odaklanılmaktadır. Doğal olarak her bir rota her bir

farklı dil grubu ile Romanların/Çingenelerin adlandırması da değişmek durumunda kalmıştır.

Göç süreçlerinin arka planında sürekli savaş ya da kargaşa ortamı (Kenrick, 2006: 25) yer almaktadır. Bu, Romanların/Çingenelerin karakteristik olarak anlatı doğru ise sorunun olduğu alanlardan uzaklaşmayı tercih ettiklerinin de göstergesidir. Tarihsel süreçte sürekli yerlerinden (sürgün) edilen bir halkın yerleşik hayat ile teması da gerek Türkiye’de gerekse Avrupa’da oldukça gecikecektir.

1.1. Romanlar/Çingeneler: Göz Önünde Olup Görünmeyenler

Romanlar/Çingeneler açısından günümüzde oluşan olumsuz imajın tarihsel kökleri ve talihsizlikler Avrupa’da 1500’lerden itibaren görülmeye başlanmıştır (Kenrick, 2006: 85). Almanya’dan Portekiz’e, Fransa’dan Belçika’ya bütün Avrupa’da Romanlar/Çingeneler sorun olarak görülmüş her ne kadar romantik bir bilgi havuzu ve imajı var görünseler ve toplumsal hafızalarında sürekli hareket halinde olsalar dahi belirli bir dönem köleleştirilmişlerdir (Fraser, 2005: 58). 1800’lere kadar süren kölelik süreci, Fonseca’ya göre Çingenelerin tarihindeki kölelik ile ilgili “dehşet verici” dönem insanlarca bilinmiş olsaydı günümüzde başına buyruk halk benzeri mitlerin bu kadar yaygınlaşması mümkün olmayacaktı (2020: 230). Zaten günümüzde kölelik konusunda, tarihin bu utanç verici döneminin ülkelerce bastırıldığı da bilinmektedir (Hancock, 1987: 1-2). Sanayi devrimi ile zaten oluşmaya başlamış olumsuz Roman/Çingene imajı, gezgin insanların hırsız olduğuna dair modern dışlayıcı argümanlar eşliğinde belleklere yerleşmeye başlamıştır. İki dünya savaşı sonrası Avrupa ve Balkanların içinde bulunduğu hercümerç ortamında Romanların/Çingenelerin mobilizasyonu tıpkı ilk göç sürecinde olduğu gibi artmaya başlamış ve yeni kurulan politik atmosferin de kadrajına girmeye başlamışlardır. Fransa’da kapsamlı nüfus sayımı ile Çingenelerin sayısı belirlenmiş, giriş çıkışlarında kullanacakları antropometrik karneler hazırlanırken (Martinez, 1992, s. 58), İsviçre’de çocukları alıkonulmaya başlanmış, Almanya’da Bavyera yaptırımları sonrası Weimar hükümeti kendisinin yerini alacak rejime hazırlık yaparcasına

“Çingene Belasıyla Mücadele Merkezi” kurmuş⁶ (Fraser, 2005: 216), İngiltere’de 1888 yılında *Gypsy Lore Society*⁷ kurulduğu sıralarda “Taşınabilir Konut Yasası” tartışılmaya başlanmıştır (Fraser, 2005: 218). Birinci Dünya Savaşı’na giden dünyada göçebeliği düzenleyen bu yasaların artan sayısı, Roman/Çingene nüfusuna duyulan korkunun da formel yüzünü ifade etmektedir.

Romanlara/Çingenelere yönelik düzenleyici yasaların ve Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türkiye’de 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması sonucu gerçekleştirilen nüfus mübadelesi ile çok sayıda Roman/Çingene (Kolukırık, 2006: 2) Türkiye’ye göç ettirilmiş ve genellikle, İzmir, İstanbul, Balıkesir, Bursa, Edirne, Samsun gibi birçok ile mesleklerine göre yerleştirilmişlerdir. Marsh (2008: 15), Balkanlardan yeni ulus devlete geçişte, Türkiye vatandaşlığının o dönemki Balkanlardaki totaliter rejimleri gören ve deneyimleyen Romanlar/Çingeneler açısından güvenilir bir durum oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

1899’dan itibaren *Zigeuner* (Çingene) kayıtlarının tutulmaya başlandığı Almanya’da, 1930’larda ırk merkezlerinde Çingene sınıflandırmaları yoğunlaşmış, Nürnberg Yasaları ile Avrupa’da yabancı kanı taşıyan (Crowe, 2007: 59) iki ırktan biri olarak gösterilen Çingeneler (Fonseca, 2020: 342), soykırma giden süreçte ırk, ulus, bilim üçgenindeki ırksal ideolojinin acımasız yöntemlerine maruz kalmışlardır (Fenton, 2001:123). 1941 sonrası Nazi Almanya’sının İkinci Dünya Savaşı sırasındaki nüfus politikaları ve soykırım uygulamalarından olan “Almanlaştırma” politikası çerçevesinde, yeni ilhak edilen bölgelerde “saf” Almanların yerleştirilmesi hedeflenirken, Polonyalılar, Yahudiler ve Çingeneler gibi “istenmeyen gruplar” Orta Polonya’ya sürülmeye başlanmıştır (Browning, 2017: 59). Bu sürülme kapsamlı bir katliam nakliyatıdır. 1941 Ekim ayının ortalarından 1942 Şubat ayının sonuna kadar, “59 nakliyatla sayıları 53.000’i aşan Yahudi ve 5000’den fazla Çingene *Üçüncü*

⁶ “Bu ofisin asıl amacı altı yaşını geçen tüm Çingeneleri kayıt altında tutmaktır. Dolayısıyla detaylı bir fişleme dönemi başlamıştır. Bu dönem daha sonraları *Zigeuner Nacht* (Çingene Gecesi) diye adlandırılacak olan 2 Ağustos 1944 tarihine kadar devam eder gider. O gece, Auswitsch’te, tek seferde dört bin Çingene gaz odalarında öldürülmüş ve krematoryumlarda yakılmıştır” (Şanlier, 2013: 27).

⁷ “1888’de İngiltere’de kurulan fakat bugün Amerika merkezli olarak faaliyetine devam eden ve Çingene araştırmaları üzerine yoğunlaşan dernek. Dernek düzenli olarak *Romani Studies* adı altında dergi çıkarmakta ve konferanslar düzenlemektedir” (Kolukırık, 2004: 186).

Reich'tan “doğuya”; Lodz, Riga, Kovno (Kaunas) ve Minsk yönüne taşınmış” (Browning, 2017: 62) ve doğal olarak yolculuk sırasında katledilmiştir. Sembolik olarak önemli olan *Auschwitz*, Nazilerin Avrupa’da işgaller sırasında getirerek oluşturduğu en büyük Çingene nüfusunu barındıran bir kamp olmasının yanı sıra binlerce Romanın/Çingenenin katledilerek, soykırıma (*porajmos, porraimos*⁸) uğradığı yerlerden de biridir (Fraser, 2005: 225). Kısacası Romanlar/Çingeneler, İkinci Dünya Savaşı sürecinde savaşın ağır bedelini etnik kimlikleri ve yaşam tarzları olan göçebelikten dolayı dışlayıcı sistematik şiddete maruz kalarak ödemek zorunda kalmış bir halktır.

Savaş sonrası dönemde Romanlar/Çingeneler bir umut olarak görülen, farklı azınlıklara görece tolerans gösteren, tüm vatandaşları arasında eşitliği ve sınıfsız toplumu savunan Sovyetler Birliği ve Komünizm gerçekten de bir yere kadar ideal bir siyasal coğrafya olmuştur. 1921’de *Romani* dilinde eğitimin verilip Rus Çingene Birliği, 1931’de Çingene Devlet Tiyatrosunun kurulduğu, Komünist Partiye Roman üyelerin alındığı, vatandaşlık görevi olarak “herkesin” kayıtlı bir işte çalışmak durumunda kaldığı (Fraser, 2005: 234) politik ortam, aslında Romanların/Çingenelerin asgari yaşam şanslarına erişimlerinin Gaco yani Roman/Çingene olmayanlar ile eşitlendiği bir durumu işaret etmekteydi. 1950 sonrası Sovyetler içerisinde de olumlu ve olumsuz durumların yaşandığı dönemlere rastlamak mümkündür. Sovyetlerin Romanları/Çingeneleri eşit bir statüde görüp, entegrasyon politikaları uygularken diğer yandan kurumsal ideolojik aygıtlar ile Romanları/Çingeneleri asimile etmeye de çalıştığı da bilinmektedir. Bunlardan en kritiği ve insan hakları ihlali olarak görülebilecek olanı Slovakya Komünist Partisinin hastanede doğum yapan kadınları kısırlaştırmasıdır (Fonseca, 2020: 320). Kamusal anlamda, sosyal eşitlik anlamında kurgulanan vatandaşlık idealinin başarılı olması için temel gösterge Roman/Çingene etnik grup kimliğinin yok edilmesi olmuştur (Fraser, 2005: 240) 1960’larda her şeye rağmen entegrasyon politikalarının sonucu olarak bir Roman/Çingene orta sınıfı oluştuğu ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından yeni ortamın Romanlar/Çingeneler için daha az eşitlik ve

⁸ Naziler döneminde Romanlara/Çingenelere uygulanan soykırımı tanımlamak için kullanılan ve Romanca “parçalanmak, yıkım” anlamlarına karşılık gelen terimdir (Kenrick, 2007: 203).

fırsat anlamına geldiğine dair argümanlar da dikkat çekicidir (Marx, 2014: 110) . Ayrıca vurgulanması gereken bir diğer husus da Batı’da Romanların/Çingenelerin meseleleri geleneksel yaşam biçimi anlamında karavan ve kamplarla romantize edilmesine (özgürlük, bağımsızlık, doğa) karşın, Sovyetlerde (Sosyalist bakış) tersine sorunların çözümü iş, eğitim ve konut hakkı gibi kentsel düzeyde yaşam şanslarının iyileştirilmesinde aranmıştır (Martinez, 1992: 77).

Sonuçta Romanların/Çingenelerin tarihsel süreçteki göç rotalarına, hangi kıtada ne kadar kaldıklarına ve göçün arka planındaki dilsel bağlantılara dair literatürde çok sayıda kapsamlı çalışma bulunmaktadır (Hancock, 2002; Hayes ve Action, 2007; Okely, 1983; Tong, 2013; Yoors, 1967). Bu tez kapsamında genel olarak sadece göçün toplumsal sonuçlarını ifade etmesi anlamında Avrupa’da Romanlara/Çingenelere yönelik sistematik ayrımcılığın tarihsel çerçevesine yer verilmiştir. Sürgün edildikleri coğrafyalarda farklı görünmelerinden ve farklı yaşam tarzlarına sahip olmalarından dolayı günümüzde de hâlâ süren olumsuz ve ayrımcı kategorilere maruz kalmaktadırlar. Peki, talihsizliklerle dolu bu tarihsel serüvende ne tür adlar ile çağrılmışlar, kültürleri, meslekleri neler olmuş, karşılaştıkları temel sorunlar neler olmuş ve ne zaman örgütlü bir topluluk haline gelebilmişlerdir?

1.1.1. Terminoloji: Neden Roman, Ne Zaman Çingene?

Dünyada ve Türkiye’de Romanlar/Çingeneler göç edilen yerlerin koşullarına ve uğraşlarına göre farklı adlandırmalar almışlardır. Farklı birçok Roman/Çingene grubunu ifade eden bu tanımlamalar aslında farklı lehçelerin konuşulduğunun da işaretidir. Her ne kadar gündelik konuşmalarda en azından Türkiye için Rom, Dom, Lom, Abdal terimleri kullanılıyorsa da aslında geniş çaplı bir tanımlama çeşitliliği söz konusudur. Kenrick (2006: 132) her ne kadar Romanların/Çingenelerin kökeninin Hindistan olmasına rağmen göç serüveninin en az yedi yüz yılının Avrupalı ve diğer halklarla birlikte geçmesinden dolayı doğal olarak Romanların/Çingenelerin Avrupalı bir ulus haline geldiğini düşünmektedir. Karşılaşılan her kültürden alınan etkilenme ile Romanlar/Çingeneler aslında kültürlerarası taşıyıcı bir rolü de yerine getirmişlerdir. Tüm bu etkilenme ve farklılaşmalara rağmen adlandırmanın etimolojik kökenleri değişiklik göstermekte ancak Romanları/Çingeneleri yaşadıkları

alanlarda ayrıştıran zihinsel kategoriler, damgalar aynı kalmaktadır. Bu kategoriler sadece modern zamanda değil, kimliklerinin var olduğu tüm alanlarda ve zamanlarda onların ana akımın sahip olduklarına erişim sağlamalarını ve toplumsal katılımlarını (Akkan vd., 2011: 97) engellemiştir. Yabancı olarak kategorize edilen Romanların/Çingenelerin toplumun genelinin değerleri dışındaki tutumları ve sahip oldukları sıfatlar dışlanmalarına ve dolayısıyla damgalanmalarına, itibarsızlaştırılmalarına yol açabilmektedir:

“Bir yabancı karşımızdayken onun, dâhil edilmesine müsait kişi kategorisindeki diğerlerinden farklı ve pek de rağbet edilmeyen bir sığata haiz olduğu yönünde kanıtlar ortaya çıkabilir -uç bir durumda bu, kişiyi baştan aşağı kötü, tehlikeli veya zayıf biri kategorisine sokabilir. Böylece karşımızdaki yabancı, zihnimizde sağlıklı ve sıradan bir kişi olmaktan çıkıp lekeli ve sakat, kale alınmayan birine indirgenir. Böyle bir sıfat, özellikle de itibarsızlaştırıcı etkisi çok kapsamlıysa bir damgadır” (Goffman, 2014: 31).

Romanlar/Çingeneler yaşadıkları alanlarda kenar mahallelere itilmiş, izole edilmiş kimseler olarak bugün bile görünmez kılınmaktadırlar (İncirlioğlu, 2007: 63). Birlikte yaşadıkları toplumların arasında görünmez ötekiler olan Romanlar/Çingeneler için birçok tanımlama/adlandırma kullanılmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de farklı bağlamları olan bu tanımlamaların fazlalığı bir yandan etnisitenin bölgesel çeşitliliğine ve yerelliliğine diğer yandan ise toplum genelinin dışsallaştırıcı kategorik ayrımlarına referans vermektedir. Dolayısıyla adlandırma dönemsel, mekânsal ve yerel bakımından farklılaşmaktadır.

Roman/Çingene olmayanların oluşturduğu, ayrımcılığı da kolaylaştıran “egzonim veya dışarıdan gelen” (Akın, 2022: 8) Çingene teriminin farklı dillerdeki karşılığına yönelik iki yönlü bir argüman bulunmaktadır (Hancock, 2002: xxi). İlki “*Egyptian*” kökenli Gypsy (İngiltere), Gipsy, Gitan, Gitane (Fransa), Gitano (İspanya), Gupti (Bulgaristan), Medjub (Arnavutluk), agypciano (eski İspanyolca) terimleridir. Bir de “astrologlara, falcılara, akrobatlara, yılan oynatanlara, ayı eğiticilerine ve hayvan hastalıkları cerrahlarına referans veren (Kyuchukov, 2007: 72) “*Athinganoi*” (*heathens-kafirler*) kökenli kelimedenden türetilen terimler; Cigano, Ciganos, Cigany, Ciganyok, Cingana, Cygan, Czigany, Çıgan, Çigan, Çingene, Heiden, Tartars/Täter/Tatern, Tigan/Tigani, Tsigane (Tzigana), Tsigani, Zigenare, Zigeuner, Zingaro/Zingari/Zingani, Циган, Zigan. Farklı kaynaklardan derlenen

terimlerin daha fazlası olduğu düşünülmektedir. Bu terimlerin Türkçe'deki karşılığı ise “Çingene”dir.

Çingene dışında daha güncel olan kullanımlara bakıldığında burada dilbilim çalışmalarının etnik sonuçlarından hareketle Fraser, Çingenelerin “kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği Avrupa Romanisi’nde Rom, Ermeni Romanisi’nde Lom, Süryani ile İran Romanisi’nde ise Dom” (Fraser, 2005: 31) şeklindeki kullanımların yaygınlığına dikkat çekmektedir. Rom kelimesi Romanes dilinde olan ve Romanların/Çingenelerin kendilerini tanımladıkları bir terimdir. Kenrick Rom kökünü şu şekilde açıklamaktadır; “*Etnik Çingenelerin çoğunluğunun kendilerini kendi dillerinde tanımlamak için kullandıkları isim. Etimolojisi belirsizdir ancak terimin orijinal anlamı “insan” olan eski Hintçe bir kelime olan ‘dom’dan gelmiş olabilir*” (Kenrick, 2007: 215).

Rom kullanımı literatürde aslında özellikle Roman/Çingene grupları arasında oldukça yaygındır. Romlar, dünya genelinde, Amerika ve diğer kıtalar dâhil olmak üzere, Avrupa'nın birçok ülkesinde yaşayan; Romani lehçeleri, farklı telaffuz ve kelimelerdeki değişikliklere rağmen birbirine oldukça yakın olan ve bu nedenle, İsveç'te yaşayan bir Rom, Brezilya'da yaşayan bir Rom'u rahatlıkla birbirini anlayabildiği bir topluluktur (Fraser, 2005: 198). 1971 yılında Londra'da 14 ülkeden delegenin katılımı ile düzenlenen I. Dünya Çingene Kongresi'nde Çingene (Gypsy) Yerine Rom/Roma ifadesi benimsenmiş ve bir bayrak ile *Opré Roma!* “Çingene Uyan!” şeklinde bir slogan da bu kongrenin çıktısı olmuştur (Fraser, 2005: 269). Kongrenin bu tutumu ile Çingene yerine çatı kavram olarak Roma ifadesinin kullanımına başlanmıştır. Yılgür, “Çingene adlandırmasının, Batı düşüncesinin ihtiyaçları çerçevesinde kapsamı daraltılarak sadece Roman etnisitesini tanımlayacak bir hale getirilmesine” itiraz etmektedir (Yılgür, 2014: 55). Bu kullanımlardan yaygın olanı İngilizce *Roma*, Türkçe'ye Roman olarak çevrilmiştir. Şehir olan Roma ile karıştırılabilmesinden ve ayırt edici olmasından dolayı pek yaygın olmayan *Rroma* şeklinde bir kullanım da önerilmiştir.

Tanımlamalar arasında Lom, Ermenistan'daki Romanları/Çingeneleri ifade etmek için kullanılırken, Dom da Suriye ve İran'daki Romanları/Çingeneleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Fonseca, 2020: 134). Bunun yanı sıra “Romanical”

ifadesi Birleşik Devletler’de ve Kanada’da kullanılabiliyorken, “Travellers” (Gezginler) ifadesi de literatürde (Fraser, 2005: 12) kullanılmaktadır. Balkanlarda tanımlama konusunda “Türk” veya “Müslüman” Çingene olarak adlandırılan “Xoraxane” grubu ile karşılaşmak da mümkündür. Hatta Yılgür İstanbul’da Kuştepe’de Romanesin Xoraxane diyalektini konuşanların varlığından bahsetmektedir (Yılgür, 2014: 120). Tüm bu terminoloji tartışmalarına ek olarak toplulukların sosyo-ekonomik özellikleri ve geçim stratejilerinden hareketle Yılgür Çingene yerine “peripatetik” teriminin arkaik Çingene kavramını karşılayan bilimsel bir çerçeve olduğunu savunmaktadır (Yılgür, 2014: 9). Avrupa’da ve dünyada Çingene (Gypsy) ve Roman (Rom/Roma) terimleri dışında Almanya’da *Sinti*, İspanya’da *kalo* (*cale/caló*), Arnavutça. *Evgit*, Yunanca *Gifti*, İran’da *Luri/Luli* gibi daha birçok tanımlamanın olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle üç büyük Rom grubunun adına sıklıkla rastlamak mümkündür; Valak Romları, Kaldera (Kalderash, kazancı) Romlar ve Manuşlar (Sintiler). Roman/Çingene toplulukları kendi içlerinde yaptıkları işten, görünümlerine, kullandıkları lehçeye kadar farklılaşabilmektedirler.

Türkiye’de ise Roman, Çingene, Rom, Lom, Dom, Poşa, Elekçi, Dom, Abdal, tahtacı, Kıptî, Sepetçi, Kurbat (Gurbet), Karaçi, Mıtrıp, arabacı, bohçacı, Çingane, mango, Romni, Güvende/Gûyende, Cano/Cono, Şıhbızınlı, Teber, esmer vatandaş, Pırpor, Lûlû terimleri kullanılmaktadır (Yıldız, 2007). Genel anlamda Roman olmayanlar için ise *gadžo/gadjo* (çoğul *gadžé*) (Kenrick, 2007: 94), *Türkçesi Gaco/Gacı* terimleri kullanılmaktadır.

Terminoloji konusunda belirli bir tanımlamanın tercih edilmesi aslında Bauman’ın da vurguladığı gibi birisini etkileme imkânının bile bulunmadığı bir kadere tutsak etmektir (Bauman, 2019: 42). O nedenle Roman/Çingene çalışmalarında araştırmacı metodolojik tercihini bağlı bulunduğu değerler evreni ve içinde bulunduğu bilimsel dünyanın dili arasında denge kurmak zorunda hissetmektedir. Türkiye’de ve Dünyada Roman/Çingene terminolojisi dönemsel, mekânsal ve yerel dinamikler bakımından farklılaşmaktadır. Araştırmacıların konumuna ve tercihinine göre de kullanımı çeşitlenmektedir. Bu tez çalışmasında doğrudan geçmişteki kaynaklardan bahsedildiği sırada Çingene, geçmişten günümüze gelen içeriklerden bahsedildiğinde Roman/Çingene, günümüzden

bahsedildiğinde ve saha çalışmasında katılımcıların tercihi doğrultusunda ise Roman ifadesi tercih edilmiştir. Girgin, benzer biçimde görüşme yaptığı kişilerin kimliklendirmesi, ticari Pazar dili (müzik piyasası) ve resmî akademik yazın olmak üzere üç farklı bağlamda Roman/Çingene terimini kullandığını açıklamıştır (Girgin, 2015: 13). Gezgini de Goffman'ın (2014: 11) “*tasnif edici kimsenin tasnif edilenin itirazına rağmen tasnifinde ısrarcı olmasında patolojik bir durum yok mudur?*” sorusundan hareketle Çingene/Roman topluluklarına, bu toplulukların kendi üyeleri tarafından benimsenmeyen ve kabul edilmeyen bir ifade ile yaklaşılmasının, bilimsel anlamda daha anlaşılır olabileceğini ancak etik açıdan bu tutumun uygun olmayabileceğini belirtmektedir (Gezgin, 2016: 93).

Terminoloji konusunda tercihlerin değişkenliği araştırmanın bağlamı ile doğru orantılıdır. Her ne kadar değişkenliğe uygun olarak çalışmalarda bu özen etik yaklaşım gereğince gösteriliyorsa da “toplumun” algısında olan imajın yerleşikliği araştırmacı olarak bizlerin terimleri tercih etmedeki basit, iyi niyetli ve haklı gerekçelerini sarsmakta ve oto sansüre gidebilecek bir bilişsel müdahale sürecine yönlendirmektedir. Terminoloji, tanımlama mekâna, döneme, yerel dinamiklere ve ek olarak araştırmacıların tutumlarına göre çeşitlilik gösteriyor olsa da damgalanmış gruba yönelik olan toplumsal algı noktasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Pejoratif⁹ imaj çoğunlukla “Çingene” terimi üzerinden inşa edilmiş görünmektedir. Terime yüklenen olumsuz imaj ve anlamlar silsilesi arasında “kurnaz, neşeli, göbek atan, umursamaz” şeklinde birtakım ifadeler varsa da bu tez çalışmasında benimsenmiş bir içerik değildir. Çingene terimi kaynaklı üretilen olumsuz imaj, Roman olmayanların Romanlar ile aralarına sosyal sınırlar çekmesine ve birbirleri ile iletişim kurmalarını engellemektedir. Tarihsel olarak birikimli ve bilinçli olarak inşa edilmiş bu olumsuz imaj, Romanların/Çingenelerin anti-sosyal davranışa eğilimli olduğuna ilişkin bir stereotipi güçlendirmekle kalmamış, ayrıca Romanların/Çingenelerin karşı karşıya olduğu gerçek ayrımcılığın da göz ardı edilmesine ve mücadelenin zorlaşmasına yol açmıştır (Hancock, 1987: 133).

⁹ “Küçümseyici, aşağılayıcı, kötüleyici, yericisi özelliği olan; yermeli” (TDK, 2023).

Pejoratif imajın ürettiği bir sorun da beklenti rolleri¹⁰ (Goffman, 2014: 158) ile ilgilidir. Sözlüklerde, mitlerde, anlatılarda, dizilerde (Cennet Mahallesi), kurgulanan Roman/Çingene imajının sergilediği tutum, davranış ve haller, gündelik hayatta “sıradan Roman bireylerden” de beklenmeye başlanmaktadır. Bu da Roman bireylerin bazı durumlarda örneğin müziği sevmese de kendisinin ait olduğu etnik topluluğa ilişkin üretilmiş “müziği severler” stereotipinin beklentilerini karşılamaya ve ona göre davranmaya zorlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Sonuç olarak araştırmacılar ve sağ duyulu bireyler ayrıştırıcı ve dışlayıcı niyetleri olmasa da kavramları neden ve ne zaman ne amaçla kullandıklarının farkında olsalar dahi yerleşik toplumsal inançların varlığı ve oluşturduğu seti aşmak için mücadeleyi sürdürmek ve damgalayıcı uygulamalardan kaçınmak durumundadırlar.

1.1.2. Romanların Meslekleri: Etnisite ve Statünün Dönüşümü

Romanlara/Çingenelere ilişkin tanımlamalarda genellikle yaptıkları mesleğe dair de bilgi yer almakta ve etnik Roman kimliği ile bu meslekler özdeşleşmektedir. Sepetçilik, elekçilik, bohçacılık, demircilik, kalaycılık, falcılık vb. kimlik ile özdeşleşen mesleklerin yaygın olanları arasındadır. Romanların/Çingenelerin meslekleri daha doğrusu zanaatları, göç ettikleri yerlerde ilişkili temas halinde oldukları toplumlara her ne kadar periferiye itilmiş olsalar da hizmet etmelerini sağlamıştır. Örneğin Türkiye’de kırsal bölgede yaşayan insanlar, şehir merkezine ulaşmanın zor olduğu dönemlerde (kargo sisteminin gelişmediği dönemlerde) köylerine gelen bohçacılar sayesinde alışveriş yapabilmişlerdir. Geçmişte özellikle “paha biçilmez” meslekleri icra Çingeneler köylü ile efendi arasındaki bir boşluğu doldurmuş, demircilik, çilingirlik, kalaycılık gibi alanlarda uzmanlaşmış zanaatkarlar olarak çok değerli olmuşlardır (Fraser, 2005: 58).

Yapılan işlerin türlerine tarihsel olarak bakıldığında dünya genelinde müzisyenlik, demircilik, bakırcılık, kalaycılık, at satıcılığı, falcılık, çizmecilik, dilencilik, akrobatlık, elekçilik, sepetçilik, ayı oynatıcılığı maşa ve kürekçilik öne çıkan zanaata dayalı Çingene meslekleridir. Osmanlı Devleti ve Türkiye’de de

¹⁰ “Beklentiler hem algılayıcının kendi davranışını hem de davranışsal uyum yoluyla hedef kişi ya da kişilerin davranışını etkilemektedir.” (Madran, 2012: 135)

yaygın olarak Çingeneler demircilik, kalaycılık, müzisyenlik, falcılık, elekçilik, bohçacılık, arabacılık, dansözlük, ayı oynatıcılığı, dilencilik, sünnetçilik, kuklacılık, davulculuk, harmancılık, çiçekçilik, atık toplayıcılığı vb. işlerle uğraşmışlardır. Söz konusu mesleklerin bazıları geleneksel zanaatlar iken bir kısmı da modern dönemde ortaya çıkmıştır. Demircilik gibi Osmanlı Devleti'nde (Dingeç, 2004) oldukça işlevsel mesleklerin yanında falcılık, dilencilik gibi sıradan işler de yaygındır. Geleneksel ve modern Roman/Çingene mesleklerinin kayıt-dışı, mevsimlik, güvencesiz, emek-yoğun, istenmeyen, geçici ve marjinal olarak karakterize edildiğini söylemek mümkündür. Bu mesleklerden demircilik ve müzisyenlik meslekleri aslında düşük prestijli olmamalarının yanı sıra statü anlamında da diğer Roman/Çingene mesleklerinden farklılaşmaktadır.

Mesleki statü anlamında müzisyenlik Romanları/Çingeneleri kendi içlerinde ayıran bir kategoridir. Romanların/Çingenelerin müzisyenliğin kendilerine sağladığı avantajları ve prestiji geç fark ettiklerini belirten Girgin, 19. yüzyıldan beri Gaconun (Roman/Çingene olmayanlar) dikkatini çeken bir sektör olduğunu ve bunun da kartpostal gibi görsellerde, tasvirlerde müzisyenliğe atıflar içerdiğini vurgulamaktadır (Girgin, 2015: 50). Müzisyenlik aslında yerleşik yaşam ile doğrudan ilişkilidir. Göçer grupların yaşam tarzlarından ziyade müzisyenlerin mahalleleri vardır ve daha yerleşiktirler. Bu yerleşiklik müzisyenliğin toplumsal konumu da etkilemektedir. Öyle ki Romanlar ile Roman olmayan toplumun geneli arasında müzisyenlik sosyal statü anlamında kültürel aracı bir rol üstlenmektedir (Karakuş, 2019: 4; Yükselsin, 2000).

Romanların/Çingenelerin falcılık, at satıcılığı, kalaycılık gibi geleneksel ancak marjinal olarak da sınıflandırılan bazı mesleklerini tarihsel kökenleri ile (Hindistan'daki lanetlenmiş kast meslekleri) ilişkilendiren yaklaşıma karşı çıkan Okely (1983: 30), aslında bu türden argümanlarla Roman/Çingene mesleklerine dair bir algının oluşturulduğunu, iddia edilenin kökenlerinden çok, bu mesleklerin daha büyük, genellikle yerleşik bir ekonomiyle ilişkili olduğunu, her zaman hâkim ekonomik ve sosyal düzendeki değişikliklere göre gelişmek ve değişmek zorunda kaldıklarını, dolayısıyla mesleklerini damgalamak yerine mevcut bulundukları

yerlerin sosyo-ekonomik durumuna ve Romanların/Çingenelerin bu koşullara uyum becerisine odaklanmanın daha kabul edilebilir bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır.

Benzer bir tartışma Romanların günümüzde de “kayıt-dışı” işleri tercih ettiklerine dair damgalayıcı söylemlerde gözlenmektedir. Bu söylemin arka planında aslında inşa edilen dezavantajlı imajın etkisi olduğu bulunmaktadır. Çünkü bazı durumlarda Romanların/Çingenelerin kayıt-dışı işleri seçmelerinin “bilinçli bir tercih” olabileceği olgusu görmezden gelinmektedir. Okely, bu noktada Romanların/Çingenelerin becerilerinin ve geleneklerinin aslında mesleklerinin içeriğinde değil biçiminde yani esnekliği tercih etmek ile ilgili olduğunu düşünmektedir (Okely, 1983: 33). Bu argüman da inşa edilmiş Roman imajını kritize etmede oldukça yararlıdır ancak günümüzde kentsel alanlarda mevcut olan gerçeklik de maalesef göz ardı edilememektedir.

Bir mesleğin bu şekilde yapılıyor olmasını o mesleğin aktörlerinin (icracılarının) bilinçli-bilinçsiz bir tercihten ziyade bağlı bulundukları sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Romanların/Çingenelerin geçmişten itibaren yapmayı öğrendikleri, nesillerce aktardıkları ve yeniden-uyarlayarak uyguladıkları mesleklerin kültürel kodları günümüzde onları marjinal bir algıya sıkıştırmaktadır. Kendi oluşturmadıkları koşullarda aslında tercih etmeyecekleri ancak etmek durumunda kaldıkları meslekleri icra ederek, aktararak yeniden üreterek ve onaylayarak aslında bu algının sürdürülmesine de yol açtıklarını tartışmak mümkündür. Dolayısıyla Romanların/Çingenelerin mesleki pratikleri sınıf kültürüne sıkışma konusunda Willis’in iddiaları ile desteklenebilir:

“[...] benim iddiama göre, işçi sınıfı gençlerinin emek güçlerini bedensel işlere vakfetmelerinin sağlanmasında kendi kültürleri bu anlamda en etkin rolü oynamaktadır. Diyebiliriz ki bu gençlerin Batı kapitalizminde alt roller üstlenmeleri kendilerine dönük bu lanetleme haliyle ilişkilidir. Ancak paradoksal bir biçimde bu lanetleme, gerçekten öğrenme, onaylama, benimseme ve bir direniş biçimi olarak deneyimlenir” (Willis, 2020: 17).

Günümüzde artan teknolojik gelişmeler, kentleşme ve sanayileşme süreci ile geleneksel Roman/Çingene mesleklerinin ortadan kalkmaya başlaması ile yoksulluğun Romanlar için görünür olmaya başlaması arasında doğrudan bir ilişki

bulunmaktadır. Sahip oldukları becerileri icra edememe durumunda eğer işler yolunda gitmezse modern işgücü piyasasına bir şekilde dâhil olamazlar ise kayıt-dışı işlerin alanına sürüklenmektedirler. Sonuçta kent yoksulluğuna mahkûm edilmiş etnik mahalleler kümesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Damgalanmış mahallenin kendisi bu kısır-döngünün kaynağıdır (Egi, 2020). Mesleklerin değerini yitirdiği ve onu icra edenlerin toplumsal statüleri sarsan bir dönemde Romanların istihdama katılımlarını güçlendirecek çalışmalar da artmaktadır. Romanlar İŞKUR ve KOSGEB gibi kurum ve kuruluşların uygulamaları entegre yürütülen projeler aracılığı ile yeni meslekler öğrenmektedirler (İKG, 2017).

1.1.3. Örgütlenme: “Sivilleşme”den Siyasete Geçiş

Avrupa, Romanların/Çingenelerin tarihsel deneyiminde hem sistematik ayrımcılığın başlangıç noktası hem de sivil ve siyasal örgütlenme çabalarının ilk aşamalarının yaşandığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Hancock, 1987; McGarry, 2010). Bu durum, Avrupa'nın Romanlarla/Çingenelerle olan karmaşık ilişkisini ve bu ilişkinin tarihi bağlamını anlamak açısından önemli bir göstergedir. Romanların/Çingenelerin tarihsel köken ve göçlerine dair tartışmalar Macaristanlı bir rahip olan Istvan Vali'nin (Fonseca, 2020: 117) dil çalışmasından beri Avrupa'nın alanda hâkim olduğu bir literatür oluşturmuştur. Roman/Çingene topluluklarına dair ilk örgütlenme girişimlerinin de bu minvalde Avrupa kaynakları olması oldukça doğaldır. 1872 yılında Almanya'da bir Çingene parlamentosunun kurulması ve 1879 yılında Macaristan'da Çingeneleri bir araya getiren bir kongreye dair şüpheli görüşler varsa da 1905 yılında Bulgaristan'ın Sofya kentinde bir Çingene konferansın yapıldığı bilinmektedir (B. Akgül, 2012: 214). Politik örgütlenmeye paralel akademik alanda 1888 yılında İngiltere'de kurulan *Journal of the Gypsy Lore Society* dergisidir (Fraser, 2005: 219). Günümüzde *Romani Studies* adıyla dergi Romanlar/Çingeneler ile ilgili akademik çalışmaların üretildiği bir alandır.

1930'lara gelindiğinde ise Çingene Protestan Kilisesi gerçek anlamda kurulmuş ilk Çingene birliği olarak dikkati çekmektedir (Fraser, 2005: 268). Ayrıca İkinci Dünya savaşı sonrasında Almanya'da Çingene halkının haklarını iyileştirme taleplerini iletmeye çalışan çeşitli heyetler kurulmuş, Alman Sinti Derneği

faaliyetleri ile girişimler artmaya başlamış, 1955 yılında Fransa’da Çingene Araştırmaları Dergisi kurulmuş ve 1965 yılında Paris’te Uluslararası Çingene Komitesi (*Comite International Tsigane*)¹¹ toplanmıştır. 1971 yılına gelindiğinde ise Roman/Çingene örgütlenmesinin en görünür formu olan I. Dünya Çingene Kongresi 14 ülkenin katılımıyla Londra’da düzenlenmiştir. Bu kongre ile o güne kadarki tartışmalardan hareketle ve sonradan çok da kabul görmeyecek olan Çingene ifadesi yerine Rom sözcüğünün kullanımına, Roman hareketini ifade eden bir bayrağın kullanımına ve yine hareketi ifade eden bir marşın (Gelem Gelem) kabulüne “Opré Roma!” denilerek karar verilmiştir (Asséo, 2004; Fraser, 2005: 269). Kongre farklı yıllarda Roman/Çingene çalışmalarını farklı boyutları ile alarak düzenlenmeye devam etmektedir.

1980’lerde Roman milliyetçiliği artmaya başlamış ve 1990 sonrası Avrupa’da örgütlenmenin kurumsal alt yapısının üzerine sivil toplum alanında derneklerin kurulması süreci başlamıştır (B. Akgül, 2012: 214). Roman/Çingene çalışmalarının popüler hale geldiği 2000’lere kadar Roman hareketinin özellikle Sovyetlerin dağılmasında sonra Doğu Bloğu ülkelerinde ivme kazandığı söylenebilir. 1996 yılında Avrupa Roman Hakları Merkezi (European Roma Rights Center-ERRC) Çingene karşıtı ve Romanların haklara erişimine dair çalışma yapmak için kurulmuştur. Türkiye’de sivil toplum örgütlenmesinin geç başlamasının nedenleri arasında diğer azınlıklar gibi örgütlü bir eylem repertuarlarının olmaması, sosyo-ekonomik durumlarının zayıf olması, iç topluluk desteklerinin zayıf olması ve kimlik konumu olarak “öteki”nin ötekisi durumunda olmaları gösterilebilir (Akın, 2022: 37). 12 Eylül sonrası başlayan toplumsal hareketler süreci 1983 yılında yayınlanan Türkiye’nin üniter yapısına yönelik her türlü ifadeyi yok sayan Dernekler Yasasına takılmıştır. Dolayısıyla o yıllarda Roman veya Çingene adıyla dernek kurmak bu yasaya göre imkânsızdı. Bir diğer engel de Romanların bir kısmının haklar konusunda yapılacak mücadeleyi devlete ihanet olarak algılamasından dolayı ideolojik tutum kaynaklıdır (Uzpeder vd., 2008).

¹¹ “Comite International Tzigane (Uluslararası Çingene Komitesi) CIT’in Türkiye temsilcisi “Tophaneli demirci ustası Ali Çelikkilek” (Alpman, 2014: 193). Bu tez çalışması kapsamında yapılan görüşmelerde Alpman’ın bahsettiği Ali Çelikkilek’in yakın arkadaşının oğlu ile de görüşme yapılmıştır.

1993 yılında Demokratik Sol Parti Edirne Milletvekili Erdal Kesebir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İskân Kanunun 4. Maddesinin değişmesi içi önerge vermiş ancak bu önerge reddedilmiştir (Alpman, 2014: 152; Karlıdağ ve Marsh, 2008: 16). 1996 yılında ise İzmir'de dernek başkanı Yakup Çardak her ne kadar etnik ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığınca kapatılacak olsa da önce "Roman Yardımlaşma ve Dayanışma" sonra ise "Çingene Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği" olarak başvurmuştur (B. Akgül, 2012: 216). Roman ve Çingene ifadesi kabul olmayan Çardak, durumu eleştirmek için "Hindistan'dan Gelenlerle Dayanışma Derneği" adıyla yeniden başvurmaya karar vermiştir (Alpman, 2014: 15). Bu olumsuz girişimlerden sonra 2000 yılında "Türkiye'de Çingene Olmak" (Aksu, 2006) kitabı ile Mustafa Aksu Türkiye literatürüne giriş yapmıştır. O da içinde Çingene geçen dernek kurmak istemiş ama maalesef bu istek de gerçekleşmemiştir. Romanlara/Çingenelere yönelik ayrımcılık ile ciddi bir mücadele vermiştir. Etnik tanımlamaya takılan derneklerin ismi konusunda, yasayı aşmak için meslek ve bölge adları dahi tercih edilmiştir (B. Akgül, 2012: 216).

2000'ler aynı zamanda AB'ye adaylık süreci ile uyum süreci çalışmalarının yoğunlaştığı, etnik meselelerin rahatlıkla tartışabildiği, dernekler yasasının değişmesiyle genel anlamda derneklerin kurulmaya başlandığı (Akın, 2016) ve bu haliyle Roman çalışmalarının görünür olmaya başladığı bir dönemdir (Uzpeder vd., 2008: 16). Siyasi olarak 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurulması Roman sivil ve siyasal hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2002'de Dernekler Yasası konusunda ikinci bir itiraz TBMM'de yapılmış ve reddedilmiştir (Marsh, 2008: 16), ancak 2003 yılına gelindiğinde Dernekler Yasası değişmiş, AB fonları ile sivil topluma yapılacak katkılar belirlenmiş ve Roman dernekleri için dinamik bir sivil damar yolu açılmıştır. Bu akımın ilk nüvesi bir dans grubu oluşturma düşüncesiyle oluşturulan ilk Roman derneği olan Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'nin (EDÇİNKAY) 2004 yılında kurulmasıdır. Çingene adını kullanan dernek Edirne'de 2005 yılında Çingene Halkları Sempozyumu'nu düzenledikten sonra 2006 yılında üyelerinin aldığı karar ile de adını Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme

Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) olarak değiştirmiştir (Uzpeder vd., 2008: 113).

2006 yılına gelindiğinde Romanların/Çingenelerin yaşam alanlarına ilişkin kentsel dönüşüm uygulamalarının dönüm noktası olarak kabul edilen Sulukule, Roman kimliğinin dönüşümü ve örgütlenmesine (Balcı, 2009) ilişkin sosyo-politik farkındalık sürecinin de başlangıcı olmuştur. Aynı zamanda ilk Roman federasyonu olan Roman Dernekleri Federasyonu (ROMDEF) 2006 yılında kurulmuştur. Bu dönem Ali Daylam, Fahrettin Savcı, Özcan Çayırılı gibi günümüzde de aktif olan sivil toplum kuruluşu liderleri bölgelerinde Roman Federasyonları kurmuşlardır (B. Akgül, 2012: 218). Ayrıca 2006 yılında 1934 tarihli İskân Kanunun 4. Maddesi *“Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye’ye muhacir olarak kabul alınmazlar”* (Resmî Gazete, 1934) AK Parti döneminde değiştirilmiş ve söz konusu ifade kaldırılmıştır.

2007 yılında Ankara’da beş üniversite öğrencisi, örgütsüz Romanları bir araya getirmek ve Roman gençleri insan hakları konusunda desteklemek amacıyla Ankara Romanlar Derneği’ni (ROMANKARA) kurmuştur. 2009 yılında bu derneğin adı Roman Gençlik Derneği olarak değiştirilmiştir (B. Akgül, 2012: 218). 2010 yılında Türkiye’deki Roman hareketinin kırılma noktalarından biri gerçekleşmiştir. AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan *“Sizler benim Roman kardeşlerimsiniz”* diyerek yaptığı Roman Açılımını yapmış ve Romanlar ilk defa devlet düzeyinde resmî bir tanınma fırsatı bulmuşlardır (Hürriyet, 2010). Bu tarihten sonra Roman sivil toplum hareketi için en azından niceliksel olarak hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. Açılım sürecinde anlatılanlar ile Sulukule örneğinden hareketle ortaya çıkan olumsuz uygulamalardan dolayı açılımın samimi olmadığı da düşünülmüştür (Girgin Tohumcu, 2012: 233).

2012 yılında 4 federasyon ve 60 derneğin iş birliği ile Romanların meclisteki siyasi katılımını güçlendirmek amacıyla Roman Hakları Formu (ROMFO) kurulmuştur (Akın, 2022: 50). 2015 yılında bu amaç doğrultusunda sivil toplum deneyimine sahip olan Özcan Purçu Haziran 2015 Genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi 1. Bölge 5. sıradan aday gösterilerek milletvekili seçilmiştir. Purçu’nun

etnik Roman kimliğini açıklayarak meclise girmesi Romanların görünürlüğünün farklı kanallardan artmasını sağlamıştır (Yılıgür, 2016: 312).

Sivil toplum deneyiminden gelip siyaset merdiveninin bu şekilde çıkılması birçok Roman derneğinin bu alana yönelmesine yol açmış ve “çanta derneklerin” (Akın, 2022: 51) sayısında tekrar bir artış gözlemlenmiştir. 2018 yılında bu kez AK Parti İzmir adayı Cemal Bekle 27. Dönem Milletvekili seçilerek Romanların siyasetteki temsiliyetinin güçlenmesini sağlamışlardır. TBMM’de iki Roman milletvekilinin olması Roman sivil toplum örgütlenmesinin olumlu ve motive edici sonuçlarındandır. 2023 yılı Türkiye Genel Seçimlerinde (28. Dönem) her iki aday da tekrar seçilmemiştir. Özcan Purçu milletvekili listelerine Roman adaylara yer verilmediği için istifa ederken (Hürriyet, 2023), Cemal Bekle sıralamadan dolayı seçilememiştir. 2023 Haziran seçimleri sonucunda Roman kimliğini deklare eden bir milletvekili bulunmamaktadır. Her iki Milletvekili Romanlar arasında popüler figürler olmalarının yanı sıra, ağır bir toplumsal yük ile de mücadele vermek durumunda kalmışlardır. Rol model oldukları topluluk içerisinde birçok dernek başkanı siyasetin bir hedef olduğuna yoğunlaşmış ve dernekleri (STK’ları) birer basamak olarak kullanmaya odaklanmışlardır. Doğal olarak bu tür girişimler bir mahallede 4 dernek gibi absürt oluşumlara yol açmış ve neticede niceliksel anlamda sayılar artmaya devam etmiştir. 2010 yılı sonrası başlayan dernekleşme süreci milletvekillerinin seçilmesi ile zirveye ulaşırken, Sinan Şanlıer’in ifadesiyle “sivilleşmeden siyasallaşan”¹² bir Roman hareketi resmi gittikçe belirgin olmaya başlamıştır. Birinin diğerini kritize ederek beslemesi gereken yerde sivil alanın siyasete bağımlı hale geldiği söylenebilmektedir. Öyle ki artık sosyal medya tartışmalarında her dernek bir siyasi parti gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu durum siyasi partiler için sorun teşkil etmemektedir aksine partiler Roman derneklerini “oy deposu” (Uzpeder, 2008: 124) olarak görmektedirler. Ancak bu bağımlılık ilişkisi STK’lar için kuruluş felsefesine aykırı pratikleri işaret etmektedir. Sivil toplum-siyaset ilişkisinin orantısızlığı bir temsiliyet krizini de doğurmuştur.

¹² 20 Ağustos 2019 tarihli Facebook gönderisi.

Sivilleşmeden siyasallaşan problemin görünür formu “aşırı-dernekleşme” sendromudur. Bu sendromun yarattığı sorunları aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Uzpeder, 2008: 125-127); dernek sayısının orantısız bir şekilde artması ile kurumsallaşmadan örgütlenmeye çalışılması, derneklerin plansız, programsız bir şekilde bir kişinin isteği ile kurulması, rekabete dayalı niteliksiz artış ve başkan olma hevesi, ekonomik ve siyasi beklentilerin (merdiven) olması, aidat sorunları, fiziksel kapasitelerin (internet, donanım vb.) yetersiz olması, hedeflerin uygun çizilememesi, projelerin finansal destek verdiği miti, mevzuat konusunda bilgi eksikliği, insan hakları örgütleri ile temasın zayıf olması, Türk milliyetçiliğinin baskısı, kısır tartışmalar. Son yıllarda merkezileşememe ve siyasi kutuplaşma kaynaklı bölünmüşlük de sendromun yarattığı önemli sorunlar arasındadır.

Roman derneklerinin örgütlenme sürecine dair çeşitli yapısal sorunların olduğu bariz bir şekilde görünmektedir. Ancak bu derneklerin (STK’ların) varlığı Roman hareketine yavaş ve problemlili de olsa bir ivme kazandırmaktadır. Dolayısıyla önemleri işlevsellikleri ile ilişkilidir. STK’ların/derneklerin Roman topluluğu ile toplumun geneli (Roman olmayanlar) arasında aracı bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Mahalle bazlı örgütlenmelerde mahalle ve kamu kurumları arasındaki mesafeli ve genelde damgalanmış ilişkiyi bu dernekler dengeli bir biçimde örneğin bir toplu sünnet töreni, nikah merasimi, eğitim faaliyeti (kurslar) ya da kültürel bir faaliyet organize ederek yürütmektedirler. Kuruluş amaçlarından bağımsız olarak dernekler ya da geniş anlamıyla sivil toplum kuruluşları eğer mahalle bazlı yapılanmışlar ise öncelikle bulundukları çevrenin sorunlarını tespit etme ve çözüm noktasında yerel otoriteler ile temas kurma sorumluluğuna sahiptir. 2006 yılında İstanbul’da Sulukule’deki kentsel dönüşüm sürecinde kurulan başkanı Şükrü Pündük olan Sulukule Romanlar Derneği (Uzpeder, 2008: 117), evleri yıkılan kişilerin haklarının aranması noktasında aktif rol alarak işlevsel bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla STK’lar eğitimden sağlığa, barınmadan istihdama kadar birçok alanda faaliyet yaparak Roman topluluğuna fayda sağlayabilecek çalışmaları organize etme potansiyeline ve yetkisine sahip araçlardır. STK’lar kurumlardan gelecek sert politika hamlelerinin de sönümlenmesinde aktif rol alabilmektedirler. Aktif bir Roman derneği, topluluğun toplumun geneline yönelik izolasyon tutumunu

azaltmakta ve entegrasyon olanaklarını güçlendirmektedir (Zhou, 2005: 149) . Dernekler aslında Romanlar açısından “Roman” kimliğinin kamusal görünürlük kazandığı, topluma hazırlık sürecinin de bir parçası olarak görünebilmektedirler¹³.

Sivil toplum hareketi bu tezin çalıştığı örneklemin profilini anlamak noktasında kritik bir öneme sahiptir. Orta ve üst sınıf Romanların ortaya çıkış koşulları Türkiye’deki Roman hareketi ile paralellik göstermektedir. Yani Roman hareketi aslında bir bakıma sosyal hareketlilik gerçekleştiren Roman öncülerin ortaya çıkmasını sağlayan koşulları sunmaktadır. Gerek bireysel anlamda sosyal hareketlilik sağlamak gerek bir statü elde etmek gerekse siyasete giden yolda merdiven olarak kullanmak için olsun dernekler/STK’lar Roman hareketinin en azından bugünlerde lokomotif olarak görünmektedir.

1.1.4. Sorun Sarmalı: Damgalanma, Dışlanma ve Ayrımcılık

Romanlar/Çingeneler geçmişten günümüze farklı sorunlar ile mücadele etmek durumunda kalan bir etnik topluluktur. İlk göç ettikleri andan itibaren karşılaştıkları her toplumda yaşam tarzları, görünüşleri, dilleri ve adı konulmayan birçok faktörden hatta “ten renklerinden” dolayı “farklı” olarak görülmüşlerdir. Etnik kimliklerinin farklı olmasının bedelini damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık ile hâlâ daha ödemektedirler.

Romanlara yönelik ayrımcılığın kaynağında olumsuz imajla örülmüş bir alan bulunmakta ve bu imaj tarihsel süreçte egzotik ve marjinalite arasında bir Roman/Çingene tipolojisi üretmiştir. Duyulan bir hikâyeden, görülen tekil bir olaydan, okunan bir haberden, deneyimlenen sıradan bir ilişkiden hareketle bir gruba ait kalıpyargılar¹⁴ çerçevesi çizilmiş ve normalin prosedürlerinin dışında, “toplumsal

¹³ Mahallelerde kurulan dernek binalarında topluluk-temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ile farklı eğitimler ya da kültürel faaliyetler ile mahallede yaşayanların topluma katılım süreçleri güçlendirilebilir. Bu tür alanlarda anne-babanın ve okulun yokluğunu bu aracı mekanizmalar giderebilir (Zhou, 2005: 145).

¹⁴ “Kalıpyargılar: Ötekiler ve ötekilerin ait olduğu gruba ilişkin olumlu-olumsuz yargılar, inançlar ve düşüncelerken; önyargılar, ötekilere ilişkin genelde olumsuz önyargılar, inançlar ve düşüncelerdir [...] Kalıpyargılar, toplumun hâkim söylemi ve kültürü tarafından bazen de normlar aracılığıyla beklentiler oluşturur” (Taylan ve Barış, 2015: 12).

olarak standartlaştırılmış bir dizi kapsamlı beklentiye” (Goffman, 2014: 92) göre “öteki” olarak konumlandırılmışlardır. Goffman’a göre “damgalı, ‘ötekiyle’ girilen ilişkilerinde onu itibarsızlaştıran (veya itibarsızlaştırabilecek) bir vasma sahip olandır” (2014: 17). Roman olmayan toplumda bu vasıf bizatihi Roman/Çingene etnik kimliğinin kendisidir. Romanlar/Çingeneler damgalanmadan ötürü aslında bir nevi gri alandadırlar (Goffman, 2014: 20), ne tam olarak ana akım toplum içindedirler ne de büsbütün dışındadırlar.

Damgalanmış Roman/Çingene kimliği toplumsal yaşamın her alanında dışlanmalarının esas gerekçesidir. Dışlanma süreci bir mahrumiyet ve eşitsizlik üretmektedir. Roman bireylerin, emek piyasasından kopmasına, eğitimden sağlığa birçok hizmete erişememesine, sosyal, kültürel ve siyasi yaşama katılamamayı içeren çok boyutlu bir erişim ve katılım meselesidir (Akkan vd., 2011: 20). Toplumsal sistemdeki eşitsizliklerden ve yoksulluktan beslenen dışlanma, başta eğitim ve istihdam olmak üzere Romanların yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Söz konusu Romanlar olunca sosyal dışlanmayı mekândan bağımsız bir olgu olarak görmek mümkün değildir. Çünkü sosyal dışlanmanın neden olduğu erişim ve katılım sorunlarının bağlamı etnik olarak damgalanmış mekân “mahalle”dir.

Mahalle Roman kimliğinden dolayı hem damgalanmıştır hem de damganın bizatihi kendisidir. İlk haliyle “tehlikeli”¹⁵, “girilmez”, “yasaların geçmediği mıntika”dır (Wacquant, 2011: 11) ve bu imaj medyanın çıkarları doğrultusunda pitoresk bir egzotizmin pragmatik dışsallaştırmasıdır. İkinci haliyle bir bariyerdir, Romanların mahalle (mekân) dışındaki tüm sosyal ilişkilerini biçimlendiren cam bir tavandır. Roman mahalleri genellikle kentlerin çeperinde ya da merkezindedirler. Merkezde olma durumu kent ile bütünleşme gibi düşünülmemelidir. Tersine damgalanmış mekân kategorik bir ayırmadır ve yan yana biri varsıl diğeri yoksul mekânlar arasına herkesin bildiği ama görmek istemediği sert çizgiler çekmektedir.

¹⁵ Bir YouTuber olan Mert Özbek 2023 yılında Türkiye’de “tehlikeli” olarak damgalanmış Roman mahalleri ile ilgili bir içerik serisi hazırlamıştır. Başlıktaki tehlike sıfatını kendisinin koymadığını, gelen taleplerden, öyle damgalanmalarından dolayı kendisinin de o şekilde yazdığını sürekli vurgulamaktadır. Hatta anlatıldığı gibi değil demek için aslında video çektiğini söylemiştir (Öztürk, 2023).

Roman mahallelerinin etnik kümelenmiş karakteri mekânsal ayrışmanın olumsuz sonuçlarını gözler önüne sermektedir. Sosyo-ekonomik olarak durumu zayıf olan bir ailenin, çocuğunu “Roman mahallesindeki” okula göndermesi aslında pedagojik başarı beklenti düzeyinin de farkında olduğunu işaret etmektedir. Okullar arasındaki ayrımcılığın, fırsat eşitsizliğinin sistematik boyutu metrekaresine düşen temizlik görevlisi sayısı, bilgisayar sayısı, fen bilimleri, spor, müzik vb. ekipman sayıları ile kolaylıkla anlaşılabilmektedir¹⁶. Ayrışmada bahsedilen sınırın diğer tarafındaki okulda bu sayıların tam tersi, ideal sayıda olması dışlamanın, sistematik ayrımcılığın göstergesidir. Bu haliyle Roman mahallesindeki okulun dışlanma durumu, Roman çocukların aleyhine bariz bir fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Sınav sistemine bağımlı bir eğitim sürecinde, okulların teknik açıdan zayıf bırakılması ya da kapasitelerinin güçlendirilmemesi maalesef okula inancın da sorgulanmasına yol açmaktadır. Mekânsal damgalanmadan dolayı yaşanan yapısal bir ayrımcılık yaklaşımı iken, mahalle dışında bir okula gidilmesi halinde bu kez karşılaşılabilecek dışlanma daha bireysel düzeyde olacaktır. Sonuçta etnik kimliğinden dolayı okul ortamında dışlanmaya maruz kalan çocukların okul terki oranları yükselmekte, devamsızlıkları artmakta, akademik başarıları (Tekin Yılmaz, 2023) ve okuma yazma oranları düşmektedir (Akkan vd., 2011: 62). Bu sürecin yıllara dağılımı sonunda ise bir yandan eğitim düzeyi düşük olan etnik Roman mahalle kümeleri oluşmakta, diğer yandan Roman bireylerin eğitimin sosyal hareketlilikteki rolüne inançlarını da zayıflatmaktadır.

Sosyal dışlanmanın görünür alanlarından biri de istihdam ile ilgilidir. Geleneksel Roman mesleklerinin popülerliğini yitirmesi ya da ekonomik gelir hacimlerinin daralması sonucu, özellikle kentlerde Roman yoksulluğu artmaya başlamıştır. Eş zamanlı olarak, dezavantajlı gruplar özelinde Romanlar modernleşen ekonomide işgücü, piyasasının değişen taleplerini (temel okur-yazarlık düzeyi, mesleki eğitim vb.) karşılamakta zorlandıkları için iş bulma şansları azalmaktadır (İKG, 2016: 17). Geçici, güvencesiz, kayıt-dışı, marjinal işlerde kümelenen Romanlar mahalle dışındaki iş başvurularında, yaygın olarak etnik kimliklerinden dolayı dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Ancak son yıllarda Romanların yaptığı

¹⁶ Siroma Projesi sürecinde araştırmacı tarafında yapılan faaliyetlerde alınan saha notlarına aittir.

kayıt-dışı işleri göçmenlerin de talep etmesi ile yoksulluğu bölüşme sorunu ortaya çıkmıştır. Vasıfsız işlere duyulan ihtiyacın azalmasıyla da gittikçe artan bir yoksullaşma süreci söz konusudur. İşgücü piyasasının yapısal nedenlerinin dışında Romanların etnik kimliklerinden dolayı piyasaya dâhil olamamaları da kritik bir konudur. Bu noktada mekânsal bağlılık, Demokles'in kılıcı gibi Roman bireylerin iş ve çalışma yaşamını etkilemektedir. İş başvurularında mahallenin adının başvuru sürecini başlamadan bitiren bir değişken olduğu bilinmektedir (Egi, 2020; Fırat ve Açıkgöz, 2020: 243). Roman bireylerin herhangi bir yerde çalışma sürecinde mahallenin ifşası Roman olmayan diğer kişiler ile ilişkilerini olumsuz etkilemekte, ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olmaktadır. Her iki durumda da kayıtlı istihdama yönelik işlerde karşılaşılan kimlik sorunları sonucu dışlanma söz konusudur. Bu da bir döngünün başlangıcıdır aslında; düzenli ve kayıtlı bir işe dâhil olamayan Roman bireyler, geçici, kayıt-dışı, mevsimlik işlere yönelmekteler. Bu kez de yaptığı işin marjinal karakteristiği gereği bir dışlanma ve damgalanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu da kimsenin yapmayacağı işleri yapan Romanların toplumsal statüsünü doğrudan etkilemektedir. Nihayetinde damgalandığı için işgücü piyasasına katılımda, düzenli gelir sağlayabileceği bir işe girişte oldukça zorlu bir süreç yaşayan Romanların sosyal hareketlilik imkânları zayıflamaktadır.

Strateji Belgesinde (Resmî Gazete, 2016) de üstünde durulduğu üzere barınmadan sağlık hizmetlerine kadar birçok alanda sosyal dışlanma Romanların yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Roman etnik kimliğine tarihsel olarak yüklenmiş olan kalıpyargılardan dolayı yaşadıkları alanlar da kimlikleri ile özdeşleştirilmiş ve kimlik-mekân arasında simbiyotik bir ilişki söz konusu olmuştur. Bir yandan Roman kimliğinden dolayı toplumun genelinin dışında bir kümelenme, diğer yandan mekânın ürettiği damgadan dolayı mahalle dışına çıkamama durumu ortaya çıkmaktadır. Döngü kendini sürekli yeniden-üretmektedir. Günümüzde bütün Roman toplulukları için bu bahsedilen durumlar geçerli olmasa yoksulluk ve yoksunluk ile mücadele veren yoğun bir Roman nüfusu söz konusudur. Bu yoğun nüfusun karşılaştığı dışlanma kaynaklı eğitim, istihdam, barınma, sağlık ve sosyal hizmet sorunlarının çözümüne ilişkin geçmiş yıllarda uygulanan örnek bir modelin, damgalanmanın oluşturduğu sarmalı aşmada ve Romanların uzun vadede sosyal

hareketliliğini motive etmede nasıl bir işlevi olduğunun anlaşılması da bu tezin kapsamı açısından önemlidir.

1.1.5. Bir Model Olarak SİROMA Projesi

Sosyal, politik ve ekonomik bakımdan maliyetli olan dışlanmanın insan sermayesinin gelişimi açısından zararlı sonuçları olduğuna dikkati çeken Dünya Bankası'na (World Bank, 2013) göre dışlanmanın tersi sosyal içermektir. Sosyal içermenin politika yapıcılara yönelik geniş tanımı, bireylerin ve grupların toplumda yer alma koşullarının iyileştirilmesi süreci iken ikinci ve daha net olan tanımı, kimlikleri nedeniyle dezavantajlı durumda olan kişilerin toplumda yer alma yeteneğinin, fırsatının ve onurunun iyileştirilmesi sürecidir (World Bank, 2013: 3-4). Türkiye'de Romanlar ile ilgili gerçekleştirilen en geniş kapsamlı sosyal içirme projesi, benim de Balıkesir birim koordinatörü olarak yer aldığım, 2016-2018 yılları arasında 12 pilot il ve 20 ilçede gerçekleştirilen SİROMA yani "Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Alanlarda Sosyal İçermenin Desteklenmesi Projesi"dir (İKG, 2017). Proje Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi [2016-2021] (Resmî Gazete, 2016) ile I. Aşama Eylem Planı (2016-2018) kapsamında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın koordinasyonunda Millî Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın katkıları ve Avrupa Birliği'nin finansmanı ile gerçekleştirilmiştir. Strateji Belgesindeki eğitim, istihdam, barınma, sağlık ve sosyal hizmet başlıkları ile uyumlu hedefleri olan SİROMA projesinin asıl hedefi Roman vatandaşların içinde bulundukları dezavantajlı durumu anlamak ve sorunun olduğu alanlara, bireylerin kapasiteleri geliştirme olanakları sunarak müdahale etmek olmuştur. Çalışma prensibi olarak bir koordinasyon merkezi görevli koordinatör, Roman arabulucu, öğretmen, psikolog ve sosyologdan oluşturulmuştur. Mahalle, koordinasyon merkezi ve yerel otoritelere bağlantı Roman arabulucular ile sağlanmıştır. Koordinasyon merkezinin işlevi ve önemi şu akışta daha iyi anlaşılabilir; Sosyal hizmet merkezine herhangi bir nedenle gelen dezavantajlı bireyler (ağırlıklı olarak Roman bireyler) gelir, rehberlik anlamında eğer sosyo-ekonomik destek talep ediyorsa başvurusu alınır. Ardından müracaatçı ile birebir görüşme yapılır, çalışmak istiyorsa önce İŞKUR'a kaydı yapılır ve bir özgeçmiş hazırlanır. İŞKUR programlarında eğer temel okuma-yazma ya da farklı bir mesleki

beceri talep ediliyorsa, aynı durumda olan kişiler listelenir ve bu kişilere mahallede kurs verilmesi için İŞKUR'dan, Halk Eğitim Merkezinden talepte bulunulur. Mahallede kurs alan kişinin evde bakıma ihtiyaç duyan çocuğu varsa okulda proje tarafından kurulan kreşte eğitim süresince yararlanması sağlanır. Kurs için ulaşım ücreti gerekiyorsa proje tarafından sağlanır. Gerekli sertifikaların alınması sonrası bireylerin düzenli bir işe girmeleri için gerekli mesleki kurs alt yapısı düzenlenir. İŞKUR İşbaşı eğitim programları ya da Toplum Yararına Programlardan faydalanmaları sağlanır. İş kurmak isteyenlere KOSGEB ile eğitim verilir. Bu ve benzeri bir süreçte “dezavantajlı” olarak kabul edilen bireylerin becerileri güçlendirilir, istidam fırsatları artırılır ve düzenli, marjinal olmayan “onurlu” bir işte çalışmaları sağlanır. Bu şekilde dışlanma duvarının kırılıp, topluma katılım halkasının, içermenin genişletilmesi sağlanması planlanmıştır. Öz itibariyle bu tür bir çalışma prensibinden hareket eden SİROMA projesi ile mahalleler düzeyinde olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu tür projeler ile mekânsal olarak damgalanmış mahallerde yaşayan bireylerin yaşam koşulları eğer sürdürülebilir olursa düzeltilebilir görünmektedir.

Sonuç olarak bu tez çalışması açısından önemli olan ve dikkat çekilmesi gereken husus damgalanma, yoksulluk, dışlanma ile örülü, insan onurunu zedeleyen bu sarmalın Roman bireylerce nasıl aşıldığıdır. Damgalanmış ve dışlanmış bir sosyal mekânda doğan ve büyüyen kadın/erkek Roman bireyler hangi tür yaşam şanslarına sahiptirler ya da bu şanslarını ne yönde kullanarak dışlanma, damgalanma bariyerini aşip dikey sosyal hareketlilik gerçekleştirmektedirler? Damgalanmış bir kimliğin maruz kaldığı sosyal dışlanma süreçlerinden, saygınlığın kazanıldığı temsiliyet konumuna erişim, bu tez çalışmasının üzerinde durduğu temel sosyolojik akstır. Bu doğrultuda tüm bu sarmalın kategorik bir biçimde Romanların kaderi gibi inşa edilmesine de karşı çıkarak mevcut Roman/Çingene çalışmalarında hangi konuların çalışıldığı, hangi konuların çalışmadığına dair bir tartışma yapılmasını akademik açıdan yararlı görünmektedir. Bu kapsamda Romanları/Çingeneleri *a priori* olarak dezavantajlı, yoksul, homojen/tek-tipleştirilmiş, marjinal, mağdur, madun ve alt-sınıf biçiminde resmeden mevcut literatüre dair olgusal ve söylemsel düzeyde bir kritik gerçekleştirilmiş ve literatürde ihmal edildiği, eksik bırakıldığı düşünülen bir

problematik olarak Romanların/Çingenelerin sosyal hareketlilikleri, sınıfsallaşmalarının önemi ve elitleşme süreçleri vurgulanarak alana yapılacak özgün katkılar değerlendirilmiştir.

1.2. Türkiye’de Roman/Çingene Çalışmaları: Eksik Bir Şeyler Var!

Akademik çalışmalarda literatüre dair bilgiler çoğunlukla araştırmacının metodolojik tercihinin göre giriş bölümünde veya sonraki izleyen bölümlerde farklı biçimlerde ancak ve sıklıkla belirli bir temalaştırma veya kategorizasyon yapılmadan sunulabilmektedir. Bu tezde ise farklı bir yöntem ve yaklaşım benimsenmiştir. Mevcut literatürün yarı-sistemati bir şekilde sosyolojik bir kritiğinin yapılması ile orta ve üst sınıf Romanların sosyolojik gerçekliklerine dikkat çekilerek, görece daha bütüncül bir Roman/Çingene resmi çizilmeye çalışılmıştır. Yarı-sistemati literatür taramasının tercih edilmesinin nedeni çalışılan alana dair genel eğilimlerin bir haritasının çıkartılması, konu ile ilgili bilgilerin sentezlenmesi ve sonraki araştırmalar için tarihsel bir genel bakışla alana -Roman/Çingene çalışmalarına- dair potansiyel katkısı olabilecek bir gündem yaratmaktır (Snyder, 2019: 335). Bu doğrultuda Türkiye’de Romanlar/Çingeneler ile ilgili yayın sayısı son on yıllarda artış göstermektedir. İlgili çalışmaların belirli bir dönem (2010 öncesi) az olmasının nedenini ise Karlıdağ ve Marsh (2008: 150) iki neden ile açıklamaktadır. Birincisi Batılı araştırmacılar ve halk bilimcileri Romanları/Çingeneleri Avrupa merkezci yaklaşımla ele alırken, araştırmalarında bilgi eksikliğinden dolayı Türkiye dâhil olmak üzere Doğu toplumlarını önemsememişlerdir. Bu da akademik yazında Romanların/Çingenelerin görünümünü zayıflatmıştır. İkinci neden Türkiye’nin milliyetçi ideolojik yapısının etnik grupları çalışmaya teşvik edici olmamasıdır. Türkiye’de çalışma sayılarına salt akademik bir bakış açısı ile yaklaşıldığında çalışmaların yetersiz olduğu kanaati nispeten anlamlıdır ancak özellikle edebiyat alanında (Çağın ve Nemutlu, 2022) bir analiz yapıldığında Romanların/Çingenelerin ihmal edilmemiş bir topluluk olduğu da dikkat çekmektedir.

Dolayısıyla Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarına dair genel bir tarama yapıldığında dolaylı olarak yani gündelik hayatın kırılğan, egzotik ve romantik

figürleri olarak tasvir edildikleri çalışmalar ile doğrudan yani sorunun odağında, özne olarak merkeze konumlandırıldıkları çalışmalar şeklinde bir literatür manzarası ile karşılaşılabilir. Doğrudan Romanları/Çingeneleri konu edinen çalışmalar son on yıllarda artış gösterirken özellikle edebiyat alanında dolaylı olarak Romanları/Çingeneleri farklı düzeylerde gerek karakter gerekse yaşam tarzı ekseninde ele alan çalışmalar Tanzimat döneminden itibaren çalışılmaya başlanmıştır. Tez çalışması açısından önemli olan bu çalışmaların hangi temalarda yoğunlaşmış olduğu ve hangi alanlarda bilgi üretiminin eksik veya zayıf olduğunun anlaşılmasıdır. Bu kapsamda aşağıdaki başlıklardan hareketle tezin katkı sunmayı iddia ettiği argümanlarının anlaşılması ve Roman/Çingene çalışmalarının alanın teknik bir haritasının çıkartılması amacıyla yarı-sistemik literatür taraması tercih edilmiştir:

- Çalışmalardaki Roman/Çingene tanımlamalarının yıllara göre değişkenliği,
- Günümüze kadar yapılmış Roman/Çingene çalışmalarını yıllara¹⁷ ve yayın türüne göre dağılımı,
- Yazılan tezlerin bölümlere göre dağılımı,
- Çalışmaların Türkiye’deki genel sayısı,
- Anahtar kelimelerden hareketle oluşan tematik dağılımın (konuların) yıllara göre kümelenme yapısı, değişkenliği ve birbiri ile ilişkiselliği,

Literatürün işlenmesi sürecinde 2018-2023 yılları arasında nispeten sistemik veri yönetimi süreci izlenmiş ve referans yönetim aracı olan Zotero’da - erişim sağlandığı kadarıyla- farklı kategorilerden toplam 487 adet Türkçe ve Türkiye’de yazılmış kaynağa erişim sağlanmıştır. Bu kaynakların tez için gerekli olanları okuma planına dâhil edilmiştir. Geri kalan kaynaklar ise kodlanmış ve en azından bibliyografik künye bilgilerine dair bir dizin oluşturulmuştur. Kaynaklara

¹⁷ Tekil yıllar yerine analiz sürecini kolaylaştırmak adına dönemselleştirme yapılmıştır. 1900 sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki Anayasa değişiklikleri esas alınmıştır. 2000 sonrası için ise Türkiye’deki Roman/Çingene örgütlenme süreçlerinden (Akın, 2022) (Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinden başlayan ve siyasi temsiliyete kadar uzanan, kendi içinde dört dönemde kategorize edilebilecek bir süreç) yararlanılmıştır. Bu konuya ilişkin detaylı açıklamalara örgütlenme bölümünde yer verilmektedir.

erişim sürecinde basılı kaynaklardan, Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı Tez Merkezinden (son erişim 30.11.2023), üniversite kütüphanelerinin erişim sağladığı çevrimiçi veri tabanlarından, e-book web sayfalarından ve akademik içerik paylaşım platformlarından faydalanılmıştır. “Roman”, “Çingene”, “Roman/Çingene”, “Çingene/Roman”, “Roman yoksul...” ve “çingene” gibi anahtar kelimeler ve kombinasyonlar ile bunların çoğul formları ile dönemsel olarak taramalar yapılmıştır. Erişim sağlanan kaynaklar Zotero yazılımı aracılığı ile dijital olarak künye ve etiket (kod) bilgileri ayrı ayrı girilerek kaydedilmiştir. Ardından Türkiye’de Roman/Çingene çalışmalarına ait dijital derme Maxqda programına aktarılmış; Maxqda veri düzenleme işlemleri (anahtar kelimelerin sınıflandırılması, değişken oluşturma vb.) gerçekleştirilerek ve Roman/Çingene çalışmalarına dair araştırmacı olarak erişim sağladığım kaynaklardan hareketle aşağıdaki analiz işlemleri gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarının genel görünümüne dair *-tezlerin dâhil edilmesinden dolayı-* kapsayıcı bir bilgi sunulması düşünülmektedir.

	Kitap	Makale	Tez	Web İçeriği	Kitap Bölümü	Toplam
Yayın Yılı						
1870_1899	3	1				4
1900_1920	6					6
1921_1960	4					4
1961_1981	4					4
1982_1999	5	1	9			15
2000_2009	10	13	43	2	10	78
2010_2014	11	24	46	7	1	89
2015_2018	10	54	49	10		123
2019_2023	3	65	87	5	4	164
TOPLAM	56	158	234	24	15	487
# N= Belgeler/Konuşmacılar	56 (11,5%)	158 (32,4%)	234 (48,0%)	24 (4,9%)	15 (3,1%)	487 (100,0%)

Şekil 1.1: Yıllara ve Eser Türlerine Göre Dağılımı

Analiz sürecinin tarihsel başlangıcı olarak 1870 yılında Osmanlı’da yaşayan Çingeneleri ve dillerini (Romanes) konu edinen muazzam çalışması ile Alexander G.

Paspati (1870) tercih edilmiştir¹⁸. Tür olarak da günümüze kadar olan kitap, makale, tez, kitap bölümü ve web içerikleri (Blog, Haber, Rapor) kullanılmıştır (Bkz. Şekil 1.1). Yıllara göre çalışma türü açısından sürekliliğe bakıldığında, temalar başlığı altında içeriği ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan, büyük çoğunlukla edebiyat alanındaki basılı yayınlar dikkat çekmektedir.

1.2.1. Eser Türünün Dönemsel Dağılımı

Dergi makalesi olarak yine sadece Paspati'nin *Journal of the Gypsy Lore Society*'de yayınladığı “*Türkiye Çingeneleri*” (Paspati, 1888) adlı çalışma görülmektedir. 2000'lerden itibaren Türkiye'nin içinde bulunduğu politik ve ekonomik konjonktürün de bir sonucu olarak makale sayılarında artış başlamıştır. Tez olarak erişim sağlanan ilk kaynak konusu Roman/Çingene olmayan ancak dolaylı yünden bir Çingene karakterini de içeren Sabri Balta'nın “Königliche Hoheit'te Aristokrasi Burjuva İlişkileri” (Balta, 1996) başlıklı yüksek lisans çalışmasıdır. Tez sayıları da tıpkı makaleler gibi 2000'lerde artmaya başlamış ve Şekil 1.1'den anlaşılabileceği üzere tez, günümüze kadar Romanlar/Çingeneler ile ilgili en çok eserin üretildiği bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tez tarama sürecinde YÖK Tez veri tabanının güncel olmayan bir arayüz ve altyapı kullanmasından, araştırmacıların eksik ve de anahtar kelime-konu uyumuna dikkat etmeden veri girişi yapmasından dolayı farklı tarama stratejileri geliştirilerek olabildiğince fazla sayıda teze erişim sağlanmaya çalışılmıştır.

1.2.2. Bölümlere Göre Dönemsel Dağılım

Tezlerin hangi bölümlerde yazıldığına bakıldığında Maxqda ile kod matris tarayıcısı fonksiyonu ile elde edilen çıktılara göre (Bkz. Şekil 1.2, detay için bkz. EK-1) Sosyoloji Bölümlerinde Roman/Çingene çalışmalarında süreklilik olmasının

¹⁸ Paspati'nin 1863 yılında kaleme almış olduğu “Memoir on the language of the Gypsies, as now used in the Turkish Empire” (Paspati, 1863) makalesi de bulunmaktadır. Ancak bu yayın Türkiye'de yayınlanmadığı için dönemleştirmeye dâhil edilmemiştir. Zaten çalışmalarının yakın tarihli olması ve Osmanlı'daki Çingenelere dair benzer düşünceleri paylaşmış olması değerlendirmeyi etkilememektedir.

yanı sıra, 2019¹⁹ sonrası kayda değer bir artışın olduğunu vurgulamak ve de alanda Sosyolojinin konumunun başat olduğunu söylemek mümkündür. 2019-2023 dönemine detaylı bakıldığında sosyoloji, tarih, müzik, edebiyat ve ekonomi bölümleri dışında kadın çalışmaları, sinema ve sahne sanatları gibi bölümlerin de konuya ilgi göstermeye başladıkları görülmektedir.

Tarih ve Müzik Bölümlerinin de Roman/Çingene çalışmaları konusunda bir süreklilik içinde olduğu görülmektedir. Tarihsel çalışmalarda 2000 öncesinde çalışma olmaması tarihçilerin Çingenelere olan ilgisizliği ile açıklanabilmektedir (Çelik, 2018: 253).

Kod Sistemi	1982_1999	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
Tezlerin Yazıldığı Bölüm						0
Sosyoloji		4	5	8	13	30
Tarih		6	6	4	4	20
Müzik	1	4	5	4	3	17
Türk Dili ve Edebiyatı		3	2		6	11
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri			3		6	9
Antropoloji		4	2	1		7
Şehir ve Bölge Planlama		2		2	1	5
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler		2	1		2	5
Kamu Yönetimi		1	1	1	1	4
Eğitim Bilimleri		1	1		2	4
Gazetecilik				2	1	3
Sanat Tarihi		1		1	1	3
İşletme			1		2	3
Hukuk		1		1	1	3
Radyo Televizyon ve Sinema				1	2	3
Müzikoloji ve Müzik Teorisi			1		1	2
Uluslararası İlişkiler		1	1			2
Kadın Çalışmaları					2	2

Şekil 1.2: Tezlerin Yazıldığı Bölümlerin Yıllara Göre Dağılımı

Edebiyat metinleri Batı'da üretilmiş çalışmalara kıyaslandığında Türkiye açısından önemli bir göstergedir. O nedenle erken dönem eserlerin yer aldığı edebî metinlere nazaran 2010-2018 yılları arasında tez üretimi konusunda bir durgunluk

¹⁹ Covid-19 pandemisi sürecinde eğitim kurumlarının yanı sıra birçok sivil toplum platformu da yüz yüze etkinlikleri durdurmuştur. Çevrim-içi süreç farklı toplantı imkânlarını artırmıştır. Mekân bağımlılığın ortadan kalkması ile birçok Roman sivil toplum kuruluşu, farklı disiplinlerden ve sektörlerden konuşmacılar ile uzun soluklu eğitim ve seminerler dizisi organize etmiştir. Bu tür çevrim-içi buluşmalar Roman topluluğunun yanı sıra -bir Gaco olarak- benim gibi araştırmacıların da bu tür etkinliklere katılmasına ve bu sayede yeni akademik ilişkiler kurmasına imkân tanımıştır (Roman Akademi Toplantıları, Şubat-Nisan 2021; Roman Hakları Derneği Zoom Toplantıları, Ocak-Mart 2021). Dolayısıyla 2019 yılı sonrasında Roman/Çingene çalışmalarının akademide artışa geçmesinin nedenlerinden biri olarak çevrim-içi imkânların artışı gösterilebilmektedir.

olması dikkat çekicidir. Ancak edebiyat temalı makale sayılarına bakıldığında ise konuya ilişkin ilginin yıldan yıla artmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır (Bkz. Şekil 3).

Kod Sistemi	1982_1999	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
• edebiyat kodlu Makaleler		3	2	23	26	54
Σ TOPLAM	0	3	2	23	26	54

Şekil 1.3: Edebiyat kodlu Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezlerin yazıldığı bölümlere göre dağılım ayrıntılı incelendiğinde (Bkz. Şekil 1.4) İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri (İİBF) bünyesinde bulunan bölümlerde (bölümlerin birleştirilmesi ile) Romanlara yönelik önemli düzeyde çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu bölümlerde üretilen tezlerde yoksulluk (Kılıç, 2023), sosyal dışlanma (Çay, 2022), kayıt dışı istihdam (Özdemir, 2014) ve sosyal politika (Yıldırım, 2019) ön plana çıkan konular arasındadır.

Kod Sistemi	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
• İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Bölümleri					0
• Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri		3		6	9
• Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	2	1		2	5
• Kamu Yönetimi	1	1	1	1	4
• İşletme		1		2	3
• Uluslararası İlişkiler	1	1			2
• İşletme Yönetimi		1			1
• Sosyal Politika	1				1
• Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme		1			1
• Yönetişim Kalkınma ve Kamu Politikaları				1	1
Σ TOPLAM	5	9	1	12	27

Şekil 1.4: İİBF Bölümlerinde Yazılan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

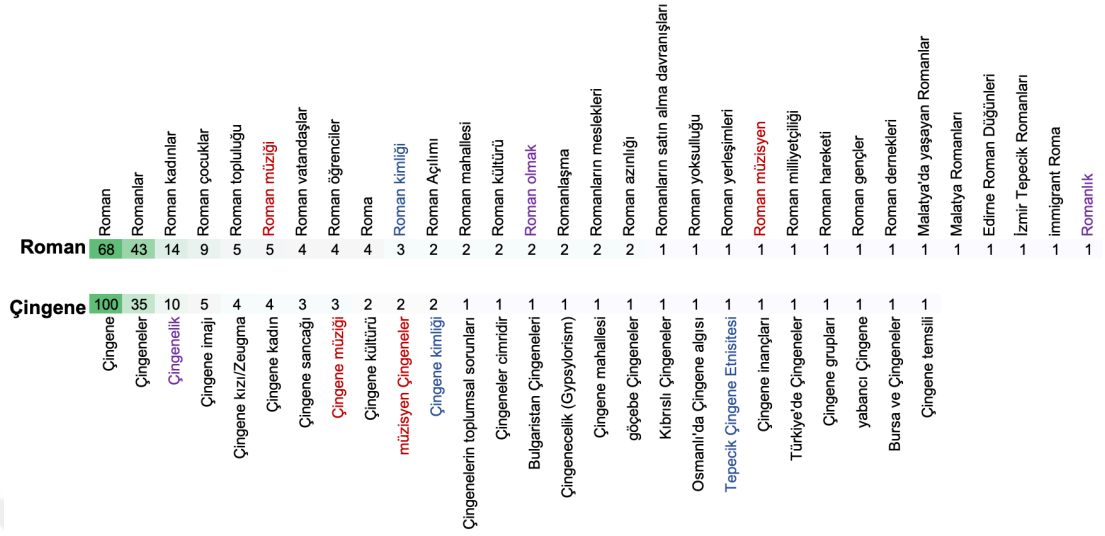
1.2.3. Çalışmalardaki Tanımlama Tercihleri

Türkiye’de Romanlar/Çingeneler ile ilgili hangi tanımlamanın tercih edilmiş olduğu konusu Roman/Çingene çalışmalarının eğilimlerini anlamak açısından oldukça önemlidir. Erişim sağlanan 487 çalışmanın başlık, özet ve anahtar kelimelerinin analizi ile aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Kod Sistemi	1870_1899	1900_1920	1921_1960	1961_1981	1982_1999	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
▼ Tanımlama Tercihi						2		3	2	7
> Roman					1	19	36	38	92	186
> Çingene	2		2		3	26	28	49	75	185
> Dom							2	8	16	26
> Çingene/Roman						2	6	7	6	21
> Poşa						3	2	7	6	18
> Kıptî			1			4	2	5	6	18
> Abdal						1	4	1	6	12
> peripatetik							2	3	4	9
> Lom						1	1	3	4	9
> Gypsy	1						2	3	1	7
> Romani							5	1		6
> Mıtrıp / Mıtırı						2		1	1	4
> Çıgan								2		2
> Karaçi						2		1		3
> Rom			1						1	2
> Cono									2	2
> buçuk millet						2				2
> elekçi								1		1
> Bohemian							1			1
> Teber									1	1
Σ TOPLAM	3	0	4	0	4	64	91	133	223	522

Şekil 1.5: Yıllara Göre Tanımlama Tercihi

Güncel çalışmalarda tanımlamadan kaynaklı sorunlar ile karşılaşmamak adına araştırmacılar kullanmayı tercih ettikleri terimi neden ve hangi bağlamda seçtiklerini açıklamaktadırlar. Şekil 1.5'e göre Roman/Çingene çalışmalarında yaygın olarak Roman ve Çingene terimleri tercih edilmiştir. "Çingene/Roman" şeklindeki kullanıma da literatürde yer verildiği ancak frekans değerinin daha az olduğu görülmektedir. İlk dönem metinlerdeki "Gypsy" kullanımını Paspatis'e (1888) ait iken Türkçe Çingene, Rom ve Kıpti kullanımları edebiyat alanında Ahmet Mithat Efendi (2012) ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (1939) çalışmalarını ifade etmektedir. Tanımlama matrisine göre Türkiye'deki Roman/Çingene çalışmaları tedrici olarak 1982 sonrasında oluşmaya başlamıştır. 2000 yılından itibaren Roman/Çingene meselesi dikkat çekmeye başlamış ve özellikle akademik alanda popülerliğini her geçen yıl artırmıştır. Kıpti kullanımı tarihsel metinler ile sınırlıdır. Çalışmaların bölgesel tanımlamaya göre de şekillendiğini belirtmek de mümkündür. Çankırı'da Poşa/Elekçi, Kayseri'de Abdal/Teber, Diyarbakır'da Dom, Mardin'de Mıtrıp/Karaçi bu kullanımlara örnektir.

Şekil 1.6: Roman ve Çingene Terimlerinin Alt Kodları ve Frekansları

Roman teriminin çalışmalardaki kullanımı ayrıntılı incelendiğinde (Bkz. Şekil 1.6) hangi bağlamlarda hangi konuların çalışıldığına dair bir izlek oluşmaktadır. Literatürdeki Roman/Çingene çalışmalarında genel olarak Roman veya çoğul formu Romanlar kullanılmış, kadın, çocuk, müzik, vatandaş, kimlik, mahalle, meslek, yoksulluk vb. gibi isimler tanımlamada sıfat olarak tercih edilmiştir. Çingene terimi de aynı şekilde tercih edilmiş ancak farklı olarak “Çingenelik” alt kodunun fazla olması bu kullanıma ilişkin metinlerde olumsuz Roman/Çingene imajının geçtiğini ya da bu durumun anlatıldığını işaret etmektedir. Kimlik ve müzik ikilisine dair bir benzerlik ilişkisinin olması esasen mesleğin etnik kimlikle özdeşleşmesine dair önemli bir örnektir.

1.2.4. Çalışmaların İllere Göre Dağılımı

Türkiye genelinde Romanlar/Çingeneler ile ilgili 2000 yılı sonrasında tez, makale, kitap çalışmalarında bir artış eğilimi başlamış ve ağırlıklı olarak sosyoloji, tarih, edebiyat, müzik ve ekonomi bölümlerinin üretimde bulunduğu bir kümelenme söz konusu olmuştur. Benzer bir kümelenmeyi çalışmaların coğrafi dağılımında da görülmektedir. Şekil 1.7’te 41 ilde Romanlar/Çingeneler ile ilgili çalışma yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

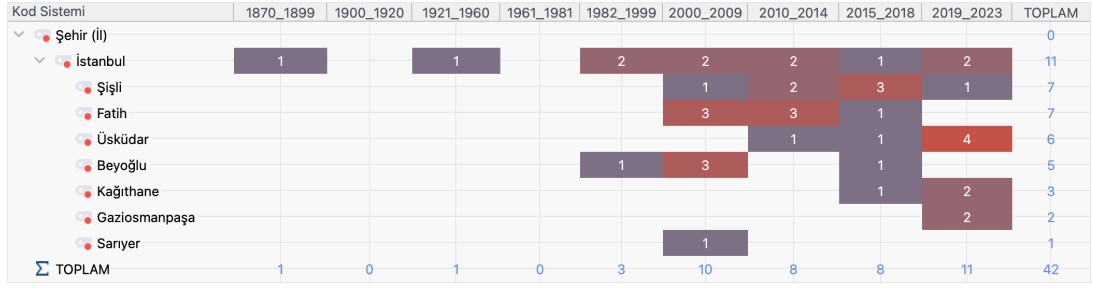
Roman/Çingene nüfusunun az olması ya da olan nüfusun sivil toplum örgütlenmesinin zayıf olması çalışmaların olmamasının nedenleri olarak gösterilebilir.

Türkiye’deki çalışmalarda coğrafi dağılım analizinde toplamda 189 şehir/il kodu tespit edilmiştir ve büyük bir farkla (42 çalışma) İstanbul ön plandadır. İstanbul tarihsel olarak da en eski Roman/Çingene yerleşimlerden biridir (Altınöz, 2013: 175-177). Tarihselliğine ek olarak Türkiye’nin kentleşme süreci ve sorunları dikkate alındığında Roman/Çingene çalışmalarının İstanbul merkezli kümelenmiş olması doğal bir sonuçtur.

	genel	Beyoğlu	Fatih	Gaziosmanpaşa	Kağıthane	Sarıyer	Şişli	Üsküdar	karşılaştırma	Toplam
Temalar										
edebiyat	6		1							7
tarih	4						1	3		8
kimlik		1	1						1	3
kent, mekan, ayrışma		2	2	1	1		6	1	1	14
eğitim		2							1	3
etnsite/etnik		1			1	1	1		1	5
din/inanç								3	1	4
göç/göçmen		1		1	1		1	1	1	6
yoksulluk		1			1		5			7
kentsel dönüşüm		1	3	1			2	1		8
sınıf/tabakalaşma(alt sınıf)	1						2			3
aile		2							1	3
TOPLAM	11	11	7	3	4	1	18	9	7	71
# N= Belgeler/Konuşmacılar	8 (20,5%)	5 (12,8%)	4 (10,3%)	2 (5,1%)	3 (7,7%)	1 (2,6%)	7 (17,9%)	6 (15,4%)	3 (7,7%)	39 (100,0%)

Şekil 1.8: Çalışmaların İstanbul ve İlçelerine Göre Tematik Dağılımı

İstanbul, Roman/Çingene çalışmalarında temel meselelerin kümелendiği bir şehirdir. Şekil 1.8’de görüldüğü üzere edebiyat (Kaygılı, 1939/2019; Kaçan, 1990) ve tarih (Çelik, 2013a; Tulum, 2020) alanında yapılan Roman/Çingene çalışmaları yoğunluktadır. Matristeki bulgulara göre kent ve mekân (Yılgür, 2013; 2018) temalarında Beyoğlu (Tarlabaşı, Hacıhüsrev), Fatih (Sulukule) ve Şişli’de (Kuştepe, Teneke Mahallesi); kentsel dönüşüm (Tuna vd., 2010) ve yoksulluk temalarında ise Beyoğlu, Fatih ve Şişli’de çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Özellikle Romanların/Çingenelerin yaşam alanlarına ilişkin kentsel dönüşüm uygulamalarının dönüm noktası olarak kabul edilen Sulukule, Roman kimliğinin dönüşümü ve örgütlenmesine (Balcı, 2009) ilişkin sosyo-politik farkındalık sürecinin de başlangıcı olmuştur.

Şekil 1.9: İstanbul ile ilişkili Roman/Çingene çalışmaların yıllara göre dağılımı

İstanbul'daki Roman/Çingene çalışmalarının tarihsel kümelenmesine bakıldığında (Bkz. Şekil 1.9) 1980 sonrası artış dikkat çekmektedir. 1980'ler Şentürk'ün (2011: 273) belirttiği gibi kentsel müdahaleler konusunda sürekliliğin uzantısı olmasının yanı sıra, kentin tarihinde önemli bir değişim noktasına ve yeni bir modernleşme sürecine girdiği dönemdir. Ayrıca bu dönem mekânsal olarak ayrışan, umutsuz, uyumsuz, politik ve sosyal dışlanmaya maruz kalan sınıf-altı grupların olduğu "yeni yoksulluk"un (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001) başlangıç noktasıdır. Dolayısıyla Roman/Çingene çalışmalarının ortaya koyduğu bilimsel yayın üretimi, kentleşme sürecine ilişkin yapısal dönüşüm süreçlerinden doğrudan etkilenmiştir.

Bölgesel dağılımda yüksek çalışma değerlerine sahip olan diğer kentler ise İzmir, Edirne ve Çanakkale'dir. Bu kentlerde kimlik (Kolukırmak, 2007; Koptekin, 2017), sosyal dışlanma (Karadeniz, 2022), kültür, etnisite, damgala(n)ma (Özateşler, 2012; Gezgini, 2016) ve toplumsal cinsiyet (F. İ. Akgül, 2021a) ağırlıklı olarak çalışılan temalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer 38 kentte farklı temalarda olmakla birlikte bölgesel etnik kimlik tanımlamalar çerçevesinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Güneydoğu'da Domları (Gezici, 2019), Orta Anadolu'da Abdalları (Gürkan, 2019), İç ve Doğu Anadolu'da Poşaları (Üzüm, 2012; Çetin, 2015) merkeze alan çalışmalar, bu durumun somut göstergesidir. Sonuç olarak bölgesel dağılım konusunda literatürün kabul ettiği bütün Roman/Çingene toplulukları ile çalışma yapıldığını söylemek mümkündür.

1.2.5. Literatürün Tematik Dağılımı

Türkiye'deki Roman/Çingene çalışmalarının haritasını netleştirmek adına bahsedilmesi gerekli hususlardan biri de kuşkusuz çalışılan konuların tematik

fotoğrafını çekebilecek bir tematik düzen içinde oluşturulmuş birbiri ile ilişkiseldir. Örneğin edebiyat teması altında etnik k ilişkili kodları görebilmek mümkündür. Bu durumda içerik ola edilerek işlem yapılmıştır.

Şekil 1.10: Tematik Kod Bulutu

1.2.5.1.Edebiyat, Tarih, Müzik

Edebiyat- Tematik analiz sürecinde 487 çalışmadan 1844 kod segmenti oluşturulmuştur. Bu kodlardan en yaygını Şekil 1.10 ve 1.11’de görüldüğü 182

²¹ Öncelikle benzer kodlar “temalar” kategorisi altına toplanmış, buradaki yığın halde görünen kodlar alfabetik sıraya göre listelenmiş ve benzer olanlar gerektiğinde kendi için alt-kodlar oluşturularak düzenlenmiştir. Frekansı yüksek olan kodlardan ana temalar oluşturulmuştur. Örneğin; “klarnet, etnomüzikoloji, müzik icrası” vb. gibi kodlardan hareketle “müzik” teması oluşturulmuştur. “anlatı, halk bilimi, Puşkin” vb. gibi kodlardan “edebiyat” teması oluşturulmuştur. En düşük kod frekansı 5 olarak değerlendirilmiştir. 4 ve altı frekans değerine sahip kodlar analize dâhil edilmemiştir.

frekans değeri ile “edebiyat” temasıdır. Edebiyat içerikli çalışmaları 111 frekans değeri ile “tarih” içerikli çalışmalar izlemektedir. Bunlar dışında kimlik, etnisite, müzik, sanat, meslek-zanaat, sosyal dışla(n)ma, kent-mekân, istihdam, kültür, azınlıklar, damgala(n)ma, sosyal politika, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, göç/göçmen ve kentsel dönüşüm gibi alana dair farklı temalarda çalışma yapıldığı görülmektedir.

Kod Sistemi	1870_1899	1900_1920	1921_1960	1961_1981	1982_1999	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
Temalar										0
> edebiyat	4	11	9	8	18	17	17	36	62	182
> tarih	3					33	26	22	27	111
> müzik					3	18	10	32	17	80
> kimlik					1	19	8	20	17	65
> sosyal dışla(n)ma						3	10	19	23	55
> kültür						7	8	18	21	54
> kent, mekan, ayrışma						7	6	22	18	53
> sanat						6	6	14	22	48
> meslek ve zanaat					1	7	11	11	17	47
> etnisite/etnik		1				10	8	9	17	45
> eğitim					2	7	11	10	15	45
> istihdam/işgücü/çalışma						4	10	5	23	42
> azınlık(lar)						15	15	7	4	41
> din/inanç					3	6	11	6	13	39
> sosyal politika						1	9	13	15	38
> toplumsal cinsiyet/kadın						3	4	6	24	37
> göç/göçmen						7	4	4	16	31
> yoksulluk						4	5	10	11	30
> damgala(n)ma						3	2	12	12	29
> dil	2					1	4	8	13	28

Şekil 1.11: Temaların Yıllara (Dönemlere) Göre Dağılımı

Çalışmalara ilişkin detaylı inceleme yapıldığında edebiyat alanında özellikle öykü/hikâye ve roman türlerinde süreklilik arz eden bir üretimin varlığı dikkati çeker. Romanlar/Çingeneler, edebî eserlerde çok çeşitli düzeylerde temsil edilmiştir ve toplumsal koşullara bağımlı olarak yansıtılmışlardır. Sapiro’nun (2019: 81) vurguladığı gibi edebiyat (edebî eserler) ile dönemin “dünya görüşü” (toplumsal temsilleri) arasındaki ilişki basite indirgenememektedir. Edebiyat metinleri ve yazarlar yansıttıkları kurgusal gerçeklik ile esasen bir toplumsal çerçeve de çizmektedirler. Bu bakımdan öykü ve romanlarda temsil edilen Roman/Çingene imajı toplumsal algının inşasında etkin rol oynamaktadır. Örneğin Tanzimat döneminin önemli yazarlarından Ahmet Mithat Efendi’nin *Çingene* (1886) başlıklı romanında da anlatıldığı şekliyle dönemin toplumsal ilişkilerindeki yerleşik olan ve Çingeneleri (Ziba’yı) “hakir, cahil, pis” gören anlayışın aksine tüm bu pejoratif anlatıyı dönüştürmek ve inşa edilmiş önyargıyı aşmak isteyen Hikmet Bey gibi pozitif değerler açısından yaklaşan karakterler de görülmektedir. Bu da edebiyat

metinlerinin günümüz toplumsallığına hiç de uzak olmayan meseleleri sıradan, rutin insan ilişkileriyle nasıl bir toplumsallık çerçevesinde sunduğunu göstermektedir.

Dönemin toplumsal koşullarına, yaşam tarzına, sosyal ilişkilerine, sınıfsal konumlarına, duygularına ve krizlerine dair betimlemelerde bulunan edebî metinler arasında hâlâ güncelliğini koruyan bir diğer çalışma da Osman Cemal Kaygılı'nın (1939) *Çingeneler*'idir. Kaygılı çalışmasında dönemin Romanlarına/Çingenelerine dair İstanbul'un nerelerinde yaşadıkları, hangi işlerde uğraştıkları, hangi bölgede yaşayanların nasıl bir karaktere sahip oldukları, birbirlerinden neden ayrıştıkları, nelere inandıkları, nasıl yaşadıkları, neyce konuştukları, nerelerden geldikleri, nasıl anıldıkları gibi çok yönlü bir anlatım söz konusudur. Çalışmada İstanbul'daki Çingeneler genellikle Çingene olmayanların işlerini gören bir hizmet sınıfı gibi nitelenmektedir. Hatta bu noktada İrfan karakteri aracılığı ile yerleşik yaşayan, çalgıcılık yapan Sulukuleli, Ayvansaraylı, Balatlı "tayfa" ile göçebe yaşam tarzını benimsemiş, mevsimlik ve seyyar çalışan rençber, kalaycı "Çingeneler" arasındaki sınıfsal yaşam farklılığı detaylı bir şekilde betimlenmektedir.

Kaygılı'nın *Çingeneler*'i Türkiye'de Roman/Çingene çalışmaları arasında özgün bir konuma sahiptir. Yazar dönemin Romanlarına/Çingenelerine dair kapsamlı ve içerinden bir bakış ile değerlendirmelerde bulunmaktadır. Toplumsal algıya ilişkin Romanlara/Çingenelere yönelik bir "alt-sınıf" vurgusu ve bazı olumsuz imajlara yer veriliyor olsa da trajik bir aşk hikâyesinin dışında onların gündelik hayatın ne kadar içinde olduklarını da *-kriminal bir damgalama dili tercih edilmeden-* vurgulaması eserin güçlü yönlerinden biridir. Edebiyat teması altında Ahmet Mithat ve Kaygılı dışında Romanları/Çingeneleri konu edinen birçok çalışma²² bulunmaktadır. Söz varlıklarına (Ergüt, 2021), mitlere ve anlatılara (Caner, 2019) odaklanan kapsamlı derleme (Çağın ve Nemutlu, 2022) çalışmalarının yanı sıra sosyoloji ile kesişen çalışmaların (Aslan Cobutoğlu, 2021) artışı da gözlenmektedir. Edebiyat alanında Roman/Çingene konusu popülerliğini sürdürmeye devam etmektedir. Edebiyat temalı çalışmalar, Romanlara/Çingenelere yönelik toplumun hâkim yaklaşımını gündelik hayatın etkileşimsel evreninde göstermesi ve bu haliyle salt akademik

²² Türk Edebiyatındaki Romanların/Çingenelerin konu edinildiği detaylı bir okuma için Kiracı'nın (2019) yüksek lisans tezi önemli bir başvuru kaynağıdır.

çalışmalardaki ihmal edildiği düşünülen kavramsal boşlukları doldurması bakımından oldukça işlevseldir.

Tarih- Roman/Çingene çalışmalarının kümелendiği yoğun alanlardan biri de tarih ile ilişkilidir (Bkz. Şekil 1.11). Kronolojik olarak Osmanlı'daki Çingeneleri anlatan Paspatis'nin çalışması tarih, edebiyat ve sosyoloji kesişiminde ilk çalışmadır. Ancak bu tarihten sonra, her ne kadar günümüzde tarih temalı Roman/Çingene çalışmaların sayısı fazla gibi görünse de bu artışın 2000'lerden sonra olduğu vurgulanmalıdır. Çelik bu durumu Osmanlı tarihçilerinin 21. yy'e kadar Çingenelere ilgi göstermemesi ile açıklamaktadır (Çelik, 2018: 254). Tarihsel olarak genellikle Osmanlı Devleti içerisindeki Romanların/Çingenelerin durumuna ilişkin çalışmalar genellikle meslekleri ve toplumsal statülerine odaklanmıştır. Dengeç, Osmanlı Devleti içerisindeki kurulan "Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)" (Dengeç, 2004) başlıklı doktora tezi ile Osmanlı'da özellikle Rumeli'de maden işleme ve demircilik meslekleri ile ön plana çıkan Çingenelerin geri hizmet teşkilatında görevlendirilerek, belirli vergilerden muaf olmalarına odaklanmıştır. Rumeli'deki Çingenelerin iktisadi, askeri ve hukuki işlemlerinin düzenlenmesi amacıyla Çingene Sancağının (*Livâ-i Çingâne*) kurulmasının önemine değinen Altınöz (2005) ise daha kapsamlı bir tez ile Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde Çingeneleri çalışmıştır. Çingene tanımlamasının bilimsel çalışmalarda özellikle tarihsel kayıtlara erişim sağlarken kullanılması gerektiğini savunan Altınöz (2013: 27), Roman kelimesinin tarihsel olarak "Çingene" ve "Kıpti"²³ terimlerinin yerine kullanılamayacağını vurgulayarak tanımlama tartışması da yapmaktadır. Osmanlı toplum yapısı içinde Romanların/Çingenelerin toplumsal konumlarına, cizye vergisi neden ödemek durumunda kaldıklarına (gayrimüslim ikiliği), göçebe yaşam tarzlarına, mesleklerine, anlatılarına dair görece kapsamlı ancak kümülatif bir bilgiyi sunmaktadır. Altınöz ile aynı dönemde Marushiakova ve Popov (2006) Osmanlı'daki Çingeneleri göçebelik, meslek ve toplumsal statü ekseninde ancak bu

²³ Osmanlı Devleti'nde arşiv kayıtlarında "Çingene" ve "Kıpti" terimlerinin kullanımı görülmektedir. Altınöz, Mısır'ın eski yerli halkını ve Mısır'daki (Koptça konuşan) Hristiyanları ifade etmek için kullanılan Kıpti kelimesine karşılık gelen halkın aslında Çingeneler ile ilgisinin olmadığını ancak zamanla Osmanlı'da kavramın Çingeneler için de kullanılmaya başlandığını belirtmektedir (Altınöz, 2013: 37-38).

kez Balkan tarihindeki rollerine de değinerek ele almaktadırlar. Balkanların Romanların/Çingenelerin “ikinci yurdu” olduğunu ve bu bölgenin Roman/Çingene halkının tarihini, kültürünü ve dilini (Romanes) biçimlendirmede önemli bir rol aldığını vurgulamaktadır (Marushiakova ve Popov, 2006: 9). Ayrıca Osmanlı Devleti’ndeki Çingenelerin durumlarının, vatandaşlık statülerindeki farklılıklara rağmen, Batı Avrupa’daki kitlesel zulme (Hancock, 2020: 4-5) maruz kalan Çingenelere göre daha iyi olduğunu savunulmaktadır (Marushiakova ve Popov, 2006: 56).

Tarih temasındaki çalışmalar günümüz Roman/Çingene meselelerini anlamak noktasında kilit bir öneme sahiptir. Çünkü yararlanılan şer’iyye sicilleri (mahkeme kayıtları)²⁴ ve tahrir defterleri gibi arşiv kaynakları her şeyden önce okuma ve yorumlamayı içeren yoğun bir emek sürecini gerektirmektedir. Ginio, “*Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State*” (2004: 121) başlıklı çalışması ile mahkeme kayıtlarının önemine dikkat çekmiş; bu belgelerin hem dönemin yerel idarecilerin/elitlerin görüşlerini (Romanlar/Çingenelere yönelik endişeleri, ayrımcı yaklaşımları, damgalayıcı tipolojileri) hem de bizzat Çingenelerin kendi ifadelerini, uygulamalar karşısındaki muhalif tutumlarını yansıttığını vurgulamıştır. Ancak Ginio’nun çalışmasının geçmişteki uygulamaları günümüz “ayrımcılık, damgalama ve dışlanma” kavramları çerçevesinde değerlendirmesi ile metodolojik olarak anakronizm riski barındırdığının da vurgulanması gerekmektedir.

Tarih ile ilişkili metinler Romanlara/Çingenelere yönelik yazılı bilgi sunmalarından dolayı toplumsal ve politik gerçekliğe dair somut bir izlek sunmaktadırlar. Çelik, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Batıdaki uygulamaların benzerlerinden transfer edilen (sömürgeleştirici ve oryantalist bakış açısı) uygulamalar ile Romanlara/Çingenelere yönelik geçmişteki pragmatik tutumunun yerini “ıslah” edici, “medenileştirici” yaklaşımın aldığını, dönemin Osmanlı taşra bürokratu Mu’allim Sa’dî Efendi tarafından yazılan *layihayı* referans alarak tartışmaktadır (2013b: 584-585). Bu tür bir ıslah etme anlayışı edebiyat temasında

²⁴ Osmanlı Devleti’nde şer’iyye sicillerinin kaynak olarak kullanılması konusunda tarihçiler arasında bir tartışmanın olduğuna dikkat çeken Çelik’e göre, “mühimme, ahkam ve tahrir kayıtları gibi, Çingeneler hakkında son derece kıymetli bilgiler içeren devlete ait başka kaynaklar da vardır.” (Çelik, 2018: 251)

Tanzimat romanının tavrı ile benzerdir. Her iki durumda Romanlar/Çingeneler toplumun kenarında yaşayan, eğitim almamış, cahil hatta kimi yerlerde “vahşi” bir tiplere olarak betimlenmektedir.

Müzik- Müzik teması da Roman/Çingene çalışmalarının kümелendiği bir alandır. Şekil 1.11’e bakıldığında tıpkı tarihsel çalışmalarda olduğu gibi müzik ile ilgili Roman/Çingene çalışmalarının da 2000’li yıllardan sonra artmaya başladığı ve 2015-2018 yılları arasında da en yüksek yoğunluğa ulaştığı görülmektedir. Müzik, Romanlar/Çingeneler ile ilgili esasında gündelik hayat gerçekliğinde en somut karşılığı olan dinamik bir temadır. Özellikle popüler kültür endüstrisinin de kadrajında olan Roman/Çingene müziği, kültürün son yıllarda daha görünür olmaya başlamış ve her yere yayılmış durumdadır. Tam da bu noktada Girgin (2015), “9/8 Roman Dansı: Kültür, Kimlik, Dönüşüm ve Yeniden İnşa” başlıklı çalışması ile döneminde Romanlar/Çingeneler ile ilgili popüler içeriklerin artmasını ve yeniden üretimini gözlemleyerek, bir taraftan Roman/Çingene kimliğine yönelik toplumun hâkim yaklaşımında damgalanmış bir utanç topluluğu (utanılan alt-sınıf) imajı olduğunu ancak diğer taraftan ise 9/8’lik Roman dansının ve müziğinin kültürel ürünlerken popüler kültürünün cazip, hayranlık uyandıran unsurlara dönüştüğünü tartışmaktadır. Bu tür bir imaj dilemması, günümüzde özellikle sosyal medya platformlarında üretilen ve paylaşılan içerikler aracılığı ile “Romanlığın popülerleşmesi” olarak okunabilmektedir. Video içeriklerinin genellikle “Roman havaları” temalı olması da Girgin’in argümanlarını desteklemektedir.

Müzik teması altında önem verilen bir konu da müzisyenlik mesleği ile ilgilidir. Topluluk-içi sınıfsal ayrışmaları ifade eden müzisyenlik tarihsel olarak da bir Roman/Çingene mesleği olarak icra edilmektedir (Altınöz, 2013: 268; Marushiakova ve Popov, 2006: 76). Müzik ile ilgili çalışmaların çeşitliliğine bakıldığında performans olarak düğünlerden (Engin, 2016) müzik enstrümanlarına (klarinet/klarnet, zurna, davul) (Erdem, 2008), Roman müzisyenlerden (Değirmenci, 2009) melez müzik pratiklerine (Mutlu, 2015), dünya müziğinden kimliğin kültürel uyumuna kadar birçok farklı konu başlığı ile karşılaşılmaktadır. Günümüzde müzik alanında özellikle Covid-19 pandemisi süreci ve sonrasında profesyonel müzisyenlik mesleğinde bir kırılma yaşandığı gözlenmektedir. Müzisyenlik diğer Roman

mesleklerine kıyasla görece prestijli bir meslek olmasının yanı sıra eğlence sektöründe kayıt-dışı istihdamın (Durmaz, 2012) da yoğunlukta olduğu bir alandır.

1.2.5.2. Kimlik, Etnisite, Sosyal Dışlanma, Yoksulluk

Kimlik- Roman/Çingene çalışmalarının dağılımına ilişkin ana akslarından biri “kimlik” temasıdır. Kimlik kendi başına bir tema olmasının yanı sıra etnisite ve kültür temaları ile ilişkili olmasından dolayı birçok çalışmanın ortak olduğu anlaşılmaktadır. Şekil 1.11’de kimlik, kültür ve etnisite çalışmalarının son beş yılda gözle görünür biçimde arttığı anlaşılmaktadır. Roman sivil toplum hareketi sürecinde kritik bir eşiğe karşılık gelen 2000-2009 yılları arasında kimliğe ilişkin gösterilen yoğun ilginin, Türkiye’nin AB’ye giriş süreci ile aynı dönemde olması rastlantı değildir. 2008 yılında European Roma Rights Centre (ERRC), Edirne Roman Derneği (EDROM) ve Helsinki Yurttaşlar Derneği (hYd) ortaklığı ile hazırlanan “*Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*” (Uzpeder vd., 2008) başlıklı kitap Roman/Çingene kimliği ile ilişkili meselelerin “etnik köken, kimlik, kültür, hukuk ve örgütlenme” ekseninde çalışıldığı kapsayıcı referans bir çalışmadır. Süreç içerisinde Roman/Çingene kimliğini kültürel ve mesleki anlamda müzisyenlik ile ele alan (Yükselsin, 2000), bölgesel olarak farklı illerdeki Roman/Çingene kimliğini çalışan (Kaya, 2019), Roman/Çingene tanımlamalarındaki kimlik oluşumlarını/inşasını farklı sosyal gruplarda çalışan (Koptekin, 2017) ve Roman/Çingene kimliğinin damgalanmış konumunu ve ürettiği toplumsal/tarihsel sorunları detaylı bir şekilde tartışan (Özateşler, 2012, 2016) çalışmalar ile karşılaşmak mümkündür.

Roman/Çingene kimliği ile ilgili literatüre bakıldığında farklı alt temalarda kesişimsel çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Yoksulluk (Karadeniz, 2022), müzik kültürü (Kolukırık, 2009), etnisite, eğitim (Alpar, 2003) bu temalardan bazılarıdır. Çanakkale’nin Fevzipaşa Mahallesinde yaşayan Romanların/Çingenelerin kimliklerinin oluşum süreçlerine odaklanan ve doktora tezi sonucunda kitaplaştırılan çalışmasında Gezgin (2016), mahalle halkının gerek sosyal gerekse ekonomik dışlanma deneyimleri ve bu dışlanma ile mücadele etme biçimlerini Bourdieu’nün habitus kavramsallaştırması ekseninde ele almıştır. Koptekin (2017: 19). Roman/Çingene çocukların kimlik oluşum süreçlerini İzmir özelinde

değerlendirerek, kimliğe dayalı ayrımcılığın çocuk bedenlerinde yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanmaması olarak ortaya çıkmadığını; onların yaratıcı potansiyellerini gerçekleştirme araçlarından da yoksun bırakılmasına da yol açtığını vurgulayan bir çalışma ortaya koymuştur.

Etnisite- Kimlik temalı Roman/Çingene çalışmalarının birçoğunda konu olarak etnisite/etnik kimlik en azından alt başlık olarak yer almakta ve bu şekilde kuramsal bir arka plandan hareketle tartışmalar yürütülmektedir. Etnik kimlik teması altında özellikle Poşalar (U. Akgül, 2004; Öncül, 2015), Domlar (Dışli, 2021), Abdallar (Sençerman, 2017) ve Mıtrıplar (Keskin, 2015) gibi Türkiye’deki farklı coğrafi alanlardaki Roman/Çingene topluluklarının sosyo-kültürel durumuna ilişkin çalışmaların gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Bu da Roman/Çingene topluluklarına dair Türkiye özelinde kapsamlı bir bilgi üretimini işaret etmektedir. Kimlik temasında yer alan çalışmalar incelendiğinde farklı Roman/Çingene topluluklarına ilişkin adlandırmaların olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye’nin Batı ve Marmara bölgesindeki çalışmalarında Roman, Orta ve Doğu Anadolu’daki çalışmalarda Poşa (Lom), Güneydoğu’daki çalışmalarda ise Dom terimleri müzik, kültür, dışlanma, yoksulluk temaları ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Tanımlama konusunda bölgesel olarak etimolojik farklılıklara ilişkin Yıldız’ın (2007) “Türkçede Çingeneler için kullanılan kelimeler ve bunların etimolojileri” başlıklı makalesi önemli bir başvuru kaynağıdır.

Sosyal dışlanma- Kimlik, etnisite ve kültür odaklı çalışmalar Roman/Çingene çalışmalarında kayda değer bir kümelenme oluşturmakla birlikte yaygın olarak sosyal dışlanma teması ile de ilişkili olarak ele alınmaktadır. Tıpkı diğer temalarda olduğu gibi sosyal dışlanma temalı çalışmaların 2000 yılı sonrasında sürekli olarak arttığı görülmektedir (Bkz. Şekil 1.11). Sosyal dışlanma yoksulluk, damgalanma, ayrımcılık ve mekân ile doğrudan ilişkili bir temadır.

Roman/Çingene çalışmalarında en sık rastlanılan temalardan biri de sosyal dışlanma üzerinedir. Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmaları ağırlıklı olarak “dışlanma” terminolojisi ve ampirik saha çalışmaları ile bağımlı bir karakteristik izlemektedir. Öne çıkan çalışmalardan “*Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*” (Akkan vd., 2011), Romanların/Çingenelerin mekânsal ayrışmaya maruz kalarak, yaşadıkları

alanlarda erişim ve katılım problemi ile karşı karşıya kaldıklarını, nihayetinde ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanların dışına itildiklerini ve doğal olarak topluma aktif olarak katılamamalarına odaklanmaktadır. Sosyal dışlanma çalışmalarında literatür genellikle bir kentte yaşayan Roman/Çingene topluluğunun karşılaştığı sorunlar etrafında kümelenmiştir²⁵ (Bkz. Şekil 1.12). Açıkalın ve Şahin, Mersin’de yaşayan Romanların/Çingenelerin dezavantajlı konumlarından dolayı nasıl dışlandıklarını ve ötekileştirildiklerini; bu ötekileştirilmenin onların yaşamları üzerinde yaratmış olduğu sonuçları ve toplumsal kapanma sürecini tartışmaktadır (Açıkalın ve Şahin, 2016). Benzer bir araştırma Malatya örneğinde Romanların/Çingenelerin yoksulluk ve dışlanma deneyimine odaklanmaktadır (Fırat ve İlhan, 2019). Kent ölçeklerinde yürütülen dışlanma çalışmalarının Romanlar/Çingeneler üzerindeki etkisi (Oktay, 2023; Yıldırım, 2019), genellikle nitel araştırma yöntemleri kullanılarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Toplumsal eşitsizlik düzleminde çalışılan bir çalışmada ise Romanların/Çingenelerin karşılaşmış oldukları dışlanmanın bir sonucu olarak kamusal alanda görünmez olmaları ve bu doğrultuda toplumsal eşitsizliğe maruz kalmaları, dışlanma teması çerçevesinde çalışılmıştır (Karan, 2017). Romanların/Çingenelerin karşılaşmış oldukları güncel dışlanma çalışmalarının yanı sıra tarihsel olarak anlatılarda maruz kaldıkları dışlanma biçimleri de ele alınmıştır (Mert, 2016).

Çanakkale 5	Edirne 4	İzmir 3	Kocaeli 2	İstanbul 1	Konya 1	Düzce 1	Erzincan 1	Malatya 1	Diyarbakır 1
				Balıkesir 1	Aydın 1	Gaziantep 1	Muğla 1	Uşak 1	Zonguldak 1

Şekil 1.12: Sosyal Dışlanma Temalı Çalışmaların İllere Dağılımı

Yoksulluk- Sosyal dışlanma teması Roman/Çingene çalışmalarının esasında orijinini oluşturmaktadır. Öyle ki yoksulluk, damgalanma, ayrımcılık, mekân, ayrışma, kentsel dönüşüm, hukuk, sosyal politika gibi birçok temanın da merkezinde yer almaktadır. Yoksulluk teması günümüzdeki dezavantajlı Roman/Çingene imajının oluşmasında da başat faktörlerdendir. Roman/Çingene çalışmalarına bakıldığında; mevcut sosyo-ekonomik durum (Aşkın, 2017), kent yoksulluğu

²⁵ “Sosyal dışlanma teması ile doğrudan ilişkili olarak tanımlanan kentlerin verisi.

(Yılıgür, 2017), marjinal yoksulluk (Yılıgür, 2008), çocuk yoksulluğu (Kılıç, 2023; Okutan ve Turgut, 2018), çalışan yoksulluğu (Özdemir, 2014) ve kadınların yoksulluğu (Araz, 2020; Erhalim Gümüş ve Çelik, 2021) konularına göre bir dağılım olduğu görülmektedir. Literatürde Roman/Çingene kimliğinden kaynaklı olarak oluşan önyargı, ayrımcılık ve damgalanmanın aslında Romanları/Çingeneleri kronik bir alana sıkıştırdığını tartışarak “etnikleşen yoksulluk” (Gün, 2016) kavramıyla yoksulluk çalışmalarını kritize eden çalışmalar da bulunmaktadır.

1.2.5.3. Damgalanma, Ayrımcılık, Kent, Mekân, Kentsel Dönüşüm

Damgalanma- Etnik Roman/Çingene kimliği ile birleşen yoksulluk, damgalama süreçlerinin toplumsal zeminini hazırlamaktadır. Özateşler, Çanakkale Bayramiç’te Romanların/Çingenelerin karşılaştıkları dışlanma pratiklerinin, “Çingenelik” (Özateşler, 2012) kategorisi ile toplumsal bir histeriye dönüşmesini ve sonuçta bir topluluğun yerinden edilmesini damgalanma üzerinden anlatmaktadır. Aynı minvalde bazı çalışmalar, Romanların/Çingenelerin karşılaştıkları damgalanma ve dışlanmadan dolayı topluma katılımlarının azalmasına dikkat çekerken (Deniz vd., 2016), dışlanmanın “Gacolaştırma” eksenli bir başka biçiminin tartışılması oldukça önemlidir (Önder, 2013). Damgalanmanın mekânsal boyutu da Roman/Çingene çalışmalarında popüler bir konu haline gelmiştir. “Çingenelik” ile damgalanan mahallelerin zamanla sosyo-tarihsel bir bağlamda nasıl oluştuğunu ve marjinalleştiğini gösteren çalışmalar (Yılıgür, 2018; Akkaya ve Yılıgür, 2019) olduğu gibi mekânsal damgalamanın Roman/Çingene kimliğini nasıl dönüştürdüğünü (Gezgin, 2016) analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Damgalanmanın ürettiği ayrımcılık da Roman/Çingene çalışmalarında doğrudan olmasa dahi dolaylı olarak işletilen bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanlara/Çingenelere yönelik ayrımcılık odaklı dışlanma temasının yoğun betimlemelerine karşın (Özer, 2019), bu ayrımcılık ile mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının aktif rolü de ayrıca çalışılmıştır (Şimşek, 2020).

Kent ve mekân- Roman/Çingene çalışmalarında ayrımcılığın, mekânsal damgalanma ile ilişkisi mekânsal ayrışma durumunu oluşturmaktadır. Kentlerin ve yerleşim yerlerinin periferisinde yaşamak zorunda kalan Romanlar/Çingeneler için

mekânsal ayrışma sadece bugün değil tarihsel bir meseledir. Kentsel alanda mekânsal ayrışma, genellikle Roman/Çingene mahallelerinin mevcut kentlerdeki fiziksel konumlarında hareket edilerek çalışılmaktadır. İstanbul (Yılıgür, 2018), Edirne (Kılınç Demirvuran, 2007) ve Konya'daki (Gökce ve Cengiz, 2016) mahalle ölçekli çalışmalar Romanların/Çingenelerin karşılaştıkları mekânsal ayrışmaya ilişkin sorunları ve önerileri tartışmaktadır.

Kentleşme ve kentsel dönüşüm- Romanlar/Çingeneler her ne kadar tarihsel olarak göçebe bir topluluk olmuşlarsa da kentlerle ilişkilerini hiçbir zaman kesmemişlerdir. Sundukları hizmetlerden dolayı kentlerin ihtiyaçlarını karşılama noktasında önemli bir sosyal statüye sahip olsalar da toplumun geneli tarafından ayrışmaya maruz kalmalarından dolayı kentlerin dışına itilmişler, oralarda tutulmuşlar ve hatta mobilize olmaya zorlanmışlardır. Özellikle kentsel yenileme adı altında kamuoyuna sunulan kentsel dönüşüm süreci ile yerinden etmeler mantar misali birçok Roman yerleşim yerini olumsuz etkilemiştir. İstanbul Fatih'te bulunan Sulukule'ye (Sultan mahalle) ilişkin dönüşüm süreci farklı boyutları ile çalışılmıştır. Genelde kentsel dönüşümü özelde ise Sulukule'deki "yıkım" sürecinin Roman kimliğinin siyasallaşmasında önemli bir işlevi olduğunu vurgulayan çalışmalar (Balcı, 2009) ile Sulukule'nin tarihselliğini dâhil edip yerinden edilme sürecinin söylemsel ve davranışsal boyutunu (Somersan vd., 2011) araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Melis Oğuz (2007), "*Re-Generating Gypsy Neighbourhoods in Turkey*" başlıklı tezinde kentsel müdahale biçimi (Şentürk, 2011: 424) olarak değerlendirilen Sulukule ve Tarlabası'nda gerçekleştirilen yenileme projelerine öneriler getirerek son dönem yenileme projelerinin başarısızlığına, bu tür imar projelerindeki insan hakları ihlallerinin AB ilişkileri üzerinde yarattığı olumsuz etkiye ve de başarılı yenileme projelerinin sadece Romanlara/Çingenelere değil toplumun geneline olumlu etki yapacağına vurgu yapmaktadır.

Uygulamalara bakıldığında bu tür yenileme projelerinin amacının çöküntü alanlara yapılacak kentsel müdahaleler ile burada yaşayan sosyal kesimlerin kentlileştirilmesidir. Ancak geline nokta görüldüğü kadarıyla yenilenen alanların bir kısmında mağdur olan kesimin ikamesi sağlanırken ağırlıklı olarak yüksek gelir grubundan kişilerin oturumu sağlanmaktadır. Söz konusu yenileme/dönüşüm

projeleri sonrası yerinden edilen Romanlar/Çingeneler, kentleşme (Balkır, 2020) ile geleneksel mesleklerini de kaybetmişler ve kentlerin çeperlerine yerleşmek durumunda kalmışlardır. Doğal olarak varoş ya da getto²⁶ olarak ifade edilen kentsel mekânlarda kümelenerek kriminal bir damgaya maruz kalmışlardır. Roman mahallelerinin mekânsal olarak damgalanması içinde yaşayan vatandaşların sosyal ve kamusal erişim imkânları olumsuz etkilediği ve bu kapsamda istihdam sorunlarını ortaya koyan çalışmalar (Egi, 2020) da bulunmaktadır. Sonuç olarak kentsel mekânda kenardakiler (Uy, 2019; Düzsoy, 2022) olarak konumlandırılan Romanlar/Çingeneler ayrışmanın bir sonucu olarak kriminal bir imajla damgalanmaktadır.

1.2.5.4.Sivil Toplum, Örgütlenme, Toplumsal Cinsiyet, Haklar ve Hukuk

Haklar ve Hukuk- 2000’lerde siyasallaşmaya başlayan Roman/Çingene kimliğinin haklar ve hukuk ile ilişkisi de aynı dönemde Roman çalışmalarının konusu olmaya başlamıştır. Genel olarak Roman hakları ekseninde (Uzpeder, 2008) başlayan süreci, hukuki durumları (Oprisan ve Yılmaz, 2004), sosyal adalet talepleri, eğitim hakkı, sağlık hakkı, insan hakları, sivil haklar, vatandaşlık hakkı (Önen, 2011) konuları izlemiştir. Romanlar/Çingeneler sivil toplumda güçlendikçe hakların öğrenilmesi ve özellikle nefret suçlarında izlenecek hukuki prosedürlerin bilinmesi noktasında farkındalık kazanılmıştır.

Sivil Toplum ve Örgütlenme- Roman/Çingene çalışmalarında sivil toplum temasına yönelme 2000’lerde başlamıştır. Uzpede, Türkiye’deki Roman sivil toplum örgütlenmesini, Roman hakları hareketinin gelişim sürecini Dernekler Kanunu’nun tarihçesi üzerinden inceleyerek; 2004’te çıkarılan yeni Dernekler Kanununun, ırk, sosyal sınıf ve mezhep esaslı hükümleri kaldırarak eskiden yasaklanan Roman derneklerinin kurulmasına olanak tanıdığını ve bu kapsamda 2004’te ilk Roman derneği olan EDÇİNKAY’ın kurulması vurgulamaktadır. Uzpede yazdığı dönemde derneklerin önündeki risklere dikkat çekerek, hızlı kurulmalarından, meteliksizliklerine, rekabetten, proje finansmanlarına bel

²⁶ Sennett (2017: 15) gettoyu aslında “yer”(mekân) ile beden somut bir biçimde birbirine bağlandığı bir alan olarak ifade etmektedir.

bağlamaya, dernekleri siyasi bir araç olarak kullanmaktan, fiziksel yetersizliklerine kadar birçoğu günümüzde hâlâ devam eden dernek ve örgütlenme tartışmalarına geçmişten katkı sunmaktadır. Sivil toplum alanında güncel çalışmalardan biri de Tuba Akın'ın "*Romani Organization Practice in Turkey: Between Social Movements And Civil Society*" başlıklı tez çalışmasıdır. Akın (2022), Türkiye'deki Roman/Çingene hareketinin -bu çalışmada da kullanılan- örgütlenme sürecinin 2000'lerden itibaren dört döngüde (1: 2000-2009, 2: 2010-2014, 3: 2015-2018, 4: 2019- sonrası) ele alınabileceğini, bu dönemselleştirme sürecinde değişen dinamiklerden hareketle toplumsal hareket örgütlerinden sivil toplum kuruluşlarına doğru bir melezleşmenin gerçekleştiğini etnografik bir deneyim ile açıklamaktadır. Sivil toplum konusunda örgütlenme sürecinin karakteristiğinin anlaşılmasına katkı sunan yukarıdaki çalışmaların yanı sıra derneklerin karar alma süreçlerine katılımı ile dışlanma ve yoksulluk konusunda aldığı aktif rolü ayrıntılı biçimde konu edinen çalışmalar da bulunmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet ve Kadın- Roman/Çingene çalışmalarında son yıllarda artış gözlenen önemli temalardan birisi toplumsal cinsiyet ve kadındır. Türkiye'deki Roman/Çingene kadınların genel durumunu ve cinsiyet rollerini anlatan çalışmalar ile, toplumsal cinsiyet ile müzik, mekân, katılım, etnisite ilişkisini inceleyen çalışmalar da dikkat çekmektedir. Tezin ilerleyen kısımlarında da vurgulanacağı gibi Roman/Çingene topluluklarında kadınlar her ne kadar güçlü bir karaktere sahip iseler de ataerkil normların dışında hareket etmeleri topluluk tarafından beklenmemektedir. Bu nedenle kadının merkezde olduğu çalışmaların artış eğiliminde olması, başta eğitim olmak üzere, kayıt-dışı istihdam ve erkek evlilik gibi kronik Roman/Çingene sorunlarının çözümüne katkı sunabilecektir.

1.2.5.5. Eğitim, İstihdam, Kayıt-Dışılık, Sağlık, Sosyal Politika, Barınma

Eğitim- Romanların eğitim durumuna ilişkin çalışmalara bakıldığında her dönem sürekli olarak artışın olduğu gözlenmektedir. Eğitim Türkiye'deki Romanlar açısından temel meseledir ve sivil toplum alanında ile kamu politikası içeren platformlarda eğitim öncelikli çalışma alanıdır. Çalışmalar arasında öncelikle Roman çocukların eğitim hakkı ve eğitime erişimlerini konu edinen çalışmalar

bulunmaktadır (Çuhadar, 2020). Eğitimdeki devamsızlık ve adaptasyon sorununa ilişkin çalışmalar da eğitimdeki sorunların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Akgün, 2004). Eğitimdeki durumun düzeltilmesinin okullaşma oranının artırılması ve bu süreklilikle ile Roman/Çingene çocukların akademik başarılarının yükseltilmesi doğru orantılıdır. Ayrıca eğitimde önemli ve de genellikle ihmal edilmiş bir çalışmayı Melike Diler (2008) kaleme almıştır. “*The Survivors: Roma University Students in Turkey*” başlıklı tezi ile Roman gençlerin yükseköğretime erişim sağlamayı nasıl başardıklarını ve kendilerine yöneltilen damgılanmayla nasıl mücadele ettiklerini anlamaya çalışmıştır. Diler’in o dönemde görüştüğü üniversite öğrencilerinin bazıları gerçekten bugünlerde Roman topluluğunda özellikle temsiliyet anlamında belirli bir konuma gelmiş ve bu tezin katılımcıları arasında yer almasa dahi bazıları ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

İstihdam, kayıt-dışılık ve meslekler- Romanların/Çingenelerin toplumsal yaşamında tamamlanmış bir eğitim süreci sürekli (düzenli) istihdam açısından sürekliliği ifade etmektedir. Mevcut çalışmalardaki kayıt-dışı istidam bulguları dikkate alındığında, eğitimin işgücüne katılımındaki rolünün yadsınamayacağı kabul edilmektedir. İstihdam ve işgücü temalarını içeren Roman/Çingene çalışmalarının sayısı son yıllarda artmış görünmektedir. Romanların/Çingenelerin düzenli işlere katılımlarının sağlanması noktasında son yıllarda SİROMA Projesi gibi ulusal çaplı kapasite geliştirme projeleri çeşitli faaliyetleri kamu kuruluşlarında yürütmeye başlamıştır. Ancak sürecin kesintiye uğramasından dolayı Romanların/Çingenelerin istihdam sorunlarının devam ettiği gözlenmektedir. Literatüre bakıldığında istihdam çalışmalarında ikili bir kümelenme söz konusudur; ilki birçok temada da içkin sorun olan dışlanma ilişkili, Romanların/Çingenelerin çalıştıkları alanda dışlanmaya maruz kalmalarını konu edinen çalışmalardır. İkinci kümelenme ise kayıt dışı, eğlence sektörü merkezli güvencesiz, geçici ve mevsimlik işler ile ilgilidir.

Romanların/Çingenelerin geleneksel meslekleri geçici, güvencesiz ve kayıt-dışı bir karakteristiğe sahiptir ve Roman/Çingene kimliği bu mesleklerden hareketle tanımlanabilmektedir. Roman/Çingene mesleklerinin bu karakteristiğinin arka planında göçebe ve yerleşik yaşam tarzının etkisinin olduğu da unutulmamalıdır. Çalışmalarda sahip olunan meslekler arasında müzisyenlik ve çalgıcılık ön plandadır.

Tıpkı Osmanlıda orduda görev alan Romanların/Çingenelerin sahip olduğu sosyal prestije, görece müzik ile uğraşan Roman/Çingene grupları da tarihsel olarak sahip olmuştur. Bu prestijin inşasında özellikle yerleşik yaşamın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Sepetçilik ve toplayıcılık gibi geleneksel Roman/Çingene mesleklerinin günümüzde dahi devam etmesi de çalışmaların konusu olmuştur (Polat, 2021). Ayrıca günümüzde mevsimlik işler ile kentleşme ile ortaya çıkan ev temizliğine giden Romanların deneyimleri de çalışılmıştır (Çelik ve Yüce Tar, 2016; Karacan, 2019). Literatür Romanların/Çingenelerin mesleği konusunda genellikle kayıt-dışılık durumuna ya da icra edilen işin geleneksel karakterine vurgu yapmaktadır.

Sağlık- Romanların/Çingenelerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları ve sorun yaşadıkları alanlardan biri de sağlık ve beslenmedir. Her mahalleye kurulan T.C. Sağlık Bakanlığı'na (2017) bağlı Aile Sağlığı Merkezi bulunmasına rağmen erişim sorunları kısmen de olsa yaşanmaktadır. Roman/Çingene çalışmalarında sağlığa erişim ve sağlık hakkı (Bor Ekmekçi, 2014; Erhalim Gümüş, 2021; Erhalim Gümüş ve Çelik, 2022), genel sağlık politikaları, beslenme (Çil, 2021), gebelik (Sandıklı, 2020), yaşlılık ve kronik hastalıklar (Aydın, 2016) konularında çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Son yıllarda mahalleler ölçeğinde yapılan farkındalık ve tarama çalışmaları ile sorunların en aza indirgenmesi noktasında adım atıldığı da görülmektedir.

Sosyal Politika- Roman/Çingene çalışmalarında barınma, sağlık, istihdam ve eğitim esasında birbiri ile ilişki içinde olan bir sarmalı ifade etmektedir. Birinde ortaya çıkan sorun diğerlerini doğrudan etkilemekte ve nihayetinde Roman bireylerin yaşam kalitesini de düşürmektedir. Bu noktada kapsayıcı ve bütünleşik bir sosyal politika anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyacı giderme noktası 2010 sonrasında çeşitli kamu ve sivil toplum kuruluşlarının raporları ile Romanların/Çingenelerin sorunları tespit edilerek çözüm önerileri geliştirilmeye başlanmıştır. Devlet destekli politikaların miladı olarak sayılabilecek 2009 yılındaki Roman Açılımı (Hürriyet, 2010) ile yasal düzenlemelerin önü kısmen de olsa açılmış ve Romanların/Çingenelerin sivil toplumsal mücadeleleri sosyal politika üretilmesine

katkı sunacak çalışmalar ile desteklenmeye başlanmıştır²⁷. Bu kapsamda çalışmalar arasında resmî referans olarak alınabilecek iki Stratejik Eylem Planı yayınlanmıştır. İlki Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Müdürlüğü tarafından “2016-2021 Yılları Arasında Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi” (Resmî Gazete, 2016) olarak hazırlanmıştır. Bu plan çerçevesinde 2015-2017 yılları arasında 12 pilot ilde gerçekleştirilen SİROMA Projesi pilot bir çalışma olmuştur. Ancak bu projenin raporu alanda birçok araştırmacının kullanıma açılmamış, bu konudaki girişimlerim de sonuçsuz kalmıştır. 21 Ocak 2023 tarihinde de “*Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)*” Resmî Gazete’de (2023) yayınlanmıştır. Her iki eylem planında “eğitim, istihdam, barınma, sağlık, sosyal hizmet ve sosyal yardımlar” konularında Romanlara yönelik gerçekleştirilecek kamusal politikalara yer verilmiştir. Sosyal politika uygulamalarında stratejik planlarının da verdiği kurumsal motivasyon ile eğitimde ve istihdamda sosyal içerme konularında yer verilmiş ve çeşitli alanlarda öneriler geliştirilmiştir. Dahası SİROMA projesi ile başlayan kurumlar düzeyindeki farkındalık giderek yaygınlaşmış ve örnek uygulamalarda çıktıları görülmeye başlanmıştır (Yerlikaya, 2021). Sonuç olarak sosyal politikalar konusunda Romanlara/Çingenelere yönelik projeler, raporlar ve uygulamalar düzeyinde artışın olduğu gözlenmektedir. Bu tür girişimlere yönelik akademik yayınların üretimi, eksik yönlerin anlaşılmasını ve izleyen çalışmaların güncellenmesine olanak tanımaktadır.

Eğitim, istihdam ve sağlık ile genel sosyal politika uygulamalarında sıklıkla dile getirilen barınma konusu Romanlar/Çingeneler için hayati bir önem sahip olsa da akademik olarak yaygınlaşmış bir üretim ile karşılaşılmamıştır. Kentsel mekânda yerinden etme, yenileme ve dönüşüm süreçlerinde sorunun öznesi olan Romanların/Çingenelerin barınma problemi somut görünür bir mesela olmasına rağmen kısıtlı bir çalışma alanına sahip olmuştur. Türkiye’deki Romanların/Çingenelerin barınmaya ilişkin sorunlarını ve haklarını uluslararası

²⁷ Bu süreçten önce Roman/Çingene hakları ile ilgili mücadele verilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Sadece siyasal olarak Roman/Çingene topluluğunun tanınması ve o tarihten sonra toplumsal olarak gözle görünür faaliyetlerin artmış olmasına dikkat çekilmektedir.

hukuka göre tartışan (Karan, 2017), damgalanmış Roman mahallerindeki barınma koşulları ile komşuluk ilişkilerini (Pelen, 2019) ele alan ve kentsel dönüşüm ile barınma sürecini birlikte konu edinen çalışmalar (Varol, 2021) bulunmaktadır. Bu alanda proje bazlı çalışmaların sayısı artsa da daha odaklı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Din ve diğer temalar- Roman/Çingene çalışmalarında yaygın olarak karşılaşılmayan temalardan biri de dindir. Romanların/Çingenelerin din anlayışları, dini tutum ve davranışları, din eğitimi ve dindarlık-dışlanma ilişkisini konu alan çalışmalar yoğunluktadır (Balcıoğlu, 2011; Kuzu, 2010). Romanların/Çingenelerin dinsel tutumlarına yönelik çalışmalara ilginin arttığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu temaların dışında Roman/Çingene çalışmalarında dil, göç, sosyal hizmet, nüfus, evlilik ve sanat gibi daha az bir içerikle işlendiğini düşündüğüm temalar da bulunmaktadır. Ancak bunlar kümelenmeyi anlama noktasında yapılan analize tabi tutulmamışlardır.

Tematik bulgulardan hareketle çalışmaların üç ana hat üzerinde üretildiği görülebilmektedir. Birinci hat tarihsel materyallere kaydedilmiş Romanların/Çingenelerin öykülerinden oluşmaktadır. Türkiye’de Osmanlı arşivleri bunun en bariz çalışma alanıdır. Bu hat üzerindeki çalışmalar her ne kadar yaygın bir şekilde günümüzde çalışılıyor olsa referans alınan tarihler 1500’lere kadar gitmektedir ve buradaki kayıtlar keşfedilmeyi beklemektedir²⁸. Literatürdeki ikinci hattı edebî eserler oluşturmaktadır. Tanzimat dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de bahsedilmeye devam edilen Romanlar/Çingeneler, günümüzde dahi edebiyat metinleri kapsamında çalışılmaktadır. Söz konusu literatürdeki ikinci hat aslında Türkiye’nin Roman/Çingene çalışmalarını Avrupalı metinlerden de farklılaştıran bir karakteristiğe sahiptir. Bu konuda geniş ölçekli bir karşılaştırma yapılmış değildir; ancak özellikle Osmanlı Devleti’nin arşiv kayıtlarındaki statüleri ve edebî metinlerdeki ana karakterlerin korumaya/dönüştürmeye çalıştığı Roman/Çingene

²⁸ Osmanlı tarihinde Çingeneleri konu edinen eserlerin bilgileri önceki kısımlarda tarih teması altında paylaşılmıştır. Burada arşiv kayıtlarının, yeni bakış açıları ve metodolojik araçlar ile alana ilgi duyan araştırmacılar tarafından çalışılması kastedilmektedir.

karaktere yaklaşımı, Çingene-karşıtlığının (anti-Gypsyism²⁹) karşısında, pozitif bir değer yargısı üretmiş görünmektedir.

Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarının üçüncü hattı 1980’sonrası süreçte üretilen çalışmalara karşılık gelmektedir. Sosyo-politik yapının değişmesi, ekonomide ve kentleşmedeki dönüşümler, Roman sivil toplum örgütlenmesinin önünü açmış ve Romanların kamusal alanda görünür olmaları ile akademik alanda hem güncel meseleler hem de geçmişe dönük tarihsel çalışmaların sayısı artış göstermeye başlamıştır. Türkiye’de üç hat üzerinde kümelenen Roman/Çingene literatüründe çalışma yapmanın bazı handikapları ve zorlukları bulunmaktadır. Bu konu yöntem bölümünde “Roman Çalışmaları” başlığı altında ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır.

Kümelenme Eleştirisi- Roman/Çingene çalışmalarında her ne kadar tematik bir konu çeşitliliği var gibi görünse de sosyolojik olarak eksik bir şeylerin olduğu söylemek de mümkündür. Çalışmalar arasında yıllara göre dağılımda 1980’ler sonrası bir kümelenme söz konusudur. Yıllara göre Roman/Çingene çalışmalarına dair kitap türünün fazla olması edebiyat metinlerinin konuya göstermiş olduğu ilginin sürekliliğini işaret etmektedir. 1980 sonrasında ise tezler, 2000 sonrasında ise makaleler ile akademik alanda doğrudan ve dolaylı olarak Romanlar/Çingeneler çalışmaya başlanmıştır. AB uyum süreci, değişen ekonomik-politik süreçler ve kentsel müdahaleler ile Roman sivil toplum hareketinin kökleri 2000’lerde atılmaya başlanmıştır. 2019 yılından sonra tez, makale, kitap vb. bütün türlerde Roman/Çingene çalışmalarının sayısının gözle görünür derecede artmasının arka planında Covid-19 pandemisi ile artan çevrim-içi etkinlik girişimleri neden olarak gösterilebilir. Çünkü zaman ve mekâna olan bağımlılığı ortadan kaldıran çevrimiçi buluşmalar ve sosyal medya platformları sayesinde, Roman olmayan sivil toplum

²⁹ “Çingene karşıtlığı (anti-Gypsyism), ırkçılığın çok özel bir biçimi, bir ırk üstünlüğü ideolojisi, bir insanlıktan çıkarma ve kurumsallaşmış ırkçılık biçimidir. Tarihsel ayrımcılık ve çoğunluk gruplarına avantaj sağlayan güç ilişkilerini sürdürme mücadelesi tarafından körüklenir. Bir yanda hayali korkulara, olumsuz klişelere ve mitlere, diğer yanda Romanlara karşı uzun bir ayrımcılık tarihinin inkâr ya da kamu vicdanından silinmesine dayanır” (Nicolae, 2007: 27).

kuruluşları da sürece dâhil olmuş ve Roman/Çingene meselesi yaygınlık ve görünürlük kazanmaya başlamıştır³⁰.

Üniversiteler bazında bölümlere göre dağılıma bakıldığında Sosyoloji bölümünün alanda hâkim olduğu görülmektedir. Bu noktada saha araştırmaları ile Roman/Çingene toplumsal gerçekliğine dair kapsamlı bilgi üretimi oldukça önemlidir. Tarih ve müzik alanlarında görece yüksek oranda çalışma üretilmiştir. Tarih alanında özellikle arşiv kayıtlarında Çingenelerin ya da Kıptîlerin keşif süreci başlarken; müzik alanında ise 1980 sonrası gelişen teknolojik ve kültürel dönüşüm ile özel kanalların açılması, yerel müzik akımlarının gelişmesi ve endüstriyel piyasanın etkisi Roman/Çingene müziğine ve unsurlarına olan ilgiyi artırmıştır. Bölümler bazında edebiyattaki üretim duraklama dönemine girmiş olsa da İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesindeki “ekonomi” bölümleri Romanları/Çingeneleri merceğine almaya başlamıştır. Gazetecilik, radyo televizyon ve sinema ve kadın çalışmaları bölümleri 2015 sonrası Roman/Çingene çalışmalarına ilgi göstermeye başlamıştır. Sanat tarihinden fotoğrafçılık bölümlerine kadar çeşitli bölümlerde çalışmalar yapılmış olsa da bunlar tekil çalışmalardır. Alandaki asıl kümelenme genelde sosyal bilimlerde özelde ise sosyoloji, edebiyat, müzik ve ekonomi bölümlerindedir.

Roman/Çingene tanımlaması/adlandırması konusundaki dağılıma bakıldığında yıllara göre Roman kullanımının giderek arttığı ve günümüzde de tercih edildiği; Çingene kullanımının da aynı şekilde arttığı ancak tercih edilmesinin Roman terimine göre nispeten daha düşük kaldığı görülmektedir. Son yıllarda Dom terimi ile Abdal, peripatetik ve Poşa terimleri ile yayınlanmış çalışmaların sayısındaki artış da dikkat çekicidir. Bölümlerin hangi terimi tercih ettiği de aslında alanın dil ve kaynak kullanımına dair bilgi vermektedir. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Eğitim Bilimleri, Kamu Yönetimi ve İşletme Bölümlerde Roman Tercih Edilmişken; Tarih, Türk Dili ve Edebiyat Müzik, Radyo Televizyon ve Sinema bölümlerinde ise

³⁰ Bu kişisel olarak birçok Roman ve Roman olmayan ile deneyimlediğim bir süreçtir. Bazı durumlarda Instagram üzerinden açılan canlı yayınlarda bile Romanlar/Çingeneler ile konular uzun süreler boyunca tartışılmıştır. Bir toplumsal olay olduğu zaman hemen organize olunup Zoom toplantısı yapılabilmiştir. Erman Toroğlu olayı bu eylemlilik haline gösterilebilecek yakın tarihli örneklerden birisidir (Cumhuriyet, 2021).

Çingene tercih edilmiştir. Sosyoloji ve antropolojide kullanım birbirine yakında orandaki iken Roman/Çingene kullanımı Sosyoloji bölümlerinde sık tercih edilen bir birlikte kullanım olmuştur. Sosyoloji bölümlerinin özellikle hassas gruplar ile çalışma pratiği geliştikçe, bu tür tercihler sıklıkla metodolojik olarak gerekçelendirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla tanımlama konusunda Roman, Çingene, Dom, Abdal, Poşa kullanımlarından bir kümelenme söz konusudur. Ancak bu kümelenmeye rağmen birçok bölgede o bölgenin tanımları tercih edilmektedir. Bu noktada Roman/Çingene çalışmalarının yürütüldüğü coğrafyalara bakıldığında İstanbul açık ara önde iken, onu İzmir, Edirne ve Çanakkale izlemektedir. İllere göre dağılım Türkiye'deki Roman nüfusunun dağılımı ile doğru orantılıdır. Alandaki kümelenme Marmara, Ege ve Trakya bölgesindedir. Gün geçtikçe diğer bölgelerdeki çalışma sayılarında artış olabilecektir.

Türkiye'deki Roman/Çingene çalışmalarının tematik dağılımına bakıldığında edebiyat, tarih ve müzikte ciddi bir kümelenme olduğu görülmektedir. Edebiyat alanında anlatılara; tarihte Osmanlı Devleti ve arşiv kayıtlarına, müzikte ise etnomüzikoloji alt konu başlıklarında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kimlik, etnisite, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın çalışmalardaki payı güncelliğini korumaktadır. Esasen diğer bütün temalar damgalanma, ayrımcılık, kent ve mekân dâhil bu temalar ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye'deki çalışmalarda hak ve hukuk konuları, sivil toplum örgütlenme süreçleri ve toplumsal cinsiyet konularında da önemli sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda eğitim, istihdam, sağlık, sosyal politika ve barınma temalarında çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla tematik anlamda kümelenme genel hatlarıyla etnik Roman kimliği ile ilişkili konulardan oluşmaktadır.

1.3. Roman/Çingene Çalışmalarında İhmal Edilmiş Konular

Türkiye'deki Roman/Çingene çalışmalarına dair genel resme bakıldığında belli başlı temaların ise zayıf işlendiği görülmektedir. Aile konusunda çalışma sayıları yeterli görünmemektedir. Aynı şekilde çocuklar konusunda (Koptekin, 2017) çalışma sayısı da oldukça azdır. Aile ve çocuk ilişkisini eğitim (Suntekin, 2008) ve evlilik (Çaha ve Altinkoz, 2021) bağlamında ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Gençler de

Roman/Çingene çalışmaları aslında odaklanılması gereken gruplar arasındadır ancak yeterli düzeyde çalışıldığını söylemek mümkün değildir. Özellikle okullaşma oranlarında bir artışın olduğu gözlenmekte iken üniversiteye giden (Diler, 2008) ve işgücüne katılan (Egi, 2020) Roman gençlerin deneyimi Roman/Çingene çalışmaları için oldukça önemlidir. Sosyal gruplar açısından bakıldığında engelliler ve yaşlılara (Aydın, 2016) dair de çalışma sayılarının düşük olması bu konulara yeterince odaklanılmadığını göstermektedir. Bu tür gruplardan çalışmalarda yaygın olarak cümle içinde “kadınlar (Kaymak ve Tekin Yılmaz, 2022), çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler vb.” kategorileştirme altında kümülatif olarak bahsedilmektedir. Roman/Çingene çalışmaları temel düzeyde görünen ve zayıf olarak işlendiği düşünülen temalar bu şekildedir. Farklı zamanlarda farklı akademik alanlarda mutlaka her alan ile ilgili çalışma yapılmış olabilmektedir. Ancak bu çalışmanın sınırları kapsamında erişim sağlanan kaynaklar arasındaki kümelenme biçimine göre bu alanlara odaklanılması gerekmektedir.

Orta ve üst sınıfların eksikliği- Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmaları esasen en dikkat çekici eksiklik, bu tez çalışmasının da ortaya çıkmasındaki temel sosyolojik motivasyon olan, Romanlar arasındaki tabakalaşma ve sosyal hareketlilik süreçleridir. Her ne kadar Osmanlı Devleti’nden itibaren Romanlar/Çingeneler arasında yoksul olmayan, yüksek statülü kişilerin varlığına dair izler olsa da spesifik olarak orta ve üst sınıf perspektifinde bakıp, onların tabakalaşma sistemindeki sosyal hareketliliklerini ölçme girişiminde olan çalışmalara erişilememiştir. Roman/Çingene topluluğu içerisindeki orta ve üst sınıf aktörlerin varlığına, onların biyografik süreçlerine, temsiliyet kabiliyetlerine, modern zamanlardaki kurucu rollerine dair kapsamlı çalışmalar eksik görünmektedir. Bu eksiklik aslında Romanlar arasında bu tür aktörlerin ya da bu tür hareketliliklerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Sosyolojik olarak göz önünde olan ancak görünmeyen bir toplumsal grubun ihmali söz konusudur.

Tarihsel olarak bakıldığında yine Osmanlı Devleti’nden itibaren Romanlar/Çingeneler arasında “çeribaşı” statüsü bu eksikliğin giderilebileceği alanlardan biri gibi görünmektedir. Osmanlıda çeşitli kurumlarda “*Müşellem çeribaşısı, Sipahi çeribaşısı, Çingene çeribaşısı, Yürük ve Tatar çeribaşısı, Evlad-ı*

fatihân çeribaşısı ve voynuk çeribaşısı” (Özcan, 1991) bulunmaktadır. Kelime olarak bir ordunun başı/şefi anlamına gelen çeribaşı kıyafeti ve davranışlarıyla içinde bulunduğu topluluğun diğer üyelerinden ayırt edilebilen, topluluk için gündelik hayatta ortaya çıkabilecek sorunlarda aracı olan, devlet ile Çingeneler arasındaki koordinasyonu sağlayan bir statüye sahiptir (Altınöz, 2013: 48). Ancak çeribaşılar Çingenelerden değil de tımarlı sipahi sınıfına mensup beyzadelerden tayin edilmekteydi (Özcan, 1991: 197). Her ne kadar bu durum tarihsel süreçte değişime uğrayacaksa da başlangıç koşullarında çeribaşılığın Çingene topluluklarını kontrol amaçlı oluşturulmuş ara bir konum olduğu görülmektedir. Ayrıca 1950 sonrasında Çingene toplulukları arasında da sembolik olarak sürdürülen bir konum olduğu anlaşılmaktadır (Akmaca, 2015). Bir müessese gibi düşünülen çeribaşılığın Romanlar/Çingeneler içinde kurulmuş olması Osmanlı Devleti’nin dönemin Avrupa’daki statülerinden ne kadar farklı olduğunun da bir göstergesidir. Geçmişte yaygın olarak göçebe şeklinde yaşayan tüm Roman/Çingene topluluklarındaki liderler de bir açıdan çeribaşı olarak nitelendirilmektedirler. Burada odaklanması gereken Roman/Çingene topluluğu ile Roman olmayan toplum arasında arabuluculuğu sağlayan aktörlerden oluşan bir mekanizma olmasıdır. Romanlara dair bu kapsamda yapılan taramalarda aslında Akmaca’nın “*Çeribaşı Rüstem Aga: Erzurum’dan İstanbul’a bir göç hikâyesi*” (Akmaca, 2015) başlıklı çalışması dışında herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. Bu çalışmada da mahalledeki kentsel dönüşüm sorunları ile topluluk adına mücadele veren, Rüstem Aga’nın topluluk içindeki konumu, başından geçenler ve kimlik deneyimi sinematik bir öykü diliyle anlatılmıştır. Dolayısıyla çeribaşı statüsü üzerinden farklı bir sorgulama yapılmışsa da yeterli kaynağa erişim sağlanamamıştır. Çünkü çeribaşılık kuruluş amacı dışında genellikle sembolik olarak cümle içinde bahsedilen bir kavramsallaştırmadır. Roman/Çingene toplumunun tabakalaşma ve sosyal hareketlilik sürecindeki konumuna ya da topluluğun temsil edilmesindeki aracı aktör rollerine dair herhangi bir sosyolojik çalışmaya rastlanılmamıştır.

Türkiye’deki Roman/Çingene araştırmalarında çeribaşılık dışında tabakalaşma, sınıf, sosyal hareketlilik ve elitleşme konularına dair tarama yapıldığında da doğrudan bir kaynağa erişilememiştir. Sınıf konusunda sadece

Romanların/Çingenelerin sosyo-ekonomik olarak alt-sınıf konumları (Yılıgür, 2015) çerçevesinde gerçekleştiren çalışmalar bulunmaktayken, orta ve üst sınıf Romanlar ile ilgili çalışmaların eksikliği söz konusudur. Sınıf, tabakalaşma ve sosyal hareketlilik konularında da herhangi bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Bu da Roman/Çingene çalışmalarının aslında tematik olarak alt-sınıf yaklaşımı altında kümelendiğini göstermektedir.

Tabakalaşma, sınıf ve sosyal hareketlilik konularında alanda doğrudan çalışma olmaması, Romanlar/Çingeneler arasında bu tür bir sınıfın veya hareketliliğinin olmadığı anlamında gelmemektedir. Dolayısıyla çalışmalarda orta ve üst sınıf Romanların varlığına metin madenciliği benzeri bir yöntem ile farklı kavram setleri ile ilişkilendirilerek ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada karşımıza en popüler çalışmalardan biri olan Mustafa Aksu'nun "Türkiye'de Çingene Olmak" (Aksu, 2006) başlıklı *-ilk baskısını 2003 yılında yapan-* kitabı çıkmaktadır. Çingene teriminin kullanımını tercih eden Aksu, Çingenelere yönelik önyargı barındıran hurafelerin tarihsel olarak inşa edildiğini, talimatnamelerden, genelgelerden, yasa maddelerinden, belgelerden, sözlüklerden ve fetvalardan hareketle araştırarak sunmaktadır. Çingenelerin potansiyel olarak kötü görülmesine karşı çıkmış ve ayrımcılıkla mücadele verme noktası farklı düzeylerde girişimlerde bulunmuştur. Çingene kimliğini 44 yıllık devlet memurluğu ve meslek hayatı sonunda "bir oh çekerek" açıkladığını ifade eden Aksu'ya göre Türkiye'de "*büyük ticari faaliyette bulunan, bürokrat olarak çalışan, doçent, doktor, profesör olan, bakanlık, başbakanlık yapan Çingeneler bile öz-kimliklerini gizlemişlerdir*". Aksu çalışmasında bu konuda ısrarcı bir tutum sergiliyor ve ünlü Çingeneler ve kimlikleri gizleme durumlarına ilişkin basın toplantılarında şu açıklamaları yapmıştır:

"[...] Çingene kardeşlerimiz bu haksız ve ağır suçlamalar nedeniyle hangi konumda olurlarsa olsunlar, kimliklerini gizlemek zorunda kalmışlardır. 65 yaşına kadar kimliğimi ben de gizledim. Son yıllarda ünlü Çingene sanatçıların "Romanım" demelerinin sebebi de budur" (Aksu, 2006: 30).

Aksu Türkiye'de siyasette, akademide, müzik alanında önemli Çingenelerin olduğunu ve her ne kadar kendisi adı geçen kişileri çalışmalarında açıklasa da o güne kadar bu durumu tekzip eden bir yazı almadığını açıklamıştır:

“Ülkemizde bilim adamı ve devlet adamı olan Çingeneleri tanıyanlar azdır. Çingene etnik kökenli araştırmacı olarak onları ben tanıtayım: Türkiye'nin ilk kadın valisi Ayla Ataman, Prof. İsmet Giritli, Prof. Hikmet Şimşek Çingene'dir. Bakanlık yapan Prof. Turan Güneş, başbakan yardımcılığı yapan Atilla Karaosmanoğlu, başbakanlık yapan Prof. Nihat Erim, cumhurbaşkanlığına aday olan Sadi Somuncuoğlu da Çingenedir. Sinema, tiyatro, müzik sanatında ve müzisyenlikte zirveye ulaşan, ünü yurt dışına taşan Çingeneler de vardır. Şimdilik onların birkaçının isimlerini vermekle yetineceğim: Sadri Alışık, Türkan Şoray, Safiye Ayla, Kibariye, Ebru Gündeş, Muazzez Ersoy, Sibel Turnagöl, Sibel Can, Nalan Altınörs, Orhan Gencebay; Köse Kardeşler. Kadri Şençalar, Mustafa Kandıralı ve daha niceleri” (Aksu, 2006: 127).

Bürokratik anlamda Romanlara/Çingenelere yönelik inşa edilmiş formel ayrımcılık uygulamalarına itiraz eden Aksu bir Çingene aktivisti ve aydını³¹ olarak Türkiye’de Romanlar/Çingeneler arasında orta ve üst sınıfa yükselen aktörleri açık ve net ifadeler ile ilk açıklayan yazardır. İncirlioğlu, Türkiye’de bütün Romanların yoksul olmadığını ancak varsıl olanlarının da toplumda sınıfsal olarak yükselmek ve bir “yere” gelmek için Aksu örneğinden hareketle “gönüllü asimilasyon”u tercih etmelerine dikkat çekmiştir (İncirlioğlu, 2007: 58).

2010 yılında bir köşe yazısında “ünlü Çingeneler” tekrar kadrja girmiştir. Düdek (2010), 5 Ocak 2010 tarihinde Manisa’nın Selendi ilçesinde Roman vatandaşlara yönelik başlayan ırkçı şiddete dair şöhretli Romanların (Beyaz Çingeneler) sessiz kalmasını eleştirerek onların varlığına dair açıklamalarda bulunmuştur; “*Uzatmayayım 33 senelik meslek hayatımda da sizlerin bilmediği benim bildiğim çok şöhretli roman tanıdım. Aralarında sinema dünyasında ‘Beyaz Çingene’ dediğimiz star isimler var. Nedense utanırlar. Halbuki Çingene’nin sözü de özü de birdir*” (Düdek, 2010).

Roman topluluğu içerisinde ünlüler ile orta ve üst sınıfta yer alan ve de topluluk içinde elit olarak nitelendirilen başarılı kişilere dair yapılan taramalar neticesinde Mezarcıoğlu’nun “Roman aydın” ifadesine ulaşılmıştır. Mezarcıoğlu (2013) tarihsel süreçte geçim stratejilerinden hareketle mülksüzleştirilen Çingene halkı içerisinde istisnai olarak da olsa mülk edinenlerin ve eğitim alarak bir yerlere

³¹ Bir Roman/Çingene aydın olmasından dolayı Mustafa Aksu ile görüşme yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Covid-19 pandemisi koşullarında hastalık bulaştırma riskinden dolayı görüşme sağlanamamıştır. Aksu, 28.05.2023 tarihinde vefat etmiştir. Vefatının Roman kamuoyunda beklenen kıymeti görmemesi de talihsiz bir durumdur.

gelmiş Çingeneleşme olduğunu vurgulayarak, her iki kesimin de bağlı bulundukları gruptan koptuklarına dikkat çekmiştir:

“Bu durumun temel nedeni yine Çingene halklarının tarihinde yatmaktadır. Tıpkı mülk sahibi olan Çingene bireyler gibi eğitim almış veya bir biçimde kendini yetiştirmiş Çingene aydınları da toplumlarından kopmaktadırlar. Çok sayıda Çingene bireyi şansın yardımıyla eğitim alabilmekte, olağanüstü yeteneklere sahip Çingene bireyler bazen eğitim almaksızın da kendilerini yetiştirebilmektedirler. Ne var ki Çingene toplumlarının yoksulluğu ve onları kuşatan kast sınırları o kadar katıdır ki, Çingene aydınları içinden çıktıkları toplumun bünyesinde kaldıkları müddetçe kendileri ve toplumları için hiçbir umut olmadığını görmektedirler. Toplumundan kaçmayı başarabilirse Gaco-Geben halklarına mensup bir birey olarak kendisine mütevazî de olsa farklı bir gelecek yaratması mümkün olacaktır” (Mezarcioğlu, 2013).

Özellikle bu tez kapsamında önemli bir bulgu da olan eğitim almış Çingenelerin Roman olmayan topluma -*Gaco-Geben halklarına*- karışması ile kendi topluluğunu kültürel bir kuraklığa terk ettiğini düşünen Mezarcioğlu, Roman/Çingene halkları arasındaki organik ve adanmış aydınların oluşum sürecine, deneyimlerine ve alabilecekleri toplumsal rollerine dair zihin açıcı bir değerlendirme yapmıştır.

Ünlü Roman/Çingene konusu dikkat çekici bir tanımlamadır. Bu tanımla, genellikle Roman/Çingene topluluğu içerisinde özellikle müzik sektörü aracılığıyla, sosyal statü ve sınıf anlamında bir konuma gelmiş aktörler ifade edilmektedir. Müzisyenlik icra edildiği süreçten beri Roman/Çingene toplulukları arasında prestijli bir meslek olmasının yanı sıra, yerleşiklik yaşam ilişkilendirilmesinden dolayı “göçebe” topluluk içerisindeki ayrışmada Roman/Çingene imajının tersi bir sosyal konuma sahiptir. O nedenle topluluk içinde bu alanda başarılı profil sayısı oldukça fazla görünmektedir. Kibariye, Güllü, Balık Ayhan, Hüsnü Şenlendirici, Tarık Mengüç, Kobra Murat vb. birçok popüler Roman müzisyenin ismine erişim sağlamak mümkündür. Dolayısıyla bu sanatçılar ile yapılmış röportajlara da bu tez kapsamında ihtiyaç duyulan noktalarda yer verilmiştir. Müzisyenlik dışında spor alanında Çingene futbolculara dair de haberler ve çalışmalar da bulunmaktadır. “*Türk Futbolunda Çingeneler*” (Kakışım, 2012) başlıklı çalışmada futbolda Türkiye’de forma giyen yabancı Çingene futbolcuların -*Daniel Guiza, Ricardo Quaresma, Milan Baros* gibi- olmasına rağmen Türkiye’deki Çingene futbolcuların neden (görünür)

olmadığı araştırılmıştır. Kimliğini gizlemek dışında ulaşılan bir sonuç olmasa da konudan bahsetmesi noktasında önemli bir çalışmadır.

Ünlü ve aydın Romanlar/Çingeneleler dışında Türkiye’de bu tezin katılımcı profiline benzer düzeyde bir çalışma Melike Diler’in dokuz Roman üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdiği “*The Survivors: Roma University Students in Turkey*” (Diler, 2008) başlıklı tez çalışmasıdır. Diler’in öncelikli amacı Roman/Çingene topluluğunda düşük eğitim düzeyinin olduğu yaşamsal ortamlarda bulunan bu öğrencilerin yaşam öykülerini nasıl başarı öykülerine dönüştürdüklerini anlamaktır; ikinci olarak da Roman Hareketine dâhil olan ve olmayan gençlerin etnik kimlik algıları arasında farklılık olup olmadığını anlamaktır. Diler’in çalışması Roman çalışmalarında eğitime verilen önemin somut göstergesidir. Yazar, etnik Roman kimliğini savunan ve Roman Hareketinin üyesi olan üniversiteli gençlerin başarıları ile politik olarak da rol model olabilme potansiyellerini vurgulamaktadır. Nitel bir araştırma olan çalışmanın kuramsal çerçevesini sosyal dışlanma ve ergenlikte kimlik oluşumu oluşturmaktadır. Diler’in çalışması, bu tezin de tartıştığı eğitimsiz ve yoksul Roman stereotipinin eleştirisine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla özellikle çalışmanın bulguları ile bu tezin bulgularının karşılaştırılması ile dönemsel anlamda benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır.

Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarına bakıldığında her ne kadar haber ve röportaj şeklinde yayınlanmış içerikler olsa da akademik anlamda, orta ve üst sınıfta yer alan, başarılı olmuş, topluluk içinde elitleşmiş aktörlere yönelik en yakın çalışma Diler’in tezidir. Dolayısıyla Roman/Çingene çalışmalarının tabakalaşma, sınıf, hareketlilik ve elit konularında oldukça sık bir durumda olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de orta ve üst sınıf Romanlara yönelik çalışmalara erişilememesi, bu tür bir kavramsallaştırmanın ve etnik topluluklardaki dikey sosyal hareketliliğin Türkiye dışındaki örneklerde aranmasını sağlamıştır. Bu süreçte farklı zamanlarda ve farklı amaçlarla erişilen üç çalışma tezin sosyolojik bağlamının ve katılımcı profilinin anlaşılmasında motive edici olmuştur. Bunlardan ilki Lois Benjamin’in

(2005), Amerika Birleşik Devletlerindeki yüz başarılı siyah birey (Yetenekli Yüz³²) ile yaptığı görüşmelerde ırkçılığın günümüzde hâlâ tüm sıcaklığı ile sürdüğünü anlattığı “*The Black Elite: Still Facing The Color Line in The Twenty-First Century*” (Siyah Elitler: 21. Yüzyılda Hala Irk Ayırımı ile Yüzleşmek) adlı kitabıdır. Benjamin eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek, mesleğinde başarılı olan yüz siyah bireyin, iş dünyasından akademik hayata toplumsal yaşamın her alanında karşılaşmış oldukları ırksal ayrımcılık deneyimlerine dikkat çekmektedir. Benjamin’in çalışmasındaki örnekleme seçme biçiminden, katılımcılarla yaptığı görüşmelere, siyah literatürüne getirdiği eleştiriden elitleri kavramsallaştırma şekline kadar birçok noktada tezin katılımcı profili olan orta ve üst sınıf Roman aktörler ile benzerlikler olduğu görülmüştür. Literatürde Romanlar ile Afro-Amerikalılar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları deneyimsel olarak inceleyen çalışmalar da (Crowe, 2007) bulunmaktadır. Tezi motive eden ve ilham veren çalışmaların ikincisi Tobias Marx’ın (2014) Almanca yazılmış “*Zigeunkulturen im Wandel: über Roma-/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien*” (Değişen Çingene Kültürleri: Bulgaristan ve Makedonya’daki Roman/Çingene Elitler Üzerine) başlıklı doktora tezidir. Marx, Bulgaristan ve Makedonya’daki çoğu uluslararası profil anlamında politikacı olan 30 erkek 2 kadın Roman ile derinlemesine görüşmeler yaparak, uzun alıntılara yer verdiği, elit kuramlarından ziyade tarihsel açıdan Roman/Çingene temsilcilerine dair literatürden yararlandığı, yöntem konusunda eksik bilgilerin göze çarptığı erdem, servet ve başarı gibi farklı değişkenleri kullanarak kapsamlı nitel bir çalışma ortaya koymuştur. Marx çalışmasında Bulgaristan ve Makedonya’daki Roman elit olarak nitelendirdiği aktörlerin nasıl elit olduklarını anlamaktan ziyade zaten elit olarak varsayılan Romanların kendi toplulukları ve Roman olmayanlar arasındaki statülerine odaklanmıştır. Kadın katılımcı sayısının azlığı, saha günlüğü tutulması, katılımcılarla kurulan ilişkilerdeki reddedilmeler vb. birçok noktada Marx ile aynı zorlukların ve araştırma deneyiminin paylaşılmasından dolayı söz konusu çalışmadan

³² Benjamin “Yetenekli Yüz” kavramını Do Bois’in “The Talented Tenth” (Yetenekli On) kavramsallaştırmasından uyarlamıştır. Do Bois, bu yetenekli kişileri siyah hareketinde, medeni haklar peşinde koşarak, yüksek öğrenimi destekleyerek ve siyasi güce ulaşarak siyah nüfusu yükseltmeye kendini adanmış entelektüel elit olarak tanımlamaktadır (Du Bois ve Edwards, 2007).

oldukça yararlanılmıştır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik sürecini anlamada üçüncü ilham verici çalışma Özcan Mutlu'nun (2022) "*Almanya Nasıl Vatan Oldu? Türkiye-Almanya İşgücü anlaşmasının 60. Yılı*" kitabıdır. Mutlu, Almanya'ya göçen eden birinci nesil Türklerin başarı öykülerine yer vererek, Almanya'daki "Türk Elitlerin" yaşadıkları dışlanma, ayrımcılık ve imkânsızlık koşullarında nasıl başarılı birer aktör haline dönüştüklerini ve Almanya için katma değer ürettiklerini bizzat kendi ifadeleri sunmuştur. Mutlu'nun çalışması akademik bir çalışma formatından ziyade biyografileri kısa kısa anlatan bir röportaj serisi şeklindedir ve Almanya'da değer kattığını söylediği başarılı Türkler arasında cerrahlar, TV programcıları, sporcular, profesörler, aşçılar, bakanlar vb. farklı alanlardan birçok isim yer almaktadır. Mutlu'nun çalışması da bu tez çalışmasına ilham veren azınlıkların sosyal hareketliliğindeki başarı faktörünün önemini sunması bakımından oldukça önemlidir.

Bu tezin esinlendiği yukarıdaki üç çalışma ile Türkiye'deki orta-üst sınıf Romanların sosyal hareketlilik ve eliteleşme süreçlerine dair analiz sürecinde bazı bulgulara karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir. Bu çalışmalar, bulundukları toplumlarda etnik kimlikleriyle dikey hareketlilik gerçekleştirme çabasında olan bireylerin karşılaştıkları damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık süreçleri ile kısmen de olsa kesişmektedir; ABD'de sosyal konutlarda yetişen bir siyah akademisyen, Makedonya'da Roman mahallesinde doğan bir Roman belediye başkanı, Almanya'da bir Türk Mahallesinde yetişen bir Türk Bakan ve İzmir'de bir Roman mahallesinden çıkan bir Roman milletvekili benzer deneyimleri paylaşmaktadırlar. Sosyolojik anlamda mekân, etnisite, ırk, konum farklı gibi görünse de her biri bir başarı öyküsü ile bağlı bulundukları toplulukların sosyal hareketliliklerini motive eden ve marjinalleştirilmiş imajlarına yönelik makus kaderlerini tersine çevirme potansiyeline sahip öncü aktörlerdir. Üç çalışmadan hareketle bu tez de Roman/Çingene çalışmalarında kritik bir öneme sahip olduğu düşünülen orta ve üst sınıf Romanların başarı öykülerine odaklanarak, sosyal hareketlilik ve topluluk adına konuşan öznelere dönüşüm sürecinden hareketle literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Literatürün, farklı sosyal katmanlarda bulunan başarılı ve sınıfsal olarak dikey sosyal hareketlilik gerçekleştiren, Roman topluluğunda rol model olan aktörleri sosyolojik olarak görmemesinin arka planında tarihsel olarak inşa edilmiş alt-sınıf Roman imajı yatmaktadır. Bu imajın kritiği yapılmadan orta ve üst sınıf Roman aktörlerin toplumsal anlamda konumlandıkları sınıfsal bağlamın anlaşılması mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de Romanları çalışma pratiği ile Romanlar ile ilgili çalışılan temalar arasında birbirini besleyen, karşılıklı bir ilişki var görünmektedir. Literatürün belirli konuları dışarıda bırakarak alanın sıklıkla aynı temalar etrafında kümelenmesinin, homojenleşmesinin (tek tipleştirilmesinin) ve belirli bir kavramsal tornadan çıkmasının, tarihsel olarak inşa edilmiş ve yeniden-üretilmiş; olumsuz, pejoratif, dezavantajlı, romantik Roman/Çingene imajının domine ettiği düşünsel kısır döngüden kaynaklandığını ve bunun ürettiği söylemin nihai olarak Romanların tabakalaşma sistemindeki sosyal hareketliliğinde ciddi bir bariyer olduğunu iddia etmekteyim. Sosyal dışlanma, damgalanma, ayrımcılık, yoksulluk, eşitsizlik, suç vb. gibi çerçevesi toplumun genelinin değerleri ve kabullerince çizilmiş bir literatür portresi, alanda yeni araştırma yapma isteyen araştırmacıların tutumunu doğrudan etkilemekte ve farklı yöntemler, farklı mekânlar, farklı bölümler aracılığı ile aynı (homojen imaj) konular çalışılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla belirli bir alana sıkışmış olan, Romanları/Çingeneleri bir taraftan romantik, egzotik bir kültürel topluluk gören diğer taraftan ise her fırsatta marjinalize eden bir tarihsel söylemin sorgulanmasının tez kapsamında önemli olduğunu düşünülmektedir.

1.4. Egzotizmden Marjinalliğe: Stereotipleştirilmiş Roman/Çingene İmajı

Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarının anatomisi dünyadaki çalışmaların bağlamından bağımsız değildir. Çünkü Romanlar/Çingenelerin yazılı kültürlerinin gelişmemiş olması, kendilerine ait bir yazın dünyasını en azından (kendileri tarafından) (Fonseca, 2020: 119) geçmişte mümkün kılmamıştır. Göç ettikleri coğrafyalarda özellikle edebiyat metinlerinde dikkatleri üzerine çeken Romanlardan/Çingenelerden bilindiği kadarıyla ilk bahseden yazar 1613 yılında

yayınlanan *Novelas ejemplares* (Örnek Alınacak Hikâyeler) içinde yer alan “Çingene Kızı” adlı kısa romanı ile Cervantes’dir. Eser, Çingenelere yönelik ayrımcı uygulamaların başladığı, *Bohemians, et sots nom de Bohemans Grechs, e Egiptians* (Bohemyalılar, Yunanlı Bohemyalılar lakaplı aptallar ve Mısırlılar) (Cervantes, 2020: 18) olarak damgalandıkları bir dönemde, ana karakteri Çingene olan ve Çingene olmayı aşağılayıcı bir şekilde yansıtmayan önemli çalışmalardandır.

Roman/Çingene çalışmalarına ilişkin özellikle 18. yüzyıldan itibaren dönemin sosyo-kültürel ve politik bakış açısı ile dil, göç ve köken ekseninde tartışmalarının yer aldığı bir literatür oluşmaya başlamıştır (Matras, 2004: 74-76; Marushiakova ve Popov, 2006: 7; Kolukırk, 2004: 4). Süregelen çalışmalarda araştırmacının konumu doğal olarak tartışılmaktadır. Fraser (2005: 20), Roman/Çingene çalışmalarının özellikle erken döneminde Roman/Çingene olmayan araştırmacılarca üretilmesinin “cahillik, önyargı ve anlayışsızlık” içeren metinlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu ve buna yönelik mümkün çözüm yollarından birinin de Roman/Çingene topluluklarının konuştuğu Romani/Romanes³³ diline ilişkin yapılacak araştırmalar olduğunu savunmaktadır.

Göçebelik- Romanların/Çingenelerin tarih yazımında sistematik bir biçimde yer bulamamalarının önemli bir nedeni göçebe/gezgin yaşam tarzına sahip olmalarıdır. Her ne kadar günümüzde yerleşik hayat artık geçerli yaşam tarzları olsa da Roman/Çingene tarihi Akmaca’nın ifadesiyle “*bir göç tarihinden ziyade bu insanlara yerleşme fırsatı vermemenin tarihidir*”, yani kovulmalar ve sürgünler tarihidir (2015: 10). Göçebe yaşam tarzı Avrupalı araştırmacılar tarafından epistemolojisiinde önyargıları barındıran bir gösterge kabul edilmiş ve Çingene kimliğinin göçebe topluluklar ile ilişkilendirilerek açıklanmasına yol açmıştır (Kenrick, 2006: 131). Benzer bir ilişkilendirmede ısrar Osmanlı Çingeneleri için de geçerlidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemlerinden itibaren yerleşik olduklarına dair birçok kanıt bulunmasına rağmen, özellikle Paspatis’nin (1888)

³³ “Roman dili Kuzey Hindistan grubuna aittir ve Pencapça ile Hintçeye yakındır. Çingeneler tarafından Avrupa’ya getirilmiştir ve modern Hint dillerinden daha eski yapısını korumuştur. Ses sistemi dörde kadar aspire edilmiş ünsüz içerir. Beş veya altı durum vardır ve fiillerin çeşitli zamanları vardır. Kelimeler zaman, kişi, cinsiyet ve durum değişikliklerini gösterecek şekilde çekilir. Eril ve dişil cinsiyetler vardır” (Kenrick, 2007: 219-220).

Türkiye Çingenerinin çoğunun göçebe olduğunu savunması, sonraki araştırmacıları da bu yönde etkilemiştir (Marsh, 2008: 17-18). Dolayısıyla göçebeliğin Çingene çalışmalarını yönlendirici bir etkisi olduğunu söylemek mantıklı bir argümandır. Yazılı kültüre sahip olmayan Romanlara/Çingenele yönelik çalışmalarda göçebelik teması, özellikle tarihsel yerleşim stratejileri ve kökene dair anlatıların gerekçelendirmesi sürecinde eldeki tek kayda değer alan olan dilbilimsel araştırmalar ile desteklenmektedir (Gezgin, 2015: 64).

Göçebe/gezgin topluluk yaklaşımını aslında Roman/Çingene çalışmalarının omurgası gibi düşünmek mantıksız görünmemektedir. Öyle ki bu yaklaşım Avrupa'daki erken dönem bilim insanlarının çalışmalarında Batılı olmayan kültürlerin -Romanların/Çingenerin- aşağı (alt-sınıf) görülmesine ve Batı dünyasına yabancı” (Martinez, 1992: 78-79), “öteki”, “yerleşik olmayan” şeklinde basit, determinist çıkarımlara (Karlıdağ ve Marsh, 2008: 145) maruz kalmalarına yol açmıştır. Bu tür bir düşünsel arka plan doğal olarak “Roman/Çingene” imajını coğrafya ve zamana göre yeniden üretmektedir. Yazılı kaynakların yokluğunda mitler, efsaneler ve anlatılarla sürekli olarak dinamik bir biçimde şekillenen, egzotiklik ile marjinallik arasında gidip-gelen bir Roman/Çingene imajı ortaya çıkmıştır:

“Çingene araştırmacılarının kitaplarında yer alan desenler ve resimler, basındaki fotoğraflar ve genellikle az ışıpta çekilmiş olanları, değişimlere rağmen, yüzyıl boyunca hep aynı imgeyi sunarlar: bu siyah, pasaklı ve mutlu “vahşinin”, ya da Doğu egzotizminin imgesidir -bu aynı mitin iki değişkenidir yalnızca. Egzotizm sürekli olarak yenilenir” (Martinez, 1992: 10).

Hancock’a göre Paul Kester gibi yazarlar ve de özellikle edebiyat metinleri Romanlara/Çingenele yönelik küçümseyici yaklaşımı egzotikliğin önüne “vahşi” sıfatını ekleyerek sürdürmektedir; *“Romanlar da aynen kuşlar ve tüm vahşi şeyler gibi kendilerine has bir lisana sahiptir, yoğun, içten ve pür bir neşe ile kapılar ardındaki dünyanın tadını çıkarmaktadırlar”* (Hancock, 2020: 4).

Göçebe yaşam tarzının bir çıktısı olan “egzotik” Roman/Çingene imajı kitap kapaklarından, metinler ile kullanılan resim ve fotoğraflara kadar birçok görsel çalışmada benzer bir temayı işlemektedir; otantik elbiseli, puslu, pasaklı/kirli, göçebe, müzisyen, mazlum, neşeli, samimi vb. Martinez’in (1992: 107) Doğu

egzotizmi dediği imge, Fonseca'ya (2020: 318) göre toplumun genelinin bakış açısında Romanların/Çingenelerin paradoksal bir şekilde “gerçek” olduklarını düşündürmektedir. Hatta Fonseca görünürde geleneksel kıyafetlerin kullanımının folklorik bir hava kattığını ve buradan türetilen egzotikliğin zaman zaman Romanların/Çingenelerin işine bile yaradığını iddia etmektedir.

Roman/Çingene çalışmalarındaki “egzotik vahşi” imajının mekâna, dönemin sosyo-politik ve kültürel bakış açısına göre farklı türevlerini görmek de mümkündür. Karlidağ ve Marsh (2008: 145), Batı merkezli ilk araştırmacıların Romanları/Çingeneleri doğa ile bir arada yaşayan bir topluluk olarak resmederek bir taraftan romantikleştirdiklerini diğer taraftan ise bu yaşam tarzına bağlı olarak uygunsuz işler yapan “kirli” insanlar olarak damgalandıklarını belirtmişlerdir. Romanların/Çingenelerin tarihleri boyunca sistematik olarak toplumun genelinin yaşadığı alanların dışına, periferiye itilmeleri bu tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde de tartışılacağı gibi mekânsal ayrışma ve damgalanma ile ilgilidir. Bu izole edilmiş yaşam tarzı, egzotikliğin süslü bir versiyonu olan romantikleştirme girişimlerine de ilham vermiştir. Öyle ki Puşkin'in (2000) kurguladığı, dönemin modern şehir yaşamından bunalmış, siyasi baskısından kaçış arayan ve yurtsuz kalmış bir karakter olan Aleko'nun doğaya, “Çingenelerin” yanına yani “özgürlüğe” kaçışı, edebiyattaki romantik girişimlerin kayda değer bir örneğini oluşturmaktadır.

Romanlara/Çingenelere yönelik özellikle yaşam tarzı üzerinden üretilen bu imaj dilemması *Gaconun*³⁴(Roman olmayanların) pragmatik “öteki” bakış açısını yansıtmaktadır. Madun konumunda olan Romanlar/Çingeneler ile ilgili bilgiyi üretme tekeline sahip egemen grup Gaco, özellikle geçmiş yüzyıllarda zanaatlarından (mesleklerinden) yararlandıkları Romanları/Çingeneleri hem yakınında tutmuş (gündelik hayatını idamesinde), hem kendi yaşam alanından izole etmiş (mekânsal ayrışma) hem de kriminal bir imaj ile damgalamıştır. Bu, Hancock'un belirttiği gibi sosyal olarak baskın olan grupların kurbanlarına karşı gösterdikleri bir tutumdur

³⁴ Roman/Çingene olmayanlar için kullanılan Romanca kelime. Etimolojisi tartışmalıdır ancak muhtemelen Yunanca “çiftçi” anlamına gelen bir kelimedenden gelmektedir. Başka bir öneri ise bu sözcüğün, bazı modern Hint dillerinde gajja olarak varlığını sürdüren Sanskritçe gramaja (“köylü”) sözcüğünden türetildiği yönündedir. Roman dilinde dişil *Gaji* ve çoğul *Gaje*'dir. Aynı zamanda Gadjo ve geleneksel olarak İngilizce'de *Gorgio* olarak da yazılır. Bkz. (Kenrick, 2007: 94)

(2020: 18). Egemen gruplar, başkalarını küçümsemelerine rağmen, aynı zamanda onların kültürel unsurlarına duydukları ilgi ve hayranlıkla çelişkili bir tutum sergileyebilmektedirler. Roman olmayanların ikili tutumlarına karşın “yabancı” olarak damgalanan Roman/Çingene toplulukları, yaşamlarını sürdürmek için sosyal ve ekonomik mekanizmadan oluşan bir kültürel gelenek inşa ederek (Kolukırık, 2007: 44) bu konumlandırmayı sürekli “varoluşsal” bir araca dönüştürmüşlerdir (Kolukırık, 2007: 51). İnsan bedeninin, ancak başka, yabancı bedenler için tahsis edilmiş bir tecrit mekânında teminat altına alınan bütünlüğü, cemaat bağıını güçlendirmekte ve bu bağ, ayrılmış bir şekilde yaşayan grup için mekânsal bir yaşam deneyimi haline gelmektedir (Sennett, 2017: 14İn-15). Aynılardan aynı yerde, ayrıların ayrı yerde yaşamak zorunda bırakıldığı tecrit durumlarında Roman/Çingene toplulukları bu ayrışmanın bir sonucu olarak kapalı bir topluluk organizasyonuna sahip olmuşlar ve bunu günümüz kent yaşamında da getto, varoş ya da kenar mahalle olarak tanımlanan mekânlarda damgalanmış Roman/Çingene kimlikleri ile sürdürmektedirler.

Roman/Çingene çalışmalarında tarihsel olarak belirli bir tipleştirme üzerinden genelleştirme sorununun olduğu aşikârdır. Roman/Çingene topluluğuyla ilgili genellemeci ve homojen bakış açılarına karşı çıkılması, Roman/Çingene topluluğunu anlamak için mitsel, romantik ve öznel kavramlardan kaçınılması, biyolojik ve folklorik temellere dayalı açıklamalardan da uzaklaşılması ve daha geniş toplumsal faktörlere odaklanan sosyolojik bir anlayışın benimsenmesi elzemdir (Belton, 2005). Homojen Roman/Çingene imajına dair genelleştirmelerin yeniden üretiminde Roman olmayanların sahip olduğu gündelik ve geçici bilgiler rol oynamaktadır. Hancock, Romanlar/Çingeneler ile birkaç saat geçirip, çevreden edinilen duyular ile egzotik “gizemli Romanlar”ın görgü ve gelenekleri hakkında yetkin olduğunu düşünen yazarların tutumuna dikkat çekmiştir (2020: 17). Bu tutum, Romanları/Çingeneleri kimi zaman bir hayranlığa dönüşerek romantikleştirmekte kimi zamansa kriminal bir unsur olarak değerlendirip marjinalleştirebilmektedir. İncirlioğlu da Roman/Çingene araştırmalarında romantik, sevecen ve şairane yaklaşımlardan kaçınılması gerektiğini, bu tür yaklaşımların ırkçı tutumların yanı sıra Romanlara/Çingenelere dair stereotipleri yeniden üreterek onları gerçek insanlar yerine masal kahramanı gibi

gösterme eğiliminde olduklarını, dolayısıyla iyi niyetli gerçekleştirilen romantik tutumun arkasında Çingeneleri nesneleştiren (duruma göre marjinalleştiren) zararlı bir pratiğin olabileceğine dikkat çekmektedir (İncirlioğlu, 2009: 520).

Bu tez, Türkiye’deki çalışmaları da etkilediğini düşündüğüm Batı merkezli oryantalist ve genelleştirici yaklaşıma dair eleştirel bir tartışma yaparak, egzotiklik ve marjinallik arasında kurgulanan Roman/Çingene imajına dair kısıtlı bir arka plan sunma çabasında olmuştur. Kendi kendini tekrar eden bir Roman/Çingene imajı olduğunu, Batıda uzun yıllardır yazılı olmayan kültüre dayalı göçebelik ekseninde oluşmaya başlayan literatürün de Romanları/Çingeneleri kısıtlı bir sosyal kategoriye ve toplumsal algıya sıkıştırdığını ve tüm bu sürecin Romanlar/Çingeneler ile ilgili başka türlü çalışmanın mümkün olmadığına dair zımni bir işlevi olduğunu iddia ediyorum.

Sonuç olarak tezin önemi açısından yaklaşıldığında bu *a priori* dezavantajlı imaj Roman/Çingene kimliğini sınırları belli bir sosyal politika ve düşünce alanına sıkıştırmaktadır. Toplumun genelinin beklentilerine uygun düşük eğitim düzeyine sahip, sosyo-ekonomik olarak alt-sınıf olan, toplumda belirli meslekleri yapması beklenen (müzisyenlik, dilencilik, hurdacılık, vb.), kısıtlı erişim imkânlarına sahip, damgalanmış (kenarda) mekânda yaşayan Roman/Çingene tipolojisi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Söz konusu beklentinin oluşturduğu bu tipoloji ise Roman/Çingene çalışmalarının “kısır döngüsel bir alanda” yerinde saymasına, sosyal hareketlilik gerçekleştirmiş aktörlerin hikâyesinin arka plana atılmasına yol açmaktadır. Sürekli “dışlandıkları, dezavantajlı, kriminal oldukları ve damgalandıkları” söylenen bir etnik azınlık günün sonunda alt-sınıf sendromuna girmekte ve “hep o halde olacağına dair” kendini gerçekleştiren kehanet durumu³⁵ oluşmaktadır.

Bu çerçevede literatüre dair kapsamlı bir resim sunulması ile marjinalleştirilmiş Roman/Çingene imajının oluşturduğu düşünsel kısır döngünün dışında, ana akımın beklentilerine sığmayan, kozasını yırtan, başarılı, toplumsal saygınlığı elde etmiş orta ve üst sınıf Romanların etnik kimlik bagajları ile gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçlerinin anlaşılabilmesi için

³⁵ “Belli bir duruma ilişkin tanımlamaların (kehanetler ya da beklentiler) bir süre sonra bu durumun ayrılmaz parçası haline gelmesi ve daha sonraki gelişmeleri etkilemesi” (Madran, 2012: 135)

tabakalaşma, sosyal hareketlilik, etnisite ve elitleşme düzleminde bir kuramsal çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TABAKALAŞMA, SOSYAL HAREKETLİLİK ve ELİTLEŞME

Bu bölümde Türkiye’de orta-üst sınıf konumda yer alan Romanların sosyal hareketlilik ve elitleşme sürecini anlamak amacıyla öncelikle tabakalaşma tartışmalarına ve Romanların tabakalaşma sistemindeki damgalanmış, dışlanmış, alt sınıf konumlandırılmasına, ardından tabakalaşmadaki homojen Roman imajının kritize edilmesi ile orta ve üst sınıf Romanların varlığına dikkat çekerek bu sınıfsallaşmanın perde arkasındaki sosyal hareketlilik süreci ve son olarak da dikey sosyal hareketliliğin bir sonucu olduğu varsayılan elitleşme sürecine dair kuramsal çerçeve çizilecektir.

2.1. Tabakalaşma: Eşitsizliğin ve Ayrımcılığın Kökenleri

Romanlar/Çingeneler ile ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda gerek akademik (Bkz. Bölüm 1.2) alanda gerekse kamu-sivil iş birliği (Roda, 2021) kapsamında artış göstermektedir. Ancak çalışmalarda genel anlamda literatürün yer verdiği şekliyle “alt-sınıf ya da tabaka” diyebileceğimiz bir sosyal kesime dair düşünsel üretim gerçekleştirilmiştir. Sosyal bilimler alanında Romanlar (Çingeneler) ile ilgili dezavantajlılık ve dışlanma üzerine inşa edilmiş bir literatür kümesi bulunmaktadır. Romanlar, mevcut literatüre bakıldığında “alt-sınıf (hatta bazen sınıf-altı), marjinalleştirilmiş, damgalanmış, yoksul, kimi zamanda eğlenceli” olarak algılanan ve sorunsallaştırılan bir etnik grup olarak tanımlanmaktadırlar. İlgili çalışmaların geneli altı-sınıf olarak kategorileştirilen Roman vatandaşların gündelik yaşamdaki yaşadıkları sorunlara ve kültürel deneyimlerine odaklanmıştır. Bu da zamanla Romanların etnik kimliğinin “yoksullukla” ve hatta pejoratif bir homojen imaj ile anılmasına ve ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Literatürdeki bu yaklaşım kısıtlılığına rağmen günümüz sosyolojik gerçekliğinde ise farklı toplumsal ve ekonomik katmanlarda/ tabakalarda bulunan Romanların varlığı söz konusudur.

Bu tez çalışması, Roman meselesindeki imajın zıddını, bizatihi Roman aktörlerin sosyolojik öyküleri ile ters-yüz etme girişimidir. Tezin ana olgusunu etnik

kimliği Roman/Çingene olan bireylerin yukarı doğru toplumsal hareketliliği oluşturmaktadır. Romanlar arasındaki sınıfsal hareketliliğe, bu hareketlilik sürecinde orta ve üst sınıf Romanların kendileri hakkında inşa edilmiş dışlanmış/damgalanmış evreni ve bu evrenin ürettiği sosyal, kültürel ve psikolojik bariyerleri nasıl aştıklarına dair bulgular keşfedilmeye çalışılmaktadır. Bu haliyle, literatürdeki eksik ve de ihmal edildiği düşünülen bir alan problematize edilerek doldurulmaya çalışılmaktadır. Türkiye’deki Romanlar ile kısmen eleştirdiğimiz literatüre bakıldığında Romanların sınıfsal ya da toplumsal hareketliliğine dair spesifik çalışmaların olmadığı görülmektedir. Daha doğrusu “etnik sosyal hareketlilik, etnik mobilizasyon, azınlık elitizmi” vb. şeklinde kavramsallaştırılabilecek farklı gruplara yönelik çalışmalar konusunda da eksiklikler bulunmaktadır. Bu tez çalışması ile Romanların sosyal hareketliliğinin ve eliteleşme süreçlerinin karakteristiğinin anlamlı bir zemine oturabilmesi için öncelikle tabakalaşma olgusunun çerçevesinin anlaşılması gerekmektedir.

2.1.1. Sosyolojik Perspektiften Sosyal Tabakalaşma

Sosyologların jeoloji biliminden ödünç aldığı tabakalaşma (Saunders, 1994: 2), sosyolojik olarak benzer sosyal kesimlerin benzer kategorilerde ancak farklı katmanlarda kümelenmesine işaret etmektedir. Tarihsel olarak ilk insan toplulukları ile benzerlikler ve farklılıklar temelinde bir sosyal organizasyon kurula gelmiştir. Sosyolojik olarak toplumsal organizasyonların her biri diğerinden farklılaşmış olup, başlangıcından itibaren hiyerarşik bir ilişki sistemine sahiptirler. Tarihsel olarak Platon’dan modern döneme kadar düşünürlerin ilgisini çeken (Nisbet, 2013: 237) sosyal hiyerarşik yapılanmanın, kavramsal karşılığı sosyolojide sosyal tabakalaşmadır. Sosyal tabakalaşma, özü itibarıyla toplumsal yapının katmanlarına ayrılmasını ve bu katmanlar arasındaki farklılıkların eşitsizliklerden kaynaklandığını ifade etmektedir. İnsan kategorilerinin hiyerarşik bir şekilde sıralandığı tabakalaşma (Macdonis, 2012: 248), her organize insan toplumunda varlığını sürdürmektedir (Eke, 1984: 381).

Yaşadığı dönemde savaş, devrim gibi sıra dışı toplumsal hallerin etkilerine maruz kalan (Karakaya, 2016: 212) Sorokin’e göre toplumun temel özelliklerinden

biri olan tabakalaşma “*bir toplumun üyeleri arasında hak ve ayrıcalıkların, görev ve sorumlulukların, toplumsal değer ve yoksunlukların, toplumsal güç ve nüfuzun eşitsiz dağılımından oluşmaktadır*” (Sorokin, 1959: 11). Dolayısıyla hem klasik hem de çağdaş sosyolojide kendisine her zaman yer bulabilen olan tabakalaşma(Sunar, 2018a: 2), toplumdaki bireylerin ve grupların sosyo-ekonomik konumlarına bağlı olarak eşit olmayan konumlara sahip olması ve bu konumların bireylerin ve grupların yaşamlarında benzer avantaj ve dezavantajlara neden olmasıdır (Sunar, 2018b: 2). Belirli sosyo-ekonomik kriterlere göre sınıflandırma süreci olarak da tanımlanabilen tabakalaşma (Ü. Özateşler, 2017: 131), bireyin kontrolü dışındaki dinamikleri içeren yapısal bir süreçtir ve toplumun bir özelliği olarak ortaya çıkan bu süreç (Macionis, 2012: 248), doğuştan gelen veya sonradan kazanılan özelliklerin, toplumsal sistemde diğer bireyler tarafından değerlendirilmesiyle şekillenir (Eke, 1984: 380). Nesilden nesile aktarılan (en azından sanayi devrimine kadar), doğası itibariyle sürekliliği barındıran tabakalaşma, dünya üzerinde insanların dâhil olduğu ve ürettiği tüm sosyal organizasyonlarda eşitlik düzeyindeki tanımlamaları değişkenlik gösterse de genel geçer bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı sosyal kategoriler arasındaki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi farklılaşmaların kurumsallaşmasını ifade eden tabakalaşmada, bireylerin birbirine üstünlük sıralaması kurması kaçınılmazdır (Berber, 2003: 230). Farklılaşma özü itibariyle bazı bireyler veya gruplar arasında bir eşitsizliği işaret etmektedir. Örneğin ilkel bir toplumda avlanmayı bilen bireyler doğal olarak avlanmayı bilmeyen bireylerden farklılaşacaklardır. Zamanla büyük bir ihtimalle bu avcılar kendilerine ait bir sosyal oluşuma gideceklerdir. Uzmanlaşma arttıkça kurumsallaşma da artacaktır. Sonuçta farklılaşmadan kaynaklı olarak bir avcılar tabakası o toplumsal yapıda oluşmuş olacaktır. Bir toplumun zaman içindeki uzmanlaşma süreci olarak toplumsal farklılaşma (İnce, 2017: 298) ise toplumsal eşitsizlikten ayrı düşünülememektedir. Bireyler veya gruplar, toplumda eşit olmayan konumlara sahiptirler. Sosyal tabakalaşma esasen farklı toplumsal kesimler arasındaki maddi ve manevi eşitsizlik unsurlarından kaynaklanmaktadır. Kısacası tabakalaşma, basitçe “*insanların ayrı gruplanmaları arasındaki yapısal eşitsizlikler*” (Giddens, 2018: 340) olarak tanımlanabilir. Tabakalaşma süreci bireyler (aktörler) ve gruplar arasındaki karşılıklı

etkileşimin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tarafların birbirlerine ve toplumsal konumlarına yönelik koymuş oldukları mesafeler ile bu mesafenin kaynağını oluşturan farklılık ve eşitsizlikler, dinamik, çok yönlü ve etkileşimsel bir sosyolojik süreci yansıtmaktadır. *“Tabakaların üyeleri, birbirlerini yakından tanımasalar, birbirleriyle doğrudan bir temasları olmasa dahi, toplumsal ilişkiler ve etkileşim yoluyla birbirlerine bağlıdırlar”* (Sunar, 2018b: 2).

Sosyal tabakalaşma her toplumda var olan sosyolojik bir gerçekliktir. Tabakalaşma gerek tarihsel gerek coğrafi bakımından farklı toplumsal sistemlerde açık ve kapalı olmak üzere iki kategoride görünmektedir. Geçirgenliğin az ya da hiç olmadığı kapalı tabakalaşma sistemleri “kölelik, kast ve zümre (*stand*)” iken; geçirgenliğin yüksek olduğu açık tabakalaşma sistemlerine örnek ise “sınıf”tır (Bottomore, 2015: 247). İlk sistem toplumsal roller bağlamında cinsiyet, yaş, soyadı ya da ten rengi gibi üzerinde kontrol sahibi olmadıkları, kolayca tanımlanabilen bir özellik olan atfedilmiş bir statü temeline dayanıyorken iken ikinci açık sistem insanların sosyal hiyerarşideki konumlarını, bir dereceye kadar, bireysel ve doğrudan çabalarıyla elde ettikleri statülere dayanmaktadır (Tischler, 2011: 198). Bireyler, bağlı oldukları toplumsal sistem ya da yapı içerisinde yukarıdaki tabakalardan birinde dünyaya gelip varlıklarını sürdürmektedirler. Bireyin yaşamını hangi tabakada ve nasıl devam ettireceği ise toplumsal yapıdaki ekonomik ve kültürel (değer, norm, inanç) unsurlara bağlıdır. Kapalı sistemde dünyaya gelen bir kişinin tabakalar arası geçişine izin verilmemektedir. Bunun yerine günümüz toplumlarında dünyaya gelen bireyler doğal olarak açık sistemlerin egemen olduğu bir sosyal evrende geçişlerde bulunabilmektedirler.

Kapalı tabakalaşma sistemleri içerisinde yer alan kölelik ilkel toplumlardan başlayarak tarihin her döneminde ve toplumsal sisteminde, eşitsizliğin en aşırı noktası olarak tanımlanmaktadır (Bottomore, 2015: 248). Çoğunlukla Hindistan ile özdeşleşmiş bir kapalı tabaka sistemi olan kast sistemi, doğuştan getirilen niteliklere dayandığı için saf bir şekilde kapalıdır; kişinin tüm geleceği sadece doğumla belirlenir ve bireysel çabalara dayalı sosyal hareketliliğin çok az ya da hiç bulunmadığı bu sistemde yaşayan insanlar, kendilerine atanmış kategorilerde hayatlarını sürdürürler ve güçlü kültürel inançlara bağlı olarak, kast içinde “kendi

türünde” birlik içinde yaşama eğilimindedirler (Macionis, 2012: 249). Bir kişinin sosyal konumunun kanunla tanımlandığı ve üyeliğin öncelikle miras yoluyla belirlendiği kapalı bir tabakalaşma sistemi olan (Tischler, 2011: 199) zümre (*stand, estates*), genellikle Orta çağ Avrupası ve feodal yönetim sistemi ile özdeşleşen bir tabakalaşma sistemidir. Tabakalaşma sisteminde düzey olarak kast ile toplumsal sınıf arasında bulunan zümrenin geçirgenliği kastlardan biraz fazla, sınıflardan daha az iken; zümreler arası hareketlilik kastlardan fazla sınıflardan daha azdır (Kemerlioğlu, 1996: 29). Bottomore (2015: 250) da Orta çağda zümrelerin üç karakteristiği olduğunu ifade etmiştir; birincisi, hukuken tanınmışlardı ve her zümrenin belirli bir statüsü vardı; ikincisi, zümreler geniş bir iş bölümünü temsil etmekte ve o çağın düşüncesine göre belirli işlevlere sahiptiler; üçüncüsü, feodal zümreler siyasal gruplar (örgütlenmiş bir toplum) durumundaydılar.

Toplumsal sınıf sosyolojik olarak tabakalaşma ile sıklıkla bir arada (Kalaycıoğlu vd., 2010: 184) kullanılan bir kavramdır. Tabakalaşmanın nerede bittiği sınıfın nerede başladığı konusu birçok çalışmada net değildir. “*Sınıf modern toplumda iktisadi etkenlerce şekillendirilen bir tabakalaşmadır*” (Sunar, 2018a: 16). Her ne kadar sınıf, tabakalaşmanın bir türü olarak görünüyorsa da gelinen noktada sınıfın kendisi tabakalaşmanın bir düzeyi olarak değil de bir alternatifi olarak kullanılmaktadır. Toplumsal sınıflar, endüstri toplumunun ürünüdürler. Sınıflar ağırlıklı olarak ekonomik bir temele dayanmaktadırlar. Ancak son yıllarda kültürel etkenler de toplumsal sınıfı etkilemektedir. Geçirgenlikleri ise tarihsel olarak kendisine kadar olan tabakalaşma tarzlarında çok farklıdır. Bir toplumsal sınıf, benzer fırsatları, benzer ekonomik ve mesleki konumları, benzer yaşam tarzlarını ve benzer tutum ve davranışları paylaşan insanlardan oluşan ve hareketlilik düzeyi kast ve zümreye göre çok daha yüksek olan bir kategoridir (Tischler, 2011: 200).

Sınıflar ayrıca tabakaların homojen görünmesinden ziyade kendi için farklı kategorileri olduğunu ve bunun da sosyal hareketlilik ile mümkün olabileceğine dair bir izlek sunmaktadır. Toplumsal sınıflarda geçirgenlik ve de akışkanlık yüksek olduğu için sosyal hareketlilik üst düzeydedir. Sınıfın üyeleri birbirini tanımaz. Örneğin asgari ücret çalışan bir temizlik görevlisi aynı binada çalışan bir başka aynı ücretli kişiyi tanımaz. Sınıflar, ortak ekonomik kaynakları paylaşan geniş insan

gruplandır ve bunlar güçlü bir şekilde insanların sürdürebildikleri yaşam tarzlarını etkiler (Giddens ve Sutton, 2014: 179). Sınıf düzenleri, yasal veya dinsel hükümlerle belirlenmeyip akışkan bir yapıya sahip olup, sınıflar arasındaki sınırların belirgin olmaması ve bireysel yeteneklerin sınıfsal konumu etkilemesi, ekonomik temellere dayalı olmaları ve geniş çaplı, kişisel olmayan büyük ekonomik bağlantıları içermeleri bakımından diğer tabakalaşma biçimlerinden farklıdır (Giddens, 2018: 344). Sınıf, tabakalı bir toplumdaki sosyal konumu ve yaşam şansını şekillendirmede önemli bir faktördür. Tabakalaşma toplumsal eşitsizliğin kapsayıcı sistemi iken; sınıf ise ekonomik farklılıklara odaklanan belirli bir tabakalaşma boyutudur. Hem tabakalaşmayı hem de sınıfı anlamak, sosyal eşitsizlikleri analiz etmek ve ele almak için çok önemlidir.

Özetle tabakalaşma sistemleri kapalıdan açığa olmak üzere bir tarihsel çizgi izlemiş görünmektedir. Kapalı tabakalaşma sistemlerinde kölelik ve kast bireylerin toplumsal hareketliliğine izin vermeyen ve geçirgenliğin kısıtlı ve çok az olduğu biçimlerdir. Yarı-geçirgen bir tabakalaşma türü olan zümreler ise Avrupa Orta çağında ortaya çıkmış ve modern endüstriyel dönemde sınıfın zeminini hazırlamıştır. 18. yüzyıldan itibaren sanayileşme ile kentsel alanda uzmanlaşmış iş bölümünün artması ile tabakalaşma biçiminin en geçirgen niteliğine sahip, açık formu olan sınıflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal sınıf konusu son yüzyıllarda sosyal bilimlerin popüler (trend) çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Yeni eğilimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bazı kuramcılar arasında sınıfın sonu geldiği tartışılıyor olsa da halen birçok toplumsal meselenin anlaşılması ve çözümlenmesinde sınıf analizleri kullanılmaya devam etmektedir.

2.1.2. Tabakalaşmaya Dair Bazı Kuramsal Tartışmalar

Tabakalaşma konusu sosyal bilimler açısından tarihin her dönemde üzerinde durulmuş ve dönemin, çağın toplumsal, ekonomik, kültürel değişim süreçlerinde ortaya çıkan dinamikleri anlamak için geliştirilmiş bir olgudur. Tabakalaşma ve sınıf olgusuna *-daha doğrusu toplumun benzer kesimlerinin farklı tabakalarda kümelenmesi meselesine-* farklı toplumlarda farklı düşünürler, çeşitli görüşler getirmişlerdir. Sahip olunan düşünsel arka plana göre toplumsal dünyadaki insan

grupları ve nüfusları arasındaki farklılığın ve eşitsizliğin yorumlanma biçimleri, farklı kuramsal kampların oluşmasına yol açmıştır.

Romanlar/Çingeneler içinde yaşadıkları toplumsal sistemlerde icra ettikleri meslekler ile en azından bir sosyal konumda yer almaktadırlar ve damgalanmış, dışlanmış bir durumda olmalarına ve ana akım toplumdan mekânsal olarak ayrılmış olmalarına rağmen işlevsel ve pragmatik ilişkilerini bu toplumla sürekli sürdürmeye devam etmişlerdir. Öyle ki yaptıkları işlerin biçiminin mesleki esnekliğe (Okely, 1983: 33) sahip olması ve sundukları hizmetler dönemin toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere oldukça işlevsel görünmektedir. Bu noktada tarihsel olarak alt tabaka olarak resmedilen, ancak orta ve üst sınıfta bulunanların ihmal edildiği bir etnik grup olarak Romanların/Çingenelerin ana akım toplumla kurdukları bu ilişkinin anlaşılabilmesi için tabakalaşmanın belli başlı esaslarına bakmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir.

2.1.2.1. Davis ve Moore Tezi: Toplumsal Prestijli Konumları

Tabakalaşmanın sosyal sistemlerin işlevsel ve gereksinim duyulan bir parçası olduğunu iddia eden argüman, ilk olarak 1945'te Kingsley Davis ve Wilbert Moore tarafından ortaya konmuştur (Saunders, 1994: 57). Sınıfsız ya da tabakalaşmamış hiçbir toplum olmadığı önermesinden hareket eden Davis ve Moore (1945) işlevselci bir perspektiften hareketle tabakalaşmanın gerekliliği, zorunluluğunu açıklamaya çalışmıştır. Davis ve Moore'un üzerine odaklandıkları, meselenin aslında tabakalaşma literatürünün de gözden kaçırdığı, farklı konumların neden farklı prestij değerlerine sahip olduğu ile ilgilidir (1945: 242). Bu konumlara bireylerin nasıl geldikleri (sosyal hareketlilik süreci) başka bir şeydir. Bu argümana göre, tabakalaşma sadece tüm insan toplumlarının ortak bir özelliği olmakla kalmaz, aynı zamanda insanları kilit konumları işgal etmeye ve bu konumların gerektirdiği görevleri yerine getirmeye motive etme ihtiyacıyla doğrudan bağlantılıdır. Davis ve Moore, bir toplumun hayatta kalması ve refahı için en önemli konumların belirlenmesinin zorluğunu kabul ederlerken, genel olarak kritik konumların benzersiz veya diğer pozisyonlara bağlı olduğunu vurgularlar. Örneğin, şirket yöneticilerinin konumu, temizlikçilerin konumundan daha önemli ve benzersizdir. İki grup da elbette vazgeçilmezdir, ancak yöneticiler (onlar temizlik yapabilir ama temizlikçi

şirketi yönetemez) daha benzersiz oldukları için ve aldıkları kararlar diğer çalışanları etkilediği için daha üst düzeyde konumlara sahiptirler. Davis ve Moore’a göre, önemli konumlar maddi kaynaklar ve prestij açısından yüksek oranda ödüllendirilmelidir, çünkü toplum en uygun kişilerin bu pozisyonları almaya teşvik edilmesini sağlamalıdır. Bu nedenle, kapsamlı eğitim veya kıt yetenek gerektiren pozisyonlar da yüksek oranda ödüllendirilme eğilimindedir, çünkü bu şekilde yetenekli kişilerin yeteneklerini daha talepkâr bir pozisyonda kullanmaları teşvik edilir. Bu nedenle, tabakalaşmanın evrensel olduğu sonucuna varan yazarlar, eşitsiz ödül sistemlerinin gerekli olduğu düşünmektedirler.

Davis ve Moore’a göre sosyal eşitsizlik, toplumların en önemli pozisyonları en yetkin kişilerle doldurmayı sağlamak amacıyla bilinçli bir şekilde oluşturulmuş bir araçtır. Bu nedenle, herhangi bir toplum, basit ya da karmaşık olması fark etmeksizin, bireyleri prestij ve saygınlık açısından farklılaştırmalı ve bu sayede belirli bir düzeyde kurumsallaşmış eşitsizlik içermelidir. İşlevselci tabakalaşmanın ve gerekli ve ihtiyaç olduğu tezini savunan Davis ve Moore’a yönetilen temel itirazlardan biri bir mesleğin öneminin nasıl ölçülebileceği ile ilgili Tumin’den (1966) gelmiştir. Bir şirkette temizlikçinin işinin yöneticinin işinden daha önemli olduğu yargısının öznel ve göreceli bir bakış açısı olduğunu ve bu doğrultuda bir mesleğin öneminin nasıl ölçülebileceğini tartışmıştır. Daha spesifik anlamda yüksek prestijin alınan ücret ile orantılı varsayıldığında bir atık toplayıcının konumu doğal olarak en düşük ödüllü ve prestijli konumlardan biri olacak ve bu konumda mesleği icra eden kişiler de aynı şekilde alt tabaka olarak niteleneceklerdir.

2.1.2.2.Sorokin: Tabakalaşmanın Kaçınılmazlığı

Bir işyerindeki temizlikçi ile yönetici her ne kadar geometrik mekânda yakın olsalar da (aynı bina içerisinde) bu kişilerin toplumsal mekânlarının (*social space*) birbirine oldukça uzak olduğuna dikkat çeken Sorokin, bir insanın veya bir olgunun toplumsal mekândaki konumunun anlaşılmasının, onun diğer insanlarla veya “referans noktaları” olarak seçilen diğer sosyal olgularla ilişkilerinin tanımlanması anlamına geleceğini düşünmektedir (Sorokin, 1959: 3). Referans noktası olarak bir insan, bir grup veya birkaç grubun alınması mümkündür. Sorokin kişinin karmaşık toplumsal evrendeki sosyal konumunun tam olarak anlaşılabilmesi için kişi hakkında

konum koordinatlarının birinin (mesela aile üyeliğini yansıtan bir gösterge) yeterli olmayacağını, bu tür kısıtlı analizin geometrik mekânın tutumu kadar kusurlu olabileceğini, dolayısıyla da kişinin sosyal konumu hakkında yeterli bilgi sunmayacağını savunmaktadır. Bu tür bir kusurdan kaçınmak geometrideki koordinat sistemine benzer bir yöntem uygulanmalıdır; “(1) bir insanın belirli gruplarla ilişkilerinin belirtilmesi, (2) bu grupların bir nüfus içindeki birbirleriyle ilişkileri ve (3) bu grupların ilişkileri” (Sorokin, 1959: 5). Ona göre bir kişinin sosyal konumunun bilinebilmesi için, o kişinin aile durumunu, vatandaşı olduğu devleti, uyruğunu, dini grubunu, meslek grubunu, siyasi partisini, ekonomik durumunu, ırkını vb. bilmek gerekmektedir:

“Özetlemek gerekirse (1) toplumsal mekân insan nüfusunun evrenidir; (2) insanın toplumsal konumu, bir nüfusun tüm gruplarına ve bunların her birinin içindeki üyelerine karşı olan ilişkilerinin toplamıdır; (3) bir insanın bu sosyal evrendeki konumunun konumu, bu ilişkilerin tespit edilmesiyle elde edilir; (4) bu tür grupların bütünlüğü ve her birinin içindeki konumların bütünlüğü, herhangi bir insanın toplumsal konumunu tanımlamaya izin veren bir toplumsal koordinatlar sistemi oluşturur” (Sorokin, 1959: 6).

Dolayısıyla kişinin dâhil olduğu toplum eğer oldukça farklılaşmış bir yapıda ise o kişinin sosyal konumunu anlamak için kişinin dâhil olduğu daha karmaşık/çok boyutlu sosyal koordinat sisteminin (sosyal grupların) bilinmesi gerekmektedir. Sorokin bu karmaşıklığı gidermek için sosyal evreni yatay ve dikey olarak ayırmaktadır. Yatay olarak aynı sosyal gruba üye olan birçok kişi olabilir; örneğin çok sayıda kişi bir siyasi partinin üyesi ya da bir dini grubun müridi olabilir. Bu kişilerin sosyal konumlarına dikey olarak bakıldığında farklılaştıkları görülmektedir (Sorokin, 1959: 7); örneğin aynı siyasi partiye üye olanlardan biri sıradan üye iken diğeri il başkanı statüsünde olabilir ya da aynı takımı tutan iki kişiden biri işçi diğeri patron olabilir. Yani yatay olarak bakıldığında sosyal konum anlamında bu tez çalışmasında Romanların homojen tek bir grup gibi görüldüğü aşikârdır. Ancak dikey olarak bakıldığında aslında kâğıt toplayan, tüccar, öğretmen, aktivist, memur vb. çok farklı konumlarda olan Roman bireyleri görmek mümkündür.

Bireylerin birbirleriyle ve gruplar ile olan ilişkileri bu iki yönde gidip gelmektedir. Sorokin’e göre “yatay ve dikey boyutlar arasındaki bu ayrım, ... bunlara karşılık gelen karşılıklı ilişkiler, tabakalaşma ve üst üste gelme biçiminde”

(Sorokin, 1959: 8) düşünülmektedir. Olguların anlaşılması noktasında dikey boyutu esas alan Sorokin, tabakalaşmayı da burada meydana gelen yer değiştirmeler olarak görmektedir. Ona göre toplumsal yapılardaki yatay boyut ihmal edilmiştir; dolayısıyla yanlış anlaşılacak ve toplumsal mekânın bağlamında uzaklaşmamak adına “toplumsal açıdan aşağı ve üstün” benzeri bir kullanımı tercih etmektedir (s.9).

“Belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak üst üste binmiş sınıflara göre farklılaşması” (Sorokin, 1959: 11) anlamına gelen tabakalaşma, üst ve alt sosyal katmanların varlığını yansıtmaktadır; esas, bir toplumun bireyleri arasında haklar ile ayrıcalıkların, görevler ve sorumlulukların, toplumsal değerler ile eksikliklerin, sosyal güç ile etkilerin eşit olmayan dağılımında bulunmaktadır. Birbiri ile etkileşim içinde olan farklı tabakalaşma biçimleri vardır ve örneğin bir toplumda zengin ve yoksul yani ekonomik statüler eşit değilse, o toplum doğal olarak ekonomik olarak tabakalaşmıştır; yöneten-yönetilen varsa siyasi olarak tabakalaşmıştır; toplumdaki üyelerin meslekleri arasında bazıları diğerinden daha onurlu ise ve bir meslek grubu otoriteye sahipse toplum mesleki olarak katmanlara ayrılmıştır (Sorokin, 1959: 11). Bu üç tabakada bir konumu işgal eden aslında diğer konumları da işgal edebilmektedir. Örneğin ekonomik gücü olan birinin mesleki ve siyasi tabaka olarak da üstte yer alması beklenir ancak bu tam olarak geçerli değildir. Çünkü bu argümana göre yoksullar içinde bulundukları durumdan dolayı üç alanda da en altta yer almaktadırlar. Dolayısıyla ekonomik olarak güçlü olan bir kişi siyasi olarak aynı güçte olmayabilir. Her toplumda mutlaka olacağını savunan Sorokin’e göre tabakalaşmanın çeşitli biçimleri ve oranları değişkenlik gösterse de, genellikle kalıcı ve örgütlü bir toplumsal grup mevcut olduğunda, temel özü evrenselliği sabit kalmaktadır (1959: 12-13).

Sorokin’in tabakalaşma biçiminden hareketle Türkiye’de Romanların mevcut tabakalaşma sistemindeki konumuna bakmak da mümkündür. Romanlar her üç tabakada da aslında en altta konumlandırılmışlardır, en azından literatürdeki çalışmaların geneli aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak bu tabakalaşma manzarası tıpkı yatay-dikey boyutta olduğu gibi homojen değildir, çok boyutludur. Romanlar arasında son yıllarda artış eğiliminde olan bir ekonomik sınıf dikkat çekmektedir. Bu kişiler, yaygın kanıksanmış imajın aksine orta ve üst sınıfta yer almakta ekonomik

tabakalaşmada görece güçlü bir konumu işgal edebilmektedirler. Ekonomik tabaka içerisindeki iniş-çıkışlarına daha geniş bir pencereden bakıldığında Roman topluluğunun sınıfsal hareketliliğine de bir ivme kazandırdıklarını iddia etmek mümkündür. Ancak Sorokin'in vurguladığı gibi ekonomik tabaka anlamında yüksek konumda olan bir kişi siyasi ve mesleki olarak daha zayıf bir konumda olabilmektedir. Bu tez çalışmasının odak noktası olan rol model olan, orta-üst sınıfta yer alan, topluluk çıkarları için toplumsal ve siyasi mücadele veren aktörler, topluluk içinde salt ekonomik güce dayanan kişilerden ayrılmaktadırlar. Orta ve üst sınıf Roman aktörler topluluk içerisinde ekonomik ve siyasi anlamda nüfuzlarını artırdıkça hem kendi toplulukları hem de toplumun geneli içindeki sosyal statüleri de güçlenmektedir.

2.1.2.3. Weber: Statü Temelli Tabakalaşma

Kuramsal anlamda Karl Marx gibi kapitalizmin doğasıyla ilgilenen Weber (Cuff vd., 2013: 43), yine Marx gibi toplumsal yaşamın, içinde birçok biçimde eşitsizlikleri barındırdığını düşünmektedir (Cuff vd., 2013: 56). Weber, tabakalaşma modelinde esasında Marx ile ekonominin toplumsal sınıfı belirlemede almış olduğu rol noktasında kesişmektedir. Ancak Weber analizinde ekonominin sınıf olgusunu anlamada gerekli ancak yeterli bir değişken olmadığını savunmaktadır. Tabakalaşma konusunun temelinde çok daha kompleks bir biçimde Weber'in güç, otorite ve meşruiyet ile ilgili düşünceleri yatmaktadır;

“Genelde, güç (iktidar) denince bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı anlaşılır. “Ekonomiye dayalı” güç tabii ki genel anlamında “güç” ile aynı şey değildir. Tersine, ekonomik gücün ortaya çıkışı, başka alanlarda var olan bir gücün sonucu olabilir. İnsanlar yalnızca kendilerini ekonomik olarak zenginleştirme amacıyla iktidar peşinde koşmazlar. Güç, ekonomik güç de dâhil olmak üzere, “kendi başına” bir değer ifade eder. Getireceği sosyal “onur” için de iktidar peşinde konulduğu çok olur. Ama her iktidar sosyal onur sağlamaz” (Gerth ve Mills, 2004: 268-269).

Weber bir topluluk içindeki güç dağılımı ile ilgili olduğu düşündüğü eşitsizlikleri “sınıflar”, “statü grupları” ve “parti” olmak (Weber, 2012: 292) üzere üçlü iktidar biçimleri çerçevesinde anlamaya çalışmaktadır. Weber'in bu üç ayaklı modeli ekonomik faktörlerin insanların yaşamlarının ve gücün belirleyicisi olmadığını savunmasından dolayı modern çatışma kuramları üzerinde önemli bir etki

bırakmıştır (Tatlıcan, 2011: 84). Görüldüğü üzere Marx gibi tabakalaşma biçimlerini tarihsel dönemlere göre incelemeyen Weber, farklı olarak belli bir sosyal tabakalaşma tarzını aynı dönem içinde üçe ayırarak incelemiştir (Berber, 2003: 230). Dolayısıyla Weber Marx'ın ekonomik temelinin yanında iktidar ve saygınlık olmak üzere etkileşimsel bir ilişkiye sahip iki farklı değişkeni tabakalaşma modeline dâhil etmiştir. Esasında Weber eşitsizliğin ekonomik, sosyal ve politik/hukuki olmak üzere üç farklı boyutuna ilişkin bir model (Bkz. Tablo 2.1) geliştirmiştir. Ona göre tabakalaşma, sınıf (ekonomik güç), statü (prestij/saygınlık/itibar) ve partiyi (otorite veya iktidar) içeren, sınıftan daha geniş bir kavramı ifade etmektedir (Sunar, 2018b: 34).

Tablo 2.1: Weber'in Tabakalaşma Modeli

Weber'in Üç Boyutlu Tabakalaşma Modeli		
Ekonomik boyut	Sosyal boyut	Politik/Hukuki boyut
Mülkiyet/iktisadi güç farklılıkları Üretim ilişkileri	Saygınlık/itibar /prestij farklılıkları Özel hayat tarzı ve tüketim biçimleri	İktidar/otorite farklılıkları
Sınıf	Statü	Parti
Ekonomik mal ve hizmetlerin dağılımı ve kullanım sistemi* 1. Servet tarafından (sermaye) 2. Mal ve emek piyasaları tarafından (elde etme) 3. Toplam sınıf durumu Genel şans: teknik, beceri, eğitim; hareketlilik kolay, nesnel ölçütlere göre belirlenir.	Sosyal itibar ve onur Yaşama biçimi* 1. Toplumsal alışkanlıklar 2. Adetler 3. Eğitim düzeyleri 4. Meslek 5. Doğuştan kazanılmış saygınlık (Öznel ölçütlere göre belirlenir)	Sosyal güç ve iktidar* 1. Siyasal partiler 2. Siyasal gruplar Siyasal bürokrasi İktidar tipleri 1. Karizmatik 2. Geleneksel 3. Yasal (Nesnel/Öznel ölçütlere göre belirlenir)

Kaynak: (Eyce, 2016: 285)

Sınıf: Piyasa Konumu- Weber, sınıfları gerçek gruplar, yani bilinçli olarak birbirleriyle etkileşime giren kişiler olarak düşünmez; ona göre sınıflar daha ziyade sosyolojik bir analizi tanımlamanın ürünüdürler (Cuff vd., 1998: 48). Sınıflar, birer 'sosyal topluluk' olmaktan ziyade (Weber, 2012: 292), toplumsal eylemin potansiyel temsilcileridir. Sınıf konumu, bireylerin mal varlığı, yaşam koşulları ve kişisel deneyimleri için tipik olanakları ifade etmektedir (İnce, 2017: 309). Bazı ortak

özellikler temelinde bir araya getirilen insan topluluğu olan sınıf, bir gruptan ziyade bir kategoridir (Cuff vd., 1998: 48). Yüksekten düşüğe kadar değişen bir süreklilik olarak görülen (Macionis, 2012: 261) sınıf, basit bir biçimde üretim araçlarının sahipliğine indirgenemeyen ve iktisadi düzende yansımaları bulan sınıf, esasında piyasa konumudur ve sınıftan söz edilebilmesi üç durumda mümkündür; “(1) Bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel ögesinin ortak olması, (2) bu ögeyi, mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarların temsil etmesi, (3) bu ögenin, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil edilmesi” (Gerth ve Mills, 2004: 269-270).

Weber ayrıca sınıfı kendi içinde üçe ayırmaktadır;

Tablo 2.2: Weber'in Sınıf Türleri

Mülkiyet Sınıfları	Üretim Sınıfları	Sosyal Sınıflar
Mülk sahipleri ve mülkü olmayanlar	Sanayi müteşebbisleri gibi ‘imtiyazlı sınıflar’ ile kalifiye olmayan işçiler gibi engellenmiş sınıflar	İşçi sınıfı, burjuvazi, mal varlığı olmayan uzmanlar ve aydınlar, mal varlığı olanlar ve gördükleri eğitimle ayrıcalık kazanmış olanlar
Mal sahipliği ve gelire göre belirlenen sınıf	Mal emek piyasalarının koşulları tarafından belirlenen (elde etme biçimi) sınıf	Özel bir şans ya da fırsata göre belirlenen (genel şans) sınıf
Sınıf durumu mülkiyet açısından farklılık gösterir ve onun tarafından belirlenir	Sınıf konumu elde edilen mallardan yararlanma şansına göre belirlenir	Sınıf konumu her türden nitelik beceri ve eğilimdir

Kaynak: (Eyce, 2016: 275; Sunar, 2018b: 35; Weber, 2012: 293)

Statü, statü grupları ve saygınlık- Statü- Weber'in tabakalaşma analizinin ikinci boyutu statü ile ilgilidir. Etimolojik olarak Latince “standing” (konum) kelimesinden gelen ve bireyin içinde bulunduğu sosyo-politik bir topluluktaki mevkiisini ifade eden statü, sosyolojide kişinin toplumdaki konumunu belirten beklenti setleri ile yani belli bir sosyal statüye sahip olan kişilerden beklenen roller ile ilişkilidir (Macionis, 2012: 139). İnsanlara, üzerinde hiçbir kontrollerinin olmadığı, atfedilen bir statü (cinsiyet, yaş, aile adı veya ten rengi gibi kolayca tanımlanabilir bir özellik) atamanın temeli olarak kullanılarak toplumsal roller atanabilmektedir (Tischler, 2011: 211). Ortak statüler etnik köken, eğitim, din, gelir ve mesleğe ilişkin de olabilir; örneğin Müslüman, üniversite mezunu, Afro-

Amerikalı, mühendis vb. gibi onları işgal eden belirli kişilerden bağımsız olarak var olan statüler, sosyal olarak tanımlanmış konumlardır. Dolayısıyla toplumsal dünyada rol beklentileri ile şekillenen statü bireyin üzerinde denetiminin az olduğu ya da hiç olmadığı “verilmiş statü” (ırk, cinsiyet, yaş vb.) ve bireylerin kendilerinin çabalarıyla elde ettikleri “kazanılmış statü” (eğitim, gelir, vb.) olmak üzere ikili bir görünüme sahiptir. Birinci grup statüler esasen geleneksel toplum tipinde yaygınken modern günümüz toplumunda bireysel hareketlilik imkânlarını da artıran ikincil statü kaynakları ön plandadır.

Weber ve statü grupları- Turner, Amerikan sosyolojisinin bireysel statüyle ilgilenmesine karşın, Weber’i takip eden (feodal geçmişe sahip Avrupa’daki) geleneğin, daha bütünleşmiş ve mücadeleci toplumsal kolektiviteler (birliktelikler) anlamında statü grupları ve statü topluluklarının kökenleri ile ilgilendiğine dikkat çekmiştir (Turner, 2000: 16). Weber de her ne kadar tek bir kavramdan bahsediyor gibi görünse de aslında statü kavramını iki boyutu ile düşünmektedir. Birincisi, toplumun farklı kast benzeri gruplar oraya çıkaran toplumsal, hukuksal ve kültürel ayrıcalıklara bölündüğü, dışsal denetim ve düzenlemelerden ayrı kalarak, hukuksal ve ekonomik dokunulmazlıklar sistemi içinde biçimlenen, Orta Çağ feodalizminden esinlendiği zümreler (*estates*-katmanlar) sistemi olarak statü anlayışıdır (Turner, 2000: 17). İkincisi ise ortak bir yaşam tarzına, tek biçimli ahlak düzenine, ortak bir dile ya da dinsel farklılıklara sahip birliktelikler olan statü gruplarının tarihsel/toplumsal işlevleri; toplum içindeki değişik güç (iktidar) formlarının oluşturulması, korunması ve dağıtılmasıyla ilgilienmiştir (Turner, 2000: 17). Statü grupları (*stände*) gerçek ancak biçimlenmemiş, dağınık sosyal gruplardır (Gerth ve Mills, 2004: 277). Weber, statü gruplarını; geniş bir toplumsal çevrede özgün bir toplumsal itibara sahip, başarılı bir biçimde özel bir toplumsal onuru hak eden ve belirli sosyal ayrıcalıklara sahip olan toplumsal aktörler topluluğunu temsil eden bir kavram olarak tanımlamakta ve özellikle kıt kaynaklara ulaşma noktasında, bu kaynakların kültürel, ahlaki veya sembolik niteliklere dayanan ayrıcalıklarına sahip komünal gruplar olarak değerlendirmektedir (Turner, 2000: 18). Sınıfın aksine somut olarak daha görünür olan statü grupları, prestij bakımından tabakalaşma sistemini

etkilemekte ve sınıf yapısındaki keskin uçları arasında köprü kurmaktadır (Sunar, 2018b: 37).

Statü ve saygınlık- Statü konumunu, olumlu/olumsuz imtiyazlar/ayrıcalıklar bakımından etkili toplumsal onur/prestij ya da saygı talebi olarak tanımlayan Weber, statüyü bir hayat tarzı, formel bir eğitim ya da toplum içinde bazı mesleki konumlardan kaynaklanan biçimsel saygınlık (prestij) üzerine temellendirmektedir (Turner, 2000: 17). Salt ekonomik olarak belirlenen “sınıf durumu”nun aksine insanların yaşamsal kaderinin somut, olumlu, ya da olumsuz toplumsal “onur” tarafından belirlenen tüm tipik öğelerini ifade etmektedir (Weber, 2012: 297). Biçimsel saygınlık üzerine temellendirilen statü, sosyal onurun var olup olmadığını göstermektedir. Statüde hayat tarzı ayırt edici bir niteliktir. Çünkü statü onurunun özünün en iyi ifadesi, kendini, belli bir hayat tarzına sahip olma ile ortaya koymaktadır (Eyce, 2016: 278). Yani belirli bir grubun üyesi olmak belirli bir toplumsal onur ile belirli bir yaşam tarzını gerektirmektedir. Benzer yaşam tarzını paylaşan statü grupları, bir topluluk bilincine sahiptirler. Sosyal alışkanlıkları, adetleri, etkinlikleri vb. kendilerince ayrıcalıklı bir konum inşa etmelerine neden olmaktadır. Aynı itibara/saygınlığa sahip statü grubu üyelerinin sosyal konum farkları, başkaları tarafından nasıl algılandıklarına odaklanmalarından dolayı sahip olunan ekonomik durumdan çok daha önemlidir (Sunar, 2018b: 36):

“Ekonomik açıdan bakıldığında bir statü grubu üretime göre değil tüketime göre tanımlanır. Bir insanı eşit kılan şey, Weber’in deyişiyle nasıl yaşadığı, yaşam tarzıdır. Örneğin eğitilmiş, kültürlü ve boş zamanı olan bir insanın hayatını sürdürmek, karşılıklı kabulün temeli olabilir. Sonuçta statü grubu ekonomik eşitsizliğe bağımlıdır çünkü birinin belirli bir tür yaşam sürdürme kapasitesi, bunu finanse edecek zenginliği gerektirir. Ancak belirleyici olan zenginlik değildir” (Cuff vd., 1998: 49).

Farklı sınıflar arasında farklı statü konumlarından bahsetmek mümkündür. Kişilerin bunlar arasındaki hareketliliği açıktır ancak statü grupları, grup dışındakilerin toplumsal hareketliliklerini önleyebilmek ve dışlayıcılık ile tikelciliklerini vurgulayabilmek için kendilerini eğitsel mekanizmalarla yeniden üretmeye çabalarlar (Turner, 2000: 19). Dolayısıyla statü gruplarında sosyal kapanmadan da söz edilebilmektedir. Bu noktada prestije/itibara dayalı olan bir sosyal tabakalaşma durumu söz konusudur.

Böyle bir grubun özellikleri, üyeleri tarafından karşılıklı olarak tanınmayı içerir ve buna bağlıdır. Sınıfları ayıran eşitsizlik ekonomiktir, piyasada satılan şeylere göre piyasadaki beklenebilecek getirilerdir, ancak statü grupları prestijle, yani insanların kendilerini gördükleri ve başkaları tarafından görüldükleri saygınlık düzeyiyle farklılaşmaktadırlar (Cuff vd., 1998: 48-49). Weber'in tabakalaşmada toplumsal düzene karşılık olarak kullandığı ve merkezi bir kavram olan statü, bireylerin nesnel iktisadi boyutlardan ziyade diğer insanların algılarından oluşmaktadır (Giddens & Sutton, 2014: 178). Kişilerin toplum içindeki konumları onların statü konumlarını belirlemektedir ve bu haliyle sınıf konumundaki gibi nesnel değil öznel ölçektir. Weber tabakalaşma konusunda özellikle statü grupları ile Marx'ın sınıf açıklamasını eleştirmektedir. Ona göre ekonomik güç ve etkinin tek ölçütü ekonomik zenginlik değildir; eğitim ya da kültürün saygınlığı (statü grupları) üretim araçları sahipliği üzerine temellendirilen iktidardan daha önemlidir (Turner, 2000: 18). Weber buna en güzel örneğin de Çin toplumundan verilebileceği belirtmektedir. Çünkü Çin'deki toplumsal tabakalaşmayı belirleyenin analiz edildiğinde ekonomik zenginlik değil, okur yazarlık eğitime bağlı resmî görevin (memuriyet - *literati*) olduğu ve bu okur-yazarlık eğitiminin kendisinin tabakalaşma sisteminde sosyal saygınlığın temel ölçütü haline gelmesini güçlü bir örnek olarak sunmaktadır (Turner, 2000:18).

Güç, saygınlık ve statü gibi sosyal faktörlerden kaynaklanabilir. Örneğin, bir işyerinde yönetici olan bir kişi, çalışanlar üzerinde güç sahibidir. Bu, yöneticinin çalışanlardan daha yüksek bir sosyal statüye sahip olması ve çalışanlar tarafından saygı duyulması nedeniyledir. Yönetici, çalışanlara emir verebilir ve onların davranışlarını kontrol edebilir. Güç, aynı zamanda saygınlığa bağlı olabilir. Örneğin, bir öğretmenin sınıftaki öğrencileri üzerinde gücü vardır çünkü öğrenciler ona saygı duyarlar. Öğretmenin bilgili, deneyimli ve adil olduğu kabul edilir. Bu nedenle, öğrenciler öğretmenin talimatlarına uyma ve görevlerini yerine getirme eğilimindedirler.

Statü ve saygınlığın bir fonksiyonu olan güç, esasen ekonomik değil sosyal bir güç olarak görünmektedir (Saunders, 1994: 20). Weber, sınıfların belirlenmesinde üretim araçları mülkiyeti sahipliğinin temel bir faktör olduğunu, benzer ekonomik

güce sahip olanların aynı sınıfa yerleştirilebileceğini, çünkü gelirle hayat tarzı ve mülkiyet dağılımı arasında bir ilişki olduğunu kabul etmekle birlikte kişinin dininin, eğitiminin veya siyasal eğiliminin de önemli bir güç kaynağı olabileceğine odaklanmıştır (Tatlıcan, 2011: 91). Dolayısıyla Weber endüstriyel toplumları tabakalaşma anlamında katı hiyerarşik sınıflardan ziyade çok boyutlu bir sıralama ekseninde değerlendirmektedir.

Parti: İktidar Kullanımı- Weber'in toplumsal tabakalaşma modelindeki üçüncü boyut sosyal güç ve iktidarın kullanıldığı partidir. Önceki iki tabakalaşma yaklaşımında sınıflar ekonomik düzen içinde, statü grupları ise “onur” dağılımının yer aldığı sosyal düzen içinde değerlendirilmiştir. Bulundukları alanlarda birbirlerini ve hukuk düzenini etkileyen bu iki yapının aksine “partiler”, “güç ve iktidar” binasının içinde yer almaktadır (Gerth ve Mills, 2004: 287). İçeriğinden de anlaşılacağı üzere partilerdeki farklılaşmanın temelinde iktidar bulunmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 12). Ortak kökenleri, çıkarları ve hedefleri olmasından dolayı bir arada çalışan bir grup bireyi tanımlayan (Ünal, 2018: 46), partilerin eylemleri içeriğinin ne olduğuna bakılmaksızın sosyal “güç ve iktidar” kazanarak, toplumsal eylemi etkilemeye yöneliktir (Weber, 2012: 303). Statü temelli tabakalaşmada sosyal saygınlık ve onurun elde edilmesinde toplumsal eylem ne kadar önemli ise benzer şekilde parti tabakalaşmasında da güç ve iktidarın elde edilmesinde toplumsal eylem bir o kadar önemlidir (Eyce, 2016: 281).

İlk kullanımında “devlet” içinde var olduğu düşünülen iktidar odağı olarak partiler, kural olarak bir sosyal “kulüp” içerisinde de var olabilmektedirler (Gerth ve Mills, 2004: 287). Partilerde, sınıf ve statünün aksine toplumsallaşma ön plandadır ve bu toplumsallaşma süreci planlama ile uygulamalar için hazır olan bir kadroyu gerektirmektedir. Topluluktaki egemenliğin yapısına göre belirlenen partilerin sosyolojik yapıları, etkilemek istedikleri toplumsal eylemin türüne göre değişmektedir. Önemli bir güç olarak parti, statü ve sınıf tabakalaşmasını bağımsız bir şekilde etkilemektedir (Giddens, 2018: 348).

Weber tabakalaşma konusunda Marx'ın sınıf nispeten ekonomiye dayalı iki kutuplu sınıf tanımlaması yerine, toplumsal ilişkilerde çok boyutluluğa dayalı esnek, karmaşık bir tabakalaşma modeli sunmaktadır. Marx'ın özellikle sınıf konusunda

ekonomi temelinde kurmuş olduğu argümanlar her ne kadar akademik çevreler tarafından indirgemeci olarak görülse de maddi yaşam koşullarının bireylerin yaşam şanslarını ve dolayısıyla da yaşam tarzlarını etkilediğı açık bir gerçekliğe sahiptir.

2.1.2.4. Bourdieu: Tabakalaşmada Sermayelerin Gücü

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu (1930-2002), kuramsal tartışmalarda klasiklerden Marx (sınıf üretimi ilişkileri), Weber (statü ve itibar) ve Durkheim'in (toplumsal sınıflandırma) yaklaşımlarını eleştirel kültür çalışmaları ile sentezlemiştir. Weber'deki sınıf ve statü grupları arasındaki karşıtlığı, “ekonomik” ve “sembolik” arasındaki bir ayrım olarak yorumlayan (Weininger, 2014: 114) Bourdieu, sosyolojideki güncelliğini halen koruyan yapı-fail ikiliği meselesini “inşacı yapısalcılık” ya da “yapısal inşacılık” denilebilecek bir yaklaşımla geliştirmeye çalışmıştır. Bu yönüyle hem yapısalcı hem de öznelci bir tutumu benimsemiştir. Bourdieu'nün tabakalaşma ve sınıf ile ilgili görüşleri onun geliştirmiş olduğu anahtar kavramlar ile mümkündür. Öznel fenomenlerin nesnel yapılarla kurduğu ilişkiyi habitus ve alan kavramlarıyla açıklamıştır. Sosyolojisinin omurgasını oluşturan kavramsallaştırmaya göre, bireyin içinde yaşadığı dünyada onun hareketlerini engelleme ve yönlendirme yeteneğine sahip objektif yapıların varlığının yanında bireylerin kendisinde onların algı, düşünce ve eylem kalıplarını meydana getiren sosyal oluşlar olarak bilinen öznel yapılar yani habitus da bulunmaktadır.

Sosyal aktörler olarak farklı durumlarda edinmiş olduğumuz toplumsal deneyimlerin ürünü olan, sınıf, dil, toplumsal cinsiyet gibi zihinlerimizde taşımakta olduğumuz kalıcı eğilimleri (Layder, 2010: 227) ve bireylerin sosyal dünya ile ilgilenmelerinde aracı olan “zihinsel ve bilişsel yapıları” ifade eden (Ritzer, 2012: 398) habitus, bireylerin belirli kültürler veya alt kültürler içinde varlık göstermeleri sonucunda zihinlerinde oluşan temel bilgi birikimini (stoklarını) ifade etmektedir (Layder, 2010: 204). Habitus, bir taraftan önceden var olan, diğer taraftan ise biçimlendirilebilen anlamına gelmektedir ve aynı zamanda Bourdieu'nün toplumsallaşma teorisini ifade etmektedir (Richter, 2012: 194).

Toplumsal olarak inşa edilmiş bir yatkinlıklar (alışkanlık değil) sistemini ifade eden (Bourdieu, 2015: 19) habitus, bir “yapı”dır. Dolayısıyla kişinin sahip olduğu tarihsel, kültürel, sosyal deneyim ile şekillenmiştir, aynı zamanda

şekillendirmeye ve şekillenmeye de devam etmektedir. Habitus konuşma tarzından, yürüyüş biçimine, düşünme biçiminden beğenilerin oluşmasına kadar birçok alanda içselleştirilmiş yapıları ifade etmektedir. Dolayısıyla habitus uzun bir toplumsallaşma sürecinin sonucunda elde edilmektedir. Aynı toplumsal evreni paylaşan kişiler benzer habitus deneyimine sahip olmaktadır. Örneğin alt gelir grubunda yaşayan kişiler benzer yaşam tarzlarını paylaşırlar. Benzer sosyalleşme ağlarına sahiptir. Dolayısıyla kendi gibi düşünen, algılayan ve yorumlayan bir sınıf (*habitusu*) söz konusudur.

Bu noktada kişilerinin habitusunun oluşumunda ya da bir başka açıdan toplumsal sınıflarının belirlenmesinde Bourdieu, yaşam stili, tüketim alışkanlıkları, zevkler, hobiler ve boş zaman aktiviteleri gibi çeşitli farklılıklara vurgu yapmanın önemine odaklanmaktadır (Ünal, 2018: 74). Sosyal tarihsel bir niteliğe sahip olan habitus, yeniden-üretimi sağlayarak *alanın* var olmasında etkin rol oynamaktadır. Habitus ne kadar eyleyenlerin zihnindeyse, alan da o kadar eyleyenlerin zihinlerinin dışında var olmaktadır. Habitus toplumsal yapıların içselleştirilmesi iken, alan habitusun dışsallaşması veya nesnelleşmesidir. Alan toplumsal konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin ve bağıntıların birleşimidir. Bir oyuna benzetilmektedir alan; oyunun kendisi alanı, eyleyenler oyuncuyu, oyuncuların stratejileri ise habitusu ifade etmektedir. Alan; bir mücadele-çatışma arenasıdır (Marxçı yoruma göre bir sınıf çatışması alanıdır; aynı zamanda şans faktörünü de barındırdığı için statü edinme halleriyle de Weberci bir yaklaşımın ürünüdür (Sunar, 2018: 104) . Alan, içerisinde ekonomik, kültürel ve sembolik sermayenin kullanıldığı, rekabetin ön planda olduğu bir pazar yeridir (Ritzer, 2012: 400). Bourdieu'nün toplumsal yapıyı ve eşitsizlikleri anlama ve açıklama çabasının bir anahtarı olan alanlar, farklı sermaye tiplerine dayalı olarak şekillenen ve prestij (itibar), zenginlik ve güç mücadelesinin yaşandığı sosyal uzaylardır (Çeğin, 2007: 14). Alandaki aktörlerin konumları (toplumsal sınıfların konumu) sahip oldukları sermaye miktarı ve ağırlığıyla belirlenir.

Bourdieu genellikle “*fili olarak kullanılabilir kaynaklar ve güçler seti*” (Weininger, 2014: 117) olarak dört sermaye türünü tartışmıştır; ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye. Ekonomik sermaye, servet gibi ekonomik kaynakları (gelir ve miras); kültürel sermaye, eğitim yoluyla öğrenilmiş diploma, sertifika gibi

tüm kabulleri; sosyal sermaye, insanlar arasındaki güven, sadakat gibi değerli toplumsal ilişkileri; simgesel/sembolik sermaye ise, onur, saygınlık gibi değerleri ifade etmektedir (Egi, 2014: 161). Zamanın belirli bir anında farklı sermaye türlerinin ve alt türlerinin dağılımının yapısı, toplumsal dünyanın içkin yapısını, yani, o dünyanın gerçekliğinde yazılı olan ve onun sosyal dünyadaki işleyişini yöneten kısıtlamalar dizisini temsil etmektedir (Bourdieu, 1986: 242). Statü farklarını (yaşam tarzlarını), toplumsal sınıf farklılıklarının bir yansıması (Weininger, 2014: 116) olarak değerlendiren Bourdieu, geleneksel sınıf tanımlamalarının kritize ederek, ekonomik durumla (sermaye) sınırlı kalmadan; kültürel, sosyal ve sembolik sermaye gibi farklı sermaye türlerini içeren ve bireylerin, bu sermaye türlerini kullanarak belirli alanlarda nasıl üstünlük sağlamaya çalıştıklarını, kültür, eğitim, ekonomi gibi alanlarda gözlemlenen davranışları ve eğilimleri kapsamlı bir şekilde analiz ederek sosyal dünyanın sınıfsal yapısına dair karmaşık ve derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır.

Ekonomik sermaye, bireylerin sahip oldukları para ya da maddi değerleri ifade etmektedir. Ekonomik kaynakların elde bulundurulmasını ifade eden ekonomik sermaye, gelir ve mülkiyet sahipliği ile ilgilidir. Bourdieu Marx gibi sınıfın ekonomik temelinden ziyade bireylerin tekil mülkiyet sahipliği ile ilgilenmektedir. Sınıf olgusunu açıklamak için tek başına ekonomik sermaye Bourdieu'nün analizinde yeterli bir faktör değildir. Bourdieu'ye göre sermaye yalnızca ekonomik teorinin tanıdığı biçimle değil, tüm biçimleriyle yeniden devreye sokulmadıkça, toplumsal dünyanın yapısını ve işleyişini açıklamak imkânsız görünmektedir (Bourdieu, 1986: 241). Çünkü üst sınıf ya da tahakküm eden sınıf salt ekonomik durumundan ziyade kültürel sermayesinin gücünden dolayı iktidarı elinde bulundurmaktadır.

Kültürel sermaye, “geniş anlamıyla eğitim -başka bir deyişle ‘sosyalleşme’- sürecinde elde edilen birikimin toplamına gönderme yapmaktadır” (Ünal, 2018: 76). Okulda diplomalar düzeyinde kazanılan okul sermayesi ile ailenin sahip olduğu kültür sermayesi olmak üzere kişinin ister sahip olduğu isterse o devredilmiş olan entelektüel niteliklerin (bilgi sermayesi) toplamını ifade etmektedir. Bourdieu'ye göre kültürel sermaye; somutlaşmış halde, yani zihin ve bedenin uzun süreli eğilimleri şeklinde; nesnelleşmiş halde, kuramların ya da bu kuramların

eleştirilerinin, sorunsallarının vb. izi ya da gerçekleşmesi olan kültürel mallar (resimler, kitaplar, sözlükler, aletler, makineler vb.) şeklinde; ve kurumsallaşmış durumda, eğitim nitelikleri örneğinde görüleceği üzere, garanti ettiği varsayılan kültürel sermayeye tamamen özgün özellikler kazandırdığı için ayrı tutulması gereken bir nesneleştirme şeklinde olmak üzere üç biçimde var olabilir (Bourdieu, 1986: 242). Kültürel sermaye toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir kavramsallaştırma; kavramsallaştırma;

“Bourdieu [...] orta sınıf anne-babaların çocuklarını, çeşitli dilsel ve kültürel becerilerden oluşan bir kültürel sermayeyle donattıklarını ileri sürmüştür. Okullarda başarılı olmak için (içeriği zenginlerin denetiminde olan) bu becerilere sahip olmak gereklidir, oysa işçi sınıfından gelen çocuklar bu becerileri okullarda öğrenemezler. Böylece, tarafsızmış gibi görünen okullardaki değerlendirmelerin, sosyo-kültürel becerileri, doğal yeteneğe bağlı eşitsizliklerin sonucuymuş gibi gösteren statü kazanma hiyerarşilerine dönüştürerek aslında ekonomik eşitsizliği meşru kıldığı ortaya çıkmaktadır” (Marshall, 1999: 448).

Özel bir kolejde ya da toplumsal anlamda sterilize edilmiş “iyi okullarda” eğitim alan öğrenciler ile damgalanmış mekânlarda bulunan “sürgün okullar”da eğitim alan öğrencilerinin hem okul hem de aile kültürü sermayesi aynı olmamaktadır. Her iki okulun da amacı belirli bir tedrisattan geçmiş öğrenciler yetiştirmek olsa söz konusu bilginin yoğunluğu, içeriği, niteliği eğitim kurumları arasında eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. Farklılaşmış toplumlarda, aile ve okul (iki toplumsal eyleyen), kültürel sermayeyi “aşlamak”tan birincil düzeyde sorumludurlar. Salt eğitimsel bir yatırım, ailenin sahip olduğu sosyal sermaye mirasının güçlü olmaması durumunda yetersiz kalacaktır (Weininger, 2014: 117). İki kurumun bir zaman yatırımı olarak ele odaklanması gereken bir sermaye türüdür. Bourdieu’ya göre, bireyler ekonomik faktörlerden ziyade eğitim, sanatın değerlendirilmesi, tüketim alışkanlıkları ve boş zaman aktivitelerini içeren kültürel sermaye üzerinden giderek artan bir şekilde kendilerini diğerlerinden ayıştırmaktadırlar (Giddens, 2018: 366). Bu noktada Weber’in yaşam tarzlarından hareketle kendini diğerlerinden ayıştıran statü grupları ile benzerlik kurulması mümkün görünmektedir. Toplumsal yapıda saygınlık/itibar elde etmek için ekonomik güç yerine sahip olunan kültürel sermayenin niteliği ya da en azından günümüzde “gösterimi” tabakalaşma ve sınıf analizlerinde öne çıkmaktadır. Sınıf ve tabakalaşma konusunda temel ayrım esasında kültürel ve ekonomik sermaye arasında

gerçekleşmektedir. Ekonomik sermayesi yüksek olan bir kişinin kültürel sermayesi zayıf olabilmektedir; aynı şekilde kültürel sermayesi yüksek olan bir meslek grubunun ekonomik sermayesi düşük olabilmektedir. Ancak ekonomik sermayesi yüksek olanlar, örneğin tarihsel değeri olan bir sanat eserini satın alıp bu tür eserlere sahiplik ile kendisine bir kültürel sermaye patronajı sağlayabilmektedir. Hatta benzer bir yöntem ile kendi kültürel sermayesi zayıf olsa dahi çocuklarını yüksek nitelikli eğitim kurumlarına göndererek ailesinin kültürel sermaye hacmini yükseltebilmektedir.

Bourdieu'nün sınıf çözümlemesinde önemli olan diğer sermaye türü -kişinin arkadaşlar ve ilişkiler ağı gibi- *sosyal/toplumsal sermaye*dir. Az ya da çok kurumsallaşmış, karşılıklı tanışma ve tanınmaya dayalı esasen pratik (değişim ve destek) veya resmî (ortak kimliğe sahip bir gruba ait olma) güvenilir ilişkiler ağının bir parçası olarak elde ettiğiniz kaynakların toplamı olan sosyal sermaye, kolektif bir kaynak havuzuna erişmenizi sağlamakta ve çeşitli avantajlar için kullanabileceğiniz bir tür “yeterlilik belgesi” kredisi işlevi görmektedir (Bourdieu, 1986: 247). Sosyal sermaye bireylerin toplumsal alana katılımını ve katılım sonrası bu alanın içindeki rekabetin getirmiş olduğu özel kazançlara erişim sağlamayı mümkün kılan bir kaynaktır (Sunar, 2018: 107). Sosyal sermaye fırsatlara, kaynaklara ve bilgiye erişim sağlayabilecek bireyler ve gruplar ile olan ağları ve ilişkileri ifade etmektedir.

Sosyal sermaye sosyal ilişkilerin sağlamış olduğu destekleyici sermayedir. Kişinin bir parti üyeliğinin olması bazen onun için olumlu bir sosyal sermaye göstergesi olabilmektedir. Kişinin kendi kurmuş olduğu toplumsal ilişki ağı ve bu ağın içerisinde kendi saygınlığını, itibarını prestijini yükseltecek pratiklerin bulunması sosyal sermayesinin gücü ile doğru orantılıdır. Sermaye türlerinin her birinde farklı bireysel ve toplumsal çıkarların ilişkiselliği söz konusudur. Sosyal sermaye özellikle Romanların yaşamış olduğu toplumsal hareketlilik sürecinde etkili bir faktördür. Bazı Roman vatandaşlar tıpkı Weber'in parti tabakalaşmasındaki siyasal iktidarı kullanmalarındaki gibi herhangi bir STK ya da parti üyeliğini kullanarak hem mevcut ilişki ağlarının ne kadar güçlü olduğunu hem de var olan ilişkinin daha da güçlenmesine yönelik bir eylemlilik içindedirler. Örneğin diğer bir açıdan bazı Romanların vali, belediye başkanı gibi siyasi ve kamusal otoriteler ile

ilgili sürekli fotoğraf paylaşımları da sosyal sermayelerini güçlendirme çabasının bir sonucudur. Sosyal sermaye ekonomik ya da kültürel temelli bir zemine ihtiyaç duymamaktadır. Bu tür ön koşulu da bulunmamaktadır. Örneğin Sosyal hizmetlere başvuran “yoksul” bir vatandaşın yardım almayı hızlandırabilmek için Vali yardımcısı ile ilişki kurmasında olduğu gibi. Sosyal sermaye içinde şansı da barındıran bir ilişki türüdür. Buradaki şans yaşam şansı ile ilgili de olabilmekte aynı zamanda tamamen gündelik bir şans da ifade edebilmektedir. Kişinin içine doğduğu toplumsal evrende ilişki kurduğu kişilerin niceliğinden ziyade onlarla olan ilişkisinin sağladığı fayda gözetimi sosyal sermaye açısından önemlidir. Bu haliyle sosyal sermaye doğal olarak karşılıklı beklentileri barındırmaktadır.

Simgesel/sembolik sermaye, bireylerin kendileri ile ilişkili olan haysiyet, prestij, saygınlık, görünüş, duruş ve konum vb. niteliklerini ifade etmektedir (Sunar, 2018: 107-08). Diğer sermaye türlerinin aksine soyut bir semboller alanının çıktısı olarak görece daha kavramsal düzeyde varlığını göstermektedir. Habitus ve kültürel sermaye ile ilişkili olan ve toplumsal sınıf konumuyla, toplumsal sınıfın önemli bir göstergesi olan sembolik sermaye, kişinin sosyal alan içindeki konumunu belirlemede (Giddens, 2018: 367) ve diğer aktörlerle olan ilişkilerini yönlendirmede kullanılmaktadır. Sembolik sermaye, aynı zamanda sosyal ilişkilerde avantaj elde etme, itibar kazanma ve güçlenme süreçlerinde rol oynamaktadır. Kültürel ve sosyal sermayenin birleşimi olan sembolik sermaye, bir yandan ekonomik kaynaklara diğer yandan ise kültürel kaynakları esas alarak insanlar arasındaki sosyal hiyerarşilerin açıklamaya çalışmaktadır.

Bourdieu tabakalaşmanın sermaye tiplerine sahiplik ve bunların yoğunluğu ile ilgili olarak toplumda üç sınıfın varlığından bahsetmektedir; “*birincisi tahakküm eden ya da üst sınıf; ikincisi, üst sınıfı taklit eden küçük burjuvazi ve üçüncüsü ise, sosyal, ekonomik ve kültürel sermayesi zayıf olan halk sınıfıdır*” (Ünal, 2018: 79); Sınıf kavramı Bourdieu için aynı habitusa sahip bireylerin oluşturduğu gruplardan/tabakalardan ibarettir (Sunar, 2018: 110). Sınıf konusunda iki ölçüt Bourdieu için önemli görünmektedir; birincisi, maddi özelliklerin dağıtımı; ikincisi ise hayat tarzındaki değişiklikler. Bu iki ölçüt sırasıyla Marx ve Weber sınıf kuramlarına işaret etmektedir. Maddi temel ile Marx’ın ekonomik determinizme

dayalı sınıf anlayışını, yaşam tarzı ile Weber'in statü gruplarının oluşumunda ayırt edici olarak sunduğu tüketim biçimleri ile ilgilidir. Bourdieu'nün sınıfa ilişki genel yaklaşımı bu iki teorisyenin sentezi biçimindedir. Ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayelerin dağılımı ve kullanımları toplumsal uzamdaki eşitsizliklerin boyutlarını da göstermektedir. *Alandaki* aktörlerin konumları (toplumsal sınıfların konumu) sahip oldukları sermaye miktarı ve ağırlığıyla belirlenmektedir.

Kısacası Bourdieu toplumsal sınıfları gündelik hayat, beğeniler ve yaşam tarzları ekseninde, kültürel alanla kurduğu ilişkiye odaklanarak tanımlamıştır. Bourdieu özel olarak sınıfları tartışmış değildir; ancak eşitsizlik, yeniden üretim, habitus, alan, sermaye, kavramlarını geliştirirken yaşam tarzlarına (habitus tarafından üretilen), beğenilere (doğuştan gelen, kültürlenme ve zevkin talimi ile geliştirilebilir bir yeti (Sunar, 2018: 116)), dil kullanıma, gelir sahipliğine bütünsel bir biçimde yaklaşmıştır. Sınıf yerine toplumsal uzam (*social space*) kavramını tercih etmiştir. Bourdieu çalışmalarında toplumsal sınıf kavramı yerine toplumsal farklılaşmaya yönelmiştir. Bazı eleştirilerde onun bu tutumunu sınıfı yapısını olumlamak, meşrulaştırmak olarak değerlendirilmiştir.

2.1.2.5. Tabakalaşma Sisteminde Romanlar

Romanlar ve düşük statülü işler eleştirisi- İşlevselci tabakalaşma kuramının temel metinlerinden olan Davis ve Moore, toplumlarda bazı konumların diğerlerinden yüksek ve bu yüksek olanların da daha fazla ödül ve prestiji içerdiği, doğal olarak toplumun genel refahı için eşitsizliğin kurumsallaşmasını savunmaktadırlar. Bu argümandan hareketle toplumda bazı sosyal kesimlerden onlardan konumları gereği çizilen hatlar ölçüsünde yaşamaları ve davranmaları beklenmektedir. Bir şirketteki temizlik işçisi ile yönetici arasındaki ilişkide yöneticinin konumu benzersiz (yüksek statülü) olduğu için o konumda tabakalaşmanın da üstünde yer almaktadır.

Davis ve Moore'un yüksek prestijli konumlar kuramı çerçevesinde Türkiye'deki Roman vatandaşların durumunu tartışmak da mümkündür. Çünkü bu tür bir bakış açısı aslında Romanları belirli bir tabakalaşma söylemine sıkıştıran ana akım söylemi yansıtmaktadır. Romanlar gibi dezavantajlı konumda varsayılan topluluklara çizilen bu tabakalaşma kaderi, uzun vadede onların sadece belli işleri

yapabileceği ve o nedenle de bu marjinalleşmenin doğal olabileceği, sonuçta damgalanma ve dışlanmanın da aslında bu düşük konumda olmanın bir bedeli olduğuna dair inancın alt yapısını oluşturduğu görülmektedir. Bir atık toplayıcının icra ettiği mesleğinin düşük prestijli olması o mesleğin önemsiz, o mesleği yapanın da düşük konumda olması anlamına gelmemelidir. Bu yaklaşım esasen Roman/Çingene çalışmalarında kritize edilen homojen, pejoratif, marjinal imaj ile doğrudan ilişkilidir. Tarihsel olarak da “belli işleri ancak Romanlar” yapar algısı ve bu işlerin de “marjinal, kimsenin yapmak istemeyeceği” işler olması, onların alt-tabakada yer alan etnik bir topluluk olmalarının meşrulaştırılmasıdır. Halbuki özellikle geleneksel Roman/Çingene meslekleri gündelik hayatın ihtiyaçlarını gideren vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Kalaycılık, demircilik, bohçacılık ve hatta insanları psikolojik olarak rehabilite etmeleri anlamında falcılık bile. Günümüz toplumunda her ne kadar bu zanaatlar yerini farklı sektörlere bırakmış olsa da Romanlara, mesleklerine ve statülerine yönelik algı ve yaklaşım değişmiş görünmemektedir.

Orta ve üst sınıf Romanlar ve etkileşimin önemi- Davis ve Moore’un bir örnekten hareketle aynı yerde olan ancak işgal edilen yüksek prestij konumundan dolayı birinin diğerine göre daha önemli olduğunu savunan görüşüne alternatif kritik bir yaklaşım Sorokin’den gelmektedir. Sorokin’in toplumsal ve geometrik mekân kavramı tabakalaşma meselenin bu tez çalışması açısından da anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü yan yana ancak birbirinden sosyal olarak uzak olma hali aslında Romanlar ve yaşadıkları mekânlar için uzun zamandır geçerli olan bir sosyal ilişki formülasyonudur. Özellikle etnik kimliklerinden dolayı deneyimledikleri ayrımcılık pratikleri Romanları Roman olmayanlardan sosyal olarak uzaklaştırmakta ve onları kendi gibi olan benzerleri ile bir arada yaşamaya mecbur kılmaktadır.

Kısır döngünün başladığı bu süreçte “sıradan” alt tabaka olarak görülen Romanların, Roman olmayan sosyal evrene katılımı düşmekte ve doğal olarak anlaşılacakları referans noktaları gerilemekte ya da sabit kalmaktadır. Bu da izolasyon ve kapanma (*closure*) anlamına gelmektedir. Bu durum bize başarılı olan orta ve üst sınıf Romanları anlamak için bir bağlam sunmaktadır. Çünkü tüm bu sıkışmışlık arasında orta ve üst sınıf Romanların ilişkide oldukları insan, grup ve

topluluk sayısı mahalledeki diğer Romanlardan oldukça fazladır. Çünkü bu süreçte orta ve üst sınıf Romanlar topluluk adına toplumun genelindeki “diğerleri” ile de diyalog kurmaktadır. Kapanmanın tersi bir durum yani dışa açıklık, katılım ön plandadır. Dolayısıyla bir strateji olarak Roman olmayan ile “etkileşim” aslında orta ve üst sınıf, öncü Romanların hem sosyal hareketliliklerinin bir parçası hem de bir sonucudur. Bu kişilerin toplumsal dünyadaki Sorokin’in tabiriyle “referans” noktaları fazla olduğu için salt etnik kimlikleri değil aynı zamanda mesleki kimlikleri, sivil toplumsal kimlikleri, siyasi kimlikleri, aktivist kimlikleri, entelektüel kimlikleri vs. devreye girmektedir. Bu da aslında toplumun genelindeki damgalama, dışlama ve ayrımcılık ile örülü düşünsel ve fiziksel bariyerleri aşmak için orta ve üst sınıf başarılı Romanların çoklu-etkileşim/iletişim becerilerini nasıl etkili kullanabileceklerine dair önemli bir göstergedir. Bu tür bir argümanın test edilmesi için söz konusu profile uyan aktörler ile basit görüşmelerin yapılması dahi yeterlidir. Diyalog kanallarının kapatılması ile ayrımcılık ve önyargının artması eşzamanlıdır. Ayrımcılık ve dışlanma belki de Romanlar ve Romanlar olmayanlar konuşacak başka bir şey kalmadığı zaman belirginleşmektedir. Bu boşluğu toplumsal olarak “öteki” ile diyalog ve etkileşim ile doldurmak gerekmektedir.

Yatay-dikey eksen farkı ve Romanlar- Kişinin sosyal konumunun anlaşılması için dâhil olduğu çok boyutlu sosyal sisteminin (referans, sosyal grupların) bilinmesi gerektiğini savunan Sorokin, bu karmaşık ilişki yapısını basitleştirmek adına sosyal evreni yatay ve dikey olarak düşünmektedir (Sorokin, 1959:7). Tez çalışmasına konu olan genelde Türkiye’deki Roman topluluğunu ve özelde de orta ve üst sınıf başarılı Romanları bu iki eksende değerlendirmek de mümkündür. Romanlara dışarıdan bir gözle, literatür çerçevesinde bakıldığında tüm Romanların aynı etnik sosyal konumdaymış (yoksul, dezavantajlı, alt sınıf) yanılgısı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Ancak dikey bir şekilde sosyal konumlarına bakıldığında farklılaştıkları görülebilmektedir. Literatür Romanlara genellikle yatay bir şekilde yaklaştığı için topluluk içinde toplumsal konumu yüksek olan dikeyde farklılaşan başarılı, temsil gücü yüksek orta ve üst sınıf Romanlar görülememektedirler. Kısacası yatayda etnik Roman kimliği ile Roman topluluğun bir üyesi olan orta ve

üst sınıf Romanlar, dikey ekseninde orta ve üst sınıf bir toplumsal kesimin üyesi haline gelmekte ve bu haliyle farklılaşmaktadırlar.

Romanlar arasındaki ayrışma- Sorokin, toplumsal olguları değerlendirirken, bu dikey eksenini referans alarak “toplumsal yapılar” ve tabakaların dikey konum değişimlerine odaklanmakta (Karakaya, 2016: 213) ve her toplumda kaçınılmaz olarak var olan ekonomik, siyasi ve mesleki tabakalaşmaya dikkat çekmektedir. Tabakalar arasındaki ilişkinin karakteristiği aslında bu tez kapsamında orta ve üst sınıf Romanlar arasındaki ayrışmanın da anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu tez kapsamında görüşme yapılan aktörler aslında Roman etnik kimliği ile topluluk adına öncü olan, başarılı ve saygınlığı yüksek aktörlerdir. Bu profil dışında erişim sağlanamayan ana akımın “çok zengin” olarak nitelediği Roman bireyler de kuşkusuz azımsanmayacak sayıdadır. Ancak tezin örnekleminde ekonomik zenginlik tek kriter olmamasından dolayı gelir düzeyi yüksek olan bazı Roman aktörler örnekleme dâhil edilmemiştir. Bu da aslında Sorokin’in tabakalar arasındaki ilişkisi ile açıklanabilmektedir. Ana akımın beklentisi olan ekonomik gücü olanın siyaset ve mesleki alanda da güçlü olabilme tezi aslında zayıf bir argümandır. Çünkü orta ve üst sınıf Romanlar örneğinde ekonomik olarak zengin olan bir Roman bireyin siyasi bir karşılığı olmamasından dolayı siyasi tabakalaşmasının zayıf olduğu söylenebilir. Bu da aslında başarılı sınıfsal hareketlilik gerçekleştirmiş topluluk adına toplumsal mücadele veren orta ve üst sınıf Romanların, bu üç tabakalaşma sisteminin kesişiminde yer aldıklarını işaret etmektedir.

Sorokin’in tabakalaşma biçiminden hareketle Türkiye’de Romanların mevcut tabakalaşma sistemindeki konumuna bakmak da mümkündür. Romanlar her üç tabakada da aslında en altta konumlandırılmışlardır, en azından literatürdeki çalışmaların geneli aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak bu tabakalaşma manzarası tıpkı yatay-dikey boyutta olduğu gibi homojen değildir, çok boyutludur. Romanlar arasında son yıllarda artış eğiliminde olan bir ekonomik sınıf dikkat çekmektedir. Bu kişiler, yaygın kanıksanmış imajın aksine orta ve üst sınıfta yer almakta ekonomik tabakalaşmada görece güçlü bir konumu işgal edebilmektedirler. Ekonomik tabaka içerisindeki iniş-çıkışlarına daha geniş bir pencereden bakıldığında Roman topluluğun sınıfsal hareketliliğine de bir ivme kazandırdıklarını iddia etmek

mümkündür. Ancak Sorokin vurguladığı gibi ekonomik tabaka anlamında yüksek konumda olan bir kişi siyasi ve mesleki olarak daha zayıf bir konumda olabilmektedir. Bu tez çalışmasının odak noktası olan rol model, orta ve üst sınıfta yer alan Romanlar, topluluk içinde salt ekonomik güce dayanan kişilerden ayrılmaktadırlar. Orta ve üst sınıf başarılı Romanlar topluluk içerisinde ekonomik ve siyasi anlamda nüfuzlarını artırdıkça sosyal statüleri de güçlenmektedir. Sonuç olarak tek boyutlu olmayan bu sosyal hareketlilik süreci Romanlar arasındaki elitleşmenin farklı dayanak noktalarını oluşturmaktadır.

Güç, onur ve Romanlar- Weberci anlamda bakıldığında orta ve üst sınıf öncü profildeki Romanların bulgulardan da anlaşılacağı gibi “güç” ile kurdukları ilişki onları topluluğun diğer üyelerinden ayıştırmaktadır. Bu aktörlerin özellikle Romanlar ile ilgili meselelerde kendilerini ön plana konumlandırmaları ya da başkaları tarafından öne çıkarılmaları salt ekonomik kazanç için değildir. Bu tür bir niyet zaten servet sahibi bir orta ve üst sınıf Roman için olası değildir. Gücün getireceği ekonomik faydadan ziyade sağlamış olduğu “toplumsal onur”, “statü” bu aktörler için çok daha önemli bir motivasyon olarak görünmektedir.

Bir statü grubu olarak orta ve üst sınıf Romanlar- Bireylerin toplumsal gerçeklikteki konumunu ve itibarını belirleyen statü, tezin omurgasını oluşturan Romanların toplumsal hareketliliğini anlamada önemli bir anahtar kavramdır. Orta ve üst sınıf Romanlar kavramsallaştırması salt sınıfsal bir tanımlama değildir. Çünkü bu çerçeveye dâhil olan aktörler arasında ekonomik durumu çok iyi olan zenginler olduğu gibi ekonomik geliri orta-alt düzeyde olan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler arasında siyaset ile ilişkisi çok iyi olanların yanında siyaset ile ilgilenmeyen aktörler de bulunmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanlar arasında eğitim düzeyi düşük ve yüksek olan aktörler bulunmaktadır. Yine bu kişiler arasında sivil topluma eleştirel yaklaşım, bireysel çabaları ile topluluk ile ilgili çalışmalara dair girişimde bulunan aktörler de bulunmaktadır. Ancak bu kişiler bu farklı düzeylerde farklılaşmalarına rağmen ortak bir amaca hizmet etmektedirler; Roman kimliğinin sarmalandığı damgalanmış örtüyü kaldırmak, Romanların yaşadıkları sorunlara kalıcı çözümler üretmek, Romanların yaşam şanslarını olabildiğince güçlendirmek, Romanların kendi kapasiteleri ölçeğinde sesleri olmak vb. gibi. Dolayısıyla sınıfsal

farklılıklarından öte bu kişileri yani Roman topluluğunun makus kaderini değiştirme mücadelesini gündelik yaşamlarının rutini haline getirmiş, Romanları temsil etme kabiliyetleri toplumun genelinde ve kurumlar düzeyinde kabul görmüş olan orta ve üst sınıf başarılı ve öncü Romanları Weberci anlamda bir statü grubu olarak görmek mümkündür. Yaşam tarzları kendi aralarında kısmen farklılaşıyor gibi görünse de aslında sosyo-politik tutumları ortaktır. Orta ve üst sınıf Romanların bir kısmı özellikle toplumsal saygınlıklarını kullanarak yükselmektedirler. Bu ekonomik bir yükseliş değildir. Kimi zaman kültürel kimi zaman sosyal kimi zaman da siyasal sermayenin ön plana çıkarılması ile meydana gelen stratejik bir hareketlilik girişimidir.

Romanlar ve parti- Romanlar arasında tabakalaşmanın parti boyutu kayda değer bir öneme sahiptir. Çünkü günümüzde özellikle son yıllarda bazı Roman vatandaşlar, STK temsiliyetlerini de kullanarak siyasal alanda güç elde etmeye ve siyasal partilerin içerisinde görünür olmaya çalışmaktadırlar. Birçoğunun motivasyonu ise statü, güç ve meşruiyete dayalı toplumsal bir konum elde edebilmektir. Bu toplumsal konumun edinilmesi ihtiyacı, tezin odağındaki “dışlanmadan saygınlığa” giden süreç ile organik bir ilişki içindedir. Toplumsal yaşamında kimliği ile ilgili karşılaşmış olduğu negatif deneyimler, bazı Roman bireyleri toplumsal alanda siyasal araçları kullanarak görünür kılmaya yöneltmektedir. Amaçları siyasal güç ve iktidar kazanmak olan partiler, günümüzde bu uygulama için vazgeçilmez kurumlardır. Çünkü bireyler parti üyelikleri ile partide almış olacakları roller ile sosyal çevrelerinde daha kabul edilebilir, saygın bir imaja sahip olabileceklerini düşünebilmektedirler (Takım elbise giyen bir Roman bireyin TBMM’ye gitmesi gibi).

Türkiye’de genel anlamda Romanların ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayelerinin de zayıf olduğu görülmektedir, en azından yapılan çalışmalar resmin bu şekilde olduğunu göstermektedir. Özellikle Romanların yaşadıkları toplumsal ve çevresel sorunlar aslında bu sermayelerin zayıf olmasının gerekçelerini sunmaktadır. Türkiye ve dünya genelinde Romanlar ekonomik bakımdan düşük ve alt gelir düzeyine sahip sosyal kesimler arasında yer almaktadırlar. Dolayısıyla Bourdieu’nün diğer sermaye türlerini de etkilediğini

düşündüğü ekonomik sermayenin Romanlar arasında zayıf olması esasen diğer sermaye türlerinin de zayıflığına işaret etmektedir. Maddi yaşam koşullarının yetersiz olduğu damgalanmış yaşam alanları Romanları “bir kadere” sıkıştırmış durumdadır. Sosyo-ekonomik ve çevresel sorunlardan dolayı mahallede kalmış bireylerin sosyal hareketlilik sürecine ilişkin yatkınlıkları da kısıtlı kalmaktadır. Özellikle eğitimdeki erişim sorunlarından dolayı kültürel sermayeleri zayıf kalmaktadır. Toplumun genelinde dışlanmadan dolayı sosyal etkileşimin kurulması sadece bazı meslek gruplarında mümkün (müziyenlik, pazarcılık vb.) görünmektedir.

Romanların sermaye tabakalaşmasındaki konumunun anlaşılabilmesi için uygun karşılaştırma alanı eşitsizliklerin yeniden üretildiği eğitimidir. Romanlar dışarıdan bakıldığında Roman olmayanlar ile eşit eğitim alıyor gibi görünmektedirler. Mahalledeki okulların varlığı, öğretmen sayıları, ulaşım imkânları vb. gibi göstergeler de bunu kanıtlamaktadır. Ancak Bourdieu’nün de vurguladığı gibi pratikte işlerin nasıl yürüdüğü konusunda sorunlar bulunmaktadır. Bourdieu ve Passeron (2015: 224) eğitim ve sembolik şiddet ilişkisine odaklanarak, okul denilen şeyin aldatıcı (gizli) etkilerine dikkat çekmektedirler. Okul aslında kültürel sermayeyi yeniden üreten bir mekanizma ve bunu da yapısal koşullardan sınıf yapısından bağımsız bir şekilde gerçekleştirmemektedir. Temel istatistiksel göstergelerin dışında sosyoloji bu noktada gizli olan şeyleri açığa çıkarmak için bir araç işlevi görmektedir. Her ne kadar eğitimin Romanların kullandıkları okullarda da genel çıkara hizmet etmek gibi bir işlevi görünüyor olsa da özel işlevinin (özelikle alt) sınıfları biçimlendirmek olduğunu düşündüren uygulamalar da yaygındır. Fırsat eşitsizliği konusu bu gizli işlevin ve sembolik şiddetin daha net anlaşılmasını sağlamaktadır. Romanların yoğun olarak yaşadıkları alanlarda okullar arasındaki ayrımcılığın, fırsat eşitsizliğinin sistematik boyutu, metrekareye düşen temizlik görevlisi sayısı, bilgisayar sayısı, fen bilimleri, spor, müzik vb. ekipman sayıları ile kolaylıkla anlaşılabilir³⁶. Mahallenin sınırının diğer tarafındaki okulda bu sayıların tam tersi, ideal sayıda olması dışlamanın, sistematik ayrımcılığın göstergesidir.

³⁶ Siroma Projesi sürecinde araştırmacı tarafından yürütülen faaliyetlerde alınan saha notlarına aittir.

O halde Roman mahallesindeki okulun dışlanması durumu, Roman çocukların aleyhine bariz bir fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Sınav sistemine bağımlı bir eğitim sürecinde, okulların teknik açıdan zayıf bırakılması ya da kapasitelerinin güçlendirilmemesi maalesef okula inancın da sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu tür fırsat eşitsizlikleri aileden gelen ilgisizlik ile birleşince toplumsal düzeyde “okumayı sevmeyen” gibi kategorik bir algı oluşmaktadır. Genel kamuoyunda Romanların yaşadıkları mahallerdeki başarı skorları düşük olarak kaydedilmekte ve bu da onların doğal olarak başarısız olduklarına dair algıyı güçlendirmektedir. Halbuki eğitim kurumlarında akademik başarı aileden aktarılmış sosyo-kültürel donatılar ile artmakta ve bu şekilde kültürel sermaye de güçlenmektedir. Ancak Romanlar özelinde yoksullukla mücadele veren ailelerin çocuklarına aktarabildiklerini kısıtlı becerinin ötesinde erişim sağladıkları eğitimin eşitsiz yapısından dolayı kültürel sermaye kapasitesini güçlendirme olanakları da zayıflamaktadır. Romanların bir arada kendileri gibi olanlar ile eğitim görmesi de aslında bu eşitsizliğin yeniden üretiminin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Siroma Projesi sürecinde saha çalışmasında bir Roman mahallesine ilkokul dışında orta okul yapılması planlandığında, özellikle Roman sivil toplum kuruluşları ve bazı eğitimciler bu durumun yaratacağı olumsuzlara dikkat çekmiştir. Çünkü zaten ilkokul düzeyinde sürekli kendi gibi olan öğrenciler ile bir arada eğitim gören çocukların eğitimde yükselme şansı oldukça zayıflamakta iken mahalle dışında bir orta okula gidilmesi durumunda bu şansın arttığı da uzmanlar tarafından ifade edilmiştir. Ancak tüm itirazlara rağmen o mahalleye orta okul yapılmış ve eğitim imkânı sembolik düzeyde “sözde” (eşitsizliği yeniden-üretmek) sunulmuştur. Sonuçta Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda okuma-yazma oranlarının düşüklüğü ve okula devam sorunları vurgulanmakta ve günah keçisi olarak da mahalleler gösterilmektedir. Genel okuma-yazmaya dair başarı düzeylerinin düşük olduğuna dair göstergelerin fazlalığı “diploma” sahibi Roman bireylerin topluluk içerisinde ön plana çıkmalarını sağlamaktadır. Görüldüğü üzere Romanların sermaye türleri ilişkileri kendileri dışındaki toplumsal gerçeklik ve politikalardan doğrudan etkilenmektedir. Bu tür karamsar ortamda ekonomik ve sosyal sermayesi güçlü olan orta ve üst sınıf Romanlar kendi kültürel sermayeleri zayıf olsa dahi çocuklarını eğitim kurumlarına

göndermekte ısrarcı davranarak en azından kültürel sermaye hacimlerini bir nebze de olsun artırmaya çalışmaktadırlar.

2.1.3. Tabakalaşmanın Boyutları, Ölçülmesi ve Biçimleri

Bir önceki kısımda toplumsal tabakalaşma ile ilgi tanımlamalar yapılmış, tabakalaşmanın türlerine dair (kapalı tabakalaşma biçimindeki kölelik, kast ve zümrelerden; açık tabakalaşma sınıf ve statü) bilgi verilmiş ve son olarak da sosyolojideki kuramsal tartışmalarda tabakalaşmanın nasıl işlendiği tezin kapsamı dâhilinde Romanların mevcut durumunu da kapsayacak şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Tabakalaşmaya dair entelektüel görüşlerin ardından tezin özellikle yarı-yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması ve konunun ölçümlerinin yapılmasına olanak sağlayan göstergelere ve araçlara bu kısımda yer verilmiştir.

Toplumsal tabakalaşma, ölçüm açısından nesnel ve öznel olmak üzere iki temel boyut içermektedir. Nesnel boyut, toplumsal, ekonomik ve kültürel farklılıkları içerirken, öznel boyut ise bu farklılıklara bağlı algılama, değerlendirme, bilinç ve açıklama farklılıklarını ifade etmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 45). Esasında Weber'in tabakalaşma modelinde kullandığı saygınlık, iktidar ve ekonomik durum genel anlamda tabakalaşmanın nesnel boyutlarına karşılık gelmektedir. Hatta tabakalar arasındaki farklılıkları ayırmaya yarayan meslek, eğitim, gelir düzeyi, yerleşim yeri gibi nesnel göstergeler de Weber'in tarif ettiği bu üç boyutta meydana gelen farklılıkları göstermek için kullanılmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 45).

Farklı nesnel modeller, farklı unsurlara ve değişkenlere odaklanmış görünmektedir. İlk model Bierstedt'in "toplumda sınıf"ın belirlenmesi için "Yedi (7) kıstas" şeklinde sunduğu modeldir (Kemerlioğlu, 1996: 47). Bu modelde "(1) Servet, sermaye veya gelir; (2) aile ve akrabalık; (3) oturma yeri; (4) oturma sureci; (5) meslek; (6) eğitim ve (7) dindir. Kıstaslardan hiçbirisi tek başına bir toplumsal sınıfı belirlemeye yetmemektedir; ayrıca bu kıstasların ağırlığı toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Örneğin göçebe bir toplumdaki sınıf yapısını anlamada oturma yeri daha düşük bir puanlama ile ölçülmelidir. Öznel boyutu modeline katmayan Bierstedt'e göre "sınıf" ve "tabaka" aynı kavramdır. İkinci model Coleman'ın altı (6) katmanlı tabakalaşma perspektifidir (Ünal, 2018: 95); (1) Saygınlık; (2) Kültür; (3)

İlişki; (4) Nüfuz (iktidar/otorite); (5) Demografi; (6) Sosyal-psikoloji. Coleman'ının modelinde sınıflar ile esasında toplumsal gruplara ilişkin bir belirleme söz konusudur. Demografi ve nüfusa ağırlık veren model kültür ve ilişki ekseninde bir sınıflandırma sunmaktadır. Üçüncü modelde Lasswell toplumsal tabakalaşmanın belirlenmesinde en az beş (5) değişkenin varlığından bahsetmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 50); (1) Mikro-kültürel özellikler; (2) İktidar ilişkileri; (3) Toplumsal dayanışma; (4) Simgesel değerler; (5) Özellikler-İyelikler. Lasswell açısından da tabakalaşmayı tek değişkenle açıklamak kusurlu ve eksik bir yöntemdir. Bu tezin yarı-yapılandırılmış soru formunun hazırlanması sürecinde orta ve üst sınıf başarılı Romanların gündelik hayat deneyimlerini anlamak noktasında tabakalaşma modellerinin sentezlendiği bir yaklaşım benimsenmiştir.

Tablo 2.3: Nesnel Tabakalaşma Modelleri

Toplumsal Tabakalaşma ve Sınıfın Belirlenmesini Gösteren Üç (3) Nesnel Model		
<i>Bierstedt</i>	<i>Coleman Modeli</i>	<i>Lasswell Modeli</i>
(1) Servet, sermaye veya gelir (2) Aile ve akrabalık (3) Oturma yeri (4) Oturma süreci (5) Meslek (6) Eğitim (7) Din	(1) Saygınlık (2) Kültür (3) İlişki (4) Nüfuz (iktidar/otorite) (5) Demografi (6) Sosyal-psikoloji	(1) Mikro-kültürel özellikler (2) İktidar ilişkileri (3) Toplumsal dayanışma (4) Simgesel değerler (5) Özellikler-İyelikler

Kaynak: (Kemerlioğlu, 1996)

Tabakalaşmanın öznel boyutlarının belirlenmesine yarayan araçlar nesnel modeller içinde de sunulmuştur. Herhangi bir sosyal katmanın gerçekten toplumsal bir sınıf niteliği kazanabilmesi için, objektif farklılıkların yanı sıra, kendi varoluşunun ve birliğinin farkında olması gerektiği düşüncesinin geniş bir kabul gördüğü bilinmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 52). Öznel modellerde esas olan tabaka bilincinin ve tabaka eyleminin olmasıdır. Kemerlioğlu'na göre (1996) tabaka bilinci, toplumdaki tabakalaşma sistemlerinin algılanması, kişilerin kendi tabakalarının çıkarlarını bilmesi ve bu çıkarları gerçekleştirmek için eylemde bulunmaları anlamına gelirken (s.53); tabaka eylemi belirli bir tabakanın kişilerinin ve gruplarının kendi tabaka çıkarlarını gerçekleştirmek için giriştikleri davranışları ve etkinlikleri anlatır (s.54). Türkiye'de yaşayan Romanların tabakalaşma bilincine sahip

olmalarının göstergesi esasen yaşadıkları mahallelerin yerleşim yerlerinde çoğunlukla katı bir şekilde ayrılmış olmasıdır. Bu mekânsal ayrışma sınıfsal bir olduğu için Roman bireyler kendilerini doğal olarak yoksul, dezavantajlı, marjinal, alt sınıf olarak görmekte ve kabullenmektedirler. Sosyal kapanmanın bir strateji olarak kullanıldığı mahallelerde alt sınıf olma ya da alt-sınıf gibi görünme hali kanıksanmış bir bilişsel tutum olarak görünmektedir.

Tabakalaşma ölçekleri, tabakalaşmanın boyutlarını, biçimlerini ve süreçlerini nicel ölçüler aracılığı ile ölçülmesini ifade etmektedir. Tabakalaşma ölçeklerinin ilki Amerika toplumunda L. Warner ve arkadaşları tarafından 1930-1935 yılları arasında geliştirilmiştir. İlk ölçeklendirme denemesinde kişilerin kendilerinin içinde bulundukları varsayımından hareket edildiği için çok sayıda eleştiriye maruz kalmışlardır. Ardından daha gelişmiş olan “Statü Karakteristikler Ölçeği”nde (Kemerlioğlu, 1996: 56) meslek, gelir, gelirin kaynağı, oturma yeri, konut tipi ve eğitim düzeyi gibi göstergelere yer vermişlerdir. Farklı puanlamalar ile kişinin toplumsal statüsünü belirlemeye çalışmışlardır.

Toplumsal yapı ve sınıfları incelemek için geliştirilen diğer ölçek Hollingshead’in “Toplumsal Konum Endeksi”dir. Bu endeks üç varsayıma dayanmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 56); (1) Toplumda bir statü yapısı vardır; (2) bu yapıdaki konumları belirlediği herkesçe bilinen az sayıda simgesel özellik bulunmaktadır; (3) bu statü simgeleri istatistik yollarla ölçülebilirler ve birleştirilirler.” Bir diğer ölçek de “*Ellis ve arkadaşları tarafından diğer endeks ve ölçekleri eleştirmek için “Sınıf Konumu Endeksi”ni geliştirmişlerdir*” (Kemerlioğlu, 1996: 57). Bu ölçekte meslek ve sınıf olmak üzere toplumsal tabakaları belirlemek için iki kıstas kullanılmıştır.

Günümüzde toplumsal ilişkiler ile toplumsal tabakalar ve sınıf sistemleri de karmaşık hale gelmeye başlamıştır. Kapsamlı bir ölçümün yapılabilmesi farklı kuramsal çalışmalarla desteklenir mümkün görünmektedir. Ayrıca her toplumun kendi toplumsal yapısına, karakteristiğine ve dinamiklerine göre ölçeklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Günümüzde dahi geliştirilecek tüm ölçeklerde olması gereken ve tabakalaşmanın en önemli belirleyici olan unsuru olan gösterge “meslek”tir. Meslek, Roman toplumu ve Roman kimliği için tarihsel olarak da

anlamalı bir göstergedir. Çoğu zaman icra ettikleri meslekleri “demirci, kalaycı, sepetçi, elekçi, bakırcı, kazancı, çiçekçi, bohçacı” vb. şeklinde Romanların etnik Roman kimliği ile eşleşmiştir.

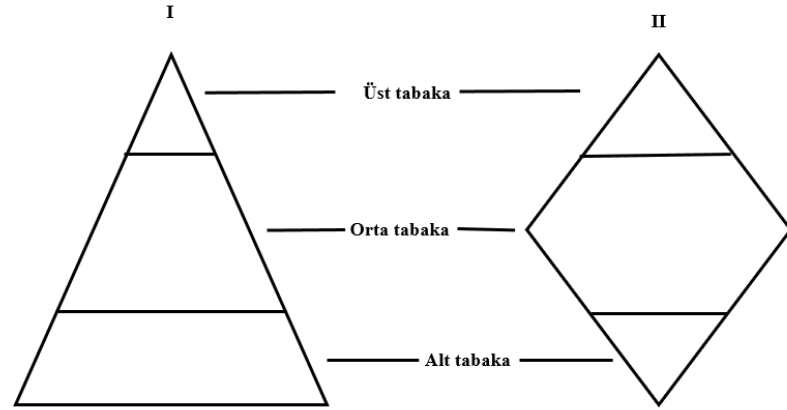
Gösterge olarak meslek- Meslek tabakalaşmanın ölçülmesinde sosyal felsefeden itibaren kullanılan temel göstergedir. Tarih boyunca toplumsal organizasyonlara dair yapılan bütün açıklama biçimleri mutlaka meslek ile ilgili genel veya uzmanlaşmış bir değişkene başvurmaktadır. Örneğin yaklaşık olarak her toplumda mutlaka bir askeri tabaka ve yönetici tabaka bulunmaktadır. Her biri halen toplumsal yapıda önemli rollere sahip meslek gruplarındandır. Meslek tabakalaşmanın ölçülmesinde kullanılan somut ve ağırlık puanı en yüksek olan göstergelerden biridir. Bir insanın geliri, dini inancı ya da evinin fiyatı özel olarak kabul edilebilir, ancak mesleği sosyal yaşamının “kamusal” bir parçasıdır (Barber, 1957: 1971). Mesleğin önemi, toplumsal ilişki sisteminde doldurduğu konum ile ilgilidir. Meslek bireylerin gelir düzeylerini, eğitim durumları, sosyal statülerini ve genel sınıfsal konumlarına dair kapsamlı bir resim sunmaktadır.

Mesleğin kişinin bedensel yapısı, duygusu ve düşünceleri, değerleri ve davranış biçimleri üzerinde de etkili olması, eğitimi olduğu kadar gelir düzeyini de yansıtması gibi nedenlerle, kişilerin ve onlara bağlı olanların toplumsal tabakalarının belirlenmesinde meslek çoğunlukla en önemli ve yeterli kıstas olarak kullanılmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 65). Meslek ile ilgili birçok ölçek geliştirilmiştir. Bunların ortak noktası; mesleklerin zaman ve toplumlara göre küçük farklılıklara uğramasına karşın, saygınlıklarına göre yukarıdan aşağı dizilişinde göreceli bir kararlılık ve tutarlılık göstermeleridir (Ünal, 2018: 101). Hatta bazı araştırmalarda toplumsal tabakalaşma yerine mesleki tabakalaşma (Sorokin, 1959), toplumsal hareketlilik yerinde mesleki hareketlilik kullanılabilmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 67). Meslek kavramı yalnızca tabaka yerine göre değil aynı zamanda “sınıf” yerine de kullanılmıştır.

Toplumsal tabakalaşma, insanlar arasındaki farklılaşmanın ve sonucunda ortaya çıkan iş bölümü ile kurumsallaşmıştır. Tabakalaşmanın temelinde farklılaşma yatmaktadır. Sosyal farklılaşma ise eşitsizliklerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Eşitsizlik farklılaşmaya, farklılaşma da eşitsizliğe işaret etmektedir. Tabakalaşma

olgusu da bu iki kavramdan bağımsız düşünölememektedir. Eşitsizliğin ortaya çıktığı toplumsal yapılarda tabakalaşma sistemi farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. İlk çağlardaki efendi-köle arasındaki farklılaşmayı modern dönemde işçi-patron ayrımı izleyebilmektedir. Eşitsizliği kültürel ve ekonomik birçok nedeni bulunabilmektedir. Örneğin Hindistan’da kültür ve din aracılığı ile oluşturulmuş tabakalaşma tipi eşitsizliğin yeniden üretimine imkân vermekte ve onu sürdürmektedir. Dolayısıyla tabakalar arasındaki açıklık eşitsizliğin derecesi ile doğru orantılıdır. Bir toplumda alt tabakada bulunanlar ile en üstte bulunanlar arasındaki fark ne kadar fazla ise o toplumdaki sosyal eşitsizlik o kadar yüksek olmaktadır (Kemerlioğlu, 1996: 68).

Toplumun farklı tabakalarında bulunan kişilerin sayıları ve oranları, tabakalaşmanın biçimini vermektedir. En genel anlamıyla alt tabakanın çoğunlukta, üst tabakanın ise en az olduğu toplumsal tabakalaşma biçimi piramide (Bkz. Şekil 2.1: (I)) benzemektedir. Orta tabakanın oranının fazla olduğu alt ve üst tabakanın ise az olduğu biçim ise eşkenar dörtgen prizma (Bkz. Şekil 2.1: (II)) görünümündedir. Tabakalaşma konusundaki farklı biçimler, toplumların gelişmişlik düzeyini de göstermektedir. Şekil 2.1’deki I nolu biçim gelişmekte olan bir toplumu, II nolu biçim ise gelişmiş bir toplumu işaret etmektedir. Bu tez çalışmasının odaklandığı orta ve üst sınıf Romanların topluluktaki sayılarının artması aynı zamanda genel toplumsal yapıda orta sınıfların artış eğiliminde olmasını da işaret etmektedir. Orta tabakanın günümüz dünyasında orta sınıfların ekonomik büyümeyi yönlendirmede geleneksel olarak şu katkıları yaptığını söylemek mümkündür; (1) Girişimcilik Motoru: Orta sınıf, tüm toplum için istihdam ve üretkenlik artışı yaratan girişimciler üretebilmektedir. (2) İnsan Sermayesi ve Tasarruf: Orta sınıf değerleri olan eğitim ve tasarruf, işletmeler ve ekonomik büyüme için çok önemli kaynaklar sağlamaktadır. (3) Kaliteli Tüketici: Orta sınıfın yüksek kaliteli mallara olan talebi, üretim ve pazarlamaya yatırımı teşvik ederek sonuçta gelir düzeylerini yükseltmektedir (Banerjee ve Duflo, 2008: 3). Orta-tabakanın ya da orta sınıfın geniş olması bir anlamda demokrasinin de gelişmesi ve güçlü olması ile doğru orantılıdır (Lu, 2024).

Şekil 2.1: Tabakalaşma Biçimleri

Tabakalar arasındaki açıklık ve kapalılık ise tarihsel, toplumsal ve kültürel olarak değişkenlik göstermektedir. Tarihin bir döneminde alt tabakası yaygın olan bir toplumda günümüzde tabakalar arası oranların eşitlendiği bir biçim ile karşılaşmak mümkündür. Günümüz sanayi toplumlarında genellikle eşkenar dörtgen formunda bir tabakalaşma söz konusudur. Ağırlık orta tabakada (özellikle orta sınıfta) toplanmaktadır. Tabakalaşma biçiminin hangi göstergeler esas alınarak hazırlandığı da önemlidir. Çünkü mesela mesleklere göre yapılan bir tabaka biçimi, eğitim ya da yaş ile ilgili yapılan tabaka biçiminden farklılaşmış olacaktır.

2.1.4. Tabakalaşma Düzeninde Sınıf Ayrılıkları ve Romanların Durumu

Günümüz kapitalist toplumlarının tabakalaşma düzenine dair yapılan analizler, çoğunlukla sınıfsal ayrımların ve eşitsizliklerin hâkim olduğu bir toplumsal düzeni ifade etmektedir (Ünal, 2018: 102). Sosyolojide modern toplum için sosyal tabakalaşma sistemi, sosyal anlamda üst üste yer almış bulunan sosyal sınıfların meydana getirdiği farklılaşma durumu olarak kabul edilmektedir (Eke, 1984: 386). Tabakalaşma ve sınıf kavramları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır;

“Birinci farklılık, toplumsal sınıfların dünden bugüne gelişen herhangi bir toplumsal tabakalaşma tarzından biri olmasıdır. Diğer bir fark ise tabakalaşmadan farklı olarak, toplumsal sınıfların daha çok ekonomik ve kültürel temelli olmasıdır. Bu anlamda toplumsal sınıflar; pazar koşulları, tekel kurma şansı, ekonomik güç, mülkiyet, piyasaya sunulan mal ve hizmetlere göre oluşmakta iken, toplumsal tabakalaşma daha çok güç, statü, prestij, otorite, hiyerarşik yapılanma gibi salt ekonomik olmayan etkenlere göre oluşmaktadır” (İnce, 2017: 303).

“Sosyal sınıfların, diğer sosyal tabakalaşma tarzlarından en önemli farklılığı kendi içlerinde kesin çizgilerle ayrılmamaları ve yine kendi içlerinde bir bütünlük arz etmemeleridir” (Berber, 2003: 227).

Her ne kadar tabakalaşmanın (açık tabakalaşmanın biçimi olan toplumsal sınıf kavramı) sınıfı kapsadığı görünse de günümüz toplumsal sisteminde sınıf olgusu gittikçe tabakalaşma kavramına alternatif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal sınıfın belirlenmesinde, ekonomik durumu, yaşam tarzı ve paylaşılan ortak çıkarlar başat kriterlerdir. Sınıf göstergeleri, bireysel çabanın sonuçlarının alınabileceği niteliklere sahiptirler. Örneğin bir kişinin iş hayatında çok çaba sarf etmesi ile ekonomik gelirini yükseltmesi ya da servet birikimi sağlaması; fırsat eşitsizliğine rağmen eğitim hayatına ara vermeden burslu programlar ile iyi bir meslek sahibi olması. O nedenle sınıf sisteminde geçirgenlikler ve de akışkanlıklar yüksek olduğu için sosyal hareketlilik üst düzeydedir. Sınıfın üyeleri birbirini tanımaz. Ancak üyeler benzer yaşamsal pratikleri paylaşmaktadırlar. Asgari ücret alan kişilerin sportif eğlencesinin golf olmayacağı aşîkârdır. Sınıf sisteminde üyelerin benzer yaşam tarzlarını paylaşması ve bazı noktalarda bu pratiğin yeniden üretilmesi özellikle Bourdieu tarafından kapsamlı bir analize tabi tutulmuştur.

Tez kapsamında ise sınıf kavramı kısmen tabaka ile aynı anlamlarda duruma göre ise sınırları daha somut olan bir düzey olarak kullanılmıştır. Sınıf, kuramsal olarak yeni bir kavramsallaştırma olduğu için geleneksel toplumların tabakalaşma düzeyleri sınıfın yapısına entegre edilmiş görünmektedir. Tarihsel olarak bazı tabakalardaki kişilerin konumları ve adlandırmaları da sınıf ile değişime uğramıştır. Örneğin lordlar, aristokratlar, zümreler ya da kölelerden ziyade günümüzde üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıf olmak üzere temelde üç ancak detaylandırmada farklılaşan bir kategorizasyon sistemi kullanılmaktadır.

Tabakalaşma sisteminin kümülatif yapısına yakından bakıldıkça sınıfların bu tabakaları oluşturan ana bölünmeler olduğu görülmektedir. Örneğin üst tabaka genel bir tanımlamadır; ancak üst sınıf kendi içinde üstün altı, üst ve üstün üstü şeklinde ayrıştırılabilmektedir. Literatürde sosyal sınıf konusunda genelde üçlü bir ayrım söz konusudur; alt, orta ve üst sınıf olmak üzere. Ancak her bir sınıfın yapısı farklı değişkenlerin etkili olmasından dolayı “altı ve üstü” şeklinde detaylandırılabilir.

2.1.4.1. Üst/Egemen Sınıflar: Eski ve Yeni Zenginlerin Savaşı

Üst sınıflar, mülkiyet bakımından zengin, soylu ve güçlü toplumsal konumda bulunan kişileri ifade etmektedir. Üst sınıf, zenginlik ve güç birikimine sahip, varlıklarını kendi soyundan gelenlere aktarabilen bireylerin oluşturduğu kısıtlı bir azınlığı temsil etmektedir (Giddens, 2018: 358). Genelde toplumun %1-2'sini oluşturmaktadırlar. Üst sınıflar sermayenin kontrolünü elinde bulundurmakla birlikte eğitim, kültür ve siyaset alanlarında da etkili bir iktidara sahiptirler. Üst sınıfların niteliği tarihsel olarak değişmektedir. Feodalitenin yaygın olduğu toplumlarda mülkiyete dayalı toprak sahipliği üst sınıf ve dahası yönetici sınıf olmanın temel kriteri olmuştur. Büyük toprak sahipleri, toplumsal yaşamın tüm alanlarında denetime sahip aristokratik bir konumdadırlar. Modern kapitalizm öncesi en güçlü, egemen/üst sınıf olan aristokrasi, salt mülkiyet ve servet sahibi değil aynı zamanda dinsel otoriteye sahip ruhban sınıfını da içermekteydi. Aristokratik üst sınıfta güç tek elde toplanmıştır, gündelik yaşamda soylular temel belirleyici ve baskın yaşam tarzına sahiptirler.

19. yy'den yüzyıldan bu yana üst sınıfa mensup olma, mülkiyeti - şirketler, finansal kuruluşlar veya toprak - elinde bulundurmaya dayanırken günümüzde, toprak artık önemli bir güç kaynağı olmadığı gibi ekonomi de büyük şirketler tarafından bireylerin tek başına sahip olmadığı bir yönlendirmeye tabidir (Ünal, 2018: 103). Özellikle hissedarlık konumu binlerce kişi bir şirketin sahibi olabilmektedir. Aynı şekilde büyük şirketlerdeki denetim o şirketin sahibi (mülkiyet) olmayan üst düzey yöneticilerin elindedir. Bu durum “denetim işinin “sermaye sahipliği”nden ayrılmasının sonucudur. Modern kapitalizmin yükselmesi ile üst sınıfa doğru toplumsal hareketliliğin yolu açılmıştır. Eskiden üst sınıf için gereken soyluluk kriteri artık geçersizdir. Bireysel iş performansı yüksek olan bir bankacı ya da satış temsilcisi rahatlıkla ekonomik durumunda yükselme sağlayabilmektedir. Dolayısıyla üst sınıf üyeliğinde ve zenginliğin paylaşımında iki grup bulunmaktadır; birincisi aile mirası ile zenginliğe sahip olan “eski zenginler” (*yüksek sosyete*); ikincisi ise kendi zengin konumunu yaratanlar olarak “yeni zenginler”³⁷ (*nouveau*

³⁷ 2004'te Birleşik Krallıktaki zengin 1000 kişinin %75'ten fazlası, kendi varlıklarını miras almak yerine kendi çabalarıyla elde etmişlerdir (Giddens, 2018: 356).

riche). Birinci grup ikinci grubu “sonradan görme” olarak değerlendirebilmektedir. Çünkü birinci gruba göre üst sınıf sadece belirli soya ait bir toplumsal konumdur. Sonuçta üst sınıf içerisinde “eski zenginler” ve “yeni zenginler” arasında zenginliği elde biçimi bakımından belirgin bir farklılık ve gerilim olduğu görülmektedir (Ünal, 2018: 106).

Üst sınıfın üstü olan “Eski Zenginler”- Mülkiyetleri birkaç kuşaktan beri var olan *yerleşik* ailelerdir. Üyelik doğumla başlamaktadır ve miras yoluyla edinilmiş çok büyük servete sahiptirler. Kentlerin seçkin mahallelerinde yaşarlar ve eğitimlerini yüksek saygınlığa sahip okullarda tamamlarlar. Kendilerine ait bir yaşam tarzı ve tüketim biçimleri bulunmaktadır. Diğer sınıflarda bulunan kişiler üst sınıf üyelerinin pratiklerini taklit etmeye çalışırlar. Tez kapsamında çalışılan araştırma grubunda tarihsel olarak da aile serveti yüksek olan aktörler bulunmaktadır.

Üst sınıfın altı olan “Yeni Zenginler”- Servetlerini, paralarını miras yerine çoğunlukla kendileri kazanan sınıf üyeleridir. Çoğunlukla uzun süreli orta sınıf sürecinin ardından hızlı bir şekilde yükselen sosyal medya fenomenleri, şarkıcılar, popüler isimler bu grupta yer almaktadırlar. Sermaye kazancının hızlı olması onları ortanın üstü olan sınıftan, üstün altı olan sınıfa yükseltmektedir. Bunlar üst sınıf üyeliğinde mevcut yaşam tarzlarını dönüştürmek durumunda kalırlar. Ancak bir noktada “eski zenginler”in tüketim biçimlerini taklit etmeye çalışsalar dahi belirli düzeyde sosyal kapanma ve dışlanma ile karşılaşmaktadırlar. Yeni zenginler eski zenginler ile aralarında ciddi düzeyde statü farklılığı olduğunu düşünmektedirler. Türkiye’deki Romanlara bakıldığında yeni zenginlerin sayısı gün geçtikçe artış göstermektedir.

Günümüzde kendi içinde zenginliği elde biçimi bakımından ikiye ayrılmış ve aralarında gündelik yaşamda özellikle yaşam tarzı pratiklerinde farklılıklar olan üst sınıf, -her ne kadar belirli kriterleri değişmese dahi- genişleyen bir sosyal sınıf konumudur ve yapısı üyelerinin profilinden dolayı daha da karmaşıkmaktadır.

Toplumsal yaşam tarzının özellikle finansal açıdan dönüşümü, homojen bir üst sınıf imajının oluşmasını engelleyerek, Goldthorpe’un sınıflara ilişkin şemasında üst sınıf yerine bir “hizmet sınıfı”ndan bahsetmesine neden olmaktadır (Giddens,

2018: 351). Hizmet sınıfı içerisinde; üst düzey uzmanlar, yöneticiler ve görevliler (profesyoneller) ile büyük yöneticiler ve mal sahiplerinden meydana gelmektedir. Profesyoneller, müdürler ve üst düzey yöneticileri konumlarını büyük ölçüde, sahip oldukları “referanslar” -dereceleri, diplomalar ve öteki nitelikler- sayesinde elde ederler (Ünal, 2018: 105). Görece güvence altında ve kazancı bol işlerde çalışırlar. Üst sınıf zenginlerin profili zamanla değişmektedir. Bu değişimde özellikle yeni iş alanlarının ortaya çıkması etkili olmaktadır (Giddens, 2018: 356).

Sektörel dağılımın çeşitlenmesi- Sosyal medya, internet, bilgisayar yazılımı gibi alanlardaki iş fırsatları ekonomik geliri yüksek işler olmak ile orta sınıfta yer alan bir kişinin üst sınıfa hareketliliğine imkân tanıyan yeni iş alanlarıdır. Özellikle günümüz sosyal medya platformları ile *influencer*’ların³⁸ sayısındaki artış üst sınıfa yönelik girişimleri arttırmış görünmektedir. Sosyal medya “fenomen”i piyasasında bireyler hızlı bir şekilde ve kısa süre yüksek gelir elde etme çabası içindedirler. Üst sınıflar eğer gelir temelli değerlendirilirse bu kişilerin geçici de olsa bu sınıfa yükselebildiklerini söylemek mümkündür. Türkiye’de Romanlar arasında da sosyal medya platformlarını kullanarak ekonomik anlamda hareketlilik sağlayan *influencer*’lar da bulunmaktadır.

Yaş dağılımının çeşitlenmesi- Yeni zenginlerin büyük çoğunluğu genç nesilden oluşmaktadır. Bazıları aile serveti üzerinden ön plana çıkarken bazıları da -yüksek bir kesim- kendi zenginliğini özellikle yeni iş ekonomisi ile artırmaktadır. Bir YouTuber³⁹ bir milyondan fazla kullanıcıya/aboneye sahip olabilir ve takipçi sayısını ürettiği içerikle başarılı bir ilişki kurmasını sağlarsa ekonomik olarak yüksek bir konuma geçebilmektedir. “Hızlı” bir toplumsal hareketliliğe maruz kalan bu kişilerin yaşantıları da aynı hızda değişebilmektedir. Örneğin bu YouTuber artık bir fenomen olduğu için kendisine ait bir kurgu ekibi, menajeri, stüdyosu belki de şirketi olacaktır. Üst sınıfa yükseldikçe toplumsal sorumluluğu da aynı doğrultuda

³⁸ Sosyal medya platformlarında geniş takipçi kitlesine sahip kişilerdir. Kişisel yaşamları ile takipçilerini olumlu ve olumsuz yönde etkileme kapasitesi güçlü olan aktörlerdir. Sosyal medya platformlarındaki içerikleri sayesinde toplumsal olarak “fenomen” statüsünde değerlendirilmektedirler.

³⁹ YouTube adlı video tabanlı sosyal medya platformunda abone sayısı yüksek olan ve bu aboneleri etkileme kapasitesi güçlü olan içerik üreticiler.

artmaktadır. Tez açısından genç elit Romanlar diyebileceğimiz bir kesim bulunmaktadır. Bu kişiler özellikle siyasette aktif rol almakta ve toplumsal konumlarını güçlendirmektedirler.

Toplumsal cinsiyet dağılımının çeşitlenmesi- Geçmişte kadınlar kısıtlı sektörlerde iş imkânı bulmaktayken günümüzde artık istihdamın her alanında kadın yöneticiler artmaya başlamıştır.

Azınlık dağılımının çeşitlenmesi- Etnik ve diğer azınlık gruplar artık üst sınıflarda sayılarını artırmaya başlamışlardır. Türkiye’de tarihsel olarak Rum kökenlilerin kültür ve ticaret alanında bir üst sınıfa sahip oldukları bilinmektedir. Dünyanın birçok noktasında özellikle Amerika’da siyahların devlet yönetimi başta olmak üzere üst sınıfta çeşitli sınıfsal konumdaki payları artmaktadır. Kültürel azınlıklar ile dezavantajlı olan sosyal kesimler arasında da üst sınıf oluşumu söz konusudur. Türkiye’deki Romanlara bakıldığında yeni zenginlerin sayısı gün geçtikçe artış göstermektedir. Her ne kadar dışlanma ve damgalanma kaynaklı kimlik sorunları devam etse de özellikle topluluğun dışa açılma pratiklerinin artması, genç Romanların eğitim-öğretime önem vermesi, piyasa koşullarına uygun işlere hızlı adapte olunması, siyaset kurumu ile olan ilişkilerinin artması gibi nedenlerden dolayı üst sınıf yeni zengin Romanların sayısı da artmaktadır.

2.1.4.2.Orta Sınıf(lar)

Modern toplumda sınıf konusunda hakkında en çok tartışma yapılan ve eleştiri getirilen sınıf türüdür. Gelişmiş toplumlarda nüfusun büyük bir bölümünün toplandığı alt ve üst sınıf arasında yer alan tek bir orta sınıf yoktur. Orta sınıf bir toplumdaki gelişmişlik düzeyini de yansıtmaktadır (Lu, 2024: 157). Liberal demokrasiler gelişmiş bir orta sınıfı gösterge olarak almaktadırlar. Ancak bazı eleştirilerde orta sınıf bir erime potası olarak anlaşılmaktadır ve toplumsal diyalektiği pasifize ettiği düşünülmektedir.

Alt ve üst sınıf ile sürekli alışveriş halinde olan orta sınıfın, toplumsal dinamiklerin ve değişimin okumasına imkân veren bir sosyolojisi bulunmaktadır. Orta sınıf daha az mülk sahibi olmalarına rağmen işleri sayesinde elde ettikleri bir miktar yüksek gelir, prestij ve otoriteye sahip olan bir sınıftır (Berber, 2003: 227).

Orta sınıflardaki artış tabakalar arası sert eşitsizliklerin azaldığını, bireylerin toplumsal hareketliliği için elverişli bir alanın oluştuğunu ve demokratik içerikli bir politik atmosferin varlığına kısmen işaret etmektedir. Özellikle, geniş ve etkili bir orta sınıf, sağlam ve istikrarlı bir toplumsal ve siyasi düzen için kritik öneme sahiptir (Kemerlioğlu, 1996: 6). Çünkü orta sınıf genellikle eğitilmiş, kol gücü yerine zihinsel işlerle uğraşan, “beyaz yakalı” hizmet sınıfından oluşmaktadır.

Orta sınıfı işçi sınıfından ayıran iki temel özellik bulunmaktadır (Bilton vd., 2009: 104); (1) Maddi avantaj: Orta sınıf meslekleri işçi sınıfının yaptığı işlerden önemli ölçüde daha fazla maddi avantajlar sağlar: Bu meslekler sadece iyi ücretli değil, fakat aynı zamanda daha güvencelidir ve orta sınıfa sağlık hizmetinden yararlanma, eğitim ve konut maliyetlerini karşılayabilme imkânı kazandırır. Hem daha sağlıklıdır hem de daha fazla özerklik ve sorumluluk içerirler. Bu sınıfın kariyer beklentisi varken işçi sınıfının herhangi bir kariyer beklentisi yoktur. (2) Kültürel avantaj: Orta sınıf, bilhassa profesyonel, kamusal ve idari gruplar içinde olmak üzere önemli ölçüde yüksek eğitim ve yetişme düzeylerinden kaynaklanan kültürel avantaja sahiptir.

Sınıf tabakalaşmasında bir ara sınıf olan orta sınıf da tıpkı üst sınıftaki bölünme gibi kendi içinde “ne zamandır yer aldıklarına” göre iki geniş gruba ayrılmaktadır: Birinci grup eski orta sınıf girişimci, mülkiyet sahibi burjuvayken, yeni orta sınıf maddi sermaye sahipliğine göre değil, aksine kültürel sermayeye - vasıf, uzmanlık ve eğitsel erişim- göre tanımlanmaya başlanmıştır (Bilton vd., 2009: 104). “Eski” mülk sahibi ve “yeni” mülksüz orta sınıflar arasında tarihsel ve siyasi ayrım bulunmaktadır. Birinci grup “yerleşik” olan orta sınıftır. Orta sınıf, küçük ve bağımsız mülkleri korumak uğrunda büyük mülk sahipleriyle savaşmasına karşılık, beyaz-yakalı işçilerden kurulu yeni orta sınıf, son zamanların kapitalizmindeki ücretli işçiler gibi, başlangıçtan beri iş güvenliği için geniş mülkiyete tâbi olmuşlar (Mills, 1964: 128). Yeni orta sınıfta çok çeşitli meslekler bir aradadır. Bir memur ile amiri ve hatta onun bağlı bulunduğu Bakanlık bürokratları da orta sınıfa içerisinde sayılabilmektedir. “Eski orta sınıf” genellikle küçük burjuvazi (*petite bourgeoisie*) ve bağımsız profesyonellerle göndermede bulunurken, “yeni orta sınıf”, orta sınıfın diğer tüm kusurlarına göndermede bulunur; yani hep birlikte hizmet sınıfını

oluşturan ücretli profesyoneller, idareciler ve yetkililer, daha marjinal bir orta sınıf oluşturan rutin, kol emeğini kullanmayan çalışanlar vb. (Marshall, 1999: 548).

Kemerlioğlu (1996: 86-87) “yeni orta sınıf”ın toplumsal yapı içindeki konusu ve görevleri konusunda ayırt edilebilen dört kuram olduğunu ifade etmiştir:

“Birinci Kuram: Yeni orta sınıf eski yönetici sınıfın bir uzantısıdır. Tarihsel bakımdan, memurluk mesleklerinin büyük çoğunluğu devletteki, ticaretteki ve endüstrideki yönetim onumlarından çıkıp gelmiştir. İkinci Kuram: “Yeni orta sınıf” proletaryanın bir uzantısı değilse bile, yönetici sınıftan daha çok işçi sınıfına yakındır. Beyaz yakalıların yapısal konumlara giderek ücretli işçilerinkine yaklaşmakta ve onları işçilerden ayıran statü konumları zayıflamaktadır. Üçüncü Kuram: “Yeni orta sınıf” toplum içinde oranını ve gücünü artırmayı sürdürecektir ve zamanla siyasal bakımdan bağımsız bir sınıf durumuna gelerek, geleceğin yönetici sınıfı olacaktır. Dördüncü Kuram: “Yeni orta sınıf” toplum içindeki sayısını ve gücünü artırarak, farklı sınıflar arasındaki dengeyi ve düzeni sağlayan ana güç durumuna gelecektir. Sınıf çatışmasını ortadan kaldıran, yeni dayanışma aracı olacaktır” (1996: 86-87).

Yeni orta sınıf ile ilgili bu kuramlardan üçüncü ve dördüncü olanları her ne kadar orta sınıfın gücünü olumlayan tartışmalar olsa da nihayetinde orta sınıfın üstünde bir yönetici sınıf varlığı sürekli olacağı için kabul görmemektedir. Ancak birinci ve ikinci kuramlarda orta sınıfın bir kısmının yönetici sınıftan geldiği ve bir kısmının da işçi sınıfı tarafından olduğu tarihsel gerçekliklerdir. O nedenle daha kabul edilebilir görünmektedirler.

Orta sınıf ayrıca kendi içinde tıpkı üst sınıftaki alt, üst ayrımı gibi üç farklı kesime ayrılmaktadır:

“(1) Eski orta sınıf: Kendi işlerinin başında olan küçük dükkân sahipleri, küçük iş sahipleri ve küçük çiftçilerden oluşmaktadır. Eski girişimci orta sınıf olarak da tanımlamak mümkündür. Bunlar üretim araçlarının hem sahipleri hem de çalışanları olmaları nedeniyle diğer tür orta sınıf kesimden ayrılmaktadırlar. (2) Yukarı orta sınıf: Yöneticilik ya da profesyonel konumda olanlardan oluşmaktadır. Geniş bir gruptur ve yüksek eğitim almışlardır, sosyal ve siyasal konularda liberal görüşü benimsemektedirler. (3) Aşağı orta sınıf: Büro elemanları, satış temsilcileri, öğretmenler, hemşirelerden oluşan heterojen bir kesimdir. Statü özellikleri bakımından teknik yeterliliklere sahip, eğitilmiş bir kategori olmalarına karşın, almış oldukları ücretler ve haklardan dolayı işçi sınıfı konumuna yakındırlar” (Ünal, 2018: 112).

Orta sınıf varlığını sürdürmede farklı süreçlerle karşılaşmaktadır (Ünal, 2018: 116). İlk olarak, eğitimden gelen başarı, orta sınıf işleri elde etmenin önemli bir aracı olmasından dolayı eğitimde başarılı olamayan orta sınıf kökenli çocuklar emek piyasasında statülerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalarak, aşağı doğru

toplumsal hareketliliğe maruz kalırlar. İkinci olarak, eğitimde gösterilen başarı birincinin tersine geleneksel işçi sınıfı kökenli kişiler için yukarı doğru sosyal hareketlilik ile sonuçlanabilmektedir.

Orta sınıf sosyal ve kültürel sermayenin geniş biçimlerini orta sınıf çocuklara sağlamayı başarabilirse kısmen ayrıcalıklı ve statüyü elinde bulundurabilecektir. Günümüz toplumunda orta sınıf gittikçe genişleyen, “gevşek” bir sınıftır; içindeki sosyal hareketlilik ve sirkülasyon diğer sınıflardan daha yüksektir. O nedenle orta sınıfın belirli bir yaşam tarzı ya da gösterge üzerinden sosyal kapanma uygulama potansiyeli de zayıflamıştır.

Orta sınıflaşma ve Romanlar- Tez açısından orta sınıf, Roman vatandaşların dezavantajlı konumlarından yükseldikleri bir ara sınıftır. Tezin hedef görüşmeci kitlesi etnik Roman kimliklerini reddetmeyen orta ve üst sınıf Roman bireylerden oluşmaktadır. Ayrıca Romanlar üzerinde inşa edilmiş bir damgalanmış imaj bulunmaktadır ve bu imaja göre “bütün Romanlar ya da Çingeneler yoksuldur gibi” görünmektedir. Roman vatandaşların, özellikle kentlerdeki keskin mekânsal ayrışma ve fırsat eşitsizliklerinden dolayı gelir düzeylerinde ve istihdama katılma süreçlerinde problemlerin olduğu kamu politikaları tarafından da kabul edilmiş bir sosyal gerçekliğe sahiptir. Bu tez çalışması ile Romanlar arasında bir “orta sınıf”ın varlığının düzeyi de gösterilmeye çalışmaktadır. Romanlar arasındaki orta-sınıflaşmanın artıyor görünmesi, Romanlar için farklı gelişmelere imkân sağlamaktadır. Orta sınıflaşmış bir Roman artık sahi olduğu vatandaşlık haklarının bilincine varmış görünmektedir ve talep etmesini öğrenmiş varsayılmaktadır. Devlet kurumları ile kurduğu ilişki sadece sosyal yardımlar düzeyinde değildir; artık eşit yurttaşlık ve temel haklarının yerine getirilmesini de her türlü sosyo-kültürel ve siyasal alanda paylaşabilmektedir. Mevcut durumda özellikle sınıfsal hareketlilikte statüyü (prestij, saygınlık) motivasyon kaynağı olarak alan orta ve üst sınıf Romanlar, sivil toplum üzerinden varlıklarını görünür kılmaya ve mücadele etmeye başlamışlardır.

Tez açısından önemli bir nokta da orta ve üst sınıflaşma ile sosyal ve kültürel sermayenin artması arasında doğru orantının bu kişiler üzerinden anlaşılabilmesidir. Romanlar özellikle kurdukları bürokratik ve siyasi ilişki ağları ile kentsel alanda

(yerelde) önemli bir sosyal sermayeye sahip olmaya başlamışlardır. Bunun başlangıç noktası, siyasal olarak belediye meclis üyeliklerine kabul ile olmuştur. Kent yöneticilerinin ve siyasetin Romanları odağına almasının sebebi de Romanlar arasındaki bu orta ve üst sınıf hareketliliğidir. Orta sınıflaşmanın dezavantajlı gruplar açısından somut avantajları Romanların sosyal hareketliliğinde keşfedilebilecektir.

Romanların orta ve üst sınıflaşması ne tür toplumsal değişiklikleri beraberinde getirmektedir? Örneğin kendini artık içinde büyüdüğü mahallenin sınıfsal yapısına ya da tabakasına ait hissetmeyen biri yaşam tarzını da yeni sınıfına uydurmaya çalışabilmektedir. Oğlu veya kızının okulunu değiştirerek öncelikle alt sınıftaki dezavantajlılığı yeniden ürettiği düşündüğü eğitim bakımından kültürel sermayesini güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Orta sınıflaşma ile artık kendilerini birer temsil olarak hissedebilmektedirler. Toplumsal sorunların taşıyıcısı olarak da rol alabilmektedirler. Tüm bu süreç aslında bünyesinde bulgular kısmında yer verileceği gibi birçok sosyal sorunu ve travmayı da barındırmaktadır.

Sonuç olarak orta sınıf kavramı her ne kadar literatürde farklı boyutları ile tartışılmaya devam etse tez açısından önemi gelir düzeyinde meydana gelen değişim ile dönüşen yaşam tarzlarının niteliğinin keşfedilmesi ile ilişkilidir. Orta sınıfın sonunun gelip gelmediği bu noktada Romanlar için önemli değildir; ancak orta sınıf olmak ile kazanılan bazı değerlerin topluluk temelli karşılaştırmalı anlaşılması bu tez kapsamında mümkündür.

2.1.4.3.İşçi Sınıfı (Bağımlı Sınıf), Alt Sınıflar ve Sınıf-altı Kavramı

İşçi sınıfı, orta ve üst sınıfların aksine, düşük sosyo-ekonomik güvence ve ücretlere çalışan kişilerden oluşan, en güçlü topluluk duygusuna sahip olan sınıftır. Sanayileşme ile özellikle endüstrileşmenin gelişmesinde etkili olan demir-çelik üretimi, madencilik gibi alanlarda sınıfsal oluşumları başlamıştır. İşçi sınıfı üyeleri “mavi yakalılar” olarak da tanımlanmaktadırlar. İşçi sınıfını tanımlayan temel öge emek gücünü ayrı zaman miktarlarıyla (saat başı ücretle) ya da bir ücret karşılığında (parça başı) üretim yapmak üzere satmasıdır (Marshall, 1999: 361). Bu sınıf üyeleri kendi sınıflarının farkındadırlar ve kolaylıkla kendileri gibi olmayan orta ve üst sınıflardan ayrılmaktadırlar. Bir memur ile bir taşeronda çalışan bir belediye işçisi

arasındaki fark ayırt edilebilmektedir. Bu ayrım salt gelir düzeyi ya da mesleki saygınlık ile ilgili değildir; sahip olunan sosyal ve kültürel sermayenin de zayıflığından kaynaklanmaktadır.

İşçi sınıfı kol gücüne dayanan işlerde çalışırlar ve gelirleri düşüktür. Düşük gelir ile mal-mülk sahiplikleri de zayıftır. İşçi sınıfı belirsiz yapıda değildir; tıpkı orta ve üst sınıfta olduğu gibi kendi içinde farklı düzeylerde ayrılmış durumdadır. Niteliğe yani sahip olduğu vasıflara göre işçiler ikiye ayrılmaktadır:

“Nitelikli/vasıflı işçiler: Yukarı işçi sınıfı olarak tanımlanan bu grupta nitelikli işçiler yani vasıflı işçiler bulunmaktadır. Bu gruptaki işçiler diğer mavi yakalılardan daha yüksek ücret almaktadırlar. İş güvenceleri ve çalışma koşulları da diğerlerinden kalite olarak daha yüksektir. Vasıflı işçiler genellikle çıraklık eğitiminden geçerek meslek sahibi olmuşlardır. Tesistatçılar ve elektrik teknisyenleri gibi “altın bilezik” sağlayacak düzeydeki işler bu sınıfın mesleklerine örnek olarak gösterilebilmektedir. Nitelikli işçiler ile ilgili “emeğin aristokrasisi” ya da “işçi aristokrasisi” kavramları da kullanılmaktadır” (Marshall, 1999: 361).

“Yarı-nitelikli ya da niteliksiz işçiler: Aşağı işçi sınıfı olarak tanımlanabilecek bu kategoride işçiler çok az bir eğitim gerektiren niteliksiz ya da yarı-nitelikli emeğe dayanan işleri gerçekleştirmektedirler. İş güvencesi bakımından daha zayıf haklar ve ortam sunan bu işlerde işçilerin kazandığı gelir de oldukça düşüktür” (Ünal, 2018: 118).

Merkezde ve çevrede bulunan sektörler de işçilerin çalıştıkları işlerde etkili olmaktadır. Çalışılan işler, tam zamanlı ya da yarı zamanlı, sürekli ya da geçici ve işçilerin sahip oldukları iş güvencesine göre farklılık göstermektedir (Ünal, 2018: 118). Bu farklılıklar merkez-çevre düzeyinde ortaya çıkmaktadır. Merkezde yer alan sektörler genelde tam zamanlı, sürekli ve iş güvencesi açısından yüksek niteliklere sahipken; çevrede bulunan sektörler düşük ücretli, yarı-zamanlı, geçici ve iş güvenliği zayıf nitelikteki işlerdir.

İşçilerin konumları ile ilgili bir diğer ayrım türü de *birincil (asli) emek piyasasında* çalışan işçiler ile *ikincil emek piyasasında* çalışan işçiler arasındadır. Bazı işçiler diğer işçilere göre daha yüksek kazanç elde ederler. Bunlar birincil emek piyasasında olan vasıflı işçilerdir. İkincil emek piyasası ise düşük ücretli, güvencesi fazla olmayan çoğu kadınlardan ve etnik azınlıklardan olan işçilerden oluşmaktadır (Marshall, 1999: 361).

İşçi sınıfı toplumsal anlamda literatürde çoğunlukla mekân olarak Avrupa merkezli bir sınıftır. Amerika’da işçi sınıfı gelişmemiştir. Bunun farklı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Marxçı dünya görüşü Avrupa’da etkili olabileceği bir kitleye sahip olmuştur ancak Amerika’da durum oldukça farklıdır. Amerika’da işçi sınıfı profili “mücadelen yoksun”, “bireyci” bir duygu ile hareket etmektedir ve koşullar itibari ile refah seviyesi Avrupa’daki yoksul işçi sınıfına göre yüksektir. Feodal kurumların yokluğu ve sınıflar arasındaki toplumsal mesafenin azlığı Amerika’da Marx’ın kullandığı haliyle bir işçi sınıfının oluşumunu engellemiştir (Ünal, 2018: 119). Amerika’daki işçi sınıfının pasif görünümüne itirazlar da gelmiştir (s.120). İşçi sınıfının yeniden-üretimi ile ilgili farklı düzeylerde tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu tartışmalardan biri de küçülen işçi sınıfı hakkındadır. Günümüzde özellikle sanayide otomasyona geçilmesi ile mavi yakalılara olan ihtiyaç da azalmış görünmektedir. Örneğin büyük beyaz eşya markaları artık vasıflı bir işçi yerine en alt düzey işçisini tekniker olarak belirlemeye başlamıştır. Fabrikalarda otomasyona entegre robotik sistemler kol gücüne dayanan işleri yapmakla tanımlanan işçi sınıfının rolünü zayıflatmıştır. Sonuçta fabrikalarda üretim dışında emeği ile baş başa kalan ve gittikçe de küçülen bir işçi sınıfı söz konusudur.

İşçi Sınıfı ve Romanlar- Romanlar arasında işçi sınıfı kriterlerine uyan kişi sayısı da az görünmektedir. Yani Romanlar ile ilgili meslekler ve gelir tabanlı bir sınıf ölçümü yapıldığından bildik işçi sınıfı olmayan, olsa dahi istihdama kayıtlı olmayan işçilerin sayısı fazladır. Bunlar aslında yoksul vatandaşlardır. Romanlar arasındaki sınıfsal hareketliliğin yönüne bakılacak olursa da alt sınıf ile orta sınıf arasındaki mesafenin uzaklığı dikkat çekmektedir. Kişi alt sınıfta ve yoksuldur. Sosyo-ekonomik olarak hem fiziksel olarak iş piyasasından hem de sosyal dünyadan “etnik kimliği” dolayısıyla dışlanmıştır. Yoksulluk ve bu dışlanma bariyerini aşabilmesi için elinde sihirli bir değnek bulunmamaktadır. Uzun soluklu bir mücadele ile ancak yoksul alt tabakadan belki işçi sınıfına geçebilmektedirler.

Roman vatandaşların birçoğu geri dönüşüm, hurdacılık, süpürgecilik, elekcilik, tarım işçiliği (Önen, 2012) gibi işleri yapmaktadırlar. Bu işlerin sosyal güvencesi olmamakla birlikte süreklilikleri de bulunmamaktadır. Ayrıca eğitim ile kazanılmış işler değildir. Tamamen vasıfsız işlerden oluşmaktadırlar. Doğrudan

kol, beden gücünü esas olan iş gruplarıdır. Çalıştıkları işlerin niteliksizliğinden dolayı Roman vatandaşlar İŞKUR ve Belediyeler ile temas kurup geçici ve sürekli istihdam programlarına dâhil olmak istemektedirler. Hatta bazı il ve ilçelerde Romanlar için kontenjan açıldığı da bilinmektedir. Ancak özellikle Toplum Yararına Çalışma Programı (TYP) kapsamında Roman vatandaşlara iş imkânı geçici de olsa sağlanmaya çalışılsa da bu işlerin bitiminde bu kişiler tekrar işsiz kalabilmektedirler. Buradan önemli olan TYP programına alınan Romanların sayısıdır. Kısacası Romanlar arasında gelişmiş bir işçi sınıfı yerine zanaatkârlardan oluşan bir sınıf durumu söz konusudur. İşçi sınıfı olabilmeleri için de belirli kriterlere bazı zamanlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin yazma bilmeyen bir kişi elinde diploması yoksa bu kişinin en alt düzeydeki bir işe girme şansı dahi zayıflamaktadır.

Alt sınıflar sosyal sistemde en alt düzeyde yer alan sınıfsal kategoridir. Yoksulluk ve işsizlik alt sınıfların diğer sınıflardan ve toplumun diğer üyeleri tarafından ayırt edilebilmelerini sağlamaktadır. Alt-sınıf, “marjinalleşmiş bir topluluk” olarak ya da toplumun genelinin büyük bir kesiminin sürdürdüğü yaşam tarzının “dışında” şeklinde tanımlanmaktadır (Giddens, 2018: 361). Hiçbir malı-mülkü, işi ve geliri olmayan alt sınıflar toplumsal yaşamda imkânlara erişiminde problemler yaşayabilmektedirler. Yoksulluk ile bütünleştikleri için maddi yaşam koşulları sürecindeki geçinme dışında bütün eylemler onlar için artı bir alandır. Anne babası işsiz olan bir kişinin sağlıklı bir eğitim almasını beklemek sorunlu bir düşüncedir. Alt sınıflar genellikle kentlerin periferisinde kümelenmişlerdir. Yaşadıkları mekân çoğunlukla getto, varoş, gecekondu vb. ifadeler ile tanımlanmaktadır. Alt sınıfı kavramının sosyolojik içeriğinin bazı yazarlarca sert ve olumsuz bir imajı içermesi bu tanımlama yerine sosyal dışlanma kavramının kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Alt sınıflarda geçim ve hizmet genellikle kamu politikaları ekseninde yürütülmektedir. Bu şekilde göreceli yoksulluk içinde olan alt sınıfların, varlığı esasında sosyal sistem tarafından kontrol edilmektedir (kontrollü yoksulluk). Alt sınıflar bir yoksulluk kültürüne ve mahrumiyet döngüsüne (işsiz bir ailenin eğitimsiz çocuğu yoksulluğu yeniden üretir) sahiptirler. İktisadi sistemin “yedek işgücü” olarak toplumun kenarında bekletilmektedirler. Alt sınıflar genellikle etnik

gruplar/azınlıklar ile hareket etmektedir. Örneğin Amerika’da siyahlar ve Avrupa’daki göçmenlerin çoğu tarihin belirli süreçlerinde alt sınıf mensubu olarak görülmüşlerdir. Günümüzde bu tür ayrımı yapmak zor olsa da özellikle Türkiye ve Avrupa’da Romanlar/Çingenerler yoksul alt sınıf bir kesim olarak tanımlanmaktadır.

Roman vatandaşlar genellikle literatürde alt sınıfta yaşayan gruplar olarak değerlendirilmektedirler. Bu bakış açısının oluşmasında etkili olan unsurlar yoksulluk ve işsizliktir. Ayrıca ölçümü zor olan ve hem Amerika hem de Avrupa’da deneyimlenmiş olan etnik kimlik, ırk faktörü de aynı şekilde Roman vatandaşların alt sınıf olarak görünmelerinde etkili olmuştur. Roman/Çingene kimliği ile yoksulluğun birleşmesi Romanlar açısından sosyal dışlanmaya bir zemin hazırlamıştır. Zaten içinde bulundukları sosyo-ekonomik koşullardan dolayı dışlanmaya maruz kalan alt kesimler bir de kendileri hakkında inşa edilmiş damgalanma ile de mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Alt sınıfta yer alan Romanlar genellikle dezavantajlı sosyal kesimler olarak tanımlanmaktadırlar. Hatta üretilen kamu politikalarında da doğrudan alt sınıf Romanlara odaklanmış çalışmalar yerine dezavantajlı üst başlığına sıkıştırılmış bir politika izlenmektedir (İKG, 2017). Bu noktada yaşlılar, engelliler, şiddet mağduru kadınlar gibi sosyal hizmet sınıfında dezavantajlı ve kırılgan gruplar arasına yoksulluk ekseninde Roman vatandaşlar da dâhil edilmektedir. Bu bakış ile doğal olarak bütün Romanların alt sınıftan olduğu gibi bir varsayım üretilmektedir ancak bu tez çalışması bu ve benzeri varsayımları, genelleştirmeleri problematize etmektedir.

Sınıf altı kavramı sıradan alt sınıf yerine toplumun en yoksul kesimlerinden oluşan ve sınıf sisteminin de altında bulunan sınıftır. Bunların görünürlüğü çok daha keskin olmak ile iktisadi olarak mutlak yoksulluk içindedirler. Sosyal yardımlardan dahi faydalanamamaktadırlar. Bu kişiler oldukça kötü yaşamsal koşullarda yaşamaktadırlar ve çoğu zaman sınıf analizlerine dâhil edilmezler. Hatta sosyal hiyerarşinin altında olmaktan ziyade dışında olarak görülmektedirler. Sınıf altı konuma düşme ihtimali yüksek olan gruplar (Ünal, 2018: 126) ise (1) düşük ücretli, geleceği güvencesiz işlerde çalışanlar, (2) yaşlılar, (3) tek ebeveynli aileler ve (4) etnik azınlıklar ve göçmen işçilerden (örneğin bazı ‘Suriyeliler’) oluşmaktadır. Burada farklı boyutları ile eleştiri getirmek de mümkündür. Sınıf altı kavramı sıradan

alt sınıf yerine toplumun en yoksul kesimlerinden oluşan ve sınıf sisteminin de altında bulunan sınıftır. Bunların görünürlüğü çok daha keskin olmak ile iktisadi olarak mutlak yoksulluk içindedirler. Oldukça kötü yaşamsal koşullarda yaşamakta olan bu kişiler sosyal yardımlardan dahi faydalanamamaktadırlar.

Romanlar/Çingeneler ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda onların alt sınıf ile sınıf-altı bir topluluk olarak gören çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle bazı bölgelerde bazı Romanların göçebe yaşamaları, günü birlik kazançla uğraşmaları, devletten kısmen yardım almaları bir kısmının sınıf-altı olarak görünmesine yol açmaktadır. Sosyal hizmetlerdeki saha çalışmalarında bazı kişilerin oldukça kötü sosyal ve fiziksel koşullarda yaşadıkları görülmüştür. Bu kişilerin sosyal durumlarının iyileştirilmesi ve refah düzeylerinin artırılabilmesi içi sürdürülebilir politikaların üretilmesine ihtiyaç vardır. Siroma Projesi (İKG, 2017) bir noktada özellikle dezavantajlı sosyal konumda olan kesimlere ve ağırlıklı olarak da yoksul Roman vatandaşlara yönelik, eğitim, sağlık ve istihdam programları önermiştir. Bir kişinin sosyal hayatında değişiklik yapılması ve bu kişiden de doğal olarak sosyal hareketliliğe dâhil olması isteniyorsa bu kişinin asgari düzeyde becerilere sahip olması gerektiği görülmüştür. Örneğin en düşük maaşlı, sosyal güvencesi olan bir işe girebilmek için ilkokul diploması zorunlu kılınmıştır. Ancak dezavantajlı Roman gruplar arasında okuma-yazma oranı ya çok düşük ya da hiç yoktur. O nedenle bu kişilere Halk Eğitim Merkezleri aracılığı ile öncelikle okuma-yazma kursu verilmesi gerektiği önerilmiştir.

Sosyal tabakalaşmadaki sınıflar arasında hareketlilik de tez çalışması açısından kritik önemdedir. Tabakalar arasındaki sınıfsallaşma sürecini ifade eden sosyal hareketlilik ile hareketlilik kavramının sosyolojik mahiyetinin ne olduğu, bir sınıftan diğerine geçişin koşullarını oluşturan yaşam şansları ve hareketliliğin sonuçları bağlamında yaşam tarzlarının ne anlama geldiği ve hangi faktörlerin sosyal hareketliliği kolaylaştırdığının/zorlaştırdığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sosyal hareketlilikte etnik kimliğin rolüne dair tartışma yapılarak orta ve üst sınıf Romanları ortaya çıkaran koşulların sosyal hareketlik bağlamında bütünsel ve özgün bir resminin sunulması da tezin anlaşılması için elzemdir.

2.2. Sosyal Hareketlilik, Yaşam Şansları/Tarzları ve Etnisite Sermayesi

Türkiye’deki orta-üst sınıf Roman elitlerin sosyal hareketlilikleri sahip oldukları yaşam şansları ve bu çerçevede kendilerini farklılaştırdıkları yaşam tarzları ile doğrudan ilişkilidir. Yaşam şansları, Romanların sosyal hareketliliğini etkileyen faktörler(nedenler) olarak, yaşam tarzları ise hareketlilik sürecinin çıktıları şeklinde formüle edilmiştir. Ayrıca bireyler sahip oldukları etnik kimlikleri sosyal hareketlilikte “etnisite sermayesi” olarak farklı düzeylerde avantaj edebilmektedirler. Sonuçta genel olarak sosyal hareketliliği sağlayan ve engelleyen(zorlaştıran) koşullar ile etnik azınlıkların sosyal hareketliliğine dair özgün bir katkı ve tartışma yapılmaktadır.

2.2.1. Sosyal Hareketlilik ve Sosyal Hareketliliğin Ölçülmesi

Sosyal tabakalaşma toplumsal yapının özelliklerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Sosyal hareketlilik ise tabakalar arasındaki yer değiştirmelere odaklanmıştır. Hareketlilik, tüm sınıfların veya diğer büyük sosyal grupların (örneğin, kast hareketliliğinde olduğu gibi) yükselişi ve düşüşü veya sınıfların sınırları boyunca hareketlere göreli açıklığı meselesi olabilmektedir (Turner, 2006: 576). Kabaca her türlü sosyal ve kültürel varlığın sosyal ve fizik evrende bir konumdan başka bir konuma geçmesi olarak tanımlanmaktadır. Dar anlamıyla da hareketlilik bir (alt) tabakadan diğer (üst) tabakaya geçiştir. Sosyal konumlar arasında gerçekleşen hareketliliğin yoğunluğu, yaygınlığı ve çapına göre tabakalaşmanın biçimini ve yapısını belirlemektedir. Tabakalaşmanın kast, zümre ve sınıf olarak kategorize edilmesi tabakalar arasındaki ve içindeki yaygınlığı ve yoğunluğuna göre gerçekleştirilmiştir. Kast sisteminde hareketlilik yoktur; zümrelerde (stand) yarı-açık bir hareketlilik vardır; sınıf sistemi ise hareketliliğin açık olduğu bir tabakalaşma sistemidir.

Yönü bakımından sosyal hareketlilik, dikey ve yatay hareketlilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır;

- **Dikey Sosyal Hareketlilik:** Bireyin saygınlık sıralaması (hiyerarşik düzen) bakımından bir toplumsal tabakadan diğerine yükselmesi ya da düşmesini ifade eder. Bir kişi veya grubun tabakalar arasındaki aşağı-yukarı hareketidir (Sunar, 2018b: 276).
- **Yatay Sosyal Hareketlilik:** Kişi veya grupların tabakalarını değiştirmeden bir konumdan diğerine hareketliliğidir. Bireylerin ekonomik koşulları ve yaşam tarzlarındaki temel değişiklik olmaksızın, fiziksel mekân veya meslek değiştirmelerini ifade etmektedir (Sunar, 2018b: 276).

Zaman bakımından sosyal hareketlilik kuşaklar-içi ve kuşaklar-dışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır;

- **Kuşaklar-içi Sosyal Hareketlilik:** Kişinin kendi bireysel yaşamında göstermiş olduğu sosyal hareketliliğe (üst sınıfa çıkma, alt sınıfa düşme vb.) denir. Bir kişinin kendi biyografisi içerisinde sosyal saygınlığının değişmesidir. Bir firmada çalışan bir işçinin zamanla kendi firmasını açması bu duruma örnek gösterilebilir (Sunar, 2018: 276).
- **Kuşaklar-arası Sosyal Hareketlilik:** Baba-oğul veya dede-torun arasındaki yatay ve dikey hareketlilik farkını ifade etmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 146). Bir kişinin ebeveynlerine göre sosyal saygınlığının değişmesidir (Sunar, 2018b: 277). Bu hareket, bir bireyin yaşamı içinde gerçekleşebilir (örneğin, memur olarak işe başlayan ve sonunda genel müdür olan kişi), bu durumda sosyologlar nesiller arası hareketliliğe atıfta bulunmaktadır (Saunders, 1994: 69). Bir inşaat işçisinin oğlunun akademisyen olması kuşaklar arası yukarı doğru bir hareketliliktir. Orta ve üst sınıf Romanlar arasında özellikle kuşaklar arasındaki hareketliliğin profili eğitimden, iş hayatına oturma yerinden, çocuklarının eğitim tercihinine kadar benzer birçok değişken ile yaşam şansları ve yaşam tarzları ekseninde hazırlanan sorular neticesinde anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Yön ve zaman bakımından olmasının yanı sıra toplumsal yaşamda mesleki, eğitimsel, ekonomik ve siyasal hareketlilikler de gerçekleşmektedir. Sosyal hareketlilik zamana ve toplumların yapısına göre değişmektedir. Dolayısıyla sosyal

hareketliliğin *yoğunluğu* ve *yaygınlığı* da farklılık göstermektedir (Kemerlioğlu, 1996: 146). Belirli bir zaman dilimi içinde bireylerin ve toplumsal grupların tabakalaşma evreninde aldıkları yolun uzaklığına bağlı olarak belirlenen sosyal hareketliliğin yoğunluğu, toplumsal hareketliliğin ölçüsüdür. Kişinin dikey hareketlilikte değiştirdikleri tabakaların sayısı (alınan mesafe) bir toplumda hareketliliğin yoğunluğunu göstermektedir. Sosyal hareketliliğin yaygınlığı (çapı), bir toplumda hareket eden kişilerin veya grupların toplam nüfus içindeki oranıyla ölçülmektedir. Yoğunluk ve yaygınlığın birleşimi de bir toplumun genel hareketlilik ölçüsünü vermektedir. Yoğunluk ve yaygınlığının toplamına göre toplumlar “kapalı veya açık” olarak nitelendirilmektedirler.

Sosyal hareketliliği ölçmek- Sosyal hareketlilik çok boyutlu ve kapsamlı bir değişim sürecidir. Ölçümünün yapılması ve geçerli-tutarlı bilgilerin toplanması oldukça güçtür. Kemerlioğlu, sosyal hareketliliğin ölçümünün karmaşıklık düzeyini şu örnek sorular ekseninde ifade etmektedir:

“Sosyal hareketliliğin hangi yönleri (ekonomik, siyasal, eğitimsel veya mesleki saygınlık) ölçülecektir? Hareketlilik birimi olarak ne (kişi, aile veya tabaka) seçilecektir? Karşılaştırma birimleri (Örn. baba-oğul, dede-torun, gruplar veya tabakalar) hangileri olacaktır? Başlangıç noktaları olarak hangi dayanaklara (ilk iş, en çok çalışılan iş, son yapılan iş veya en iyi iş) başvurulacaktır” (1996: 150).

En çok tartışılan ve araştırılan hareketlilik türü olan kuşaklar-arası sosyal hareketliliğin önemi şu özelliklerle ifade edilmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 151):

“(1) Baba ile oğulun (ebeveyn ile çocukların) statüleri karşılaştırma birimi olarak kullanılmaktadır. (2) Ebeveyn ile çocukların; eğitim ve gelir düzeyinin siyasal iktidarın mesleğini ve öteki özelliklerini birleştirip belirleme ve ölçme endeksi oluşturabilmektedir ancak sayıları azdır. (3) Kuşaklar arasındaki dikey sosyal hareketliliği çözümleyerek ölçmede ve karşılaştırmalı araştırmaların hemen hepsi değişmez bir ölçü birimi olarak mesleği alıp kullanmaktadır. (Ancak unutulmaması gereken nokta babalar ve oğulların dönemlerindeki mesleklerin yapısı da farklıdır. (4) Sosyal hareketlilik denilince genellikle ve çoğunlukla kuşaklar arası dikey mesleki hareketlilik anlaşılmaktadır. (Burada da dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bunlar hareketliliği ölçmedeki problemlerdendir; Nesnel bakımdan yukarı doğru bir yükselme olarak görünen hareketlilik (dedeleri ve babalarıyla kıyaslanınca), öznel bakımdan (akranlarıyla kıyaslama) yerinde sayma veya gerileyip aşağı doğru bir hareketlilik olarak değerlendirilebilir” (Kemerlioğlu, 1996: 152-153).

Meslek, sosyal hareketliliği ölçmede ve tabakalaşmanın özelliklerini belirlemede kullanılan en geçerli ölçü birimidir. Çünkü her toplumda mesleğe ve mesleki konuma bir değer atfedilmiştir ve bu nedenle her dönemde ve toplumda bir

belirleyici unsur olmuştur. Mesleki saygınlığı ölçü alan çalışmalar oldukça yüksek güvenilirliğe sahiptirler.

2.2.2. Yaşam Şansları: Hareketliliğin Kaynakları

Sosyal yapıda meydana gelen değişimler karmaşık bir süreç olan sosyal hareketliliği etkilemektedir. Teknolojik gelişmeler, göç hareketleri, yetenekler ve tutumlar gibi alanlardaki değişiklikler, toplumsal hareketliliği etkileyen temel süreçlerin başında gelmektedir. Genel anlamda sosyal hareketliliği etkileyen faktörleri Sorokin iki ana grupta toplamıştır:

“Birinci Grup: Gelip-geçici ve yerel etkenlerdir. İkinci Grup: Genel ve yaygın etkenlerdir; (a) Demografik etkenler (Sorokin’e göre üst sınıftaki çocuk doğum oranları düşük olduğu için zamanla üst sınıfta bir boşluk oluşmaktadır. Bu boşluk alt tabakadan üst tabakaya bir hareketliliğe yol açmaktadır) (b) “Ebeveynler ile çocuklarının farklılığı (benzemezliği) (üst tabakadan babaların çocuklarının kendilerinden daha az yetenekli olmaları çocukların aşağı yönde hareketliliklerine neden olurken, alt tabakadan babaların çocuklarının kendilerinden daha yetenekli olmaları çocukların yukarı yönlü sosyal hareketliliğini sağlayabilmektedir). (c) Çevrenin ve özellikle antro-po-sosyal (toplumsal) çevrenin değişmesi (toplumsal değişme ve hareketlilik arasında karşılıklı bir ilişki vardır; birinde meydana gelen değişiklik diğeri hızlandırmaktadır) (d) Toplumsal tabakalar arasındaki yetenek dağılımının yetersizliği (yanlış dağılımı)” (Kemerlioğlu, 1996: 155; Karakaya, 2016: 217)

Toplumsal yapı içerisinde sosyal hareketliliğe neden olan yapısal değişimler doğrudan çok boyutlu bir kavram olan yaşam şansı ile ilişkilidir. Bireylerin sahip oldukları yaşam şansları sosyal hareketliliklerinin yönünü, yoğunluğunu ve sürekliliğini farklı şekillerde etkilemektedir.

Yaşam şansları- Toplumsal tabakalaşma ve sınıf çalışmalarında sıklıkla kullanılan kilit kavramlardan olan yaşam şansı, bireylerin yaşam kalitelerini, hareketlilik koşullarını iyileştirmek için sahip oldukları fırsatlar toplamıdır. Yaşam şansı (*Lebenschancen*) kavramı Max Weber sınıf-statü analizi ile sosyolojik kurama girmiştir. Weber’e göre, gücün (iktidarın) toplum içinde dağıtılmasının ürünleri olan mülk sahipliği ile pazardaki mal ve hizmetleri kullanma hakkı, bireyin hedeflerini sosyal eylem içinde gerçekleştirme “şans”ını belirlemektedir (Marshall, 1999: 815). Weber’in yaşam şansları ve statü grupları kavramını geliştirmedeki temel noktası, Marx’ın ekonomik belirlenimciliğini, bireylerin topluluklar halinde oluşumlarını şekillendiren şeyin, bireylerin yaşam deneyimlerine verdikleri anlam olduğunu

vurgulayan bir toplumsal yaşam açıklamasıyla dengelemek olmuştur (Turner, 2006: 338). Tabakalaşma sisteminde eşitsizlikleri göstermesi bakımından yaşam şansları (Saunders, 1994: 41), kişinin sosyo-ekonomik durumu ile doğrudan ilişkilidir. Bireylerin toplumsal yaşamda erişebildikleri fırsatları (yemek, giyinmek, barınmak, eğitim almak, sağlık hizmeti almak vb.) ifade etmektedir.

Bireylerin sahip oldukları yaşam şansları onların sınıfsal konumlarını ve bu konumlardaki hareketliliklerinin potansiyelini etkilemektedir. Gelir düzeyi düşük bir ailede doğmuş bir kişi ile ebeveynleri doktor olan bir kişinin yaşam şansları eşit değildir. Bu kişilerin eğitim kurumlarına erişimi, sağlık hizmetlerinden yararlanma biçimleri ve hatta sosyo-ekonomik statüleri birbirinden farklı olmaktadır. Dolayısıyla yaşam şansları kişinin kendi elinde olmayan toplumsal koşullarda var olmasını ifade etmektedir. Yaşam şansları çerçevesinde toplumsal sınıfın ya da tabakanın derecesi, konumu kişilerin fırsatlara erişebildikleri kadardır. Eğitimde kaliteli bir okula gidememiş bir çocuğun kültürel sermayesi zayıf olacaktır; sonuçta bu kişinin toplumsal sınıfı ekonomik olarak orta ve üst sınıf olarak görünebilse de statü ve saygınlık düzeyinde alt sınıf kalmaya devam edecektir. Yaşam şansı sınıf çalışmalarında bağımsız değişkendir. İçine doğulan toplumsal dünya kişinin sahip olduğu diğer tüm toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkileri etkilemektedir.

Yaşam şansları bireylerin sosyal tabakalaşmadaki konumlarına göre faydalanabilecekleri fırsat ve olanaklardır. Doğumdan itibaren ebeveynleri aracılığı ile kendisine aktarılan olumlu/olumsuz bir mirastır. Kişinin etnik kimliği, ırkı, cinsiyeti, ailesi vb. birçok unsur bireylerin yaşam şansını doğrudan etkilemektedir. Yaşam şansları yaşam tarzları için bir çerçeve çizerek, yaşam tarzlarının sınırlarını, kapsamını ve kapasitesini belirlemektedir. Yani sahip olunan yaşam şansı ölçeğinde bir yaşam tarzı pratiği gerçekleştirilmektedir. Ancak burada durağan bir determinizmden ziyade dinamik bir etkileşim söz konusudur. Çünkü sahip olunan yaşam şansının zamanla güçlendirilmesi/zayıflatılması ile yaşam tarzları da farklılaşabilmektedir.

Tez kapsamında orta ve üst sınıf Romanların sahip oldukları yaşam şansları, Romanlar arasındaki toplumsal hareketliliğin karakterini anlamada önemli bir gösterge kümesine sahiptir. Özellikle sahip olunan yaşam şansları ekseninde hangi

koşullarda, hangi imkânlar dâhilinde, kaynaklara erişim noktasında, nasıl bir dikey sosyal hareketlilik gerçekleştirildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Roman aktörler, içinde bulundukları toplumsal koşulları ve sahip oldukları fırsatları nasıl betimlemektedirler? Bu ve benzeri birçok soruya yaşam şansı çerçevesinde bulgularda yanıtlar aranmaktadır. Benzer yaşam şanslarına sahip Roman bireylerin orta ve üst sınıfsallaşma pratikleri ile Roman topluluğundan ne düzeyde farklılaştıkları ve sosyal hareketlilik sürecinde özellikle elitleşmelerinde bu nesnel koşulların öznel olarak nasıl değerlendirdiklerine dair örüntüler anlaşılmaya çalışılmaktadır.

2.2.2.1. Ailenin Rolü

Kişinin ailesi, sahip olacağı yaşam şansının boyutlarını ve sosyal hareketlilik sınırlarını doğrudan etkilemektedir. Ailenin sosyo-ekonomik gelir durumunun yüksek olması, doğal olarak gündelik yaşamda birçok hizmete erişim sağlayabileceği anlamına gelmektedir. İyi bir evde yaşayabilir, kendine ait kişisel alanı olabilir, iyi bir okula gidebilir, üniversite sonrası iyi bir meslek sahibi olabilir. Tam tersi bir durum da söz konusudur. Gelir düzeyi düşük ve hane içi nüfusun kalabalık olduğu bir ailede her çocuğun eşit imkânlarla sahip olmasını beklemek oldukça zayıf bir argümandır. Ancak dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de erken yaşlarda, yüksek ve düşük gelirli bireyler arasında bilişsel yetenek açısından neredeyse hiçbir fark olmamasına rağmen, sahip olunan yaşam şanslarından dolayı süreklilik sağlamadaki sorunlardan dolayı sonuçların hızla farklılaşması gerçeğidir (Greenstone vd., 2013: 8). Farklı fırsatlarla doğan benzer yetenekler arasındaki ayrım günümüzde giderek artmaktadır.

Aile içindeki ebeveynlerin varlığı, tutumları, ailenin kurulma biçimi, aile içi ilişkileri ve kardeş yapıları gibi durumlar da yaşam şansını ve sosyal hareketliliği doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin, ebeveynleri ayrılmış olan çocukların psikolojik iyilik düzeyinin daha düşük olduğu, kendi ilişkilerinde daha fazla zorlukla karşılaştıkları, boşanma riskinin arttığı ve aynı zamanda daha düşük eğitim seviyelerine sahip olma eğiliminde oldukları gösterilmiştir (Amato, 2010: 653). Dolayısıyla aile önemli bir yaşam şansı olmasının yanı sıra bireylerin sosyal hareketlilik süreçlerinin nasıl ilerleyeceğinin tayin edildiği ilk aşamadır. Özellikle

ailenin tutumu hanedeki bireylerin eğitimden meslek hayatına kadar toplumsalın her alanına katılımlarında motive edici bir etken olabilmektedir. Aile bu haliyle sosyal hareketliliğin dikey yönde olmasını sağlamayabilen hem hareketliliği zorlaştırabilen bir yaşam şansı olarak görülmektedir.

2.2.2.2. Meslek ve Gelir

Sosyal hareketlilikte üzerinde en çok durulan etkenlerden birisi meslektir. Gelişmiş sanayi toplumlarında, sosyal hareketlilik çalışmaları daha çok göreceli avantaj ve dezavantajları açısından sıralanan mesleklerin yapısıyla ilgilidir (Turner, 2006: 577). Sosyal hareketlilik, belirli bir toplumdaki sosyal statülerin ve mesleklerin genel düzenine bağlı olarak şekillenmektedir. Meslek yapısının değişmesi, iş gücü piyasasındaki mesleklerin oranlarını değiştirmektedir. Meslekler düzeyinde sosyal hareketliliğe yol açan etkenler de şu şekildedir (Bilton vd., 2009: 117);

Doldurulacak değişen sayıda meslek konumları; imalat sektöründeki düşüş ve hizmet sektöründeki artış. Bedensel işlerin azalması ve bedensel olmayan artması ile mesleklerin gelir düzeyleri ve saygınlıkları da yukarı doğru bir hareketliliğe uğramıştır (Kemerlioğlu, 1996: 156).

Bu konumlara erişim ve yerleşme yöntemleri; emek piyasasına giriş giderek daha nitelikli bir hale gelmiştir. Eğitim ve iyi dereceli diplomaların önemi artmıştır. Her ne kadar kriter orta sınıf için sabit tutulmuş olsa bile alt sınıftan gelen başarılı bireylerin bu meslekleri orta sınıfların elinden almaları zor görünmektedir. Dolayısıyla başarılı olan fakat alt sınıflardan gelen dezavantajlı kişiler, engelliler ve farklı etnik kimliklerden gelenlerin hareketliliğine engel oluşturmaktadır. Eğitim şansı ile ilişkili olan diploma genel olarak bireylerin hareketliliğinde önemli bir unsur olarak görünmektedir, ancak bu her sosyal kesim için geçerli değildir.

Gelecek nesillerde bu pozisyonları üstlenebilecek nitelikteki insan sayısı: Ara ve orta ve üst sınıf düzeylerinde orta sınıf yani beyaz yakalı işlerin genişlemesi ancak bu işleri dolduracak yeterli sayıda orta sınıf gencin olmaması, gerekli nitelikleri olan genç işçi sınıfından olanların bu konumlara doğru hareketliliğine imkân sağlamıştır. (Doğurganlık ve üreme oranlarındaki çeşitlilik, yüksek statülü mesleklerdeki işgücü oranlarının artmasına rağmen, bu mesleklerdeki bireylerin düşük üreme eğilimleri

nedeniyle üst sosyal sınıflarda belirgin boşluklara yol açarak, alt sosyal sınıflardan gelen bireylerin bu boşlukları doldurarak yukarı yönlü toplumsal hareketliliğe neden olabilmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 156).

Mesleklerin saygınlığında meydana gelen değişim: Bazı mesleklerin saygınlıkları ve değerlerinde uzun sürede değişimler meydana gelmektedir. Böylece, bu mesleklerde bulunanlar belirli ölçülerde yükselmekte, ve yeni ortaya çıkan ve ortadan kalkan meslekler, mesleklerin genel saygınlık ölçeğinde değişimlerine yol açmaktadır.

Modern yüzyılda her mesleki sınıfın sosyal hareketliliğinde bir artış ve gelişme (akışkanlık) ivmesi gözlenmektedir. Özellikle alt sınıfların hareketlilik olanaklarının artması onların sınıf şanslarındaki farklılıkların genişlediğine işaret etse de artan hareketlilik fırsatları, çeşitli sosyal sınıfların bireyleri arasında adil bir şekilde paylaşılmamıştır (Goldthorpe, 1980: 252); örneğin işçi sınıfının yukarı doğru hareketlilikte artık eskisine göre daha fazla fırsatı bulunmaktadır, ancak işçi sınıfı üstündeki sınıflar da aynı şansa sahiptirler. Dolayısıyla işçi sınıfı örneğinde yüksek sınıflarla birlikte daha fazla fırsata sahip olsa da, bu durum sınıf eşitsizliklerinde belirgin bir azalmaya yol açmamıştır. Sahip olunan meslek bireyin gelir düzeyine, sosyal statüsüne ve sonuçta yaşam tarzına doğrudan etki etmektedir. Mesleğin kendisi düşük veya yüksek gelir ya da statü göstergesi olabilmektedir. Her mesleğin gerektirdiği bir yaşam tarzı pratiği de söz konusudur.

Bireyin kendisinin ve ailesinin sahip olduğu gelirin türü ve miktarı da sosyal hareketliliğini kolaylaştıran ve zorlaştıran bir yaşam şansıdır. Düzenli gelire sahip bireylerin uzun vadede istihdamda kalarak istikrarlı bir hareketlilik süreci tedrici bir biçimde de olsa geçirmeleri mümkün görünmektedir. Sahip olunan işin geçici, kayıtdışı olması durumunda kazanılan gelir yüksek olsa sabit bir sermaye birikimi gerçekleşmeyeceği için sosyal hareketlilik süreci olumsuz etkilenebilmektedir. Sosyal hareketlilik süreçleri içinde bulunan ekonomik eşitsizlik ortamından etkilenebilmektedir. Gelir eşitsizliklerin yüksek olduğu alanlarda sosyal hareketlilik oranları da düşmektedir. Yaşam şansı gereği bu tür bir ortamda yaşamak zorunda kalan özellikle düşük sosyoekonomik statüye sahip bireylerin, yukarı yönde hareketliliği teşvik edecek sosyal motivasyonlar da doğal olarak zayıf kalmaktadır.

Gelir farklarının yüksek olduğu yerlerde yaşayan gençlerin eğitim-öğretim sürecinden uzaklaşma oranlarının yüksekliği bunun göstergesidir (Kearney ve Levine, 2016: 373).

2.2.2.3. Eğitim Durumu

Eğitim, yaşam şansı ve sosyal hareketlilik arasında doğrudan bir korelasyon söz konusudur. Bireylerin eğitim durumu yükseldikçe sosyal hareketlilik imkânları artmakta ve doğal olarak tabakaları da yükselmektedir. Üst tabakalara çıkıldıkça eğitim seviyesi yüksek bireylerle karşılaşmak daha da olasıdır. Bu ilişkinin anlaşılabilmesi için bireyin somut yaşam şanslarından biri olan eğitimin niteliğinin, niceliğinin, süresinin ve eğitimde alınan başarının derecesine bakmak gerekmektedir.

Eğitim toplumsal yaşamda fırsat eşitsizliğinin somut olarak yaşandığı bir kurumsal alandır. Kişi alt sınıfta yer alıyorsa muhtemelen orta seviye bir eğitim kurumuna gidecektir ve bu kurumdaki başarısı ve hareketlilik düzeyi de aynı şekilde istisnalar olsa dahi ortalama bir düzeyde kalacaktır. Çünkü bağlı olduğu tabaka ya da sınıfın yaşam şansı itibarıyla sunduğu eğitim fırsatının niceliği zayıftır. Tersine üst sınıfta olan bir kişinin özel okullarda eğitim, kurs alma imkânı olmaktadır. Bu kişi çoğunlukla puan düzeyi ya da maddi imkânları dolayısıyla (özel) yüksek prestijli bir eğitim kurumuna devam edebilmektedir. Eğitimdeki fırsat farklılıkları tabakalara göre değişkenlik göstermektedir (Ünal, 2018: 137).

Eğitim sosyal sınıf hareketliliğini hem dizginleyen (ebeveynlerin sınıf kültürü, ekonomik durumları ve kültürel sermayelerinden dolayı bireyi doğdu sınıfın içinde tutan) hem de bir sınıftan diğerine geçişini mümkün kılan, kolaylaştıran, birincil temel birincil mekanizmadır (Johnson vd., 2010: 64). Son yıllarda eğitim fırsatlarının bir sonucu olarak, tabakalar arası sistem daha açık hale gelmiş ve özellikle alt sınıfların yukarı doğru sosyal hareketliliğinde artış gözlenmektedir (Saunders, 1994: 76). Bir fırsat olarak eğitim toplumsal anlamda yüksek mesleki konumlara erişim sağlamada ve başarıyı elde etmede de bireylere avantajlı kariyer imkânları sunmaktadır (Sullivan vd., 2017: 77).

Eğitim ve aile- Ailenin bulunduğu tabaka sistemi ve ona bağlı olarak sosyo-ekonomik, kültürel durumu, yerleşim yeri, ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve

çalıştıkları işler de çocuklarının eğitim ve öğrenim olanaklarından yararlanabilme şanslarını ve akademik başarılarını etkileyebilmektedir. Özellikle ailenin kültürel kaynaklarının durumu (şans) ve çocuk yetiştirme biçimi (tarzı) arasındaki uyum süreci çocukların okul başarısını doğrudan etkilemektedir (Haveman ve Smeeding, 2006). Ebeveynleri tarafından uyumlu yetiştirme yaklaşımı altında yetiştirilen öğrenciler, öğretmenlere daha fazla soru sormaya ve daha aktif bir öğrenci olmaya eğilimli olabilmektedirler. Bunun tersi doğal büyüme yaklaşımını benimseyen genellikle düşük gelir grubundan, eğitim düzeyleri düşük, eğitime inancı zayıf olan alt sınıf aileler çocuklardaki özel yeteneklere dikkat etmemekte, direktiflerle çocuklar ile konuşarak iletişim kurarak aile-okul çatışmasına zemin hazırlamaktadırlar. “Yoksulluk kültürü” argümanlarıyla resme biraz daha yukarıdan bakılarak yaklaşıldığında yoksulluğun, eğitime değer verilmeyen bir kültürel ortam yarattığı ve düşük düzeyde ebeveyn bağlılığı ve katılımıyla sonuçlandığı öne sürülmektedir (Lareau, 1989). Sonuçta bu şekilde yetiştirilen çocuklar, sınıf ortamına katılmaya daha az eğilimli olmakta ve öğretmenlerle olumlu etkileşimde bulunma, ilişkiler kurma olasılıkları daha da düşmektedir. Dolayısıyla ailenin kültürel sermayeye (Lareau, 1987) dayalı yetiştirme tutumu çocukların erken yaşlardan itibaren kariyerlerini etkilemeye başlamaktadır. Ailelerin eğitime ilişkin farklı tutumların sınıfsal yapılarından bağımsız olduğunun düşünülmesi, okul özelinde eğitimin “gizli” işlevi olan kültürel sermayenin yeniden üretimi sürecinin gözden kaçırılması anlamına gelmektedir. Çünkü ebeveynlerin sosyo-ekonomik avantajlarını ve dezavantajlarını (yaşam şanslarını) çocuklarına aktarma biçimini ifade eden eğitimdeki yeniden üretim sosyal hareketliliğin de ön yüzünü oluşturmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015).

Her ne kadar düşük gelirli ebeveynlerin okullara orta ve üst gelirli ebeveynlere göre daha az sıklıkta ve daha az etkili bir şekilde katıldığına dair güçlü bulgular bulunsa da özellikle mahalle ölçeğinde düşük gelir durumunda bulunan aileler çocukların eğitim sürecine aktif katılımlarını desteklemek için geniş aile ağlarını, dini katılımları(lokal dernekler) ve sivil toplum kuruluşlarını da imkân olarak kullanabilmektedirler (Diamond, 2000: 15). Eğitimde ailelerin yaptıkları harcamaların miktarının yüksek olması eğitimdeki akademik başarının artmasında

etkili olabilecek bir yaşam şansını ifade etmektedir (Greenstone vd., 2013: 13-15). Yüksek gelir sahibi ailelerin çocuklarına yüksel harcamalar yaparak daha fazla fırsatlar sunarken, düşük gelir sahibi aileler temel ihtiyaçlara yönelik harcamalara odaklanmaktadır. Yüksek gelirli aileler, çocuklarının akademik başarısı için büyük çaba sarf ederken, düşük gelirli ailelerin çocukları “üniversite oyununa” daha geç ve daha sınırlı kaynaklarla katılmaktadır; bu durum, düşük gelirli ve azınlık mahallelerindeki öğrencilerin akademik olarak daha az hazırlıklı olmalarına, üniversite seçimi, başvuru süreci ve kabul için hazırlıklı olmamalarına, ayrıca üniversite eğitiminin maliyeti ve mevcut mali yardım hakkında yetersiz bilgiye neden olmaktadır (Haveman ve Smeeding, 2006: 125). Dolayısıyla birincisinin sosyal hareketliliğini kolaylaştıran eğitim, ikincisini mevcut konumunda dizginlemeye çalışan bir araca dönüşmekte, sosyal hareketlilikte eşitsizliğin yeniden üretildiği bir kurum olarak da tanımlanabilmektedir.

Eğitimin sosyal hareketliliği kolaylaştıran avantajlı bir sürece dönüşmesi için aile, gelir, meslek gibi faktörlerin güçlü olması beklenmektedir. Tersine durumda eğitim bizi ürettiği eşitsizliklerden dolayı sosyal hareketliliği zorlaştıran bir kuruma dönüşmektedir. Eğitimde eşitsizliğin somut görünümüne dair özellikle tezin konusunu oluşturan Roman vatandaşların yaşadıkları sorunlardan hareketle çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Okullar ve eşitsizlikler- Eğitimde okullar eşitsizliğin somut bir şekilde görünür hale geldiği kurumlardır. Toplumsal hareketlilikte eğitimin artan önemi ile, özellikle gelişmekte olan ülkelerde okullar arasındaki yüksek akademik başarı farklılıkları nedeniyle bireyler, çocuklarını nitelikli okullara kaydettirebilmek için ekonomik ve kültürel sermayeye sahip olma eğilimindedirler; tersine durumda düşük sosyal ve kültürel sermaye sahibi, dezavantajlı konumda olan yoksul aileler ise “düşük” kaliteli okullara göndermek durumunda kalmaktadırlar (Atmaca, 2018: 230). Burada kastedilen damgalanmış, dışlanmış mahallerde bulunan sürgün okullardır. Dolayısıyla “kaliteli eğitime” erişimin eşit olmadığı aşikârdır.

Eşitsizliğin bir boyutu okullardaki fiziksel imkânlar ile ilgilidir. Romanların yaşadıkları mahallelerde bulunan okullar daha çok “Roman okulları” olarak nitelenmektedirler (burada da bir damgalanma sürmektedir). Bu okulların fiziksel

koşulları (saha notları ve gözlemlerden hareketle) oldukça zayıftır. Bu okullar fırsat eşitsizliğini yüksek düzeyde yaşamaktadırlar. Bu okullardaki temizlik görevlisi sayısında dahi eşitsizlik söz konusudur. Muadili olan fakat başka bir -seçkin- semtte yer alan okula ise ihtiyacından fazla temizlik görevlisi gönderilebilmektedir (TYP, İŞKUR programı ile). Bu noktada Roman öğrencilerin ağırlıklı olarak gittiği okuldaki hijyenik ders yapma imkânı dahi azalmaktadır ki bu da başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Okulun lokasyonundan dolayı eğitimde ortaya çıkan bir başka sorun da öğretmenlerin sürekli tayin isteme durumlarıdır. Romanların yaşadıkları yerlerdeki okullarda öğretmenlerin tayin isteme sıklığı ve de nedenleri okulların içinde bulunduğu eşitsizlik kaynaklı sorunları yansıtmaktadır. Okulun damgalanmış imajı eğitim veren öğretmenlerin okul ve öğrenci ile verimli bir ilişki kurmasını engellemektedir. Bu tür okullarda eğitimlik yapmanın diğer tür okullardaki öğretmenliklerden zor olduğu bazı öğretmenlerinden ifadelerinden edinilmiş bir bilgidir. Çünkü eğitim kurumundaki süreklilik başarının önemli göstergelerinden biridir. Bazı kamu okullarını sadece “iyi” bir öğretmen için tercih eden ve çocuğunu o öğretmenin bulunduğu okula göndermek isteyen çok sayıda ebeveyn bulunmaktadır. Roman mahallesinde ve daha genel anlamıyla dezavantajlı, yoksul kesimlerin yaşadıkları mahallelerde bulunan okulların eğitim olanakları genel olarak zayıf algılanmaktadır. Bu algının oluşmasında yapısal olarak damgalanmış mekânlar ile ilişkilendirme ve ayrımcılık süreçleri etkili olmaktadır. Bu tür mahallelerde eğitim alan çocukların yaşam şanslarının zayıf olması sosyal hareketliliklerinin de zayıf olacağının işaretidir. Bu okullarda eğitim süreçlerinin yol açtığı temel hasar eğitime olan inancın zayıflaması ve eğitimle yükselme imkânının ortadan kalkmasıdır. Sosyal hareketliliği artıran ve azaltan faktörlerin biri de aslında hareketliliğin mümkün olabileceğine dair inanç gelmektedir (Jeon, 2020; Matamoros-Lima vd., 2023). Bu tür okullarda sürekli olarak çocukların almış olduğu eğitimin kalitesinden ziyade devamsızlık, okul terki, sınıf düzenini bozma, öğretmenlere şiddet gibi yaşanan sorunlara vurgu yapılarak aslında kurumsal eşitsizliğin tartışılması arka plana atılmaktadır. Sonuçta okula giden çocukların ve ailelerin bir kısmı, tıpkı Willis’in (2020) işçi sınıfındaki “hergelelerinin” yaklaşımı gibi okulu karşı çıkılacak bir

mekanizma, direnç gösterilecek bir alan olarak kodlamaktadırlar. Dışlanma ve damgalanmaya maruz kalan mahallerde “yoksulluk kültürüne” alıştırılan aileler için sosyal hareketlilik imkânları en azından eğitim açısından oldukça zayıflamaktadır. Kısacası bir şans olarak yerleşim yeri ile eğitim durumu arasında tabakalaşma düzeyinde kritik bir ilişki olduğu da anlaşılmaktadır.

Romanların yaşadıkları mahallelerde bulunan okullara ilişkin çalışmalar gerek spesifik (Kabaklı, 2013) gerekse genel araştırmalar (Akkan vd., 2011) kapsamında ele alınmaktadır. Ancak son yıllarda kullanılan ve bu tezde de tercih edilen nitel araştırma yöntemleri her ne kadar yaşanan damgalanma, dışlanma ve ayrımcılığı gözler önüne seriyor olsa da özellikle eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin kurumsal ve sistematik boyutlarının kuşaklararası bir şekilde anlaşılması noktasında nicel araştırmalara da ihtiyaç duyulmaktadır (Brown vd., 2013: 638). Öğrenci başına düşen bilgisayar sayıları, metrekareye düşen temizlik personeli sayıları, tayin isteyen öğretmen sayıları, mahalleler arasındaki karşılaştırmalı sayılar vb. birçok veriden hareketle aslında sorunun gizlenen çerçevesinin anlaşılması gerekmektedir. Bu tür araştırmalar ile sosyal hareketliliğin güçlenmesine yönelik daha köklü ve istikrarlı çözümlere ulaşmak da mümkün görünmektedir.

2.2.3. Yaşam Tarzları: Hareketliliğin Görünümleri

Modern toplumlarda bireyler kendilerini veya başkalarının davranışlarını tanımlarken belirli bir yaşam tarzı tarifinden yararlanmaktadırlar (Chaney, 1999: 14). Tarz, bir şeyin gerçekleştirilmesinde onu meydana getiren çeşitli unsurları, kendine özgü herhangi bir tertip ve düzene göre oluşturma şeklidir (Eke, 1984: 95). Her bireyin kendine özgü bir yaşam tarzı bulunmaktadır. Weber’in statü grupları ile özdeşleştirdiği yaşam tarzları (*Lebensführung* [*life conduct*])⁴⁰, birbirinden farklı davranış, düşünüş ve uygulama kalıplarını içermektedir (Gerth ve Mills, 2004: 381). Kişilerin sınıfsal aidiyetleri ve tabakalaşma sistemindeki konumları yaşam tarzları ile

⁴⁰ Weber’in *Lebensführung* (*life conduct*) kavramının İngilizce literatürde *lifestyle* (yaşam stili) olarak çevirisinin uygun olmadığı ve *Lebensstil* (*lifestyle*) ile karıştırıldığına dair tartışmalar da yer almaktadır. Bu çalışmada da tercih edilen ve “yaşam tarzı” olarak Türkçeye çevrilen kavramın İngilizcedeki gibi anlam kaybına uğradığı düşünülmemektedir. Detaylı tartışma için Bkz. (Abel ve Cockerham, 1993)

yakından ilişkilidir. Çünkü her toplumsal sınıfın ya da tabakanın kendine özgü yaşam tarzı pratikleri bulunmaktadır. Sınıf ya da tabaka, üyelerinden bu tarzlara uymaları ve bu şekilde kendilerini diğerlerinden ayırtmalarını (farklı bir gruba aidiyeti göstermek) talep etmektedir.

Gündelik yaşamın bir parçası olan ve özel bağlamlarda anlam kazanan uygulamalar ve davranışları dizisini ifade eden yaşam tarzları, insanların neleri, niçin yaptıklarını ve bunu yapmanın kendileri ve başkaları için ne anlama geldiğini anlatmaya yardımcı olmaktadır (Chaney, 1999: 14-15). Bireyler veya gruplar tarafından benimsenen davranış kalıplarını, tüketimi ve değerleri temsil eden yaşam tarzı, kültürel kimlikleri, inançları ve tercihleri de yansıttığının yanında hem yaşam şansları hem de bireysel seçimlerce şekillenmektedirler. Tüketim biçimleri, yaşanan bölge, oturlan konut, boş zaman etkinlikleri, etkileşim türleri; değerler, eğilimler, tutumlar, zevkler (beğeni); giyinme ve konuşma biçimleri, evlenme yaşı ve türü gibi birçok olgu yaşam tarzını belirlemektedir (Chaney, 1999: 37-38) Her biri ve daha fazlası birbiri ile iç içe olan bu göstergeler birbirini dışlamamaktadır. Bu tür göstergeler bir sosyal grup veya bireysel deneyim içindeki daha derin kalıpları ve eğilimleri ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Bireylerin kontrolü altındaki yaşam tarzları bireylerin sahip olduğu, kontrolleri dışındaki yaşam şansı ile çerçevelenmiştir. Sahip olunan yaşam şanslarına göre yaşam tarzları değişkenlik göstermekle birlikte, yaşam tarzının güçlendirilmesi ile yaşam şanslarının iyileştirilmesi de mümkün görünmektedir.

Tez çalışması kapsamında orta ve üst sınıf Roman elitlerin sahip oldukları yaşam şanslarını kullanarak özellikle eliteleşme sürecinde ne tür bir yaşam tarzını benimseyerek kendilerini diğer “sıradan” Roman bireylerden nasıl ayırttıkları; mekânsal tercihleri, aile yapıları, eğitim tercihleri, iş ve meslek anlayışları, sosyo-politik eğilimleri, dış görünüşleri, dil kullanımları, sosyal ilişki ağları, zamanı kullanma biçimleri gibi araştırma problemi ile ilişkili bazı göstergelerden hareketle anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.2.3.1. Oturma Bölgesi ve Konut Tercihleri

Oturlan muhitin tercihi bireylerin yaşam tarzları ile doğru orantılıdır. Gelir düzeyine göre oturma bölgesi seçilebilmektedir. Tabakalaşma ve oturma bölgesi

arasında ayrışma temelli bir ilişki söz konusudur. Genel olarak kentlerin “iyi muhitleri”nde orta ve üst tabakadan kişiler ikame etmektedir; kentlerin periferisinde, gettolarında ise daha çok alt sınıf olarak görülen dezavantajlı, etnik azınlıklar marjinalleştirilmiş bir biçimde yaşamaktadırlar. Oturma bölgeleri ilişkili olduğu tabakanın özelliklerini de yansıtabilmektedir. Günümüzde konut endüstrisinde gelişme söz konusu olsa da konutların yapıldığı alanlar sınıfsal tercihlere bağlı olarak şekillenmektedir. Özellikle toplumun genel bakış açısında olumsuz bir imaj ile damgalanmış mahallelerin bulunduğu bölgeler düşük gelir grubu ve dışlanmış azınlık grupları tarafından ağırlıklı olarak tercih edilmektedir. Kentlerde orta ve üst sınıfların mekânsal dağılımı konusunda net bir resim bulunmamasına rağmen, yoksul ve damgalanmış muhitlere kuşbakışı bakıldığında oldukça net bir şekilde ayrılmış oldukları anlaşılmaktadır. Mahalleler arasındaki bu ayrışma bireylerin oturma bölgesi tercihlerini de etkilemektedir.

Mahalle ölçekli yerleşim yeri genişletildiğinde kentsel mekân ya da kırsal alanda yaşam tercihleri yaşam tarzları ile ilişkilidir. Her iki bölgedeki yaşamında kendine özgü pratikleri bulunmaktadır. Günümüzde kent yaşamının yoğunluğundan dolayı tüm kariyerini değiştirip kırsal alana yerleşen ve o yaşam tarzını benimseyen çok sayıda beyaz yakalı aktör bulunmaktadır. Yaşanılan şehrin karakteristiği de aynı şekilde yaşam tarzları üzerinde etkilidir. Turizmin gelişmiş olduğu deniz kenarında bulunan kentler ile iç kesimlerde bulunan görece daha kapalı kentler arasında da çok farklı yaşam tarzlarının olduğu gözlemlenebilmektedir. Her iki kategorideki şehirde “yabancı” ile kurulan ilişkinin düzeyi, kültürel tutumları farklılaşabilmektedir.

Bu tez çalışması ile Türkiye’deki orta ve üst sınıf başarılı ve toplulukta öncü konumda olan Roman bireylerin oturma yeri tercihleri konusunda önemli verilerin elde edilmesi planlanmıştır. Sınıfsal konuma dair yaşam tarzının bir göstergesi olan oturma bölgesi tercihi konusunda orta ve üst sınıf Romanlar, gelir düzeyleri ve statüleri arttıkça mahalle ile aralarına nasıl bir mesafe koymaktadırlar? Doğdukları yerlerde yaşamaya devam etmektedirler mi? Yeni oturma yerine ne zamandır geçildi, burada ne kadardır oturmaktalar? Oturma yeri değişikliğinin nedenleri nelerdir? Oturma yerinin değiştirilmesi ile yaşamlarında meydana gelen değişimleri nasıl ifade etmektedirler? Bu tür sorular ile yaşam tarzlarında oturma yeri konusunda

meydana gelen dönüşüm anlaşılmaya çalışılmaktadır. Oturma bölgesi ya da yerleşim yeri tercihi, yaşam tarzları arasında genel tüketim kalıpları arasında yer almakta ve tercihler sosyo-ekonomik duruma ve statüye dair açıklamalar sunmaktadır.

Konut geçmişte olduğu gibi günümüzde de halen bir toplumsal sınıf simgesidir. Konutun yapısı, büyüklüğü, şekli, yeri, dekorasyonu tabakalar arasında farklılık göstermektedir. Bazı araştırmalara göre üst tabakalar gösterişli, büyük ve bağımsız evlerde, alt tabakadan aileler ise küçük, eski, gecekondü tipi evlerde yaşamaktadırlar (Kemerlioğlu, 1996: 117). Bunu ölçmenin bir diğer türü de oda başına düşen kişi sayısıdır. Bu sayı alt tabakalardan üst tabakalara gidildikçe azalmaktadır. Konutun içindeki dekorasyon materyalleri de tabakalar ile ilişkilidir. Örneğin evinde kütüphanesi, spor salonu olan bir kişi üst tabakada yer almaktadır. Günümüzde bir evde olması gereken her şey neredeyse tamamlanmış görünmektedir. Örneğin her evde beyaz eşyalar, bilgisayar, TV, akıllı telefon, internet erişimi, vb. bulunmaktadır. 15-20 yıl öncesinde bunların bazıları üst tabakanın tüketim materyali iken günümüzde birçoğunun sınıf belirleyici bir niteliği kalmamıştır. Ancak yeni konut tipleri üst sınıfların kullanımına sunulmaktadır. Konutlardaki dekorasyon tercihlerinin artan mobilya çeşitliliğinden dolayı kısmen aynılaştığı dahi gözlenmektedir. Akıllı ev tasarımları üst gelir grubunda yer alan kişilerin alım gücüne göre şekillenmektedir. Konut tercihleri konusunda üst gelir grubunda bulunanlar kent merkezlerindeki “plaza” konseptli binaları, şehir içindeki “güvenli siteleri” ya da kent çevresindeki müstakil konut tipini tercih etmektedirler. Her ne kadar konut tipi yaşam tarzının bir göstergesi olsa da günümüzde özellikle büyükşehirlerde yaşanan konut krizinden dolayı bu tercihler değişkenlik göstermeye başlamıştır.

Türkiye’de Roman vatandaşların geneli müstakil veya iki katlı evlerde yaşamaktadırlar. Birden fazla ailenin bir arada yaşamasına olanak tanıyan ancak fiziksel barınma sorunlarına sahip, konforlu olmayan (Taylan ve Barış, 2015: 92) bu konut tipi ile ilgili farklı sorunlar bulunmaktadır. Alt yapı sorunlarının olduğu mahallelerde sağlıklı barınma koşulları Roman bireylerin yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilenmektedir. Sağlıklı barınma koşullarından dolayı çocukların özellikle eğitim durumları aksamaktadır. Ailelere çocukların çalışma odasının olduğu

evlere çıkmaları yönünde gerek okul yöneticileri gerekse sosyal çalışmacılar tarafından telkinde bulunulsa da⁴¹ bu etnik Roman kimliğinin damgalanmış imajından dolayı mümkün olmamaktadır. Çünkü görece konforlu ve sağlıklı konut tipinin alternatifi Roman mahallesi dışındadır. Roman bireyler mahalle dışında kiracı olarak ev tutmak istediklerinde kendilerine karşı mevcut kira bedelinin 3-4 katı fiyat söylendiğini ve bunun da aslında net bir şekilde “size verecek evimiz yok demek” olduğunun farkında olduklarını belirtmektedirler. Ayrıca mahalle dışında apartman dairesi gibi bir konuta geçenler de yine dışlanma ile karşılaştıklarını, apartman sakinlerinin kendilerini “oraya” yakıştırmadıklarını belirtmektedirler. Dolayısıyla mahalleye mahkûm kalan bireylerin konut tercihleri hem sosyo-ekonomik durumlar hem de karşılaştıkları öznel dışlanma deneyimlerinden dolayı olumsuz etkilenmektedir.

Romanların konut türü seçiminde özellikle birçoğunun yapmış olduğu işler etkili olmaktadır. Hurdacılık yapan birinin seyyar bir el aracı ya da at arabası vardır. Kişinin bunları saklayabilecek bir alan ihtiyaç duymaktadır. Bahçeli evlerde bunu rahatlıkla yapabiliyorken apartman dairesinde maalesef yer bulamamaktadır. Bazı Roman vatandaşlar kentsel dönüşüm projelerindeki evlere taşınınca trajikomik sorunlar ile karşılaşmışlardır. Örneğin TOKİ konutlarında Roman vatandaşlara tahsil eden bir daire 4. Kattadır. Bu kişi at arabası ile atık, hurda toplayan bir kişidir. İşten dönünce eskiden atını bahçesine koyduğu için doğal olarak apartmanda atını saklayabilecek bir yer aramaktadır. Apartmanın bir bahçesi ya da ahır olmadığı için de atını 4. Kattaki evinin önüne çıkarmıştır. Bu olay Romanlar arasında anlatılagelen gerçek bir hikâyedir. Sonuçta Romanların yaşam tarzına uygun konutların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu konuda gerek belediyeler gerekse Çevre ve Şehircilik Bakanlığı bünyesinde farklı projeler üzerinde çalışılmaktadır. Balıkesir’de Romanların yaşadığı Gündoğan Mahallesi’nde bir kısımda 2 katlı bahçeli, bir arada yaşamaya uygun olan sosyal konutlar inşa edilmiştir (Sabah, 2017). Proje ile kısmen başarıya ulaşılmıştır. Romanlar fırsat buldukları tüm platformlarda barınma konusunda -en azından kendileri ifade ettikleri kadarıyla- yaşam tarzlarına uygun konutları talep etmektedirler.

⁴¹ 2007 yılı SİROMA Projesi saha notları.

Görüldüğü gibi konut kişilerin sınıfsal konumlarını belirlemede etkili bir yaşam tarzı göstergesi olmaya devam etmektedir. Tezin soru formunda barınma ve konut konusundaki Romanların yaşadıkları mevcut sorunlar da göz önünde bulundurularak, orta ve üst sınıf Romanların konut sahiplik durumları, ne tür konutlarda hangi nedenlerle oturdukları ve kendilerini içinde bulundukları topluluktan ne düzeyde farklılaştırdıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.

2.2.3.2. Sosyal Etkileşim Ağları: Evlilik ve Arkadaşlık

Toplumsal tabakalaşmanın biçimi ve özelliklerinin belirlenmesinde sosyal etkileşimden de yararlanılmaktadır. Benzerlikleri çok daha fazla olan aynı tabakadan kişiler ve birlikler arasındaki ilişkiler yaklaşma biçiminde (dayanışma) olmasına karşılık, farklı olan ayrı tabakadan kişiler ve birliklerin etkileşimi de uzaklaşma ve uzlaşmama (antagonistik) biçiminde olmaktadır. Toplumsal tabakaların kendi üyelerine benimsettikleri tutumlar, gelenekler, alışkanlıklar bulunmaktadır. Her tabaka kendi değer çerçevesi dâhilinde diğer tabakalar ile arasında sosyal mesafeler koymaktadır. Bu tür stratejiler bir yaşam tarzı tercihinin sonucudur.

2.2.3.3. Evlenme Pratikleri

Toplumsal etkileşimin en güvenilir, elverişli tabaka belirleme biçimi evlenmelerdir. Tabakalaşma evlenmenin endogamik/grup içi sıklığı ile belirlenmektedir. Toplumsal tabakalarda genelde sınıf endogamisi geçerlidir. Modern Batı toplumlarında dahi “açık-sınıf” eğilimi görünse de grup-içi evliliklerin oranı oldukça yüksektir. Genel bir eğilim olarak her tabaka kendi tabakasından kişiler ile evliliği *de facto* bir şekilde savunmaktadır.

Türkiye’de Romanlar arasında genelde grup-içi ve erken yaşta evlenme yaygın görünmektedir (Çetin, 2015: 96; Taylan ve Barış, 2015: 24). Orta ve üst sınıf Romanların evlenme biçimleri de tez kapsamında incelenmekte; kendilerinin ve varsa çocuklarının evlenme yaşları, evliliğin türü (Roman biriyle mi yoksa Roman olmayan birisi ile mi yapıldığı), yapmış oldukları grup dışı evlilik varsa bu evlilik mevcut sınıfsal durumlarını etkileyip etkilemediği, evliliğe ve akabinde aile kurumuna yaklaşımlarının nasıl olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Evlilikler ve aile konuları kapsamında çocuk yetiştirme biçimleri bakımından da tabakalar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. “*Örneğin alt sınıftan aileler çocuklarını düzensiz ve disiplinsiz yetiştirmelerine karşılık, orta sınıftan aileler çocuklarını daha çok akılcı, denetimli ve yol gösterici biçimlerde yetiştirmektedir*” (Kemerlioğlu, 1996: 132). Çocuklarını okulu göndermeden, ders çalışmalarına, sinemaya gitmelerinden, boş zamanlarını geçirme biçimlerine kadar birçok farklı alanda alt, orta ve üst sınıflar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin üst sınıf aileler çocuklarının hafta sonunu becerilerini artırmaya yönelik -müzik, yüzme, eskrim vb.- kurslara göndermekte iken orta sınıf futbol okuluna ve İngilizce kursuna gönderebilmektedir. Alt sınıflar ise bunların birçoğunu yapma olanağına sahip değildir. Günümüzde belediyeler ve Gençlik ve Spor Bakanlığının çalışmaları ile çocukların vaktini doldurabileceği ortak faaliyetlerin sayısı da gittikçe artmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanların çocuklarına yaklaşımları ve onlara sundukları olanaklara dair bilgi edinilmesi bu noktada önemli bir yaşam tarzı göstergesidir.

2.2.3.4. Sosyal İlişkiler, Arkadaşlıklar, Dostluklar

Dostluk ve arkadaşlık ilişkileri de tabakalaşmanın biçimi ve özelliklerini belirlemede sosyal etkileşimin belirleyici unsurlarındandır. Genel bir sosyolojik eğilim olarak, bireyler ve aileler genellikle sosyal sınıflarıyla uyumlu olanlarla dostluk ilişkileri kurmaktadır; ayrıca, içsel ve derin bağlara dayanan arkadaşlıklarda da benzer sosyal eğilimler gözlemlenebilmektedir” (Ünal, 2018: 144). Arkadaşlık ve dostluk ilişkileri benzer tabakalar içinde kurulmasının yanında özellikle sosyal sermayenin güçlendirilmesi anlamında kendinden daha yüksek sosyo-ekonomik konumda olan bireyler ile kurulmaya çalışılmaktadır. Bireyler bu şekilde kendilerini kurdukları sosyal ilişkiler, arkadaşlık-dostluk çevreleri ile tanımlamakta ve farklılaştırmaktadırlar.

Tez kapsamında orta ve üst sınıf Romanların girişimci karakterleriyle sosyal sermayelerini güçlendirme stratejileri, kurdukları sosyal ilişkiler çerçevesinde ve sahadaki gözlemlerin de desteğiyle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bazı aktörlerin özellikle siyasetçiler ile düzenli olarak fotoğraf çekilmesi ve bunu sosyal medya hesaplarından paylaşması aslında kurulan bir ilişkinin düzeyini göstermektedir. Dolayısıyla orta üst sınıf Romanların yaşam tarzlarının güçlü göstergelerinden biri de

sosyal konumları ile çok boyutlu sosyal koordinat sisteminde (sosyal gruplar ile) kurmuş oldukları ilişkilerin karakteristiğidir.

Sosyal etkileşimin yoğun olduğu sivil toplum kuruluşları da bireylerin kendilerini farklılaştırdıkları alanlardan biridir. Orta ve üst sınıf Roman bireylerin Roman hareketi içerisinde “sivil topluma yaklaşımları, işlevselliklerine dair görüşleri, eleştirileri, hareketin geleceği konusundaki düşünceleri” de onların benimsemiş olduğu yaşam tarzının bir göstergesidir.

2.2.3.5. Dil Kullanımı, Değerler, Giyim Tarzı ve Tüketim Alışkanlıkları

Kullanılan dilin oluşumu da tabakalaşmada önemli bir yaşam tarzı göstergesi sayılabilmektedir. Kurulan cümlelerin yapısı, kelime dağarcığı, aksan, argo kullanımı vb. özellikler bakımından tabakalar arasında önemli farklılıklar görülebilmektedir (Ünal, 2018: 145). Örneğin “alt tabakalara gidildikçe argo kullanımı artmaktadır” argümanı farklı düzeylerde yapılacak tabakalaşma çalışmaları ile keşfedilebilmesi mümkündür. Orta ve üst sınıf Romanlar, sosyal ilişkilerini güçlendirme süreçlerinde “nasıl bir dil (konuşma tarzı) kullandıkları ve bu dilin topluluğun geri kalanından ayırt edici niteliklerinin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Değerler ve Beğeniler- Tabakalaşmanın karakteristiğinin anlaşılmasında ve yeniden üretilmesinde değerlerin ve zevklerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bir tabakanın birini diğerinden ayırt etmeye yarayan yaşam tarzı göstergelerinden sonuncu değerler ve beğeniler ile ilgilidir. Her tabaka onu var değerlere, kabullere ve bir anlayışa sahiptir. Bu şekilde tabakalar üyelerine belirli davranış biçimlerini önermektedirler. Üst sınıftan olan bir kişiden -özellikle üst sınıfın üstü olan birinin- bir restoranda sipariş verirken “şşt garson baksana bi” demesi beklenmemektedir. Bu bir tür seslenme/hitap ve iletişim kurma bu sınıfın değerlerine ters düşmektedir.

Gündelik yaşamda kişilerin beğeniler/zevkleri onların ait oldukları tabakaları işaret etmektedir. Aynı şekilde Bourdieu yaşam tarzları dünyasında mesafeleri belirleyen temel kriterden birinin de zevk olduğunu ileri sürmektedir (Ünal, 2018: 145). Zevkler kendisini kültürel pratiklerde göstermektedir. Üst tabakanın tahakküm edici ve ayırma yol açan bir beğeni konumu bulunmaktadır. Üst sınıf kültürün aristokrasisini inşa etmektedir; kendi üst kriterlerine uygun bir zevk ölçeği vardır ve

bu kriterlere uymayan beğeniler dışlanmaktadır. Zevkler dolayısıyla hem bir sınıfa aidiyeti gösteren bütünleşme faktörü olarak hem de dışlama faktörü olarak işlev görmektedir.

Giyim tarzı- Tabakalar arasındaki giyim-kuşam farklılıkları günümüzde eski çağlardaki gibi değildir. Tabakalaşma sistemi ve giyim-kuşam arasında görece de olsa farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle tüketim malzemelerinin çeşitliliğindeki artış ve uygun fiyat politikası ile kıyafetin bir yaşam tarzı göstergesi olarak kullanılmasını zayıflamıştır. Ancak modanın belirlenmesi yani trendin hangi tür kıyafetler olacağına karar veren üst sınıfın alışkanlıklarıdır.

Giyim-kuşamın tabakalaşmada bir yaşam tarzı göstergesi olarak kullanılmasının somut halini bazı orta ve üst sınıf Roman bireylerin eylemlerinde görülebilmektedir. Sosyal ve siyasal statüsü güçlenmiş olan Roman bireyler kendi kimliklerini kabul ettirmek için özellikle “takım elbise”ye başvurumaktadırlar. Takım elbiseli kamusal temsiliyetin kendi statülerini güçlendirdiğini ve kimliklerine karşı üretilmiş olan damgalanmış imajı da ötelediğini düşünmektedirler (Siroma Saha Notları). Hatta bazı Romanlar kendi topluluklarında bazı kimselerin bu durumu abarttığını düşünmektedirler; bazı Roman temsilciler her ne kadar kurumsal bir profile ve temsiliyete sahip olmasalar dahi “takım elbise ‘çekip’ saraya çıkmaktadırlar”. Bu takım elbise giyme eyleminin motivasyonu çoğunlukla statü endişesinden kaynaklanmaktadır.

Tüketim Alışkanlıkları- Tabakalara özgü yaşam biçiminin önde gelen belirleyicisi tüketim biçimleri veya alışkanlıklarıdır. Tüketim biçimleri, tercihleri, alanları her ne kadar gelir ve ekonomik düzey ile ilişkili görünüyorsa da esasında en az düzeyde bunlarla ilgilidir. Çünkü tüketim biçimlerini, eğilimlerini etkileyen temel nedenler kültürel, toplumsal ve psikolojiktir. Ayrıca benzer gelir düzeylerinde bulunan tabakaların farklı hayat stillerine sahip oldukları görülebildiği gibi, farklı gelirlere sahip şahıs ve ailelerde de aynı hayat tarzı görülebilmektedir (Kemerlioğlu, 1996: 119).

Günümüzde yaygın olan yaşam tarzı göstergelerinden biri de beslenme alışkanlıkları ile ilgilidir. Tercih edilen beslenme durumu özellikle gelir düzeyine

bağımlık bir yaşam tarzın ifade etmektedir. Gelir düzeyi yükseldikçe protein ağırlıklı, gelir düzeyi düştükçe karbonhidrat ağırlıklı bir beslenme pratiğinin olması bunun somut göstergeleri arasındadır (Akarçay, 2016; Darmon ve Drewnowski, 2008). Kişilerin beslenme ve daha yapısal bir formda sağlık alışkanlıkları da yaşam tarzlarını yansıtabilmektedir. Toplumsal tabaka türlerinin her biri kendine özgü bir yaşam tarzına sahiptir. Yaşam tarzının bir diğer önemli göstergesi de kişilerin yani tabaka üyelerinin boş zamanları değerlendirme biçimleridir. Boş zamanı değerlendirme biçimleri de kişilerin tabakalarını yansıtmaktadır. Tez kapsamında tüketim konusunda özel olarak sorular sorulmamakla birlikte özellikle uzun süreli gözlemler neticesinde sağlık, beslenme, boş-zamana dair ne tür alışkanlıkların olduğu anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Yukarıda sayılan ve benzeri birçok yaşam şansı ve yaşam tarzı göstergesine dair tez kapsamında yarı-yapılandırılmış form aracılığı ile sekiz (8) kategoride sorulan sorular (Bkz. EK-4) aracılığı yanıtlar elde edilmeye çalışılmış ve bu yanıtlardan hareketle bir statü grubu olarak da nitelenebilecek orta ve üst sınıf Roman bireylerin gündelik yaşam deneyimleri, farklılaşma düzeyleri, inşa ettikleri sosyal statüleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Yaşam şansı ve yaşam tarzı kavramsallaştırmaları her ne kadar farklı iki yapıyı ifade ediyor gibi görünse de kuşaklar arası bakıldığında aslında kavramlar arasında döngüsel bir süreklilik söz konusudur. Bir kuşağın yaşam tarzı olan Roman mahallesinde yaşam tercihi, bu kuşağın çocuklarının yaşam şansına dönüşmektedir. Dolayısıyla yaşam şansı ve yaşam tarzı kavramsal olarak iç içe tartışılması ve düşünülmesi gerekmektedir.

Bu tez kapsamında sosyal hareketlilik sürecinde lineer bir hiyerarşide yaşam şansı öncelenmiş ve yaşam tarzının doğal bir sonuç olduğu varsayılarak araştırma konusu problematize edilmiştir. Dolayısıyla yaşam şansı güçlü olan Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreçlerine dair kapsamlı bir resim sunulmaya çalışılmıştır. Yaşam şansı avantajlı olan bireylerin sosyal hareketlilik fırsatları artmakta ve sosyo-ekonomik konumun değişimi ile yaşam tarzları da farklılaşmaktadır. Ancak verili yaşam şanslarının pratik yaşam tarzları ile arasındaki ilişki karmaşık bir sosyal hareketlilik sürecine dayanmaktadır. Bu karmaşıklığın arka planında da sosyal hareketliliği kolaylaştıran zorlaştıran/engellenen faktörler

yatmaktadır. Sosyal hareketlilik sürecinde bireylerin sahip oldukları ırk, etnisite, cinsiyet gibi kontrolleri dışındaki yaşam şansları aslında onların sosyal hareketliliklerinin önünde bir bariyer olarak durmaktadır. Bu tez kapsamında orta ve üst sınıf Roman bireylerin biyografik deneyimlerini anlamak için sosyal hareketliliği engellediği düşünülen etnik kimliğe dair kapsamlı bir tartışma yapılmıştır. Sosyal hareketlilikte etnik kimlik, literatürde yaygın olarak benimsendiği haliyle gerçekten bir engel midir? Etnik kimliği tıpkı bir sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye gibi düşünmek mümkün müdür?

2.2.4. Sosyal Hareketlilik ve Bir Sermaye Olarak Etnisite

Son dönemlerde etnisite, sosyoloji literatüründe sıradan bir parametre olmaktan çıkıp, araştırılması gereken bir özgün bir problematiğe dönüşmüştür (Somersan, 2004: 6). Hatta uzun yıllar antropoloji ve sosyoloji modernleşme ile kimliklerin ortadan kalkacağı dair iddialar ekseninde etnisite ele alınmıştır (Eriksen, 2010: 39). Etnisite kavramı toplumsal olarak yapılandırılmasından (Maconis, 2012: 358) ve hatta toplumun böyle tanımlamasından dolayı önemli bir değişken haline gelmiştir. Etnisite, belirli kültürel sınırlar içinde bir araya gelmiş ve birbirleriyle ilişkili insanların topluluğu yığını olarak düşünülebilmektedir (Jenks, 1998: 251). Toplumsal grupların diğer gruplara ait bireylerle etkileşimde bulundukları süreçlerde ortaya çıkan bir düzenlemeyi (Barth, 2001: 8) ifade eden etnisite, insan kategorileri arasındaki hem ortak noktaları hem de farklılıkları ifade etmektedir (Eriksen, 2010: 42). Etnik kimliklerin şemalaştırmasından ziyade bu kimliklerin oluşum süreçlerine odaklanan Barth (2001: 32), etnisiteyi, kimliğin vazgeçilemeyen zorunlu bir bileşeni olarak değerlendirmektedir (s.20).

Etnisiteye, etnik kimliğe ve etnik gruplara ilgi her geçen gün artış göstermektedir. Türkiye’de ve dünyanın farklı noktalarında bu konularda çeşitli düzeylerde araştırmalar yapılmakta; aynı zamanda bu konular bizatihi bir değişken olarak da değerlendirilebilmektedir. Irk, etnisite, cinsiyet, din, engellilik gibi yaşam şanslarının sosyal hareketliliği kısıtladığı, engellediği ve bireylerin özellikle dikey sosyal hareketliliklerinde karşılıklarına bir “bariyer” olarak çıktığına dair *a priori* bir yaklaşım bulunmaktadır. Etnik azınlıklar kapsamında yaklaşıldığında genel anlamda

karşılaşılan damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri de bu bariyerin somutlaşmış hallerini ifade etmektedir. Etnisite ya da etnik kimlik(ler) sosyal hareketlilik sürecinde gerçekten her zaman bireylerin karşısına çıkan bir bariyer midir? Yoksa bu etnisite bariyerini bireylerin stratejik olarak kendi avantajlı konumlarına dönüştürme fırsatları bulunmakta mıdır? Etnisitenin sosyal hareketlilik sürecinde sosyal sermayeye benzer bir sermaye türü olarak değerlendirilebilmesi mümkün müdür? Bu ve benzeri sorulara getirilen açıklamalar ile tez kapsamında orta ve üst sınıf Roman bireylerin sosyal hareketlilik süreçleri daha net bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır. Klasik anlayışta sosyal hareketlilikte etnisite, bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin doğuştan sahip olduğu cinsiyet, ırk gibi değişmez niteliklerinde olduğu gibi de etnisite sosyal hareketlilikte dezavantajlı bir unsur olarak işlenmektedir.

Etnisitenin ihmal edilmesi- Geçmişte, etnisitenin yukarı doğru (eğitimsel) hareketlilik sürecindeki önemi, genellikle asimilasyoncu veya ağırlıklı olarak sorun odaklı bakış açılarına sahip araştırmacılar tarafından göz ardı edilmiş, çünkü genellikle etnikliğin bireysel hareketlilikte belirleyici bir kategori olması beklenmemiştir (Pott, 2001: 182). Dolayısıyla etnik azınlık gruplarına yönelik hem kamusal hem de akademik söylemlerde genellikle entegrasyon ve asimilasyon terimleri ile yaklaşılması sonucunda etnisite, sosyal hareketlilik sürecinde değerli olabilecek bir sermaye biçimi olarak görülmekten ziyade, bir engel olarak görülmüş ve etnisitenin sosyal hareketlilikteki önemi arka planda kalmıştır (Pott, 2001:171). Bu çerçevede etnisite araştırmalarının büyük bir kısmı etnik toplulukların/azınlıkların (Batı'da genellikle göçmenler) yaşam koşullarının sosyal eşitsizliği, ilişki sorunları, yaşadıkları çatışmalar vb. meselelerine odaklanarak, bu grupların eşitsiz ve dezavantajlı alt sınıf durumunu analiz etmektedirler.

Literatürde etnisitenin sosyal hareketlilikte ihmal edilmesinin farklı nedenleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenlerin başında tıpkı homojen, genelleştirilmiş Roman imajı gibi etnik azınlık varsayımı gelmektedir. Etnik azınlıklara yönelik baskın odak, düşük eğitim düzeyleri, işsizlik, yoksulluk ve benzeri özelliklerle alt sınıf/sınıf-altı perspektifinden olmuştur (Gowrichardn, 2001:155; Russ, 201:127). Etnik azınlıkların meslek olarak da genellikle sosyo-

ekonomik olarak düşük vasıflı el emeği işleri ve küçük ölçekli ticari faaliyetler yaptıkları varsayılmaktadır; bu resmin son yıllarda değişmeye başladığı, etnik azınlıkların ana akımın mesleki dağılımına yaklaştığı görülmektedir (Heath ve McMahon, 2005: 394). Ayrıca Batı’da özellikle göçmen statüsünde olan etnik azınlıkların ev sahibi topluma, merdivenin en altından girmeleri fikriyle özdeşleştirildiği için sosyal hareketlilikleri arka planda kalmıştır.

Meslek konusunda Türkiye’de Romanlar için de benzer bir algı söz konusudur. Müzisyenlik, çiçekçilik, sepetçilik, dilencilik, atık toplayıcılığı gibi birçoğu kayıt-dışı olarak nitelendirilen işler Roman kimliği ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme sonucunda zamanla Romanların başka bir mesleki icra etme düşüncesi dahi ortadan kalkmıştır. Ancak günümüzde artan sosyal hareketlilik imkânlarından dolayı bu tez çalışmasının da katılımcılarından oluşan öğretmen, hemşire, avukat ve milletvekili olan Romanların varlığına dikkat çekilmektedir.

Etnisite sadece basitçe yapısal ya da kültürel bir ölçü olarak değil, aksine sürekli içsel ve dışsal yapısal zorunluluklarla etkileşim halinde olan değerleri ve davranış kalıplarını içeren bir kavramdır. Sosyal hareketliliği açıklamada belirleyici olabilecek değişkenlerden olan etnisiteye ilişkin “engel/bariyer” yaklaşımının yani etnisitenin sosyal fayda değerinin yukarı doğru hareketlilik sürecinde otomatik olarak azaldığına dair yaygın varsayımın sorgulanması gerekmektedir (Pott, 2001: 169).

Etnisite esnekliğinden dolayı sosyal hareketlilik sürecinde çeşitli şekillerde ve durumlarda bireysel davranış kalıplarının bir aracı olarak kullanılabilmektedir. Bireyin biyografisinde sosyal hareketliliği tetikleyici bir işlev görebilmektedir. Almanya’da hâlâ birçok bakımdan dezavantajlı göçmen azınlık konumunda olan ikinci nesil Türkler ile yaptığı çalışmada eğitim hareketliliklerine odaklanan Pott (2001), üç örnekle etnisitenin hareketlilikteki rolünü olumlamaya çalışmaktadır; birincisi Fatma hem Türkçe hem Almanca dil becerilerini kullanarak yükseköğrenim sürecinde etnik kimliğinden dolayı karşısına çıkan sorunlar yine sahip olduğu ikili kimlik becerisi ile aşabilmiştir; yıllarca Türk kimliğinden dolayı dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalan inşaat mühendisi İlhan, kendini Türkler için ucuz konutlar yapmaya adanmış bir entelektüel olarak Türk kimliği ile mücadele vermektedir; son örnekte ise Asiz eğitimden ve istihdamda yaşadığı başarısızlık ve dışlanma

pratiklerini bir Alevi derneğinin gençlik örgütlenmesinin lideri olarak sürdürmektedir. Almanya'daki üç örnek vakada etnik kimlik sosyal hareketliliklerinde motive edici, sosyal fayda sağlayan bir şekilde kullanılmakta ve sosyal ilerlemelerine kültürel kimlikleri eşlik etmektedir. Bu örneklerde görüldüğü üzere etnisite ve etnik kimlik(ler) her zaman sosyal veya politik olarak dışlanmış insanların bir özelliği olmamakla birlikte, ev sahibi toplumun genelinde eksikliklerin yerini dolduran stratejik bir kaynak (sermaye) olarak da kullanılabilmektedir (Gowricharn, 2001: 162).

Etnik topluluklar sosyal sermaye açısından yorumlandığında, etnik destek ve kontrol sistemlerine bağlılığın, üyeleri için sosyal hareketlilik sağlayabileceği durağan olmayan bir mekanizma sunmaktadırlar. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta etnisite, bazı grupların yukarı doğru ilerlemesini hızlandırabilirken, diğerlerinin ilerlemesini engelleyebilmekte, hatta onları daha aşağılara doğru itebilmektedir (Zhou, 2005: 133). Bir sosyal fayda ve sermaye unsuru da olabilen etnisitenin farklı gruplar için farklı etkiler üretmesinin nedenleri arasında en güçlü olanı avantajlı sınıf geçmişlerinin farkı olmasıdır. Örneğin ABD'ye göç eden Yahudilerin çocuklarının İtalyanlardan akademik olarak daha başarılı olması eğitime daha fazla önem vermeleri ile değil sınıf mirası ilişkili olarak açıklanmaktadır (Zhou, 2005: 131). Ayrıca çok kültürlü toplumlarda göçmen gruplar arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar da hareketliliğinin yönünü tayin etmede etkili faktörlerden biridir.

Ötekileri değersiz veya yaşamayı hak etmeyen tehlikeli “varlıklar” olarak tanımlamak yerine, insan onuruna dair evrensel bir kabule dayandırılırsa (Fenton, 2001: 335), umutsuzluktan çok umut vaat eden bir kavram olabilecek olan etnisite kavramı, birçok sosyal sistemde bireylerin oynaması gereken toplumsal rollerin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu aşîkârdır (Barth, 2001: 20). Bireylerin sahip oldukları etnisiteleri her ne kadar gündelik yaşamlarında belki hiç bitmeyecek olan dışlayıcı kategorilere maruz kalıyor olsa da rüzgârın arkaya alınması gibi stratejik anlamda itici bir faktör, motive edici bir sosyal dinamik olarak kullanılabilmektedir.

Sahip oldukları yaşam şansları ile sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Romanlar, etnik Roman kimliklerini kendi yaşamlarında sosyal fayda sağlayan stratejik ve avantajlı bir sermaye kaynağı olarak kullanarak aynı zamanda topluluk temelli bir hareketlilik sürecini benimsemektedirler. Orta ve üst sınıf Roman bireylerin etnik kimliklerini avantajlı bir sermaye türü olarak gündelik hayatlarında benimsemeleri ve kullanmaları hem topluluk içindeki hem de topluluk dışındaki meşruiyetlerini güçlendirmekte; aynı zamanda bu aktörleri içinde bulundukları topluluk adına konuşan öznelere dönüştürmektedir. Etnik azınlıklarda etnisiteyi ve etnik kimliklerini bir sermaye, stratejik bir fayda unsuru biçiminde kullanma potansiyeline sahip olanlar genellikle topluluk içerisinde belirli düzeylerde başarılı olan, entelektüel, öncü, rol model olarak nitelendirilen sayıları az olan ve topluluk çıkarları konusunda toplumsal ve siyasi mücadele veren elit aktörlerdir. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman bireyleri, içinde bulundukları topluluğun elitleri ve gerçekleştirmiş oldukları topluluk temelli sosyal hareketlilik sürecini de eliteleşme olarak da değerlendirmek mümkündür. Topluluk lideri konumunda olan, yaşam şansları ve yaşam tarzları ile bulundukları toplulukların üyelerinden farklılaşan bu kişileri etnik azınlık elitleri/elitizmi (Ariss vd., 2012) ya da azınlık elitleri olarak tanımlamak da mümkündür. Peki, etnik bir toplulukta “elit” hangi koşullarda neyi ifade etmektedir? Etnik azınlık elitizminden önce sosyolojik anlamda elit (*seçkin*) kavramsallaştırmasına dair çerçevenin çizilmesi gerekmektedir. Öncelikle elit kavramının neyi ihtiva ettiği, ardından etnik azınlık elitleri ile neyin kastedildiği ve bu tez kapsamında orta ve üst sınıf Romanların ve eliteleşme süreçlerinin nasıl bir bağlamda tanımlandığı detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

2.3. Elitler (Seçkinler) ve Etnik Azınlık Elitlerinin Önemi

Tez çalışmasının katılımcı profilini tanımlamak ve sosyolojik bir zeminde statülerinin Roman topluluğunda neye karşılık geldiğinin anlaşılması için öncelikle tabakalaşma sistemindeki sınıfsal konumları, yaşam şansları, yaşam tarzları ve etnisite sermayesinin sosyal hareketlilikteki önemi vurgulanmıştır. Bu kısımda ise etnik kimliklerini kullanarak sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Romanların eliteleşmelerini bağlamsal olarak değerlendirebilmek adına sosyolojik kuramdaki elit kavramına dair bir ana hat çizilecek ve son olarak etnik azınlıklardaki

elitlerin ne anlama geldiğinin betimlenmesi ile tezin kuramsal çerçevesi tamamlanmış olacaktır. Bu tez çalışmasında elit kuramları temel alınarak bir analiz yapılmasından ziyade elit kavramından anlaşılan çerçeveden yararlanılarak Türkiye’deki Romanlar arasında orta ve üst sınıf bireylerin sosyal hareketliliklerindeki eliteleşme imkânları tartışılmaktadır.

2.3.1. Elit Kavramı ve Kuramları

Latince “eligre” (seçme) ve “electa” (seçilmiş, en iyi) kelimelerinden türemiş ve Fransızca “elite” sözcüğünden Türkçeye elit/seçkin⁴² aktarılmış olan kavramı Fransız sosyolog Saint Simon’dan esinlenerek ilk defa kullanan Gaetano Mosca olmuşsa da kavrama akademik camiada popülerliğini kazandıran yine bir İtalyan olan Vilfredo Pareto olmuştur (Arslan, 2007: 2-3). Toplum içinde belirli bireylerin veya sosyal grupların, diğer kişilere oranla önemli ölçüde daha fazla maddi kaynağa ve saygınlığa sahip olduğuna dair genel bir inanç vardır. Bu kişileri elitler olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Ayrıcalıklı elit bireylerin veya grupların, toplumdaki karar mekanizmaları ve karar alma süreçleri üzerinde daha etkili ve yetkin oldukları bir gerçektir. Toplumda az sayıda bulunan elitlerin, etki kapasiteleri ise oldukça geniştir ve varlıkları tartışılmaz bir gerçektir (Kakabadse ve Kakabadse, 2012). Son yıllarda popülist söylemin temel bir karakteri olarak da algılanan ve ilginin arttığı (Damele ve Campos, 2022: 1) elitler ile onların antitezleri olan kitleler (halk) arasındaki ayrım, genellikle düşünüldüğü kadar keskin değildir ve bu da haliyle bir elitin özelliklerini kategorik olarak tanımlamayı zorlaştırmaktadır (Gowricharn, 2001: 159).

Farklı yüzyıllarda ve farklı ideolojik çerçevelerdeki çeşitli düşünürlerin elit meselesini tartışması ile kavramın konumuna yönelik çeşitlilik ön plana çıkmış ve kavramın nitelikleri konusunda fikir birliği sağlanamamasının yanı sıra kavrama ilişkin bir karışıklık söz konusudur. Bu karışıklığını gidermek adına Zannoni kavramı

⁴² Türk Dil Kurumu sözlüğünde “elit” terimi seçkin olarak tanımlanmaktadır. “Seçkin” terimi ise “(I) Benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan; değme, mümtaz, güzide, muten; (II) bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup); elit” olarak açıklanmaktadır (TDK, 2023).

açıklamada karşılaşılan iki zorlukla yüzleşilmesi gerektiğini vurgulamaktadır; ilki elit kavramının önemi (anlamı) ikincisi ile elit kavramının kapsamı (referansları) ile ilgilidir (Zannoni, 1978: 5). Elit kavramının önemini belirlemenin önündeki en büyük engel kavramın anlaşılmazlığı iken, kavramın kapsamını belirlemenin önündeki en büyük engel ise kavramın belirsizliğidir. Anlaşılmazlığın kaynağında “aynı kelimelerin farklı anlamlar için kullanıyor olması” ve “aynı anlam için farklı kelimelerin kullanılması” yatmaktadır (Zannoni, 1978: 7). Belirsizlik ise, anlam ve referanslar arasındaki karmaşık ilişkinin sonucudur; bu karışıklığın sonucu olarak kavramın kapsamını, yani hangi varlıkların referans olup hangilerinin olmadığı tam olarak bilinmemektedir (Zannoni, 1978: 21).

Toplumların iktidar yapılarını ve toplumda oluşan güç ilişkilerinin anlaşılıp açıklanması ile ilgili “sınıf kuramı” ve “elit kuramı” olmak üzere iki ana kuramsal perspektif yaklaşımı sunulmaktadır. Siyaset bilimi literatüründe elit teriminin iki ana bileşenin olduğu görülmektedir vardır: (1) *Sayı*: Elit, bir azınlık grubunu tanımlamak için kullanılırken; (2) *Ayırım*: Azınlığı çoğunluktan ayıracak bir kriterin veya kriterler dizisinin varlığını ifade etmektedir. Azınlığın özelliklerinin ve ayırım kriterlerinin ayrıntılı olarak belirlenmesi, farklı elit kuramlarına göre farklılık göstermektedir (Zannoni, 1978: 7). İki bileşen eksenin de elit kuramlarına ilişkin klasik, çağdaş ve eleştirel olmak üzere farklı dönemsel ayrımların yapılması da mümkündür. Tez kapsamında bu kuramların temel olanlarından bahsedilmesi faydalı olacaktır;

Gaetano Mosca (1858-1941)- 1896 tarihli Elementi di Scienza Politica (The Ruling Class, (1939) adlı çalışmasında Mosca, çok az gelişmiş ve uygarlığın doğuşuna ancak ulaşabilmiş toplumlardan, en gelişmiş ve güçlü toplumlara kadar tüm toplumlarda, tüm siyasi işlevleri yerine getiren, iktidarı tekeline alan, iktidarın getirdiği avantajlardan yararlanan ve sayıları her zaman daha az olan biri yönetici sınıf (birinci sınıf) ile diğeri sayıca daha fazla olan, birincisi tarafından yönetilen, kontrol edilen, birincisine görünüşte maddi geçim araçlarını ve siyasi organizmanın canlılığı için gerekli araçları sağlayan yönetilen sınıf olmak üzere iki sınıf insan ortaya çıkmaktadır (Mosca, 1939: 50). Mosca, toplumsal değişimin sınıf yapısı tarafından değil, siyasi aygıt/erki ve bu aygıtı kontrol eden örgütlü bir azınlık (yöneten) tarafından belirlendiğini ve bu azınlığın da iradesini örgütsüz çoğunluğa

(yönetilenlere) empoze ettiği bu ikili bir sınıf ayırımına odaklanmıştır (Korom, 2015: 391). Toplumda karar alma gücünü tekelleştiren elitler, Mosca'da sadece kaba güç ile yönetmezler; toplumdaki çıkar ve amaçları temsil etmektedirler.

Mosca'ya göre, modern toplumlarda basitçe toplumun geri kalanı üzerinde yükselmeyen yönetici sınıf (elitler); tüm niyet ve amaçlarla, memurlar, yöneticiler ve beyaz yakalı işçiler, bilim adamları ve mühendisler, akademisyenler ve entelektüellerden oluşan tüm 'yeni orta sınıfı' kapsayan, sadece elit tabakaya (dar anlamda yönetici sınıfa) eleman sağlamakla kalmayan kendisi de toplumun yönetiminde hayati bir unsur olan daha büyük bir grup olan alt-elit aracılığıyla toplumun diğer kesimleriyle sistemin istikrarı için bağlantı halindedir (Bottomore, 1993: 5). Kitlelerin faaliyetlerini yönetmek ve yönlendirmek için tek başına yeterli olamayan egemen (yönetici) sınıfın (*the higher stratum*) en yüksek tabakasının altında, otokratik sistemlerde bile her zaman çok daha fazla sayıda olan, ülkedeki tüm liderlik kapasitelerini kapsayan varlığı olmaksızın herhangi bir toplumsal örgütlenmenin mümkün olmadığı bir başkası (albayın rütbece altında yer alan subaylar gibi) vardır (Mosca, 1939: 404).

Mosca da Pareto gibi psikolojik karakteristiklere çok fazla önem atfetmeden seçkinlerin dolaşımını benimsemektedir. Ahlaki ve dinsel fikirlerin toplumsal değişimdeki etkisine odaklanan Mosca'nın (yönetici/siyasal sınıf) Pareto ile (elitler) ortak yönü her toplumda toplumun geri kalanını yöneten bir azınlık bulunması yaklaşımını savunmalarıdır; azınlık tarafından yönetilmek tüm toplumların özelliğidir, tarihte yönetenler ve yönetilenler olmak üzere sadece iki sınıf bulunmaktadır. Yönetici sınıf toplumun diğer kesimlerinden entelektüel, maddi ve ahlaki açıdan üstündür. Azınlık yönetimi iddiası yeni olmamasına rağmen, azınlık yönetiminin evrenselliği argümanı siyasal elitizme özgüdür (Önderman, 1991: 8). Mosca'da seçkinlerin gücünün özünü yöneticilerin birlikleri ve iç-bütünlükleri oluşturur. Buna karşın kitleler örgütsüzdür.

Vilfredo Pareto (1848-1923)- 1916 yılında Trattato di Sociologia Generale (A Treatise on General Sociology) (1935) adlı çalışmasında Marxçı entelektüel yükünden kaçınmak için "yönetici sınıf" yerine elit (seçkin) terimi kullanarak (Korom, 2015: 390), elit sözcüğünü siyaset bilimine ilk getiren, elit ile ilgili ilk tam

ve organik bir kuram oluşturan kişi İtalyan düşünür Vilfredo Pareto'dur. İnsan anlayışı temel olarak eşitsizlik ilkesine dayanan Pareto'ya göre elit, kendi faaliyet alanlarında en yüksek endekslere/kapasitelere sahip olan insanlardan oluşan sınıfı ifade etmektedir (Pareto, 1935: § 2032:1423)⁴³. Pareto, her bireye, okuldaki sınavlarda çeşitli konularda verilen notlar gibi kendi yeteneklerini gösteren bir ölçütün verildiği varsayarak, geniş anlamda, bir toplumdaki elitlerden, zekâ, karakter, beceri, kapasite vb. niteliklere belirgin derecede sahip olan insanları kastetmektedir (Pareto, 1935: § 2026:1421). Pareto'ya göre elitler, tepede kalabilmek için topluma en iyi şekilde fayda sağlamak amacıyla kıt kaynakları etkili bir biçimde kullanılmalıdır; bu da uyarlanabilir politikadan agresif ve otoriter önlemlere kadar değişen farklı yönetim tarzlarını gerektirmektedir (Korom, 2015: 394).

Pareto'ya göre toplum dengeyle ilişkili seçkinler (elitler) (a. Yönetici olanlar b. Yönetici olmayanlar) ve seçkin olmayanlar olmak üzere yöneten ve yönetilene tekabül eden oligarşik iki katmanlı ayrımda bulunmaktadır (Pareto, 1935: § 2033:1424). Bu ayrım neticesinde Pareto “seçkinlerin dolaşımı” kuramını genel anlamda (siyaset bilimi yaratmak amacı ile) öncelikle Marxçı (toplumsal sınıf kuramı) egemen sınıf kavramını çürütmek ve sınıfsız bir toplumun mümkün olmadığını ifade etmek amacıyla geliştirmiştir. Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı kuramı “tarih aristokrasilerin mezarlığıdır” (Pareto, 1935: § 2052:1430) anlayışına dayanmaktadır. Kısa aralıklar dışında insanların her zaman seçkin bir azınlık tarafından yönetildiğini belirten Pareto'ya göre seçkinler tükenirler ve dolayısıyla insanlık tarihi seçkinlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir. Eskilerin yerine geçen yeni seçkinler güç arttırmak gibi bir niyetleri olmadıklarını, kendi iyilikleri değil, çoğunluğun iyiliği peşinde olduklarını ilan ederler (Pareto, 2010: 35). Dolaşımda güçlü olan ayakta kalır. Pareto seçkinlerin dolaşımını seçkin kesim üyelerinin ve alt katmanlara mensup olan psikolojik karakterlerdeki değişmelerle

⁴³ “Pareto'nun isteğine uygun olarak, eserinden yapılan alıntılar, eserdeki numaralandırılmış paragraflara atıfta bulunularak yapılmıştır” (Timasheff, 1967: 161). Çapraz referans sisteminin kullanıldığı “eserdeki daha büyük birimler bölümlerdir. Daha küçük olan birim, Pareto'nun yazılarının çoğunda şu ya da bu şekilde kullandığı tuhaf bir numaralandırma sistemini muhafaza ettiği paragraftır. Genel okuyucuya ne kadar tuhaf görünse de, açıklamanın tümevarımsal ve tündengelimli kısımlarının yakından ilişkili olduğu, teoremin, tüm parçaların karşılıklı olarak açıklandığı ve her bir parçanın birbirini açıkladığı bir mimari yapı gibi sistematik olarak inşa edildiği düşünüldüğünde, bu yöntem kendini haklı çıkarır” (Pareto, 1935: vii).

olagelen tortulardaki değişmelerle açıklamaya niyetlidir (aristokrasinin canlılığını yitirip iktidarı kaybetmesi). Ona göre insan eylemlerin çoğu mantıksızdır ve nasıl olup da mantıksız eylemin mantıklı eylem olarak tasarlandığını anlamaya çalışmaktadır. Seçkinlerin dolaşımı kuramında, toplumsal yapıların gerçek düşüşleri değil, çöken bir seçkin kesimin halkın alt kesimlerinden yeni öğeler alarak yeniden canlandığı “toplumsal denge” temelli bir döngüsel hareket bulunduğunu savunmaktadır.

Kuramlarında “çoğunluğun hükümeti” olarak evrensel oy hakkı inancını tahrif etmeyi amaçlayan bir muhafazakar olan Mosca ve liberal muhafazakar Pareto’nun formüle ettiği klasik elit (seçkin) tanımları, sadece siyaset dünyasına odaklanmakla kalmayıp aynı zamanda ulus-devletler düzeyindeki elitlere atıfta bulunmaktadır; bu yaklaşımlar, elitlerin kültürel olarak kitlesel ve homojen varlıklar olduklarına ve ülkelerindeki siyasi krizleri yönetebilecek kapasitede olduklarına dair iddiaları da içermektedir (Damele ve Campos, 2022: 2; Gowricharn, 2001: 159). Klasik elit kuramları ayrıca farklı liderlik tarzlarının elitlerin yükseliş ve düşüşü ile ilgili olduğu fikrini ve bencilliğin insan türünün doğal bir özelliği olduğu inancını benimsemiştir (Korom, 2015: 390). Kısacası demokratik olarak tanımlanan toplumlar dâhil olmak üzere, hiçbir sosyal grup çoğunluk tarafından yönetilmez; Mosca ve Pareto’nun belirttiği gibi, tüm örgütlü toplumlar büyük çoğunluktan ve küçük iktidar sahipleri azınlığından oluşmaktadır (Damele ve Campos, 2022: 2).

Suzanne Keller (1927–2010)- Sanayi toplumunun elitlerine yoğunlaşan Keller, Batı’da modern toplumlarda, tek bir kapsamlı elit yerine toplumsal düzene ve birbirlerine çeşitli yollarla bağlı, uzmanlaşmış elitlerden oluşan karmaşık bir sistem olduğunu iddia etmektedir (Keller, 1968: 26). Talcott Parsons’ın yapısal işlevselciliğine benzer bir yaklaşımla, çoğulculuğun benimsendiği modern toplumda güce sahip birçok bütünleşmemiş grup hakkında atıfta bulunarak, sadece siyasi, ekonomik ve askeri liderlerden değil, aynı zamanda ahlaki, kültürel ve bilimsel liderlerden de oluşan, statülerini işlevsel gereksinimlere göre belirleyen ezici bir çoğunlukla ilişkilendiren ve sürekli sosyal etkiye (faaliyetlerin kaç kişiyi nasıl etkilediği önemli) sahip olan “stratejik elitler” terimini kullanarak, elit pozisyonlara

alınmanın ana ilkesini, sınıf geçmişi değil, bireysel başarı olarak kabul etmektedir (Korom, 2015: 393).

Elitler her toplumun çözmesi gereken dört işlevsel soruna göre de sınıflandırılabilir: hedefe ulaşma (*kolektif hedeflerin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi*), uyum sağlama (*hedeflere ulaşmaya yönelik etkili araçların kullanılması*), bütünleşme (*sistem içerisinde uygun ahlaki fikir birliğinin ve sosyal uyumun korunması*) ve örüntü sürdürme ve gerilim yönetimi (sistem birimlerinin (bireyler, gruplar ve kuruluşlar) moralini) (Keller, 1968: 27). Keller, bu dört işleve karşılık gelen; (1) mevcut siyasi elitler (hedefe ulaşma elitleri); (2) ekonomik, askeri, diplomatik ve bilimsel elitler (uyum elitleri); (3) ahlaki otoriteyi kullanan elitler – rahipler, filozoflar, eğitimciler ve ilk aileler (bütünleşme elitleri); ve (4) toplumu duygusal ve psikolojik olarak bir arada tutan elit sanatçılar, yazarlar, tiyatro ve film yıldızları gibi ünlüler ile spor ve eğlence alanındaki üst düzey isimlerden oluşan elitler (örüntü sürdürme elitleri) olmak üzere dört tür stratejik elit tanımlamıştır (1968: 27).

C. Wright Mills (1916-62)- *The Power Elite* (1956) adlı çalışmasında egemen sınıf yerine “iktidar seçkinleri” kuramını kullanarak, Amerikan toplumunun, toplumun üç ana alanının -ekonomik(iş dünyası), siyasi(hükümet) ve askeri(ordu)- liderliğini oluşturan tek bir iktidar seçkinleri grubunu tarafından kontrol edildiğini savunmuştur (Mills, 1974: 11). Amerika’da iktidar yaygın ve dağınık değil, kademeli ve süreklidir. Bu üçlü sadece yönetici seçkin değildir; iktidar seçkinleridir. Tekelleşmiş, toplanmış ve merkezileşmiş bir iktidar mekanizmasıdır. Bunlar Amerika’yı kendi çıkarlarına göre yöneten ve seçimlerde hesap verme gibi bir kaygıları olmayan seçkin bir grubu oluşturmaktadırlar. Bunların birliğinin temeli kurumsal yakınlıkları ve karşılıklı bağımlılıklarıdır. Sıradan insanların sahip olmadıkları bir yaşam tarzına sahip olan iktidar seçkinleri, ulusal düzeyde etkili kararlar alma kapasitesine sahiptirler. Toplum üçlü bir dikta (*trivium vente*) tarafından yönetilmektedir; siyasi [*capitol/iktidar*], sanayi [*wallstreet/sermaye/ekonomi*] ve asker [*Pentagon/ordu*]. Benzer sosyal geçmişlere sahip olan bu kurumlar, karşılıklı değişebilen rolleri içermektedirler. Gizlilik içinde çalışırlar ve hiçbirisi tek başına güçlü olamamaktadır. Kara alma süreçlerinde birbirlerinin üzerinde

sonsuz müdahale hakları bulunmaktadır. Seçkinlik bu kurumlar için iktidar kullanımı, prestij ve servetin sürdürülmesi anlamında olanaklardan fazlasını ifade etmektedir (Mills, 1974: 11-14).

Basit görünen ancak karmaşık ve çok boyutlu niteliklere sahip olan elit (seçkin) kavramının mahiyetini farklı açılardan tanımlamak mümkündür;

- Elitler (seçkinler), belli hiyerarşik yapılanmalar içinde toplumsal alanda en üst konumu elinde bulunduranlar veya kendi faaliyet alanının en iyileri, en etkilileri olarak tanımlanmaktadır.
- Elitler, toplumda diğer insanlara göre zenginlik, güç, iktidar, saygınlık gibi toplumca değer atfedilen sosyal-ekonomik varlıklardan daha fazla paya sahip durumdadırlar.
- Kuramsal açıdan elitler, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilme potansiyeline sahip kişilerdir. Elit kavramını açıklama da güç (iktidar), kontrol ve etki yardımcı kavramlardır.
- Elitler, toplumsal gücü ve toplumsal kaynakları en etkili şekilde kontrollerinde tutmaktadırlar. Dolayısıyla toplumun geneline ait kararların alınmasında rol almaktadırlar.
- Elitler, sürekli olarak kendilerini yeniledikleri, yozlaşmış öğeleri tasfiye ettikleri, yeni öğeleri belirli nispette bünyelerine kattıkları kadarıyla varlıklarını sürdürüp ayakta kalmaktadırlar.
- Elitlerin toplumsal kökenleri, elit saflara katılma biçimleri ve bunların yerine getirdikleri işlevlerin bilinmesi gerekmektedir.
- Elitler bir dönemden bir başka döneme, bir toplumsal sistemden bir başka toplumsal sisteme değişiklik göstermektedirler.

Elit kuramlarında görüldüğü üzere aslında odak noktası üst siyaset mekanizması alanında yöneten ve yönetilen ikilisinin mesafesi değişse de formülasyonu değişmeyen açıklama biçimleri görülmektedir. Açıklama biçimlerinde her bir anlam, farklı bir şekilde de olsa, azlık sorunu, mükemmellik, elit ile elit olmayan arasındaki ayrım kriterleri, elitlerin gücünün kaynağı ile ilgilidir (Zannoni, 1978: 26). Kuramsal yaklaşımların homojen bir tanımlama çerçevesinde değerlendirilmemesi gerekmektedir. Sonuçta klasik elit kuramları iki dünya savaşı

arasında bireysel, karizmatik liderlerin ortaya çıktığı bir dönemde yazılırken, çağdaş ve eleştirel kuramlar ise soğuk savaş sürecinde devletlerin kurumsal kapasitelerinin güçlenmeye başladığı, teknokratik politik yönetimlerin ön plana çıktığı bir dönemde yazılmışlardır. Günümüzde ise basının kullandığı söylem ve özellikle sosyal medyanın ürettiği “elit” imgesi tamamen “lüks”ün farklı türevleri ile ilişkilendirilmekte olup, kavramın mahiyeti anlamsızlaştırılmakta ve sınırları belirsizleşmektedir. Belirsizliğin sonucu, bazen “bu grup elittir” türünden önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu kanıtlamanın imkânsız olmasıdır (Zannoni, 1978: 26). Bu durumun yarattığı belirsizliği gidermek için, hangi tanımla hangi anlamın ifade edildiğinin net bir şekilde ortaya koyulması önemlidir. Sosyolojik anlamda homojenden heterojene evrilen bir elit (seçkin) tanımlama süreci söz konusudur. O nedenle bu tez çalışmasında elit kavramının kısmen de olsa dar kuramsal çerçevesine sadık kalarak, ancak toplumsal fenomenleri açıklamada kültürel bir tanımla da içerecek şekilde (literatürün de yöneldiği alan) genişletilmesi (güncellenmesi) üzerinden bir hat kurarak kullanılmasını önermekteyim.

Elitler günümüzde toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde hâlâ etkin aktörlerdir. İnsanlar arası ilişkilerin doğası gereği mutlaka ve sürekli olarak birileri farklı yetenekleri, becerileri, bakış açıları ile diğerlerinden farklılaşmayı başarıp; kendisi dışındakileri etkilemeye, yönlendirmeye ve peşinden gelmeye ikna etmeye çalışmaktadırlar. Elitlerin etkisi, rolleri, işlevleri değişmiyor olsa da eşsiz bir elit tanımını yapmak gün geçtikçe muğlaklaşmakta ve zorlaşmaktadır. Tanımlamanın zorluğu toplumsal alanın genişlemesi ve farklılaşmanın artması ile ilişkilidir. Bu farklılaşmanın anlamı, nüfusun her kesiminin belirli özellikler sergileyen farklı bir elite sahip olabileceğidir (Gowricharn, 2001: 159). Bu kapsamda toplum da her biri belirli bir kaynağın en büyük payını elinde tutan bir elit tarafından kapatılan bir dizi paralel piramit olarak kavramsallaştırılabilmektedir (Korom, 2015: 394).

Sonuç olarak çağın koşullarından hareketle siyasal güç elitleri, zenginlik ve mülk sahibi elitler, statü elitleri, akademisyenler, sanatçılar gibi kültürel elitler, ve profesyonel grupların liderleri gibi farklı elit kategorilerinin yaygınlaştığı bilinmektedir. Ancak ölçeği küçülterek gündelik hayata daha yakından bakıldığında bu tez kapsamında olan etnik grupların eliteleşme süreçleri de daha rahat

anlaşılabilecektir. Bu noktada toplumdaki farklı düzeylerdeki elit formülasyonlarına ek olarak etnik azınlık elitlerinin/elitizminin de eklenmesinin tezin özgün kuramsal hattını güçlendirebileceği düşünülmüştür. Toplumunun genelinden ziyade etnik azınlık gruplarda/topluluklarında elit olmak ne anlama gelmektedir? Etnik elitlerin işlevleri, sorumlulukları nasıl şekillenmektedir? Bu ve birçok etnisite sermayesi ile ilişkili soruya yanıt bulunması ve açıklama yapılması gerekmektedir.

2.3.2. Etnik Azınlık Elitleri/Elitizmi

Etnik topluluklara ilişkin çalışmalarda etnik kimliğin sosyal hareketlilikte bariyer olarak nitelendirilmesinden dolayı bu toplulukların yukarı yönde sosyal hareketlilik süreçleri ihmal edilmiştir. Bu ihmalin arka planında etnik kimlikle özdeşleştirilen tarihsel ve toplumsal olarak kanıksanmış imajın, damgalanmış ve dışlanmış algının payı oldukça yüksektir. Etnik azınlıklara yaklaşımı da etkileyen bu imaj ve algı sonucunda, homojen ve belirli kategorilere sığdırılmış entegrasyon ve asimilasyon eksenli politikalar ortaya çıkmaktadır. Ancak tüm bu resimde ihmal edilen dikey sosyal hareketlilik sürecinin etnik azınlıklarda mümkün ve gerçek olduğunu gösteren istisnalar bulunmaktadır. Sosyal ilişki dünyasında bir sermaye biçimi olarak etnisitelerini/etnik kimliklerini (daha genel anlamda kimliklerini) kullanan bireyler, topluluklarının diğer üyelerinden farklılaşmaktadırlar. Etnisiteyi/etnik kimliği toplumun genelinin beklentilerinin ve algılarının tersine gizlemeden, kamusal görünürlüğüne odaklanarak, onu bir stratejik sosyal enstrüman biçiminde kullanan bireylerin toplumsal konumlarına bakıldığında aslında topluluklarında ön plana çıkan, farklılaşmış, nüfuzlu ve etki kapasitesi yüksek öncü ve kavramın sınırlandırılmış anlamıyla “elit” aktörler oldukları görülmektedir. Dolayısıyla etnik azınlıkların sosyal hareketlilik sürecinde motive edici bir yaklaşım sergileyen bu aktörlerin etnik azınlıkların elitleri (etnik elitler) olarak nitelendirilmeleri mümkündür. “Etnik azınlık elit” terimi, çoğunluk etnik gruplardan olmayan farklılaşmış bireyleri ifade etmek için kapsayıcı bir kavram olarak

kullanılmaktadır (Ariss vd., 2012: 241). Bu kapsamda etnik azınlık elitlerinin tersi de egemen çoğunluk etnik elitleridir⁴⁴.

2.3.2.1. Tanımlama ve İhmallerin Arka Planı

Etnik azınlık elitleri kavramsallaştırması, sosyal hareketlilik sürecinde etnisitenin/etnik kimliğin (kültürel); etnisite çalışmalarında sosyal hareketliliğin (sınıfsal) ve de elit kuramlarında etnik azınlıkların (statü anlamında) ihmal edilmesinden dolayı ortaya çıkmış sosyolojik bir fenomendir. Çok ırklı/etnisiteli toplumlardaki etnik elitlerin sorunları, elit araştırmalarının odağına ayrı ayrı dâhil edilmediğinden azınlıkların dikey sosyal hareketliliği büyük ölçüde yeterince araştırılmamıştır (Ruus, 2012: 127-128). Ayrıca genellikle elitlere ilişkin anlayışın kısıtlılığı, bir yandan Batılı modellerin kuramsal zayıflıkları, diğer yandan elitleri ‘içeriden’ incelemenin zorlukları nedeniyle bulanıklaşmıştır (Shore ve Nugent, 2002). Elitlerin dolaşım hızının yalnızca mutlak olarak değil aynı zamanda belirli toplumsal unsurların arzı ve talebiyle ilişkili olarak gerçekleştiği düşünülünce, toplumlarda farklı elit kategorilerinin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Etnik azınlık elitleri de bu türden bir sürecin sonucunda toplumsal dinamiklerin güncel ihtiyaçlarını, kısıtlı sosyo-politik yaklaşımlarını kritize ederek ortaya çıkmaktadırlar.

Uygun koşullar altında her zaman etnik topluluklara liderlik ve rehberlik sağlayan, topluluk içinde ortaya çıkan, temsil ettikleri topluluğun çoğunluğuyla ilgili çıkarları ve sorunları dile getirmekle kalmayan, aynı zamanda bir topluluğun yaratılması için gerekli olan “onlar” ve “biz” fikirlerini de besleyen kişi veya gruplar yani etnik elitler bulunmaktadır (Ngaihte, 2010: 164). Topluluk içinde ortaya çıkan ve organik olarak, topluluğun kimlik politikalarında önemli rol oynayan, geleneksel şefler, dini liderler, politikacılar, bürokratlar, aydınlar ve öğrenciler/gençlik liderleri gibi etnik topluluk içinde geniş nüfuzlu kişiler yelpazesinden oluşan etnik elitler (Ngaihte, 2010: 165), genel toplumsal yapıdaki yüksek mevkilerden gelen “yeni

⁴⁴ “Amerika örneğinde, Amerika’nın yakın tarihindeki hâkim bir etnik grup olan WASP kavramı iki temayı da ifade eder. Beyaz (White) Anglo-Sakson Protestan teriminde ırksal (beyaz), soya ilişkin (Anglo-Sakson) ve kültürel veya dini (Protestan) öğeler yan yana sıralanmıştır.” (Fenton, 2001: 96).

elitler”in aksine, çoğunluğunun daha önce düşük sosyal konumlara sahip olduğu yerel kişilerden oluşmaktadırlar (Ruus, 2012: 142).

Etnik azınlık elitlerine dair literatürün bir *bölümü göç çalışmaları* ile ilgilidir. Bu çalışmalarda etnik azınlık elitlerine dair tartışmalar genellikle göçmen grupların göç ettikleri ev sahibi ülkedeki yükselen sosyal statüleri üzerinden değerlendirilmektedir. Her ne kadar göçmenlere ilişkin dezavantajlı klasik dışsallaştırıcı bir imaj söz konusu olsa da göçmen grupların toplumun genelinde de elit konumlarda yer alabilecekleri unutulmamalıdır; Endonezya ve Filipinler’de Çinliler, Liberya’da Lübnanlılar; Madagaskar’daki Kızılderililer vb. gibi (Eriksen, 2010: 161). Özellikle ev sahibi ülkeye veya etnik işgücü piyasasının çoğunluğundaki işlere, becerileri ve nitelikleri ile orantılı bir pozisyonda erişebilen etnik azınlıkların ev sahibi ülkedeki çoğunluk etnik gruplar tarafından belirlenen kurallar ve düzenlemeler labirentinde yollarını bulmaları ve ardından seçtikleri mesleğe beceri ve niteliklerini temsil eden bir pozisyonda erişmeleri esasen bir meydan okumadır (Ariss vd., 2012: 243-4). Bir ülkeye kendi isteğiyle özellikle kariyer amaçlı göç eden (*self-initiated expatriation [SIE]*) etnik azınlık bireylerinin kariyer süreçlerinin yeterince araştırılmamış olması da etnik azınlık elitlerin esasında ihmal edilmelerinin arka planını oluşturmaktadır. Bu tür göç eden bireylere yönelik literatür, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç eden göçmenlerin uluslararası kariyer deneyimlerini görmezden gelmesi, etnik azınlık çalışanlarının kariyer deneyimlerini açıklamada etnisitenin önemi konusunda sessiz kalması, etnik azınlık çalışanlarına dayatılan kariyer engellerini ve onların bunlar ile baş etme stratejilerini yeterince araştırmamasından dolayı eleştirilmektedir (Ariss vd., 2012: 244). Özellikle göçmen statüsündeki etnik azınlıklara yönelik klişeler, önyargılar ve olumsuz tutumlar çerçevesinde yaklaşılması, etnik azınlıkların işgücü piyasasına tam olarak katılımını engellemekte ve potansiyellerinin kullanılamamasından ziyade çalışan etnik azınlık nüfusu daha da marjinalleştirmektedir (Ariss vd., 2012: 253).

2.3.2.2. Etnik Azınlık Elitlerinin Uyum Stratejileri

İster göçmen ister yerli olsun etnik azınlıklara yönelik dışlayıcı tutumlar topluluk içindeki etnik azınlık elitlerinin sosyal hareketlilik süreçlerinde gerek kendilerini gerekse toplulukları adına farklı stratejileri benimsemelerine fırsat

sunmaktadır. Barth'a göre bu etnik kimlikleri üreten yeni elitler (etnik elitler) içinde yaşadıkları etnik grupları egemen toplumsal sisteme entegre edebilmek amacıyla üç farklı stratejiyi uygulayabilmektedirler (Barth, 2001: 36). Bunlardan ilki, etnik grubun kamusal alanda çoğunluk toplumu karşısındaki farklılığını yitirerek ve büyük olasılıkla kendi içindeki kültürel açıdan muhafazakâr bir yapıya bürünerek(kapanma) var olan topluma dâhil *olmasıdır*. İkincisi, etnik grubun 'azınlık' statüsünü kabul ederek, kültürel farklılıklarını ön plana çıkarmadan, çok kültürlü bir toplumun oluşma ihtimalini ortadan kaldıracak toplumsal hayata ve çoğunluk toplumuna asimile *olmanın* yollarını aramasıdır. Üçüncü strateji ise, toplumsal kaynaklardan daha fazla pay alabilmek ve yeni bazı toplumsal tasarımları uygulamaya koymak amacıyla *etnik kimliğe vurgu yapılmasıdır*. Barth (2001: 37) bu üçüncü stratejinin ayrılıkçı hareketlere dönüşme riskine dikkat çekmektedir. Ancak bu tez kapsamında ayrılıkçı profilde olan etnik topluluklar ve bu topluluklardaki eliteleşme dinamikleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Etnik kimliğin oluşum sürecindeki etnik elitlerin kategorik stratejilerinin ötesinde özellikle "kariyer" inşası sürecinde etnik azınlık elitlerinin kariyerleri ile ilgili benimsemiş oldukları farklı stratejiler de önem arz etmektedir (Ariss vd., 2012: 247-252). Çalıştıkları iş ortamlarında karşılaştıkları ayrımcılık ve dışlanma süreçlerini deneyimleyen etnik elitler, kariyerleri boyunca karşılarına çıkacak engelleri tanımayı ve arzu ettikleri kariyer sonucunu elde etmek için bu engeller dâhilinde çalışmayı, kimliklerini gizleyerek *sürdürebilmektedirler*. Kimliğin gizlenmesi ile ayrımcılığın değiştirilmesinden ziyade ona nasıl yön verildiğine dair benimsenen strateji ifade edilmektedir. Diğer strateji, kariyer gelişiminin önündeki engelleri belirlemeyi ve bunları değiştirmeye çalışmayı ifade eden dönüşüm ile ilgilidir. Bu noktada etnik azınlık elitlerinin bazıları kariyerlerini inşa ederken adlarını değiştirerek yeni vatandaşlıklar alarak, ayrımcılığın ve yasal engellerin üstesinden gelmeyi de başarabilmektedirler (Ariss vd., 2012: 249). Ayrıca özellikle çalıştıkları sektörlerde nitelikleriyle orantılı olmayan pozisyonların sunulması halinde iş değiştirmek de önemli stratejik tutumlardan birisidir. Bir diğer strateji ise karşılaştıkları yapısal ve yasal engelleri kariyer gelişimlerinin önündeki engelleri yönetmede kullanmalarını sağlayan, eğitim, meslek ve sosyal ilişkilerle desteklenen

girişimcilik profilleri ile ilgilidir. Azınlık elitleri karşılaştıkları ayrımcılık engelleri konusunda zaman zaman da *vazgeçme* tercihinde bulunabilmektedirler (Ariss vd., 2012: 251). Muhatap olmanın reddi olarak da görülen bu tutum aslında kariyerleri için bir ara verme ya da girişimci faaliyet alanına yönelmenin de bir aşaması olabilmektedir. Bu tür stratejiler etnik azınlık elitlerinin bazılarının özellikle kimlikleri ve kariyerleri ile ilgili yaşadıkları sorunlarda ortaya çıkmaktadır. Bu tez çalışmasında etnik Roman kimliği gizlenen bir değişken değil aksine yanı başında taşınan bir sermaye/kaynak olarak değerlendirilmiştir.

2.3.2.3. Etnik Azınlık Elitlerin İşlevleri/Rolleri

Etnik azınlık elitleri içinde yaşadıkları toplumda yukarıdaki stratejilerin çok daha fazlasını uygulayarak etnik kimlikleri ve kariyerleri arasında bir istikrarlı köprü kurma çabası içindedirler. Bu çabaları, onların etnik topluluk içinden çıkarak, topluluk içinde her zaman insanların sosyal ve politik uyanışına katkıda bulunan, topluluğu örgütleyen ve önderlik eden birey veya birey grupları olarak kategorize edilmelerini sağlamaktadır (Ngaihte, 2010: 165). Bu noktada özellikle siyaset mekanizması içine dâhil olmaları/edilmeleri ve bunun getirmiş olduğu roller oldukça dikkat çekicidir. Ruus (2012: 141), demokratik rejimlerde azınlık grupların elitlerinin siyasi iktidardan tamamen dışlanmamaları gerektiğini, sistem içerisinde onlara belirli bir pay/yetki verilmesinin etnik çatışma potansiyelini azaltacak bir strateji olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla etnik azınlık elitlerini siyasi katılımlarının genel toplumsal çıkarlar için sonuçları tartışılmaktadır.

Etnik siyasi çatışmaların yaşandığı Çin'in Sincan bölgesindeki kapsamlı araştırmasıyla Liu (2021), baskın bir etnik grup tarafından kontrol edilen otoriter bir devletin, farklı etnik kökene sahip elitler arasında patronaj tahsis ederek mağdur azınlıkları iki mekanizma yoluyla yatıştırabileceğini savunmaktadır; bunlardan ilki (1) Barth'ın (2001: 37) da dikkat çektiği ayrılıkçı hareketlerdeki etnik elitlerin rejim karşıtı seferberliği başlatma olasılığını azaltırken (demobilizasyon), ikincisi (2) yerel topluluklardaki elitleri sosyal kontrolü (azınlık nüfusu üzerindeki sosyal kontrolü güçlendirerek barışçıl bir etki yaratma) zorlamaya daha yatkın hale getirmektedir (Liu, 2021: 994). Liu'nun analizinde hâkim devlet tarafından etnik çatışmaların önlemesi ve azaltılması için etnik topluluklar arasında bazı kişilerin sosyal

hareketliliği kamusal olarak desteklenmekte ve bu şekilde kendi kontrolü altında bu haliyle bağımlı olan bir azınlık elitin oluşturulması söz konusudur. Ayrıca etnik topluluklara ilişkin bu tür bir “kariyer (insan kaynağı) yatırımının” (çapraz etnik patronaj/himaye) olası çatışma risklerinden daha az maliyetli olduğu gerçeğine de ayrıca dikkat çekerek, devletin etnik topluluklar üzerinde artan kontrolünü vurgulamaktadır (Liu, 2021; 988). Dolayısıyla etnik azınlık elitleri siyaset mekanizmasında gerek kendi çabaları gerekse atanmaları ile etkin bir şekilde rol alarak, siyasetin paydaşı haline gelmeleri özellikle “endişeli” hükümetlerin etnik toplumsal hareketlere dair kaygılarını topluluk ve toplumun geneli arasında absorbe edebilmektedirler.

2.3.2.4. Köprü/Aracı Aktörler Olarak Etnik Azınlık Elitleri

Etnik azınlık elitlerinin, siyasi elit düzeyinde daha fazla temsil edilmeleri (Ruus, 2012: 132), onların diğer etnik gruplar ile arasındaki iş birliğini kolaylaştırmakta ve bu gruplar arasındaki çatışmayı azaltmaktadır. Bu durum onların esasen köprü/aracı aktörler olmalarını işaret etmektedir. Etnik azınlık elitleri stratejik referans noktaları olarak hizmet etmektedirler; isteseler de istemeseler de önemli bir güçlendirici etkiye sahiptirler (Gowricharn, 2001: 166). Marjinal olarak da görülebilen etnik azınlık elitlerinin toplulukları ve toplumun geneli/kurumlar arasındaki aracı rolleri ve bunun getirmiş olduğu ikili bağlantılar onlara avantajlar sağlamakta ve hatta onları topluluklarının lideri haline getirebilmektedir (Stonequist, 1935: 11). Etnik azınlık elitleri salt modern siyaset mekanizması ve rejimler/yönetimler kapsamında düşünülmemelidir. Çünkü ilk insan topluluklarından itibaren özellikle topluluğun, kabilenin başında bulunan, sosyal kontrol ve uyum sürecinde aktif rolü olan, toplumda elit tahakkümün gücü ve meşruiyetini kullanan (Shore ve Nugent, 2002) “liderler” bulunmaktadır. Bu elitler topluluğunun kültürel dönüşümünde de öncü rol almaktadırlar. Örneğin Kuzeydoğu Hindistan da dâhil olmak üzere Afrika ve Asya’nın kabile toplulukları arasında konuşulan lehçelerinin çoğunun, ortaya çıkan elitler veya entelektüeller tarafından bir yazı diline dönüştürülmesi, kabile topluluklarının kimlik söylemlerine elitlerin müdahalesi olarak değerlendirilmektedir (Ngaihte, 2010: 166). Günümüzde özellikle etnik

toplulukların dil çalışmaları eğitimli bir etnik elitin varlığından bağımsız düşünülmemektedir.

Etnik azınlık elitleri ayrıca doğrudan topluluk üyeleri arasında (siyasallaşarak) siyasi bilinç oluşturmak için etnik temelli örgütleri kullanarak, bunlar aracılığıyla topluluğun hayatta kalması için gerekli olan çıkarları ve değerleri yayarak, kimlik inşasının kültürel sosyal failleri haline gelmektedirler ve ayrıca bu faillik daha da önemli olarak etnik topluluğun siyasal tanınma arzusunu da motive etmektedir (Ngaihte, 2010: 169). Dolayısıyla etnik azınlık elitleri örgütlenmeyi destekleyerek, topluluğun sosyal ve kültürel tabanını güçlendirmeye ve topluluğun politikleşmesinde/politik bir bilinç kazanmasında kritik bir role ve öneme sahiptirler.

Etnik azınlık elitleri yeni bir dinamik olmasa da sosyo-kültürel ve siyasal konjonktür gereği günümüzde önemlerinin arttığı bir gerçektir. Etnik azınlık elitleri kavramsallaştırması sosyal bilim literatüründe genellikle yoğun göç alan çok kültürlü toplumlarda, ya da etnik çatışma riskinin yüksek olduğu alanlarda tartışılmaya başlanmıştır. Kavram bir yandan etnik azınlıkların dikey sosyal hareketlilik süreçlerini ve bu süreçte bir sermaye kaynağı olarak etnik kimliğin kullanım biçimlerini tanımlarken diğer yandan anlamı ve kapsamı konusunda tartışmaların devam ettiği elit kuramlarının oluşturduğu çatlaklardan sızarak etnik topluluk içindeki güç, prestij ve statü eksenli topluluk eliti konumlarını ifade etmektedir. Bünyesinde farklı etnik azınlıkları barındıran toplumlarda, etnik azınlık elitleri topluluk kimliğinin oluşumu konusunda kültürel bir işlevi yerine getirmenin aynı sıra topluluğun siyasal olarak haklarını elde etmesinde de stratejik bir konumdadırlar. Dolayısıyla etnik toplulukların meşru bir şekilde temsiliyetini de ellerinde bulunduran etnik elitler, farklı stratejiler benimseyerek ve uyum sağlayarak varlıklarını sürdürmekte, güçlendirmekte ve kendilerinden sonraki topluluk üyelerine ilham vermektedirler. Etnik azınlık elitleri, etnik topluluğa ait kimlik iddialarının doğasını ve etnik mobilizasyonun dinamiklerini anlama noktasında da önemli rol üstlenmektedirler. Etnik azınlık elitleri ayrıca bireysel sorunlardan ziyade topluluk sorunlarına odaklanarak, planlamaları ve aldıkları kararlar ile hem mezo düzeyde topluluğu hem de makro düzeyde toplumun genelini etkileyerek etnik meseleleri konusunda kamuoyu oluşturma kabiliyetine ve potansiyeline sahiptirler.

2.3.2.5. Türkiye’de “Roman Elitler” Kavramsallaştırması Mümkün mü?

Etnik toplulukların elit kadrolarının olması onların toplumsal örgütlenme ve hareketlilik süreçlerini hızlandırmaktadır. Bir topluluğun elitinin mevcudiyeti, topluluğun tanınırlığını, kültürel veya politik mücadelesini daha yoğun ve kabul edilebilir bir biçimde sürdürmesini meşrulaştırmaktadır. Bugün dahi birçok kamu politikasında⁴⁵ etnik dini azınlık grupları ile ilgili çalışmalarda doğrudan topluluk yerine topluluk adına konuşabilecek, akıl bireylerin bir köprü olarak tercih edilmesi bu meşruiyetin somut göstergesidir.

Etnik azınlık elitleri, bu tez kapsamında Türkiye’deki Roman toplulukları arasında orta ve üst sınıf Roman bireylerin dikey sosyal hareketlilik sürecini gerçekleştirerek topluluğun eliti olma durumlarını anlamaya çalışmada kullanılan bir kavramsallaştırma. Çünkü Türkiye’de Romanlara yönelik çalışmalar, onları dezavantajlı, yoksul ve marjinal bir imaja sıkıştırmakta ve toplulukta sosyal hareketliliğin hiç olmadığı ya da olmayacağı izlenimini oluşturmaktadır. Bu tür yaklaşım zamanla Romanlar arasında da kanıksanmış bir kehanete dönüşmekte ve bireylerin sosyal hareketlilik inancını zayıflatmaktadır. Birçok etnik topluluğun benzer bir deneyimi yaşadığı aşîkârdır. Türkiye’deki Romanlar arasında da bu homojen imajın dışına çıkan, yaşam şansları güçlü olan, yaşam tarzları ile topluluktan farklılaşan, kişisel kariyeri ile topluluk çıkarlarını önceleyen, topluluk adına konuşabilen, toplumsal mücadele veren, kendi faaliyet alanında başarılı ve saygınlığı olan, topluluk ile ilgili meselelerde kurumları etkileme kapasitesine sahip ve de etnik Roman kimliklerini her daim heybelerinde taşıyan kişiler bulunmaktadır. Her birinin başarı kriteri ve alanı değişkenlik gösterse de ortak amaçları, Romanların karşılaşmış oldukları damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık ile sarmalanmış makus kaderini bir kısmından tutarak değiştirmeye çalışmaktır. Söz konusu aktörler de toplumun geneli içinde olmasa da kendi etnik Roman topluluklarının elit üyeleri olarak nitelendirilebilmektedirler. Dolayısıyla bu tez kapsamında da etnik bir

⁴⁵ Türkiye’de AK Parti döneminde gerçekleştirilen açılımlar (Kürt Açılımı, Roman Açılımı ve Alevi Açılımı) bu yaklaşımın somut örneklerini oluşturmaktadır. Her açılımda ilgili etnik-dini topluluğun temsilcileri ve “akıl” aktörleri ile görüşmeler ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

topluluk olan Romanlar arasındaki orta ve üst sınıf konumda olan ve sosyal hareketlilikleri sonucunda elitleşen bir grup olarak Roman elitler kavramsallaştırması bu minvalde özgün bir katkı sunabilme niyeti ile kullanılmaktadır. Elit olma, aslında Roman bireylerin kendi inşa ettikleri bir konumdan ziyade kendilerine atfedilen statünün anlamını ve kapsamını yorumlama sürecinden dolayı tercih edilmiştir. Bu tezde, orta ve üst sınıf Roman bireylerin deneyimleri elit kuramlar çerçevesinde açıklanamamaktadır; elit terimin karşılık geldiği güç, statü ve prestij konumları orta-üst ve sınıf Roman bireylerin hareketliliğini anlamak adına sosyolojik bir tipoloji bağlamında kullanılmaktadır.

Orta ve üst sınıf Roman elitler olarak da adlandırılabilen bu aktörler sahip oldukları yaşam şanslarını stratejik olarak değerlendirmekte ve topluluğun geri kalanından farklılaşmış bir yaşam tarzını benimseyerek etnik kimlik sermayeleri ile hem bireysel hem de topluluk temelli dikey sosyal hareketliliklerini sürdürerek, topluluğu temsil eden güç, prestij, statü ve saygınlık sahibi aktörlere dönüşmektedirler. Sahip oldukları kişisel nitelikler ile kamusal sosyo-politik fırsatların kesişiminde Türkiye'deki orta ve üst sınıfların sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçlerine dair sosyolojik koşullarının anlaşılması nitel bir araştırma tasarımı ile mümkündür. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin kim oldukları, nasıl bir sosyolojik bağlama karşılık geldikleri, Romanlar ve Türkiye için önemlerinin ne olduğu uzun soluklu, çetrefilli ve karmaşık bir saha araştırmasının sonucunda ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Türkiye’de orta ve üst sınıf Romanların yaşam şansları ve tarzları ekseninde etnik Roman kimlikleriyle topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik sürecinin anlaşılması amacıyla iki aşamalı yöntem tercih edilmiştir. Araştırmanın yöntemine dair öncelikle; Romanların/Çingenelerin araştırma pratiği anlamında nasıl çalışılabileceğine dair araştırmacı ve madunun konumundan hareketle epistemolojik bir değerlendirme yapılmış ve tez kapsamında araştırmacının kendini de nasıl konumlandığına ilişkin kapsamlı bir tartışma gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise tezin öyküsü, yöntem tercihi, çalışma grubu, veri toplama tekniği, sınırlılıkları ve etik meselelere ilişkin saha çalışmasının organizasyonu ve süreci hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

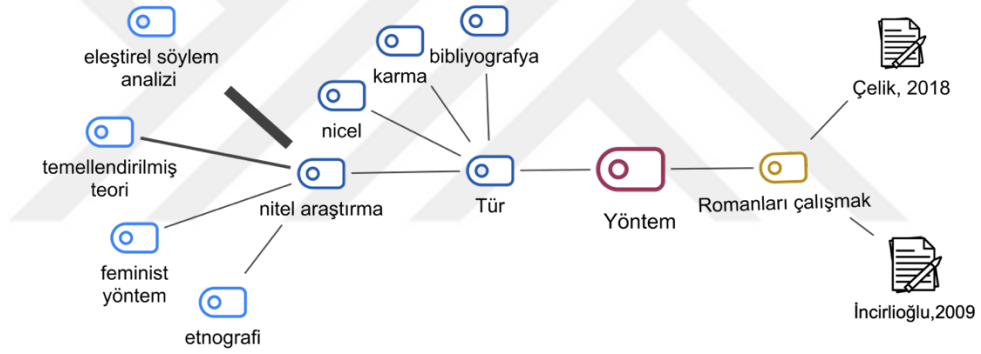
3.1. Romanları/Çingeneleri Çalışmak: Mağrurun⁴⁶ Madunları

Roman/Çingeneler niye çalışılır ya da bir araştırmacı neden başlar Romanları/Çingeneleri çalışmaya? Bu noktada araştırmacının, okuduğu bir kitaptan, izlediği bir filminden/diziden, bir sohbet sırasında dinlediklerinden, yaşadığı mahalledeki komşularından, icra ettiği meslekten/sektörden ya da günümüzde sosyal medya akışında karşılaştığı “story”lerden (dijital içerikler) hareket ederek Romanları/Çingeneleri merak edip çalışmaya başlamış olması mümkündür. Ancak çalışmaya başlarken sosyo-kültürel olarak sahip olduğu değerler sistemi ve yıllarca miras olarak kendisine aktarılmış olan aslında mağrurun **zihnindeki** Roman/Çingene kategorisi, çalışma biçimini, motivasyonunu, alandaki yaklaşımını doğrudan etkilemektedir. Peki, tarihsel olarak egzotiklik ve marjinallik ölçeğinde inşa edilmiş imajın hâkim olduğu bir alanda madun nasıl çalışılabilir?

Çalışmalardaki Yöntem Tercihleri- Madunu çalışmak meselesinden önce Roman/Çingene çalışmalarında metodolojik olarak ne tür tercihlerin olduğuna dair

⁴⁶ Roman olmayanların Romanlara yönelik üstenci yaklaşımını ifade etmek ve özellikle araştırma süreçlerinde nesneleştirilen topluluğun madun konumuna dikkat çekmek amacıyla bu sözcük kullanılmıştır.

sınırlı ancak yeterli bir ana hat sunmak faydalı olabilir. Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmalarının büyük bir kısmı edebî çalışma, tarihsel metin, derleme ya da akademik metin şeklindedir. Akademik alanda sosyoloji, antropoloji, kamu yönetimi vb. gibi sosyal bilimlerin çatısı altında gerçekleştirilen çalışmalarda tercih edilen yöntemler arasında (Bkz. Şekil 3.1) nitel araştırma yaklaşımı ve nitel araştırma desenleri ağırlıktadır. Nitel araştırmalarda istihdam, eğitim, meslek, toplumsal cinsiyet ve damgalanma ağırlıklı çalışılan temalardır. Nicel araştırmalarda ise kent, etnisite, mahalle ölçeğinde geniş ölçekli saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda karma yöntem araştırmasının yanı sıra bibliyografya tekniğinin tercih edildiği de görülmektedir.

Şekil 3.1: Roman/Çingene Çalışmalarında Yöntem Dağılımı

Roman/Çingene çalışmalarında günümüzde özellikle demografik anlamda nicel çalışmalara ilgi de artmaktadır. Ancak bu tür araştırmalar araştırma sahasının istismar edilme riskini barındırmaktadır. Adeta “yap-kaç” yöntemiyle yapılan anket çalışmalarının, Roman/Çingene gerçekliğini ne kadar yansıttığı konusu tartışmalıdır. Öte yandan nitel araştırmalar da kısa süreli olarak araştırma sahasında bulunmalarına rağmen sanki uzun yıllara ait bir deneyimi sunarcasına “sahanın sesi” şeklinde kurgulanmaktadırlar. Hassas/kırılgan gruplar olarak görülen kişilerle yapılan çalışmalarda “*sahada olmak her zaman sahada olmak demek değildir*” (İncirlioğlu, 2009: 519). Bir yanda bilimselliğin kanıtlanması için takınılan ampirisizm, diğer yandan “görmek” için yeterli olmayan “orada, yanında olma” hali; her iki durumda da kimin, hangi gözle bakıp ne gördüğü meselesi önemlidir. Dolayısıyla

Roman/Çingene çalışmalarında ne tür çalışmaların hangi tür araştırma teknikleri ile çalışıldığından daha kritik olan konu esasen bizatihi Romanları/Çingeneleri çalışmak meselesidir.

Türkiye’de Roman/Çingene çalışmalarının yıllara göre karşılaştırmalı verilerine ve tematik kümelenmesine dair kapsamlı bir açıklamanın ardından ilgili çalışmaların üretim sürecine yani mutfağına bakılması literatürün özünün anlaşılması noktasında oldukça önemli görünmektedir. Türkiye’de Romanları/Çingeneleri çalışmak meselesi, birbiri ile teması olmayan iki çalışmanın argümanlarının sentezlenmesi ile oluşturulmuştur. İlki Roman/Çingene çalışmalarının önündeki zorluklara (Çelik, 2018) diğeri ise Roman/Çingene araştırmalarında araştırmacının metodolojik tutumunun kritiğine (İncirlioğlu, 2009) odaklanmaktadır.

3.1.1. Alan: Çalışmaların Önündeki Zorluklar

Bir tarihçi olarak Faika Çelik, Osmanlı’da Çingeneleri araştırmanın önündeki dört zorluktan bahsetmektedir. Her ne kadar kapsam Osmanlı Devleti ise de söz konusu zorlukları Cumhuriyet tarihinden günümüze kadar da değerlendirmek mümkündür. Bu zorluklardan ilki, tarih yazımında hakkında bilgi verilen olarak Romanların/Çingenelerin bahsedildiği tarihsel kaynakların güvenilirliğidir (Çelik, 2018: 250-251). Çünkü Çelik, Osmanlı arşivlerinde Çingene kayıtlarını tutanların çoğunlukla Çingene olmadıklarını, Çingeneleri sesinin de *-ne kadarının direkt aktarıldığı belli olmayan-* şeri’yye sicilleri gibi tartışmalı kaynaklardan alıntılandığını ve bunu aşmak için de daha güvenilir olduğunu düşündüğü mühimme, ahkam, tahrir kayıtları ile çeşitli türlerde yazılmış anlatılardan yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır (Çelik, 2018: 251).

Romanları/Çingeneleri araştırmada ikinci zorluk birçok çalışmanın da mutlaka bir kısmında yer verdiği tanımlama meselesidir. Çelik, literatürde “kimin Çingene” olacağı konusunda henüz bir netlik olmadığını savunarak, Mayall’ın (2004: 6-8) argümanlarından hareketle tanımlama konusunda genel anlamda iki ana kamp olduğunu; bunlardan ilkinin ırksal ve etnik tanımlamaları ön plana çıkarıp, dili (Hint Kökeni: Ian Hancock ve Thomas Acton) ve kültürel pratiklerdeki devamlılığı (Okely (1983) göçebe yaşam tarzının referans alınması) gösterge olarak kabul ettiğini; ikinci

kanadın ise etnik kimliği reddedip, Çingeneliği göçebelik (düşük sosyo-ekonomik konum) ile sosyo-tarihsel bir bağlamda birleştirdiğini belirtmektedir (Çelik, 2018: 251-252).

Mayall Çingene(le)r kimdir sorusunun yanıtının karmaşık olduğunu; bu tür bir soruya yanıt bulmak ya da yanıtlara bakmak yerine soruyu kimin, neden sorduğuna ve hatta yanıt verenlerin niyetlerine, saiklerine dikkat edilmesini önermektedir (Mayall, 2004: 3). Verilen her bir yanıt esasen, yazar veya konuşmacının düşündüğü, anlam verdiği, sınırlarını çizdiği ve etiketleri olan kategorik tanımlamadır.

Tarihsel çalışmaların dışında İncirlioğlu, Roman/Çingene tanımlaması/adlandırması konusunda Türkiye’de ise üç kampın olduğunu; ilkinin “taşınması ağır yüklerden” dolayı Roman’ı tercih ettiğini, ikinci kampın ise Çingene kavramına yüklenmiş olumsuz anlamları temizlemek adına Çingene kavramını kullanmayı sürdürmekte olduklarını, üçüncü kampın ise tanımlamadan ziyade Romanların/Çingenelerin temel sorunlarına odaklanılması gerektiğini ifade etmektedir (İncirlioğlu, 2009: 500). Bu tez çalışmasında da üçüncü görüş çerçevesinde tanımlama tercih edilmiştir. Tarihsel çalışmalara yapılan referanslarda Çingene terimi, geçmişe ve günümüze dair daha bütünsel bir bağlamda Roman/Çingene, günümüze dair bilgileri, tartışmaları sunma sürecinde ve aynı zamanda topluluk içinde görüşülmüş olan katılımcıların bu şekilde tercih etmelerinden dolayı ise Roman teriminin kullanımı tercih edilmiştir.

Roman/Çingene araştırmalarında Çelik’e göre üçüncü zorluk ise kuramsal açıdan yeniden üretilmekte olan marjinallik ile ilgilidir. Çelik (2018: 253) alandaki yapılmış çalışmaların çoğunun temel sorununun, genellikle marjinallik literatüründen etkilendiklerine ve Çingenelerin sürekli olarak marjinal bir grup olarak konumlandırıldıklarına; “marjinal” terimi ve benzerlerinin, genellikle tartışmasız bir analitik kategori olarak alınıp, Çingenelerin “ötekiliği” üzerinden incelenmesi amacıyla kullanıldığına dikkat çekmektedir. Marjinal olarak sürekli tekrarlanan bu imaj, Roman/Çingene tanımlamasının sınırlarını daraltmakta ve anlamın da olumsuz bir mahiyette anlaşılmasına yol açmaktadır.

Roman/Çingene çalışmaları karşılaşılan Çelik'e göre son zorluk tarih-yazımı ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli ve çeşitli etnik kimlikli yapısına dair çalışmaların olduğunu belirten Çelik'e göre bu çalışmalarda Osmanlı tarihçilerinin yeterli akademik ilgiyi göstermemiş olduğu topluluk Çingenelerdir (Çelik, 2018: 254). Bu tez çalışmasında erişim sağlanan verilerden hareketle bölümlere göre yapılan analizde (Bkz. Şekil 1.2) dönemsel olarak 2000 öncesine bakıldığında edebiyat ile ilgili çalışmalar ve Paspati'nin çalışması hariç tarih alanında yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır⁴⁷. Son yıllarda tarih alanında arşivlerin dijitalize edilip ve çoğaltılması ile kaynaklar erişilebilir olmaya başlamış ve doğal olarak yayın sayıları da artış göstermeye başlamıştır.

3.1.2. Romanlar/Çingeneler Nasıl Çalışılabilir/Çalışılmamalı?

Romanlar/Çingeneler ile ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacıların karşılaşılabileceği tarihsel, kavramsal ve metodolojik zorluklara dair dehlizleri Çelik gösterirken, İncirlioğlu da bu zorlukları aşmak için araştırmacının benimsemesi gereken yaklaşımlara odaklanmaktadır. Roman/Çingene çalışmaları yıldan yıla sosyolojiden tarihe, edebiyatta müziğe, antropolojiden ekonomiye, kadın çalışmalarından sanat tarihine, sinemadan sahne sanatlarına dek disiplinler bir çeşitlilik çerçevesinde artış göstermektedir. Artan popülerlik belli başlı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan en önemlisi ciddiyet meselesidir. Hancock'un görüşlerini benimseyen İncirlioğlu (2009: 522), “nasıl olsa Çingene araştırması, ne olsa gider” şeklindeki tutuma işaret ederek, akademik olarak üretilen popüler çalışmaların kritiğinin yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Bir Roman/Çingene çalışması yapılırken diğer çalışmalarda da olduğu gibi sorulan “neden bu konu” (Selek, 2009: 118) sorusunun yanıtı, araştırmacının bağlı bulunduğu değerler sisteminden, habitusundan ve toplumsal ilişkilerinden bağımsız olmayacaktır. Bir Roman/Çingene araştırması yapılması isteniyorsa araştırmacının kendisine soracağı “neden bu konu” (Selek, 2009: 118) sorusunun yanıtı,

⁴⁷ Bu tez çalışmasında yapılan tarama araştırmacının erişim sağlayabildiği 487 çalışma ile sınırlıdır. O nedenle kısıtlı bir literatür söz konusudur. Alanın tamamına ilişkin bibliyometrik bir analizi de içeren çalışma farklı bir araştırmanın konusudur.

araştırmacının bağlı bulunduğu değerler sisteminden, habitusundan ve toplumsal ilişkilerinden bağımsız olmayacaktır. Doğal olarak araştırmacının kendi varlığı, araştırma sorusu ve araştırma öznelere arasındaki ilişkisini gözden geçirerek, bilgi edinme, soru sorma ve gözlemlleme tarzını değerlendirmesi anlamına gelen “özdüşünümsellik”in önemi kritiktir;

“... ‘Özdüşünümsellik’, araştırmacının kendisi ve araştırma sorusu, araştırma öznelere arasındaki ilişkiyi; bilme, sorma, bakma tarzını bir muhasebeye çekmesi demektir. Bourdieu, “özdüşünümselliği” araştırmacının kendisini “her şeyi bilen özne” konumunu sorgulamak olarak tanımlamaktadır. Ancak, özdüşünümsellik, sadece araştırmacının sahadaki konumuyla sınırlı değildir. Araştırmacının bilimsel habitusunun gündelik yaşam ve pratikler içinde hangi değerler ve örüntüler içinde inşa edildiğinin de sorgulamasını içerir. Bu sorgulamayla, araştırmacılar, kendilerini toplumda nereye ve nasıl konumlandıklarını, nasıl bir dispozitif içerisinde yer aldıklarını ve toplumu hangi mesafede gördüklerini de kavrayabilirler” (Binark, 2019: 460).

Roman/Çingene terimlerinin üzerinde gündelik hayat gerçekliğinde ve tarihsel olarak inşa edilmiş, çoğunlukla olumsuz imajlarla örülmüş olan toplumsal algının varlığı, araştırmacıların konuya yaklaşımını bilinçli-bilinçsiz bir şekilde etkilemektedir. Farkında olmadan “Çingenelik yapma” ifadesinin kullanımı bile bunun somut ifadesidir. Bu noktada inşa edilmiş, bu pejoratif imajın yeniden üretimine katkı sunmamak adına öncelikle “nasıl çalışılmalı” sorusunun yanıtı aranmalıdır.

Roman/Çingene araştırmalarında özellikle Çingeneler ile işbirliği yapılmasını savunan ve kendisi de bir Roman araştırmacı olan Weckman, araştırma yapacaklara; Roman kültürünün temel unsurlarına aşina olmalarını, “Çingene olmak” için çaba sarf etmemelerini, kendileri hakkında hâkim genellemelerden kaçınılması gerektiğini, ne kadar uzman olunursa olunsun acemi olunduğunun unutulmaması gerektiğini, Çingenelerin Avrupalı bir kültüre sahip olmadığının farkında olmalarını, farklı bir dillerinin olmasının bilinmesi gerektiğini, Çingeneler ile çalışırken saygılı ve gerçekçi bir yaklaşımın benimsenmesini, aceleci sonuçlardan kaçınılmasını, alçakgönüllülüğün korunmasını, topluluğun uzmanlığının ve güveninin kötüye kullanılmamasını nasihat etmektedir (Weckman, 2013: 7-8). Aslında Weckman’ın tavsiyeleri, sosyal bilimlerde araştırmacının hangi araştırma sahasını çalışırsa çalışsın

eğer odaklandığı örneklem toplumun genelinde “hassas” kategoride yer alıyorsa benzer metodolojik özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Roman/Çingene araştırmalarında nasıl çalışılmalı sorusunun yanıtının önemli bir kısmı da aslında “nasıl çalışılmaz/çalışılmamalı” ile ilgilidir. Ali Refat Özkan’ın “*Türkiye Çingeneleri*” (Özkan, 2000) başlıklı çalışması İncirlioğlu’na göre tam da bu noktada hâkim önyargıları muhteva eden, Romanların/Çingenelerin kültürel bir varlık olarak nesneleştirildiği bir “nasıl çalışılmaz” örneğidir. Özkan’ın çalışmasını karalamak niyetinde olmadığını ifade eden İncirlioğlu, Özkan’ın Romanları/Çingeneleri kültürleri ve yaşayışları ile basit neden-sonuç çıkarımları çerçevesinde ele almasını (duyuma dayalı bilgiler), ırksal anlamda onları bir tipolojiye sıkıştırmasını ve saha çalışması kurgusunda teknik birçok eksikliğinin olduğuna dikkat çekerek metodolojik bağlamda bir eleştiri getirmektedir (İncirlioğlu, 2009: 503-506). Özkan’ın çalışmasında her ne kadar kendi iddiası ile Türkiye’deki Çingenelere dair gizemi açıklamaya çalıştığını ifade etse de dil kullanımından (küçük harfle “çingene” kullanımı) başlayarak birçok noktada ayrımcılığı ve damgalanmayı yeniden üreten bir yaklaşım içindedir. Özkan’ın çalışmasında bir saha çalışması ve veri toplama süreci olduğu anlaşılmakta ancak bu süreçte araştırmacının ne kadar sahanın içinde olduğu ve görüşmelerden “samimi bilgi” yerine “beklenen yanıtları” (Selek, 2009: 117) almış olduğu meselesi de soru işaretlerini barındırmaktadır. “*Okudukça tüylerim diken diken oluyor*” diyerek söz konusu kitabın Kültür Bakanlığınca toplatılmasını da talep eden Mustafa Aksu (2006: 75) kitabın yazarı ile yüz yüze tartışarak da Özkan’ın Çingenelere yönelik aşağılayıcı ve suçlayıcı tutumunu eleştirmiştir.

Romanlar/Çingeneler gibi toplumsal yaşamda “kenardakiler” ile çalışma yapıldığında özellikle kulaktan duyma bilgilerle alana girilmemesinin yaratacağı risklerin altını çizen İncirlioğlu, özelde Roman/Çingene çalışmalarında genelde ise akademik araştırmalarda kuram ve pratiğin bir bütün olarak değerlendirilmesini ve “kenarda” kalanların sesini duyurması işlevini vurgulayarak savunmacı bir sosyal bilim anlayışına odaklanmıştır (İncirlioğlu, 2009: 513). Savunmacı bir yaklaşım araştırma probleminden, araştırmanın yürütülmesine dek tüm süreçte takınılan bir sosyo-politik tavrı ifade etmektedir. İncirlioğlu, katı bilimsel yöntemlerin çizdiği

sınırlardan, aceleye getirilmiş çalışmalardan, insanlar ile yeterince konuşmadan elde edilmiş bulgulardan, özellikle mevcut literatürdeki anlatının tekrar tekrar sunulup genelleme yapılmasından ve de daha önemlisi Çingene araştırmalarında romantik, şairane yaklaşımlardan sakınmak gerektiğini vurgulamaktadır (2009: 518-519). Sonuç olarak “sosyal olarak dışlanmış dezavantajlı grupların (Romanların/Çingenelerin) nesneleşmesine izin vermeyecek, etik sorgulamalardan geçmiş bir yöntemin geliştirilmesi” (Selek, 2009: 118) ve dolayısıyla “araştırmacı ile araştırılan arasındaki iktidar ilişkilerinin” (İncirlioğlu, 2009: 522) sorgulandığı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

3.1.3. Madunun Sesi: Talep Etmenin Öğrenilmesi

Roman/Çingene çalışmalarında onların sesinin ne kadarının çalışmalara yansıtılabileceği aslında yukarıda bahsedilenler çerçevesinde araştırmacın kendini konumlandırması ile yakında ilişkilidir. Türkiye’deki etnik ve dini azınlık topluluklar arasında Romanlar sesi en kısık olan madun grup olarak görünmektedir. Mollaer, Türkiye’de yükselen kimlik talepleri konusunda “ötekiler” arasında hiyerarşik bir yapı olduğunu, Aleviler, Kürtler, Ermeniler vb. etnik ve mezhepsel ötekilerin, talep etmeyi bilmelerinden dolayı günümüzde başarılı olup profesyonel “ötekiler” olarak öne çıktıklarını ancak Çingenelerin bu ötekiler hiyerarşisinde maalesef “görünmez” olduklarını belirtmektedir (Mollaer, 2008). 2010 yılı öncesinde görünmez olan Romanlar 2010 yılında Roman Açılımı ile özellikle sivil toplum alanında görünür olmaya başlamışlardır. Açılan dernek sayılarının fazlalığı kamuoyunda Romanların “sesleri”nin daha fazla duyulabildiğine dair bir kanı oluşturmuştur. Peki, sivil toplumda Romanlar gerçekten yeterince konuşuyor mu ya da konuşabiliyor mu? Spivak’ın (2020) terminolojisi ile yaklaşıldığında toplumun genelinin tarihsel olarak inşa ettiği damgalayıcı/dışlayıcı Roman/Çingene imajını içeren söylemine eleştirel bir tavır alıp, kendi deneyimlerini, kimliklerini, temsiliyetlerini ifade edebiliyorlar mı? Topluluk içi eleştirilere bakıldığında sayıların fazla olması bir dezavantaj çünkü “çanta dernek” statüsünde olan birçoğu pasif durumdaki derneklerin Romanların sesinin ne kadarını temsil ettiği tartışmalı bir konudur.

Romanların kendi adlarına konuştukları ve seslerini kolektif bir formda yansıtabildikleri durumlar Türkiye’de genellikle sosyal ya da geleneksel medyaya yansıyan bir kişinin “Çingene” ifadesini pejoratif anlamı ile kullandığı zamanlardır. Bu konuda son yıllarda spor yorumcusu Erman Toroğlu’nun bir programda kullanmış olduğu “*Böyle Çingenelik olur mu ya, Çingenelik*” (Cumhuriyet, 2021) ifadesi sonrasında Roman sivil toplum kuruluşları topyekûn ancak ayrı ayrı basın açıklamaları ve suç duyurularında bulunmuşlar ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu tür hakaret içerikli ve niyetli kullanımlar sonrası hızlı organize olma becerisi sergileyen Roman sivil kuruluşlarının seslerinin kamuoyunda ne kadar yankı uyandırdığını ölçmek oldukça zor olsa da etnik kimliğe yönelik kötü niyetli tutumlara/davranışlara/ifadelere karşı Roman bireyler tarafından mutlaka tepki gösterildiği aşîkârdır. Bu durum bizzat Romanlarının kendilerinin bu söylemi dönüştürmede müdahil olduklarını göstermektedir. Hâkim söylemin aşılması tedrici bir süreci gerektirmektedir. Bu tez kapsamında bir katılımcılığın ifadesi ile; “*Bizler artık talep etmeyi öğrendik, dilekçelerimizi kendimiz yazıyoruz*” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum). Bu tez kapsamında görüşülen etnik kimlikleri ile topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Romanlar tam da bu noktada Romanların kamuoyuna görünen ve seslerini duyurmaya çalışan öncü aktörleridirler.

3.1.4. Araştırmacı Konumuna Dair: Emik ve Etik Arasında Kalma⁴⁸

Romanlar/Çingeneler ile ilgili çalışmalarda araştırmacılar olarak bizler de söz konusu söylemin meşrulaştırılmasına itiraz etmek ve onun yerine dışlayıcı olmayan bir dil ve yaklaşım geliştirmekle yükümlüyüz. Bu tezin yazım süreci normal akademik zaman sınırlarını aşmasından dolayı bir sosyal bilimci olarak benim de Roman çalışmalarındaki kişisel konumumu kritize etmemi sağlamıştır.

“2017 yılında koordinatör olarak görev aldığım Siroma Projesi sürecinde aslında Romanlar ile ilgili çalışmam gerektiğine karar vermiştim. Projede sadece il bazında faaliyetleri koordine etmekle kalmadım aynı zamanda Roman mahalleleri ile iletişim kurulması sırasında tıpkı arabulucu Romanlar gibi görev aldım. Sahaya doğrudan girişim bu şekilde olunca üzerinde çalışılan sorunları bire bir tatbik etme şansı elde etmiş oldum.

⁴⁸ Bu başlık altında tez çalışmasındaki araştırmacı konumuma dair tartışmanın bağlamını betimlemek için kişisel bir anlatım tercih edilmiştir.

Mahalleye giderken minibüste yaşlı Romanların ayakta kalmasını, yolcuların onlara surat ekşitmeleri, “çaktırmadan” gözleri ile “nereden bindi şimdi bunlar” şeklinde bakmaları gibi ayrımcılık içeren birçok olaya şahitlik ettim. Özellikle Roman gençler ile mahallenin nasıl bir yer olduğunu romantik anlatıların dışında onlar için nasıl bir “çukur” a dönüştüğünü anlamaya çalıştım. Siroma Projesi kapsamında farklı hedef etkinlikler aracılığı ile 60 yaşlarında bir Roman çiftte okuma yazma kursu açılmasını ve öğretilmesini çalıştığım birim olarak sağladık. Farklı meslek kursları ile gençlerin ve kadınların istihdamda güçlenmesi için onlarca çalışma organize ettik.

Proje kapsamında mahalledeki Roman bireyleri sosyal dışlanmadan kurtarmak ve sosyal içermelerini sağlamak adına beceri-fırsat-onurlandırma üçgeninde çalışmalar düzenledik. Özellikle eğitim kurumlarına sık sık yapılan ziyaretler ile nasıl bir fırsat eşitsizliği olduğunu bizzat yerinde deneyimledik. Farklı mahallelerdeki okullar ile Roman mahallerindeki okullar arasındaki eşitsizliği karşılaştırmalı olarak gördük. Acı olan da Roman mahallesindeki okullara Proje kapsamında verilen müzik, resim, spor ve fen bilimleri materyallerinin bazı okullarda atıl bir şekilde kenarda bekletilmesi idi. Devamsızlık sorununu bizzat ailelerle görüştük; “Mesele sadece devamsızlık mı” diyorlardı. Sonuçta damgalanmış mahalle, ilgisiz aileler, vurdumduymaz öğretmenler, beceriksiz idareciler... Bu sarmalı bir çocuğun aşması ancak deneyimlenerek anlaşılabilir bir durum. Tabi aynı şekilde diğer sorumlu aktörler için de geçerli bu konum. Çünkü bu mahallelerde öğretmen olmak da idareci olmak da okula giden bir çocuğun ebeveyni olmak da çok zordu. Her şeyin çok zor olduğu bir yerdi mahalle. Zaten “bu ortamda nasıl olur da bir birey üniversiteye kadar okuyabilir” sorusu çalıştığım süre boyunca zihnimde yer edinmiştir. Ayrıca farklı kurum yöneticileri ve memurlar ile yapılan onlarca görüşmeden özellikle kurumların Romanlara bakış açısını anlamış oldum. Kamu kurumlarında ayrımcılık eğitimlerinin önemini o zaman anlamak durumunda kaldım.

Proje kapsamında dönemsel toplantılarda farklı illerden gelen hem Roman arabulucular ve kanaat önderleri ile hem de sahada Romanlar ile çalışan Sosyal Hizmet Uzmanı, Psikolog, Sosyolog, Çevre Mühendisi, Kent Planlamacısı, Hemşire, gibi farklı disiplinlerden uzman kişiler ile tanıştım. Özellikle Roman olmayan aktörlerden bölgesel dinamikleri, güncel tartışmaları kulis yaparak dinledim ve deneyimlerimi paylaştım. Barınma konusunda yaşam tarzına uygun ev modellerini de 40 yaşında sakat kalmış bir hamalın özgeçmişini hazırlamayı da farklı etkinlerle öğrenmiş oldum. Facebook’ta sosyal medya gruplarına dâhil oldum ve Romanlar arasında grup içi tartışmaları gözlemlene şansı elde ettim. Proje süresince başımdan geçenleri sosyal çevremdekiler ile paylaştım. Kimi zaman çarşıda karşılaştığım mahalleden Roman arkadaşlarla sarmaş dolaş olduğumuzu gören arkadaşlarımın şaşkınlığına şahit oldum.

Saha ile yoğun temas sonrası bir dönem ben de kendimi Roman topluluğunun bir üyesi olarak hissettim. Savunmacı tarafım yok. Doğal üye gibi tepkim. Birbirimizi arayıp konuşuyoruz Roman arkadaşlar ile sosyal medya platformlarında takip ediyoruz, toplantılarda görüşüyoruz. İki sene sonra aradığımda sanki dünmüş gibi konuşabiliyoruz. Yani 3-5 ay saha çalışması yaptım çıktı olmadı benimki. Saha aslında zamansal olarak bölünmüş olabilir ama zihinsel açıdan toparlayıcı, araştırmacı konumum açısından ise nötralize olduğum (ne içeride ne dışarıda kaldım) bir süreci deneyimledim. Tezi çalıştığım için değil Roman meselesini çalıştığım için aslında. Örneğin birçok kişinin haberi bile olmadığı bir diziyi bir yakınım mutlaka izlemelisin diyerek haber veriyor. Orada da hiphop sanatçısı Roman kız var tam senlik” diyor. Bu tezin çevremde nasıl bir ilişkisel düzleme yayıldığını da göstermektedir.

Kısacası, Erzincan’da doğduğum mahallenin yanı tanıdıklarımın ifadesi ile Poşaların mahallesiydi. 1992 Erzincan depremi ile Manisa Akhisar’a göç ettiğimiz mahallenin üçte biri Mangoydu yani Romandı. Somaya taşındık ve ilkokulda en yakın arkadaşlarımdan biri Roman mahallesindendi. Babamın yanında çalışan Ahmet abi de Romandı. Birlikte

break dans yaptığım Onur da Romandı. Tabi ki usta müzisyen Somalı Saffet Abi de Romandı. Lise yıllarında çalıştığım Bergama’da pazardaki Ali abi de Romandı. Siroma’da onlarca Roman arkadaş ile tanıştım, hâlâ da ne zaman farklı bir yere gitsem önce o yerdeki Roman mahallesi gelir aklıma. Her gittiğim zamanda ziyaret eder, muhabbetimizi yaparız. Yıllar sonra Çankırı’da göreve başladım. Çankırı gibi Anadolu’da yaşayan Roman toplulukların ihmal edildiğini her fırsatta dile getirdim, “bakın bir şeyler eksik, buradaki dinamikler çok farklı” dedim. Ama nafile... İşin içindekilerin bile işine gelmiyordu Poşalar. Buradaki en yakın dostlarımdan biri de Poşalardan. Ve hiçbir zaman da onunla direkt kimlik meselelerini konuşmadım. Çünkü yanındaki esnaf arkadaşı için o Çingendi ve onların bu bilinçli ve art niyetli damgalamalarından yorulmuştum. O da yorulmuştu. Dolayısıyla özel olarak Romanlar ile çalışmayı tercih ederek başlamamıştım işe, işsiz olduğum için bir iş olduğu için başlamıştım. Ama çalışmaya başlayınca da bırakamadım. Zaten çalışmazsam biyografimde eksiklik olurdu. Her ne kadar uzun bir tez süreci olsa da gelinen nokta pişmanlıktan ziyade Kemal Tahir’in “olmuşun hayırsız olmaz olsa olsa ceremesi olur”u beni her zaman motive etti. İnişli çıkışlı tez yazım sürecinde 2023 yılında bir kızım oldu, ona da artık Çankırlı olduğu için Elekçi derler büyüyünce. Babasından nur topu gibi bir damga... (Ali Egi, 2017-2023, saha notları)

Görüldüğü üzere araştırmadaki konumumu şekillendiren biyografik süreç yukarıdaki gibidir. Siroma Projesi deneyimi ile başlayan bu tezde, proje sürecinde edinilen kişiler aracılığı ile sürekli olarak kişisel ilişki ağ genişletilemeye çalışılmıştır. Tezi yazmaya başladığım dönemde konuya daha duygusal ve içeriden bakma sürecim de tez izleme komitesi toplantılarında tartışılmıştır. Ancak Covid-19 pandemisi ile sürecin sekteye uğraması ve geçen zamanda farklı Roman aktörler ve Roman çalışmaları ile kurduğum temastan dolayı şu an yazdığım satırları katı bir objektivizmden ziyade konuya bir adım geriden bakarak yazmaya çalışmaktayım. Çok yakın (içeriden akış) olunca meseleye dair resim tam anlamıyla görünmüyor ama çok uzak (dışarıdan bakış) olunca da meseleye dair anlamlar, detaylar eksik kalmaktadır⁴⁹.

Romanları/Çingeneleri çalışmadaki zorluk esasen araştırmacının öznel niyetleri ile başlamaktadır. Günümüzde dahi birçok konu, bilimsel istismara uğramakta, akademik seri üretimin bir parçası olma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreçte sürekli araştırma yapılan sahalarda araştırmacının konumu ve sağlıklı veri toplamak maalesef artık tartışmalı görünmektedir;

“Sorunun bu türden tanımlanmasına söylenecek bir itiraz olabilir: Görüşmeciler olarak bu duyguları ortaya çıkaran bizler değil miydik? İşçilerle görüşme yapan üst-orta

⁴⁹ Benzer araştırma deneyimi için Bkz. (Girgin, 2015: 24)

sınıftan insanlarız, doğal olarak bizimle görüşürken gergin olacaktı. Bütün iyi niyetlerimize rağmen onların yetersiz hissetmelerine neden olmadık mı?” (Sennett ve Cobb, 2018: 50).

Saha çalışması sürecinde katılımcılar ile yapılan görüşmelerde kendimi Sennett ve Cobb’un bahsettiği türden bir konumda görmem zaten mümkün olmadı. Hatta araştırmacı olarak kendimi “yetersiz” hissettiğim durumlar ile de karşılaştım. Çünkü görüşülen katılımcıların sahip oldukları sosyal ve ekonomik sermayeleri, toplum içindeki güçlü temsiliyet statüleri, sivil toplum deneyimleri, siyaset bilgileri ve entelektüel donanımları bu tür bir madun-mağrur konumlandırılmasına zaten izin vermedi. Bu da katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerin daha doğal ve samimi bir akışta yürütülmesine olanak tanıdı.

3.2. Saha Çalışmasının Organizasyonu

3.2.1. Sahanın Öyküsü: Başlangıç, Problem ve Nitel Desen

Siroma Projesi ile tez konusu olarak Romanlar ile ilgili hâkim olduğum bir başlıkta çalışmak istediğimde aslında bugün bile hâlâ izleri olan bir kararsızlık süreci içinde kaldım. Mekânsal ayrışmaya dair somut göstergeler haritalar ve ayrımcılığa ilişkin temalar ile birleşince çalışılabilir bir konu gibi görünmüştü. Ancak yapılan beyin fırtınaları ile Siroma Projesindeki arabulucu karakterlerin profillerinin kendi topluluklarından ayrışması oldukça dikkatimi çekti. Yani birlikte çalıştığım Roman arabulucu bireylerin statü olarak topluluk içindeki farklılıkları, temsiliyet kabiliyetleri, olaylara bakış açıları, sorunları çözme biçimleri, eğitimdeki başarıları, kurumlar ve uzmanlar ile kurdukları etkili iletişimler, mahalledeki saygın konumları, girişimci tavırları, ekonomik güçleri, siyasi bağlantıları, vb. gibi birçok ayırt edici karakteristik özelliğini doğrudan ancak farkında olmadan gözlemlemiştim. Sonra “Romanlar arasında sadece alt sınıf yoksul mu var, hayır” diyerek “orta ve üst sınıf Romanlar” olarak başlıklandırılan bir araştırma süreci başlamış oldu. Romanlar arasındaki benim topluluğun eliti olarak nitelediğim aktörlerin “Roman mahallelerinde, sorunlar sarmalını aşarak, hatta bu sarmalı yırtmaya çalışarak nasıl dikey bir sosyal hareketliliği etnik Roman kimlikleri ile gerçekleştirdiklerini, içinde

bulundukları topluluk adına konuşabilen aktörler haline dönüştüklerini” sorgulamaya başladım. Tabi bu sorgulamanın ana aksı tezin her anında ifade edilen dezavantajlı, homojen Roman imajı eleştirisine dayanmaktadır. Dışlanmış bir habitattan sıyrılıp kamusal alanda saygınlığı elde eden aktörlerin biyografilerine odaklanıp, sosyolojik bir fenomeni anlamaya karar verdim. Bu anlam Prof. Dr. Murat Şentürk, Prof. Dr. Fahri Çakı ve Doç. Dr. Ayşen Şatıroğlu hocalarımla katkıları ile sosyolojik bir bağlam kazandı.

Türkiye’deki Roman topluluğu arasında etnik Roman kimliği ile dikey sosyal hareketlilik gerçekleştirip, Roman topluluğunu temsil etme statüsünü kazanmış Roman bireylerin biyografilerinden hareketle elitleşme süreçlerinin yaşam şansları ve yaşam tarzları üzerinden anlaşılmasına çalışıldığı bu tezde sosyolojide toplumsal eyleme, toplumsal etkileşime, anlamlandırma ve yorumlama süreçlerine ağırlık veren yorumsamacı/yorumlayıcı (anlamacı) sosyal bilim yaklaşımına dayalı nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu yaklaşımın sosyolojideki öncüsü ise Max Weber’dir. Weber’in⁵⁰ bu yaklaşımı geliştirirken kullandığı kavram ise “verstehen⁵¹” yani “anlama”dır (Gerth ve Mills, 2004: 102). Toplumsal eylemin anlamına odaklanan bu yaklaşımın çağdaş görünümleri arasında sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji ve etnometodoloji bulunmaktadır. Birbirinden beslenen bu üç ana kuramsal gelenekten hareketle, günümüzde nitel çalışmalarda farklı araştırma desenleri kullanılmaktadır. “Etnografi”, “gömülü (örtük) teori”, “fenomenoloji”, “anlatı (öyküsel) araştırması, örnek olay (vaka) araştırması” ve “temel nitel araştırma”⁵² şeklinde sıralanabilecek bu araştırma desenlerinin her biri nitel araştırmanın felsefi içeriğini taşıırken, gerek araştırma probleminin çerçevesi gerekse kullanılan yöntemsel araçların kullanım pratikleri konusunda ayrışmaktadırlar. Mevcut literatürde Romanlar hakkında gerçekleştirilmiş farklı düzeylerde akademik çalışmalardan hareketle özellikle nicel

⁵⁰ Weber, sosyolojinin odak noktasının yorumlama, yani insanların günlük yaşantılarında oluşturdukları anlamı anlamak olduğunu savunmuştur. Ona göre yorumlayıcı sosyolog sadece insanların ne yaptığını gözlemekle kalmaz, ayrıca neden yaptığını da anlamaya çalışır.

⁵¹ Yorumlayıcı sosyal bilimin toplumsal araştırmanın başlıca hedeflerinden biri olarak kabul ettiği empatik anlayış anlamına gelen Almanca bir kelimedir (Macionis, 2012: 36; Neuman, 2010: 130).

⁵² Nitel araştırmaların türleri konusunda yöntem kitaplarında fikir birliği olmasına rağmen bazı yazarlarda farklı türleri görmek mümkündür. Bkz. (Merriam, 2013: 21)

araştırma deseninin işlevsel olarak kullanıldığı alanlar bulunmaktadır ancak damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık gibi doğrudan bireylerin tecrübe ettikleri ve yorumladıkları olguların toplumsal karşılıkları nitel bir desen ile ortaya çıkarılabilmektedir.

Nitel araştırmada metodolojik omurgayı oluşturan ana olgu araştırma sürecinde keşfedilen bir kavram ya da süreci ifade etmektedir (Creswell, 2017: 174). Tez sürecinde “Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin dışlanmadan saygınlığa doğru olan sosyal hareketlilikleri ve eliteleşme süreçleri” tezin ana olgusudur⁵³. Bu ana olgu çerçevesinde diğer tüm kavramlar ve olgulara dair temalar oluşturulmuştur. Nitel araştırma sürecinde ana olgu olarak Roman/Çingene bireylerin sosyal hareketlilik süreçlerinin anlaşılması ve keşfedilmesi amacıyla insan deneyimine ve bu deneyimin nasıl yorumlandığına (Patton, 2002: 106), katılımcının bakış açısına odaklanan fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Doğada nesnelerin, fenomenlerin kendi hallerinde sosyal bir anlamı yoktur. Bunlar ancak insan etkileşimi ve bilinçli algılama ile anlamlı hale gelmektedirler. Fenomenoloji, “insan bilincinin ve insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimlerinin araştırılmasıdır” (Slattery, 2008: 232). Dolayısıyla anlam bizatihi fenomenin kendisinde değil onun ile etkileşime geçen bireyin/aktörün sosyal dünyasında oluşturulmaktadır. Bireyin bir fenomeni algılaması, kendi yaşantısında deneyimlemesi, yorumlaması ve ona nihai bir anlam atfetmesi sosyolojik bir inşa sürecini işaret etmektedir. Araştırmacının da görevi esasen bu deneyimin altında yatan temel yapıyı ya da “öz”ü keşfetmektir.

Orta ve üst sınıf Romanlar ile ilgili bu çalışmada metodolojik olarak fenomenolojik araştırmanın kullanılmasındaki temel amaç yaşam şansları ve yaşam tarzları kavramları ile orta ve üst sınıf konumundaki Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreçlerindeki gündelik hayat deneyimlerini anlamaktır. Roman bireylerin kendi yaşantılarında elde ettikleri yaşam fırsatlarını/imkânları nasıl değerlendirdikleri, içinde doğdukları damgalanmış ve marjinalize edilmiş sosyo-kültürel gerçekliği kendi sosyal çevrelerinden farklı olarak ne şekilde yorumladıkları, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları dışlanma biçimleriyle nasıl bir motivasyon ile

⁵³ Teknik olarak nitel araştırmada ana olgu tek değişken olarak düşünülebilmektedir.

mücadele ettikleri, karşılaştıkları sübjektif koşullara göre nasıl bir yaşam tarzı inşa ettikleri, damgalanmış sosyal evrenlerini hangi stratejilerle aştıkları, kendi kimlikleri ile ilgili inşa edilmiş psikolojik bariyerleri nasıl yıktıkları, nihayetinde gündelik hayatlarında toplumsal saygınlıklarını kazanmak için nasıl bir süreci deneyimledikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Fenomenolojik keşif sürecinin toplamı ise daha üst bir kategori olarak araştırmanın ana fenomeni olan “elitleşme” sürecidir. Sosyolojik anlamda deneyimlenmiş/tecrübe edilmiş bir “elitleşme” süreci söz konusudur ve bu deneyim süreci Roman topluluğu içerisinde gözle görülür bir toplumsal gerçeklik olmasına rağmen önemi bakımından keşfedilmeyi bekleyen ve ihmal edilmiş temel bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır. Yani Roman aktörler günümüz toplumunda “nasıl ve hangi deneyimsel süreçlerin ardından kendi topluluklarının “elit aktörleri” olmaktadır ya da elit aktörlere dönüşmektedirler” sorusu yönetsel çerçeveyi oluşturmaktadır. Kısacası bu tez nitel bir araştırma deseni kullanarak Romanlar arasındaki sosyal hareketlilik ve elitleşme sürecini, “dışlanmadan saygınlığa” pratiğinin doğasını anlamaya ve keşfetmeye odaklanmaktadır. Sonuç olarak Romanların yapısal olarak sosyal hareketliliğine, bu hareketliliğin neden ve sonuçları ile sosyolojik dinamiklerine odaklanan tez, damgalanmış ya da dezavantajlı konumdaki toplumsal kesimlerin sınıfsal yükselişleri konusunda Türkiye’deki Roman/Çingene çalışmaları literatürüne kayda değer bir katkı yapmayı hedeflemektedir.

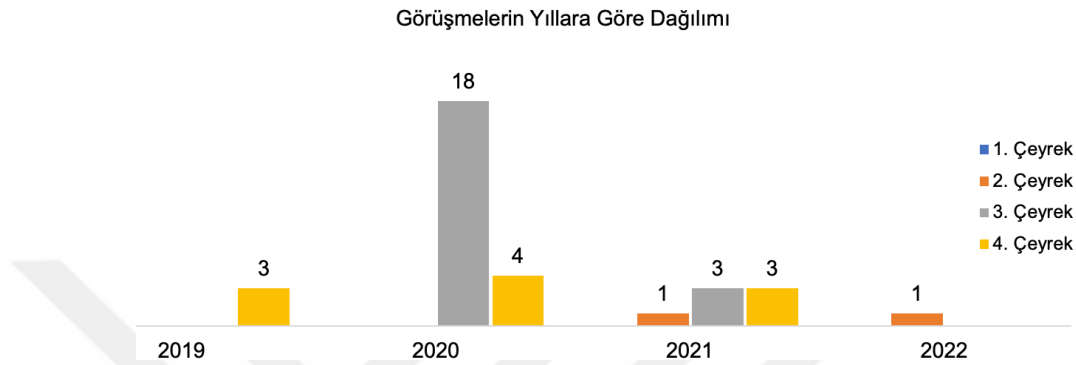
3.2.2. Çalışma Grubu: Örneklem, Profil ve Görüşmeler

Nitel araştırmalarda araştırma konusunun doğası gereği, evren tümüyle bilinmediğinden veya küçük gruplarla derinlemesine araştırma yapılması gerektiğinden, olasılıklı olmayan (olasılıksız) örneklem yöntemleri kullanılmaktadır (Kümbetoğlu, 2012: 96). Olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinde, örneklem seçimi rastgele yapılmamakta, araştırmacının kendi kriterlerine göre yapılmaktadır. Nitel araştırmalarda, araştırmacının amacı, evreni temsil etmek olmadığı ve araştırma konusunu derinlemesine incelemek olduğu için bu yöntemler ile seçilen örneklem evreni temsil etmeyebilmektedir. Dolayısıyla araştırma konusuna uygun olması

amacıyla örneklem seçiminde Roman topluluğu içerisinde gündelik hayat pratiklerinde *kozasını yırtan, kendi faaliyet alanında başarılı, etnik Roman kimliğini gizlemeyen, toplumsal saygınlığı yüksek, rol model niteliklerine sahip* orta ve üst sınıf Roman aktörlerle görüşme yapılması planlandığı için olasılıksız örneklemenin (non-probability sampling) bir türü olan ve çalışmanın amacını yansıtan amaçlı örnekleme (amaca yönelik örnekleme) tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme türlerinden de çeşitlilikten dolayı ana olguya dayalı deneyimlerin yakalanabilmesi için maksimum çeşitlilik örnekleme ile kartopu (zincir, ağ) örnekleme kullanılarak çalışma grubu/katılımcılar belirlenmiştir. Katılımcıların belirlenmesi sürecinde özellikle geçmiş saha deneyimi ve kurulan bireysel ilişkilerden faydalanılmıştır. SİROMA Projesinde iletişimde olunan (tanış arabulucular) ve proje sürecinde ismi not alınan orta ve üst sınıf profilindeki Roman bireylerden oluşan bir liste hazırlanmış ve katılımcılara dair örneklemin içinden seçilebileceği toplam 60-70 kişilik bir liste oluşturulmuştur. Tezin başlangıcında oluşturulan bu liste saha çalışması öncesinde ve sürecinde, yeni tanışılan aktörler ve ilk ismi yazılan kişilerin yapılan ön görüşmelerde çapraz referanslama tekniği ile “aslında göründükleri gibi olmamaları”ndan dolayı büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Orta ve üst sınıf Romanlara ilişkin kısıtlı bir popülasyon söz konusu olduğu için katılımcıların belirlenmesi sürecinde gerekli görülmesi durumunda sosyal medya platformlarındaki ortak arkadaş bağlantılarından, Roman STK’ların temsilcilerinden ve Romanların yoğun olarak yaşadığı mahallelere hizmet sunan kamu ve özel sektör görevlilerinden de destek alınmıştır.

Nitel araştırmanın doğal bir araştırma süreci olmasından dolayı veri toplama aşaması ile tezin amacını ve argümanlarını destekleyen keşfedici, anlamlı verilerin tekrar etmeye başlaması ve Roman topluluğu içerisindeki farklılığı yansıtacak kişiler ile görüşülmesi neticesinde (verilerin doygunluğa ulaşması) 33 kişi ile görüşülmüştür (Bkz. EK-5). Tezin saha çalışması kapsamında 2019-2022 yılları (Bkz. Grafik 3.2) arasında toplamda 30 erkek 3 kadın katılımcı ile yüz-yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. 2019 yılının son çeyreğinde 3 kişi ile, 2020 yılı ve yaz ve güz dönemlerinde her ne kadar Covid-19 pandemisinin kısıtlama dönemine denk gelinmişse de 22 kişi ile, 2021 yılında aynı şekilde pandemi kısıtlamalarına göre

bahar-yaz döneminde 7 kişi ile ve son olarak kısıtlamaların tamamen kalktığı 2022 yılı yaz döneminde 1 kişi ile toplamda da 33 kişi görüşme gerçekleştirilmiştir. 2023 yılında farklı görüşmeler de planlamıştır ancak bu görüşmeler gerçekleştirilememiştir.

Şekil 3.2: Görüşmelerin Yıllara Göre Dağılımı

Görüşmeler Aydın (1), Samsun (1), Kırklareli (1), Tekirdağ (1), Edirne (2), Manisa (2), Ankara (3), İstanbul (6), İzmir (7) ve Balıkesir (9) illerinde gerçekleştirilmiştir. Balıkesir sahası Siroma projesinden dolayı detaylı bir şekilde bilindiği için katılımcı sayısı bu şehirde daha fazladır. Katılımcıların her birinin yaşadığı il Türkiye'deki Roman nüfusunun yoğun olarak bulunduğu illere karşılık gelmektedir.

Çalışma grubunun cinsiyet dağılımında kadın sayısının az olması tezin başlangıcından itibaren istenen bir durum olmasa dahi Roman vatandaşların içinde bulundukları sosyo-kültürel koşullardan ve sorunlardan (çocuk gelin durumları, kız çocukların eğitimde devam sorunu, hanede iş gücünde yer almaları gibi) dolayı katılımcı sayısının sınırlı olmasına neden olmuştur. Her ne kadar saha çalışmasında farklı iletişim kanalları aracılığı ile kadın katılımcılara ulaşılmaya çalışılmışsa da mevcut haliyle 3 kadın ile görüşme gerçekleştirebilmiştir. Kadın katılımcı konusunda farklı illerden katılımcılar ile görüşme planlaması yapılmış ancak görüşme katılımcıların gerekçelerinden dolayı ertelenmiş ve maalesef gerçekleştirilememiştir. Çalışmada özellikle kartopu örneklem metodu da kullanılarak olabildiğince kadın aktöre ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak Roman

topluluğunda kronik problemlerden biri kadınların temsiliyeti ile ilgilidir. Topluluk içerisindeki cinsiyet eşitsizliği konusu 30 katılımcının da kabul ettiği bir toplumsal sorundur.

Görüşmelerin Planlanması – Her bir görüşme öncesinde katılımcılar ile telefon aracılığı ile iletişime geçilmiş ve uygun bir zamanda görüşülmesi için randevu alınmıştır. Görüşmeler katılımcıların yaşadıkları il ve ilçelerde ve yine katılımcıların tercih ettikleri, rahatsız olmayacakları mekânlarda (kendi evlerinde, mahalle içinde, dernekte, işyerinde vb.) gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerde karşılaşılan teknik ve yöntemsel sorunlar (ses kayıt cihazı, temiz ses sorunu, uygun görüşme ortamının sağlanması, görüşme zamanının planlanması, araştırmacının uygun olmayan müdahalesi, yeni soruların eklenmesi vb.) not alınmış ve izleyen görüşmelerde bu eksiklikler giderilmiştir.

3.2.3. Veri Toplama, İşleme (Deşifre) ve Analiz Süreci

Fenomenolojik çalışmada, fenomenin temel yapısını keşfetme süreci, derinlemesine bir görüşme ile mümkündür. Verilerin toplanması sürecinde “duyarlılık, konsantrasyon, karşımızdaki anlama ve içebakış” becerisi gerektiren, görüşme yapılacak kişinin dünyasına girilmesini (empati) ve kişisel bakış açılarının yakalanmasını (Creswell, 2019: 126) sağlayan, araştırmacı ve görüşülenin karşılıklı olarak bilgi alışverişinde bulunduğu, samimi bir güven ilişkisi kurulmasına olanak tanıyan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmede az sayıda kişiden detaylı bilgi alınabilmekte ve yüzeysel bilgidan ziyade kişilerin duygu, düşünce ve deneyimlerine önem verilmektedir.

Roman bireylerin gündelik hayat deneyimlerinin ayrıntılı ve sistematik tasvirini elde etmek için yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu tercih edilmiştir. Görüşme sorularının biçimi, düzeni açık-uçlu olacak şekilde tasarlanmıştır. Yarı-yapılandırılmasının nedeni görüşme sürecinde soru sıralaması (ardıllığı) değişse de ana olgunun anlaşılmasında etkili olan süreçlerin araştırmacı tarafından kaçırılmak istenmemesidir. Görüşme soruları mevcut olgusal durumu, duyguları ve deneyimleri bağlamsal olarak anlamaya çalışmaktadır. Ayrıca nitel araştırmanın etkileşimsel ve dinamik bir süreç olmasından dolayı her bir katılımcının kendine özgü bir dünyası

olduğu düşünülerek, görüşme sürecinin bazı bölümlerinde görüşme formuna bağlı kalınmamış, özgün durumlara ilişkin farklı sondaj sorular da sorulabilmiştir. Nitel bir araştırma deseni kullanılmasındaki amaç ana olguyu keşfetmektir; katılımcılar arasında bir fikir birliği oluşturmak değildir (Creswell, 2017: 176). Bu çalışma kapsamında Roman bireylerin yaşam şanslarından toplumdaki mevcut konumlarına kadar biyografik deneyimlerin toplamını ifade eden sosyal hareketlilik ve elitleşme sürecini anlamak için yarı-yapılandırılmış bir soru formu kullanılmış ve 33 katılımcı ile yüz-yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerin Teknik Detayları– Saha çalışmasının başlangıcında görüşme süresi ve sürecinin esnek tutulması planlanmıştır. Başlangıçta görüşme süresi ortalama 60-90 dakika olarak düşünülmüştür. Ancak görüşme sürecinin verimliliğine, görüşme yapılan koşullara, görüşme sırasında meydana gelen teknik aksaklıklara ve görüşmenin katılımcı kaynaklı sorunlarına bağlı olarak belirlenen süreler katılımcıların da onayı ile uzatılmıştır. Görüşmelerde iki adet akıllı telefon ve bir adet laptop ile ses kaydı yapılmıştır. Toplam 5368 dakikalık (dk.) görüşme kaydı elde edilmiştir. Ortalama görüşme süresi de 162 dk. olarak kaydedilmiştir. Görüşmelerden en kısa olanı 47 dakika sürmüştür. Katılımcılardan birinin (*Katılımcı 16, yaş 60, Bakan Danışmanı*) ayırabileceği süre miktarının kısıtlı olmasından dolayı en kısa görüşme 47 dakika sürmüştür. Bu katılımcının düşünceleri tezin bulgular kısmında kritik öneme sahip olduğu için temel sorular üzerinden hızlı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. En uzun görüşme ise 268 dakika yani 4 saat 46 dakika sürmüştür. Görüşmenin uzun sürmesinin nedeni katılımcının (*Katılımcı 8, yaş 44, ticaret*) mesleğinin pazarcı olmasından dolayıdır. Yoğun bir iş temposuna sahip olan bu katılımcı ile pazar tezgahında gün içinde uzun bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında müşterilerin de olmasından katılımcı rahatsız olmadığı için devam edilmiştir⁵⁴. Zaman zaman kalabalık olan ve dış ortamda gerçekleştirilen görüşmede teknik anlamda parazitlenme söz konusu olduysa da ses kayıt sürecinde herhangi bir veri kaybı yaşanmamıştır. Genel olarak görüşmeler sırasında gerek

⁵⁴ Görüşme katılımcının talebi doğrultusunda ve Pazar tezgahının kasa kısmında gerçekleştirildi. Kayıt cihazı da katılımcının yakından konumlandırıldığı için sadece bazı anonim alışveriş diyalogları (para üstü, fiyat sorma vb.) kayıt cihazına yansıdı. Buradaki veriler deşifreyon dâhil edilmedi.

katılımcıların talepleri (kayda alınmaması gereken özel kısımlar) gerekse dış ortamdan kaynaklı sorunlardan dolayı ses kayıt duraklatılmış ve bu bağımsız ses kayıt dosyaları deşifreyon sürecinin hızlı bir şekilde ilerleyebilmesi amacıyla tek bir ses kayıt dosyasına dönüştürülmüştür.

Ses kayıtları aralıklı olarak Maxqda (2018-2024) yazılımı kullanılarak araştırmacı tarafından deşifre edilmiştir. Her bir katılımcı için bir klasör oluşturulmuştur ve bir katılımcıya ait tüm veriler (orijinal ses kayıt dosyası, Maxqda deşifre projesi, kişi ile ilgili alınan notlar, çekilen fotoğraflar ve zaman etiketli/etiketsiz deşifre dışı aktarma belgeleri) bu klasörde sınıflandırılmış ve yedeklenmiştir. Tüm ses kayıt dosyaları tek bir Maxqda proje dosyasında birleştirilmiş ve katılımcıların yanıtları ayrıştırılarak nitel analiz sürecinin kolaylaştırılması sağlanmıştır.

Deşifre edilmiş dokümanlar ses kayıt dosyaları ile tekrar kontrol edilerek yanlış anlaşılan kısımlar düzeltilmiştir. Kontrol sürecinde sürekli olarak yeniden-okuma gerçekleştirilmiştir. Ses kayıt dosyası ile metni eşzamanlı olarak yeniden-okuma nitel verinin deşifre edilmesinin ardından zorunlu bir aşamadır. Çünkü bazı noktalarda araştırmacı tarafından doğru anlaşılacak (dinleme ile) aktarıldığı düşünülen ifadelerin aslında bambaşka ifadeler olduğu bu tür bir okuma sonrasına ortaya çıkmaktadır. Ayrıca deşifre sürecinde anlaşılmayan kısımların yeniden-okuma sürecinde çok basit bir şekilde anlaşılması da art arda yapılan deşifre işlemin yarattığı dijital yorgunluğa işaret etmektedir. O nedenle deşifre sürecinde aşağıdaki şekilde bir görüşme döküm anahtarı ile süreç yönetilmiştir.

Tablo 3.1: Görüşme Deşifreyon Döküm Anahtarı

Anlaşılmayan kısımlar	(anlaşılmayan)
Görüşme esnasındaki eğlenceli anları	(gülüşmeler)
Atlanan kısımlar (kelime ve cümle)	...
Gizlenen isimler veya yer adları	
Görüşme sırasındaki fiziksel davranışların tanımlanması	(<i>-italik-</i>)
Duraksama ve görüşmenin bölündüğü durumları	[...]
Argo kelimelerde ve küfürler	..*..

Anlaşılmayan kısımlar “(anlaşılmayan)” şeklinde gösterilmiştir ve bu kısımlar sonrasında düzeltilmiştir. Görüşme esnasındaki eğlenceli anları ifade etmek

için “(gölüşmeler)” ibaresi kullanılmıştır. Katılımcının duraksadığı ya da görüşmenin bölündüğü durumlar ise genellikle “[...]” şeklinde gösterilmiştir. Deşifre edilmiş metinlerde yazım yanlışlıkları düzeltilirken, katılımcıların günlük konuşma dili ile ifade ettiğı kelimeler, ünlemler (“...çalışıyor, ... gidiyorum, bi ..., ...hani gibi) aynı şekilde bırakılmıştır. Katılımcıların ifadelerine mümkün olduğunca sadık kalınmıştır. Bazı kısımlar katılımcının isteğı ile “kayıt-dışı” bırakılmıştır. Argo kelimelerde ifadeler değiştirilmezken, bazı küfürler “..*..” ile gösterilmiştir. Katılımcıların bazı durumlarda, sorular dışındaki anlatımları da deşifre edilmiştir. Çünkü örneğin pazarcı olan bir katılımcının “ticaret nasıl yapılır” ile ilgili sunduğı bilgiler aslında onun yaşamsal stratejilerine dair örüntülerin keşfedilmesini sağlamıştır. Bulgular kısmında katılımcılardan yapılan alıntılar “Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum” şeklinde ifade edilmiştir.

Son kontrollerin ardından katılımcılara ait deşifre edilmiş metinler, kelime işlemci yazılımlarında kullanılabilecek standart bir belgeye dönüştürölerek nitel veri analiz yazılımı olan Maxqda yazılımına aktarılmıştır. Kodlama süreci ile eşzamanlı olarak katılımcıların demografik verileri de değişken tablosuna eklenmiştir. Analiz sürecinde katılımcıları teker teker dâhil etmek yerine her bir katılımcıya başarılı faaliyet alanı atanmış ve katılımcılar faaliyet alanlarına göre kategorize edilerek analize dâhil edilmişlerdir⁵⁵.

Görüşmelerde iki türlü kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Birinci kodlamada belgelerin okunmasından önce, yarı-yapılandırılmış formda bulunan soru kategorilerinden kodlar renkli olacak şekilde oluşturulmuştur. Renklerin kodlara atanması analiz sürecinde görsel çıktılar elde edilmesini kolaylaştırmaktadır. Katılımcılar arası görüşmeler ağırlıklı olarak ne tür konuların konuşulduğu karşılaştırma yapılarak anlaşılabilmektedir. Bu şekilde kategorilerden hareketle katılımcıların yaşam şansları ve yaşam tarzlarına ilişkin deneyimleri alınan yanıtlara göre hızlı bir şekilde işlenmiştir. Her bir kategori Roman bireylerin toplumsal gerçekliğinde bir sosyal temaya karşılık gelmektedir. Kategorilerin altında yer alan

⁵⁵ Sivil toplum, siyaset, ticaret, kamu, eğitim, müzik ve hukuk olmak üzere yedi faaliyet alanı belirlenmiştir.

alt-kodlamalar ise genellikle görüşmenin akışına göre açık kodlama şeklinde oluşturulmuştur.

Analitik kodlamanın yanı sıra orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik ve eliteleşme süreçlerine dair açık kodlamanın yapıldığı ikinci bir kod sistemi oluşturulmuştur. Buradaki kodlar alt kodların dışında tematik üst-kodlar şeklinde düşünülmüştür. Örneğin “mekân/mahalle/taşınma” gibi bir alt-kod aslında “yaşam tarzı” temasının bir parçası olarak işlenmektedir. Kod sistemi verinin kendi patikalarını inşa ettiği bir süreçtir. Her ne kadar yarı-yapılandırılmış kategoriler bulunsa da bulgulardan farklı temalar ve kategoriler de oluşturulmuştur. Bu noktada *in-vivo* yani kendiliğinden oluşan kodlar tezin analiz kısmında önemli rol oynamıştır.

Katılımcıların görüşme verilerinin yanı sıra, veri kaynağı olarak araştırma sürecinde tutulan saha günlüğü notları da analize dâhil edilmiştir. Özellikle çalışma grubundaki katılımcılarla yapılan ön görüşmeler (saha ziyaretleri), sonrasındaki yapılan kişisel görüşmeler ve de Romanlar ile ilgili gerçekleştirilen çevrim-içi toplantılara dair notlar bu günlükte yer almıştır. Dolayısıyla verinin toplandığı sürece dair bağlamsal bir okuma fırsatı elde edilmiştir. Görüşülmek istenilse de görüşülemeyen katılımcılar olmuştur. Bu kişilerin vermiş oldukları röportajlar da ikincil veri kaynağı olarak kodlama sürecine sınırlı bir şekilde olsa da dâhil edilmiştir.

Analiz sürecinde bulgular dört bölüm halinde sunulmuştur. Birinci bölüm katılımcılara ait sosyo-demografik verilerden hareketle oluşturulmuştur ve çalışma grubuna ait genel bir resim sunulması planlanmıştır. İkinci bölümde katılımcıların biyografilerindeki yaşam şansları ve yaşam tarzlarına dair bulgular çeşitli temalar ve kategoriler ve alt-kodlar şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümde orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mekânsal yaşam deneyimleri yetiştikleri fiziksel çevrenin yapısı, aile yapıları, eğitime erişim durumları, iş ve mesleki yaşamları, sosyo-ekonomik durumları, sosyo-politik ilişkileri, kimlik ve kültüre dair yaklaşımları ve tüm bu soruları kapsayacak şekilde ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele süreçleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Her bir başlık birbiri ile yakından ilişkilidir. Örneğin mekânsal anlamda mahallede yaşanan sorunlar, eğitimden, ailenin yapısından veya ekonomik durumdan bağımsız düşünülmemiştir. Bulguların analizinde son bölümde

ise orta ve üst sınıf Roman aktörlerin toplulukları içindeki “elitleşme” süreçleri yaşam şansı ve yaşam tarzının kesişiminde yer alan örüntülerle analiz edilmiştir. Sosyal hareketlilik koşullarından, yaşam tarzlarındaki farklılaşmaya, Roman aktörlerin sosyal ilişki yapılarından köprü/aracı aktörler olarak topluluktaki konumlanmalarına, statü ve saygınlıktan karizmalarına yönelik getirilen eleştirilere kadar birçok farklı açık-kodlama ile gündelik hayat deneyimleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.2.4. Sınırlılıklar, Zorluklar, Pandemi ve Kazanımlar

Bu tez kapsamında Türkiye’deki Romanlar arasında da kendi alanında başarılı olmuş, rol model olan, toplumsal saygınlığı yüksek, etnik kimliği ile topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren, topluluk sorunları konusunda mücadele veren ve kamuoyunda topluluk adına konuşabilme potansiyeline sahip orta ve üst sınıf aktörler ile görüşmeler yapılmıştır. Türkiye ölçeği ile sınırlı olan çalışmanın başlangıcında ulaşılan toplam listedeki kişi sayısı 60-70 arasındadır. Bu da aslında söz konusu toplam içinde zaten araştırma kriterlerine uygun belirli sayıda kişi olduğunu ve 33 kişi ile yapılan görüşmenin de bu aşamada yeterli olduğunu işaret etmektedir.

Çalışma grubuna dâhil edilmeyenler- Bu tez, Türkiye’deki Roman topluluğu içerisinde yaşam şanslarından dolayı sosyal hareketlik süreci imkânına sahip olan ve yaşam tarzı pratikleri ile topluluk içerisinde farklılaşan orta ve üst sınıf Roman aktörlerin gündelik hayat deneyimlerine odaklanmıştır. Romanlar arasında farklı sosyolojik tabaka ve sınıfların olduğunu savunan bu çalışmanın merkezinde Romanlar arasında etnik kimliğini sosyal avantaj sağlayan bir sermaye biçiminde kullanarak topluluk temelli sosyal hareketlik süreci gerçekleştiren aktörler yer almaktadır. Dolayısıyla etnik Roman kimliğinin aktörlerce kabulü orta ve üst sınıf Roman elitler kavramsallaştırmasının doğal bir ön şartı konumundadır. Bu haliyle Roman topluluğu arasında üç kesim bu çalışmaya dâhil edilmemiştir; (1) Roman kimliğini gizlemeden ancak Roman topluluğundan ve sorunlarından izole bir biçimde sadece ekonomik anlamda bireysel bir sosyal hareketlilik süreci gerçekleştiren, orta veya üst sınıf Romanlar; (2) etnik Roman kimliğini gizleyen “orta veya üst sınıf”

Roman bireyler; (3) etnik Roman kimliğini gizleyen toplumun geneline entegre olmuş “elit” Roman bireyler. Dolayısıyla Roman topluluğu içinde etnik Roman kimliğini bir sermaye, sosyal avantaj sağlayan bir enstrüman olarak taşıyan ve topluluk sorunlarına yönelik farkındalık sahibi bireylerden oluşan, kendi faaliyet alanında başarılı olan ve ellerindeki sosyo-ekonomik kaynakları hem bireysel hem de topluluk çıkarı için kullanan (toplumsal ve siyasi mücadele veren) kişiler, orta ve üst sınıf Roman elitler olarak tanımlanmıştır. Bu kavramsallaştırma tez kapsamında bağlamsal bir kullanıma sahiptir. Etnik Roman kimliği açısından bakıldığında “Roman”ım diyen Roman kimliğini kabul eden kişiler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bölgesel dağılıma uygun olması için Poşa, Dom ve Abdal grupları ile temas kurulmuş ancak olumlu dönütlerin olmamasından dolayı görüşmeler yapılamamıştır.

Kadın sayısı- Orta ve üst sınıf Romanların gündelik hayat deneyimlerinde kadınların görünür olması, öncü aktörler olarak rol almaları, Roman topluluğunun meselelerinin anlaşılmasında oldukça önemlidir. Çünkü topluluk içerisinde erken yaşta evliliklerden dolayı okul ortamından erken yaşta uzaklaşmakta olan çokça kadın bulunmaktadır. Ancak önemlerine rağmen çalışmadaki önemli sınırlılıklardan biri de kadın aktörler ile ilgili olmuştur. Bu konu da saha çalışmasının başlangıcından itibaren farklı kişiler ile iletişime geçilmiştir. Bunlardan bazıları görüşmeyi reddetmiş bazıları ile görüşmeler zorunlu olarak sürekli ertelenmiş ve bazıları da hiçbir şekilde iletişim kurmamıştır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanlar arasında zaten az olan kadın Roman sayısı, tez kapsamında 3 kişi ile sınırlı kalmıştır.

Katılımcılara ulaşma sorunu- Katılımcılara erişim sağlamak noktasında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Kartopu tekniğiyle ulaşılan kişilere erişim sağlamak kimi zaman oldukça zor olmuştur. Görüşülen kişinin yaklaşımı ve dönemin fiziksel koşulları görüşmeleri zorlaştıran etmenler arasındadır. Ayrıca yapılamayan görüşmeler de aslında bu tez açısından oldukça kıymetlidir. Topluluktaki kritik konumlarından dolayı bazı aktörler ile görüşme konusunda ısrarcı olunmuşsa da bu kişilerden olumlu dönütler alınamadığı için herhangi bir görüşme planlanamamıştır. İletişim sağlanan ancak randevu planlaması yapılamadığı için gerçekleştirilemeyen

görüşmeler de olmuştur. Bu kişilerden bazıları popüler sanatçılardan ve siyasilerden olduğu için onların kamuoyuna verdikleri röportajlardan kısmen yararlanılmıştır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde bir önceki veya sonraki görüşmeye dair bilgi paylaşımı zorunlu olmadıkça yapılmamıştır. Yapılması durumunda ise katılımcıların ismi belirtilmemiştir. Çünkü saha çalışması sürecinde gerek katılımcılar ile yapılan görüşmelerde gerekse takip edilen sosyal medya platformlarındaki tartışmalarda Roman topluluğu içerisinde özellikle siyasi bir ayrışmanın ve rekabetin olduğu gözlenmiştir. Görüşmelerde bazı katılımcılar “ya onu boş ver”, “şununla kesin görüş”, “onunla sakın görüşme”, “o bizim gibi değil” şeklinde yönlendirmelerde bulunmuşlardır. Hatta bazı durumlarda kayıt cihazı, olumsuz ifade ve ithamlardan dolayı durdurulmuştur. Topluluk içindeki rekabet ve siyasi kamplaşmadan dolayı bazı katılımcıların kısmen de olsa manipülatif yönlendirmeler içeren bu tür ifadelerine itibar edilmemiştir. Bunun yerine araştırma sürecinde çoklu kaynaklardan (literatür, sosyal medya, kişisel temas, kartopu örnekleme) katılımcılara dair bir genel izlenim elde edilmeye çalışılmıştır.

Pandemide saha çalışması- Tez kapsamında karşılaşılan en önemli zorluk saha çalışması ile aynı döneme denk gelen Covid-19 (2020-2022, Mart) pandemisi olmuştur. Yapılması gereken görüşmeler olmasına rağmen pandemi koşullarında sürekli artan hastalık riski görüşme takvimini süreci olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Seyahat kısıtlılıkların başlaması ve çevrim-içi görüşme teknolojisinin henüz yaygınlaşmamış olmasından dolayı araştırma süreci kesintiye uğramıştır. Vaka sayılarında ciddi artışın gözlemlendiği bir süreçte katılımcılardan görüşme talep edilmesi de zaman zaman problem yaratmıştır. Pandemi koşullarında saha çalışması yürütmek özellikle de yüz-yüze uzun süreli derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmek oldukça zor bir hale gelmiştir. Bu koşullarda gerek araştırmacı gerek katılımcının sağlıklı, steril ve güvenli bir sosyal mesafe içerisinde görüşme gerçekleştirebilmesi karşılıklı güven ilişkisi içinde sağlanabilmiştir. Dolayısıyla pandemi kısıtlamalarından dolayı en erken görüşme 2020 yılı temmuz ayında gerçekleştirilebilmiştir. Bu süreçte bazı görüşmeler planlanmış ancak hem katılımcıların hem de araştırmacının Covid-19 testinin pozitif çıkması, katılımcıların yakınlarının vefat etmesinden dolayı bu görüşmeler ertelenmiş ya da iptal edilmiştir. Ayrıca pandemi sürecinde katılımcılar

ikna edilse de seyahat kısıtlamalarından (sefer sayılarının azlığı, izin durumu, araçlarda uzun saatler boyunca maske takılması vb.) dolayı katılımcının bulunduğu şehre gitmek oldukça zor bir hale gelmiştir. Dolayısıyla Covid-19 pandemisinden dolayı şehirler-arası ulaşım, toplu taşıma araçları ile kısıtlı ve riskli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Şehirler arası bulaş riskinin artmasından ve ekonomik yetersizliklerden dolayı farklı şehirlerde planlanan (Bursa, Samsun ve Hatay) bazı görüşmeler ertelenmek durumunda kalmıştır. Ulaşım konusunda katılımcıların farklı bölgelerde olması düzenli bir seyahat rotasının belirlenmesini de zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bugün bile hafif semptomlarla atlanılabilen Covid-19 tanısının yaratmış olduğu damgalanmadan (Earnshaw vd., 2020) dolayı hastanelerde ve sosyal çevrede bir izolasyon söz konusu iken vakaların en yoğun olduğu süreçte gerçekleştiren görüşmeler oldukça değerlidir.

Görüşmelerin Uzun Sürmesi – Görüşme sürelerinin uzun sürmesi bir noktada hem katılımcı hem de araştırmacı için zaman zaman problem olmuştur. Görüşmelerin uzun sürmesinin araştırmacı ve katılımcılar arasında konsantrasyon kaybına yol açtığı gözlenmiştir. Bazı katılımcıların “nereden geldik konuya” ya da “ben ne anlatıyordum” şeklinde ifadeleri görüşmelere yansımıştır. Bazı görüşmelerde katılımcıların ses tonları dahi değişmiştir. Oldukça neşeli başlayan ses tonunun bir süre sonra daha yorgun bir ses tonuna dönüştüğü gözlenmiştir. Fiziksel yorgunluğun ötesinde ayrıca görüşmelerin planlanandan uzun sürmesi bir görüşmenin tamamlanamamasına neden olmuştur. Katılımcı bir düğüne davet edildiğini ve artık gitmesi gerektiğini söyleyerek görüşmenin sonlandırılmasını istemiştir. Bu görüşmede tez için gerekli olan ana temalar hakkında bilgiler zaten alınmıştır. Ancak eksik olabilecek noktalar konusunda da katılımcı ile istişare edilmiş ve uzaktan dahi olsa sorulara yanıt alınabileceğinin teminatı katılımcı tarafından verilmiştir. Dolayısıyla her bir görüşmeden sonra ilgili notlar alınmış ve bir sonraki görüşmede zamanın efektif kullanımı konusunda stratejiler geliştirilmiştir. Örneğin bazı görüşmelerde motivasyon kaybının önlemek için görüşmelere yeme-içme molası verilmiştir. Bazı görüşmelerde mekân içinde basit yer değişiklikleri de yapılmıştır.

Kazanımlar ve çevrim-içi toplantılar- Pandemi sürecinin yarattığı olumsuz durumlar dışında araştırma süreci açısından olumlu bazı gelişmelerin yaşanmasını da

sağlamıştır. Pandemi koşullarından dolayı Roman topluluğu içerisinde de birçok etkinlik online olarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle Aralık (2020) ayı itibari ile sosyal medya platformları üzerinde farklı tür ve düzeylerde toplantılar ve atölyeler gerçekleştirilmiştir. Online etkinliklerin teze ve saha çalışmasına farklı düzeylerde katkıları olmuştur. Romanların saha çalışmasından da görüldüğü üzere kendi içinde dinamik bir etnik topluluk olduğu anlaşılmıştır. Bu dinamizm sivil toplum kuruluşlarının sayısının fazlalığından ve aktif siyasette açık bir şekilde rol almalarından belli olmaktadır. Pandemi öncesi dönemde araştırmacıların Romanlar ile ilgili konulardaki toplantılara fiziksel olarak katılım sağlayabilmesi oldukça sınırlıydı. Örneğin bir Roman derneğinin düzenlediği atölye, panel veya konferans etkinliğine sadece imkânı olan araştırmacılar katılım sağlayabilmekteydi. Mevcut durumda ise online platformlarda farklı profildeki Roman çalışmalarına ve aktörlere erişim fırsatı elde edilmiştir. Genç Romanların geleneksel Roman temsilciler ile aralarında yaşamış olduğu gerilimden, Roman gençlere sunulan eğitim burslarına, Roman dilinin (Romanes) öğretiminden müzisyenler ile toplantılara kadar birçok konuda çevrim-içi atölye ve toplantı düzenlenmiştir. Araştırmacı olarak bu atölye ve toplantılarından içerisinde yer alınması, tezin gerek kapsamını gerekse içeriğini yeniden düşünülmesine bazı konu başlıklarının revize edilmesini sağlamıştır. Çevrim-içi olarak gerçekleştirilen bu toplantıların Roman topluluğunun farklı yönlerini ve ilişki ağlarını gözlemlene konusunda teze katkı yaptığı aşîkârdır. Bu toplantılarda konuşulan konular tez kapsamında kullanılmak üzere saha günlüğüne ayrıca kaydedilmiştir. Roman topluluğunun pandemi dönemi ile çevrim-içi olarak farklı platformlarda toplantılar düzenlemiş olması, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki Roman topluluklarından aktörler ve araştırmacılar ile bizzatihi tanışma ve etkileşim kurma olanağı da sağlamıştır.

3.2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik- Nicel araştırmalardan farklı olarak nitel araştırmalarda da geçerlik ve güvenirlik önemli bir aşamadır. Yürütülen nitel saha çalışmasının ne derece geçerli ve güvenilir olduğuna ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tez çalışması Creswell'in önerdiği şekilde "uzun süreli katılım ve sürekli gözlem", "üçgenleme" ve "üye kontrolü" stratejilerini (Creswell, 2014) uygulamasından dolayı

geçerlik konusunda güçlendirilmiştir. 2017 yılından itibaren Roman topluluğuna dair fiziksel ve çevrim-içi alanlarda bulunulmasından dolayı uzun soluklu gözlemler, grup içi tartışmalar saha günlüğüne aktarılmıştır. Bu veriler bulguların yorumlanmasında benzer örüntüleri anlamada kullanılmıştır. Aynı şekilde tezin yazım sürecinde çok farklı veri kaynakları sürekli olarak taranmış ve güncellemeler yapılmıştır. Akademik yayınlar, Türkiye’deki çalışmalar, yazılı ve dijital basın materyalleri, YouTube içerikleri, sosyal medya akışları, dizi platformları vb. birçok kaynaktan orta ve üst sınıf Roman aktörlere dair başlıklar saha günlüğüne kaydedilmiş ve analize dâhil edilmiştir. Dolayısıyla “üçgenleme” işlemi tez yazım sürecinde hali hazırda doğal bir işlem olmuştur. Verilerin analizinde geçerlilik anlamında benimsenen bir strateji de “üye kontrolü”dür. *“Katılımcı doğrulaması olarak da tanımlanan bu strateji, verilerin sağlandığı ve görüşme yapılan kişilerden bazılarının ulaşılmasını ve ortaya çıkmaya başlayan bulgular hakkında onlardan geri bildirimler istenmesini öngörmektedir”* (Merriam, 2013: 207). Tez kapsamında verilerin analiz sürecinde bazı katılımcılar ile yanıtlardan hareketle elde edilen bulguların analizleri paylaşılmış ve verilerin yorumlama biçimine (yanıtların doğru değerlendirmesi) dair geri bildirimler alınmıştır. Gerçekleştirilen görüşmelerin her birinde mutlaka tezi araştırma problemi ve tezin Roman topluluğu açısından önemi katılımcılar ile tartışılarak bulgular veri toplama aşamasında etkileşimsel bir strateji ile analiz edilmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırma metodolojisinin kullanılması, araştırma probleminin her aşamada yeniden şekillenmesine de katkı sunmaktadır. Özellikle katılımcılar ile yapılan uzun süreli görüşmelerde bu tezin önemi sürekli olarak katılımcılara anlatılmıştır. Bu noktada katılımcılardan olumlu ve güçlü tepkiler de alınmıştır. Yürütülen çalışmanın “Roman olmayan biri tarafından, Romanlar için yapılmasının Romanlar nazarında çok kıymetli olduğu” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret) vurgulanmıştır. Hatta Türkiye’deki Roman topluluklarında neredeyse herkesin tanıdığı bir aktör, “kendilerinin daha önce Romanlar ile ilgili birçok farklı çalışmaya dâhil olduğunu ancak bu tür bir meseleyi hiç düşünemediklerini” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset) ifade etmiştir. Araştırmanın önemi, öncelikle araştırmanın kendisini sonrasında ise Roman katılımcıları dönüştürme potansiyeline sahiptir. Katılımcılar

eğer kendileri ile görüşme gerçekleşmez ise kendileri gibi olan kişilere ulaşılmasının da zor olduğunun farkındadırlar. Çünkü Roman topluluğunda başarılı olmuş, rol model statüsündeki aktör sayısı maalesef çok azdır. Bu fenomenin kendisi sadece tezin ana problemine ilham vermemekte aynı zamanda Roman topluluğunun tarihsel olarak geçirdiği toplumsal, politik dönüşümün de anlaşılması noktasında kritik bir öneme sahiptir.

Güvenirlilik- Bulguların kodlaması sırasında güvenirliliği artırmak amacıyla ve yapılan kodlamanın sağlamasını yapmak noktasında kodlayıcılar arası uzlaşma (Creswell, 2019: 200) önemli bir kriterdir. Farklı iki araştırmacının bir veri setinde benzer temaların kodlaması (Rädiker ve Morgenstern-Einenkel, 2021: 8) (benzer frekans değerleri de olabilir) araştırmacının yönteminin ve bulgularının güvenirliliğini veya tutarlılığını artırmaktadır. Bu noktada tez çalışması kapsamında nitel araştırma ve Maxqda konusunda iki uzman ile anonimleştirilmiş veri setinin paylaşılması planlanmış ancak konunun spesifik olması, yarı-yapılandırılmış formdan dolayı sabit tematik kodların olması ve mevcut kodlama yapısının hacminden (detaylı ve yoğun kodlama) dolayı uzlaşma değerinin yüksek olarak çıkmasının teorik olarak mümkün olmadığına karar verilerek bu tür bir işlem gerekli görülmemiş ve işlemten vazgeçilmiştir. Güvenirlilik veya tutarlılık her ne kadar sosyal bilimlerde sorunlu bir alan olsa da aynı zamanda yapılan araştırmada elde edilen bulguların yeniden üretilip üretilmeyeceği ile de ilgilidir (Merriam, 2013: 211). Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketlilik ve elitleşme süreçlerini anlamaya çalışan bu tezin benzeri olan bir çalışma (Marx, 2014) Makedonya ve Bulgaristan'daki Roman/Çingene elitleri ele almıştır. Marx'ın çalışması saha çalışmasının organizasyonundan, katılımcıların belirlenmesine, görüşme sürecindeki sorunlardan, bulguların içeriğine ve elde edilen sonuçlara kadar birçok boyutu ile tez arasında benzerlikler bulunmaktadır. Özellikle sivil toplum ve siyaset konusunda elde edilen bulgular neredeyse birebirdir. Bu benzerlikler bulgularda temalar altında tartışma şeklinde sunulmuştur. Dolayısıyla bu tür bir çalışma ile benzer araştırma pratiklerinin deneyimlenmesi tezin görece güvenilir olabileceğini göstermektedir. Ayrıca çalışma grubu açısından benzerliğin dışında etnik kimlik, dışlanma ve ayrımcılık perspektifinden yaklaşıldığında siyahların (Benjamin, 2005) karşılaştıkları deneyimler ile benzer bulguları görmek de

mümkündür. Kısacası tezin araştırma tasarımı etnik topluluklardaki sosyal hareketliliğin hangi koşullarda mümkün olabileceğini, sürdürülebileceğini ve topluluk temelinde bu hareketliliğin çıktısı olarak eliteleşmenin kazanımlarını (temsiliyet, statü, güç, prestij) anlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle tez, azınlık konumunda olup damgalanma, dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalan topluluklara uyarlanabilir bir çalışma olarak görülebilmektedir.

3.2.6. Etik ve Anonimleştirme

Görüşmelerin tümü katılımcıların istediği yer ve zamanda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı 12/09/2019 tarih ve 186857 sayılı kararına istinaden etik yönden uygun bulunmuş (Bkz. EK-2) olan Onam formuna (Bkz. EK-3) uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler onam formuna uygun olarak katılımcıların rızası ve imzası alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Onam formu ile katılımcılara araştırma süreci hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Her ne kadar görüşme yapılan kişiler Roman topluluğu içinde konumlarından dolayı göz önünde olan ve topluluk sorunları için mücadele veren görünür/bilinir kişiler olsalar ve isimlerinin kullanılmasına onay vermişlerse de bulgular kısmında isimleri yerine görüşme sırasına göre “Katılımcı 1” ifade biçimi kullanılmıştır. Katılımcılar ve verileri gündelik etkileşimlerde birbirinin ayrılmaz parçası (Glesne, 2014: 125) olduğu için orta ve üst sınıf Roman katılımcıları anonimleştirmek oldukça zor olmuştur. Bazı durumlarda “baş harfler, bulunulan şehir, meslek vb.” dahi katılımcıların kimliklerini ifşa edebilecek değişkenler olarak görülmüş ve bu kullanımlardan kaçınılmıştır.

Anonimleştirmeye önem verilmesinin bir diğer nedeni Roman topluluğu içerisinde farkı politik kampların olmasıdır. Özellikle dâhil olunan sosyal medya ortamlarındaki tartışmalardan hareketle anonimleştirmenin zorunlu olmasına karar verilmiştir. Yapılan görüşmelerde özellikle siyaset ile ilgili kritik veriler olmasından dolayı veriler üçüncü kişiler ile kesinlikle paylaşılmamıştır. Görüşme yapılan kişiler normal şartlarda bir araya gelirse dahi fotoğraf paylaşımı yapılmamıştır. Tezin her aşamasında katılımcıların bilgilere ve sağlamış oldukları verilere saygı duyularak

gizliliklerine önem verilmiştir. Araştırma sürecinde katılımcıları rencide edecek sorular veya yorumlara da kesinlikle yer verilmemiştir. Tez kapsamında ulaşılamayan kişilerin kamuoyuna açık olan röportajlarından yararlanılmıştır.

Tezin bundan sonraki bölümünde tarihsel olarak inşa edilen egzotik, romantik, dışlanmış, damgalanmış, pejoratif, kriminal, alt-sınıf, yoksul ve marjinal Roman/Çingene imajının sosyolojik olarak nasıl öyle olmadığına dair bulgular sunulmuştur. Homojen Roman/Çingene çalışmalarının izleğinde dikey sosyal hareketlilik gerçekleştiren, bulundukları sosyal çevrede topluluk adına sorumluluk alan, kendi alanlarında başarılı aktörlerin biyografilerinin kendileri için nasıl bir mücadele alanı olduğunu topluluk için ise nasıl bir model olacağı değerlendirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIŞLANMADAN SAYGINLIĞA ORTA VE ÜST SINIF

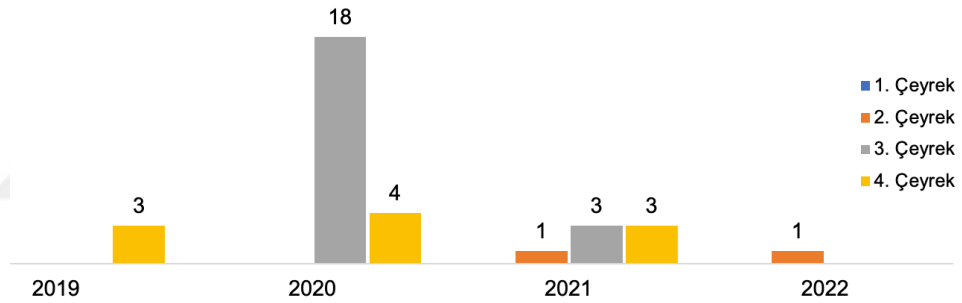
ROMANLAR

“Yabani insanlardır Zenciler, kaba ve cahil insanlardır. Ama bunun, en azından ben ve benim gibi Zenciler için hiç de geçerli olmadığını biliyorum. Bunun, Siyah insanın ruhunu karanlıkta tutmak için uydurulmuş bir efsane, bir mit olduğu belli. Ne pahasına olursa olsun yıkılması gereken bir efsane, bu. Zencinin kabile büyücüsü önünde kendinden geçtiği günler çoktan geçti. Bugün artık doktorlarımız var, profesörlerimiz, diplomatlarımız var... Evet, ama yine de biraz alışılmadık bir şey gibi geliyor bu herkese: ‘Senegalli bir tarih öğretmenimiz var, bir Zenci ancak bu kadar zeki olabilir... Doktorumuz Zenci, ama çok kibar’ (Fanon, 2016: 146).

Bu bölümde, Türkiye’de etnik Roman kimlikleri ile topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf konumunda olan Romanların damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık ile örülmüş toplumsal bariyerleri aşarak nasıl dikey sosyal hareketlilik gerçekleştirdikleri, yaşam şanslarının hareketlilik sürecindeki rolü, yaşam tarzlarının kendilerini farklılaştırmadaki görünimleri, Roman topluluğu ve toplumun geneli arasındaki köprü/aracı işlevleri, dezavantajlı Roman/Çingene imajı evrenindeki toplumsal saygınlıklarını kazanma süreçleri ve tüm bunların bir sonucu olan eliteleşmedeki yapısal ve bireysel faktörler analiz edilmiştir. Öncelikle bazı sosyo-demografik bulgular ile orta ve üst sınıf Romanlara dair genel bir profil sunulmuştur. Ardından yarı-yapılandırılmış soru formundan elde edilen orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreçlerindeki yaşam şanslarına ve yaşam tarzlarına dair bulgular mekân, aile, eğitim, iş ve meslek, sosyo-ekonomik durum, sivil toplum-siyaset, kimlik-kültür ve ayrımcılık soru temaları altında tartışılmış ve sürecin bir sonucu olarak eliteleşmenin görünümüne dair açık kodlama verileri paylaşılmıştır. Son olarak orta ve üst sınıf Romanlar kavramsallaştırmasının araştırma sürecinde Roman elitler tipolojisine evrilmesinin anlamı ve mümkünlüğüne dair temel bir çerçeve çizilerek bulgular tamamlanmıştır.

4.1. Sosyo-Demografik Bulgular

Tez kapsamında orta ve üst sınıf Romanlar ile yapılan görüşmelerden elde edilen sosyo-demografik bulgular aşağıdaki gibidir. Bulgular veri toplama sürecindeki değerleri ile analiz edilmiştir. 2019-2022 yılı arasında toplamda 30 erkek ve 3 kadın katılımcı ile yüz-yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir (Bkz. Şekil 4.1). 2019 yılının son çeyreğinde 3 kişi ile 2020 yılı ve yaz ve güz dönemlerinde her ne kadar Covid-19 pandemisinin kısıtlama dönemine denk gelinmişse de 22 kişi ile 2021 yılında aynı şekilde pandemi kısıtlamalarına göre bahar ve yaz döneminde 7 kişi ile ve son olarak kısıtlamaların tamamen kalktığı 2022 yılı yaz döneminde 1 kişi ile toplamda da 33 katılımcı ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir.

Şekil 4.1: Görüşme Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

Bulguların analiz edilmesini kolaylaştırmak adına her bir katılımcıya ağırlıklı olarak etkin olduğu bir faaliyet alanı atanmıştır. Bu atama kişinin mesleki, sektörel ve topluluktaki bilinen konumu ile ilişkilidir. Hem katılımcıların anonim kalmasını zorlaştırması hem de sayı olarak anlamlı bir kümelenmeyi işaret etmemesi nedeniyle katılımcılara ait doğrudan bir meslek sınıflandırması tercih edilmemiştir. Romanlar arasında orta ve üst sınıf bireylerin güçlü konumlarını ifade eden “sivil toplum, siyaset, ticaret, kamu (çalışanı)⁵⁶, eğitim, müzik ve hukuk” olmak üzere yedi (7) temel faaliyet alanına göre katılımcılar kategorize edilmiştir (Bkz. Şekil 4.2). Sivil

⁵⁶ Katılımcıların mevcut bir kamu çalışanı ya da kamudan emekli olmuş biri olmasını ifade eder. Bu kişiler Roman topluluğu içerisinde kamuda çalışan örnek isimler oldukları için bu şekilde ayrıca bir faaliyet alanı belirtme ihtiyacı doğmuştur.

toplumda, siyasetteki aktif katılımcı sayısını ticaret ve kamuda çalışan katılımcılar takip etmektedir. Söz konusu temel faaliyet alanları katılımcılar açısından dinamikdir. Bazı katılımcılar sivil toplumda aktif iken aslında aynı zamanda ticaret alanında da güçlü bir konumda olabilmektedir. Aynı şekilde eğitimde ön plana çıkan bir aktör eş zamanlı olarak sivil toplum ve siyaset alanlarında da aktif olarak yer alabilmektedir. Bu faaliyet alanları sadece bulguların yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuştur. Katı sınırları olan kategoriler değil aksine değişken ve dinamiklerdir. Katılımcılara ait bilgilere, alıntılarını/ ifadelerin sonunda “Katılımcı No, yaş, faaliyet alanı” şeklinde yer verilmiştir.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Kadın	1			2				3
Erkek	10	7	5	3	2	2	1	30
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.2: Temel Faaliyet Alanlarına Göre Cinsiyet Dağılımı

4.1.1. Yaş ve Cinsiyet Profilleri

Katılımcıların 30’u erkek 3’ü kadındır. Roman toplulukları arasında orta ve üst sınıf konumunda olan kadın aktör sayısının düşük olması çalışma grubunun ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmasına yol açmıştır. Çalışma sürecinde belirlenen bazı kadın katılımcılar çalışma grubuna dâhil edilmeye çalışılsa da görüşmeler gerçekleştirilememiştir. Konu ile ilgili özellikle Roman sivil ve siyasal hareketi içerisinde kadının konumuna dair detaylı tartışma ilerleyen başlıklarda yer verilmiştir.

	20_29	30_39	40_49	50_59	60_70	Genel Toplam
Kadın	1	1		1		3
Erkek		2	13	9	6	30
Genel Toplam	1	3	13	10	6	33

Şekil 4.3: Yaş Aralığına Göre Cinsiyet Dağılımı

Katılımcıların en genci 26, en yaşlısı ise 70 yaşındadır. Ortalama yaş ise 49’dur. Katılımcıların 23’ünün 40-59 yaş arasında kümelenmiş olması dikkat

çekicidir (Bkz. Şekil 4.3). Çünkü bu yaşların doğum yılı aralığı 1960-1980 yılları arasına karşılık gelmekte ve Türkiye’deki Roman sivil toplum hareketinin ilk jenerasyonu hakkında bilgi vermektedir. Bu kümelenme esasında kar topu örnekleme sonucunda referans olarak belirlenen isimlerden hareketle tesadüfi bir biçimde oluşmuştur. Makedonya ve Bulgaristan’da politik Roman elitler üzerine çalışma yapan Tobias Marx da benzer bir kuşak kümelenmesini yakalamış ve görüştüğü kişilerde 1970 yılının ortalama bir kuşak sınırı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir (Marx, 2014: 16). Marx’ın görüştüğü isimler Balkanlar’da erken dönemde Roman sivil toplum ve siyaset alanında aktif olan ve Avrupa’da bilinen aktörlerdir. Dolayısıyla Türkiye ile benzer kuşak deneyimi olması, katılımcı profilinin benzer bir çizgide olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Bulgulardan hareketle orta ve üst sınıf Romanlar olarak nitelendirilebilecek neslin esasında orta yaş ve üstü bir yaş profiline sahip olduğu söylenebilmektedir. Yaş konusunda bir katılımcı kendi neslinin neden ön planda olduğunu Türkiye’de politik geçmişteki gençlik hareketi ile açıklamaktadır:

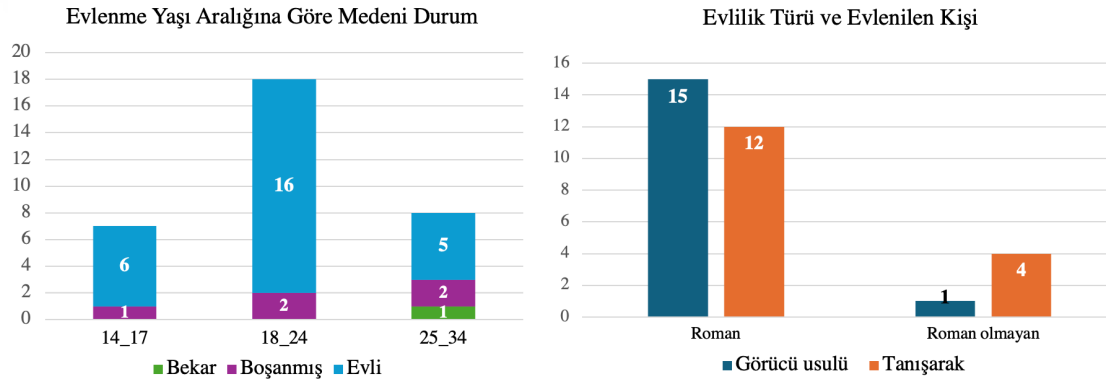
“Ben şunu söyleyim. Yani 1955-60 nesli gerçekten Türkiye’nin en elit kuşağıdır diye söylüyorum. Şimdi ben bugün ilkokuldaki eğitime derslere bakıyorum, bir de benim aldığım eğitime bakıyorum. Ben varoşlarda bir okulda büyümeme, okumama rağmen bugünkü lisenin o eğitimi vermediğini görüyorum” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Katılımcının topluluk tarafından temsiliyetinin kabul görmesinde yaş bir kriter olarak ön plana çıkmıştır. Ancak özellikle son yıllarda Roman gençlerin sivil toplum alanına yönelmesi ile bu alanda etkinlikleri ve görünürlükleri de artmaya başlamıştır. Dolayısıyla sınıfsallaşma ve eliteleşme sürecinde gençler arasında bir dinamizm olduğu da aşikârdır. “Genç liderler”in artan etkinliği, Romanlar arasında dikkat çekici bir eğilim olmasının yanı sıra eleştiri konusu da olabilmektedir. Roman sivil toplum hareketinde oldukça aktif bir konumda olan orta-yaş üstü katılımcılardan biri “*Bu tür genç isimlerin daha yeni olduklarını ve daha düne kadar Romanlıklarını kabul etmediklerini dolayısıyla bunlar ile bu aşamada görüşmenin yararlı olmayacağını*” (Katılımcı 15, yaş 53, ticaret) ifade etmiştir. Farklı katılımcıların benzer ifadeleri bulunmaktadır. Ancak bu yaklaşım tez çalışması sürecinde desteklenmediği için genç Romanlar ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Tez çalışması kapsamında yaştan ziyade, Roman topluluğunda “başarılı olmuş, kozasını yırtan,

toplumsal saygınlığı yüksek, topluluğu dönüştürme potansiyeline sahip” aktörler ile görüşmeler temel kriterlerdir. Gençlere dair yaklaşım ve geleneksel liderlerin yaklaşımlarına dair detaylı tartışmalara da ilerleyen bölümlerde verilmiştir.

4.1.2. Medeni Durum ve Evlilik Tercihleri

Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 4.4). Görüşmelerin yapıldığı sırada 1 katılımcı bekar, 27 katılımcı evli ve 5 katılımcı da evlenip boşanmış durumdadır. Katılımcılar arasında 7 kişi 18 yaşın altında, 18’i 18-24 yaş arasında 7’i ise 25 yaşın üstünde evlenmiştir.

Şekil 4.4: Katılımcıların Medeni Durumu ve Evlenme Tercihleri

Katılımcılarda en erken evlilik 14 yaşında, en geç evlilik ise 34 yaşında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların ortalama evlilik yaşı ise 21’dir. Roman topluluğunda yaygın olan görücü usulü evlilik katılımcıların eğilimine yansımış olsa da yapılan 32 evliliğin 16’sı görücü usulü, 16’sı ise tanışarak gerçekleştirilmiştir. Bu da tamamen tesadüfi bir bulgudur. Görücü usulü yapılan evliliklerin 27’si endogamik yani Roman biriyle evlenmek şeklinde gerçekleşirken, 5’i Roman olmayan (Gaco) ile evlilik şeklinde olmuştur. Görücü usulü yapılan evliliklerin 1’i boşanma ile sonuçlanırken, tanışarak gerçekleştirilen evliliklerin 4’ü boşanma ile sonuçlanmıştır. Boşanmalardan 2’si Romanlar ile yapılan evliliklerden, 3’ü ise Roman olmayan, grup-dışı evliliklerdendir.

Katılımcıların temel faaliyet alanına göre medeni durumlarına bakıldığında ise her faaliyet alanında evli olma hali yaygın görünmektedir (Bkz. Şekil 4.5).

Örneğin sivil toplum alanında 11 aktörden 1 kişi bekar, 1 kişi de boşanmış görülmektedir. Topluluk içerisinde ticaret alanında etkinliği yüksek olan 5 katılımcının hepsi de evlidir. Eğitim ve kamu alanında etkin olan katılımcılar arasında boşanmaların olduğu görülmektedir.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Bekar	1							1
Boşanmış	1	1		2	1			5
Evli	9	6	5	3	1	2	1	27
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.5: Medeni Durum ve Temel Faaliyet Alanı

4.1.3. Eğitim Düzeyleri

Yapılan görüşmelerde katılımcıların eğitim düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. 40-59 yaş arasında bulunan katılımcılardan 23'ü eğitim hayatına dâhil olabilmıştır. Bu yaş grubunda 14 Roman katılımcı lise ve üstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu yaş aralığı daha önce belirtildiği gibi 1960-80 yılları arasındaki kuşağa karşılık gelmesinden dolayı Roman sivil ve siyasal hareketi açısından oldukça önemlidir.

	Okul yok	İlkokul	Ortaokul	Lise	Lisans	Yüksek Lisans	Genel Toplam
20_29						1	1
30_39				1	1	1	3
40_49	1	2	1	4	4	1	13
50_59		2	3	1	3	1	10
60_70		3	1	1	1		6
Genel Toplam	1	7	5	7	9	4	33

Şekil 4.6: Eğitim Düzeyi ve Yaş Grubu Dağılımı

İlkokul ve ortaokulda toplamda 12 Roman katılımcı yer alırken, lise, lisans ve yüksek lisans düzeyinde toplam 20 katılımcı yer almaktadır. Katılımcılar arasında dikkat çekici olan ise 4 kişinin yüksek lisans mezunu olmasıdır. Bir katılımcı ise hiç eğitim almamıştır. Ancak bu kişi buna rağmen yaşadığı bölgede Roman sivil toplum hareketinin kuruculuğunu yapmış, Romanlar arasında ve kurumlar arasında

saygınlığını kazanmıştır. Tez kapsamında eğitim durumunun yüksek olması zorunlu olmayan ancak istenilen bir gösterge olmuştur.

Katılımcılar arasında temel faaliyet alanına göre (Bkz. 4.7) eğitim düzeyleri incelendiğinde sivil toplum ve siyaset alanından Roman aktörlerin varlığı dikkat çekmektedir. Sivil toplum alanındaki 11 katılımcıdan sadece 3'ü ilkokul mezunu iken kalanların en düşüğü lise mezunudur. Siyaset alanında etkili olan 7 kişiden 1'i lisans mezunu iken 6'sı ilköğretim mezunudur. Ticarete aktif olan aktörler ise ilk ve orta öğretim mezunudurlar. Müzik alanında etkili olan aktörlerin eğitim düzeylerinin düşüklüğüne karşın kamu çalışanı olan, eğitim ve hukuk alanında faaliyet gösteren aktörlerin eğitim düzeylerini doğal olarak yüksektir.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Okul yok			1					1
İlkokul	3	1	2			1		7
Ortaokul		3	1			1		5
Lise	3	2	1	1				7
Lisans	4	1		2	1		1	9
Yüksek Lisans	1			2	1			4
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.7: Eğitim Düzeyi ve Temel Faaliyet Alanı Dağılımı

4.1.4. Meslek ve Aile Zanaatları

Katılımcılar arasında ticaret ile uğraşanlar ön plana çıkmaktadır (Bkz. Şekil 4.8). Ancak ticaret tek başına yürütülen bir alan değildir. Ticaret Roman topluluğunda yaygın görülen bir meslek alanıdır. Pazarcılık, hurda toplayıcılığı, toptancılık gibi işler bunlardan bazılarıdır. Ticaret ile uğraşan Roman katılımcıların ikisi bulundukları ilçelerde farklı partilerden meclis üyesi görevini de yürütmektedirler. Topluluk içerisinde sahip oldukları ekonomik statü, yerel siyasetin dikkatini çekmektedir. Dolayısıyla Romanların yoğun olarak yaşadığı alanlarda meclis üyeliği kritik bir siyasi temsiliyet unsuru olarak görünmektedir. Çalışmada emekli olanlar da meslek kategorisi altında gösterilmiştir. Katılımcılar arasında 6 kişi emekli olmuştur. 40-59 yaş arası orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kümelenmesi

meslekler konusunda da devam etmektedir. Katılımcıların 23'ü bu yaş aralığında bulunmaktadır.

	Avukat	Bürokrat	Emekli	Hemşire	İşçi	Memur	Milletvekili	Müzişyen	Öğretim Görevlisi	Öğretmen	Psikolog	Sepetçilik	Sivil Toplum	Şef	Tekniker	Ticaret	Genel Toplam
20_29											1						1
30_39				1											1	1	3
40_49	1				2	1	1	2	1				1	1		3	13
50_59			4							1						5	10
60_70		1	2									1				2	6
Genel Toplam	1	1	6	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	11	33

Şekil 4.8: Meslek ve Yaş Aralığı Dağılımı

Orta ve üst sınıf Roman katılımcıların mesleklerine temel faaliyet alanları kapsamında yaklaşıldığında farklı özgün bulgular ile karşılaşılmiştir (Bkz. Şekil 4.9). Emekli olan 6 kişinin mevcut etkinlik alanları sivil toplum, kamu ve siyaset olarak görülmektedir. Bu kişilerin 3'ü kamudan 3'ü ise özel sektörden emekli olmuştur. Belediyede işçi olan 2 kişinin temel faaliyet alanı sivil toplumdur. Müzisyenlerin doğal olarak faaliyet alanları müziktir.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Avukat							1	1
Bürokrat		1						1
Emekli	3	1		2				6
Hemşire				1				1
İşçi	2							2
Memur				1				1
Milletvekili		1						1
Müzişyen						2		2
Öğretim Görevlisi					1			1
Öğretmen					1			1
Psikolog	1							1
Sepetçilik			1					1
Sivil Toplum	1							1
Şef				1				1
Tekniker	1							1
Ticaret	3	4	4					11
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.9: Meslek ve Temel Faaliyet Alanı Dağılımı

Meslekler arasında avukat, bürokrat (Bakan Danışmanlığı), milletvekili, hemşire, öğretim görevlisi, öğretmen, psikolog, memur, tekniker, şef (belediyede) ve sepetçi bulunmaktadır. Bu meslekler 1'er tane olacak şekilde bir dağılım gerçekleştirmişken, ticareti bir meslek olarak icra eden orta ve üst sınıf Romanların temel faaliyet alanları ise sivil toplum, siyaset ve ticaretten oluşmaktadır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanlar açısından ticaret-sivil toplum ve ticaret-siyaset ilişkileri oldukça dinamik toplumsal ilişki yapılarını ifade etmektedir. Meslekler kuşaklararası sosyal hareketliliğin karakteristiğinin anlaşılmasında önemli bulgular sunmaktadır. Ticaret ve müzik ile uğraşanlarda ailelerinin, özellikle de babalarının meslekleri konusunda bir süreklilik bulunmaktadır.

	Hamallık	Kalaycılık	Çiçekçilik	Elekçi	Bohçacılık	Tütüncülük	Süpürgecilik	Çiftçilik	Pazarcılık	Demircilik	Müziyenlik	Sepetçilik	Genel Toplam
Düşük	1			1						1		1	4
Düzenli		1			1		2	2		2	1	2	11
Orta			1			1			1		4	3	10
Yüksek								1	2	1	2	2	8
Genel Toplam	1	1	1	1	1	1	2	3	3	4	7	8	33

Şekil 4.10: Ailenin Zanaatı ve Gelir Düzeyi

Roman/Çingene toplulukları tarihsel olarak gündelik hayatın farklı sektörlerinin ihtiyaçlarını karşılayan işleri yaparak yaşamlarını sürdürme gelmişlerdir. Öyle ki bazı meslekler “Roma/Çingene mesleği” olarak üzerlerine bir damga olarak kalmıştır ve bu damga etnik kimlikleri ile özdeş tutulmuştur. Katılımcıların aile zanaatlarına bakıldığında sepetçilik, müziyenlik, demircilik, süpürgecilik, elekçilik, kalaycılık ve bohçacılık gibi geleneksel işlerin biyografilerinde yer aldığı görülmektedir (Bkz. Şekil 4.10). Aynı zamanda tarihsel olmasa da ailenin yaptığı geleneksel iş alanları olarak görülen çiçekçilik, pazarcılık, çiftçilik ve tütüncülük de yer almaktadır. Ailenin icra ettiği zanaat kolu aslında gelir durumları ile de ilişkilidir. Sepetçilik, müziyenlik ve demircilik ile uğraşan ailelerin ekonomik gelir düzeyleri ağırlıklı olarak orta ve yüksek gelirden oluşmaktadır. Bu meslekler kentleşme ve teknolojik gelişmeler öncesinde gündelik hayatta yoğun kullanılan araçlarının üretiminde yer alan meslekler olduğu için aileye düzenli gelir sağlayan zanaatlar

olmuşlardır. Ailenin düzenli gelire sahip olması da katılımcıların yaşam şansı koşullarını etkileyen kritik değişkenlerden biridir.

4.1.5. Gelir Durumları

Katılımcılar arasında ekonomik gelir düzeyi, 4 katılımcı dışında orta ve yüksek gelir şeklindedir (Bkz. Şekil 4.11). Yaş aralığına göre orta ve yüksek gelir oranlarına bakıldığında tıpkı diğer bulgularda olduğu gibi 1960-1980 yılları arasındaki kuşakta kümelenme (21 kişi) dikkat çekmektedir.

	20_29	30_39	40_49	50_59	60_70	Genel Toplam
Düşük		1	2		1	4
Orta	1	1	5	7	3	17
Yüksek		1	6	3	2	12
Genel Toplam	1	3	13	10	6	33

Şekil 4.11: Yaş Aralığına Göre Gelir Düzeyleri

Katılımcılar arasında gelir düzeyi düşük olan aktörler de bulunmaktadır. Tez kapsamında örneklem öncelikle gelir düzeyine göre belirlenmediği için bu konuda herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Çünkü orta ve üst sınıf Roman elit kavramsallaştırması salt ekonomi ilişkili değildir; topluluk içinde yaşam tarzı pratikleri ve statüleri ile farklılaşan daha geniş bir profili ifade etmektedir. Şekil 4.12’de görüldüğü gibi gelir düzeyi düşük olan katılımcıların temel faaliyet alanlarına bakıldığında sivil toplum alanında etkin oldukları görülmektedir. Faaliyet alanı sivil toplum, kamu ve eğitim olan katılımcıların gelir düzeyleri orta; siyaset, ticaret ve müzik alanında aktif olan katılımcıların gelir düzeyleri ise yüksek şeklindedir.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Düşük	4							4
Orta	6	2	2	5	2			17
Yüksek	1	5	3			2	1	12
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.12: Faaliyet Alanına Göre Gelir Düzeyleri

4.2. Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Yaşam Tarzları

Orta ve üst sınıf Romanlar olarak tanımlanan ve topluluk arasında “kozasını yırtanlar” olarak da gösterilen bu bireylerin sosyal hareketliliği aslında kuşaklararası meydana gelen bir sınıfsallaşma sürecini yansıtmaktadır. Günümüzde giderek sınıfsallaşan bir Roman topluluğu söz konusudur. İçinde doğdukları dünyada etnik kimliklerinden dolayı dışlanma ve ayrımcılığı bir miras olarak almaktadırlar. Önyargı ile örülmüş bir toplumsal hayatta yaşam şansları Roman olmayanlara nazaran kendi ifadeleri ile “*1 değil 5-0*” (Katılımcı 3, yaş 44, sivil toplum) geriden gelmektedir. Doğdukları mekânın marjinalleştirilmiş-kriminal karakteri ve kimlikleri üzerindeki damgalanmış-pejoratif söylem Roman bireylerin yaşam şanslarını oldukça zayıflatmaktadır. Okumak zorunda kaldıkları okullardan, karşılaştıkları kamusal fırsat eşitsizliklerine kadar her alanda geriden gelme söz konusudur.

Tabakalaşma sisteminde eşitsizlikleri (Saunders, 1994: 41) göstermesi bakımından, kişinin sosyo-ekonomik durumu ile doğrudan ilişkili olan yaşam şansları bireylerin toplumsal yaşamda erişebildikleri fırsatları (yemek, giyinmek, barınmak, eğitim almak, sağlık hizmeti almak vb.) ifade etmektedir. Yaşam şansı toplumsal hareketlilikteki önemli bir kavramsallaştırmadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin topluluktaki diğer Roman bireylerden farklılaşmasında yaşam şansları temel düzeyde etkilidir. Doğum yeri, yaşadığı mekânı, mahallesi, ailenin demografik ve sosyal yapısı, sosyo-ekonomik erişim imkânları, eğitim olanakları vb. gibi birçok unsuru sahip olunan yaşam şansları arasında değerlendirmek mümkündür. Yaşam şanslarının farklılaşması bu aktörlerin yukarı doğru hareketliliklerindeki (tırmanmalarındaki) ilk adımlardandır. Devraldıkları olanakları, fırsatları değerlendirme biçimleri, ailelerinin kuşaklararası sosyo-ekonomik değişimi ile doğru orantılıdır. İstikrarlı bir toplumsal hareketlilik sürecinin başlangıcında güçlü bir yaşam şansı dünyası bulunmaktadır. Katılımcılar arasında bunun deneyimlendiği gözlenmiştir.

Yükselme stratejileri arasında yaşam şansını takip eden bir diğer kavram ise yaşam tarzıdır. Sahip olunan olanakların değerlendirilme biçimleri, gelir düzeyleri,

evlilik biçimleri, konut tercihleri, tüketim biçimleri ve sosyo-politik yaklaşımları orta ve üst sınıf Romanları, Roman topluluğunun genelinden farklılaştırmaktadır. Yaşam şansı ve yaşam tarzları konusunda sert bir sosyal ayrımın olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Roman kültürü olarak savunulabilecek bazı örüntülerde topluluk ve orta ve üst sınıf Romanların pratikleri arasında süreklilikler ve benzerlikler de bulunmaktadır. Topluluk ile benzerliklerine karşın her ne kadar katılımcı grupta yer alan Roman aktörler kendilerini “biz farklıyız” söylemi ile ayırtırsalar da, katılımcılar ile geçirilen uzun zamanın ve yapılan gözlemin ardından durumun gerçek yaşamdaki örüntüleri tespit edilebilmiştir (örneğin çocukların erken yaşta evlendirilmesi, eleştirilen görkemli eğlence pratikleri vb.).

Sosyal hareketlilik sürecinde yaşam tarzının anlaşılmasını sağlayacak oturuşlar, tercih edilen muhite kadar birçok parametre bulunmaktadır. Giyim-kuşam, boş zamanları değerlendirme, siyasal eğilimler ve dil kullanımı da bunlardan bazılarıdır. Yaşam tarzının sosyal hareketlilikteki etkisinin anlaşılması orta ve üst sınıf başarılı Romanların yukarı doğru hareketliliğinin karakteristiğinin anlaşılmasını da sağlamaktadır. Özellikle sivil toplum ve siyasallaşmada bu farklılaşma derinleşmekte ve orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kendi topluluklarının sözcüsü konumundaki temsilciler olarak algılanmalarına yol açmaktadır.

Orta ve üst sınıf Romanların ortaya çıkış koşullarının sosyal hareketlilik bağlamında anlaşılabilmesi için yaşam şansı ve yaşam tarzı kilit kavramlardır. Biri içine doğulan koşulları değerlendirme stratejilerini diğeri bu koşullardan kendini farklılaştıran yükselme pratiklerini içermektedir. Farklılaşma ve takip eden orta ve üst sınıfsallaşma süreci Roman toplumunda özellikle ikinci kuşakta kendini göstermektedir. Orta ve üst sınıf Romanların bir kısmı ciddi anlamda ekonomik olarak güçlü bir sosyal sermayeden yararlanmaktadırlar. Ancak onların farkı salt ekonomik bir servet sahibi aktör olmaktan ziyade topluluk sorunlarıyla da ilgilenen toplumsal bir statü elde etmelerinde yatmaktadır. Bu statü konumunun tez çalışmasındaki karşılığı ise “elitleşme” olarak ortaya çıkmıştır.

Tezin bu kısmında orta ve üst sınıf Roman katılımcıların nasıl bir sosyal çevrede hangi yaşam şanslarına sahip bir şekilde doğdukları, nasıl bir aile yapısı içinde yetiştikleri, nasıl bir mahalle kültürü ile büyüdüğü, nasıl bir eğitim aldıkları

ya da alamadıkları, mesleklerinin ya da çalışma alanlarının ne olduğu, sivil toplum alanında ve siyasette ne tür roller aldıkları, Roman kimliğini nasıl inşa ettikleri, ayrımcılık ile mücadele ne tür stratejiler geliştirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kısımdaki bulgular aslında Türkiye’deki Romanların mevcut toplumsal gerçekliğini de yansıtmaktadır. Çalışmadaki niyet, bu gerçekliğe ve sorunlara bir de orta ve üst sınıf Romanların deneyimlerinden ve bakış açılarından yaklaşımdır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanların sorunları tespiti (genel) ve özellikle geliştirdikleri geniş spektrumlu çözüm önerileri topluluk ve kurumlar arasındaki dinamik statülerinden dolayı topluluğun kalkınmasına dair kanıksanmış argümanları kritize etmekte ve sosyal politikaları şekillendirmektedir. Bu sürecin kendisi orta ve üst sınıf Roman bireyleri, içinde bulundukları topluluk adına konuşan, prestijli konumda bulunan öznelerle dolayısıyla etnik kimliklerini bagajlarında taşıyan elit aktörlere dönüştürmektedir.

4.2.1. Mekânsal Yaşam Deneyimi

Mahalle ve yaşanan yer Romanlar için oldukça tarihsel ve güncel bir değişkendir. Roman mahallesi kavramı, etnisite ile özdeşleşerek günümüzde Roman bireylerin yaygın olarak yaşamını olumsuz etkilemekte, onların sosyal hareketlilikte yükselme fırsatlarını engelleyen bir bariyer olabilmektedir. Söz konusu bariyer mekânsal damgalanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak her ne kadar damgalanmış mekânlar olsalar da bu algının toplumsal ve çevresel inşanın bir sonucu olduğunu unutmamak gerekmektedir. Çünkü bu tür mahallelerin oluşumu gerek tarihsel süreçler gerekse kent nüfusunun yoğunlaşması ile paralellik göstermektedir. Roman mahalleleri, genellikle ya kentlerin çeperinde ya da merkezî konumunda ancak soylulaştırma riskinin yüksek olduğu cazibe alanlarında bulunmaktadır. Mahalleler sadece günümüzde değil geçmişte de benzer konumlarda yer almışlardır. Evliya Çelebi’nin metinlerinde “Çingane kavmi mahallesi” olarak vurgulanan (Altınöz, 2005: 16) ayrılmış mekânların ortak özelliği, şehirlerin daha aşağı, dolayısıyla daha yoksul bölgelerinde yer almalarıdır (Ginio, 2004: 135). Romanlar özellikle yaşam tarzlarından dolayı dışlandıklarının da farkında olmalarından dolayı

izole ve bir arada yaşamı da tercih etmektedirler. Kariyerinin geç döneminde yerleşik yaşama geçen ve yaşadığı bölgede sivil toplum faaliyetlerine odaklanan bir katılımcı dışlanma sürecinden dolayı eskiden mülk edinmenin bile düşünülmediğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Ya meydanda Romansın diye Çingenesin yani Roman göz önünde olmasın diyor. İşte odununu dağdan getiriyor, sepet yaptığı için sepet yaptığı malzemeyi dağdan kesiyor. Bunu ormandan kesiyor mecburen. Bir de hani işte bu dışlanma dediğimiz, önyargı hep var ya Osmanlı’dan beri işte Cumhuriyet kuruldu yine devam ediyor. Daha halen bu şu çağda bile, 21. Yüzyılda bile var halen var mesela. O sebepten dolayı Romanlar hep kıyıda, köşede, sapada olsun isterdi yerlerini. Birçok insan mal mülk almayı düşünmezdi. O zamanın Romanları yani dedelerimiz işte o zaman Romanlar hep bir arada olmak istiyordu” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

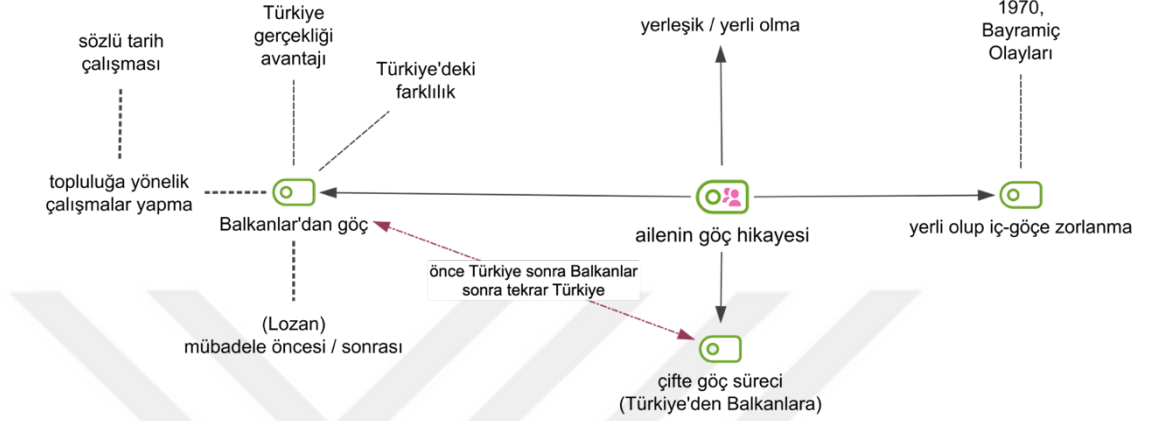
Orta ve üst sınıf Roman bireylerin içinde doğdukları ya da yetiştikleri dünya genellikle Roman mahallesi olmaktadır. Mekânsal yaşam deneyiminin paylaşıldığı mahalle Roman/Çingene çalışmalarında kendine özgü gerçekliği olan bir alandır. Bir taraftan içindeki sakinlerce sürekli olarak inşa edilen; diğer taraftan ise bireylerin sosyal hareketlilikteki yaşam şansını etkilemesi bakımından hem Romanlar hem de Roman olmayanlar tarafından dışsallaştırılan bir mekândır.

Peki, orta ve üst sınıf Roman aktörler damgalanmış, dışlanmış, marjinalize edilmiş, mitler ve anlatılar ile çevrili bir kimlik ve türevleri ile ilişkilendirilmiş mahalleyi, içine doğdukları sosyo-kültürel ortamı nasıl algılamakta ve yorumlamaktadırlar? Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mahalle ile ilişkisi ne anlama gelmektedir? Bu aktörlerin mahalleye yönelik çok yönlü bakış açıları genel anlamda Romanlar açısından ne ifade etmektedir? Bu ve benzeri birçok soruya ilişkin orta ve üst sınıf Romanların biyografik deneyimleri aracılığı ile verdikleri yanıtlara bu bölümde yer verilmiştir.

4.2.1.1. Ailenin Göç Hikâyesi ve Yetiştği Mahalle

Romanların ve özelde bu tez kapsamındaki katılımcıların biyografilerine bakıldığında, Roman çalışmalarında sıklıkla karşılaşılan göç hikâyelerine ve mahallelerin kuruluş süreçlerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Katılımcılardan ailelerinin göç hikâyeleri konusunda bahsetmeleri istenmiştir. Verilen yanıtlardan hareketle dörtlü bir örüntü elde edilmiştir (Bkz. Şekil 4.13); (1) Türkiye’ye (Osmanlı

Devleti'ne) Balkanlarda savaş ve kriz döneminde gelenler; (2) ilginç olmakla birlikte çifte göç deneyimine sahip olanlar; (3) yerli olduklarını vurgulayanlar; (4) yerlisi olup iç göçe maruz kalanlar.

Şekil 4.13: Ailenin Göç Hikâyesine Dair Örüntü

Katılımcılardan göç deneyimi konusunda en yoğun yanıt alınan kısım Balkanlar'dan gelme öyküsüne dayalı olmuştur. Mübadele sürecinde Balkan coğrafyasından, özellikle Bulgaristan ve Selanik'ten birçok Roman ailenin Türkiye'de farklı bölgelere iş türlerine göre dağıldığı bilinmektedir (Kolukırmık, 2006). Belediyede çalışan ve mahallede sivil toplum alanındaki çalışmaları ile ön plana çıkan bir katılımcı “anne ve babasın Bulgaristan kökenli” olduğunu ve göç sürecinden önce İzmir'e geldiklerini ifade etmektedir:

“Tabi büyükler anlatıyordu bize daha önce yaşlılar anlatıyordu nasıl geldiklerini. Gemilerle gelmişler. İlk gelenler İzmir'e geliyorlar. İzmir'den bir kısmını Manyas'a yerleşiyor bizimkiler. Bir kısmı da burada Balıkesir'de İzmirli Mahallesi denilen yerde yerleşiyorlar” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Aile zanaatında süpürgeciliğin önemli bir yeri olan ve Romanes diline hâkim olan bir başka katılımcı da Bulgaristan'dan geldiklerini anlatmıştır:

“Dedemin babası şeyden geliyor, Lofça'dan, Bulgaristan. Karacabey'e geliyorlar. Zaten biz devletin resmî şeylerinden de gördük. Lofça'dan geliyorlar, Türkiye'ye. Türkiye'de de Karacabey'e geliyorlar. Herhalde o dönemde de Karacabey toplanma bölgesi. Çünkü o dönemdeki buraya gelenlerin hepsinin bakarsak Karacabey toplanma bölgesi gibi. Yani bir üs bölgesi, dağıtım yeri” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Benzer biri şekilde Selanik'ten gelen bir katılımcı da Lozan Anlaşması'na ve Ermeni olayları bağlamında göç hikâyelerine yer vermiştir:

“Lozan anlaşmasının olduğu dönemlerde. Orada göçmen evlerine yerleştiriliyorlar. Daha sonra evleri 1915'te Ermeni olaylarından sonra Ermenilerin boşalttığı evlere Atatürk o zaman dedelerimizi yerleştiriyor. Babam bildim bileli 1830'lardan beri dedemler hep İzmir'de” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Mahalle ve göç sürecine yönelik katılımcılar arasında mahalleye yönelik sosyal ve akademik faaliyet kapsamında sözlü tarih çalışması yapan aktörler de bulunmaktadır:

“Ee bu Roman mahallesinde aşağı yuları dedikleri 300 hanenin yaşadığı bir Roman mahallesi Drama'da. Bu mahalle dere kenarında kurulan bir mahalle, bunların kaynağı da benim bir sözlü tarih çalışmam var. Ben mahalledeki 2011'de mahallenin en yaşlıları ile görüntülü sohbetler yaptım. 2011'de. Şimdi maalesef 36 kişiden 5 tanesi sağ diğerleri hepsi vefat etti” (Katılımcı 33, yaş 61, kamu).

Bazı katılımcılar Avrupa'dan göç etmelerinin önemini ve Avrupa'ya göre Türkiye gerçekliğinin önemini ve farkını vurgulamışlardır:

“Onlar 25 yılında, 1925 yılında. Biz ilk gelenleriz... İlk gelenler, 24'te gelenler bir de 1925 yılında gelenler var. Aralarında 6 ay 7 ay gibi fark varmış. Atatürk sağ olsun bizi buraya getirdi. İyi ki de getirmiş. Yani geçen yıl Avrupa'yı biraz gezdiğimde oradaki Romanların yaşam kaliteleri bizimkinin çok çok daha altındalar” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

“Çünkü en azından bir işte bir devletin yapmış olduğu bi kısırlaştırma vesaire falan Macaristan'da mesela bunlar yapılmış bizde böyle uygulamalar yok” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Balkanlar'dan gönderilme süreçlerinde dönemin artan Çingene nüfusundan dolayı İttihat ve Terakki yönetimi tarafından memurlara dikkat etmeleri hususunda talimatta bulunulduğu da bilinmektedir (Dündar, 2001: 127). Gelen Çingeneler arasında Müslümanların yanı sıra gayrimüslim Çingenelerin de olması bazı ailelerin geçişlerinde sorunların çıkmasına da yol açmıştır. Hristiyanlık-Müslümanlık-Çingenelik ekseninde var olan bu tür tarihsel sorunlar da katılımcıların göç hikâyelerinde vurgulanmıştır:

“Yazılı metin olmadı ama işte Selanik'ten gelme ile ilgili annemin dayısı çok geç vefat etti doksanlı yaşlardaydı ondan dinlediğim hikâye var. Yani bizimkilerin gemilere bindirilmediği söyleniyor o zaman gelirken en son Romanların getirildiği söyleniyor sonra Atatürk'e bir mektup yazıyorlar ve onun üzerine bizimkilerin gemilere bindirildiği söyleniyor bu benim dayımın anlattığı bir şeydi... şimdi şöyle Romanlar Müslümanlar orda tabi şey var mübadelede Müslüman ve Müslüman

olmayanlar olarak yapılan bir şey ama bir taraftan da Çingeler böyle bi şey var yani onları alıp getirecek olan sistemde Çingeler acaba bunlar gerçekten Müslüman mı? Çünkü bizim halen gördüğümüz bir şey bu” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Balkanlar’dan göç etme deneyimi aslında katılımcılar arasında bir noktada farkındalık meselesine de dönüşmüştür. Bir katılımcı üniversitede bir öğretim üyesi ile tanışana kadar sadece ailelerinin değil tarihsel kökenlerinin de Selanik’ten geldiklerini düşündüğünü ancak Hindistan olduğunu öğrenince çok şaşırdığını belirtmiştir; *“Ben o zamana kadar da, dedelerim Selanik’ten gelme ya, ben Selanik kökenli zannediyordum Romanları. Ben öyle dedim. “Öyle değil” dedi (hoca). “Sizin kökeniniz nerede, biliyor musun? Hindistan” dedi. Orada öğrendim, tarihi öğrendim”* (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum).

Balkanlardan gelmeye yönelik referans şeklindeki ifadelerin ve bunun üzerinden oluşturulan algının Romanlar arasında bazı bireyler tarafından Roman kimliğini gizlemek amacıyla kullanıldığına dair farklı ve eleştirel görüşler de bulunmaktadır:

“Yani işte dediğim gibi deminde konuştuk ya adam Romanım demek için bin bir tane şey sarf ediyor işte. Yok Muacırız işte şeyden mübadeleyiz bilmem neyiz falan hani. ... Hani şey diyemiyor evet ben Romanım ben diyemiyor. Yani işte farkı yok işte biz Bulgaristan’dan bilmem nerden geldik diyo ya Bulgaristan’da Roman mı yok yani Bulgaristan’da da Roman var” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Katılımcılar arasında dikkat çeken ikinci göç örüntüsü çifte göç olarak tanımlanmıştır. Ailesinin göç hikâyelerine, aile üyeleri yaptığı sohbetlerden dolayı hâkim olduğunu ifade eden bir katılımcı kendilerinin Bulgaristan göçmeni olduklarını düşündüğünü ancak meğerse aslında Konya’dan Bulgaristan’a gönderildiklerini, oradan da tekrar Türkiye’ye getirildiklerini ve dolayısıyla her ne kadar bunu savunsa da ironik bir biçimde Çingene olmayabileceklerini ifade etmiştir:

“Bulgaristan göçmeniler. Ya sonra araştırma konuşmalarda, aile içi konuşmalarda, abimlerle, yeğenlerimle falan konuşuyorduk. Şöyle bir şey de geçti. Konya’dan Bulgaristan’a gidenlerin arasında olma ihtimalleri de varmış. Yani Çingene olmama ihtimalim de var. Ama bunu son zamanlarda öğrendim ve çok üzüldüm. (gülüşmeler) Aynen öyle ama şey önce yerleştirme politikası var ya Osmanlı’nın. Osmanlı’nın o yerleştirme politikalarının içerisinde Türkiye’den insanlar gidiyor oraya Anadolu’dan. Götürüyorlar ve o gidenlerin arasında da en rahat gidebilecek olanlarda bizimkiler yani sonuçta” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Göç hikâyesindeki üçüncü örüntü ise aslında yine Balkanlardan gelme söyleminin tersine “yerleşik” olmaya ilişkindir. Bu noktada esasen katılımcılar mübadelenin karşısında “hep orada olduklarını” vurgulamışlardır:

“Öyle biz mübadele ile gelen mübadele ile gelen Muhacırlar, Boşnaklar, Pomaklar, Romanlar. Biz mübadele ile gelen Romanların içinde değiliz, biz onlardan önceyiz. Yani Osmanlıdan beri burdayız. Cumhuriyet kurulurken biz Çanakkale Savaşında da burdaydık yani dedelerimiz cephegediydi” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

“Ben şeye baktığımda bu soy ağacına baktığımda hep Afyon çıkıyor. Anne tarafım baba tarafım hep Afyon. Anne tarafım Eskişehir, baba tarafım Afyon çıkıyor. Yani Babamın babası, dedesi ta ki, sonuna kadar baktığımda anne tarafımın da baba tarafımın da hep o bölgede çıkıyor. Yani biz Atatürk’ten önce dahi burdaymışız yani Türkiye’deymişiz. Biz sonradan yani... Yok biz hep kendimizi bildik bileli atalarımız hep Türkiye’de doğmuş” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Katılımcılardan elde edilen bulgulardan hareketle dikkati çeken son örüntü ise iç göç ile ilgilidir. Romanların toplumsal hafızasında yakın dönemdeki bazı olayların aslında Romanların yerinden edilmeleri ile sonuçlandığı bilinmektedir. 1970 yılında Çanakkale Bayramıç’ta gerçekleşen Türklük-Çingenelik tartışması sonucunda ortaya çıkan olaylar bunlardan biridir (Özateşler, 2016). Ege bölgesinde sivil toplum faaliyetlerinin de öncüsü olan bir katılımcı Çanakkale’den ayrılmak zorunda kaldıklarını hatırladıkları kadarıyla şu şekilde ifade etmiştir:

“Çanakkale’de çocukluğumdan beri içimde bir burukluk var. Bir gün orda müziksyen (müzisyen) Roman çok, Bayramıç’ta. Köylüler nasıl olduysa (olduysa) Romanın birisi bi hata yapıyor, tüm köylüler Romanların üstüne kalkıyor ilçenin. 30-35 sene oluyor belki... Daha fazla oluyor ya! Ben çocuk yaştadım. Birkaç oldu işte. Ama çok kötü oldu. Romanların hepsinin evlerini yıktılar kepeçelerlen. Orda (Eşi: Sürdüler yani, buraya dağıldık) tabi bu çok oluyor benim çocukluğumdan yani ne kadar kötü bir şey” (Katılımcı 11, yaş 66, ticaret).

Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman katılımcıların büyük bir çoğunluğu aile büyüklerinin Balkanlar’dan belli zanaatlarla Türkiye’nin muhtelif bölgelerine dağıtıldıklarının farkında ve bilincindedirler. Ayrıca uzun süredir ailesinin bulunduğu bölgede yerleşik olduğunu vurgulayan çok sayıda katılımcı da bulunmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin ailenin biyografisinde bu göçlerin anlamına da hâkim oldukları görülmektedir. Ayrıca göç sürecine dair şüphelerinden hareketle sorgulayıcı bir yaklaşımı benimsemiş olmaları, onları topluluğun geri kalanından ayırmaktadır.

Doğdukları ve büyüdükları mahalleler- Tez kapsamında katılımcıların biyografisinde önemli sorulardan biri de nasıl bir mahallede doğdukları ve yetiştikleri yönünde olmuştur. Katılımcıların yanıtları üç mahalle tipinde kümelenmiştir; (1) Roman mahallesi (2) Roman olmayan mahalle (3) Karma mahalle. Yaşam şansı olarak aktörlerin yetişmiş oldukları mahalle oldukça önemlidir. Her bir mahalle tipi kendi içinde farklı habitusları barındırmaktadır. Bu tez kapsamında öne çıkan aktörlerin aileleri de mahallenin çocuklarına ve kendilerine yönelik aktarabileceği yatkınlıklar silsilesinin de farkındadırlar. Çünkü mahalle kültürü “konuşma tarzından, yürüyüş biçimine, düşünme biçiminden beğenilerin oluşmasına kadar birçok alanda içselleştirilmiş yapıları” (Bourdieu, 2015: 19) ifade etmesinin yanında kişinin sahip olduğu tarihsel, kültürel ve sosyal deneyimin şekillendiği de bir alandır.

Roman mahallesi (izole yaşam)- Doğdukları ve çocukluklarının geçtiği mahalleyi Roman mahallesi olarak tanımlayan katılımcılar arasında mahalle olumlu (örnek) ve olumsuz (kriminal) olmak üzere iki şekilde betimlenmiştir. Bazı katılımcıların mahallelerinin farklılığına ve güzelliklerine odaklanırken bazıları da yetiştikleri mahallenin kriminal karakterine vurgu yapmıştır. Mahallelerinin Türkiye’de Roman mahalleleri arasında gurur duyulacak bir mahalle olduğunu dile getiren bir katılımcı mahallenin sosyo-ekonomik yapısına da dikkat çekmiştir:

“Bizim mahallemiz Türkiye’de Romanların tek gurur duyulacağı mahalledir. Bizim mahallede uyuşturucu, hırsızlık, böyle hiçbir şeyin olmadığı tek mahalledir ve bizim Romanların yüzde 90’ı emeklidir, geleceğini düşünme anlamında bizim büyüklerimiz hepsi emeklilikle ilgilidir, belediyelerde çalışır” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset).

Aynı şekilde bulunduğu bölgede saygın bir konumda olan bir başka katılımcı da mahallesinin farklılaşmasını mahallenin sosyo-ekonomik düzeyinin yüksek olmasını mesleki yapısı ile açıklamıştır:

“Edirne’de yaklaşık 7-8 mahallemiz var. Bu 7-8 mahallede Gazi Mihal, sosyal-ekonomik olarak Romanların iyi olan kesimleri. Ama bürokraside veya kamuda çalışanın az olduğu bir mahalle. Daha çok esnafılık ve ticaretle, seyyar satıcılıkla günlerini geçiren, müzisyenin olmadığı bir mahalle. Kalaycı ve demirci ailelerin, kürekçi dedikleri ailelerin oluşturduğu bir mahalle” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Yetiştirdiği mahallenin şehirdeki diğer “tehlikeli” mahallelerden farklı olarak sevilen bir mahalle olduğu da katılımcılar tarafından ifade edilmiştir; “*Çınarlı*

mahallesi bi de şey mahalledir hani bizim böyle Çınarlı mahallesi (anlaşılamayan) dediğin zaman hani böyle Roman mahalleleri vardır ya böyle çekinilen mahalleler öyle değil bizim mahallenin insanları çok sevilir” (Katılımcı 21, yaş 48, müzik). Aynı şekilde bir başka katılımcı da büyüdüğü mahallenin şehirdeki diğer mahallelerden farkını vurgulamıştır:

“Roman mahallesinde büyüdük. Fakat bizim yaşadığımız Roman mahallesi diğer Roman mahallelerine nazaran biraz daha kaliteliydi... Kocaeli merkezde. Hatta herkes söyler. Romanların Paris’i diye bizim mahalle için söylerler. Fakat orada arkadaşlık, dostluk, komşuluk çok iyidir. Herkes birbiriyle akraba gibidir” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

Mahallenin eğitime önem veren, dışa açık bir yapıda olması Romanların toplumun geneli ile diyalog imkânlarını artırmakta ve daha da önemlisi mahallede yaşayanların sosyal hareketlilikteki şanslarını da güçlendirmektedir:

“Tabi. Çocuklarımızın çoğu okumuştur. Bu okumak... şeye bağlıyoruz, yani insanların sosyal yaşantısında diğer vatandaşlarla iletişim kurmasını, biz bunu bağlıyoruz. Yani bir mahalle düşünün... Mesela Edirne’de bir mahalle düşünün. İç içeler fakat sosyal birkaç çalışmalarda bulunmamış anneleri, babaları veyahut da o mahallenin ileri gelenleri. Dolayısıyla oradaki insanlar içine kapanmışlar. Dolayısıyla da okuyamamışlar” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

Yetiştigi mahalleye ilişkin bir diğer yaklaşım ise mahallenin olumsuz nitelikleri ile ilgilidir. Bu yaklaşım günümüzde de sıklıkla Roman mahalleleri ile yapılan çalışmaların da merkezinde yer almaktadır:

“Tabi tabi yani ben şeyi hatırlıyorum ilkokulda mesela bizim mahalleye kimsenin giremediği zamanları hatırlıyorum. Mahalleye girişinde iki yol vardır birisi işte sağa girersen Roman mahallesine girersin sola girersen Roman mahallesinden teğet geçip çıkarsın arabalar bile soldan giderdi yani sağa girmezlerdi aynı yola çıkmasına rağmen soldan giderdi” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Mahallelere yönelik kriminal tanımlamanın ötesinde mahalleler esasen yoğun akraba ilişkilerinin olduğu alanlardır. Öyle ki bu aile ve akrabalık yapısı da bir arada kalmanın arka planındaki güçlü nedenler arasındadır. “*Hepsi Romandı yani o mahalle olduğu gibi. Tarlabası’nda Romanlar vardı ve işin ilginç yönü de mahallenin hepsi de bizim akrabaydı. Anadan babadan hep akraba. Akraba ilişkileri çoktu*” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum). Mahalle herkesin bir şekilde birbiri ile bağlantılı olduğu vurgusu sıklıkla dile getirilmiştir. “*Ee tabi bizim mahalle de şöyle bir şey var şu an da herkes birbiriyle akraba gibi yani kesinlikle bir bağlantı var.*

Eşinden akrabalık olur işte senden akrabalık olur, senden olmasa gelininden olur, gelininden olmasa. Tabi ki bir bağlantı var yani herkesin” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu). Mahallelerdeki akraba kümelenmeleri basit bir biçimde soyadlarından anlaşılabilmektedir.

Roman olmayan mahalle (riskli uyum)- Roman olmayan yani Gaconun yaşadığı mahallelerde yetişmiş olan aktörler de bulunmaktadır. Bu aktörlere göre mahalle bir yönüyle yaşam tarzı anlamıyla kültürel çeşitliliğin olduğu ve dönüştürücü etkisi olan bir alan iken diğer yandan Roman kimliğinin sorun olabileceği, sosyal uyum risklerini de barındıran kritik bir alandır. *“Roman mahallesinde değildik ama yine Roman mahallesine yakındı ama genelde Bektaşilerin, Alevilerin kaldığı şeydeydik, mahalledeydik. Komşularımın hepsi Bektaşi’ydi. Çocuk arkadaşlarımın hepsi Bektaşi’ydi”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Bu tür, Romanların olmadığı mahallelerde katılımcılar genellikle Roman kimliği konusunda yalnız olduklarını, diğer etnik gruplar ile yaşadıklarını vurgulamıştır; *“Yok yok yok. Onlardan değil. Kırklareli’nde işte bizim mahallede Boşnak da vardı Pomak da vardı, Gacal da vardı çok karışık bi şeydi yani mahalleydi çoğunluğu göçmen ailelerden oluşan”* (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim). Mahalledeki sakinler arasında Romanların ekonomik gelir düzeylerinin yüksek olması da mahalle tarafından benimsenmelerini kolaylaştırmıştır en azından doğrudan dışlama pratiklerini gizlemiştir:

“Yüzümüze karşı hiçbir şeylerini yoktu hatta bizim evden çıkmazlardı diyorum ya sana. Çünkü biz mahallede zengindik yani çiftçilik yapıyoruz onun için durumumuz gayet iyiydi yani. Ortalamanın üstünde hatta dedim ya Türklere onların durumlarından daha zengindik yani” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Roman olmayan mahalleler, ailelerin dönemin kaygılarından hareketle Roman ve Roman olmayan mahaller arasındaki farklılığa dair tercih ettikleri tutumlarını da yansıtmaktadır. Ebeveynler çocuklarının eğitim şanslarını güçlendirmek amacıyla Roman mahallesi dışında yaşamayı dahi tercih etmişlerdir. Roman mahallesi dışında doğan ve yetişen katılımcıların Roman mahallerine ilişkin yaklaşımları söz konusu farklılaşmaya dair temel düzeyde açıklama getirmektedir:

“Toplum dışına değil baştan babam iyi bir eğitim alsınlar diye ilk önce buraya yerleşiyor. Şimdi iyi bir eğitim alsınlar çocuklarım, iyi okullar da okusunlar diye. O dönemler şimdiki gibi değil artık istediğin okula gidebiliyorsun. Okul da az zaten

sayısı. Ben (anlaşılmayan) okulunun, yani Balıkesir'in en iyi meslek okullarından biridir, en iyi eğitim veren okulu mezunuyum... Sonra liseyi ben sanat okulunu kazandım. Babamın baskısıyla okudum” (Katılımcı 3, yaş 44, sivil toplum).

Roman olmayan mahallede yetişen bireylerin eğitim şanslarının arttığına dikkat çeken bu açıklama ebeveynlerin aslında geçmişte de mahallelerin damgalanmış imajından ve de yoksunluğundan dolayı endişeleri olduğunu göstermektedir.

Roman olmayanların yaşadıkları mahallelerin Romanlar için her ne kadar sosyo-kültürel çeşitlilik anlamında avantajları ve eğitim imkânları konusunda baskın olsa da özellikle yaşam tarzı anlamda uyum sorunları yaşandığı da bir gerçektir. Babası ünlü bir müzisyen olan katılımcı, babasının sahnede sanatını icra ederken herkes tarafından beğenildiğini ancak yaşadıkları mahallede bir tek kendilerinin Roman olmasından dolayı da müzik için provalarını yorgan altında yaptığını belirtmiştir:

“Ben çok ağlayarak izlemişimdir babamı ama insanlar sadece şeyi biliyor ooo ne kadar güzel çalışıyor ama bizim evde bizim Roman mahallesi değildi babam işte şeyi yorganın altına zurnayı sokup öyle çalıp prova yaparmış biz küçükken yani. Ee tabi şimdi yani kolay işler değil çünkü insanlar rahatsız olur mu olmaz mı yani belli saati tercih etmen lazım şimdi Roman mahalleleri daha kolay sen saat on bir on ikide çalışırsan işte atıyorum bir de gündüz çalışırsan insanlar eğleniyor zaten yani ama işte Roman olmayan mahallede o çok kolay bi durum değil yani” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Karma Mahalle (ideal)- Romanlar ve Roman olmayanların ağırlıklı olarak birlikte yaşadığı mahalle tipi olarak görülmektedir. Farklı etnik topluluklardan kişilerin bir arada yaşadığı mahalledir; “*Tek mahalle. Ama burada biraz daha şey var hani karışık bir yaşam var sadece izole edilmiş bir Roman mahallesi değil ama bunun içerisinde işte Boşnak, Pomak, Yörük, Arnavut falan beraber yaşıyorlar*” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Aynı şehirde Romanların yaşadığı farklı mahallelerinin bulunduğu ve birinin diğerine göre daha karışık olduğu da vurgulanmıştır; “*Tabi canım. Mesela Roman Mahallesi İbrahimce yüzde yüz Roman ama Hekimzade dediğin zaman her toplum var. Karışık bir mahalle. Hekimzade karışık bir mahalle*” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Bulunduğu bölgede her zaman bir Roman mahallesi olmasını isteyen bir katılımcı, siyaset ve sivil toplum çalışmalarına yöneldikten sonra düşüncesinin ne kadar romantik olduğunun farkına vardığını ve aslında karma mahallelerin ne kadar önemli olduğunu şu şekilde açıklamıştır:

“Bizim burada Roman mahallesi yok. Ee benim 2002 yılında askerden geldiğimde 22 yaşındaydım, bir Roman mahallesi olmasını hep böyle isterdim. Ama sonra siyasete girdik 2002 yılında siyaset yapmaya başladık ve bu sefer Roman olmayan birçok insanlarla diyalog haline girdik. Onlarla istişare ettik. Yaşımız belli bir yere geldikten sonra alışveriş, ticaret yapmaya başladık. Dedik ki evet bizim (burada) Roman mahallesi olmaması Romanlar için çok büyük şans dedik. Evet karışık yaşıyoruz burada. Roman mahallesi olmaması (buradaki) Romanlar için çok büyük bir avantaj oldu. Yani bu isteyerek değil kendiliğinden oluşan bir durum oldu” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Romanların yaşadıkları mahalleler her ne kadar kendi kimlikleri ile özdeşleşmiş olsa da aslında farklı toplumsal grupların da bir arada yaşadığı alanlardır. Damgalanmanın ve yoksulluğun paylaşıldığı mahallede ilişkilerin genel anlamda iyi olduğu görülmüştür. Ancak bir arada yaşama ve birbirine alışma zamana yayılmış bir uyum sürecidir:

“Tabi! 25 senedir 30 senedir orda oturuyoruz. Komşularımız da alıştı bize ya işte. Evvela hepsi dilekçe yazdılar “kaldırın bu Romanları” diye. Valla dağdan geldiniz dedim bağdakini kovuyunuz be dedim şeyde belediyede. Hep toplanmışlar dilekçeler böyle başkan “(ismini söylüyor) bak dedi bunlar dilekçe”. Ne dilekçesi? “Sizi istemiyorlar” valla onlar sonradan geldi. Biz onlar yokkene ordadık. Ama satmak istiyorsa evlerini alalım. Hee... “Nasıl alcan” dedi bi tanesi. “Yaparız iki sepet dedim verirsin evi” (gülüşmeler). Başkan iyiydi yani” (Katılımcı 11, yaş 66, ticaret).

Mahallede Romanlar ile Roman olmayanlar arasında güçlü sosyal ilişkilerin olduğu özel günlerde rahatlıkla belli olmaktadır:

“Yok yok hiç sorun üretmiyor. Bizim cenazelerimiz olduğu zaman ne kadar Roman gelirse o kadar da diğer insanlar gelir doğulu batılı yani biz böyle bi kimliklerle bir aradayız, içiçeyiz. Onların da cenazesi olursa bizimkinler gider böyle bi abi kardeş bizde böyle güzellikler” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset).

Karma mahalleler birbirine olan güvenin inşası noktasında da önemli bir işleve sahiptir; “Az önce yanımızda oturan sarışın abimiz Roman değil ama 4-5 senedir 24 saat beraberiz. Hani birçok toplantılara çalıştaylara gönül rahatlığıyla yanıma gelip oturup o bile destek veriyor bize yani” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman bireylerin doğdukları ve büyüdüğü mahallenin karakteristiği onların yaşam şansı imkânlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda aktörler tarafından üç mahalle tipi (Roman, Roman olmayan ve karma mahalle) deneyimlenmiştir. Romanların yoğun olarak ve izole bir şekilde yaşadığı kapalı mahallelerde her ne kadar günümüzde farklı kriminal sorunlar tartışılıyor olsa da aslında mesleki ve yaşam tarzı anlamında iyi örneklerin bulunduğu mahallelerin de olduğu anlaşılmıştır. Mahalledekilerin sosyo-ekonomik durumlarının görece yüksek olması, mahallenin dışarıya karşı daha diyaloga açık bir şekilde konumlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dışa açıklık Roman olmayan toplumun (Gaconun) yaşamsal beklentilerinin, pratiklerinin Roman topluluğuna transfer edilmesi ile sonuçlanmış ve örneğin emekliliğe önem veren mahaller ortaya çıkmıştır. Bu tür bir ortam doğal olarak sosyal hareketlilik imkânlarını da mümkün kılmıştır. Romanların olmadığı bir mahallede yaşam da orta ve üst sınıf Roman aktörlerce deneyimlenmiştir. Farklı kültür(ler) ile bir arada yaşamının avantajları olsa da Roman kimliğinden dolayı her zaman kritik bir bakış açısının kendileri hakkında hazırda beklediğinin de farkında olmuşlardır. Her iki ucun ortasında ise bir baskın etnik grubun yer almadığı, karma mahalleler yer almaktadır. Üç mahalle tipi arasında karma mahallenin birlikte yaşam ve uyum süreci bakımından esasen ideal bir mekânsal yerleşim tipi olduğu bu bölümde çözüm önerileri başlığı altında ayrıca tartışılmıştır.

4.2.1.2. Roman Mahallesi: “Artık Hiçbir Şey Eskisi Gibi Değil”

Roman mahallesi orta ve üst sınıf Romanların kariyerlerinin başlangıcından itibaren temas halinde mekânsal ilişkiler ağını ifade etmektedir. Mahallede doğup büyüyen de mahalle dışında yetişip geri gelen de ve mahalle de yaşamış ancak şu an mahallede dışında yaşamayı tercih eden için de mahalle, bir gerçeklik olarak etkisini katılımcıların gündelik hayatlarında sürdürmektedir. Roman mahallesinin tarihsel olarak canlı ve yaşanabilir mekândan günümüzde tahammül edilmesi zor bir kriminal mekâna dönüşmesi katılımcılardan vurguladığı bir dönüşüm çizgisini ifade etmektedir. Mahalleye ilişkin söz konusu dönüşümü mahalledeki dayanışma ve ilişki ağlarından okumak da mümkündür.

Mahallede ilişkiler- Roman mahallerine egzotik ve romantik bir bakış açısı ile yaklaşıldığında içindeki sorunların ve neden olduğu dezavantajların görünür olması zorlaşmaktadır. Özellikle tarihsel olarak geçmişte ve yakın dönem popüler Roman mahallelerinde “canlı, renkli, eğlenceli ve dayanışma ruhuna sahip” bir yaşamın olduğuna dair gerçekler ve anlatılar iç içe geçmiştir. Genel olarak bakıldığında mahalle kültürün hâlâ sürdüğünü (olumlu), ilişkilerde dönüşüm olsa da kısmen devam ettiğini ve özellikle son yıllar mahalledeki suç oranlarından dolayı dayanışmanın ortadan kalktığını düşünen üç farklı yaklaşıma ulaşılmıştır.

Roman mahalleri tıpkı diğer tüm mahalleler gibi aslında ilk oluşum zamanlarında birlik, beraberlik ve dayanışmanın yüksek olduğu dinamik alanlardır; “*Ya bizim mahalleler şeydir. Hani mahalle koca bir ev gibidir. Eee o şeyi görebilirsin canlıdır o yüzden sürekli*” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset). Her ne kadar günümüzde dayanışma ve komşuluk ilişkileri bazı mahallelerde devam ediyor görünse de ilişkilerin kopmasına yönelik değişimin başladığı da bir gerçektir:

“Başı sıkışan da olsa bir çay kahve içmek isteyen, muhabbet etmek isteyen, derdi olan da dermanı olan da hepsi her gün kapımız açıktır. Komşuluklarımız da hâlâ da böyledir. Komşuluklar öyle bir şey haline geldi o dönemde. Hala da öyledir. Akrafa gibiyizdir. Ama son dönemlerde artık iyice kopmalar başladı. O zamanlar daha bir şey yaşam tarzının mı, standartlarından mı bilmiyorum, ilişkilerinden mi? Eskiler daha şeydi” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Roman olmayan mahalleler ile karşılaştırıldığında mahallede dayanışma ağının sürdüğünü düşünen katılımcılar da bulunmaktadır; “*Tabi savunmasız kalıyorlar. Ama birlik beraberlik böyle aynı mahallelerde olduğu zaman seslerini duyurmaları daha kolay oluyor, anlıyor musun? Bir de birbirlerinle dayanışmaları var, şeyleri var*” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum). Mahalleler geçmişte bu kadar suç ile ilişki alanlar değildiler; “*Ama o zamanlar hiçbir sıkıntı yoktu. Yani hiçbir sıkıntıdan kastım şu suç çok düşüktü yok denecek kadar azdı*” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Roman mahallerindeki sosyal ilişkilerde yaşanan dönüşümde kitle iletişim araçlarından olan televizyonun önemli bir etkisi olduğu da düşünülmektedir. Hatta, bu dönüşüm süreci, televizyon öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılarak açıklanmaya çalışılmıştır:

“Şimdi evet bizim şimdi bunu da aslında ikiye üçe bölmek lazım. Bir televizyonlu dönem, bir televizyonsuz dönemi düşünmek lazım. Şimdi bizim bu bölgeye televizyon 74-75 yıllarında hatta 78 yıllarında bizler televizyonu, 68 de televizyon ülkemize geldi ama buradaki insanların televizyon sahibi olmaya başlamaları, ee bizim, daha erken sahip olanlar vardır işte Çankaya’da, Etlik’te, Keçiören’de filan. Ama bizim bu bölge de biraz daha geç oldu. 78 yıllarında filan oldu. Ben de o zaman 10 yaşındayım. Hatta 78’e varmayalım. 74-76 yıllarında. O zamanlar televizyon yokken gaz lambaları ile biliyorsunuz daha çok oturulurdu. Sohbetler, fıkralar, hikâyeler, yaşanmışlıklar... Büyükler divanlarda oturup sohbet ederken küçükler dinlerdi. Konu komşu ilişkileri ee çok muhteşemdi. Televizyonlu döneme geçtiğimizde yani televizyonlu döneme geçtiğimizde biraz daha insanlar akşamları televizyon sahiplerine bakarak –o zamanları 8’de açılıyordu- 8’den sonra ilişkiler bitiyordu. Halbuki o ilişkiler gece 2’ye 3’e sabahlara kadar yaz dönemlerinde sohbet halindeydi. Televizyon orada böldü. Daha sonra teknolojinin gelmesiyle birlikte şimdi konu komşu, komşu komşuyu tanımaz oldu. Yine burada, buraya bakarsak burada yine kimse kimsenin pek derdini bilmiyor. Herkes kendi geçiminde, kendi ekmeğinin sorumlusunda ama yine birbirlerine selamları var. Yine kapı önünde komşulukları var. Yine birbirlerini emanet edebiliyorlar. Bu ilişki burada devam ediyor” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

“Tabi şimdi bizim eskiden gelen bir şey devam ediyor gene ufak tefek. Ama şimdi bu tarz komşuluklar falan hiçbir yerde yok. Ama şu anda eskisi gibi değil. Eskisi gibi çok değil” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Roman mahallerindeki dönüşümün salt Romanlara özgü olmadığını da ifade eden katılımcılar, kendi yaşamsal deneyimlerindeki toplumsal ilişkilerinde artık neyin eksik kaldığının da farkındadırlar:

“Ya o değişkenlik gösterdi ekonomik şeylere göre. Önceden çok iyiydi mesela. Yardımlaşma açısından, ne bilim şöyle söyleyim sana çağ değiştikçe veya teknoloji geldikçe eee insanların ekonomik şeyleri ile yapıları da değişti. Huyları da değişti. Komşuluktur, şudur budur. Aynı şekilde belki sırf Romanlardan hariç başka yerlerde de görülmüş olabilir bu. Ama bizi de etkiledi yani. İnsanlar daha çok hani artık yardımlaşma artık yavaş yavaş ortadan kalktı. Bazıları biraz daha gösterişe kaçtı, bazıları hani önceden komşunun ne halde olduğunu bilirken artık bilemez olmaya başladılar. Kimsenin sorununla da ilgilenilmedi. Önceden öyle değildi mesela bizim çocukluğumuz yıllarında daha çok böyle içe içeydi insanlar. Yani mesela bir cenaze olduğu zaman ben iyi hatırlıyorum biz televizyonlarımızı açmazdık. Yani o şekilde televizyon izlenmezdi. Ama ondan sonra tabi sadece başın sağolsuna döndü artık. Herkes kendi hayatına gitti. Yani mesela o aileye gidilirdi, yemek yapılırdı, kalınırdı. Ama onlar zamanla kalktı. Tabi günümüzde şu anda yok öyle bir şey” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Mahallelerdeki dönüşümü 1980 sonrası Türkiye’deki liberal politikalar ile açıklayan bir görüş de bulunmaktadır:

“Yani yapı olarak da insanlar artık önce ben demeye başladılar. Ya benim ilk önce evim olsun, benim işte perdem olsun, benim makinam olsun, işte benim çocuğum öncelikli olsun. Ondan sonra baktığın zaman 1980’lerde özellikle işte o biraz da serbest piyasaının etkisiyle insanlar daha bencil olmaya başladı. Öncesinde 200 evlerde o dediğim 170 hane birbirlerini, kendilerini akraba hissederken burada

bakıyorsun ki akraba artık sadece çocuklarla sınırlı olmaya başladı. Kardeşler bile öncelikle bencillik başladı. Bu biraz da sermayenin ve paranın varlığın etkisi oldu diye düşünüyorum” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Roman mahallelerinde sosyal ilişkilerdeki yaşanan dönüşüm süreci sadece kendi kabuğuna çekilme da davranışını yaygınlaştırmamakta aynı zamanda kültürel değerleri de dönüştürmektedir:

“Ya şimdi mesela büyükler bir şey söylediğinde bir çocuğa ya da bir genç yeni yetişen birisine “bana şurdan şunu al veyahut oturun kalkın falan” dediğin zaman dinlerlerdi. Şimdi artık ne söylemesi! Ne söylemesi! Şimdi bir bağrıış çağrıış oluyor herkes camını çekiyor, giriyor içeri. Ama oradan büyükler gelirdi “otur lan yerine” derdi “sen haklısın, sen haksızsın” diye ayırırdı ederdi. Kimse de bir şey demezdi” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Roman mahalleleri katılımcıların perspektifinden tarihsel dönüşüm süreci ile değerlendirilmektedir. Mahalleler geçmişte dayanışmanın yüksek olduğu alanlar iken her ne kadar günümüzde bazı alanlar bu dayanışma ağlarını zayıf bir biçimde sürdürüyor da olsa genel anlamda zamanla suç ile ilişkilendirilen alanlara dönüşmeye başlamışlardır. Peki, ne oluyor da mahalleler bu şekilde bir dönüşüme uğramaktadır? Bu sorunun arka planında Roman mahallelerindeki sorunlar yumağı yatmaktadır.

4.2.1.3. Yaşam Şansı Olarak Mahalle: Sorunlar ve Öneriler

Etnik kimliğe yüklenmiş olan olumsuz, marjinal damgalanmadan dolayı Roman mahalleri, Roman bireylerin sosyal hareketlilik gerçekleştirme süreçlerinde genellikle hareketliliği engelleyici/kısıtlayıcı bir değişken olarak görülmektedir. Söz konusu engellenmenin arkasında mahalledeki yaşanan güncel sorunların etkisi kritik bir öneme sahiptir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mahalledeki sorunlara ilişkin yaklaşımları, her biri kendi içinde farklı sorunları barındıran üç ana kategoride kümelenmiştir (Bkz. Şekil 4.14, kodlanmış veriler). Üzerinde en çok durulan sorun yumağı mahalle ile ilgili yapısal meselelerdir. Bu sorun kategorileri değişkendir. Sorulara kimin hangi perspektiften yaklaştığına göre sorunun ölçeği ve türü değişebilmektedir. Örneğin çocuklar özelinde bakıldığında eğitim, anne-baba açısından bakıldığında işsizlik, yerel yönetimler açısından bakıldığında sosyal yardım ön plana çıkabilmektedir.

Mahalledeki Sorunlar	Katılımcıların Faaliyet Alanları							TOPLAM
	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	
yapısal sorunlar	71	25	28	26	6	6	2	164
Romanlar ile ilgili sorunlar	27	1	9	22	7	0	8	74
sosyal sorunlar	2	4	2	4	1	0	3	16
TOPLAM	101	31	39	52	14	6	13	256

Şekil 4.14: Katılımcıların Bakış Açısından Mahalledeki Sorunların Kümelenmesi

Roman mahallelerindeki sorunlar çok boyutludur ve literatüründe yoğunlaştığı şekliyle farklı katmanlarda kümelenmiş durumdadır:

“Ya şimdi o maalesef bizim Romanların yaşadığı bölgelerde sorun değil sorun yumakları var. Sorunlar üst üste katmerlenmiş. Hiç kimse sorunları ele almayı bırak, onların varlığından bile haberdar olmamış. Hep sümen altı yapılmış sorunlar onun için de sümen altı yapıldığından dolayı da sorunlar katlanmış katlanmış” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Yapısal Sorunlar

Mekânsal damgalanma- Roman mahallerinde karşılaşılan sorunların başında orta ve üst sınıf Roman bireylerin deneyimlerinden yaklaşıldığında mekânsal damgalanma gelmektedir. Bu damgalanmanın temelinde Romanlara yönelik inşa edilmiş olan önyargılı yaklaşım ve ayrımcılık içeren tutumlar yatmaktadır. Tedrici olarak toplumsal algıda inşa edilen mekânsal damgalanma (Gezgin, 2016) süreci Romanların gündelik hayatında hem bir sonuç hem de bir bağımsız değişkendir:

“İşte insanlar korkutulmuş yani. Aman seni Çingeneye veririm dediği zaman işte sen ne kadar da mahalleye git desen o çocuk mahalleye gider mi? Ya uyuşturucu almaya gider, ne bilim davul zurna almaya gider, başka türlü de yolunu şaşırır kaybolur öyle çıkar. Genelde böyle oluyor. İşte insanlar önemli burada” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Mahalle, Roman kimliğinden dolayı hem damgalanmıştır hem de damganın bizatihi kendisine dönüşmüştür. İlk haliyle “tehlikeli”, “girilmez”, “yasaların geçmediği mıntıka”dır (Wacquant, 2011: 11). Roman mahallelerine yönelik inşa edilmiş “tehlikeli” imaj ve algı Roman bireylerin Roman toplumun geneliyle gündelik, rutin ilişkilerini de etkilemektedir. Bireyler sürekli bir teyakkuz ve savunma hali ile rutinlerini idame etmek durumunda kalmaktadırlar:

“Aynen öyle. Çünkü çok üzerine gidiyorum ve aşıyoruz da bazı yerlerde bu problemleri. Bir eşya aldım mesela ben koltuk takımı alacaktım. Aynısı oldu. Anlaştık adamla şöyle. Adresi yazacaktı adam. Adresi yazarken Gümüşçeşme

Mahallesi dedik Roman mahallesi. Adam kalemi bıraktı. “Biz dedi oraya vermiyoruz”. Sen dedim bunu mahalleyi mi veriyorsun? Kişiyi mi veriyorsun kardeşim yani. Kime veriyorsun topluma bunu kim ödeyecek ben ödeyeceğim. Ondan sonra. Dedim bak sen git falanca ticaret şu ticaret hepsine beni sor ondan sonra dedim getir kefil mefil baştan verecektim buna. Şimdi dedim kefil de vermeyeceğim sana. (Gülüşmeler) Bana güveneceksen dedim, getirirsin eve dedim. O da soruşturmuş oradakinlere benim alışveriş yaptığım yerlere. Demişler “hepsi sağlam bu adam ver” falan. Baktım akşamüstü getirdiler şeyi” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Ekonomik sorunlar- Roman mahallelerinde yapısal sorunlardan biri de ekonomi ile ilgilidir. Madde kullanımının arttığı mahallelerde yoksulluk ve işsizlik de her geçen gün artan sorunlar haline gelmekte ve kayıt-dışı işlere eğilim de artmaktadır. Özellikle gençlerin istihdama kazandırılması yönünde farklı düzeylerde sosyal politika girişimleri ve projeleri ile çalışmalar yapılmaktadır. Ancak tüm bu bireysel ve kurumsal kapasite iyileştirme ve geliştirme çalışmaları istihdamki Roman kimliği ile özdeşleşmiş katı mekânsal damgalanma gerçekliğinin oluşturduğu ayrımcılık bariyerini aşamamaktadır. İş başvurularında mahallenin adının başvuru sürecini başlamadan bitiren bir değişken olduğu bilinmektedir (Egi, 2020; Fırat ve Açıkgöz, 2020: 243). Başvurular, bu ayrımcılığın somutlaştığı pratiklere dönüşmektedir:

“Mahallede en büyük şu andaki şey işsizlik problemi, işsizlik. Çünkü gençlerimiz ne kadar da olsa önyargı var. Kolay kolay iş bulamıyorlar” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

“Bu yaklaşık 20 yıl önce. Mülakatı verdim. Konuştum. Patronun kendisi ile şudur budur hepsini konuştum. “Nerede oturuyorsun” dedi bana. “Gümüşçeşme’de” dedim. Bak şimdi beni alacak işe ama Gümüşçeşme deyince öyle bir durdu. Tamam dedi formu doldur bırak dedi. Yani bir daha da aramadı tabii” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Dolayısıyla bir işe başvuru yapanlar işgücü piyasasında daha geniş bir topluluğun üyesini olduklarını gösteren bir kıstasa (Roman kimliği) sahiplerse işe uygunluk sorusuna, başvuruda bulunan bireyden çok topluluğun nitelikleri hakkındaki algılarla cevap verilebilmektedir (Miles, 2000: 174). Mekânsal damgalanmaya maruz kalma sadece iş başvurularında Roman bireylerin karşısına çıkmamakta hasbelkader işe başladıklarında da kimliklerini gizliyor olsalar dahi “Romanlık” sorun olmaya devam etmektedir:

“Şimdi bak ben diğer Gümüşçeşme’de (Romanların yoğun olarak yaşadığı mahalle) yaşamamış olsam, atıyorum Bahçelievler’de (sıradan bir mahalle) yaşamış olsam.

Şimdi bir iş ortamına girdim. Bir yere girdiğimde “nerede oturuyorsun?” ilk etapta soruyorlar zaten. Ee Bahçelievler’de oturuyorum. Bana o kimlik ile bakamaz. Aldığım eğitimden dolayı, diksiyonumdan dolayı, duruşumdan dolayı yani şeydeki giyim tarzımdan dolayı bana o gözle bakamaz. O gözle bakamaz. Ama yaşadığım alan soru işareti orada ortaya çıkıyor. Biz de bunu söylüyoruz. Biz de diyoruz. Şimdi atıyoz Dinkçiler’de (Romanların yoğun olarak yaşadığı mahalle) diyoruz “abi Roman mısın sen” diyor. Hani Roman olmayan da, “Romanlık var mı sende?” diyor. Şimdi bizde soru işaretleri oluyor, acaba orada mı? Acaba o mu? Yani doğamızdaki. Ona bakıyorsun” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Romanların istihdamda karşılaştıkları sorunların farklı boyutları bulunmaktadır. Damgalanmadan dolayı karşılaşmış oldukları dışlanma ve ayrımcılık bunun önemli bir sac ayağını oluştururken, eğitim düzeyinin düşük olması da onları kalifiye olmayan, düşük becerili işlere mecbur bırakarak yoksulluktan kurtulmalarını güçleştirmektedir (İncirlioğlu, 2007: 57). İstihdama dâhil olan Romanların da genelde piyasadaki tercih edilmeyen, riskli ve alt düzey işlere yöneldiği görülmektedir; “*Ee şu anda da Aydın’da da en ağır işte çalışanlar maalesef Romanlar. Yani Kürt bir Roman iki, en ağır işlerde çalışanlar, alt işlerde. Kanalizasyonu temizleyen Romanlar, çöpü toplayan Romanlar*” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Ekonomik sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluk ve yoksunluk, mahalleyi farklı kriminal risklere açık hale getirmektedir; “*Güven yok toplumda güven yok. Ha haklı oldukları yönler var toplumun evet kabul ediyorum ama onlarda şunu kabul etsinler sen iş bulamıyorsun hiçbir şey yapamıyorsun ne yapacaksın? Eskilerin bir sözü var açlık sofuluğu bozar der*” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim). İstihdamdan dışlanma ile, yoksulluğun giderek arttığı mahallelerde kayıt dışına yönelme tek çıkış yolu olarak kalmaktadır.

Zanaatların yok olması- Roman mahallerinde sorunların arka planında yatan yapısal sorunlardan biri de Romanların icra ettikleri geleneksel mesleklerin ortadan kalkması ile ilgilidir. Roman mahallerindeki köklü değişim esasında zanaatlar düzeyinde gerçekleşmiştir. Tarihsel olarak Roman kimliği ile özdeşleşen geleneksel Roman meslekleri kentleşme ve sanayideki teknolojideki gelişmeler ile peyder pey ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak zanaatların ya da Romanların tabiriyle “sanatların” ortadan kalkması ihtiyaçları gideren prestijli mesleklerin kaybolması anlamında gelmektedir; “*Bir zamanlar sepetçilik, kalaycılık... Bunlar çok önemliydi.*

Romanlar için geçim kaynağıydı bunlar. Kalaycılık bitti, yok. Sepetçilik bitti” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Romanların büyük çoğunluğunun ailesinde kalaycılık, demircilik, bohçacılık, sepetçilik, elekçilik gibi geleneksel Roman mesleklerinin icra edildiği görülmektedir (Bkz. 4.10). Katılımcılar Roman mahallerinde yaşanan dönüşümün bir parçası da olan zanaatlardaki dönüşümün, Roman mahallerinde derin sosyolojik izler bıraktığını düşünmektedirler. Çünkü geçmiş yıllarda toplumun ihtiyacını karşılayan mekanizmanın bir anda boşa çıkması ve bu boşa çıkma sürecinin yönetilememesi derin yoksulluk ile birleşip kayıt-dışı marjinal işlerin yerleşikleşmesine ve Roman kimliğine yönelik pejoratif imajın güçlenmesine yol açmıştır:

“Ama siparişi alıp yapabilme şansı var mı? Ama geçmişi burda gerçekten mumla arıyoruz. O zaman alkol bu kadar yüksek değildi, uyuşturucu yok gibi bir şeydi. Mahallenin şeyi gittikçe yani kötüye gidiyor. Çünkü eskiden insanlar çalışıyordu istihdam alanları vardı. Şimdi mahalleden bu saydığımız işte meslekler kayboldukça insanlar buradan uzaklaşmaya başladılar” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Geleneksel Roman meslekleri Roman topluluğunda geniş bir kitlenin istihdamına da olanak sunmaktaydı. Özellikle kırsal bölgelere “ellerinin altına alışveriş merkezinin götürüldüğü” ancak “Çingene” kimliği ile de damgalanmış olan bohçacılık mesleği zamanla dönüşümden payını alarak sektördeki ağırlığını kaybetmeye başlamıştır:

“Şöyle geldiğimizde buradaki insanların neredeyse hepsi çalışıyordu, işte bohçacılık yapan, demircilik, kalaycılık yapan, sepetçilik yapan insanlar vardı. Özellikle bohçacılık çok yaygındı. Özellikle 85-90 arasında başlayıp 2000’li yıllara kadar gelen 2000 başlarına gelen süreçte çok iyiydi. Bütün aileler işte bir sürü araç, her araçta 10-15 kadın bohçasını koyar işe güce giderdi. Bu yaklaşık 150-200 kişi demekti. Çok ciddi bir istihdamdı. Daha bile fazlaydı. Kendi aracı ile giden, otobüsle dolmuşla gidenler de ekstraydı. Yani çok ciddi bir kalabalık vardı ve düzenli bir yaşam vardı. İşte bu AVM’lerin açılması, her yere yaygınlaşması, ondan sonra internet hizmetlerinden insanların yararlanabiliyor olması bir de korkutulması, biliyorsun işte bohçacı deyince akla ne geliyor Roman, Çingene geliyor. Onlara karşı çok ciddi bir önyargı var. Ee dolayısıyla o da yavaş yavaş, yavaş yavaş azaldı. Şimdi bilmiyorum ama mahallede doğru düzgün bohçaya giden 10-15 kişi ya vardır ya yoktur” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Söz konusu dönüşümden müzisyenlerin dahi etkilendiğini söylemek mümkündür:

“Tabi onun içinde garibanlık, yoksulluk had safhaya çıktı. Yani kendi meslekleri yok. Kendi meslekleri iş yapmıyor atık. Ee şeyler de aynı şekilde, mesela çok iyi bir klarnet ustası şeyi her tarafa giderdi işe güce. Ama şimdi artık klavyeler çıkınca çok iyi kemanda çalsa adam, ya dünyanın en iyi kemancı olsa ama o klavyede her müzik dalı var orada. Adam tıkr tıkr atıyor otomatığe şahane bir düğün bir yapıyor. Onun için bu tarz müzisyenlerin şeylerin de ekmekleri bitti. Tabi hep bak bu Romanlara has meslekler bitti” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Roman mahallelerinde zanaatların geçirdiği dönüşüm ve yoğun kentleşme süreçleri sonrasında mahalleler, birçok sorunun kümelendiği ve kısır-döngüye girdiği mekânlara dönüşmeye başlamıştır. Geleneksel zanaatları yitirmeleriyle genel anlamda toplumda sosyal, kültürel ve ekonomik olarak tutunmaları giderek zorlaşmaya başlamış ve sonuçta dışlanmaya maruz kalmışlardır (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 235). Romanların geleneksel mesleklerinin ortadan kalkmasının yarattığı boşluğa karşılık yeni iş alanlarının oluşturulamamış olması, suç örgütlerinin mahalleye odaklanmasına (Çeko, 2014), sonuçta mahallenin kriminalleşmesine ve yapısal sorunlardan önemli biri olarak sayılan güvenlik sorunlarının oluşmasına neden olmuştur.

Güvenlik- Roman mahallerinde hem dışa dönük algıda hem de içeride yaşayanlar açısından bakıldığında güvenliğin temel sorun olduğu görülmektedir. Öyle ki bu güvenlik sorunu mahalleden taşınmanın da nedenini oluşturmaktadır. Katılımcılar arasında ticaretle uğraşan ve siyaset ile doğrudan ilişkisi olan bir katılımcı, bakanlıklar ile yaptığı toplantılarda Roman mahallelerindeki temel sorunun “güvenlik” olduğunu konusunda ısrarcı olsa da kurumların yaklaşımı başka türlü görünmektedir:

“Mahallemizde güven⁵⁷ problemleri var. Bizim mahallemizin aslına bakarsan, Roman mahallelerinin en büyük problemi güven problemi. Ben bunu bakanlıklara da anlattım. Yani her yerde de anlattım. Yani diyorlar ya işte eğitim, istihdam, sosyal yardım, kıl yün falan filan bu beş var ya. Bu herkesin böyle kitaplarda yazdığı ettiği falan filan, domates, biber, patlıcan tamam işte bu. Öyle değil. Ciddi anlamda güven problemi var mahallede. Onun için ben şimdi gittiğim yerde bir telefon çaksam polise herhangi bir vatandaş “burada bak silah atıldı şu oldu bu oldu” offff uçarlar oraya, uçarlar. Ya burada bir market bir telefon açtı. Dedi ki bir hırsız var sanki falan filan. Anammm nasıl bir Yunuslar şunlar bunlar doldu taşı burası. Ki burası trafiğe kapalı bir alan. Anam anam anam... Ama gel bakalım Pazar pazarına mahalleye, Pazar pazarında ortalık kalkıyor, kopuyor, hırsızlar var şu var bu var de bakalım bi yarım saat bir saat geçer herhâlde. Yani anla işte...” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

⁵⁷ “Güven” sözcüğü ile “güvenlik” kastedilmektedir. Çünkü sorulan soru güvenlik konusu ile ilgilidir.

“Tabi tabi. Yani bizim mahalle olsun diğer Roman mahallerini de gezdim ben ve çok kontrol edilir. Polisin çok kontrol ettiği, çok şey yaptığı mahalleler değil yani. Genelde olay olursa şey yapıyorlar” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Roman mahalleri, mahallede yaşayan bazı bireylerin veya grupların davranışlarından ötürü sakinlerin kendileri için dahi güvenli bir mekân olmamaya başlamıştır. Ancak sorunun odağında kurumsal ayrımcılık olgusu bulunmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi güvenlik güçlerinin mahalleye yönelik bu yaklaşımın kriminal algıyı güçlendirmekten başka bir işlevi yoktur. Kurumsal anlamda boş vermişlik mahalle sakinlerinin yaşam kalitelerini dahası özellikle çocukların yaşam şanslarını olumsuz bir biçimde etkilemektedir:

“Bir yer en önemlisi, en kıymetli yeri yaşadığın alanın en önemli alanı sen buraya her şey yapsan, bütün belediyeçilik anlamında, sosyal anlamda buralarını böyle müthiş derecede sosyal aktivite yerleri, efendim villalar, yollar, caddeler pırıl pırıl süt dök yala misali olsa, şu bu olsa ama eğer oraya bir güven problemi varsa en kötü yer orasıdır. Ağzınla kuş tutsan hikâye. Tabi en önemli şey güven. Güven önemli güven. Al şeylerde mesela Doğuda bu olağanüstü hâl bölgelerinde insanların sıkıntılı yaşadığı yerlerde güven problemi var. En önemli şey güven problemi var. Amir memur Allah diyor şu iki sene 3 sene geçse de diyor şuradan çıksam gelsem. Korkuyor insanlar ya korkuyorlar. Onun için mahallelerimizde en önemli sorun bence güven sorunu. Çünkü iyice o derebeylik işleri, o kabadayılar efendim şunlar bunlar çoğalmaya başladı” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Mahallelerdeki güvenlik sorunun aslında geçmişte olmaması mahallede yaşanan dönüşümün boyutlarını da göstermektedir:

“Yani aynen öyle yoksa burada yaşayan insanlarda bu olay nerdeyse görülüyordu yani belki binde birdi oda ama işte dediğim gibi farklı bölgelerden insanlar gelince işte dedik ya uyuşturucu gelmeye başladı ondan sonra işte dedik ve hırsızlık vakaları duyulmaya başladı mahallemizdeki bizim eskiden kilit bile vurmazdık biz mahallemize yani herkes giderken çekerti kapıyı yok şimdi herkes üst düzey önlem alıyor” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Mahallelerinin karşı karşıya kaldığı güven sorunu en başta Roman vatandaşları tehdit etmekte ve onların yaşam standartlarını zayıflatmaktadır. Dışarıdan bakıldığında girilmesi tehlikeli olan mahaller bir noktadan sonra bizzat sakinleri için de tehdit olmaya başlamaktadır; “*Türkiye’nin durumunda düşün pompalı tüfekler bilmem neler Aydoğdu da bi bakıyorsun gece on ikiden sonra takır takır işler yapılıyor bunlar ama orda yaşayan insanlar bunları benimsiyorlar mı? Hayır*” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Madde Kullanımı ve Satışı- Güvenlik sorunun artması mahalledeki bir diğer kriminal faaliyetin, madde kullanımının ve satışının da gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesine yol açmaktadır. Madde kullanımı ve satışının geçmişte olmadığı ifade edilirken, arka planında özellikle işsizlik ve istihdamda yaşanan sorunların olduğu dile getirilmektedir:

“Ee zaten uyuşturucu muyuşturucu çok olmaya başladı mahallelerde. Torbacılar çoğaldı. İşsizlik var şu bu var onun için. Ee torbacılık güzel, fazla çalışmadan etmeden, tıkr tıkr alıyor parayı, yürüyor hem istediği gibi içiyor da onu. Hem para kazanıyor, süper iş, niye uğraşsın burada benim yanımda çalışsın. Akşama kadar alcağı ... Niye uğraşsın” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

“Uyuşturucu neden Roman mahallelerinde? Çünkü çocuklar hayatı en derin yoksulluk ile yaşıyor. O nedenle kullanıyorlar. Bir tık yukarı çıkabilmek için bu çocuklar her şeyi yapabiliyor” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman mahallelerinde uyuşturucu madde kullanımı konusunda mahalle sakinleri bizzat bu durumun “mağduru” konumundadırlar. Mahalledeki ekonomik sorunlar ve damgalanmış kimliğin yol açtığı sosyal uyum sorunları, kısa yoldan gelir elde ve yükselme şansı olarak bireylerin önünde bir seçenek olarak durmaktadır. Bu noktada önemli olan husus ise bu şansı ortaya çıkaran koşulların kurumsal güvenlik mekanizmaları tarafından kontrol edilmemesidir:

“Ekonomik. Şu, ben tamamen o şeye ayak uyduramayan, gelişime çaba gösteremeyen grupların, içeride kendilerinin diğer arkadaşlarıyla açtıkları açığı, gayrimeşru alanlarda bulabilmek adına girdikleri bir süreç diye görüyorum onu. Tabi bunu da sadece ona bağlamak da yanlış olur ama nedenlerden bir tanesi bu. Tabi bu uyuşturucunun bu kadar yaygın hale gelebilmesi için şartları, koşullarının bu kadar kolay olması da bu işi şey yapıyor. Yani aslında teknolojinin bu kadar yüksek olduğu. Mahallede dört tane kamera var. Dört kamera sisteminin olduğu bir mahallede uyuşturucu satışı yapabiliyorsa bir insan, orada bir düşünmek lazım yani” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Roman mahallerinde yaşanan güvenlik sorunları, mahallelerinin suç ve yasadışı faaliyetler ile ilişkilendirilerek (Akkan vd., 2011: 52) damgalanması mahallede yaşayan bireylerin yaşam şanslarını zayıflatmakta ve nitelikli istihdama erişimlerini de zorlaştırmaktadır.

Eğitim- İstihdam ile doğrudan ilişkili olan ve Romanların sosyal hareketliliğini etkileyen bir faktör olarak eğitim de Roman mahallelerindeki başat sorunlardan birisidir. Aile içerisinde istihdamın azalması eğitim şanslarının

zayıflamasına ve bireylerin eğitim sürecinin dışında kalmasına yol açmakta ve sonuçta kalifiye olmayan, kayıt-dışı sektöre yönelen bir ortam oluşmaktadır:

“Bence mahalledeki en büyük sorun eğitim ve istihdam. Birbiriyle çok paralel olarak yani istihdam ne kadar azalırsa eğitime olan ilgi de o kadar azalıyor çocukların daha ilkokulda okula gitmemeye başlaması çok ciddi bir sorun. Yani 1. 2. Sınıfa bile gitmeyen çocuk sayısı çok fazla. 3’te 4’te kırılmalar gittikçe artıyor. Ortaokula başlarken çok ciddi bir kırılma. 5. Sınıftan itibaren. Liseye giden çocuk sayısı yok denecek kadar az. 2-3 tane çocuğumuz var liseye giden mahallede. Yani şu anda bir tanesini hatırlıyorum. Şimdi bir de bu pandemiden sonra daha da durum berbat olacak” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman mahallerinde eğitim sorunu çok boyutlu bir meseledir. İlişkili olduğu sorunlardan (barınma, istihdam vb.) birisinin çözümsüz ya da zayıf bırakılması sürecin sekteye uğramasına neden olmaktadır:

“Barınmayı beraberinde götürmezsen, çocuklar affedersin annesi ile gece babasının ne yaptığını görüyosa arsız yüzüstü bir çocuk oluyor sabaha ve ertesi gün de küfrediyor. Ee rehber veli olmayınca baba ya da anne. Çocuğu okula götürmüyor. Çocuk bu sefer ne yapıyor? Okula gitmiyor, sen o zaman diyor evde kardeşlerine bak diyor anne. Küçük yaşta anne oluyor 12 yaşındaki kız çocuğu. Sonra ne yapıyor? Erken evlenmeyi kurtuluş olarak görüyor. Peki, o zaman ne diyoruz? Şeyde söylüyorum eğitimsizlik illegalitenin yolunu açıyor, eğitimsizlik erken evliliğin yolunu açıyor, eğitimsizlik bizi nitelikli istihdama ulaşmanın önünü kapatıyor” (K14, yaş 60, sivil toplum).

Mahallede alınan eğitimin düzeyinin düşük olması mahallede yaşayanların istihdama katılımlarını da olumsuz etkilemektedir; “*Son dönemlerde biraz daha iyi ama eğitim ile ilgili sorunlar var. Özellikle işte nasıl diyeyim şu anda yirmi beş yaş grubu gençlerin eğitim durumu çok düşük ve eğitim durumlarından dolayı iş bulmaları da çok düşük*” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında eğitim aslında tüm çalışma boyunca öne çıkarılan en önemli meselelerden biri olmuştur. Bu çalışmada, eğitim başlığı altında derinlemesine bir analize ayrıca yer verilmiştir.

Kurumların sistematik ayrımcılığı- Roman mahallerinde karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de kurumların sistematik ayrımcılıkları ile ilişkilidir. Özellikle yerel yönetimlerin Roman mahallerine yönelik çifte standart uygulaması orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sıklıkla dile getirdikleri ve mücadele verdikleri bir sorundur:

“Şimdi mahallelere verilecek hizmetlerde Roman mahallesi ayrıştırılır. O en sonraya bırakılır. En sonraya bırakılır. Eee çok kale alınmaz. Buradaki sorun varmış, sorun yokmuş hiç kimsenin umurunda değil. Nasıl anlatayım burada kilit taş döşenirken bile sokaklara şehir içine şunu dikkat ettik. Orada çok hassas böyle taşlar mükemmel,

fırınlanmış. Bizim burada çiğ taşlar geldi. 3-5 ay sonra başladı taşlar dökülmeye, yoldaki taşların bile kalitesizini, nerede kalitesiz var bu tarafa bizim mahallelere gönderiyorlar. Şimdi aşarındaki mahallelere gidecek olursak sokaklarda su birikintileri efendime söyleyim, çarpık yapılanma, ee hijyenden uzak hiçbir belediye gelip ee bir şey yapmaz oradaki pislikleri düzenli olarak gelip oradaki çöpü almaz. Ya alt yapı doğru dürüst yok, sonra kentleşme çok dikkat edilmiyor” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Mahallenin sorunlarını dile getiren katılımcılar, sorunların çözümüne ilişkin bir müdahale beklentisi içinde olmalarına rağmen tersine yerel yönetimler ve siyasiler tarafından “talepkâr” oldukları için onların gözünde “kötü vatandaş” olarak görünmektedirler:

“Talepkârsan sanki kötü bir insansın. Çünkü talep ediyorsun, sorguluyorsun niye benim mahalleme hizmet gelmiyor diyorsun niye bu kanalizasyon boruları derede yüzeyden geçiyor delik deşik işte suyu akıyor çocuklar orada oynuyor falan özellikle bu süreçte hani niye bunları yapmıyorsun demiştir. Niye bizim mahallemizin bir oyun parkı yok diyorsun falan niye bizim mahalleyi kazdığınız zaman biz sene uğramıyorsunuz aynı kazdığınız yeri düzeltmiyorsunuz falan dediğin zaman sen kötü bir insansın çünkü sürekli padişahım çok yaşa demek zorundasın onlara siyasilere. Yani bu tüm siyasiler için geçerli” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Güvenlik konusundaki mahalleye yönelik önyargılı yaklaşım mahallenin kriminalleşmesine yol açarken, söz konusu kriminal algı ise mahalleye ve mahallede yaşayan bireylerin kentsel erişim imkânlarının kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bu kısıtlılıkların başında belediye hizmetleri gelmektedir. Ancak güvenlik gerekçesiyle ve aslında hakları olmamasına rağmen temizlik görevlileri görev dahi için olsa Roman mahallerine gitmek istememektedirler:

“Şimdi bak ben belediyede çalışıyorum mesela orada bana karşı kimsenin bir şey dediği yok. Yani ben orada bir kendime karşı bir ayrımcılık hissetmiyorum. Çalışmamda, müdürlerimden de başkanımızdan da öyle bir şey görmüyorum. Fakat Roman mahallesinde bir çalışma olacak de mi mesela oradaki arkadaşlar buralarda çalışmak istemiyorlar. Anlıyor musun?” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Romanlar ile ilgili sorunlar

Romanların kendi aralarındaki ayrışma- Romanlar dışarıdan homojen bir grup olarak görünseler de mahalleler düzeyinde incelendiğinde çok farklı Roman topluluklarının bir arada ve ayrı bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Romanlar arasında birbirlerine karşı da önyargı olduğu çalışma boyunca gözlenmiştir; *“Hepsinin birbirine karşı ön yargısı var. Romanın da Roman olmayana karşı var hatta Romanların kendi aralarında da ön yargıları var. İşte bi aşağıdaki*

mahalledekine işte sürekli ötekileştirme işte farklı farklı” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim). Romanlar arasındaki ayrışmanın temelinde toplulukta popüler müzikler ile de özdeşleşmiş olan hasetlik ve kıskançlık olarak da tanımlanabilecek “birbirini çekememe” sorunu yatmaktadır:

“Bak bizde şu var, çok müthiş bir şey topluluğuz biz. O öyle yaptı ben de yaparım hikâyesidir veya o bunu yapıyorsa ben fazlasını yaparım, bir üste çıkma arzusu çok müthiş derecede var bizde. Camia olarak, cemaat olarak böyle bir ne bileyim hastalığımız var. İşte dernek kesmedi federasyon, federasyon kesmedi konfederasyon, konfederasyon kesmedi siyasi parti, siyasi parti kesmedi... Vallahi billahi, tövbe biz federe oluruz yani, şeyi ilan ederiz artık, oraya kadar gider bu iş. Ya nedir bu” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Türkiye’de Roman toplulukları arasındaki bu hasetlik hali tüm dünyadaki Romanlar arasında da karşılaşılan özgün tutumlardan biridir. Fonseca (1996: 397) sorunun *hamishagos* (her şeye karışmak, işleri bulandırmak) adında ulusal bir hastalık olduğunu ve bunun toplulukta başarılı olanlara destek olmak yerine tıpkı “*sar laci and’ekh vadra*” (“tıpkı kovadaki yengeçler gibi”), içlerinden biri dışarı çıkmak için tırmanmaya çalışırken diğerleri ona asılıp gerisin geri kovanın içine çektiği gibi engel olmak olduğunu vurgulamaktadır. Orta ve üst sınıf Roman katılımcılar arasında avukat olan bir katılımcı kariyerinde tam da bu durumu yaşamıştır:

“Bir bakıma ben o toplumdan çıkmış ilk örneğim. Ben başka bir örnek ikinciye çıkmadı belli bir süre. Şimdi var ama tabi bölüm olarak böyle iyi bir bölüme gelen bir öğrencimiz henüz yok. Bir kardeşimiz yok. İlk başlarda sevinenler oldu, sevinmeyenler oldu, kıskananlar oldu. Çekememezlik duyguları oldu. Hatta bu mesleğe başladığımda yani bana gelmeyip başka avukatlara gidenler işte kazanmasın diyenler dedikodu yapanlar. Bunlarla çok karşılaştım” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Roman toplulukları arasında bu hasetlik hali dışında bir diğer ayrışma alanı aslında tarihselliği de olan mesleklere/zanaatlara göredir. Bu ayrışma aslında Roman sivil toplum çalışmaları yapan aktörlerin de işlerini zorlaştırmakta ve topluluğun birbiri ile iletişim kurmasına zarar vermektedir:

“Diğer mahallerde de işte Romanlar kalaycı, sepetçi, elekçi, demirci ya da geldikleri bölgelere göre Mersinli, Sapançalı, Sakaryalı işte falan filan diye ayrılıyor. Sakaryalıları yine kendi içinde köylerine göre bile ayrılıyorlar ve bunların arasındaki ilişki sürekli bir kopukluk. Yani böyle birbirini hor görme, küçük görme gibi şeyler de var. Var maalesef var. Ha bu son dönemlerde biraz daha azaldı” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Mesleki ayrıştırma kategorileri, salt zanaatın gündelik hayatında karşılık geldiği işleve ve statüye göre değil aynı zamanda mesleğin uygulayıcıları ile ilişkili olduğunu düşündükleri karakteristik özelliklere de vurgu yapmaktadır. Ancak bu noktada Roman olmayanın bakış açısında tüm grupların Roman/Çingene olarak tanımlandığı da bir gerçektir; *“İşte elekçiler kavgacıdır yok ötekinler çok daha hatırnazdır falandır peşmandır. Ya arkadaş ben hiç anlayamadığım konulardan birisi o. Yav arkadaş Roman deniyor sepetçi, elekçi, kalaycı, ayıcı bilmemci işte demiyor Roman deniyor Roman”* (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Bu yaklaşımın bir sonraki adımı Roman çalışmalarında ve mahallerde sıklıkla karşılaşılan şekliyle “biz iyiyiz, onlar kötü” ayrıştırmasıdır. Yerli olanların, yerleşik olanların asıl Romanlar olduğu, göçebe olan ve “Romanes” dilini konuşanların ise genelde kendileri arasında da dahi “Çingeneler” olduğuna ilişkin bir algı söz konusudur; *“Biz de öyle diyoruz. Mesela öbür mahalleye Çingene bunlar diyoruz. Biz de şeyiz yani ... Çingene dediğin zaman biz hakaret olarak algılıyoruz”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Roman mahallerindeki mahalle kimliğine odaklanan Mischek (2006), bu tür bir tutumu Romanların kendilerini ulusal kimlik karşısında temize çıkarmaya çalışma girişimleri olarak değerlendirmektedir. Roman mahallelerinde kültürel ayrışmaya son yıllarda siyasi partilerde alınan aktif rollerden dolayı siyasi bölünme de eklenmiştir.

Yaşam tarzı sorunları- Mahallede yaşamış ve yaşamaya devam eden orta ve üst sınıf Roman aktörler ile yapılan görüşmelerde mahallenin sorunlarına dair bir diğer unsurun diğer tüm sorunlar ile de ilişkili olan Romanlara ait yaşam tarzı kaynaklı sorunlar olduğu dile getirilmiştir. Roman yaşam tarzına alışmasın diye çocuklarını Roman olmayan bir mahalleye taşıyan ve gençlik yıllarına geldiklerinde ise Gaconun (Roman olmayan) kültürüne asimile olmasınlar diye yine mahalleye geri taşınan bir babanın oğlu olan bir katılımcı Roman mahallesindeki yaşam tarzının eğitim ve kariyer hedeflerini nasıl dönüştürdüğünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Onlar istemediler. Çünkü yaşam standartları, yaşam tarzları değişti. Onlar da oraya gelince, Gümüşçeşme’ye gelince yaşam şeyleri değişti, bakış açıları değişti. Nasıl oldu? Örneğin biz Hisariçi mahallesinde otururken hepimizin bir hedefi vardı. Kardeşlerimin de bir hedefi vardı. Çünkü neden etrafında onu görüyorsun. Ne diyorsun şimdi arkadaşınla konuşurken “sen ne olucan?”, “ben asker olucam”, ben ne olucam, polis olucam, okuycam” o gözle bakıyorsun hayata. Ama buraya gelince,

bakıyorsun etrafında kimse okumuyor. Bir de rahatlık var. Bu mahallede biz akşam ezanında çıkamıyorduk. Hisariçi mahallesinde akşam ezanı oldu mu kapandık. Eve kapanıyorduk. Ama buraya gelince gece saat 12’de girmeye başladık eve. Çünkü neden her kapı açık, her şey ışık şeyli. Bir de çalışma ortamı, o zamanlar süpürge yapıyorlardı. Herkes sokakta” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Roman mahallelerinin sosyal çevre ortamı katılımcıların deneyiminde olumsuz anlamda dönüştürücü bir etkiye sahiptir:

“Şöyle söyleyeyim şimdi diğer Kurtuluş’taki arkadaşlarım tabi ki yani sigara bile içmezlerdi alkol nedir bilmezdi ama buraya geldiğimizde mesela burada sigarayı alkolü kötü alışkanlıkları burada daha çabuk öğrendim. Daha çok gördüm. O çevrede kaldığın zaman arkadaşın o herkes onlar. Onların yapmış olduğu alışkanlıklar belli okumayan kesim bunlar daha çok. Dolayısıyla bir süre sonra onlara olumsuzluklara ayak uydurmak daha kolay oluyor. Olumsuz şeylere onlar daha zevkli daha heyecanlı” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Roman mahallelerinin fiziksel ortamı dahi yaşam şansını doğrudan etkileyebilmektedir. Çünkü bu tür bir ortam özellikle ilköğretim yaşındaki çocukların eğitim hayatını sekteye uğratabilmektedir. Özellikle araştırma sürecinde de deneyimlendiği kadarıyla çok canlı bir sosyalleşme ortamının yanında yüksek sesli müziğin sürekli çaldığı mahalleler de olabilmektedir:

“Yüksek sesle müzik dinlemek Roman mahallerinin genelinde yaygın bir şey. Yani neden öyle diye baktığın zaman şey de var yani. Ee klarnetçi prova yapacak mecburen yapacak bunu. İşte kemancı öyle... He davulcu öyle yapacak zurnacı öyle yapacak. Ee o zaman da bu kültür teyplerin de kasetlerin de yüksek sesle dinlenmesini normalleştiriyor” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Mahalle bir çukur ve girdap misali içinde yaşayan sakinlerinin yaşam şanslarını biçimlendirmektedir. Mahalledeki yaşam tarzının çocukların fizyolojik gelişimlerini dahi etkilediği katılımcılar tarafından iddia edilmektedir:

“Abi yani mesela sen şimdi yeni nesile oku diyorsun tamam güzel okuyacak ama mesela puan diktası koymuşsun tamam mı, puan diktası koyuyorsun tamam mı, puan diktası koyuyorsun! O çocuk zaten ben inanıyorum Roman çocuklarının yüzde doksan beşi zeka geriliği var çocuklarda. Neden zeka geriliği var? Bana göre algılama sorunu var neden? Düzenli uyku yok. Çocuk yaştan bahsediyorum. Dikkat eksikliği var çoğunda, düzenli uyku yok, düzenli beslenme yok” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Yaşam şansı eşit olmayanların doğal olarak yaşam tarzları da farklılaşmaktadır. Doğal olarak zayıf yaşam şansı koşulları zayıf yaşam tarzları ile sürdürülmekte ve fırsat eşitsizliği ortamında eğitimden uzaklaşma normalleştirilmektedir:

“Eşit şartlarda doğmuyor ki. Yani senin çocuğun dünyaya gelince sen onu işte belli yaşlarda belli düzenle büyütüyorsun işte kreşti, okul öncesi eğitimi, işte etkinliği bir baba olarak anne olarak çocuğa görsel etkinlikler dikkat dikkat eksikliğini gidersin diye dikkat eksikliği mesela Aynen çocuğun çünkü gelişim çağı var gelişim beyni olgunlaşma süreci var ve bir çocuk bunu yaşayamadığı zaman çocuklukta sudan çıkmış, nasıl eşit şartlar da olucuz? Sen şimdi varsın 70 kilo atıyorum ben 150 kiloyum. Yani 100 kiloyum nasıl senle aynı şartta koşucuz, koşamayız” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Erken evlilikler- Roman mahallerinde yaşam tarzı ile ilgili sorunlardan kronikleşmiş olanı erken yaşta evliliklerdir. Her ne kadar adli süreçler başlatılıyor olsa da ve topluluğu bu tutumdan vazgeçirmeye yönelik faaliyetler düzenleniyorsa da bu evlilik tarzı kültürel olarak hâlâ sürmektedir:

“Aslında biz bunlara karşıyız, bunları geciktirmeye çalışıyoruz, engellemeye çalışıyoruz fakat maalesef engelleyemiyoruz da. Bunun için de şu an bu çocuk gelin dedikleri evliliklerden dolayı cezaevinde yatan bir sürü gencimiz var. Ve burada mağdur olan aile var. Aslında burada devlet farklı bir politika uygulaması lazım şöyle ki bu milletin kültürü bu, geleneği bu, erken evlilik bizim geleneğimizde var. Doğru mu? Değil! Yanlış ama maalesef var. Bunu engellemek mümkün değil. Daha doğrusu bunu bir anda engellemek mümkün değil. Zamana yaymak lazım. Bu ilerleyen süreçte belki önüne geçilebilir verilecek eğitimlerle. Şimdi erken evlilikte kız gönüllü, oğlan gönüllü, bunlar bazen ana-baba rızasının dışında kaçarak evleniyor” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Roman kültüründe erken evlilikler yapılan tüm engellemelere rağmen devam etmektedir. Özellikle eğitim hayatından erken yaşta koparılan çocuklar için erken yaşta evliliğin koşulları hazırlanmış olmaktadır (Akkan vd., 2011: 67). Romanlar arasındaki erken evliliklerin “yaşam şeklinden kaynaklanan bir olay” olduğunu ifade eden kadın katılımcı, tek çözümün de çocuğun eğitim hayatında kalması ve çevresinde bunu destekleyecek rol modellerin olması ile önlenebileceğini ifade etmektedir; “Hayır bunu ancak eğitim ile aşabilirsin. Mesela ben ne yapıyorum 12 yaşında bana ilgi var çocuk yakışıklı da ama diyorum ki yok ben okuyacağım. O zaman sen bu çocuğa bir hedef koymamışsan önünde bunun başka bir hedefi yoksa o zaman bu çocuğun yapacağı şey evlenmek” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Rol model eksikliği- Roman mahallerinde temel sorunlardan biri de Romanların kendi içlerindeki rol modellerin olmaması ya da olanların da yeterince görünür olmamalarıdır. Mahallede birbirinden etkilenme dinamiklerinin etkili olmasından dolayı ne ile karşı karşıya kalınıyorsa ona yönelik ilgi ve eğilim artmaktadır:

“O hani ataların bir terimi var ya üzüm üzüme baka baka kararır. Yani insanlar birbirine baka baka geliştiriyor aslında bakarsan. Yani sen hep kötü örneklerle bir arada iç içesin. Oraya zaten kim gidiyor ekonomisi ve sosyal yoksulluğu en derin şekilde yaşayan yoksullar gidiyor doğru mu? Yoksulların birbirini örnek alacağı bir şey yok. Herkes birbirine benzemeye başlıyor yani bir adım sonrası işte komşuda bir araba var komşu sabah gidiyor, akşam geliyor neden acaba ne yapıyor deyip bende aynı şekilde yapıyım dediğin zaman işler şartlar değişiyor. Ben neden oturmadığının sebebi bu Roman mahallesinde” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Sosyal sorunlar- Roman mahallelerinde sorunların bir kısmı da sosyal içeriklidir. Özellikle Roman olmayan toplum ile kurdukları ilişkilerde karşılaştıkları damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri sosyal mesafeli bir tutum takınmalarına yol açmaktadır. Bu tür bir sosyal mesafe koyma, zamanla içe kapanmaya dönüşmektedir; *“İstihdam sorunu var. İkinci sorun bana göre toplumsal ilişkiler hani dışarıdan dışardaki kendilerini kabul etme ettirme ya da başkalarını kabul etme durumları olmadığından ister istemez kendi içlerine kapanıyorlar. En büyük sıkıntılardan birisi de bu”* (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Toplumun geneli ile kurulan ilişkilerin aslında mahalledeki sakinlerce pek de önemsenmemiş olması katılımcıların eleştirdiği hususlardan biridir. Çünkü gündelik hayata katılım sürecinde, evde nasıl yaşıyorlarsa o şekildeki yaşantılarını toplumsal dünyaya taşımaları aslında Romanlara dair insanların hali hazırda zihinlerindeki yerleşik imajı yeniden üretmesine neden olmaktadır:

“Çıkar terlikle de çıkar, mahalledeki evdeki kıyafeti ile de çıkar. Diğer insanlar ne yaparsın dışarıya çıkarken daha düzgün dikkat eder ama bunlar şeyi önemsemiyorlar. Bi tepki yani onları ne diyeceklerini önemsemiyorlar. Çünkü biz sizinle zaten muhatap değil ki siz bizimle muhatap olmuyorsunuz diyorlar. Alt yapı olarak yani bilinç altı olarak bunu düşün siz bizimle zaten muhatap olmuyorsunuz ki o zaman gözünüzün gördüğünden rahatsızlık duyuyorsanız o sizin sorunuz” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Çözüm Önerileri

Mahalle, Roman bireylerin gündelik hayatlarında vakitlerini geçirdikleri izole bir mekân değildir. Aksine oldukça dinamik, hareketli ve canlı bir karakteristiğe sahiptir. Ancak mahallenin bu yapısı onun üzerinde kümelenen sorunların göz ardı edilebileceği anlamına gelmemelidir. Mahalle bu haliyle aslında romantik ve renkli bir mekân olmasının ötesinde, sorunların kümelendiği yahut kısır-döngüye girdiği ve mahallede yaşayan bireylerin sosyal hareketliliklerini kısıtlayan bir yaşam şansı

alanını ifade etmektedir. Bu kısıtlılıkların ortadan kaldırılmasına ve Roman mahallerinde sıklıkla karşılaşılan ve bireylerin sosyal hareketliliklerinde yaşam şanslarını doğrudan etkileyen bu sorunlara yönelik orta ve üst sınıf Roman aktörlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu aktörler mahallede yaşamış ve yaşamaya devam eden sakinleri konumundadırlar. Kendileri de mahalle ve mekânsal damgalanma gerilimlerini her an ve düzeyde yaşamaktadırlar. Bu aktörlerin sorunlara yönelik getirmiş oldukları öneriler de kurumları ve topluluğu etkileme kapasitelerinden dolayı dikkat çekicidir. Söz konusu öneriler aslında iyileştirilmesi ya da uygulanması halinde Roman topluluğunun yaşam kalitesinin artması ve dolayısıyla dikey sosyal hareketlilik olanaklarının da artması anlamına gelmektedir.

Düzenli gelir imkânı- Öncelikle istihdam konusunda ailelere, hanelerine düzenli gelir getirebilmelerini sağlayacak çalışmaların güçlendirilmesi gerekmektedir. İŞKUR'un programlarının kapsamı ve niteliği genişletilerek, asgari düzeyde yaşamın idamesine yeterli düzenli gelir getiren işlerin mahallede ihtiyaç sahiplerine sağlanması kronikleşmiş sorunlara nefes aldırabilecektir; *“Şimdi bak sigortalı işlerde burada çalışmaya başladılar çocuklar. Her gün içki içen adam mesela bu düzenli işlere girdikten sonra her gün içememeye başladı. Çünkü sabahleyin işe gidecek. Yani bu da çok önemli bir şey”* (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Katılımcıların çoğu mahalledeki kronik sorunların çözümüne ilişkin çalışmaların çocuklara odaklanması gerektiği noktasında hemfikirdirler. Çünkü çocukların “kurtarılması” ya da onlara “inanacakları bir amaç” verilmesi erken yaşlarda topluluğun makus kaderinin aşılmasına yönelik girişimleri ifade etmektedir. Roman mahallesinde yaşayan çocukların sportif faaliyetlere yönlendirilmesi, yarışmalara düzenlenerek ödül ile onore edilmeleri çözüm yollarından bazılarıdır. Özellikle Roman mahallesinde bulunan okullardaki çocukların aile, okul ve sosyal hizmetler üçgeninde takiplerinin yapılması da oldukça faydalı sonuçlara üretebilecek bir girişimdir:

“Öncelikle çocuklardan başladım ki benim böyle bir atılımım olmuştu. Üniversiteye gittiğimde kendi toplumum için ne yapabilirim diye? Kendi kendimi sorguluyordum ve çocuklardan başladım dedim ki bütün okuyan çocukların bilgilerini alacağım öğretmenleri ile diğer öğretmenleri ile okul müdürüyle bağlantı kuracağım ve bunların

okula devamsızlıkları onlara karşı davranışlarının iyi olması gerektiği cahil bir toplum olduğu biraz daha fazla ilgilenmeleri gerektiği konusunda görüşeceğimi hayalini kurdum ve onu gerçekleştirdim” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Çocuklar konusunda bir diğer katılımcı artık belli bir yaş grubundan ziyade çalışmaların 0-6 yaş arasında yönlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Çünkü ben bu yukarıdaki çalışma ile beraber bir sürü Romanı aldım götürdüm, Manisa’da kaydını yaptırdım, burda okullarda işte park bahçelerde çalışmalar için geçici iş vardı o zaman, 30-40 kişiyi işe kaydettirdim. 3 gün sonra bir kişi kalmadı. Ha şunu anladık. Yaşlılara, belirli bir şeyden sonra yaştan sonra onlara hizmet etmenin, onlar için çalışmanın hiçbir anlamı yok. 0-6 yaş grubu çocukları yetiştireceksin, çocuklardan başlayacaksın, onları yetiştireceksin, bu topluma entegrasyonu anca böyle sağlarsın. İş alanında olsun, hayatta her alanında onları böyle adapte edebilirsin”(Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Çözüme dair önerilerden biri de yukarıda sorunlarda bahsedilen rol modeller ile ilgilidir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin tüm görüşmelerde ve tüm sorun alanlarında üzerinde durdukları temel çözüm önerisi ise mahallelerde rol modellere yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesidir. Çünkü Roman rol modeller topluluk içerisinde dışlanma ve damgalanmaya maruz kalan çocukların başta eğitim olmak üzere gündelik yaşamlarına dair inançlarını artıran inanç sağlayıcı aktörler statüsündedirler. Stratejik aktörler olarak mahalledeki rol modellerin varlıkları, topluluğu daha geniş düzeyde ve doğrudan etkileyebilmektedir; *“Yani belki işte o biraz üzerinde durduğumuz rol model konusu bununla ilgili çünkü rol model daha fazla kişiye, kitleye ulaşıyor hani seni daha fazla tanıtıyor”* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Eğer mahallede müzisyenlik ön planda ise çocuklar müzisyenliğe yönelmekte, yasa-dışı işler yoğunluktaysa marjinal işlere eğilim artmaktadır. Ancak eğitim ya da meslek konusunda örneklerle yoğun ve sürekli maruz kalma süreci ile çocukların bakış açıları da dönüşebilmektedir:

“Ama kendilerinden biri olduğunda. Bakın şöyle bir örnek vereyim; mahallede bir tane kızımız vardı işte. Hatta kardeşimin, erkek kardeşimin baldızı yani eşinin ablası hemşire oldu. Ben mahalleye gittiğimde Biga’ya gittiğimde çocuklara soruyordum “ne olmak istiyorsun” diye. Hepsi “hemşire” olmak istiyordu, doktor bile değil. Hepsi hemşire olmak istiyordu ve ailelerin söylediği de hepsi aynı şeydi” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman mahallerinde karşılaşılan temel sorunlardan birinin de yaşam tarzı ile ilgili olduğu yukarıda belirtilmişti. Bireylerin sosyal hareketlilik olanaklarını önemli

ölçüde kısıtlayan bu yaşam tarzına karşın getirilen önerilerden biri de mahallelerdeki yerleşim anlamında kümelenmelerin dağıtılması ile ilgilidir:

“Roman sorununu nasıl çözebiliriz? Romanların gruplaşmasına, toplu yaşamasına birkaç zaman izin verilmeyecek. Bu acı bir gerçek. Ne zaman ki buradan şimdi herhangi bir Romanı 4 tane 5 tane çocuklu bir Romanı götürelim Etlik’te bir daireye yerleştirelim. İşe sokalım babayı, anne ev kadını olsun. Çocukları okula yazdıralım. Normal bir aile yaşam şartlarını oluşturalım. Bakın 5 sene sonra gidip onları ziyaret ettiğimizde ve buradaki çocuklar ile karşılaştığımızda o çocuklar 10 yıl ilerisinde olacak o çocuklar.... Acımasız bir şey gibi gözüküyor. Grup olmayacak. Yani bir mahallenin içinde 10 tane mahalle 5 tane sokak Roman mahallesi olmayacak. O kültür devam ettirmeyecek” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Günümüzde Romanların yaşadıkları bazı alanlara yönelik kentsel dönüşüm projeleri uygulanmakta ve Romanlar yerinden edilerek farklı alanlara yönlendirilip tekrar kümelenmeleri sağlanmaktadır. Bir katılımcı bu noktada TOKİ uygulamalarına eleştiri getirmektedir; “*TOKİ’de ben her zaman şunu söyledim yani bir Roman mahallesini alıp Roman sitesi haline getirdiğinizde o insanların hayatını kurtarmıyorsunuz*” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Dolayısıyla Roman mahallelerinin dağıtılmasında karma mahalleler örnek model olarak sürekli vurgulanmaktadır:

Evet bizim için avantaj oldu. Yani biz bunun hem farkında vardık. Farkına vardık yani. Demek ki Romanlar bir yerde olmadığı zaman da yani yanımızda Boşnak, Çerkez, Kürt, Yörük, Arnavut neyse yani Romanlar bu etnik kimliklerle birlikte beraber yaşadığında Roman çöpünü komşusuna göre atıyor. Bu sefer çocuk evden çıkarken kılık kıyafetini bu sefer Roman kahvesi olmuyor. Roman kahvesi olmadığı zaman bu sefer karışık, herkesin gittiği kahveye gidiyorsun, bu sefer herkesin gittiği kahveye gittiğinde sakal tıraşını, kılık kıyafetine, akşam üstü evinden çıkarken onu düşünüyon” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Mahalledeki sorunların çözümünde bir diğer kritik nokta ise önyargıların ortadan kalkmasını sağlayacak girişimlerdir. Romanlar ve Roman olmayanlar arasındaki sorunun kaynağında birbirine yönelik inşa edilmiş sosyal mesafeler yer almaktadır. Bunun da çözümü aslında birbirini tanımaktan geçmektedir; “*Şimdi bizi tanımayan... İnsan tanımayanın düşmanıdır derler ya şimdi bizi tanımadıkları için de insanlar bize öyle bakıyorlar. Bak içimizde yaşayan uzun bir dönem yaşayan insan ancak bizi anlayabiliyor*” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Mahalleye yönelik ayrımcılık içeren yaklaşımların sosyalleşme ile çözülebilmesi basit ancak uygulanması zor önerilerdendir. Romanların kendilerinden kaynaklı sorunlar dışında

diğer tüm sorunların merkezinde önyargı meselesi bulunmaktadır. Dolayısıyla önyargıların ortadan kalkması sorunlara yaklaşımı da değiştirebilecektir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mekânsal anlamda mahalle ölçeğinde deneyimledikleri sorunlar görüldüğü üzere çok boyutlu görünmektedir. Yaygın olarak sakinlerini içindeki sorunlar sarmalına çeken ve sakinlerinin sosyal hareketliliklerini engelleyen/kısıtlayan mahalle, doğal olarak kalma ve gitme arasında kritik bir yaşamsal tercihle bu aktörleri baş başa bırakmaktadır. Peki, orta ve üst sınıf Roman aktörler mahallede neden kalmaktadırlar ya da mahalleyi neden terk etmek istemektedirler?

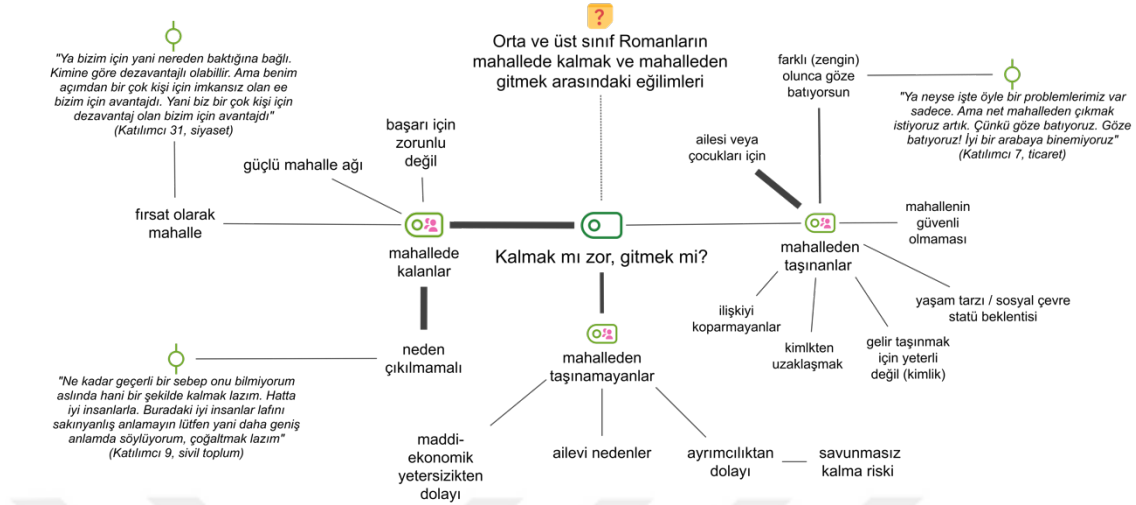
4.2.1.4. Taşınma: “Boş Bırakırsan Mahalle Her Yere Gider”

Orta ve üst sınıf katılımcıların mahalle içi ve mahalle dışı ikamet tercihleri onların yaşam tarzı tutumlarına referans veren önemli bir bulgudur. Şekil 4.15’te görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu mahallede kalmayı tercih etmektedir. Bu da aslında mahalleyi dönüştürme çabalarını desteklemektedir. Bir başka açıdan da mahalle Roman kimliği açısından hâlâ en güvenli mekân olarak düşünülmektedir. Özellikle faaliyet alanı sivil toplum, siyaset ve ticaret olan katılımcılar mahalle-içinde oturma eğiliminde görünmektedirler.

	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
Mahalle-içi	7	7	3	2				19
Mahalle-dışı	4		2	3	2	2	1	14
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.15: Katılımcıların Mahalle-içi ve Mahalle-dışı İkamet Tercihleri

Romanların ağırlıklı olarak yaşadıkları ve etnik kimlikleri ile özdeşleşen Roman mahalleri içinde yaşayanlar için farklı sorunları barındırmaktadır. Yukarıdaki belirtilen ve bireylerin yaşam şanslarını da etkileyen mahalle ölçekli sorunlara yönelik orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yanıtlarından hareketle üçlü bir örüntü söz konusudur; “bilinçli bir tercih olarak mahallede kalanlar”, “mahalleden taşınmak isteyen ancak taşınamayanlar” ve son olarak da “mahalleden taşınacaklar/taşınanlar” (Bkz. Şekil 4.16). Söz konusu üç örüntü de etnik Roman kimliği ve aktörlerin sınıfsal konumları ile doğrudan ilişkilidir.

Şekil 4.16: Mahallede Kalmak ve Mahalleden Gitme Eğilimleri

Kalmayı tercih edenler- Roman mahallesinde bilinçli olarak, yani mahalleden taşınmaya imkânı olduğu halde mahallede kalmayı tercih eden aktörler aslında ilk kısımda bahsedilen mahalle kültüründen uzaklaşmak istemeyen aktörlerdir. Bu kişiler her ne kadar olumsuz anlamda dönüşmüş olsa da mevcut mahallenin sahip olduğu sosyal ilişkiler “aura”sının ve hissiyatının farklı olduğunu ve bunun mahalle dışı olarak kategorize edilen şehir-içinde olmadığını düşünmektedirler:

“Benim aklıma hiç gelmedi çünkü benim şehir içinde de gayri menkullerim var. Orada da kendime yaşam alanlarım var ama ben kendi toplumumu tercih ediyorum. Buradaki yaşamı tercih ediyorum. Çünkü buradaki yaşam, buradaki birebir ilişkiler, komşuluk ilişkileri, aile ilişkileri daha sıcak, daha candan daha güvenilirdir. Şehir içinde bunu bulamıyorsun! Ee tabii onlar birbirini tanımaz, aynı apartmandaki insanlar birbirine selam vermez. Biz öbür mahallede bir komşumuzun başı ağrırsa, dişi ağrırsa o gece yarısı koşarız, nasıl yardımcı olabiliriz, onun yollarını ararız ama maalesef bizim mahallemiz dışında biz o sıcaklığı bulamıyoruz. Belki onlar kendi aralarında o ilişkiyi kurmuşlardır, o sıcaklık vardır ama biz bunu hissedemiyoruz. Biz biraz dışarıda kalıyoruz” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Aynı şekilde sivil toplum çalışmalarını da mahallede çocuklar ile sürdürerek mahalledeki sorunların çözümüne katkı sunmayı hedefleyen bir başka katılımcı mahalleden uzaklaşmanın sorunlardan uzaklaşmak anlamına gelmediğini ve sorumluluk sahibi, bilinçli aktörlerin damgalanmış mekânı terk etmesinin bu mahalleleri daha da savunmasız hale getireceğini düşünmektedir; “Yok ben çıkmama taraftarıyım. Hatta yani kaçmanın bir çözüm olduğunu düşünmüyorum aslında. Ya tam tersine eğitilmiş bireylerin, kendini bilen bilinçli insanların daha fazla olması

gerektiğini düşünüyorum. Kaçtıkça çünkü bi yerine gelen kişi ya da gruplar bizim gibi olmayacak” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman siyasi hareketinde milletvekilliği de yapmış olan bir katılımcı mahalleye yönelik bakış açısının sorgulanmasını, mahalledeki sosyolojinin kıymetli olduğunu ve mahallenin istenirse sivil toplum ve siyaset alanında bir avantaja çevrilebileceğini düşünmektedir; *“Ya bizim için yani nereden baktığına bağlı. Kimine göre dezavantajlı olabilir. Ama benim açımdan birçok kişi için imkânsız olan ee bizim için avantajdı. Yani biz birçok kişi için dezavantaj olan bizim için avantajdı”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman mahallesinde doğup, büyümüş bir katılımcı eğer başarı bir kriterse bunun mahalleden çıkmadan da elde edilebileceğini düşünmektedir:

“Ben burada doğdum, büyüdüm. Kendim Romanım ve Roman mahallesindeki okulda okudum. Ben başarılı olduysam çocuklar da aynı şekilde başarıyı sağlasınlar istedim. Ve çocuklar da gördüğün gibi, biri bak Marmaris’te işinin başında... Ben öyle düşündüm. İstersen buradan kalkalım Avrupa’nın en iyi mahallesine şehrine gidelim, o pislığe bulaştıktan sonra orada da bulaşırsın. Bulaşmak istemezsen ona da bulaşmazsın” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Mahalle, bazı katılımcılar için politik destek alanı olarak da işlev görmektedir; *“Ya her seçim sonrası burası şey oluyor zaten mahalle... Şey millet gelir buraya, ben yorgun geliyoruz filan hani istirahat edelim diye. Bi bakmışım mahalle hepsi curcuna gelmiş buraya, bayraklar bilmem ne! Öyle coşkuyu devam ettiriyoz”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Bir siyasi partinin de yöneticisi olan ve mahalleye geri dönen diğer bir katılımcı, mahalledekilerin kendileri ile mahallenin sorunlarını paylaşmasının önemine vurgu yapmıştır; *“Çünkü bir aileyi düşünün, nasıl ki ailede birinin derdi olduğu zaman annesiyle, babasıyla, kardeşiyle paylaşırsa, mahalle halkı da dertlerini bizimle paylaştıkları için biz onları her zaman bir aile gibi gördük”* (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

Mahallede saygınlığı yüksek olan ve mahalleden çıkmayı hiç düşünmemiş olan bir katılımcı mahalleye karşı sorumlulukları olduğunu oranın boş bırakılmaması gerektiğini ifade etmektedir; *“Tabi tabi. Mahalle de var ama bizi şey yapmasak biz ilgilenmesek, mahalleyi boş bırakırsan mahalle her yere gider”* (K19, Konum 154) Bürokraside önemli bir görev üstlenen diğer bir katılımcı da mahalleden çıkmayı

düşünmediğini aksine mahallede yaşayanlara farklı şekillerde destek vermeyi sürdürdüklerini belirtmiştir:

“Roman mahallesinde oturuyorum. Hiçbir zaman çıkmadım Roman mahallesinden, içlerinde oturuyorum. Ara sıra sohbetler yapıyoruz, dersler yapıyoruz hani bizim çalışmalarımız devam ediyor. Derneğimiz var. Yardımlaşma Derneğimizle mümkün olduğu kadar hasbelkader insanlara elimizden geldiği kadar yani gerek gıda gerek eğitim gerek, giyim gerek, yemek dağıtımları gerek, nakdi yardımlar bunlarda da bulunuyoruz. Bu şekilde hizmetlerimiz devam ediyor” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Roman mahallesinde yaşamayı tercih eden katılımcılar açısından mahalledeki kültürel yapı da önemli bir paya sahiptir:

“Yani eğer ben kendimi toplumun diğer kesimine adapte olmayı beceriyorsam ben Roman mahallesinde de beceririm gittiğim başka Kürt mahallesinde de beceririm gittiğim bilmem kimin mahallesinde zaten bunu sağlarım. Yani ne fark edecek ki ne değişecek? Ha ben tabii ki buradaki kültürümü yaşamayı da seviyorum” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Taşınmak isteyip de kalmak mecburiyetinde olanlar- Mahalleden taşınmak isteyen ancak bazı nedenlerden dolayı taşınamayan aktörler de bulunmaktadır. Mahalleden taşınma sürecinde de sadece taşınma kararının kendisi maalesef yeterli olmamaktadır. Roman kimliği ile Roman mahallesinden ayrılmak işin kolay kısmını oluştururken asıl zorluk taşınılacak mahalledekilerin Romanlara yaklaşımında ortaya çıkmaktadır. Çünkü tıpkı Benjamin’in vurguladığı gibi; “*yetenekli siyahların ekonomik alanda karşılaştıkları engellere rağmen, gelirleri onlara pazarda daha fazla seçenek sunuyor. Ancak ten rengi nedeniyle istedikleri yerde yaşama seçenekleri reddedilebilmektedir*” (Benjamin, 2005: 70). Mahalleden taşınmak isteyip de taşınamayanlar Romanların yaşamadığı alanlarda Romanlara yönelik olan ayrımcılığın farkındadırlar; mahallenin grup dinamiklerinin ve izole imkânlarının mahalle dışına çıkıldığında bireyleri ve aileleri savunmasız bırakacağına ve bu kaygıdan dolayı bir arada olmalarının Romanların seslerinin daha yüksek bir şekilde duyulmasına imkân tanıyacağına inanmaktadırlar:

“İşte çıkmak istedik mahalleden, çocukların iyi yetişmesi için, bir de bu güvenlik sorunlarından dolayı hep çıkmak istedik. Fakat şimdi Romanların da bir arada yaşamasının sebebi tek kaldıklarında biraz daha böyle şey oluyorlar yani.... Savunmasız kalıyorlar. Ama birlik beraberlik böyle aynı mahallelerde olduğu zaman seslerini duyurmaları daha kolay oluyor, anlıyor musun? Bir de bir birlerinle dayanışmaları var, şeyleri var” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Fırsatını bulduğu anda mahalleden taşınmak isteyen, ancak ekonomik gelir düzeyi yeterli olmadığı için mahallede kalmak durumunda olan katılımcılar da bulunmaktadır. Aynı zamanda mahallede kalmanın arka planında aile ilişkileri de baskın bir faktördür. Mahalleden çıkma niyeti olan bir katılımcı da anne ve babasının mahallede yalnız kalmalarını istemediği için mahallede kalmaya devam etmiştir:

“Ben dedim ki çıkalım. Yani bu çocukların okuması için muhakkak dışarı çıkmamız lazım dedim. Bu konuda hanım istekli değildi. Şimdi onun için de hanım dedi ki ya ben işte milletin evinde oturamam falan filan. O rahatsız bir de annemin de baskısı oldu. Annem de dedi ki ya işte bir tane oğlumuz var. Bırak bizi git dedi. Şimdi onlar için de bu büyük bir eksiklik. Yani buradan çıkma şansımız olmadı bizim” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Taşınanlar veya taşınmaya karar verenler- Roman mahallesindeki mekânsal mobilizasyonun üçüncü örüntüsü ise “mahalleden taşınanlar” veya “taşınmaya karar verenler”den oluşmaktadır. Bu aktörler bilinçli olarak ve maddi durumlarının uygun olmasından dolayı bu tercihte bulunmaktadırlar. Mahalle ile kurdukları bağlar güçlü olmasına rağmen taşınma ve mahalleden uzaklaşmanın gerekçeleri konusunda oldukça net bir yaklaşım söz konusudur. Romanlar kendi yaşadıkları mahallelerin “tehlikeli” olduğunu düşünmekte kendilerini güvende hissetmemektedirler (Akkan vd., 2011: 46). Katılımcıları mahalleden taşınmaya iten sorunların başında bahsedilen bu “güvenlik” kaygısı gelmektedir:

“Ya bir de şeyler silahlar çok atılmaya başladı. Çocuğum benim çok korkuyor. Birisiyle kavga yapacaktım. Ta evin önünde silah attı bizim. “Kim, nedir” çıktım yani kavga etmek ki kavga gibi bir şey de oldu yani. Nasıl atabilirsin sen bunu? Çünkü çocuk korkuyor kaçıyor. Ya bakıyom evde bi silah sesi geliyor çocuk saklanacak yer arıyor. Eee bunların psikolojileri ne olacak? Ya şimdi öyle onlar da tuzu biberi oldu yani işin. Yani bir sebep değil bir sürü sebep vardı yani hep üst üste geldi. Biz de fırsatını bulduk iyi bir şey oldu, çıktık oradan. Ama şu anda rahatız yani. Çok rahatız” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Çocuklar ve aile için- Mahalledeki yaşam tarzı ve koşullar, ebeveynlerin çocukları için mahalleden taşınmalarını sağlayan önemli nedenler arasındadır. Mahallede kalarak mücadele verilmesini düşünen bir katılımcı söz konusu çocukları olduğunda taşınma düşüncesine mecbur kaldığını vurgulamaktadır:

“Bir dönem ben de kaçtım buradan ki zaten küçük oğlum var 12 yaşında ben de onu uzaklaştırdım buradan. Şimdi çok yakın zamanda tekrar taşınacağız bizde. Çünkü okul

iyi değil. Çocuğun okumasını istiyoruz. Akşam 5'ten 6'tan sonra dışarı çıkamıyoruz. Çıksak da hani tamam benim için belki bir sakınca yok ama genç çocuklar var. İşte kızım üniversiteyi bitiriyor, işte inşallah öğretmen olacak. Eee şimdi burada yaşaması çok kolay olmayacak onun için de. Mecburen biz de başka bir bölgeye taşınmak zorunda kalacağız gibi görünüyor” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Çocukları ve ailesini Roman mahallesinin dışına çıkarmak isteyen ebeveynlerin öncelikli kaygısı doğal olarak mahalledeki yerleşik olan ve eleştirilen yaşam tarzıdır. Erken evlilikten eğitim hayatındaki çevresel rol model eksikliğine, madde kullanımından kayıt-dışı istihdama kadar birçok faktör söz konusu yaşam tarzını yansıtmaktadır ve bu yaşam tarzının geri dönüşü olmayan sonuçları katılımcıların merkeze aldıkları bir olgudur:

“Ben de keşke çocuklarımı biraz daha erken çekebilseydim. Bunun kaybını yaşadım. Benim kızım 12 yaşındayken burada Roman çocuğuna aşık oluyor... Bu hikâyeyi anlatmıştım sana. 5 yıl mücadele edip, evimi tabi o günden sonra hemen taşıdım. Keçiören'den ev aldım oraya taşıdım ama fakat yarayı, darbeyi almış olduk. Neticede kızım artık bizi dinlemiyordu. Onun sözü kanundu, bizimkiler geçersiz evraktı. Durduramadık, baş edemedik. Evlendi. Annesiz, babasız kendine düğün yaptırdı. Evlendikten 1 ay sonra hamile kapımıza geldi. “Niye geldin kızım?” Kocam beni fırça sapıyla dövdü. Ben bir daha oraya gitmiycem. “İyi, otur”. Yaklaşık işte çocuk 2 sene, 3 senedir yanımızda. Çocuğunu bizim evimizde doğurdu. Biz büyüttük. Şimdi evinde oturuyor çocuğuna bakıyor. Ama biz bu kaybı yaşadık bir kere” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

“Yani gelecek, çocukların işte yarın öbür gün burada bu mahallede kalırlarsa okula gitmek istemezler, erken yaşta evlenebilirler” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Mahallerdeki kriminal faaliyetlerin artması dayanışma ruhunu da ortadan kaldırmıştır. Suç ve kayıt-dışılığın yaygınlaşması ile mahalle yaşanılması zor bir mekâna dönüştüğü için katılımcılar bu güvensiz ortamda çocuk yetiştirmek istememektedirler:

“İşte oradaki ortamdan rahatsız olduğu için insanlar. Şimdi Roman mahallesinde yaşamak çok zor. Bir de çocuk yetiştirmek çok zor. İnsanlar mecburen artık, çocuk dünyaya geliyor. Bu çocuk mahallede yetişmesin, başka bir yerde yetiştireyim diye insanlar orayı terk ediyor, Roman olmayan mahallelere gidiyorlar, orada yaşamlarını sürdürüyorlar” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum).

Göze batma- Çocuklar ve aile dışında mahalleden taşınmaya yol açan önemli nedenlerden birisi de ekonomik servetin görünümünün (araç, mal, mülk vs.) mahallede “göze batması” ile ilgilidir. Üst sınıf Roman aktörler özellikle bindikleri arabalara dahi mahallede kasıtlı olarak zarar verildiğini ve bu ortamdan kısmen de

olsa yaşam tarzı anlamında uzaklaşmanın kendileri ve aileleri için daha yararlı olabileceğini düşünmektedirler:

“Çünkü maddi şeylerde de biraz farklılığın olduğu zaman göze de batıyorsun. O da rahatsız etti beni. Yani bakıyorsun arabayı çizmişler mesela bunu yapıyorlar. Fesatlıktan yapıyorlar. Ya arabamı saklamak zorunda kalıyorum ya. Niye ya ben almışım arabamı 200 milyarlık araba. Ya niye, ne yapıyorsunuz sen ya! Ben şimdi o anda görsem onu. Başım belaya girecek. Arabama zarar verecekler görmesem” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

“Ya neyse işte öyle bir problemlerimiz var sadece. Ama net mahalleden çıkmak istiyoruz artık. Çünkü göze batıyoruz. İyi bir arabaya binemiyoruz. Çok iyi bir arabaya binemiyoruz. Efendim biraz fazla sirkülasyon oluyor gitmeler, gelmeler falanlar, filanlar. İşte mal geliyor, mal çıkıyor falan filan. Dikkat çekiyoruz” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Oturulan muhitin tercihi, bireylerin yaşam tarzları ile doğru orantılıdır. Gelir düzeyine göre oturma bölgesi seçilebilmektedir. Tabakalaşma ve oturma bölgesi arasında ayrışma temelli bir ilişki söz konusudur. Katılımcılar arasında gelir düzeyi yüksek olan bazı katılımcılar oturma bölgelerini ayrıştırmak istemektedirler. Orta ve üst sınıf Roman bireyler, mahalledeki *sosyal statü ve yaşam tarzının* zamanla yetersiz hale gelmesi sebebiyle taşınmayı tercih etmektedirler. Sosyalleşme çevresinin yetersizliği, entelektüel doyumu da engellemektedir. Özellikle kamu çalışanı olan ya da daha prestijli bir meslek sahibi olan bireyler, her ne kadar varlıkları mahallede kalanlar için oldukça önemli bir işlevselliğe sahip olsa da mahalleden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar:

“Şimdi şu son zamanlarda çok dillendirilmeye başlandı Romanlar arasındaki rol modeller Roman mahallerinde niye oturmuyorlar? Rol modeller olması açısından şimdi şunu söyleyeyim ben sana. Şu açıdan bakıyorum olaya bir hekim, bir öğretmen Roman mahallesinde oturduğunda ne olacak? Şimdi şu açıdan bakıyorum olaya adamın oluşmuş belli bir görüşü var, oluşmuş belli bi sosyal çevresi var Roman mahallesinde yaşayan insanların kaçısı ile oturup bir şeyi konuşabilecek? Mutlaka bi hekimin kalkıp ya ben hekim oldum Roman mahallesinde oturayım. Oturamaz abi o etnik kimliğe bakmıyor! Oluşturduğu sosyal çevre kendi edindiği statü bunlar onun için daha önemli” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Roman mahalleri, bünyesindeki yapısal ve kronik sorunlardan dolayı sakinleri tarafından fırsat bulunduğu taşınılan alanlardır. Hatta öyle ki mahallenin dışına çıkmak esasen topluluğun dışına çıkmak, topluluk ile sosyal grup bağlarını koparmak (Yıldır, 2014: 411) ve Roman kimliğinden uzaklaşmak anlamına dahi gelmektedir (Akkan vd. 2011: 46). Literatürde aynı zamanda mahalleden ve

akrabalardan uzaklaşma eyleminin, genellikle ekonomik durumun düzelmesi ya da topluluk ölçeğinde prestijli bir mesleğin (öğretmen, avukat vb.) elde edilmesi ile gerçekleştiğine dair ampirik çalışma verileri de bulunmaktadır (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 241). Mahalleden taşınan bireylerin çoğunluğu esasen Roman kimliklerinden de uzaklaşmaktadırlar. Ancak bu tez çalışmasında elde edilen bulgulara göre Romanlar arasında orta ve üst sınıf konumunda olan aktörlerin çoğunluğu mahallede kalmayı bilinçli olarak sürdürmektedirler (Bkz. Şekil 4.17). Mahalleden taşınmak isteyen aktörler ise kimliklerinden ya da topluluktan uzaklaşma derdinde değildirler. Çünkü aynı sınıfsal konumda olup mahalleden ve kimliğinden uzaklaşanlara karşılık, mahalleden çıksa dahi Roman kimliği ve mahalle konusunda toplumsal mücadele vermeye devam eden, topluluk adına konuşabilme potansiyeline sahip orta ve üst sınıf aktörlerin varlığı literatürdeki genel değerlendirmelere eleştirel bir şekilde yaklaşılmasını önermektedir.

	Düşük	Orta	Yüksek	Toplam
▼ Tematik Bulgular (Yarı-yapılandırılmış kodlama)				
▼ MEKANSAL YAŞAM DENEYİMİ				
▼ Mahalleden taşınma: Kalmak mı zor gitmek mi?				
> mahallede kalma (bilinçli)	1	4	8	13
> mahalleden taşınmamak (mecburiyet)	2	2		4
> mahalleden taşınanlar (yaşam tarzı)	4	12	5	21
Σ TOPLAM	7	18	13	38
# N= Belgeler/Konuşmacılar	4 (12,1%)	17 (51,5%)	12 (36,4%)	33 (100,0%)

Şekil 4.17: Gelir Düzeyine Göre Mahallede Kalma/ Taşınma Örüntüsü

Terk edilen ya taşınılan Roman mahallelisi orta ve üst sınıfların deneyiminde aynı zamanda geri de dönülen de bir mekândır. Bu haliyle Roman mahallesinin ontolojik gerçekliği ile bu aktörlerin mekânsal mobilizasyon pratikleri arasında etnik Roman kimliğinin kültürel yapısından dolayı karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Mahallede sosyal hareketlilik imkânları ve yaşam tarzları kısıtlanan aktörlerin, Roman kimliği konusunda yaşadıkları sorunlar onların mahalle ile olan bağlarının koparılmamasını sağlamaktadır:

“Tabi ya. Bugün bu mahalle olmamış olsaydı yani biz 78’de 79’da Etlik’te bir ev aldık oralara taşındık. Ha burayı eksik söyledim. Yani ben hep burada yaşadım. Hiç burayı

bırakmadım. Biz asıl apartmanda yaşayamadık. Orada... Ha orayı da söyliyim. Orayı eksik bıraktım. Orada çok duramadık. Gene de birkaç yıl durduk ama burayla birlikte. Yani sabah çıkıyorduk buradaydık, akşam eve yatmaya gidiyorduk. Ama oranın da kültürünü artık benimsiyorduk” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Yaşadığı mekândan ayrılan etnik topluluk/azınlık üyelerinden başarılı olanlardan bazıları, girişimcilik fırsatlarını sürdürmek veya toplum hizmetlerini gerçekleştirmek için yerleşim bölgesine geri dönmek isterken, diğerleri çeşitli etnik işletmeleri, sosyal hizmetleri ve kültürel faaliyetleri himaye etmek için geri dönebilmektedirler (Zhou, 2005: 138). Orta ve üst sınıf Roman aktörler arasında da özellikle ticaret ve sivil toplum ile uğraşan aktörlerin mahalle bağının olması *defacto* bir kuraldır. Çünkü mahalle hem ekonomik alış-verişin gerçekleştiği hem de iş imkânlarının organize edildiği bir piyasa alanı konumundadır. Ayrıca orta ve üst sınıf Romanlar yaklaşım gereği topluluğun kalkındırılmasını bireysel çıkarların ötesine koyarak bir yandan mahallede istihdam olanakları sunmaktadırlar; diğer yandan ise sivil toplum alanında etkinlikler düzenleyerek, mahallenin damgalanmış imajının düzeltilebilmesine yönelik sosyo-kültürel girişimlerde bulunmaktadır.

Sonuç olarak damgalanmış ve kriminalize edilmiş, toplumun genelinin tehlikeli olarak algıladığı Roman mahalleleri, Romanların dikey sosyal hareketlilik imkânlarını kısıtlayan bir yaşam şansıdır. Bu verili durumun ve fiziksel gerçekliğin iyileştirilmesi farklı araçlar ve yaklaşımlar ile mümkün görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin ortaya çıkış koşullarını anlamak noktasında mekânsal yaşam deneyimlerinde sunulan sorunlar sarmalı kritik bir öneme sahiptir. Çünkü mahalle Romanların biyografisinde etnik kimlik ile özdeşleşmiş bir bağımsız değişkendir ve bu haliyle her düzeyde Romanların yaşam şansını ve tarzını doğrudan etkilemektedir. Mahallenin damgalanmış ve kriminal imajından sıyrılarak sosyal hareketlilik gerçekleştirmek genellikle kimlikten uzaklaşma ile mümkün olmaktadır. Ancak orta ve üst sınıf Roman aktörler tam da bu noktada diğer Roman bireylerden ayrılarak mahalledeki sorunların tespit edilmesinde ve bunlara dair topluluk ve kurumlar düzeyinde çözüm önerilerinin tartışılmasında aracı konumundadırlar. Bu aktörlerin mekânsal mobilizasyonları “mahallede kalma ve mahallede taşınma” ekseninde değişkenlik göstermekte iken bu tamamen yaşam tarzına yönelik bir tercihi yansıtmaktadır. Söz konusu yaşam tarzı da orta ve üst sınıf Romanların mahalledeki

diğer Romanlardan farklılaşmalarının göstergesidir. Ancak daha da önemlisi mahalle ile kurulan ilişki Roman kimliğinden uzaklaşmak şeklinde değil de Roman kimliğine atfedilen ve maalesef deneyimlenen olumsuz, yerleşik yaşam tarzı pratiklerinden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Roman mahallesi her ne kadar bir kara delik veya çukur misali sakinlerini içine çekse dahi aynı zamanda sakinlerinin kendilerini rahat da hissettikleri bir alan olarak düşünülmektedir.

4.2.2. Evlilik ve Aile Yaşamı

Türkiye’deki orta-üst sınıf Roman bireylerin aile yapıları ve aileye ilişkin görüşleri, diğer bulguların aksine, Roman topluluğundan ayrılmak yerine mevcut kültürel ve yerleşik alışkanlıklarla süreklilik göstermektedir. Özellikle aileye verilen önem ve evlenme pratiklerinde genellikle Roman topluluğundaki yaygın eğilim benimsenmiştir. Ailenin yapısı, ebeveynlerin varlığı ve tutumları, ailenin kuruluş biçimi, çocukların durumu ve aile içi ilişkiler gibi faktörler, Türkiye'deki orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam şanslarını ve dolayısıyla da sosyal hareketlilik koşullarını doğrudan etkileyebilmektedir.

4.2.2.1. Evlilik Tercihleri

Araştırma sürecinde katılımcıların 27’si evli, 5’i evlenip boşanmış ve 1’i de bekar olduğunu ifade etmiştir. Orta ve üst sınıf Roman bireylerin evlilik tercihlerinde çok baskın olmasa bazı katılımcılar arasında dönemine ve bulunduğu lokasyonun dinamiklerine göre büyük aileler arası evliliğin yapıldığı görülmüştür:

“Bizim kim olsa kimlerden ha’dandır (Ailesinin soy ismini söylüyor) bu der çünkü buranın hemen hemen en büyük ailesidir bizim ailemiz” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

“Eşimin akrabaları mı? Onlarda çok kalabalık ya biz her iki ailede buranın en bizim mahallenin en köklü aileleri” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

“Annem babam aile’nin (yaşadıkları ilçenin ismini söylüyor) 3 kurucu ailesinden birisi. Evet. Kurulduğu zaman 3 tane aile varmış. Bu da 120-130 yıllık bir mevzu” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

“O mahallesinin en güçlü ailesinin kızıydı, ben de mahallesinin en güçlü ailesinin kişisiydim” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Katılımcılar arasındaki tek bekar olan kadın aktör, evlilik konusunda çevresindeki genel eğilime uyum sağlamadığını hatta yıkmaya çalıştığını bunun da aslında yaşamsal tercihler ve eğitimle ilgili kurulan hayaller ile ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Kültürel çevrenin içinde yaşamak zorunda kalanların hayalleri kısıtlı olurken, topluluk dışına çıkan aktörler için evlilik öncelikli bir sorun olmaktan çıkmaktadır:

“Ya benim için şeydi ben biraz okuma çok fazla okumaydı. Yaşadığı toplum baskısından kurtulma isteği çok yoğundu bende. Çünkü dediğim gibi giyeceğiniz şey, bir kültürü yıkmaya çalışıyorsun, iç içe geçmiş bir şeyi yıkmaya çalışıyorsunuz. ... Bir de bakış açını değiştirdiğin zaman şimdi hayalleri ben her zaman şey diyorum hayalleri kısıtlı olan insanlar, kısıtlı şeylere özenirler. Yani hayalleri sadece evliliğe özendikleri için hayalleri sadece o noktada oluyordu ama ben farklı bir dünya gördüm okulla” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Evlilik türü- Roman topluluğunda yaygın olan görücü usulü evlilik katılımcıların eğilimine yansımış olsa da yapılan 32 evliliğin 16’sı görücü usulü, 16’sı ise tanışarak evlenme şeklindedir. Romanlar arasında görücü usulü yapılan evlilikler genellikle grubun kendi inanç ve kültürünün muhafazası için tercih edilmektedir (Altınöz, 2005: 62). Ancak bu tür gelenekler, orta ve üst sınıf Roman bireylerin her ne kadar kendileri de benzer bir evlilik türüne sahip olsalar da eleştirilmektedir. Sivil toplum alanında özellikle eğitim üzerine çalışmalar düzenleyen bir katılımcı, evlilik tercihini kendisi yapabilseydi, mevcut yaşam tarzına uygun bir eşle evlenmek istediğini şöyle ifade etmiştir:

“Diyelim ki babam beni askere kadan evlendirmemiş olsaydı. Zaten askerlik o benim hayatımı İstanbul değiştirmişti. Evlenirdim ama yani ona göre bir Romanla evlenirdim. Eee şimdi ben toplantılara, parti toplantılarına, parti yemeklerine ben hanımla gidemiyorum mesela. Ee ben bu saatten sonra yani hanımı değiştirmek değilim bana 5 tane çocuk vermiş. 5 tane çocuk, çocuklarımın annesi. Bu saatten sonra ben hanımı değiştirip yani başka bir kadın alıp onla hayatıma devam etmek istersem bu seferde toplumuma, toplumumun bana güveni sarsar. Ben o zaman bu insanlara yardımcı olamam. Benim amacım bu insanlara yardımcı olmak, bu insanları bu cehaletten kurtarmak, toplum entegre etmek” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Tanışarak evlenmenin son yıllarda Roman topluluğu arasında yaygınlaşmasının arka planında sosyal medyanın etkisinin olduğu görülmektedir:

“Ya bi de şu var artık sosyal medya çok etkili insanların tanışmasında, anneye babaya bir şey bırakmıyorlar. Yani kendi görüyor, ediyor, tanıştırıyor falan. Çıkıyorlar,

ediyorlar. Onların da etkenleri var. Tabi anne baba da bir şeyler öneriyor. Ama çocuklar öyle değil yani eskisi gibi “Roman mı anne-baba evlenelim falan” demiyorlar yani. Çok önemli büyük bir engel olmadıktan sonra” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Katılımcıların çocuklarının evlilik tercihlerine bakıldığında ise Roman biri ile evlenme tutumu devam etmekte iken tanışarak evlenme artık yaygın bir eğilim haline gelmeye de başlamıştır; “*Onlar kendi istekleri ile evlendiler. Ben gidip sizi evlendircem demedim. Hayır o ben şu kızı istiyorum dedi. Gittik babasında istedik aldık*” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Mahallede gençler arasında eğitim düzeyinin yükselmesi de aslında görücü usulü evliliğin yerini tanışarak evliliklerin almasında önemli bir faktördür:

“Sen şimdi burda liseye giden kızlar var. Hadi o eski Romanlar o kızlara şimdi sözünü geçiremiyor. Şimdi o kızların dediği oluyor. Kızlar istediğinle evleniyor. Görücü usulü yok artık eskisi gibi. Eskiden kızı kime veriyosalar kız ona gidiyordu. Seviyom sevmiyom sormuyordu kimse. Hadi şimdi versinler, veremezler. Liseyi bitirmiş kız” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Endogamik evlilikler- Görücü usulü gerçekleştirilen evliliklerden 27’si endogamik, yani bir Roman ile, geri kalan 5’i ise Roman olmayan biriyle (Gaco) evlenme şeklindedir. Görücü usulü yapılan evliliklerin 1’i boşanma ile sonuçlanırken, tanışarak gerçekleştirilen evliliklerin 4’ü boşanma ile sonuçlanmıştır. Boşanmalardan 2’si Romanlar ile yapılan evliliklerden, 3’ü ise Roman olmayan, grup-dışı evliliklerdendir. Grup dışından yapılan evliliklere dair olumsuz yaklaşım katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Görücü usulü evlilikler giderek azalmakta iken Roman olmayan ile yapılan evlilikler artış göstermektedir. Ancak Roman kimliğinden dolayı evlilikte yaşanan sorunlar da devam etmektedir. Sivil toplum alanında aktif olan ve kendisi de boşanmış olan bir katılımcı Roman olmayanlarla yapılan evliliklerin bir aşamasında mutlaka Roman olmak konusunda tartışmaların çıktığını ifade etmektedir:

“Benim bazı arkadaşlarım var mahallede onlar da okumuş üniversite. Üniversitede tanışmışlar. Sevmişler. Sonra evlenelim mi evlenelim. He bazı sorunlar oluyor ilk başta. Şimdi kız kabul ediyor evlenmeyi. Sonra işte bazı ailesi, laflar sözler oluyor yani olmuyor değil. Şimdi bizim aramızda yarın öbür gün bize Çingene der mi, Roman derler mi? İşte böyle bir savunma mekanizması var, Romanlarda hani dışı doğru evlilik yaptığın zaman, Roman olmayanla evlendiğin zaman. Gelin ... Genelde şey nadir de olsa damat da Roman olmayan oluyor. Ama şey çok da (anlaşılamayan) şeyler. Şimdi muhakkak ailelerde karşı çıkanlar oluyor muhakkak bir tane iki tane çıkan oluyor. Mesela kızın abisi istemiyor ya da kızın annesi istemiyor. Aman diyor

Romanlardan Kimisi hurafelere dayandırıyor bu işi. Kimisi işte çirkef olur diyor. Kimisi işte dini sebeplere bağlıyor” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Sosyo-ekonomik durumu oldukça iyi ve Roman sivil toplum alanında saygınlığı yüksek olan katılımcılarından biri Roman olmayanların sırf ekonomik durumundan dolayı kızlarını kendi çocukları ile evlendirmek için ısrar ettiklerini ancak bu tür evliliklere toplumun henüz hazır olmadığını, her ne kadar başlangıçta çiftler arasında saygılı bir görünüm olsa da akrabaların da sürece dâhil olmasıyla ile evliliklerin karşılıklı bir şekilde bozulduğunu vurgulamıştır:

“Ee birbirimize saygılıyız ama maalesef komşularla birbirimize gelir gideriz. Aile ilişkilerimiz güzel fakat aile bağlarımız olmuyor. Mesela evlilikler olmuyor. Bi yerli halkla aramızda evlilikler olmuyor. Bu evlilikler olsa da dahi bunlar hoş karşılanmıyor. Her iki taraf için de hoş karşılanmıyor. Bunu bizimkinler de hoş karşılamıyor, karşı taraf da hoş karşılamıyor. Bunun birkaç örneği var mesela. Roman olmayan iki tane kızla evlenme gerçekleşti, ikisi de maalesef ayrıldılar. Niçin ayrıldılar? Anne-babanın, ailelerin istediği ve onların şeyi ile tacizi ile ne diyelim baskısı ile evlilikler sürmedi ayrıldılar” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset-ticaret).

Katılımcılar arasında da görüldüğü gibi kendi etnik grubundan olan bireyler ile evlilik (32 evlilikten 27’si) yaygındır. Doğal olarak tıpkı Japonların Japonlar ile; Çinlilerin Çinliler ile, Yahudilerin Yahudilerle, Türklerin Türkler ile evlenmesinde olduğu gibi (Somersan, 2004:165), Romanlar arasında evlilik konusunda grup endogamisi hâkim bir pratik olmaya devam etmektedir. Kendileri dışında çocuklarının evlilik türüne ait düşüncelerine gelindiğinde görücü usulü evliliklerin babaların tavsiyeleri üzerinden devam ettiği görülmektedir:

“Aslına bakarsan görücü usulü evlendi o da. İzmir’den bir kız sevdi. Baktık ki yani yok yani bize uygun bir aile değil. Anlattım durumu böyle böyle dedim, bize uymaz dedim. Doğru söylüyon dedi. Akçay’dan bi var dedim bak böyle böyle bu ailenin kızı, oturun dedim bir görüşün dedim. Oturdular, görüştüler. Tamam dediler. Öyle. Çok da memnunuz yani” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Romanlar arasında yaygın olarak topluluk içindeki Roman bireyler ile evlenme yaşanan etnik sorunlardan dolayı tercih edilmektedir. Ancak çocukların evlilik ile ilgili tercihlerinde evlenecekleri kişinin Roman olup olmamasından ziyade maddi ve ekonomik koşullarının önemine dikkat edilmektedir:

“Hayır kesinlikle ben yani çocuklarımla bir meslek sahibi olmadan evlenmelerini kesinlikle istemiyorum. İşte büyük kızımda bunu yaşadım ama tabi her şey senin istediğin gibi de olmuyor. Çocuğun durumu da önemli burada ama diğer kızım bunu

algıladı. Hala daha bekar oğlum aynı ona keza böyle bir talepleri de yok” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Grup dışına yapılan evliliklerde de sorunun kaynağının Romanlar değil de genellikle Roman olmayanlar olduğu da ifade edilmiştir; “*Çok zaman sonra belki bu kırılır. Az evvel dediğim gibi ben senden gelsem kız istesem, sen benden gelsen kız istesen. Biz veriyoruz, karşı taraftaki olmaz diyor. Eee bana vermiyorsun peki Avrupalı geliyor neden veriyorsun?*” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Erken evlilikler- Katılımcılar arasında en erken evlilik 14 yaşında, en geç evlilik ise 34 yaşında gerçekleşmiştir. Katılımcıların ortalama evlilik yaşı ise 21’dir. Katılımcıların 7’si 14-17 yaş arasında evlenmiştir. Romanlar ile ilgili çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan kronik toplumsal sorunlardan biri erken yaşta evliliklerdir. Söz konusu eğilimin geçmiş yıllarda özellikle görücü usulü evliliklerde yaygın olduğu anlaşılsa da günümüzde hâlâ katılımcıların çocukları arasında erken yaşta evlilikler olduğu görülmektedir. Erken yaşta evlilikler mahallelerde öğrenilen kültürel yaşam tarzının ve sosyo-ekonomik koşulların bir sonucudur. Eğitim ve istihdam alanındaki oluşan boşlukların erken yaşta evlilikleri nasıl doğal bir sosyal sorun olarak ürettiğini ve çocukların erken yaşta yetişkin anne-baba rollerine yönlendirdiğini sivil toplumda aktif olan bir katılımcı şu şekilde açıklamaktadır:

“Ya çocuklarımızı çok çabuk büyüyor. Yani gerçekten çok çabuk büyüyor. Ya bunun birçok alt yapısı var. Hani işte erken yaşta şimdi anne baba çalışıyor, çocuk 6, 7, 8 yaşlarındayken kardeşine bakmaya başlıyor. Hele kız çocuğuysa çok daha fazla. Evet yani sen çocuk olarak gördüğün çocuk evinde kardeşine bakıyor. Evet anne gibi oluyor. Orada evin işini yapıyor, kardeşini büyütüyor, kardeşini topluyor. Yani çocuğu tutmasına bakın kucağında şeyinde falan acayip bir şey yani. Yani cidden şaşılacak bir durum. Bizim işte öğrenci kardeşlerimiz, gönüllü kardeşlerimiz geliyorlar. Karşısındaki çocuğu olan kadına abla diyor, sonra kaç yaşındasın diyor 19 yaşında 20 yaşında. Bizimkiler bi şaşıyor. İki tane üç tane çocuğu var ya benden küçüksün sen diyor. Evet ondan küçük. Bizimkiler 23, 24 25 yaşlarında ve ona abla deme ihtiyacı duyuyor. Yani bir tanesi kendisinden 8-10 küçük yaş küçük kadının elini öptü. Yani o gelen başka bir şeydi hani gönüllülerimizden biri değildi ama o kadar yaşlı gözüküyor. Çünkü zaten bu çocuklar 10 yaşında 11 yaşında o şeyle büyümeye başlıyorlar. Üstelik çevrelerinde konuşulan ve görülen şey o. İşte sana şunu alıcam, seni şuna vericem, bak işte kendi aralarında çok genç insanlar işte 25 yaşındaki 26 yaşındaki insanlar işte birbirlerine dünür şeyiyle yaklaşıyorlar. Ama işte erken evliliği tetikleyen ne? Eğitim ve istihdam” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Kariyer ile sürdürme- Erken yaşta evlilik yapan, evlilik ile ilgili tercihlerinin oluşmasında içinde yaşadıkları kültüre ait yaşam tarzının etkili olduğunu düşünen

bazı orta ve üst sınıf aktörler aynı anda okula ve kariyerlerine devam ederek aslında kendi topluluklarındaki genel eğilimden farklılaşmaktadırlar:

“Ondan sonra ben işte lise 2. Sınıfta nişanlandık biz, yani lise sondan önce. Lise sona da ikinci dönem evli gittim. Tabii ki bak parmakla gösterilen öğrencileriz ha. İşte bak geleceğin hâkimleri, doktorları’da (lisenin adını söylüyor) okuyoruz yani. O zaman evlendim. Nikah yapamadık. Okul bitti lise bitti nikah yaptık” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Orta ve üst sınıf Romanlar arasında erken yaşta evlenmiş ancak o sıra üniversiteye de gitmek zorunda kaldığını söyleyen bir katılımcı hem okul (kariyer) hem çocukları büyütmenin nasıl yürütüldüğüne dair soruya “*Yani geceleri çocuk yaptık gündüzleri de kariyer yaptık biz*” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk) şeklinde ironik bir yanıt vermiştir.

Erken evlilikler konusunda da dikkat çekici nokta, o kadar bilinçli olunmasına rağmen nerdeyse her katılımcının kızı/oğlu erken yaşta evlilik gerçekleştirmiştir. Bu konuda aslında içinde yaşanılan çevrenin etkisi oldukça etkilidir:

“Ee çocuklar da çok erken evlendi. Benim çocuğum mesela büyük oğlan 16 yaşında evlendi. Büyük oğlan biraz geç evlendi. 18 yaşında evlendi. Ama kız 15 yaşında evlendi. Biz kızın birini sevdiğini anladığımızda 13 yaşındaydı. Nereden tanıştılar, okuldan büyük ihtimalle tanıştılar. Ama hemen evlilik zaten eee birine eğer kendini ilgi yakın duruyorsan, işte onunla kendini sevgili olarak düşünmeye başladığın anda çocukların aklında ilk etapta evlilik var, evlilik geliyor” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Romanlar arasında erken evliliklerin yaygın olmasının temel nedeni aslında içinde yaşanılan sosyo-kültürel çevredir. Mahalledeki rol model eksikliğinde ve eğitimden uzaklaşma sorunlarında da vurgulandığı gibi oluşan boşluğun ne ile doldurulacağı aslında karşı karşıya kalınan sosyolojik gerçekliği yansıtmaktadır. Mahalledeki aile kurumuna ve ailenin kurulma sürecine dair görece katı *de facto* anlayış özellikle eğitime katılmayan gençleri erken yaşta evlenmeye ve anne-baba rollerini öğrenmeye mecbur bırakabilmektedir:

“Ben mesela çarşıda otursam, benim kızım 10 kişiyle gezse bunu kimse duymaz, hiç kimse kimseden kıskanmaz. Düşün ki aynı yerdeyiz, e benim kızım senin oğlanla geziyor, ötekiyle geziyor. Benim kızımın arkadaşı işte diğerinin arkadaşıyla... Sonra bu da bozuluyor eee nasıl olacak, evlenecekler. Kıskançlık da olur, ayrılık da olur” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Söz konusu soruna dair günümüzde artık eleştiriler getirilmekte ve bu tür evliliklerin yapılmamasına yönelik çalışmaları orta ve üst sınıf Roman aktörler organize etmeye çalışmaktadırlar. Hatta mahallede erken evlilikler sorununa doğrudan yasal olarak müdahale eden katılımcılar bulunmaktadır; “*Şimdi ben burda erken yaşta evlilik yapanlar olursa dedim hemen tak polisi alıyom gidiyom evine. Cezai işlem ne gerektiriyorsa yaptıtırırım ona. Uyarırım. Yaparım yani. Erken yaşta çocuğu evlendirmiyen*” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

4.2.2.2. Çocuklara Verilen Önem ve Yaklaşım

Roman topluluğunda çocuklara ve aile büyüklerine ayrıca önem verilmektedir. Özellikle hane içinde birlikte yaşama koşullar uygun olduğu takdirde tercih edilen bir tutumdur. Aile içinde özellikle çocuklara gösterilen aşırı sahiplenme davranışı çocukların iyi bir kariyer elde etmelerini iki yönlü etkileyebilmektedir. Çünkü eğitim konusunda bir yandan tam destek verebilmektedirler ve bu yönde gerekirse yurt dışına dahi gönderebilmektedirler. Ancak diğer taraftan ise çocukları mümkün olduğunca yakında tutmaya, evden uzağa göndermemeye eğilimlidir. Bu korumacı tutum her ne kadar çocuğu dış sosyal tehditlere karşı savunmayı amaçlasa da çocuğun sosyalleşme çevresinin genişlemesine yönelik riskleri de barındırmaktadır. Sonuçta her iki tutum da aslında aile içinde çocuklara değer verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu tür verilen ailevi değer, sosyal hareketlilik sürecinde motive edici bir işlev görmektedir.

Katılımcılar arasında evli olanlardan 2’sinin çocuğu yoktur. Çocuk sayısı Romanlar ile yapılan çalışmalarda ideal olana (Kolukırık, 2004: 95) benzerlik göstermektedir; ağırlıklı olarak 2 veya 3’tür. Ancak 4 katılımcının 5 çocuğu vardır. Her bir katılımcı çocuklara verilen önem konusunda hemfikirdir ve bunun aslında topluluğa özgün olduğunu da ifade etmektedirler. Çocukların aile ve mahalle dışına çıkması hem çocuk hem aile için farklı kaygıları ifade etmektedir:

“Şimdi askerlik zamanında bizim insanlarımız şöyle bir sorun yaşıyor. Askere çoğu Roman kendi bulunduğu, yaşadığı il ve ilçeden dışarı çıkmadığı için adamlarda böyle bi endişe oluyo, bir korku oluyo. Mesela ben dahi yaşadım yani bunu askerde. Gitmedim. Askerden nasıl kaçabilirim, nasıl bi çürük raporu alabilirim, cahillik cahillik ben de yaşadım diyorum. Bu neden? İnsanların dışarıya çıkmaması yani mesele diğer aileler çocuğunu okutmak için de olsa veya bi tatil için de olsa bi yerlere

gönderebiliyor ama Romanın maddi durumu bi denize gitse ailece gitcekler. Çocuk hiç dışarıya yalnız çıkmadı. Çıkan aile sayısı da çok az yani, çok az” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset).

Çocuklara yönelik korumacı yaklaşım, aslında Romanların tüm yaşamları boyunca devam eden bir süreçtir. Katılımcılar bu tür koruma eğiliminin aslında "çocukların eğitime yönlendirilmesi gerektiğini düşünmektedirler; *“Biz çocuğa han hamam daire şu bu bırakacağına sen çocuğa güzel bir eğitim bırakacaksın. O eğitimi verdiğin zaman zaten hanı hamamı araba yat hepsini alır. Yani ama bunu biz şey yapamıyoz ille diyoz ki anne baba yapacak, anne baba halledecek”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Katılımcılar bu konuda özeleştirilerek çocuk yetiştirme sürecindeki tutumların da aslında aynı şekilde özellikle eğitim konusunda çevresel etkilenmeler ve sınırlılıklar ile ilişki olduğunu düşünmektedirler:

“Aslında biz mahallede hep çocuklarımıza yatırımı yaparken çocuğumu evlendireyim, evi olsun, işi olsun. Şimdi bunun için ne yapıyoruz biz? Ev için belirli bir birikim yapmaya çalışıyoruz elimizdeki imkânlarla. Düğünü için bi yatırım yapıyoruz, birikim yapıyoruz. Ondan sonra iş bulabilmesi için, belediyede temizlikçi olsa yeter, bu hayalle bizi sınırlandırıyor zaten. Ama bizim çocuğumuza bu kadar yatırım yapacağına okuluna veyahut da eğitime vereceğimiz parayı da biz fuzuli görüyoruz. Niçin? Çünkü hayalimiz yok okuyacağı konusunda. Belki de vereceğimiz o hayalle o çocuk okuyacak üniversite mezunu olacak, farklı bi ilde yaşayacak, farklı bir ilde evi olacak. Kendi düğününü kendi yapabilecek imkânı olacak. Kendi evini kendi alabilecek imkânı olacak. Senin de o onu yetiştirmek için veyahut da ona destek olmak için birikim yapmana gerek kalmayacak” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

4.2.2.3. Aile-içi İlişkilerin Yapısı ve Önemi

Aile, orta ve üst sınıf Roman aktörler açısından hem içine doğdukları sosyal dünyaya ilişkin edinebilecekleri olası fırsatlar açısından hem de dayanışma ve birliktelik duygusunun kültürel olarak inşa edildiği alan olmasından dolayı oldukça önemlidir. Özellikle ebeveynlerin aileye yönelik tutumları ve ailedeki konumları, hanedeki diğer tüm bireylerinin avantajlı bir sosyal kariyere sahip olmalarındaki tercihleri yansıtmaktadır. Toplumlarımızda sosyal birim bireydir; ama bireyin toplumda işgal ettiği yer aynı zamanda eşine, çocuklarına, akrabalarına, arkadaşlarına da yarar sağlamaktadır (Pareto, 1935: § 2041:1425).

Roman topluluğunda aile, üyelerine farklı sorumluluklar da yükleyen esasında kutsal bir birim olarak değerlendirilmektedir:

“Aile deyince çok kutsal yani mesela dışarıda istediğin kadar arkadaşın olsun, aile evlendiğin zaman eşinin ailesi de senin ailen. Çok sahiplenme çok sıkı fıkı çünkü dertleriyle dertleniyor böyle, çok yani şey değil Roman toplumu hadi ben evlendim sen eşimi aldım, eşimin ailesinden adımlı kopartmıyorum. O da beni kopartmıyor” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Katılımcılar arasında az sayıda kişi çekirdek aile biçiminde yaşamaktadır. Çoğunlukla geniş aile yaşantısı tercih edilmiştir. Ancak bu geniş aile biçimi aynı ev içinde değil de aynı bina da oturmak şeklinde düşünülmelidir; “*Bizim 3 katlı bi evde oturuyoz abicim. Birinci katta annem oturuyor ikinci katta kardeşim oturuyor üçüncü katta benim yani. Hepimiz bir arada*” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Aynı apartmanda, ayrı dairelerde yaşam ortak bir şekilde gerçekleşmektedir; “*Ablamlar mesela aynı apartmanda. Yemekleri şey yaparız yani ortak yaparız. Ablamlar da yukarıda yapar ama hani mesela sofralar olur akşamları hep beraber yemeye çalışırız*” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Sonuç olarak orta ve üst sınıf Romanların deneyiminden hareketle Romanlar arasında görücü usulü evlilikler azalırken Romanlar ile yani kendi etnik grubundan kişiler ile evlilikler sürekliliğini korumaktadır. Çünkü genel anlamda toplumsal tabakalarda sınıf/etnik/ırk endogamisi geçerlidir. Modern Batı toplumlarında dahi “açık-sınıf” eğilimi görünse de grup-içi evliliklerin oranı oldukça yüksektir. Genel bir eğilim olarak her tabaka kendi tabakasındaki kişiler ile evliliği *defacto* bir şekilde savunmaktadır. Türkiye’de Romanlar arasında genelde grup-içi ve erken yaşta evlenme yaygın görünmektedir (Çetin, 2015: 96; Taylan ve Barış, 2015: 24). Erken yaşta evlilikler ise çoğunlukla yaşam tarzı ile ilişkilidir ve sosyal çevrenin değişmesi ile erken yaşta evlilik tutumları da değişmektedir. Katılımcıların açısından ailede çocuklar ayrı bir öneme sahiptir. Çocuklar her ne kadar özeleştirisi yapılan bir yaklaşım olsa da olabildiğince aileye yakın bir şekilde tutulmaktadırlar. Bu yaklaşım eğer çocukların eğitim ile ilişkisi zayıf ise erken evliliklerle dahi sonuçlanabilmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörler çocuklara yönelik asıl yatırımın eğitim ve kariyerleri ile alanlarda yapılması gerektiğinin de farkındadırlar.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik sürecinde aile kritik bir yaşam şansı faktörüdür. Ailenin sosyo-ekonomik statüsü, üyelerinin yaşam şanslarının genişliğini ve sosyal hareketlilik potansiyelini belirlemektedir. Ailenin

ekonomik açıdan güçlü olması, bireyin günlük yaşamında bir dizi hizmete erişimini de kolaylaştırmaktadır. Bu durum, daha iyi bir konut, kişisel alan, nitelikli eğitim ve gelecekteki kariyer olanakları gibi avantajlarla sonuçlanmaktadır. Tersine, düşük sosyo-ekonomik statüde bir aileye sahip olmak benzer şekilde olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Aktörlerin özellikle eğitim konusundaki sosyal hareketliliklerinin motive edilmesinde aile kritik ve işlevsel bir birim olarak değerlendirilmektedir.

4.2.3. Eğitim Yaşamı

Eğitim ve tabakalaşma arasında doğrudan bir korelasyon söz konusudur. Bireylerin eğitim durumu yükseldikçe sosyal tabakalardaki konumları da yükselmekte; üst tabakalara çıkıldıkça eğitim seviyeleri de yükselmektedir. Bu ilişkinin anlaşılabilmesi için eğitimin niteliğinin, niceliğinin, süresinin ve eğitimde alınan başarının derecesine bakmak gerekmektedir. Eğitim toplumsal yaşamda fırsat eşitsizliğinin somut olarak yaşandığı bir kurumsal alandır. Kişi alt sınıfta yer alıyorsa muhtemelen orta seviye bir eğitim kurumuna gidecektir ve bu kurumdaki başarısı aynı şekilde istisnalar olsa dahi ortalama bir düzeyde kalacaktır. Dolayısıyla eğitim tabakalaşma ve sosyal hareketlilikte tıpkı aile gibi kritik bir yaşam şansı faktörüdür.

4.2.3.1. Kuşaklar-arası Eğitim Durumu ve Ailelerin Yaklaşımı

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin eğitimdeki konumlarının anlaşılması için kuşaklararası eğitim hareketliliklerinin de anlaşılması gerekmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan tabloda ailenin eğitim düzeyi olarak anne veya babadan herhangi birisinin en yüksek eğitim düzeyi tercih edilmiştir (Bkz. Şekil 4.18). Koyu renk en yüksek eğitim düzeyini açık renk ise en düşük eğitim düzeyini göstermektedir. Kırmızı ise eğitim alınmadığını ifade etmektedir. Boş hücreler ise katılımcının çocuğu olmadığı anlamına gelmektedir. Veriler incelendiğinde bütün katılımcıların ailesinin en az ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Kuşaklararası eğitimin değişmediği iki katılımcı dikkat çekicidir. Bu aktörlerin her ikisi de sivil toplum alanında etkindir. Hatta biri Türkiye’de Roman hareketinin popüler kurucuları arasında yer almaktadır. Babası ilkokul, çocukları ise çalışmanın yapıldığı dönem üniversiteye hazırlanan ve

bulunduğu bölgede ticaret ve tarımla uğraşan ancak sivil toplum alanında oldukça etkili faaliyetler gerçekleştiren bir katılımcının da eğitiminin olmaması oldukça dikkat çekicidir. Genel olarak katılımcıların kuşaklararası eğitim düzeylerine bakıldığında ilkokul mezunu ailelerin çocuklarının yani katılımcıların eğitimde dikey bir hareketlilik gerçekleştirdikleri görülmektedir. Katılımcıların çocuklarında benzer göstergeler belirgin olmamakla birlikte eğitimde bir süreklilik olduğu aşîkârdır.

Ailenin Eğitimi	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	Lise	Lise	Lise	Lise	Lise	Lise	Ortaokul			
Katılımcının Eğitimi	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	İlkokul	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lise	Lise	Lise	Lise	Lise	Okul yok	Ortaokul	Ortaokul	Ortaokul	Yüksek Lisans	Yüksek Lisans	Yüksek Lisans	Lisans	Lise	Lise	Lise	Lise	Ortaokul	Yüksek Lisans	Ortaokul
Çocuğunun Eğitimi	İlkokul	İlkokul	Lisans	Lise	Lise	Lise	Lise	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Lisans	Ortaokul	Ortaokul	Lisans	Lisans	Lisans	Ortaokul	Lise	Lise	Lisans	Ortaokul	Lisans											

Şekil 4.18: Kuşaklararası Eğitim Düzeyleri

Orta ve üst sınıf Romanların 7’si ilkokul, 5’i ortaokul, 7’si lise, 9’u lisans ve 4’ü de yüksek lisans mezunudur. Sadece 1 katılımcının eğitimi yoktur. Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda eğitim düzeyinin düşüklüğü sıklıkla vurgulanan bir bulgudur (Fırat ve Açıkgöz, 2020: 236). Ancak bu tez kapsamında ulaşılan katılımcıların büyük çoğunluğu (Bkz. Şekil 4.18) en az lise mezunudur ve eğitim hayatına yüksek katılım gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Eğitimde sürekliliğin sağlandığı katılımcılarda aile fertlerinin ya da öğretmenlerin etkisini görmek mümkündür. Babası Trakya bölgesinde ünlü bir müzisyen olan ve kendisini de öğretim görevlisi olan bir katılımcı eğitim konusunda babasının oldukça sert yaklaşımı olduğunu anlatmıştır:

“Yani ben yedi yaşındaydım klarnet işte çalmaya başlamıştım. Bi klarnet almıştı babam sonra bizim böyle şey vardı 340 metre kare bi evimiz, yer evi tabi o zaman arka tarafındaydım ben. Babam işte arkada birileri demiş herhalde düğün mü çalacaklar ne sazı yokluyor diye düşünmüş onlar, sazı yoklama diyorlar. Ondan sonra geldi gördü benim olduğumu aldı sazı kırdı, çalmayacaksın sen okuyacaksın dedi böyle bi anı” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Eğitime devam etmek isteyen ancak erken evlilik, yoksulluk, ilgisizlik ve sosyal çevreden dolayı okulu terk eden katılımcılar olmuştur. Bulunduğu bölgede

ticarete önemli bir markayı da temsil eden ve siyasi sermayesi güçlü olan katılımcılardan biri her ne kadar iyi bir liseyi kazanmış olsa da üniversiteye gidemediği için pişman olduğunu ifade etmiştir:

“Tabi ama üniversite mezunu olamamak beni hakaten çok rahatsız ediyor bugünlerde yani. Keşke üniversiteyi bitirmiş olsaydım yani, keşke bitirmiş olsaydım. Kendim gitmedim. Ya şöyle evli gittik zaten okula. Üniversiteye de evli gittik. Onun için hanım bir gün bana dedi ki “ya dedi madem okuyacaktın niye evlendin benlen” dedi. Doğru haklısın dedim ve bıraktım okulu” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Eğitim konusunda katılımcılar çocuklarına da ayrıca odaklanmaktadırlar. Çocuk sahibi katılımcılar çocuklarının eğitime devam etmeleri konusunda bütün koşulları sağladıklarını belirtmişlerdir. Çünkü orta ve üst sınıf Roman aktörlerin topluluğun geri kalanından ayrıştıkları nokta aslında eğitime olan yaklaşımlarıdır. Çünkü bu aileler eğitimin sosyal hareketlilikte uzun vadeli ve kendileri için olmazsa olmaz bir sosyal yatırım aracı olarak değerlendirmektedirler. Şekil 4.18’te formel bir eğitim kaydı bulunmayan ve bu konuda katılımcılar arasında tek olan aktör, hem kendi çocuklarının okuması için her şeyi yapabileceğini hem de mahallede okullaşma oranlarını yükseltmek için faaliyetler düzenlendiğini belirtmiştir:

“Hepsini yapıcım. Ben okuyacak olan çocuğu, mesela bi tanesi çıktı okuycam dedi, hiç masrafında çalışıyom cigara parası cebime koymuyom onu harçlıksız bırakmıyom. Bütün masraflarını karşılıyom. Kız okuycam, kız okuyaksa üzerinde duruyom şu an, okuyabileceği yere kadan okusun diyorum” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Kız çocuklarının eğitiminin olmazsa olmaz olduğunu düşünen girişimci katılımcılardan biri de kızının kendi ayakları üzerinde durması için eğitimi olması gerektiğini ve bu süreçte ne gerekiyorsa da yaptığını vurgulamaktadır:

“Valla kariyer derken mesela kızımın sağlık sektöründe olmasını isterim. Kendi ayakları üzerinde durabilmesi için. Yani benim annem gibi, eşinin vereceğini, mesela ne bilim olur kötü birisi ile evlendiğinde tekrar kendi ekonomik özgürlüğünü elde edebilecek bir meslek sabini olmasını istiyorum. Erkek çocuklarından daha çok önem veriyorum kız çocuğuna, bir adım önde yani o. Onun için çünkü ben onu özel okula da gönderdim, özel hocalar da tuttum, özel şeyler de yaptım” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Romanlar ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında genellikle Romanlar, eğitim durumları düşük ya da eğitimi hiç olmayan sosyal gruplar olarak gösterilmektedirler (Kolukırık, 2004: 94; Taylan ve Barış, 2015: 95; Tekin Yılmaz, 2023: 66). Ancak orta ve üst sınıf Roman olarak tanımlanan katılımcıların gerek

ailelerinin gerek kendilerinin gerekse de çocuklarının eğitim düzeylerinde bir süreklilik olduğu görülmektedir. Eğitime ilişkin bu konuları ile topluluğun geri kalanından ayrılmaktadırlar. Okullaşma sürecinin zor olduğu Roman topluluğunda, katılımcıların bu derece eğitime devam etmiş olmaları, mahalleden çıkmalarında ve alanlarında başarılı olmalarında önemli bir faktördür.

4.2.3.2. Eğitime Dair Yaklaşım: Sosyal Hareketlilikteki Önemi

Eğitim, orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında üzerine odaklanması ve sorunlarının giderilmesi gereken öncelikli bir alandır. Toplumun geneli için önemli bir yaşam şansı olmasının yanı sıra Roman toplulukları için ise ayrıca bir öneme sahiptir. Çünkü Romanlara yönelik mevcut homojen ve dezavantajlı algının oluşmasının arkasında Romanların düşük eğitim düzeyine sahip olduklarına dair yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların tersine çevrilmesi ve Roman çocukların eğitimde sürekliliklerinin sağlanması makus kaderlerini aşmalarına dair inanç ile mümkün görünmektedir.

Romanlar açısından eğitim önemli bir yaşam şansı göstergesidir. Eğitimin topluluktaki eksikliğinin toplumsal açıdan nelere yol açtığının bizzat şahidi katılımcılardır. Her ne kadar kendisi eğitim almamış olsa da mahalledeki eğitim faaliyetlerin odaklanan bir katılımcı eğitime önem verilmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Bir de eğitim! İnsanların konuşma üslubu, oturup kalkma, çevre ile iletişim halinde olmak, insanlarla davranış biçimin... Bir Romansın mesela, bizim orada eğitim ile alakalı bir çalıştay yaptım, çünkü ben eğitime hasreti olan bir adamım. Çünkü eğitimsizliğin ne olduğunu ben çok iyi biliyom yani. Neden öyle diyosun de? Okuması yazması olmayan bir adamın ayakta durması ya da çocuklarına bir gelecek vermesinin mümkünüü yok yani” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Araştırmalarda genellikle eğitim düzeyleri düşük olarak ifade edilen Roman topluluğunda diploma sahipliği sosyal ve sınıfsal hareketlilikte kritik bir öneme sahiptir. Eğitime devam eden çocuk sayısının az olması, en azından lise düzeyine kadar eğitime devam etmiş bireylerin sosyal statülerini artıran bir değişkendir. “Okuma yazma oranı düşük ülkelerde okuryazarlığın kendisi ve daha da iyisi ilkokul diploması sahibi olmak, mesleki rekabette kesin bir avantaj sağlamak için yeterlidir” (Bourdieu ve Passeron, 2015: 224). Günümüzde toplumlar kişisel başarıya önem

verdikleri için eğitsel başarı ve sertifikaların (diplomaların) edinimi, saygınlık ve ödüllerin kazanılmasında önemli olmaktadır (Turner, 2000: 15). Örneğin Roman topluluğunda lisans diplomasının ne kadar önemli olduğunu Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde popülerliği yüksek olan bir aktör şu şekilde yorumlamaktadır; *“Bir kızımız var, bu bizim için dekan bu bizim için rektör sayılır mevcuda göre. Al bunu hastanede biyolojide ya da sekreter al Romanların ön yüzü olsun diyecem babası verirse”* (Katılımcı 14, yaş 60, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler eğitimi sadece Romanlar için değil toplumun geneli için gündelik hayatın her alanında olan dolayısıyla herkesin mutlaka sahip olması gereken bir olgu olarak görmektedirler:

“Roman toplumu için değil, bence köylüsü de kentlisi de isterse çiftçilik de yapmış olsun, hayvancılık da yapmış olsun, sepetçilik de yapmış olsa bence eğitilmiş bir şekilde yapmaları bence daha mantıklı. Yani insanlara yaklaşım açısından, yaptığı işin arkasında bilinçli bir şekilde yapmaları daha mantıklı. Okusun bence isterse yine sepet örsün ayakkabıcılık yapsın, boyacılık yapsın ne yaparsa yapsın, eğitilmiş olsun” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Eğitimin sosyal dışlanmayı engelleyen ve sosyal içermeyi güçlendiren bir boyutu olduğunu düşünen bir katılımcı üniversite bitirmiş eğitilmiş bir kadının çevresindeki genel yerleşik kültürel eğilimlerden de sıyrılabileceğini düşünmektedir; *“Eğitilmiş.... Şimdi şöyle bir şey bak. Ben şöyle diyorum. Üniversite bitirmiş bir kız çocuğundan bahsediyorum. Her zaman söylüyorum. Üniversiteli bi kız çocuğu 5 tane çocuk yapmaz, mümkün değil”* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Katılımcıların eğitim hayatlarında süreklilik olması aslında ebeveynlerinin baskısının bir sonucudur. Babası mahalledeki ilk “okumuş” memur olan kişi babasının baskısını şu şekilde anlatmaktadır:

“Baştan babam iyi bir eğitim alsınlar diye ilk önce buraya yerleşiyor. Şimdi iyi bir eğitim aslımlar çocuklarım, iyi okullar da okusunlar diye. O dönemler şimdiki gibi değil artık istediğin okula gidebiliyorsun. Okul da az zaten sayısı. en iyi meslek okullarından biridir, en iyi eğitim veren (okulun) mezunuyum ben. [...] sonra liseyi ben sanat okulunu kazandım. Babamın baskısıyla okudum. Benim düşüncem hukuk, hukukçu olma” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Ailenin Eğitime inancı (süreklilik)- Orta ve üst sınıf konumunda olan katılımcıların her birinin ebeveynleri şimdi emekli durumundadır ve bu kişiler eğitim-öğretimlerini yarıda bırakmalarına rağmen sabit gelirli, güvenceli iş

arayışlarına yaşamları boyunca devam etmişlerdir. Bu durum, ailelerin ekonomik gelişimini giderek artırmıştır. Hane içinde istikrarlı ekonomik durum, eğitime olan devamlılığı da sağlamıştır. Kendi eğitimlerini de üniversite derecesine kadar sürdüren katılımcılar çocuklarının eğitimlerinin aksamaması için önemli ölçüde mücadele verdiklerini aktarmışlardır.

Her ne kadar bu tez kapsamında katılımcıların tümü yüksek eğitim düzeyine sahip olmasalar da eğitime verdikleri değerden ve ona inanmalarından dolayı Roman topluluğundan farklılaşmaktadırlar. Orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında eğitim olmazsa olmaz bir değerdir. Bu nedenle eğitim yaşamlarında süreklilikler bulunmaktadır. Katılımcıların üniversite eğitimine kadar gelmiş olmalarının arka planında yatan temel etken eğitim-öğretime önem veren bir ailenin bulunmasıdır. Görüşme yapılan kişiler mahalle dışındaki sosyal yaşamlarında eğitim konusunda daha idealist olduklarını ancak mahalle içindeki okullara gitmeye başlayınca “aynılaşma”nın (benzerleri ile aynı okulda okuma) başladığını ifade etmişlerdir. Aile büyükleri genellikle zanaatkarlardır. Çocuklar da bir süre bu miras adlıkları bu meslekleri icra etmişlerdir ancak eğitime dâhil olmaya başladıklarında aile mesleklerini bırakmışlardır. Katılımcıların eğitimde göstermiş oldukları süreklilik ve gelişme yaşam tarzlarında da değişikliklere yol açmaktadır. Bu şekilde zamanla mahallede olsalar dahi gündelik yaşamlarında sınıfsal olarak diğer Romanlardan farklılaşmaya başlamaktadırlar.

Tablo 4.1: Roman Mahallelerinde Eğitim ile İlgili Sorunlar

Okul Kaynaklı Sorunlar	Aile Kaynaklı Sorunlar	Sosyal Çevre ve Yaşam Tarzı Kaynaklı Sorunlar
- ayrımcılık-dışlanma - fiziksel sorunlar (fırsat eşitsizlikleri) - eğitim kalitesi düşüklüğü - yeteneğin önemslenmemesi - eşit olmayan bir yarış (yaşam şansları) - okulların mahalle içinde olması - adrese dayalı sistem sorunları - okullaşma: cahil bırakılma - okula ait hissetmeyişi - takipsizlik/denetimsizlik - ikili öğretim sorunu - uyumsuzluk (Willis'in hergeleleri) - amaç/hedef yok - okulların mahalleye kurulması	- devamsızlık sorunu (çok boyutlu) - ailelerin duyarsızlığı - eğitimin bir değer ifade etmediği düşüncesi - özel eğitim / engelli maaşı sorunu - erken yaşta evlilikler - öğretmenlere yönelik şiddet - çocukların hakkının istismar edilmesi	- Rol model olmaması - Mahalledeki yaşam tarzı - Arkadaş çevresi - Eğitimin anomali olarak değerlendirilmesi

Kaynak: Kodlama Verileri

4.2.3.3. Okul, Aile ve Sosyal Çevre Üçgeninde Sorunlar

Eğitim her ne kadar Romanlar için önemli bir sosyal hareketlilik imkânı sunsa da eğitime erişimde farklı düzeylerde sorunlar olduğu da görülmektedir. Eğitimde sorunlar genellikle Roman mahallesi ile ilişkilidir. Bu sorunlar sosyal hareketliliği zayıflatan faktörlerdir. Sorunlar okul, aile ve sosyal çevre kaynaklı olmak üzere üç (3) düzeyde kümelenmiştir (Bkz. Tablo 4.1)⁵⁸.

Roman mahallelerindeki okul kaynaklı sorunlardan en önemlisi aslında ayrımcılık ve dışlanma ile ilgilidir. Kurumsal ve bireysel dışlanma pratikleri olarak sorunu ayrıştırmak mümkündür. Kurumsal anlamda okullardaki ayrımcılık ve dışlanmada genel olarak öğretmenler ile ilgili sorunlar ön plana çıkmıştır. Roman mahallesindeki okullarda öğretmenlik oldukça zor ve emek isteyen bir mesleki meslektir. Ancak Roman mahallerindeki bu zorlukların aşılmasında okul yönetimlerinin ve öğretmenlerin de ciddi sorumlulukları bulunmaktadır. Romanların yaşadıkları sorunların aslında toplumun genelinin sorunu olduğunu düşünen katılımcılar bu noktada okullarda eğitimcilerin ilgisizliğinin aslında ilerleyen aşamalarda toplumsal sorunlara yol açabilme riskinin de farkındadırlar:

“Yani okuldaki eğitimdeki şey de, bunu söylemekten imtina ediyorum ama ne yazık ki eğitimcilerin bu camiadaki bu insanların eğitim alsa da illegaliteli işleri yarın yapacak bu insanlar topluluğu olduğu için, “bırakalım da bunlar kendi mecrasında yürüsünler” diye de bir şey var ne yazık ki. Ha bu işi dert edinip dişini tırnağına takan eğitimcilerimiz de var, hakka girmemek lazım. Ama sırf buraya gelip de işte 15 gün raporlu, 15 gün eğitim verip, işte sabahleyin gelen çocuğun okula neden geldiğiyle ilgilenmeyen öğretmen de var” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin ilgisizliğinin arka planında aslında okulun “sürgün yeri” olarak tanımlanmış olması yatmaktadır; “*Tabi ki yani işte burada mesela çoğunlukla bir yer bulamayan veya işte puanlaması çok düşük öğretmenler şeyler var*” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Roman öğrencilerin idealist olmayan eğitimciler ile karşılaşmaları onların eğitime olan inançlarını da zayıflatmaktadır; “*Yani en iddiasız, artık son dönemlerini yaşayan eden öğretmenler şunlar bunlar nedense hep bizim mahallelerimizde. İnanmıyorlar zaten. Ne öğrenci*

⁵⁸ Burada bahsedilen başlıklar kodlama sürecinde elde edilmiştir. Ancak her sorun başlığına bölüm içerisinde yer verilmemiştir. Katılımcıların deneyimledikleri sorunlara dair genel bir hat sunmak için bu tablo paylaşılmıştır.

onlar inanıyor ne o ona inanıyor” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Halbuki eğer Romanların eğitim konusunda bir sorunu olduğu (düşük eğitim düzeyi istatistikleri) düşünülüyorsa bu okullara daha donanımlı eğitimciler ile müdahale edilmesi gerekmektedir. Ancak tam tersi bir politika izlendiği düşünülmektedir; yani yaraya merhem olacak yerde tuz basılmaktadır:

“Ya orası sürgün yeri gibi oluyor maalesef. Aslında bi insan vücudunun neresi hassassa, zayıfsa mesela sağlık açısından düşünün oraya yoğunlaşır di mi? Yani ilaçlar, geliştirme olsun, daha önemseneceği yerde burada tam aksine yani toplumun sorun olan mahallerinde daha çok önem vermesi gereken daha iyi öğretmenlerin, daha iyi eğitimin olması gerekeceği yerde daha kötü öğretmenler ve daha kötü eğitimle yani bir sorumsuzlukla daha çok yara büyümüş oluyor aslına bakarsanız. O zaman ne yapıyor öğretmenlerin umurunda olmuyor ki zaten sorunlu öğretmenler” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Roman mahallelerindeki okulların fiziksel kapasitelerindeki yetersizlikler de çocukların eğitim şanslarını doğrudan olumsuz bir şekilde etkilemektedir. *“Şimdi gidin Roman okullarını bir gözden geçirin, en kötü okullar oralar. Yani fiziksel donanım olarak oraları”* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Okullarda eğitimcilerin yaklaşımları ve okulun fiziki şartları doğal olarak eğitimin kalitesinin düşmesine yol açmaktadır; *“Ya öğretmende de var zaten okulun fiziki şartları da yeterli değil şeyde e bide işte hani biraz daha dar gelirli ailelerin çocukları gittiği için okulda şeyde yok mesela bakıyorsun işte farklı bir mahalledeki okulun başarı seviyesi ile buradaki okulun başarı seviyesi çok düşük”* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Sosyal hareketlilikte eğitimin artan önemi ile özellikle gelişmekte olan ülkelerde okullar arasındaki yüksek akademik başarı farklılıkları nedeniyle bireyler, çocuklarını nitelikli okullara kaydettirebilmek için ekonomik ve kültürel sermayeye sahip olma eğilimindedirler; tersi durumda düşük sosyal ve kültürel sermaye sahibi, dezavantajlı konumda olan yoksul aileler ise “düşük” kaliteli okullara göndermek durumunda kalmaktadırlar (Atmaca, 2018: 230).

Okuldaki kalitenin düşüklüğü okula ilginin de azalması anlamına gelmektedir. 12 yıllık zorunlu eğitimin olduğu bir eğitim sisteminde Roman mahallerindeki okullaşma oranının düşüklüğü de dikkat çekici bir olgudur; *“Okullaşma oranımız da çok düşük yani ilkokuldan orta okul, orta okuldan lise, liseden üniversiteye geçişe binde bir çıkıyor en son bin kişide bir kişi gidiyor yani al işte bu sene ilköğretim şey mesela mecburi yani on iki yıl hani liseden üniversiteye*

geçiş” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Romanların yoğun olarak yaşadıkları alanlardaki okullaşma sorunun Milli Eğitim Bakanlığında görmezden gelinmesine de anlam verilememektedir; *“Türkiye’nin içinde olmuş olduğu durumu çözmek adına Romanların eğitim ve eğitim düzeyinin Milli Eğitim Bakanlığı’nın çalışıp acizliği görmesi lazım. Yani bu zamanda bu kadar cahil bir insanın bırakılması başka bir şey”* (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda eğitim konusunda karşılaşılan temel sorunların başında öğrencilerin okula devam sorunları gelmektedir. Romanların okulu terk etmesi yani okula devam sorunu sadece okul ile ilgili değil aynı zamanda aileler ile de ilgili çok boyutlu bir sorundur. Ailenin bulunduğu tabaka sistemi ve ona bağlı olarak sosyo-ekonomik, kültürel durumu, yerleşim yeri, ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve çalıştıkları işler de çocuklarının eğitim ve öğrenim olanaklarından yararlanabilme şanslarını ve akademik başarılarını etkileyebilmektedir. Çocukların okula devam etmesini engelleyen sorunların başında düzensiz gelir ve yoksulluk gelmektedir. *“Bir de gerçekten ailelerin düzenli geliri olmadığı için çocuklarına düzenli günlük para veremiyorlar. Okullarda da bazı şeylerden çocuklar mahrum kalıyor. Hani para olmadığı için çocuğu okula gönderemiyor”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Romanların yaşam koşulları esasında gelir farkı makasının yüksek olduğu sosyal bir dünyadır. Gelir farklarının yüksek olduğu bu dünyada yaşayan gençlerin eğitim-öğretim sürecinden uzaklaşma oranlarının yüksekliği potansiyel bir sonuçtur (Kearney ve Levine, 2016: 373).

Ailenin sosyo-kültürel kaynaklarının durumu (şans) ve çocuk yetiştirme biçimi (tarzı) arasındaki uyum süreci çocukların okul başarısını doğrudan etkilemektedir (Haveman ve Smeeding, 2006). Yoksulluğun ailedeki yaşam tarzı ile birleşmesi de okula devamsızlığı doğal olarak artırmaktadır; *“Yani gece bilmem nerelere kadar oturuyorlar sokakta anne yatmayınca çocuk yatar mı? O zaman okula gitmek için uyanmaları bilmem nereleri sorun oluyor”* (Katılımcı 24, yaş 60, kamu). Hatta mahalledeki kültürel ilişkiler dahi çocukların sağlıklı eğitim ortamına erişimlerinde sorun olabilmektedir; *“Tam dersimize çalışacağız hadi misafir geliyor. Bizim burada diğer şeyler gibi değil. Hani önceden haber verip de biz geliyoruz yok. Hemen kapılarımız zaten hepsinin açıktır”* (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum). Roman

çocuklarının eğitim süreçleri, ailelerinin ekonomik zorlukları nedeniyle etkilenmektedir. Mevsimlik tarım işçiliği yapan aileler (Duruz, 2011), çocuklarını okula sezon başlarında geç göndermekte ve sezon bitiminde erken almakta, bu durum çocukların eğitim sürekliliğini olumsuz yönde etkilemektedir; *“Roman çocukları okula ... Sezonundan geç başlıyor ve sezonundan erken bitiriyor. Şöyle ki ailelerin ekonomik durumu zayıf olduğu için birçoğu işte mevsimlik tarım işçiliği yapıyor. ... Bunlar baharın erken gidiyorlar”* (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Eğitimde aile ilgili sorunların önemli bir tanesi ailenin eğitime inanması ve eğitimi bir değer olarak görmemesidir; *“Neden bu? Çünkü yav getirisi olmayan bir yatırım diye düşünürsen sen herhâlde okula gitmeyi yav okula gitse ne olur gitmese ne olur. Okumayı yazmayı öğreysin yeter”* (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Ailenin kültürel sermayeye (Lareau, 1987) dayalı yetiştirme tutumu çocukların erken yaşlardan itibaren kariyerlerini etkilemeye başlamaktadır. Dolayısıyla ailelerin çocuklarına inanmaması çocukların kariyer şansların daha başlangıçta yok olması anlamına gelmektedir; *“Ailede ileride çocukta istikbal görmediği için okuyup da bir şey olamayan insanlar var. Sen okusan ne olacaksın, şimdi buradan üç kuruş gelirimiz var diyor”* (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Aile kaynaklı sorunlardan kronikleşmiş olanı ise erken evlilik meselesidir. Roman topluluklarında erken evlilikler orta ve üst sınıf Roman aktörlerde ve çocuklarında dahi yaygınlık göstermektedir. Buradaki asıl sorun ailenin çocuklarının eğitimine değer vermemesi ile ilgilidir:

“Aslında hata aileden başlıyor. O çocuğu okula biz devamlı gönderirsek anne baba, anne sabahleyin erken kalkıp yatağından o çocuğun evinde kahvaltını yaparsa, yedirirse, içirirse, giydirirse, hazırlarsa baba da üstüne düşeni evladını kolundan tutup okulun bahçesine kadar getirirse, akşam da okuldan baba çocuğunu alıyorsa takip ederse o çocuğun istikbali daha farklı olur. Bugün bi Özcanlar bugün bi Cemal Bekleler çoğalı” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Eğitim konusunda sosyal çevre ile ilgili sorunlar da bulunmaktadır. Sosyal çevrede eğitimde örnek rol model olmaması ve yaşam tarzı alışkanlıkları da eğitim süreçlerini aksatan faktörler arasındadır. Çocuklar çevrelerinde neyi görüyorlarsa onu normalleştirmektedirler; *“O yüzden biz dediğim gibi yani bende burada olsaydım belki bende okumazdım olabilirdi çünkü bende örnek modellerim örneklerim önümde*

çocukluk arkadaşlarım olacaktı, aileler olacaktı” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim). Anne babaların çocukların arkadaş çevresine ve ilişkilerine dikkat etmemesi de eğitimden uzaklaşmalara yol açmaktadır; “Söz geçiremeyen anne baba olmaz ama söz geçiremiyorlar ha bu diğer toplumlarda da böyle şeyler var ama hani en azından onlar birbirlerine bakarak bi nebze olsun okuyorlar ama bunlar birbirlerine bakarak okumuyorlar aradaki fark bu” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Dolayısıyla Romanların eğitimde karşılaştıkları sorunları tek boyutlu düşünmek esasen sorunların görmezden gelinmesi anlamında gelmektedir. Sistem, aile ve mahalle üçgeninde farklı düzeylerde sorunların olduğunun anlaşılması, bu tür sorun alanlarına yapılması planlanan olası müdahalelerin sürdürülebilirliğini de artırmaktadır.

4.2.3.4. Eğitime Dair Bazı Öneriler

Romanların eğitim ile ilgili karşılaştıkları sorunlar ne kadar onların sosyal hareketliliğini zayıflatıyorsa, bu sorunların giderilmesi durumunda sosyal hareketliliğin bir imkânâ dönüşebileceği orta ve üst sınıf Roman aktörlerin biyografilerinin de gösterdiği gibi o kadar gerçektir. Topluluk içindeki saygın ve başarılı rol model olan bu aktörlerin eğitim konusundaki çözüm önerileri, doğal olarak sorunların tam karşısında yer almaktadır. Uygulanacak politikaların temel amacı bir yandan Roman bireylerin eğitim hayatında tutunmasını sağlamak iken diğer yandan eğitimin yaşamlarını doğrudan etkileyebilecek bir güç olduğunu göstermektir.

Karma eğitim- Romanların yaşadıkları mahallelerdeki okullarda öğrencilerin çoğunluğu Romanlardan oluşmaktadır. Bu durum her ne kadar ilkokul düzeyinde avantajlar sağlasa da eğitimin ilerleyen aşamalarında aslında yoksulluğun ve marjinalliğin birbirinden öğrenildiği, yeniden üretildiği ve eğitime olan inancın kitlesel anlamda değersizleştiği alanlara dönüşmektedir. Okulda sorunlar yumağı bu “kendi gibi olanlara” yönelik aşinalık ile çocukları onlardan beklenen “dezavantajlı, yoksul, marjinal” imaja sıkıştırmaktadır. Sonuçta devamsızlık, düşük akademik başarı, okula uyumsuzluk gibi sorunlar mahalledeki okullarda sıradanlaşmakta ve Willis’in (2020: 160) “*İşçiliği Öğrenmek*” çalışmasında dikkat çektiği karşıt kültürün ögesi haline gelmektedir. Bu tür bir kaşıt kültür deneyimi çocukların biyografilerinde

çalışma (işyeri) kültürüne de transfer edilmekte dezavantajlılık konusunda “deneyimsel bir süreklilik” nihayetinde çalışma yaşamında da benzer sorunların sürmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla bu tür sorun kümelenmelerinin önüne geçmek amacıyla Roman çocuklarının Roman mahallelerinde olmayan okullara gönderilmesinin hem kendileri hem topluluğun geneli hem de toplumsal anlamda uyumun erken yaşlarda benimsenmesine katkı sunacağı fikri yaygın bir şekilde dile getirilmektedir. Bu konuya ilişkin sivil toplumda aktif olan ve bulunduğu şehirde tanınan bir Roman aktör karma eğitimin aslında yaşam tarzını bile değiştirebilecek düzeyde ne kadar önemli olduğunu şu şekilde vurgulamaktadır:

“Yani tamam mahallesinde ilkokulu okusun mesela ilkokulu falan okusun da ortaokul veyahut liseyi beraber okusunlar istiyorum yani Roman ve Roman olmayanlar birlikte okusunlar istiyorum. Çünkü bak beraber okurlarsalar onlardan bir şeyler görüyorlar. Ya tabi şimdi ben ne aldığımıza bakarım. Ona baktığım için. Oradaki insanlardan bir şeyler görüyorlar. Bu çalışma hayatında da aynı şekilde. Üst başları değişiyor insanların, giyim tarzları kılık kıyafetleri” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Tabi bu tür bir karma eğitim aslında mahalledeki öğrenci popülasyonunun da farklı mahallelere dağıtılması anlamına gelmektedir. Bu da görüldüğü kadar kolay bir çalışma değildir. Çünkü bir yandan okul idarecilerinin farklı öğrenci tiplerinin uyum içinde eğitim almasını sağlamaya yönelik sorumlulukları artarken diğer yandan Roman çocukların gittikleri mahalle dışındaki yeni okullardan geri gönderilmelerine yönelik Milli Eğitim Bakanlığına yapılan baskılar sorunun boyutlarını işaret etmektedir. Bu tür çözümlerde ısrarcı olmaktan ziyade geçiş süreçlerinin tüm çocukların adaptasyonlarını kolaylaştıracak biçimde planlanması daha uygun görünmektedir. Konuya ilişkin handikapları, mahallede ortaokul olmasını yanlış bulan Roman mahallesinde uzun yıllar müdür yardımcılığı yapmış bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Şimdi o okulda ben idareci olduğum zaman (Roman mahallesindeki) ortaokul dağıtılmıştı diğer yönetim varken bina yıkılınca orta okul dağıtıldı. Ortaokulda o zamanlar üç yüz yetmiş seksen civarında öğrenci vardı o öğrenciler öğretmenlerle beraber bir kısmı (okulun adını söylüyor) bir kısmı’e (okulun adını söylüyor) bir kısmı da başka bir yerlere gitti ancak okul o gittikleri yerlerde veliler diğer insanlar çocukları istemediler. Tabi içlerinde iyileri de var kötülerini de var istemediler çok mücadeleler verdiler çok sorunlar yaşandı. Sonuçta ortaokul yani o büyük bir bina yapılmış biraz da Milli Eğitimin de baskısı ile aslında oradaki en büyük yanlışlardan birisidir bu çocuklar geriye tekrar alındı. Giden üç yüz altmış

yetmiş öğrenciden yüz altmış tane nerede istenmeyen nerede zır zop nerede bela nerede problemlı çocuklar varsa oraya geldi” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim)”.

Meslek liseleri- Düşük okuma yazma oranlarının olduğu Roman mahallerinde meslek liseleri de önemli bir yer edinmektedir. Gelir düzeyi düşük olan ancak mahalledeki sorunları dert edinmiş olan bir katılımcı günümüzde de sıklıkla tartışılan “çırak bulamama” problemine ilişkin gelecekteki risklerin farkında olup ve “*insanlar genel de hep böyle masa başı işler istediği için*” Romanların sektörlerdeki boşluğu doldurabilecek vasıflı çalışanlar olmasını önermektedir:

“O yüzden biz şimdi çocukların en az bir meslek lisesi okumalarını istiyoruz. Buradaki şeyde şey öğretmenler var ya rehber öğretmenler, onlara falan uyardım ben. Dedim yani çocukları meslek liselerine yönlendirin. Eğer lise okumayacaklarsa çıraklık eğitim var burada, mesleki eğitim merkezi var, oraya yönlendirin işte. Dışarıda okuyacaklar ya liseyi, o esnada da bir meslek sahibi olmaları için orayı yönlendirin dedim. Tabi istedim çocukları. Çünkü artık yani ileriki işlerde meslek sahibi olanlar iş bulacak. Yani vasıflı elemanlar iş bulacak” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Eğitim konusunda sıklıkla dile getirilen çözüm önerilerinden biri de eğitim sürecinde rol model bireylerin görünürlüğünün artırılmasıdır. Özellikle çocuklukta temas edilen örnekler kariyer için başlangıç noktası olabilmektedir; “*Çevremdeki herkes okuyordu. Bizim mahallede belki yedi sekiz tane beden eğitimi öğretmeni var yani beden eğitim öğretmeni olmamdaki hani spor yapıp yapmamdaki en büyük sebep onlardı yani*” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim). Rol model aktörler özellikle Romanların mahallelerindeki okullarda faaliyet düzenlediklerinde çocukların okula olan bağlılıkları da artmaktadır:

“Roman çocuklarının da olduğu bir okulda. Bütün okul benim Roman olduğumu biliyordu. Roman çocuklar da biliyordu ve acayip derecede kendilerine özgüveni vardı. İşte derslerden çıkıp yanıma gelip konuşuyorlardı. Nasıl yapacaklarını falan. Hani bu ayrı bir hava katıyor çocuğa. Yani güvenebileceği bir ortam yaratıyor” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman mahallesindeki kümelenme sorunu “Roman okulları” için de geçerlidir. Romanların ağırlıklı olarak yaşadığı mahallelerde eğitime olan inancın güçlendirilmesi ve eğitimden olumlu çıktılar alınması için ya ailenin mahalleden çıkması/mahalle dışında bir okula çocuğun gönderilmesi ya mahallenin dağıtılması ve mekânsal kümelenmenin engellenmesi ya da mahallede bulunan okulların homojen etnik yapılarının değiştirilmesi gerekmektedir. Mahalleden çıkılması

çocukların yetiştirilmesi için aileler açısından zor ama geçerli bir öneridir; “Çocukları Roman mahallelerinde yetiştiremezsin. Mahalleden çıkmak lazım. O mahallelerden ayrılmak lazım. Ayrılmadığın müddetçe o mahallede çocuklar yetiştirilemiyor” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum). Mahallenin dağıtılması konusu bir noktada topluluğun asimile edilme tartışmasına da yol açsa asıl mesele entegrasyon ile ilgilidir; “Yani bir arada tutmayacaksın yani bunun adı aslında asimile etmek gibi düşünülse de gerçek bu değil gerçek toplumu topluma kazandırmaktır çünkü bakacak ya yoz yobazlık yapacak kimse yok” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim). Bir arada tutmama politikası Roman çocukların bire bir ya da grup olarak baskın toplumsal grubun sadece eğitimine değil mesleğine ve gelirine de eşitlenme süreci olarak da görünebilmektedir (Zhou, 2005: 132).

Mahallenin dağıtılması ve kültürel anlamda çeşitliliğin olduğu bir sosyal ortam çocukların ve ailelerin sadece eğitime olan yaklaşımlarını değil yaşam tarzı pratiklerini de dönüştürebilmektedir:

“Ben istiyorum ki gönül istiyor ki Romanların, şu ev 3 kat di mi bi katında Roman dursun bi katında Türk dursun bi katında Laz dursun. O görcek orta kattan, bakıyor aşarı, adam tıraşını oluyor, giyiniyor işine gidiyor. Çocuklar okula gidiyor. O Roman görcek anladın mı onu? Ya bi gün gitmiyecek beş gün gitmiyecek, ondan sonra bakcak ha hayat bu. Çocuklar gidicek okula. Öyle devam eder çocuklar. Ben istiyorum yani, gönül ister ki Romanların mahallelerini dağıtmak” (Katılımcı 11, yaş 66, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin eğitim deneyiminde görüldüğü üzere düzenli geliri olan bir aile yapısında eğitimde süreklilik ve başarı sağlanabilmektedir. Dolayısıyla Romanlar ile ilgili eğitim sorunları mutlak anlamda yoksulluk ve ailenin istihdamı ilişkisi içinde düşünülmelidir. Evde işsiz bir baba çocuğu doğrudan etkilemektedir; “Yani şimdi bakıyorsun çocuk eve gidince neyi görüyor işsiz bi baba yani düşünsene ya eğitilmiş de olmuş olsa eğitilmiş bi baba düşün ya adamın işi gücü yok eve neyle gidecek çocuğun ihtiyacını karşılayamıyor” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Bu konuda getirilen önerilerden biri her aileden bir kişiye düzenli gelir sağlayacağı bir iş imkânı sunulmasıdır; “ama o aileden birine iş verseniz desen ki yok arkadaş çocuklarınız okuyacak sağ sola işe gitmeyeceksiniz o zaman o çocukları kurtaracaksın o aileyi kurtaracaksın beş yıl sonra çok şeyler değişir” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Eğitimde sürekliliğin sağlanması noktasında getirilen önerilerden biri de okul öncesi eğitime dair devletin kreş hizmeti kurmasıdır. Mahallede sivil toplum liderleri de benzer kreş kurmanın önemini farkındadırlar; *“Yıllardan beri hayalim var. Bu derneği kurarken özellikle benim Roman mahallesinde bir kreş olmasını isterdim. Şu anda da herkese ihtiyaç. Ya en azından anne baba çocuğunu bir iki saat bırakıp o çocuk orda bi eğitim alır”* (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim). Mahallede bir kreşin olması aslında okul ve aile yaşantısı arasında ara bir kurumdur. Çünkü hem çocuk eğitim hayatına hazırlanmakta hem de aile içi ilişkiler yeniden düzenlenmektedir:

“İddia ediyorum çocuk daha ilkokula başlamadan yaş dolunca bu çocuğun okul öncesini sen karşılayacaksın. Diyeceksin ki kreşler açtım, çocuğunu getiriyorsun kreşe, bırakıyorsun belki anne o çocuk oraya gidince işe gidecek çalışacak. Belki onun bir büyük ablası, iki üç yaş büyük ablası okula gitmemelik yapmayacak. Çünkü neden anne diyor ki kızı varsa mesela bebek varsa 1 yaşında kız 9-10 yaşındaysa, anne kızı okuldan alıyor niye gel diyor kardeşine bak. Oradan alıkoyuyorsun, onu baktırıyorsun ama işte bu benim dediğim sistemi yapsan ne oluyor hem o kız 10 yaşındaki kız okulda kalıyor, hem o çocuk başarılı bir çocuk oluyor hem de anne boş kalmaktan sıkılıyor. Aile, ev ekonomisine katkıda bulunuyor” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Son yıllarda eğitim fırsatlarının bir sonucu olarak, tabakalar arası sistem daha açık hale gelmiş ve özellikle alt sınıfların yukarı doğru sosyal hareketliliğinde artış gözlenmektedir (Saunders, 1994; 76). Çünkü okuryazarlığın kendisi, ekonomik zenginliğin de ötesinde tabakalaşma sisteminde toplumsal saygınlığın temel ölçütü haline geldiği görülmektedir (Turner, 2000: 18). Eğitim sosyal sınıf hareketliliğini hem dizginleyen (ebeveynlerin sınıf kültürü, ekonomik durumları ve kültürel sermayelerinden dolayı bireyi doğdu sınıfın içinde tutan) hem de bir sınıftan diğerine geçişini mümkün kılan, kolaylaştıran, temel mekanizmadır (Johnson vd., 2010: 64). Türkiye’deki Romanlar açısından bakıldığında özellikle eğitim kurumsal/sistemik ayrımcılık ve fırsat eşitsizliğinin kümелendiği okullarda yoksulluk kültürünün öğretildiği bir mekanizma olarak görülmektedir. Ayrıca aile ve sosyal çevre yapıları da bu yoksulluk kültürünü “inançsızlık” ve “boş vermişlik” ile beslemektedir. Her iki durumun yapısalılığı kanıksanmıştır ve dolayısıyla literatürde Romanlar ve eğitim kavramının yan yana kullanımında “düşük eğitim düzeyi” genel bir istatistiksel yorum olarak benimsenmişken, topluluk içinden çıkan “okumuş, iyi, yüksek eğitilmiş Romanlar veya Çingeneler” ise esasında “anomali” (Eriksen, 2001: 265) olarak görülmektedirler. Romanların eğitim konusunda sıkıştırıldığı alandan çıkmalarının

göstergesi de orta ve üst sınıf Roman aktörlerin ve ailelerinin eğitim konusundaki ısrarcı ve motive edici tutumlarıdır. Eğitim bu aktörlerin hayatında sınıfsal hareketliliği kolaylaştıran bir yaşam şansı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Roman topluluğu ve orta ve üst sınıf Romanlar açısından eğitim sosyal hareketliliğin somut ve en ulaşılabilir göstergelerinden biridir. Ancak eğitim de yine yaşam şansı ile ilişkilidir. Çünkü mevcut aile yapısının eğitime olan inancı ve de yaklaşımı, Roman bireyler için eğitimin sosyal hareketlilikte bir fırsat olarak kullanılabilmesinin ön koşuldur. Genel olarak yaşam şansı zayıf olan bir ailede eğitim, benimsenen yaklaşıma göre önem verilebilir bir sosyal yatırım aracı olarak görülmeyebilmektedir. Bu yaklaşım kendisini pratiklerde göstermektedir; çocuğun devamsızlığı olsa da “aman boşver” denilmesinde olduğu gibi. Ancak ailenin yaklaşımı eğitimi bir değer olarak görüyor ise ve aile bu konuda ısrarcı ise orta ve üst sınıf Romanlarda olduğu gibi o zaman eğitim, mutlaka üstesinden gelinmesi ve basamakların çıkılması gereken bir kuruma dönüşmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörler eğitim ile ilgili sorunları mekânsal ve biyografik olarak deneyimlemelerinden ötürü eğitimdeki sorunların canlı şahidi konumundadırlar. Bir yaşam şansı olarak eğitim Romanlar için sosyal hareketlilikte kritik öneme sahip temel bileşenlerden biridir. Aile, okul ve çevre üçgeninde eğitimin bir değer olarak işlenmesi toplulukta Roman bireylerin yaşam şansının güçlendirilmesi ile ilişkilidir. Eğitime olan inancın artması ve eğitimde ısrar edilmesi orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mevcut yaşam şanslarını göstermekte ve onları topluluğun geri kalanından farklılaştırmaktadır. Bu farklılığı topluluğun dönüştürülmesi ve fırsatlar anlamında eşitlikçi bir eğitime erişimin sağlanması için kullanmalarından dolayı topluluk içerisinde saygın konumundadırlar. Sonuçta eğitime ilişkin çözüm önerilerinin referans özneleri olarak kabul edilebilmektedirler.

4.2.4. İş ve Meslek Yaşamı

Sosyal hareketlilikte üzerinde en çok durulan etkenlerden birisi de meslektir. Gelişmiş sanayi toplumlarında, sosyal hareketlilik çalışmaları daha çok göreceli avantaj ve dezavantajları açısından sıralanan mesleklerin yapısıyla ilgilidir (Turner,

2006: 577). Sosyal hareketlilik, belirli bir toplumdaki sosyal statülerin ve mesleklerin genel düzenine bağlı olarak şekillenmektedir. Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketlilik süreçlerinde hem ailelerinin hem de kendilerinin sahip oldukları meslekler ve yapmış oldukları işler onları Roman topluluğundan belirli düzeylerde farklılaştırmaktadır. Sahip oldukları mesleklerin niteliği ve yaptıkları işlerin hacmi onları topluluk içerisinde saygın konumlarda görülmelerini sağlamaktadır.

	Avukat	Bürokrat	Emekli	Hemşire	İşçi	Memur	Milletvekili	Müziyen	Öğretim Görevlisi	Öğretmen	Psikolog	Sepetçilik	Sivil Toplum	Şef	Tekniker	Ticaret	Genel Toplam
Belediye			1		2									1			4
Kamu		1	3			1	1			1							7
Özel Sektör	1		2	1				2	1		1	1			1	10	20
Sivil Toplum													1				1
Tarım																1	1
Genel Toplam	1	1	6	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	11	33

Şekil 4.19: Sektörlere Göre Katılımcıların Meslek Dağılımı

4.2.4.1. İş ve Meslek Tercihleri: Kariyerde Ailenin Rolü

Orta ve üst sınıf Roman aktörler arasında iş ve meslek anlamında bir çeşitlilik olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu özel sektörde faaliyet göstermektedir. Özel sektör içerisinde de yaygın mesleki faaliyet alanı ticarettir. Özellikle aile geçmişinde ticaret olan katılımcıların kendileri de aileden devraldıkları işleri sürdürmektedirler. Gerçekleştirilen ticaretin türü değişkenlik göstermekle birlikte (üretim, pazarlama ve işletmecilik), katılımcıların anonimliğini ihlal edebileceği gerekçesiyle detaylı bilgi paylaşılmamıştır. Ticaret ile uğraşan aktörlerin bazıları işveren konumunda olup hem mahallede Romanlar için hem de mahalle dışında Roman olmayanlar için istihdam imkânı sunmaktadırlar. Ticaret ile uğraşanlar aslında hayatları boyunca birçok iş yapmakta hatta bunların bazılarını eşzamanlı olarak sürdürmektedirler (Fonseca, 2020: 320). Bu aktörler aynı zamanda sivil toplum ve siyaset alanında aktif faaliyet göstermektedirler. Katılımcılar arasında siyasette yüksek konumda olan danışman, avukat, hemşire, psikolog, tekniker ve öğretmenlerin olması da katılımcı profilini zenginleştirmiştir. Katılımcıların profesyonel mesleklere yönelmelerinde başlarından geçen talihsiz olaylar da etkili

olmuştur; “*Babam cezaevine çok girdiği için çok zamanlar ağladığımı biliyorum ve kendi kendime şu sözü vermiştim ileride ben okuyup hâkim olacağım, savcı olacağım*” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk). Orta ve üst sınıf Romanlar arasında ayrıca geleneksel Roman işlerinden olan sepetçilik ile popüler bir meslek olan müzisyenliği profesyonel olarak icra eden aktörler de bulunmaktadır. Katılımcılar arasında emekli olan aktörler de vardır. Bu kişiler, kariyerlerinde yapmış oldukları işlerin Romanlar açısından önemli olmasından dolayı tabloya dâhil edilmiştir.

Aile faktörü- Katılımcıların iş ve meslek tercihleri aslında her birinin düzenli ve yüksek gelir getiren işlere sahip olduklarını göstermektedir. Bu da özellikle Romanlar ile ilgili genel algı düşünüldüğünde oldukça ayırt edici bir hareketlilik faktörüdür. İstikrarlı iş ve meslek süreci aslında yine ailenin yaklaşımı ile doğrudan ilişkilidir. Katılımcıların yaşam şansı koşullarına bakıldığında ailede anne veya babanın yaptıkları işler çocuklarının kariyerlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Katılımcıların birçoğunun annesi “temizlikçi, hasta bakıcı, terzi, çiçekçi ve fabrika işçisi” olarak iş hayatına bir şekilde dâhil olmuştur. Özellikle mahallede temizlikçi olmaları ailede gözle görünür sosyal değişimlere yol açmıştır. Sadece biçimsel anlamda farklı sosyal ve sınıfsal dünyalar ile temas değil aynı zamanda toplumun geneliyle ilişki kurulması, önyargı ve ayrımcılık konusunda inşa edilen anlatıların zayıflamasında ve karşılıklı güvenin oluşmasına olanak sunmuştur. Ayrıca temizliğe gidilen yerlerde görülen sosyolojik yapının kendi ailesine transfer edilmesi ve bunda ısrar edilmesi çocuklar için önemli bir yaşam şansı fırsatı olmuştur:

“Benim en büyük avantajım annem. Annem okuma yazma bilmiyor ama annem okumuş kimsenin yanında çalışıyordu. Temizlik, evlere temizliğe gidiyor. Bak avukat, ondan sonra doktor, diş doktoru, eczacı böyle kimselerin evinde çalışıyordu. Bu orada mesela annem orada görüyor nasıl olduğunu çocukların okuduğunu ettiğini bizi de zaten teşvik eden annem. Okumamızı, etmemizi anlıyor musun? Oradan bir avantajımız oldu bizim yani. Hala mesela annemin daha önce çalıştığı kimselerle görüşüyorum ben” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Dolayısıyla ailede annenin sosyal anlamda dışa-açık olan işlerde yer alması çocuklara önemli bir bakış açısı avantajı sağlamıştır. Mahallenin kısıtlı sosyal evreninin dışında Gaco ile temas erken dönemde ve güven ilişkisi ile kurulmaya başlamıştır. Anne ile babaların sahip oldukları meslekler ve yaptıkları geleneksel işler de katılımcıların yaşam şanslarının güçlü olmasında oldukça kritik bir öneme

sahip olmuştur. Babaların meslekleri arasında müzisyen olanlar dikkat çekicidir. Çünkü Roman kimliği ile de özdeşleşmiş bir geleneksel meslektir. Günümüzde her ne kadar yüksek gelir sağlayan bir iş olarak görülse de geçmişte resmin böyle olmadığı bir gerçektir. Çünkü babası sonradan ünlü müzisyenler ile çalışan bir katılımcı babasının kendilerini okutmak için çok çalışmak zorunda kaldığını anlatmıştır:

“Çok zor dönemlerdi. Babam benim işte o zaman böyle işte Burhan Öcal’la da işlere başlamamışlardı ama şeydi yani iyi biliyorum işte gece portakal satmaya giderdi Bulgaristan’a giden arabalar buradan geçerdi Dereköy yolundan onları gidip portakal satardı. Mecbur o zaman okutamazdı başka türlü işte şey satıyordu, palto malto işte mont satıyordu gidip müzisyenliğin haricinde. Çünkü bizde şeydir dört ay müzisyenlik yapılır yazın işte diğer sekiz ay eğlence mekânları da çok fazla yoktu o zaman” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Sosyal hareketlilikte önemli olan husus haneye düzenli bir kazancın getirilmesidir. Düzenli gelir, Romanlar söz konusu olduğunda sadece basit bir gelir düzeyini ifade etmekten ziyade hayatın belirsizliklerinin arındırılması ve risklerin minimum düzeye indirilmesi anlamına gelmektedir (Akkan vd., 2011: 99). Yapılan işin ya da sahip olunan mesleğini niteliğinden ziyade düzenlilik ve istikrar yaşam şansının güçlenmesindeki temel faktörlerdir.

Hayallerindeki meslek- Katılımcıların mevcut meslek ve işlerinin ötesinde “keşke olsaydım” dedikleri bir meslek olup olmadığı da sorulmuştur. Katılımcılar arasında 7 kişi hariç diğerleri, asker/polis, doktor, hukukçu/avukat, mali müfettiş, mimar, öğretmen, pilot, profesyonel müzisyen, siyasetçi/milletvekili ve sporcu olmak istediğini paylaşmıştır. Özellikle asker olmak isteyen katılımcı sayısının fazlalığı dikkat çekicidir (Bkz. Şekil 4.20); “Benim en büyük idealim şeydi asker olmaktı. Çünkü o zamanlar şey yapıyorduk bakıyorduk işte Türk filmlerinde teğmen bilmem ne selam. Bakıyorum adamın üniformaya vesaire ulan bi statü o ya müthiş statü o zaman asker deyince düşünsene sen asker çok prestijli bi meslek” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Hayalindeki mesleği asker/polis olmak olarak tanımlayan katılımcıların doğum yılı aralıkları, Türkiye’deki siyasi olarak askeri vesayetin de güçlü ve görünür olduğu dönemlere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu noktada dönemin prestijli bir mesleğinden etkilenme olabileceği düşünülmektedir.

Doğum Yılı Aralığı	Akademisyen	Asker / Polis	Doktor	Hukukçu / Avukat	Mali müfettiş	Mimar	Öğretmen	Pilot	Profesyonel Müzisyen	Siyasetçi / Milletvekili	Sporcu	yok	Genel Toplam
1950_1959							2			1			3
1960_1969		2	1	1	1					1	1	4	11
1970_1979	1	5		1		1		1		1		3	13
1980_sonrası		2	1	2					1				6
Genel Toplam	1	9	2	4	1	1	2	1	1	3	1	7	33

Şekil 4.20: Doğum Yılı ve Hayalindeki Meslek İlişkisi

Çocuklarının da asker olmasını isteyen katılımcılar asker ya da geniş anlamıyla kolluk kuvveti olma tutumunu göçebe yaşamdan kalan devlet ile korku üzerinden kurulan ilişki çerçevesinde açıklamaktadırlar:

“Panayırcılar. Mesela onlarda şey böyle hani kadın oğlunu övecekse şey yapacaksa benim oğlum subay gibi der çünkü niye onlarda şeyden çok korkarlar mesela çok gezdikleri için jandarmadan, askerden çok korkarlar. Çünkü hep asker onların çadırlarını yıkar, köylerde bilmem ne yapar falan baskı sürer oradan oraya. Ama hani o bir şeydir işte toplumda bir üstünlük göstermek için benim oğlum subay gibidir falan der” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Ailenin zanaatları- Orta ve üst sınıf Roman katılımcılar farklı sektörlerden meslekleri tercih etmelerine rağmen tarihsel olarak her birinin ailesinin bir zanaatla ilişkisi bulunmaktadır. Katılımcıların aile zanaatlarına bakıldığında sepetçilik, müzisyenlik, demircilik, süpürgecilik, elekçilik, kalaycılık ve bohçacılık gibi geleneksel işlerin biyografilerinde yer aldığı görülmektedir (Bkz. Şekil 4.10). Aynı zamanda tarihsel olmasa da ailenin yaptığı geleneksel iş alanları olarak görülen çiçekçilik, pazarcılık, çiftçilik ve tütüncülük de yer almaktadır. Geleneksel Roman meslekleri ve işleri olarak da adlandırılan bu zanaatlar, her ne kadar geçmişte gündelik hayatın vazgeçilmez araçlarını ve hizmetlerini sunmuşlarsa da günümüzde artık etkinliklerini yitirmişlerdir. Zanaatların ortadan kalkması, Roman topluluklarının kentsel mekânda farklı sorunlarla karşılaşmalarının da miladı olmuştur.

4.2.4.2. Yeri Doldurulamayan İstihdam: Zanaatların Yitimi

Romanlar tarihsel olarak etnik kimlikleri ile özdeşleşmiş demircilik, kalaycılık, sepetçilik, falcılık, at satıcılığı, ay oynatıcılığı, bohçacılık, süpürgecilik gibi çeşitli kayıt-dışı işleri icra etmişlerdir. Ancak geleneksel Roman mesleklerin son yıllarda teknolojinin gelişimi ve sanayileşme süreci ile geçirdiği toplumsal dönüşüm (Fırat ve Açıkalın, 2020), Romanların yaşadığı yoksul bölgelerde yeni yoksulların oluşmasının zeminini hazırlamıştır. Kentleşme süreçleri ile kuşaklar-arası öğrenmiş oldukları işleri artık yapamaz hale gelen ya da yapsa da kayda değer gelir sağlamamasından dolayı yapmayı bırakmak zorunda kalan Romanlar, istihdamın farklı sorunları ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır:

“Demirciler hizmeti ayağına götürürdü, kalaycılar hizmeti ayağına götürürdü, sepetçiler hizmeti ayağına götürürdü, elekçiler hizmeti ayağına götürürdü, mevsimlik tarım işçileri öyle. Nerede bugün iş var. İşte İzmir’in Kemalpaşa’da kiraz var, Konya’nın bilmem nerede nohut var, Karadeniz’de şu var, Trakya’da bu var. Bunları bizi Roman gruplar bilir, hangi mevsim hangi ayda hangi işler başlar, hangi işler biter. Hemen o taraflara giderler. Şimdi maalesef o da bitti artık” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Roman aktörler piyasayı okuma ve ona göre aksiyon alma konusunda tarihsel olarak deneyimli bir mirasa sahiptirler. Çünkü bazı durumlarda Romanların/Çingenelerin kayıt-dışı işleri seçmelerinin “bilinçli bir tercih” olabileceği olgusu görmezden gelinmemektedir. Okely, bu noktada Romanların/Çingenelerin becerilerinin ve geleneklerinin aslında mesleklerinin içeriğinde olmadığını, biçiminde yani esnekliği tercih etmek ile ilgili olduğuna dikkat çekmiştir (1983: 33). Bu argüman da inşa edilmiş Roman imajını kritize etmede oldukça yararlıdır ancak günümüzde kentsel alanlarda mevcut olan gerçeklik de maalesef göz ardı edilememektedir.

Romanların zanaatları ve icra ettikleri işler geçmişte oldukça prestijli bir konumda yer almaktaydı. Çünkü gündelik ihtiyaçların karşılanmasında elzem olan araçların üretimi ve transferi bizzat Romanlar tarafından gerçekleştirilmiştir:

“Hayır çiftçi sepetini Çingeneden alıyor, kendileri sepetçilik mi yapıyordu? Eee atlarının nalları bizden demircilik yapıyoruz tamam mı? Eee oraklarını, bilmem nelerini biz yapıyoruz. At satmalarını mesela hayvancılık mesela at satmasını mesela inek satmıyor adamlar ama önce mesela at satıyorlar yetiştiriyorlar ve at satıyorlar ama sonra bu cambaz denilenlerde Çingenelerden çıkıyor. Cambazlarda ne oldu onlara inek satıyor götürüyor sonra adamın dişini bile şey yapıyor ya Domlar mesela dişçiler

çerçi mesela çerçiler Çingeneler sana getiriyor ayağına tuhafiyeyi getiriyor köylerde siz gidemiyorsunuz ya medeniyeti biz size öğretmişiz... Hayır burada medeniyetin taşınması anlamında şimdi düşün topraktan toplayıcı bi kültürdesin ama sana adam bunu ekip biçmeyi yarayan aletlerini getiriyor. Yani ateşi bulmak kadar önemli bir şey ya. Büyük bi ihtimalle ateşi de Çingeneler bulmuştur (gülüşmeler)” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Geleneksel Roman meslekleri arasında sıradan ve prestijli ayrımını görmek mümkündür. Bu ayrımın temelinde daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olan göçebelik ve yerleşiklik tartışması yatmaktadır. Örneğin müzisyenlik her dönem Roman olmayan toplum ile kurulan etkileşimin ve getirdiği günlük kazanç değerinin yüksek olmasından ötürü Roman meslekleri arasında görece en yerleşik olanı ve prestijlisi sayılmaktadır. Meslekler arasındaki farklılık onların toplumsal olarak da grup-içinde ayrışmalarına yol açmaktadır. Süpürgecilerin Romanes diline hâkim olduğu ve müzisyen Romanların ise dil kullanımını “çergeciler, çadircılar bilir” şeklindeki savuşturmaları aslında Roman meslekleri ve işleri arasındaki yaşam tarzı eksenli ayrışmanın somut göstergesidir. Müzisyenliğin Roman meslekleri hiyerarşisindeki konumunu güçlendiren önemli bir yönü duygulara yönelik olmasıdır; *“Yani biz tamamıyla duyguya hükmeden insanız yani ben bu işin duygu tarafındayım. Yani ben ilk önce ben hissedeceğim sonra sana hissettirecem yani olay buna benziyor yani”* (Katılımcı 20, yaş 48, müzik).

Romanların toplumsal gerçekliğinde geleneksel meslekler, zanaatlar onların toplumun geneliyle karşılıklı güven ilişkisi kurmalarını da sağlayan sosyalleşme araçlarıydılar. Bu mesleklerin ortadan kalkması özellikle hem onların sosyal izolasyona maruz kalmalarına hem de istihdam alanında “kayıt-dışılık ve marjinallik” üzerinden yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Romanların günümüzde mesleki çeşitliği ve istihdam imkânları her ne kadar çeşitleniyor gibi görünse de aslında yapısal anlamda sorunların devam ettiği de görülmektedir. Bu tür sorunlar, Roman mahallelerinde düzenli iş olanaklarını engellemesi ve sosyal hareketliliğe ket vurması açısından oldukça kritik öneme sahiptirler.

4.2.4.3. Kariyerdeki Sorunlar: Önyargı ve Damgalanma

Zanaatların kaybolması dışında Romanların günümüzde istihdama katılım sürecinde çeşitli sorunlar ile karşılaştıkları da bilinmektedir. Bu sorunlar işyeri kaynaklı olabileceği gibi iş yerinde çalışanlardan kaynaklı da olabilmektedir. Aynı

zamanda bireylerin kendi kişisel tercihleri ile ortaya çıkan sorunların yanında genel yapısal sorunlar da olabilmektedir. İstihdamda ortaya çıkan sorunların temelinde diğer tüm sorunlarda olduğu gibi önyargı ve ayrımcılık yatmaktadır. Önyargının oluşmasını sağlayan faktör ise etnik Roman kimliği ile özdeşleşmiş olan Roman mahallesi imajıdır. Mekânsal damgalanma mahalle ile iltisaklı her alanı Romanların kariyer imkânlarının aleyhine olacak şekilde etkilemektedir. Özellikle iş başvurularında mahalle, söylenilmemesi gereken bir bilgi olarak gizlenmektedir. Roman kimliği ilişkilendirilen mahalleye toplumun genelindeki öğrenilmiş bir stok bilgi kümesi söz konusudur ve bu bilgi, esasında mesleki faaliyetin her aşamasında aktörlere yönelik dışlanma pratiklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla Romanların çalıştıkları işlerde mahallenin etnik Roman kimliği ile damgalanmış olması bir noktada sorun olmaya başlamaktadır. Kimlik-mekân-istihdam üçgeninde Roman bireylerin çalışma yaşamına dair kariyerleri, kimliklerini gizleme ya da açıklama durumuna göre farklı bir yola girmektedir. İşyerinde amir olan bir kişinin Roman olduğunun öğrenilmesi, işyerinde alt-üst hiyerarşisini de o andan itibaren ciddiye alınmadığı “cıvık” bir ilişki biçimine dönüştürmektedir:

“Roman olduğumu söylediğim zaman insanlar daha bir rahat, cıvık olabiliyordu. Mesela bak Romanlığımı söyledikten sonra bu ayrıldığım işyerindeki şeyler biraz daha değişti, insanlar daha şey olmaya başladı. Cıvık olmaya başladı. Ama söylemeden önce kalkıyorlardı, yer veriyorlardı. İşte şey yapıyorlardı, bir hafta sonra işte biraz daha işyerinde (anlaşılamayan) geçti, yavaş yavaş Çınarlı muhabbeti ondan sonra falan filan biraz daha şey oldu daha da bi rahata bağladık yani. Yani amir ast ilişkisini kaybettik” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

İşyerinde karşılaşılan ayrımcılık orta ve üst sınıf Roman bireylerin deneyiminde farklı şekillerde hissedilmektedir. Mesleğinde başarılı olsa dahi, başarının ödüllерinin paylaşılması sürecinde Roman bireyler dışarda bırakılmaktadırlar:

“3-4 müdürlüğü bir vekaleten hepsini yaptım. Belediyede yaptım. Yani yoğun bir tempoda çalıştım. Ama dediğim gibi çalıştığımızın da karşılığını görmedik maalesef böyle. Ha Roman olmak çalışma hayatında senin için bir handicap mıydı? Handikaptı. Yani atamalarım, değerlendirmelerimde, işte fikirlerimin kullanılmasında her zaman gerekirse ben dinlenirdim. İhtiyaç hissedildiğinde ben vardım. Diğerlerinde yoktum” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Mekânsal damgalanmanın yanı sıra bizatihi Roman kimliği üzerine inşa edilmiş pejoratif ve marjinal imaj, çalışma hayatında Romanların önüne engel olarak

çıkarmakta ve onları dezavantajlı bir statüye indirgemektedir. Sonuçta istenmeyen işlere yönlendirilmektedirler; *“Bizim insanlarımız çöp arabalarının arkasında çöp mü topluyacak devamlı? Mesela çöp toplamak için mi? Hep geri hizmetlerde mi olması gerekiyor?”* (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum). Romanların alt işlere yönlendirilmesi sadece işçi düzeyinde de kalmamaktadır. Kariyerinde üç dönem milletvekili danışmanlığı yapmış olan biri dahi bu önyargıya maruz kalabilmektedir; *“Ya bu adam Ankara’da üç dönem milletvekili danışmanlığı yapmış, doğru mu abicim? Yok temizlik şantiyede şuraya buraya gönderecekler falan. Ben (anlaşılamayan) işte o gün kızdım girdim kapıyı ilk defa bi terbiyesizlik yaptım haddimi aştım”* (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset).

Romanların istihdam sürecinde karşılaştığı yaygın olumsuz damgalardan biri de “tembellik” ile ilgilidir. Aile zanaatı da sepetçilik olan bir katılımcı, sepetçiliğin ne kadar zor bir şekilde yapıldığını ve bu tür bir işi yapanların (Romanların) tembel olmasının da mümkün olmayacağını vurgulayarak etnik kimlik temelli bu algıya itiraz etmektedir; *“Tembellik, çalışkanlık ırksal bir şey olabilir mi Allah aşkına? Irklara bunu nasıl dayandırıcaksın yani”* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Tembellik konusunda kurumsal düzeyde özellikle belediyelerde algıya dayalı damgalanma birçok Roman vatandaşın istihdamın dışında kalmasına neden olmaktadır; *“Bünyenizde kaç kişi çalışıyor? 450 kişi. Şimdi bunun kaç Roman. Hiçbiri Roman değil! Neden çünkü sizinkiler çalışmıyor dedi. Dedim öyle şey olur mu, siz nasıl hangi önyargı ile hangi şey ile bunu söylüyorsun”* (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman aktörlerin deneyiminde etnik Roman kimliği ve onunla ilişkilendirilen mahallenin damgalanmış karakteri, Roman bireylerin istihdama dâhil olma süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Damgalanmış kimliğin ardında yer alan yerleşik inançlar, özellikle çalışma hayatında, işçi ve işveren düzeyindeki zorlukların aşılmasını gerektiren uzun soluklu bir mücadele sürecini işaret etmektedir.

4.2.4.4. Kariyerdeki Avantajlar: Düzenli Gelir ve Beceriler

İstihdamda süreklilik- Sürekli istihdama tabi olan, sabit gelirli, düzenli kazanç getiren işlerde çalışan Romanların toplumsal olarak yaşam şanslarını ve tarzlarını güçlendirme potansiyelleri yüksektir. Yaşam şansı ve yaşam tarzı

arasındaki döngüsel ilişki bir ilişki bulunmaktadır. Burada merak edilen nokta orta ve üst sınıf yaşam tarzına ulaşmada düzenli gelirin etkisi ile ilgilidir. Düzenli gelir sağlayan iş sahibi olma Romanlar arasında sınıfsallaşmanın önemli bir göstergesidir. Hane içindeki bir kişinin dahi bu tür yaşam tarzına sahip olması, tüm aileyi dönüştürebilmektedir.

Romanların çalışma hayatından dışlanması aslında Roman meselelerini de kısır-döngüye sıkıştırmak anlamına gelmektedir. Günümüzde mesleği ve düzenli bir işi olan Roman bireylerin yaşam standartları ve tarzları net bir şekilde değişime uğramaktadır; *“Oradaki insanlar yavaş yavaş belediyede temizlik işlerine girmeye başladılar, park bahçelere girmeye başladılar. Onların eski yaşantısına baktığımız zaman, şimdiki yaşantısına baktığımız zaman biraz daha kalite farkı artmaya başlamış”* (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset). İŞKUR destekli istihdam programları (Cıstır, 2014) bile insanların fiziksel görünümüne önem vermesini sağlamaktadır; *“Sabah kalktığımda yani ütülü gömleğini giymeye başladı, tıraş olmuyorlardı genelde, çünkü tıraş olsa ne olmasa ne kendi ev hayatında mahalle hayatında. Şimdi herkes de tıraş olmaya başladı, saçına başına dikkat etmeye başladı”* (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret). Önyargı ve ayrımcılık temelli yaklaşımların dönüşümünde organize sanayi bölgelerinin de olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Bu tür fazla çalışanın olduğu endüstriyel çalışma ortamlarında kimlikler, sosyalleşme ilişkilerinde arka planda kalmakta ve birbirinden etkilenme ve uyum ön plana çıkmaktadır; *“Sen o ortama giriyosun tamam mı arkadaş çevresi kuruyosun. Ee evine davet ediyosun, sen gidiyosun ister istemez kendine bi çekidüzen verip, oraya entegre oluyosun. Onlardan gördüklerin.... Oturup kalkmalar değişiyö, bakıyo ki çocukları okuyor, onlar onları örnek alıyor bu şekilde”* (Katılımcı 25, yaş 38, kamu). Hane içinde kadınların iş hayatına atılması çocukların daha konforlu bir ekonomik yapı içerisinde yetişmesinin önemli değişkenlerinden biri olmaktadır; *“Annem ev kadınıydı. Ee çok yoksul büyüdük biz. Ancak annem de işte 1975’lerde ev temizliğine başladı annem. Ev temizliğine başlaması ile biraz daha rahat yaşamaya başladık”* (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Düzenli gelir elde eden ailelerde topluluğun geri kalanına kıyasla eğitime bakış da oldukça farklılaşmaktadır:

“Hem düzenli maaş giriyordu bi de biz babaanne ile dede ile aynı yerde oturuyorduk köyde yani uzun bi zaman aynı yerde oturduk. İlkokul beşinci sınıfa kadar biz dedenin yanındaydık hep aynı bahçedeydik. Çünkü dede inanılmaz okuma meraklısı. Beş çocuğunu okutmuş, adam seni okutmaz mı torun olarak. Hani ben liseye geldiğimde dedem beni özel dersanelere yazdırdı. Yani illa okuycan. Babaannem derdi ki bu kız hemşire olacak” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Ticaret- Düzenli işlerin yanında orta ve üst sınıf Romanların hayatında ticaret, aktörlerin becerilerini gösterebildikleri yaygın bir çalışma alanıdır. Romanlar hakkında nadir olumlu imajlardan biri de ticaret ile ilgilidir. Öyle ki özellikle belli sektörlerin ekonomik güç olarak Romanlar tarafından domine edildiği görülmektedir. Burada bölgesel anlamda meslek ve etnik kimlik arasında kurulan ilişki de dikkat çekicidir; *“Bu çalışanların tamamı kendi işletmesi kendi işi yani önemli bir kısmı mesela balıkçılık sektörü komple bizim Romanlarındı ve hepsinin ekonomisi çok iyi yani on tane balıkçı varsa dokuz tanesi bizim yani”* (Katılımcı 15, yaş 53, ticaret). Ticaretin Romanlar açısından önemi, aslında toplumun geneliyle yani Roman olmayanlar ile entegre olmaya aracılık etmesidir. Ticaret yapan, maddi durumu iyi Romanlar ile yapmayanların toplumsal alanda karışılacakları olası dışlanma ve ayrışma prosedürleri bu uyum sürecinde aynı olmamaktadır; *“Maddi durumu iyi olan Romanlar ticaretle uğraşıyor. Ticaret ile uğraştığı sürece toplumla kaynaşıyor. Onlarla entegre olabiliyor, ticaret yapılabilir, dostluklar kurulabilir. Ama maddi durumları iyi olmayan aileler maalesef onlar biraz daha zayıf kalıyorlar”* (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset ve ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kariyer süreçlerinde başarılı olmaları onları kendi topluluklarında farklılaştırmaktadır. Bu farklılaştırmanın arka planında yoğun çalışma temposu ve mücadele ön plana çıkmaktadır; *“Yani hakkaten ne kadar mücadele gerektiriyorsa onu yapıyoruz. Ben her sabah çok erken kalkıyorum. Gece geç saatlere kadar... Her sabah 6 da 7 de kalkıyorum, gece geç saatlere kadar işimle gücümle yapmam gereken işlerle hepsinle uğraşıyorum”* (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Ayrıca ticaret ile uğraşan aktörlerin piyasayı okuma becerileri işletme sektörüne girmek isteyenlere adeta tavsiye niteliğindedir:

“Ticarette var ya ben şunu gördüm. Bir malı mesela çok buluyorsan hammaddeyi zor satıyorsan bu iş yapılır bak gene. Tamam mı çünkü hammadde sıkıntın yok. Zor satabilirsin ama iş gider. Öyle böyle gider. Bir hammaddeyi çok zor buluyorsan çok kolay satabiliyorsan bu da yapılır, bu da yapılabilir. Zor buluyorsundur. Ama bir malı

çok zor bulup çok zor satıyorsan o işi yapamazsın. Bir malı da çok bulup çok satıyorsan zengin oldun demektir. Ticarete temel yasa. Benim hayattan çıkardığım, ticaretten çıkardığım bu. Ya iş yapacağı güzel bir tavsiye değil mi” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler her ne kadar mesleklerinde ve çalışma yaşamlarında başarılı olsalar da kariyerlerinin kamusal karakterinden dolayı etnik Roman kimliği bagajı onların piyasadaki konumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu etki de esasen “nasıl olur da bir Roman bunu yapabilir” algısının üretmiş olduğu beklenti rolleri ile ilişkilidir.

4.2.4.5. Mesleğin Kamusal İmajı ve Beklenti Rollerini Eleştirisi

Gündelik yaşamda insanın maaşı, inancı ya da evinin fiyatı özel olarak kabul edilebilir, ancak mesleği sosyal hayatının “kamusal” bir parçasıdır (Barber, 1957: 171). Mesleğin önemi, toplumsal ilişki sisteminde doldurduğu konum yani sosyal statü ile yakından ilişkilidir. Kişinin mesleği ve işleri yaşam tarzının anlaşılmasına dair çok boyutlu bir bağlam sunmaktadır.

Roman mesleklerinde yaşanan dönüşüm ile Romanların yaptıkları işler de dönüşmeye başlamış ve genellikle kimsenin yapmayacağı ya da yapmak istemeyeceği, işgücü piyasasında arzu edilmeyen (Heath ve Ridge, 1983: 173) marjinal, kayıt-dışı ve geçici işler (Fırat ve Açıkalın, 2020: 233; Fırat, 2022) Romanların normal haline gelmiştir. Toplumsal algıda Romanlara reva görülen ve onlardan icra etmesi beklenen mesleklerin yaklaşık olarak sınırları çizilmiştir; atık toplama, mevsimlik işler, geçici marjinal işler, dilencilik, pazarcılık, falcılık, sepetçilik, bohçacılık, elekçilik, temizlik ve bunlar arasında daha prestijli olduğu düşünülen müzisyenlik. Romanlardan yapmaları beklenen işlere dair bu gibi toplumsal beklenti rolleri, topluluk içinde zamanla kendini gerçekleştiren kehanete dönüşmekte ve Willis’in (2020: 14) alt sınıf işçi sınıfının yetersizlik algısıyla en kötü işleri sorgulamadan kabul etmesinde benzer bir tutumun benimsenmesine yol açmaktadır.

Algının kendisinin gerçeklik ile ilişkisi olmamasına rağmen, bu durum bir taraftan topluluk içinde kendine inancı zayıflamakta iken diğer taraftan topluluk dışında ise bu beklenti rolleri yeniden üretilmekte ve normalleştirilmektedir. Bu normalleştirme ise onları etnik kimlikleri ile belirli bir kategoriye sıkıştırmakta ve

bunun dışındaki yapacakları işler ve meslekler anormal olarak görülmektedir. Doğal olarak sosyal hareketlilik fırsatlarına bir bariyer çekilmektedir: *“Damgalanmış gruplar kendileri ile ilgili kalıp yargılara uygun davrandığında ayrımcılık gibi sorunlar toplumsal sorunlar haline gelmez. Örneğin bir Roman çiçek satıyorsa sorun yoktur ancak iş adamı olunca kalıpyargıların ona biçtiği bir role sahip olduğunda sorun çıkmaktadır”* (Taylan ve Barış, 2015: 10).

Sahip olunan meslek, bireyin gelir düzeyi, sosyal statüsü ve yaşam tarzını doğrudan etkileyerek, düşük veya yüksek gelir ve statü göstergesi olmaktadır. Her mesleğin kendine özgü bir yaşam tarzı pratiği bulunmaktadır. Bireyin ve ailesinin gelir türü ve miktarı, sosyal hareketliliğini kolaylaştıran veya zorlaştıran bir yaşam şansıdır. Düzenli gelire sahip olan bireylerin istihdamda kalarak istikrarlı bir sosyal hareketlilik süreci deneyimlemeleri mümkün olsa da, geçici veya kayıt-dışı işlerde kazanılan gelir sabit bir sermaye birikimine katkıda bulunmadığı için sosyal hareketlilik sürecini olumsuz etkilemektedir.

Orta ve üst sınıf Romanların iş ve mesleklere yaklaşımı Roman topluluğundan belirli durumlar ölçeğinde farklılaşmaktadır. Özellikle yaşam şansı imkânları ile aileden miras aldıkları işlerin kapasitelerini genişletme, kurumsallaştırma ve piyasadaki statülerini güçlendirme girişimleri ekonomik sermayesi güçlü aktörler olarak konumlanmalarını sağlamaktadır. Ayrıca meslek dışında kendini geliştiren orta ve üst sınıf Roman aktörler işgücü piyasası dışında kişisel hobilerden hareketle farklı sosyal beceriler de elde etmektedirler. Orta ve üst sınıf Romanların deneyimi, Romanlar içerisinde artık homojen bir resim olmadığını ve mevcut resmin de artık dağılmış durumda olduğunu göstermektedir (Heath ve McMahon, 2005: 394). Romanlar da artık günümüzde Roman olmayan yani *Gaconun* mesleklerini de yapmaya başlamışlardır. Bu da sosyal hareketliliğinin aslında yaygınlaşmaya başladığının bir göstergesidir. Sonuç olarak etnik Roman kimliğini gizlemeyen orta ve üst sınıf Roman aktörlerin toplumun genelinin beklentilerinin dışına çıkan mesleklere sahip olmaları (avukat, psikolog, müfettiş, milletvekili vb.) bir taraftan topluluğu motive etmekte iken diğer taraftan toplumun genelinde Roman imajının yıkılmasını sağlamaktadır. Bu haliyle rol model olarak topluluk içinde saygın bir şekilde konumlandırılmaktadırlar.

4.2.5. Sosyo-Ekonomik Durum: Gelir-Gider Farklılaşması

Bireyin ve ailesinin gelir türü ve miktarı, sosyoekonomik statüde yukarı veya aşağı hareketlilik imkânlarını belirleyen önemli bir yaşam şansıdır. Düzenli bir gelire sahip olma, uzun vadeli istihdam ve istikrarlı bir sosyoekonomik ilerleme imkânı sunarken, geçici ve kayıt dışı işlerde çalışma bu imkânı sınırlandırmaktadır. Ekonomik eşitsizlikler de sosyal hareketliliği etkileyen bir diğer faktördür. Gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda, düşük sosyoekonomik statüye sahip bireyler için yukarı doğru hareketlilik daha da zorlaşmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanlara dair örneklerin belirlenmesi sürecinde temel kriter olarak gelir düzeyi alınmamıştır. Ancak diğer tüm yaşam şanslarını belirleyebilmesinden dolayı ekonomik gelir sosyal hareketliliğin anlaşılmasında etkisi güçlü olan faktörlerden biridir. Aynı zamanda bu aktörlerin kariyerlerinin oluşum koşullarında, ailelerinin sahip olduğu sabit/düzenli ve yüksek gelirin aktörlerin sosyal hareketliliğine yaşam şansı anlamında avantajlar sağladığı da bir gerçektir. Elli yıl öncesinin sosyo-ekonomik koşullarında düzenli/sabit gelirin bir ailede olması, ailedeki bireylerin dikey sosyal hareketlilik imkânlarını işaret etmektedir. Bu kapsamda orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyo-ekonomik durumları, sadece onların yaşam şansı koşullarını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda mümkün yaşam tarzlarının da sınırlarını belirlemektedir. Bu noktada sosyal hareketlilik sürecinde gelir düzeyi, ailenin sosyo-ekonomik durumu, temel harcama giderleri, sosyal güvence yaklaşımı ve konut sahipliği topluluktan farklılaşma süreçlerinin anlaşılmasında kritik hususlardır.

4.2.5.1. Gelir ve Gider Durumu: Ekonomik Sermayenin Önemi

Romanlar ile yapılan saha çalışmalarında gelire yönelik ekonomik verilerin alınması kolay olmamaktadır. Katılımcıların muğlak yanıtları araştırmacıyı yanıltıcı cevaplara yönlendirebilmektedir. Bu zorluk ve saha çalışmasının yapıldığı süreçteki ekonomik koşullar dikkate alınarak, görüşme sırasındaki bazı veriler ve katılımcılar ile geçirilen vakitte yapılan gözlemlerden hareket edilerek her bir katılımcıya bir gelir düzeyi atanmıştır. Ailelerin gelir düzeylerinin sınıflandırması sırasında ise ailenin dönemsel yaşam koşulların bağlamının sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi

adına “düzenli” gelir opsiyonu da eklenmiştir. Orta ve üst sınıf Romanlar bu çalışmada meslekten ziyade kendi güçlü oldukları faaliyet alanları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmışlardır. Ticaret, siyaset, müzik ve hukuk alanlarındaki aktörler yüksek gelire sahipken; eğitim, kamu ve sivil toplumdaki aktörler ise orta gelir düzeyine sahiptirler.

Ailenin Gelir Düzeyi					
	Düşük	Düzenli	Orta	Yüksek	Genel Toplam
Düşük		3	1		4
Orta	1	7	8	1	17
Yüksek	3	1	1	7	12
Genel Toplam	4	11	10	8	33

Şekil 4.21: Katılımcıların ve Ailelerinin Gelir Düzeyleri

Orta ve üst sınıf Romanların ailesi ve kendi arasındaki gelir düzeylerinin değişimi de biyografilerindeki sosyo-ekonomik dönüşümü anlamak için önemli veriler sunmaktadır. Şekil 4.21’de görüldüğü üzere ailesinin gelir düzeyi düşük olmasına rağmen kendisi ekonomik anlamda dikey sosyal hareketlilik sağlayan 3 kişi dikkat çekmektedir. Ekonomik durumun zayıf olması yetişme koşullarını da oldukça zorlaştırmaktadır; “*Annem vefat edince babam onun emekli maaşını almaya başladı. Yani hayatı boyunca hamallıkla bizi büyüttüler. Evlerine bir lokma, direm bizim haram girmiş değildir yani. Hamallıkla bizi büyüttüler babamlar*” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset). Ailenin maddi ekonomik koşullarının düşük olması çocukların da hane ekonomisine katkı sunmasına ve eğitime erişimlerinin aksamasına yol açmaktadır; “*Ya şimdi okuldan daha çıkmadan önce 10 yaşımızda biz başladık işe, sepet örmeye başladım yani. Okuldan çıktık zaten, hatta rahmetli babam oğlum okuyacaksan okutayım seni dedi. Okutacak ama imkân yok*” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret). Ailenin gelir düzeyinin düşük olması onların tanınırlığını da etkilemektedir; “*Bu toplumda tanınmış olabilmek için bir kere zengin olmak gerekiyor. Zenginsen tanınırsın ama fakir gariban bir insansan pek tanınmazsın yani biz de böyle zengin bir insan değildik gariban bir sülaleydi bizimkisi*” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk). Ekonomik kaynakların elde bulundurulmasını ifade eden ekonomik sermaye, gelir ve mülkiyet

sahipliği ile ilgilidir. Ailenin ekonomik gelir düzeyinin düşüklüğüne rağmen verilen yaşamsal mücadele katılımcıların ekonomik sermayelerini güçlendirmelerini sağlamıştır; *“Ben 7 tane daire aldım, nereden aldım, işimden aldım. Müdür olsaydım, öğretmen olsaydım alamazdım. 5 tane arabam var. Telefon alamazdım 10 bin lira. 2 maaş 3 maaş veremem ben, bunu almam mümkün değil”* (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Sosyal hareketlilikte kilit rol oynayan unsur, haneye istikrarlı bir gelir akışı sağlanmasıdır. Düzenli gelir sadece maddi bir kazançtan öte, hayatın öngörülemezliğini azaltmak ve riskleri en aza indirmek anlamına da gelmektedir (Akkan vd., 2011: 99). Dolayısıyla düzenli bir gelirin sağlanması, yaşam şansının güçlendirmesinde ve yaşam tarzlarının da dönüşmesinde temel faktör olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar arasında ailesi düzenli gelire sahip olan aktörlerin birçoğu orta gelir düzeyine yükselebilmiştir. Örneğin babanın veya aileden birinin memur olması çocukların da onlardan etkilenmesini ve yönlendirilmelerini sağlamaktadır; *“Şimdi baba memur olunca yani o hayatı görünce, biz hep memur olsun istedi bize de. Amcamlar da öyle, hep çocuklarını memur olsun istedi. Yani bizde okumayan en kötü lise mezunudur bizdekilerin”* (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Orta ve üst sınıf Romanlar arasında ailesi orta ve yüksek gelir seviyesine sahip aktörlerin de benzer gelir seviyelerinde kalması da ilginçtir. Sosyo-ekonomik durumun stabil olması aslında yerleşik bir yaşam tarzının da kuşaklar arası oluşmaya başladığını göstermektedir. Çünkü bu düzeyde süreklilik sağlayan katılımcıların çocukları da benzer konumlarda gelir sahibi olmaktadır. Yüksek gelire sahip aileler ticaret ile uğraşmışlardır. Aynı şekilde bu ekonomik sermayelerini çocuklarına yani katılımcılara aktarmış görünmektedirler. Ailenin ekonomik olarak güçlü olması aynı zamanda topluluk içindeki sosyal statü ve gücünü de artırmıştır:

“Dedemi görmedim ama yorum anlamında dedem herkesle muhatap. Mesela o zaman düşün kaç seneler öncesi Kurtuluş Savaşı döneminde köyün kahvesi dedemde, köyün bakkalı dedemde yani ekonomik olarak da çok akıllı bi adam. Demek ki tutmuş her yeri. Yani şimdi köyün şeyi, bakkalı ve kahvesi oranın ağası gibi düşün nerdeyse” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

	Okul yok	İlkokul	Ortaokul	Lise	Lisans	Yüksek Lisans	Genel Toplam
Düşük		1		2	1		4
Orta	1	2	3	1	6	4	17
Yüksek		4	2	4	2		12
Genel Toplam	1	7	5	7	9	4	33

Şekil 4.22: Eğitim Durumuna Göre Gelir Düzeyleri

Kişinin ailesinin ve kendisinin sosyo-ekonomik gelir düzeyi aslında eğitime erişim imkânlarını ve verilen önemi de göstermektedir. Katılımcılar arasında her eğitim düzeyinde orta ve yüksek gelir düzeyine sahip aktörleri görmek mümkündür (Bkz. Şekil 4.22). Bu da eğitime bu gelir gruplarında önem verildiğini işaret etmektedir. Ayrıca katılımcılar arasında özellikle yüksek lisans diplomasına sahip olanların orta gelir düzeyinde yer alması da dikkat çekicidir. Yüksek gelir düzeyine sahip aktörlerin de görece eğitimde bir süreklilik sağladıklarını belirtmek mümkündür. Çünkü esasında bu kişilere eğitimin önemine dair olanaklar da sunulmuştur:

“Yani öyle. 12 yaşında bizi beni şeye verdi dil, yabancı dil kursuna. Tabi. 80’de işte 78-79’larda dil kursuna verdi. Ortaokul bir de ikide İngilizcem çok iyiydi benim. Okutan dershaneleri vardı. Osmanbey’de Okutan dershanelerinde orda bi şey okudum, bir dönem okudum. Kardeşimi gönderdi. Babam okul konusunda eğitime çok hastaydı. Canını vercek desem yeri var. Okuyanı o kadar sever” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman aktörlerinin ekonomik sermayeleri, aslında ailelerinin sosyo-ekonomik gelir düzeyinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmemektedir. Bu konuda farklı düzeylerde süreklilikler olduğu görülmektedir. Ailenin gerek maddi ekonomik durumu gerekse entelektüel yaklaşımı katılımcıların yaşam şanslarını farklılaştırmakla kalmamış, onların yaşam tarzlarını da şekillendirmiştir. Bu noktada özellikle kendi sosyal çevrelerinde gelirlerinin ötesinde giderleri konusunda da farklılaşmaktadırlar.

Giderler- Yaşam tarzı, tabakaların kimliğini belirleyen önemli unsurlardan biridir. Tercihler, alışveriş alışkanlıkları ve tüketilen ürünler, gelir seviyesinden ziyade kültürel, sosyal ve psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörler de gelirlerinin yanı sıra ziyade yaptıkları harcamalar ve tüketim biçimleri ile içinde bulundukları Roman topluluğundan görece ayrılmaktadırlar.

Çünkü zorunlu ev ve işyeri giderleri dışında sosyal faaliyetlere ve topluluk sorunları ile ilgili toplantılara yönelik yapılan harcamalar, orta ve üst sınıf Roman aktörlerin gündelik rutin giderlerini oluşturmaktadır.

Fedakarlık- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sivil toplum ve siyaset alanında topluluk içinde öncü aktörler olmalarından dolayı yaptıkları faaliyetler hem maddi açıdan ekonomik bir sermaye gerektirmekte hem de bu faaliyetleri organize etmek ya da faaliyette yer almak için zaman ayırmaları gerekmektedir; “*Ya benim mesela şeyimi vaktimi çalıyor mesela dernek. Ee şimdi bir şeyleri yapmak için de bedel ödemek lazım derler ya biz de bu anlamda bedel ödüyoruz yani vaktimden. Fedakârlık ediyom işte. Bi yere gitceksek para harcıyoruz*” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Özellikle Romanlar ile ilgili gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği toplantıların periyodik sıklığı orta ve üst sınıf aktörlerin ekonomik durumlarını zorlayabilmektedir; “*Toplantıya çağırıyorlar. Biz diyor senin yol paranı alcaz diyor. Otel falan alcaz diyor. Biz gidiyoruz zaten tamam alıyorlar ama biz orada nerede baksan 300-400 lira para harcıyoruz. Şimdi her toplantıya git gel bizim cebimizden 500-600 lira para gidiyor*” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Katılımcılar yerel yönetimler ile ortak yaptıkları çalışmalarda dahi özellikle çocuklar söz konusu olduğunda genellikle kendileri çocukların ihtiyaçlarını karşılamaktadır; “*Çocuklara bazen gezi yapıyoruz, belediye de karşılarsa cebimizden de para harcıyoruz. Ne yapıyoruz adam otobüsü veriyor ama çocuklara su alıyoruz, çocuklara ne bilim bir yere gidiyoruz dondurma alıyoruz*” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Sivil toplumda aktif olarak topluluk ile ilgili faaliyet düzenleyen aktörlerin diğer derneklerin faaliyetlerine katılarak da giderlerini artmaktadır:

“Yani çok büyük bir sorumluluk çünkü şeyde var hani dernek başkanı olarak ne kadar yerelde de sosyal olursanız o kadar da şeyiniz gidiyor. Mesela işte diğer derneklerin davetlerine katılıyorsunuz şey siz onları davet ediyorsunuz falan hani sürekli bi ekonomik gideriniz var. Diyelim hayvan severler derneği hayvanlar yararına çay düzenliyor eşinizle beraber gitmek zorundasın işte iki yüzer lira bilet alıyorsunuz adamdan çayına gitmek için” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

STK organizasyon giderleri orta ve üst sınıf Roman aktörlerin bir bakıma zorunlu harcamaları gibidir. Bazı katılımcılar emekli maaşlarını dahi faaliyetlerde harcamaktadırlar. Romanlar ile ilgili yapılan faaliyetler, bu alanda aktif liderler için ciddi ekonomik bir gider anlamına gelmektedir; “*Ya istediğimiz zaman parayı*

buluyoruz yani. (gülüşmeler) Mücadele ettik mi, yeter ki Romanlarlan ilgilenmeyeyim parayı buluyorum kendi mesleğimde çalıştım mı. Ama Romanlarlan ilgilendim mi paralar gidiyor” (Katılımcı 11, yaş 66, ticaret).

Sivil toplum faaliyeti dışındaki tüketim biçimleri konusunda özellikle yüksek gelire sahip aktörlerce para belirli durumlarda günü birlik harcanması gereken bir nesneye dönüşmektedir; *“Benim yani ben hiç parayı sevmiyorum benim bi felsefem vardı para cebe yakışır, bankaya kasaya yakışmaz benim öyle felsefem var hiç hiç ben bugün bulurum bugün yerim. Nasıl olsa Allah benim rızkımı vermiş.”* (Katılımcı 21, yaş 48, müzik). Para harcama konusunda cömert olan katılımcının yanı sıra keyif ve kar arasında daha dengeli bir tutum benimseyenler de bulunmaktadır:

“Ya dengeli olmak aslına bakarsan. Çalışmalarında da vakit ayırmaya hep önem veriyorum. Harcamaları da dengeli yapmaya çalışıyorum. Yeri geldiği zaman 1 lirayı düşünüyorum yeri geldiği zaman 1000 lirayı da önemsemiyorum yani. Ailemle oldum mu kendimle oldum mu önemsemiyorum ama ticarete her şeyi düşünüyorum. Ya mesela ne yapıyorum burada ben yarım ekmek söyleyeceğime hazır piliç alıyorum, sonuçta benim 15 lira 20 lira kârım oluyor ama işte önemsiyorum onu. Mesela indirim yaparken çok önemsiyorum 1 liralari 2 liralari. Yani almaya çalışıyorum. Çünkü o kârım ama. O benim motorum, dinamom kârım” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin diğer tüm bireyler gibi doğal olarak kira, işyeri, eğitim, sağlık gibi farklı harcamaları olmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulan özellikle Romanlar ile ilgili gerçekleştirilen faaliyetler ile ilgili yapılan gönüllü harcamalardır. Bu konudaki gider kalemleri onların toplumsal konumlarını da güçlendiren tüketim biçimleridir.

4.2.5.2.Sosyal Güvence: Paradan Daha Kıymetli

Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda yaptıkları işler konusunda genellikle kayıt-dışı, güvencesiz işlerde çalışma vurgusu yer almaktadır (Akkan vd., 2011: 25). Ancak orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde aktörlerin sosyo-ekonomik konumlarından dolayı tam tersi bir durum söz konusudur. Katılımcıların tümü sosyal güvence sahibidir. Hatta sosyal güvenceye verilen önem aile büyüklerinin de önemseydiği kuşaklar arası olmazsa olma bir sosyal olgudur:

“Dedem yevmiye kazanıyordu ama aldığı aylıklarla işte biraz birikimleri falan filan dört çocuğunun da sigortalarını ödediler. Dördünü de emekli yaptılar ölmeden. ..Ya bi ev bırakcağına böyle bir şey yap yani. Allah korusun bir hastalık gelse başına evi satsan yetmez ama bi sigorta, sağlık sektöründe şey yapman seni kurtarır, aylığın da bitmez yani” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Ailede anne ve baba da çocuklarını erken yaşta sigorta primlerini yatırıarak onlar için nasıl bir gelecek bırakmak istediklerini göstermişlerdir; *“Annem akıllı kadındı dedik ki Yaşar babama Allah rahmet eylesin babam çocuğun üstüne yapalım kahveyi sigortalı seni ordan gösterelim hem çocuğun sigortası yürüsün hem beni Bağ-Kurlu yaptılar 17 sene benim bi fiil Bağ-Kurum ödendi”* (Katılımcı 21, yaş 48, müzik).

Bireysel anlamda normal sigortalı olmaktan ziyade özellikle emeklilikte rahatlık etmek için katılımcıların bazıları çift sigorta ödemesi dahi yapmaktadır; *“Benim 2 tane emekliliğim var. Hem bireysel emeklilik dediğimizi ödüyoruz hem kendi BAĞ-KUR’umu ödüyorum. Hem hanımın bireyselini ödüyorum, hem onun BAĞ-KUR’unu ödüyorum. Bazı çocuklara söylüyoruz, diyoruz ki biz sizden hiçbir şey istemiyoruz”* (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret). Katılımcılar arasında her ne kadar önem verseler de sigorta hırsızlığının mağduru olan katılımcılar dahi bulunmaktadır; *“Romanlara işte hırsız diyolar ya bi kötü bi şey olduğu zaman Romanlara atıyolar ya. Halbuki onlar da kravatlı hırsız! Kravatlı hırsızlardan korkacaksın ya. Annemin sigorta primlerini, yıllarını çaldılar”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Orta ve üst sınıf Romanlar arasında sosyal güvenceye sadece bireylerin kendileri değil aileleri tarafından da önem vermesi, bu konudaki yaklaşımın sürekliliğini göstermektedir. Romanlara ilişkin her ne kadar “kayıt-dışı”, “güvencesiz” işlerde çalışma imajı hâkimse de aslında orta ve üst sınıf Romanlar sosyal güvence konusundaki ısrarcı tutumları ile kendi bulundukları Roman topluluğundan farklılaşmaktadırlar.

4.2.5.3. Konut Sahipliği: Sosyo-Kültürel Bir Gösterge

Konut günümüzde de halen bir toplumsal sınıf simgesi olabilmektedir. Konutun yapısı, büyüklüğü, şekli, yeri, dekorasyonu tabakalar arasında farklılık göstermektedir. Bazı araştırmalara göre üst tabakalar gösterişli, büyük ve bağımsız evlerde, alt tabakadan aileler ise küçük, eski, gecekondü tipi evlerde yaşamaktadırlar (Kemerlioğlu, 1996: 117). Ev tipi aslında oturuhan mahalle ve bölge ile de yakından ilişkilidir. Orta ve üst sınıf Romanlar arasında 14 kişi mahalle dışında, 19 kişi ise

mahallede oturmayı tercih etmiştir (Bkz. Şekil 4.23). Düşük gelire sahip aktörler mahallede kalmayı tercih ederken, orta ve yüksek gelir düzeyine sahip katılımcılar her iki alana da dağılmış görünmektedirler. Mahallede oturma tercihinin yönelik her ne kadar literatürde başarılı olanların “mahalleyi” terk ettiği kanaati yaygınsa da orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde farklı bir durum söz konusudur.

<i>Ev Sahipliği</i>	Düşük	Orta	Yüksek	Genel Toplam
Mahalle-dışı		9	5	14
Kendisine ait		6	5	11
Kira		3		3
Mahalle-içi	4	8	7	19
Kendisine ait	4	6	7	17
Kira		2		2
Genel Toplam	4	17	12	33

Şekil 4.23: Gelir Düzeyine Göre Oturma Bölgesi Tercihi ve Konut Sahipliği

Katılımcılar arasında 5’i kiralık bir evde oturmaktayken 28’i kendi evinde ya da ailesinin sahip olduğu evde oturmaktadır. Mahalle dışında ev sahibi olanlar orta ve yüksek gelir düzeyine sahip aktörlerdir. Mahalle içinde ise her gelir grubunda ev sahipliği söz konusudur. Gelir düzeyi düşük olan aktörlerin ev sahibi olmasında düzenli gelire sahip bir aile geçmişine sahip olmaları etkili olmuştur: “*Ya ben şöyle kira vermiyorum. Yani kendi aile apartmanımız zaten. Ee onun zaten kendi geliri de var. Çalışırken de biriktirmiş. Ee ben de destek oluyorum arada. Ben şimdi kendi gelirimi karşılıyorum işte Allah’a şükür olsun*” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Katılımcıların 11’i müstakil bir evde, 22’si ise apartman dairesinde yaşamaktadır. Bu da aslında orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kendi topluluklarından yaşam tarzı düzeyinde farklılaşmaya başladıklarının göstergesidir. Kirada oturan katılımcılardan 4’ü apartman dairesinde 1’i ise müstakil bir evde oturmaktadır. Mahalle dışında kirada oturan sayısı ise 3’tür. Dolayısıyla mahallede ev sahipliği yaygındır. Ev sahibi olan katılımcılardan 18’i apartman dairesinde 10’u ise müstakil bir evde oturmaktadır. Apartman dairesinde oturanların 10’u mahalle dışını; 8’i ise mahalle içini tercih ederken, müstakil bir evde oturanların 1’i mahalle dışını, kalan 9’u mahalle içini tercih etmiştir.

Konut tipinin apartman dairesi olması aslında yaşam tarzındaki dönüşümün ve farklılaşmanın da göstergesidir. Orta ve üst sınıf Romanların bazıları erken yıllarda ve mahalle dışında apartman dairesi sahibi olarak aslında topluluk içinde sosyo-ekonomik olarak farklılaşmışlardır:

“79-78 yılında daireyi alıyoruz. 79 yılında ilk defa burada Romanlar arasında şöyle bir şey söylendi. “Ooo, onlar daire aldılar, daireye gittiler, apartmanda oturuyorlar”. Yani çok özel bir şeydi o zaman. Yani işte bizim yaşam tarzımız bu sefer ne oluyor. O toplumun ayak uydurma şeyine gidiyoruz. Yani oradaki çocuklar gibi yaşamaya başlıyoruz. Oradakiler gibi konuşmaya başlıyoruz” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Romanlar arasında mahalleler ve meslekler düzeyinde grup-içi ayrışmalar yaygındır. Bu ayrışma aslında göçebelik ve yerleşiklik arasındaki geriliminden yani yaşam tarzı farklılığından kaynaklanmaktadır. Kentlerde yaşayan ve yerleşik olan Romanlar, göçebe yaşam tarzını benimsemiş grupları kendileri gibi olmayan “Çingeneler” olarak grup içinde damgalamaktadırlar. Dolayısıyla bu bağlamda Romanlar arasında ev sahibi olmak, hele de apartman dairesi sahibi olmak salt ekonomik bir gösterge olmaktan çıkıp topluluk içinde sosyo-kültürel bir güç/prestij göstergesine görmektedir (Diler, 2008:130).

Apartman dairesinde genellikle tüm aile bireyleri farklı katlarda yaşamaktadır. Aslında farklı dairelerde olsalar da geniş aile formları devam ettirilmektedir; “Ablamlar mesela aynı apartmanda. Yemekleri şey yaparız yani ortak yaparız. Ablamlar da yukarıda yapar ama hani mesela sofralar hep beraber yemeye çalışırız” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Ancak her ne kadar aynı binada yaşanılsa da sonuçta ayrı evlerde olmanın aile içi ilişkileri uzaklaştırdığı da düşünülmektedir; “Ya korusan ne oluyo yani çocuk alt katta sen üst katta, çok şey değil ki, yine ayrı. Yani kapıyı kapatıyorsun ayrı ama orda ben mesela anneannemin evinde iki oda vardı, öbür taraflarda da odalar vardı iki odayı kullanıyorlardı” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman bireylerin ailelerinde sigorta ve emekliliğe verilen önem, erken yaşlardan itibaren kendilerine aktarılmıştır. Bu haliyle verdikleri önemin düzeyine bakılırsa toplumun genelinden dahi daha bilinçli görünmektedirler. Orta ve üst sınıf bireylerin bu konuda bilinçli bir tutum sergilemeleri gerek kendilerinin gerekse de ailelerinin ekonomik sermayelerinden bağımsız düşünülmemektedir.

Kendi sosyal çevrelerinde sahip oldukları ekonomik gelirden ziyade bu geliri kullanma/tüketme biçimleri ile de ayrılmaktadırlar. Toplumsal dünya içinde yapılan harcamalar, bireylerin ekonomik kapasitesini ve sosyal konumunu yansıtan bir göstergedir; tüketim/harcama alışkanlıkları sadece temel ihtiyaçları karşılama amacıyla değil, aynı zamanda sosyal statü kazanma veya mevcut statüyü koruma amaçlarıyla da gerçekleştirilmektedir (Eke, 1980: 107). Orta ve üst sınıf Romanlar da her ne kadar maddi olarak zorluk çekseler dahi Romanlar ile ilgili sivil toplum alanında bireysel veya kurumsal düzeyde faaliyet yapma gayreti içindedirler. Bu gayretin motivasyonu topluluk çıkarlarının korunması iken çıktısı hem grup içinde hem de grup dışında prestijli bir statü ve güç kazanımı olmaktadır.

Türkiye’de Romanlar ile ilgili çalışmalara bakıldığında barınma/konut sorunu çözülmesi gereken öncelikli bir mesele olarak sıklıkla özellikle kamu politikalarında dile getirilmektedir (Resmî Gazete, 2023). Roman mahallelerindeki sağlıksız ve elverişsiz çevresel ortamlarda standartları düşük konutlar Roman bireylerin yaşam şanslarını ve sosyal hareketlilik imkânlarını da zayıflatmaktadır. Ancak orta ve üst sınıf Roman aktörler konut tipleri ile de yaşam tarzlarının farklılığını özellikle mahalle içinde yaşayarak göstermektedirler. Her ne kadar yatay anlamda mahallede homojen bir yaşam tarzı var gibi görünüyor olsa da esasında fiziksel olmaktan ziyade yaşam tarzı düzleminde bir farklılaşmanın olduğu aşikârdır. Sonuç olarak istikrarlı bir gelir düzeyi, topluluk temelli giderler, sosyal güvenceye verilen önem ve yaşam tarzındaki dönüşümü ifade eden konutlar, orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam tarzlarının farklı boyutlarını göstermektedir.

4.2.6. Sosyo-Politik İlişkiler

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sivil toplum, siyaset ve yerel yönetim alanlarındaki yaklaşımları onların etnisite sermayelerini kullanarak topluluktan farklılaştıkları yaşam tarzı pratiklerini göstermektedir. Aynı zamanda bu alanlar ile kurdukları ilişkiler topluluk adına konuşabilen, topluluk çıkarları için toplumsal mücadele veren öznelere dönüşmelerinin ve eliteleşmelerinin de güçlü bir boyutunu oluşturmaktadır. Sivil toplum, orta ve üst sınıf Romanların ortaya çıkış koşullarını ve

temel haklar ve sosyal politika eksenli kurumsal örgütlenme sürecini ifade ederken; siyaset, sivil toplumdan beslenen ve kazanımların kurumsal anlamda devlet düzeyine taşındığı bir alandır. Yerel yönetimler ise sivil toplum ve siyaset kesişiminde Romanlar ile ilgili çalışmaların icra edildiği ve sıcak temasın olduğu kurumsal yapılardır. Türkiye’de ve dünyada Romanlar tarihsel süreçte sivil toplumda örgütlenmeyi öğrenmişlerdir. Özellikle Roma Açılımı sonrasına politik bilincin ve statünün kazanılması sürecinde bir basamak olarak görülen Roman sivil toplum hareketi inişli çıkışlı bir gelişim süreci izlemiştir. Sivil toplum ve siyaset orta ve üst sınıf Romanların güç ve prestij eksenli temsiliyetlerini ve meşruiyetlerini yansıtmaktadır. Bu alanlarda elde edilecek başarı hem topluluk içindeki saygınlıklarını artırmakta hem de toplumun genelinde kabul görmelerini sağlamaktadır. Sivil toplum ve siyaset ayrıca farklı bir yaşam tarzı pratiğini ifade etmektedir. Romanlar ile ilgili gerçekleştirilen projeler de sosyo-politik sürecin ürünüdürler. Dolayısıyla katılımcılar tarafından nasıl anlaşıldıkları da hareketin yapısı içerisinde anlamlı görünmektedir. Ayrıca Roman sivil toplum ve siyasallaşma hareketinde Roman kadınların olmamasının nedenleri tartışılarak, hareketin geleceğine dair önemli bir eksikliğe de ayrıca vurgu yapılmıştır.

4.2.6.1.Sivil Toplum: Tüzel Kimliğin Farkı

Romanlar ile ilgili çalışmalarda sivil toplum kavramı ile esasında Roman topluluğundaki örgütlenme süreci ve bu örgütlenmenin bir sonucu olarak kurulan dernekleşme faaliyetleri kastedilmektedir. Türkiye’de Romanlar ile ilgili faaliyet yürütmek amacıyla kurulmuş olan çok sayıda dernek bulunmaktadır. Sayıları kesin olmamakla birlikte ulusal bir proje ağı içerisinde yer alan ve sivil toplumda aktif konumda olan bir katılımcının ifadesiyle; “*Bakıyorsunuz 550 tane Roman derneği olmuş Türkiye’de*” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Romanların yoğun olarak yaşadığı alanlarda neredeyse her mahallede birden fazla derneğin olduğu saha çalışmaları sürecinde de deneyimlenmiştir. Sivil toplum kuruluşları özellikle temsiliyet ve sosyal kabul arasındaki köprünün kurulmasını sağlamasından dolayı Romanlar arasında rekabet alanına da dönüşmüş durumdadır. Dernekleşme sürecine yönelik artan ilgi ve rekabet ortamından orta ve üst sınıf Roman aktörler izole

değildir, tersine bu sürecin mimarisinde rol almışlardır. Katılımcıların 5'i hariç 28'i sivil toplum kuruluşları ile farklı düzeylerde olsa da bir ilişkiye sahiptir (Bkz. Şekil 4.24). Katılımcılardan 6'sı sadece isminin dernekte yer aldığı için aktif üye olarak sınıflandırılmıştır. 22 kişi ise dernekte/federasyonda yönetici olarak yer almaktadır. Faaliyet alanına bakıldığında gündelik hayatında doğrudan sivil toplum ile uğraşan 10 kişi bulunmaktadır. Aynı zamanda 12 kişi ise siyaset ve ticaretle ön plana çıkmalarına rağmen sivil toplumda yönetici konumundadırlar. Bu kişilerin çoğunluğunun yüksek gelir düzeyine sahip aktörlerden oluşması ise oldukça dikkat çekicidir.

STK İlişkisi Gelir Düzeyi	Temel Faaliyet Alanı							Genel Toplam
	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	
yok				2	1	1	1	5
Orta				2	1			3
Yüksek						1	1	2
Aktif (üye)	1	2		1	1	1		6
Orta	1	1		1	1			4
Yüksek		1				1		2
Yönetici	10	5	5	2				22
Düşük	4							4
Orta	5	1	2	2				10
Yüksek	1	4	3					8
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.24: Gelir Düzeyi, Faaliyet Alanı ve Sivil Toplum İlişkisi

Her bir katılımcının sivil toplum alanına girme nedeni ve motivasyonu farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar bulundukları bölgede tabanın (mahallenin) baskısı ile dernek kurmaya yönlendirilmişlerdir:

“Açılıma insanları götürdüm ben insanlar orada dernek başkanlarını görünce dernekleşmeyi görünce bana mahalleden, mahallenin tabanından baskı geldi bizde dernek kuralım sen başkan ol diye. Ciddi diyorlar yaşlısından gencine yediden yetmişe herkes bana baskı yaptı dernekleşme sürecimiz böyle başladı” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Birçok katılımcının sivil topluma katılmasının temel motivasyonu aslında çevrelerinde ve biyografilerinde deneyimlemiş oldukları sorunlara ilişkin harekete geçme, “bir şeyler yapma” ve temsil etme niyetidir:

“Romanlar için bir şeyler yapabilmek! Çünkü çok gurbet gezdim. Türkiye’nin yedi bölgesini de iyi bilirim, mesleğimle ilgili çok gezdim. Buradaki bütün Roman

farklılıklarını biliyorum ve bu Romanların kendi bölgelerinde neler yaşadığını tespit ettim. Bunlara neler yapabilirim diye de emekli olduktan sonra bu hak savunuculuğu, hak. Bir yerde kolaylaştırıcı olmaya çalıştık. Dernekler kurduk” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Orta ve üst sınıf Romanların sivil topluma katılımlarında tabandan gelen “temsiliyet baskısı”, sorunlarına yönelik aksiyon alma niyeti ve kurumsal anlamda ciddiye alınma tutumları esasen etkili olan temel motivasyonlardır. İçinde bulundukları topluluk için adım atmaları aslında sivil toplum alanının kritik önemi ile ilgilidir.

4.2.6.1.1. Sivil Toplumun Önemi: Muhatap Alınmanın Koşulu

Orta ve üst sınıf Roman aktörler doğrudan ya da dolaylı olarak sivil toplum alanı (dernekler, vakıflar, sendikalar, platformlar vb.) ve STK’lar ile temas halindedirler. Sivil toplumun Romanlar ve sorunları açısından öneminin de farkındadırlar. Orta ve üst sınıf Romanların sivil topluma önem vermesinin nedenlerin biri öncelikli olarak tüzel kimlik yani kurumlar tarafından yasal olarak ciddiye alınma meselesi ile ilgilidir. Özellikle yerel yönetimlerle yapılacak görüşmelerde kişinin bireysel kimliğinden ziyade sahip olduğu tüzel kimliği ve onun sağladığı nüfuz önemsenmektedir; “*Neden önemli? Şimdi ben Bornova’da yaşıyorum belki bir kaymakam beyle, (kendi adını söylüyor) olarak siyasi olarak tanıdıkları için görünme şansım yüzde bir milyon. Ama bir dernek başkanı olarak gittiğim zaman en az bi sıfatla gidiyorsun. Görüşme talep etme konusunda daha iyi oluyor*” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Hatta bu konu da bakanlar dahi taleplerin kişi olarak değil dernek olarak ifade edilmesi gerektiğini önermektedir; “*Mesela diyelim ki çocukları işte okullara kontenjanlar ver. Bunları hep devlete söyledim Faruk Çelik’lere falan söyledim yani işte onlar da bana diyordu ki (adını söylüyor) Hanım seni nasıl muhatap alalım? Dernek kur diyorlar*” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Muhataap alınma- Romanlar ile ilgili çalışmalarda muhatap alınma meselesi oldukça önemlidir. Hak savunuculuğunun yapılmasında kurumları etkileme algısı, “birliktelik ve güçlü olma hissi” de uyandıran Roman sivil toplum hareketinde, dernek ve federasyonlara aktarılmıştır; “*Dernekler bir noktada hak savunuculuğunda, hak arayışında hangi kuruma gidersen git dikkate alınıyorsun. Kurum kimliğiyle gittiğin zaman dikkate alınıyorsun. Sorunun çözülür veya çözülmez*

oradan bir cevap alıyorsun. Seni orada muhatap alıyorlar” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset). Romanların yaşadıkları sorunlar ve topluluk çıkarlarını savunma motivasyonu aslında Roman derneklerinin ihtiyaç eksenli kurulduklarını göstermektedir; *“Adam engelli olur, engelli federasyonu kurar, Gazi olur Gazi derneği kurar. Ne bilim işte polisten emekli olur, hakkı yenmiştir bilmem ne polisler emeklileri derneği kurmuştur. Bu böyledir yani”* (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Derneklerin muhatap alınmasındaki temel amaç da esasen Romanların nasırlaşmış sorunlarının çözümü ile ilgilidir (Aksu, 2006: 123).

Ağ kurma- Türkiye’de Roman sivil toplum kuruluşlarına artan ilgi ile bir bakıma Romanların da sesi daha belirgin bir şekilde kamuoyunda duyulmaya başlanmıştır; *“Sivil toplum ile zaten isim Romanlar duyulmaya başladı biraz daha. Sorunlar anlatılmaya kendini ifade etmeye başladı”* (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum). Sivil toplum aynı zamanda Türkiye’deki Romanların birbirlerini de tanımaya başladıkları ve sosyalleşerek birbirlerinden yeni şeyler öğrendikleri ulusal bir ağ imkânı sunması bakımından da topluluk içinde oldukça önemsenmektedir; *“Dernekleşmenin bir şeyi insanlar Türkiye genelinde hangi mahallede kim var kim yok birbirlerini tanıma konusunda faydalı olduğuna inanıyorum. Tabi yani birbirlerine.... Ya şimdi mesela İzmir’de bi şeyin oluyor, oradan tanıdığın duyduğun birisini arıyosun işte”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Köprü işlevi- Sivil toplum aslında orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında yasal zeminde karşılığı olan bir güç anlamına gelmektedir; *“Ya sivil toplum çok önemli aslına bakarsan her yerde önemli sadece Roman toplulukları için değil. Sivil toplum güç demek ya. Yani bir güç bu. Yani işte birlik, beraberlik, güç”* (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Bu güç ya da nüfuz topluluğun çıkarlarını koruma üzerine atfedilmiştir ki özellikle topluluk ile kurumlar arasında mahalledeki orta ve sınıf Roman aktörler ve ilişkide oldukları dernekler ve bir köprü işlevi görmektedirler:

“Roman toplumumuz çok cahil! Roman toplumu kamu kurumları arasındaki biz dernekler olarak köprü işini görüyoruz. Köprü vazifesi görüyoruz. Nasıl bi uçtan bi uca çay var, ortadan geçemiyon arabalar geçemiyor, bi köprü koyuyor işte biz de o köprü biziz. Roman toplumumuz kendini ifade edemiyodu. Ama şimdi Roman toplumu birazcık birazcık cevizin kabuğunu kırdı” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Faaliyetler- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin başında olduğu ya da yönetiminde yer aldığı sivil toplum kuruluşları Romanların sorunlarının çözümünde somut uygulamalarda bulunmaktadır. Dernekler mahallede özellikle Halk Eğitim Merkezi Müdürlüklerinin desteğiyle okuma-yazma kurslarında öncü olabilmektedirler; *“Ben derneği açtıktan sonra Halk Eğitimle beraber çalıştık biz. Okuma yazma kursu açtım ben dernekte. Hemen hemen 15-20 tane arkadaşım okuma yazma kursuna geldiler, diploma aldılar”* (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum). Eğitimin yanında yaşam tarzı anlamında da dernekler kuruldukları bölgelerde dönüşümde aracı olmuşlardır; *“Burda, burdaki Romanlar barakalarda yaşıyordu, naylon barakalarda. 30 sene evvel, dernek kurulmadan. Ondan sonra o ev yaptırdık, gittik rica ettik. Bizim evlerimiz yok, bizi barakalardan kurtarın dedik, bize evler yaptılar”* (Katılımcı 11, yaş 66, ticaret).

Siyasete baskı- Romanlar ile ilgili sorunların çözümünde, kamuoyunun oluşturulmasında ve topluluk ile kurumlar arasında yasal/tüzel ilişkinin kurulmasında köprü işlevine sahip olan ve siyasetten daha kapsayıcı olan sivil toplum, aşama aşama siyasete baskı kurmanın ve siyaseti etkilemenin aracına dönüşmüştür. Çünkü sivil toplum kuruluşları işlev olarak aslında siyasetin eksik bıraktığı alanları yine siyasete göstermektedir; *“İşte o politikaların üretilmesini aslında sivil toplum kuruluşları sağlayacak sivil toplumun görevi devletin veya hükümetin göremediklerini onlara bi şekilde kamuoyu oluşturup göstermektir”* (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Bu işlevin başlangıç noktası ise yerel yönetimlerdir. Yerelde meclis üyeliklerinde Romanların temsil edilmesi sivil toplumdaki baskının bir sonucu olmuştur; *“Muhakkak tabi ya bu benim için çok önemli. Benim için değil camiamız için. Bu, bu dernek olunca Romanlar tak bir adım daha önce geçti, tak bir adım daha öne geçti. İki tane meclis üyesi adayı oldu. Biri bulamıyoduk biz. Bu dernek sebebi”* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Sivil toplum özelinde dernekler aynı zamanda ulusal düzeyde de Romanlar ile ilgili kamu politikaların inşasında (Stratejik Eylem Planı) en azından uygulama sürecinde kilit rol oynamışlardır; *“Eylem planı yani bu neyin getirisi? Bütün derneklerin başarısı bu her ne kadar altında olmamış olsa da ortada bir eylem planı. Yani devlete şunu anlatmışız. Bu toplumun sıkıntılarından kurtulması için bir aksiyon*

planına ihtiyaç var denmiş. ... Demişiz ve bunu devlet almış” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Sivil toplumun, Romanlar ile ilgili politikaları geliştirmeye verdiği katkının yanı sıra Roman hareketindeki asıl önemi siyasi temsillerin yani milletvekillerinin ortaya çıkmasındaki baskın gücüdür: *“Tabi STK’lardan sonra partiler artık kale almaya başladı bu durumu, topluluğu. Yani şu anda Özcan Purçu varsa, Cemal Bekle varsa STK’lar yüzünden var. Tabii (baskı oluyor) onlar da hep istemeye başladılar artık. Biz de dediler istiyoruz bir tane meclisimizde”* (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Hatta görüşmenin yapıldığı dönemde milletvekili olan katılımcı sivil toplumun önemini ve etkisini bizzat onaylamıştır; *“Çok kıymetli. Bugün burada milletvekili olmamanın en önemli unsurudur sivil toplum çalışmalarımız”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Dolayısıyla Romanların kamusal anlamda ve yasal zeminde temsil edilmelerin sivil toplumun somut örneği olan dernekleşme, Roman hareketi açısından Romanların gerek genel toplumsal düzende gerekse kurumsal yapılarda bilinirliğini ve görünürlüğünü artırmıştır. Sorunların dile getirilmesinde muhatabın meşrulaştırılmasına yönelik bir konuma sahip olan sivil toplum kuruluşları, yerelde belediye meclis üyeliklerinin ulusal da ise milletvekillerinin elde edilmesinde yoğun baskı kurma araçları (lobi faaliyetleri ile) olmuşlardır. Bu haliyle mahalledeki basit hak savunuculuğundan mecliste ulusal eylem planının tartışılmasına giden süreçte derneklerin başarısı aşikârdır.

Sivil toplum hareketi ve faaliyetleri içerisinde rol alma nihayetinde aktörlerin toplumsal konumlarını, meşruiyetlerini ve prestijlerini güçlendirmektedir. Sivil toplum, orta ve üst sınıf Romanların topluluk adına konuşabildikleri, topluluk sorunlarını kurumlara taşıdıkları ve politika üretimine katkı sundukları tüzel bir alandır. Bu haliyle almış oldukları sorumluluklar ve roller ile simgesel/sembolik sermayeleri kabul görmüş görünmektedir. Sembolik sermaye, sosyal ilişkilerde avantaj elde etme, itibar kazanma ve güçlenme süreçlerinde kişinin sosyal alan içindeki konumunu belirlemektedir (Giddens, 2018: 367). Bu konumdan hareketle aslında orta ve üst sınıf Roman aktörler, Roman sivil toplum kuruluşlarının/derneklerinin Romanlar açısından toplumsal olarak sağladığı

yararların ve siyasi kazanımların yanı sıra sivil toplum alanındaki temel sorunların da farkında olarak topluluk içerisinde farklılaşmaktadırlar.

4.2.6.1.2. Sorunlar: Sivilleşmeden Siyasallaşma

2000’li yıllarda ilk Roman ateşinin yakılması ile başlayan Roman sivil toplum hareketi, Roman açılımı ile ivme kazanmış ve 2010 sonrası artık siyaseti de etkileme potansiyelinden dolayı Roman aktörlerin yoğun bir şekilde dâhil olduğu bir alana dönüşmüştür. Öyle ki bir gecede derneklerin sayıların arttığına da iddialar, Roman kamuoyunda anlatılan hikâyeler arasında yerini almıştır. Sivil topluma yoğun talep doğal olarak, bu alanda dernekler düzeyinde çeşitli yapısal sorunların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Orta ve üst sınıf Romanların perspektifinden Roman sivil toplum hareketinde günümüzde yaygın olan ve diğer sorunların da oluşmasında etkin olan mesele aslında sivil toplum alanının siyaset ile kurduğu ilişki ile ilgilidir. Sivil toplumun baskısı ve lobi girişimleri ile siyasi kazanımların elde edilmesi ve derneklerin statüsünün prestijli konumlar olduğuna dair topluluk içinde üretilen toplumsal algının sonucu olarak, aslında siyasete yön vermesi düşünülen sivil toplum alanı ve dernekler, sivilleşmeden siyaset için bir arka bahçeye, aşılması gereken bir basamağa dönüşmüştür:

“Sıkıntı. Hangi siyasetin yanında olursak oradan bize geçim kaynağı olur? Sivil toplum bilinci oluşmamış sivilleşme oluşmamış adamlar sivilleşmeden siyasallaştılar. Bu da sivil toplumun Roman sivil toplumunun olması gerektiği yerde değil, hak arama yerine Roman sivil toplumu şu anda siyasallaşmayı seçti bundan dolayı da sivil toplum istediği gibi de var olamadı” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Basamak olarak kullanma- Romanların temel sorunlarının ele alındığı ve toplumsal mücadelenin verildiği sivilleşme aşamasının atlanması ile sivil toplum siyasete ulaşmak için bir geçim ve geçiş kapısına evrilmiştir; “*Kesinlikle öyle yani onu baştan söyledim onlar ya bir geçim kapısı olarak görüyorlar ya bir siyaseten bir adım olarak görüyorlar, bir araç olarak görüyorlar bir geçiş noktası olarak görüyorlar böyle düşünüyorlar onlar ama benim şeyim tarzım bu değil tabi yani*” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Siyasete niyet edilen süreçte dernekler net bir şekilde araç olarak kullanılabilirler:

“Hani adam işte bi yerde siyaset yapmak istiyordur ama direk siyasete katılamıyordur işte şey yapıyor hemen bir dernek kurayım işte o derneğin itici gücüyle siyasete gireyim falan diye düşünüyor. Bakıyorsunuz 550 tane Roman derneği olmuş Türkiye’de. Peki, bu 550 dernek neyi değiştirdi” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Siyasallaşma- Çıkarların siyasi düzleme taşınması nihayetinde sivil toplum alanında derneklerin de siyasallaşarak parti kimliği taşımalarına yol açmaktadır; “*Ordan bi takım şekillere girdik. Oradan artık dernekleri siyaselleştirdiler (siyasallaştırdılar). Yani işte CHP’li dernek AKP’li dernek. Son zamanlarda bu gittikçe artık bir partileşti. Dernek statüsünden çıkmış, bir partileşmiş dernek şeyine geçti bu*” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum). Partileşme ya da genel anlamıyla siyasallaşma mahalleler düzeyinde dernekleşmede rekabeti ve bölünmeyi de artıran bir olgudur; “*Şimdi bizim federasyonlarımızın yarısı AK Partili yarısı Cumhuriyet Halk Partili. Yani ne oluyor bir mahalleden bir tane CHP’li dernek varsa bir tane AK Parti dernek kuruluyor*” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Dernekler düzeyinde sivil toplum alanının bölünmesi ve siyasallaşmasında siyasi partilerin de rolü bulunmaktadır; “*Ya kendilerinin bak yerelde belediyelerin yerelde siyasilerin kurdurduğu dernekler var ya. Sen burda dernek kur diyen insanlar var yani. Böyle bir şey olabilir mi?*” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Sivil toplumdaki gruplaşmanın özellikle görünür olması da aslında siyasilerin Romanlara yönelik algısını etkilemekte ve Romanların bir süre sonra ciddiye alınmamasına ve siyasetin müdahalesine açık hale gelmesine neden olabilmektedir; “*Birbirimizi çok eleştirmeye başladık sosyal medyada da yapıyoruz. ... Bize çok büyük zarar veriyor. ... Bunu afişe edersen işte seni siyasetçi de kullanır, politikacı da kullanır, yöneticilerin de kullanır. Ve iş yapmamak için bunlar mazereti olur insanların*” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Dernekler düzeyinde özellikle siyasi tabanlı bölünmelerin görünür varlığı Romanlar arasındaki ilişkilerin gerçekten de böyle olduğu anlamına gelmemelidir; “*Yani bunlara bakarak işte Roman STK’lar birbirini tutmuyorlar demek. Hayır Roman STK’lar birbirlerini gerçekten tutuyorlar yani ama siyaset girince orda bi ister istemez hani olur yani bu işin tabiatında var*” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Aşırı dernekleşme- Siyaset ve sivil toplum (oy deposu) arasındaki ayrışmaya dayalı ilişkinin sonucunda Roman dernek sayılarının hızla artması (Uzpeder, 2008:

125) Roman sivil toplum ve siyasal hareketinin de normal haline gelmeye başlamıştır. Aslında geline nokta ve kazanımlar, topluluğun lehine bir durum gibi görünüyorsa da dernek sayılarının fazlalığı da ihmal edilmemesi gereken bir sorundur; *“Geldiğimiz nokta geçmişte başladığımızdan çok çok ilerde ama maalesef hâlâ sıkıntı var. Şöyle bir sıkıntı var, yeri geliyor bir mahalleden üç tane dört tane dernek çıkıyor hatta ilçelerden federasyon çıkıyor”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Rekabete dayalı bölünmenin nedeni sadece siyasal değildir, kişisel “hasetlik” durumu da sivil toplum alanında ayrışmaların kaynağıdır:

“Ya yok bakıyorsunuz her sokakta bir dernek kurulmuş sen niye kurdun kardeşim derneği? Ee işte ben şunların şununu beğenmedim. Ee git yönetimine gir söz sahibi ol, yani sen çalışmasına güç ver emek ver yok. Hayır ben başka bir dernek kuracağım. Zaten yedi kişi bulan dernek kuruyor” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Vasıfsızlık- Sonuçta dernek kurma girişimleri, bir noktadan sonra bireysel güç ve statü elde etmeye evrilmiş ve kurumsallaşma sürecini tamamlayamamış, tek kişiye bağlı olan ve tüzük, yönetim kurulu gibi asli mekanizmaları bulunmayan “çanta” derneklerin sayısı günden güne artmaya devam etmiştir (Akın, 2022: 7). Bu tür derneklerin niceliksel artışı, Romanlar arasında dernek açmanın “herkesin yapabileceği bir iş” olarak görünmesine neden olmakta beraberinde nitelik ve güven sorununu doğurmaktadır. Ayrıca çok daha önemli bir sorun Roman imajı ile ilgilidir. Dernekleşme konusunda sürekli artan “yetersizlik” hali öncelikle Roman kimliğinin kendisine, Roman sivil toplum hareketi birikimine ve topluluk inancına zarar vermektedir; *“Çingenelik, Romanlık adımızı daha da dibe indirdiler bence. Temsil edenlerin yetersiz olmalarından, yetersiz vasıf demim de yetersiz ya yani yaptıkları nahoş hareketlerden dolayı”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Özellikle sivil toplum liderlerine yönelik bakış açısı da etkileniyor bu süreçte; *“Çünkü bakış açısı değişiyor. “Ulan bunların liderleri böyleyse kim bilir bunlar nasıl” diye. Bu da aslında negatif bir etki veriyor aslına bakarsan. Millet de onların baya bir şey yaptığını zannediyor”* (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Orta ve üst sınıf Romanların sivil toplum deneyiminde bu tür organizasyonların sürdürülmesi için politik olarak hak savunuculuğu ve toplumsal mücadele hattının dışına çıkılmaması ve siyasete doğru zamanda katılım sağlanması önemlidir. Liderin ya da yöneticinin sivil toplum uğraşlarına vakit ayırması ve kendi

sosyo-ekonomik bağımsızlığı olmadan da sivil toplumda başarı beklenmemesi gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır; *“Her gittiğim yerde söylüyorum diyorum arkadaşlar sizin öncelikli vazifeniz birinci hedefiniz ailenizi ve çocuklarınızı geliştirmek geçindirmek olmalı eğer siz kendi ailenizin sorunlarını çözemiyorsanız toplumun zaten sorunlarını çözemezsiniz* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Profesyonel liderler ancak kendilerini sosyo-ekonomik açıdan güvence altına aldıklarında toplulukları için faydalı olabilmektedirler (Benjamin, 2005: 11). Dolayısıyla sivil toplum alanında ekonomik sermayenin güçlü olması zorunlu olmamakla birlikte bu sorumluluk alanının belirli bir ekonomik gideri olduğu da açıkça görülmektedir.

4.2.6.2.Siyaset ve Romanlar: “Romansız Siyaset Olmaz”

Romanların siyaset ile kurdukları ilişkinin tarihi aslında Roman sivil toplum hareketi ile paralellik göstermektedir. 2000’li yıllarda sivil toplum alanında başlayan “Roman ateşi” Roman açılımı süreci sonrası siyasetin de kadrajına girmiştir. Kurumsal siyasete dâhil olma ve etnik kimliğin tanınması süreci ile orta ve üst sınıf Romanların ortaya çıkış ve topluluk temelli sosyal hareketlilik koşulları meşruiyet kazanmaya başlamıştır. Bu aktörlerin siyasete müdahil olması topluluk ve kurumlar arasındaki temsiliyetlerini ve statülerini de eş zamanlı olarak güçlendirmektedir. O nedenle siyaset orta ve üst sınıf Roman aktörler için zorunlu olmasa da gerekli bir uğraş alanıdır. Çünkü mahalle ve yerel temsiliyetin ulusal düzeye taşınması siyaset ile mümkün görünmektedir. Ayrıca Romanları dâhil etmeyen bir siyasetin de en azından kuramsal anlamda bir karşılığı oldukça zayıf kalmaktadır. O nedenle birbirine ihtiyaç duyan iki alan arasında orta ve sınıf Roman aktörler statülerini konumlandırmaktadırlar.

Tercihler- Orta ve üst sınıf Romanlar siyaset ile farklı düzeylerde temas halindedirler. Çalışma sürecinde siyaset ile ilişkiye dört (4) değer tanımlanmıştır (Bkz. Şekil 25); “yok”, ilişkisi olmayanları, siyasetten uzak duranları; “üye”, parti üyeliği olduğunu; “aktif”, parti çalışmalarında aktif ve düzenli olarak mücadele verip, meclis üyesi, aday aday, muhtar vb. konumları; “profesyonel” ise bürokrat, bakan danışmanı ve milletvekilliği gibi profesyonel siyasette yer alanları ifade etmektedir. Katılımcılar arasında orta gelir düzeyine sahip kamuda çalışan aktörler

ile müzik alanında yüksek gelir düzeyine sahip aktörlerin siyasete ilgilerinin olmaması dikkat çeken bir veridir. Kamuda yer alanların kamu personeli kanunu gereğince siyasete dâhil olmadıkları anlaşılmaktadır. Müzisyenler de yaptıkları meslekten dolayı tarafsız görünmeyi tercih etmektedirler. Sivil toplum alanında siyaset ile üyelik ilişkisi olan 6 kişinin 3'ü düşük 2'si orta gelir düzeyine sahiptir. Düşük gelir düzeyinde aktörler saha çalışmasının yapıldığı dönemde esasında bulundukları bölgede siyasi faaliyetlere ve ilerleyen süreçte meclis üyeliği adaylığına yönelmişlerdir. Aktif olarak siyaset yapan ve sivil toplum alanında aktif olan katılımcıların 3'ü orta gelir düzeyine sahipken, faaliyet alanı ticaret olan ve siyaset ile ilişkisi olanlar dikkat çekicidir. Son olarak profesyonel olarak siyaset yapan 3 aktörün gelir düzeyi yüksektir. 33 katılımcıdan 26'sının bir şekilde genel olarak siyaset ile özelde siyasi partilerle organik teması bulunmaktadır.

Temel Faaliyet Alanı								
<i>Siyaset ile İlişkisi Gelir Düzeyi</i>	Sivil Toplum	Siyaset	Ticaret	Kamu	Eğitim	Müzik	Hukuk	Genel Toplam
yok	1		1	2	1	2		7
Orta	1		1	2	1			5
Yüksek						2		2
üye	6			1				7
Düşük	3							3
Orta	2			1				3
Yüksek	1							1
aktif	4	3	4	2	1			14
Düşük	1							1
Orta	3	1	1	2	1			8
Yüksek		2	3					5
profesyonel		4					1	5
Orta		1						1
Yüksek		3					1	4
Genel Toplam	11	7	5	5	2	2	1	33

Şekil 4.25: Gelir Düzeyi, Faaliyet Alanı ve Siyaset İlişkisi

33 katılımcının 15'nin ailesi yaşadıkları bölgelerde tanınan ailelerdir (Bkz. Şekil 4.26). Katılımcıların siyasete giriş süreçlerinde ailelerin tanınırlıklarının (mahalle, yerel ve ulusal düzey) da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle yerelde ailesi tanınan kişiler siyaseti tercih etmişlerdir. Siyasete giriş sürecinde tıpkı sivil toplumda olduğu gibi genellikle sosyal çevreden yani tabandan bir talep doğrultusunda katılımcılar siyasete dâhil olmuşlardır; “*Siyasi partileri ben 2014 yılına kadar siyasetin s'sini bilmiyordum. Çok aktif olduğumuz için, Roman toplumu*

da arkamızda olduğu için, bir de 17 ilçenin 17'sine de gelip gittiğimden dolayı tanıdığımından dolayı ve ben tanımasam da bu insanlar bizi tanıdıkları için siyasi partiye bulaştırıldık” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Siyaset ile ilişki	Ailenin Tanınırlığı				Genel Toplam
	yok	Mahalle	Yerel	Ulusal	
yok	1	3	2	1	7
üye	3	1	3		7
aktif	6		6	2	14
profesyonel	2	1	2		5
Genel Toplam	12	5	13	3	33

* Ailenin tanınırlığı görüşmelerde sorulmamıştır. Araştırma süreci boyunca saha notlarından hareketle araştırmacı tarafından sınıflandırma yapılmıştır.

Şekil 4.26: Ailenin Tanınırlığı ve Katılımcının Siyaset ile İlişkisi

Orta ve üst sınıf Romanların topluluk temsiliyeti ve faaliyetlerinin karşılık bulması için siyaset ile temasın olması da gerekmektedir. Siyaset ile kurulan temasta parti üyeliği ve partide yöneticilik görevleri ağırlıktadır. Ayrıca yerelde muhtar, meclis üyesi ve belediye başkanlık adaylığı; ulusal düzeyde ise siyasi danışmanlık ve milletvekilliği görevleri erişilmiş ve erişilmek istenilen konumlar arasındadır. Siyaset ile kurdukları tüm bu ilişkinin temel motivasyonu Türkiye’deki Roman meseleleridir. Orta ve üst sınıf Roman katılımcıların bu tür bir siyasi çaba içerisinde olmaları, kendi topluluklarından farklılaşmalarına, sosyal statülerin güçlenmesine, saygınlıklarının artmasına ve nihayetinde topluluk adına konuşan aktörler olarak görülmelerini sağlamaktadır.

4.2.6.2.1. Siyasetin Önemi: “Artık Talep Etmeyi Öğrendik!”

Siyaset Romanlar ve Roman sivil toplum hareketi için olmazsa olmaz bir alandır. Çünkü Romanlar ile ilgili tartışılan sorunlara dair tüm uygulamaların karar merci nihayetinde siyaset ile kurulan ilişkinin düzeyine göre hayata geçmektedir. Siyaset ile kurulan ilişkide etnik azınlık gruplarda nihai amaç siyasi figür olabilmektir. Temsiliyetin siyasal bir karşılığının olması beklenmektedir. Mahalledeki bir öğretmen dahi kimi zaman siyasilerden daha az rol model olabilmektedir. Siyaset genel anlamda Romanların mevcut sorunlarına, dertlerine

çözüm bulmak ve toplumun geneliyle olan fırsat eşitliklerinin sağlanması için bir araç olarak düşünülmektedir:

“Romanların bir derdi var. Bizim yapmak istediğimiz dâhil etmek. Kaynaşmayı bütünleşmeyi fırsat eşitliğini toplumu her katmanına yaymak. Bunu da yapmak... Hani biz muasır medeniyetler seviyesini aşacağız diyoruz ya siz Romanları buraya entegre etmeden Romanları kalkındırmadan Romanların standardını Türkiye ortalamasına getirmeden... Bakın biz bir sorun var dedik. Ne dedik üniversite mezunu oranı Romanlarda Türkiye ortalamasının altındaysa işsizlik oranı, erken yaşta evlilik Bu alanların bizim sözümüz belli, bu alanların Türkiye ortalamasına geldiğini, sosyal dışlanmayı oluşturan sebeplerin kırılması bu sosyal yardımlar da sürekli desteklediğimiz o şeyi yakalamak aynı çitayı yakalatmak. Ülke ortalamasını yakalatmak” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman topluluğunda siyasete ilgi her geçen gün artmaktadır. Özellikle Roman Açılımı sonrası sivil toplum alanında filizlenen ivme, görünürlüğün artması ile siyaset alanında yeşermeye başlamış ve dolayısıyla siyasete önem verilmeye başlanmıştır:

“O yüzden Roman açılımının en olumlu çarpan etkisini burda görebiliyoruz. Eee varlık sebebi, varlık tanısı konulunca kendini değerli hissetti. Özür dilendi. Televizyonda duyuyor, kendini değerli hissediyor. Kendisi ile ilgili bizim aracılığımızla ya da işte şey aracılığıyla Stratejik Eylem Planını görüyor. Kendisi ile ilgili milletvekili görüyor, meclis üyesi görüyor, kendini değerli hissetmeye başladı toplum” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Talep ve seçmen olma- Artan ilgi aslında talep etme tutumunun da güçlenmesi anlamında gelmektedir. Bu tutum Romanlar arasında seçmen bilincinin de oluşmasını sağlamıştır; “*Ama biz bu saatten sonra Roman toplumu olarak benim tek bir hedefim var. Biz bu saatten sonra seçen değil, biz seçilen olcaz. Bunun çatır çatır bunun pazarlığını bizzat yapacağım*” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum). Seçmen konumundaki Romanların farkındalıkları, istedikleri adayı seçebilmekle ilgilidir; “*Yani istediğimiz adamı seçebilmemiz lazım. Bize 50 lira veriyor diye bu adamı seçmeyelim. Gerçekten bu adam toplumun sorunları çözebilecek, belediyeyi yönetebilecek ya da ülkeyi iyi yönetebilecek ya da işte mahalleyi yönetebilecek gibisinden düşünmek gerekiyor*” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Orta ve üst sınıf Romanlar oy hakkının siyaseten de farkındadırlar; “*Siyaset demek insan demek. Dilenci herkesten para dilenir, siyasetçi dilenciden bile oy dilenir. Cumhurbaşkanı'nın oyu da tektir, dilencinin oyu da tektir. Hepsi oraya geldiğinde vatandaşlık hakkı eşittir, birer tane oy kullanırlar*” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Oy

bir etkileme aracı olarak da kullanılmak istenmektedir; *“Ya şimdi bazen istiyoruz bazen de siyaseti etkilemek istiyoruz. Çünkü demokratik halkın bir oyu var”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Orta ve üst sınıf Roman aktörler, seçmen olarak Romanların kendilerinden oy alanlara/isteyenlere yönelik hesap sormalarını da önemsemektedirler; *“Sen ona çalıştıysan, seçildikten sonra da gideceksin “Ben sana çalıştım, o koltuğa getirdim şimdi de sen bana çalışacaksın” deme yetkisine sahip olacaksınız. Bunu talep edeceksiniz. Bu özgüveni kendinde bulacaksın. Bunu millete aşulamaya çalışıyoruz”* (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Romanların toplumsal mücadelesinin siyasal olarak karşılık ve muhatap bulmasında siyasi partiler de oldukça önemli bir işleve sahiptir. Ortak kökenleri, çıkarları ve hedefleri olmasından dolayı bir arada çalışan bir grup bireyi tanımlayan (Ünal, 2018: 46) partilerin eylemleri içeriğinin ne olduğuna bakılmaksızın sosyal “güç ve iktidar” kazanarak, toplumsal eylemi etkilemeye yöneliktir (Weber, 2012: 303). Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde sorunlara sahip çıkmak ve aksiyon almak için herhangi bir partiye katılım sağlanması, gücün bu şekilde elde edilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır; *“Siyasetin ilk gününden beri bak biz çok güçlüyüz, güçlü olabilmemiz için ilk önce bir partiye sahip çıkmamız lazım ki ileride o parti bize sahip çıksın diye. Yani kayıtlarımızı olalım ne gerekiyorsa A veya B parti fark etmiyor Romanlıksa söz konusu”* (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Siyaset ve partiler, aynı zamanda sivil toplumun ötesinde doğru kullanıldığında, Romanlar ile ilgili sorunlarda hem Romanların sesinin daha fazla duyulmasını sağlayabilecek hem de sorunlar konusunda kamuoyu oluşturabilecek bir güçtür:

“Ya şöyle ki politik gücü keşke doğru kullanabilsek, politika, politik güç bir şeyleri değiştirmek için Roman hareketinde bir şeyleri aktif hale getirmek için daha kuvvetli ses verebilmek için çok önemli. Hani değiştirmek de değil aslında görünürlüğü artırmak, ses, sesimiz olması için çok önemli. Ama bunu doğru kullanamıyoruz” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Siyaset, Romanlar açısından sivil toplumdan gereken etkinin alınmaması halinde ve özellikle de prestijli bir sosyal statü elde etmek için tercih edilen bir alandır; *“Siyasi kabul görmenin getirdiği prestij bir; iki, sivil toplum gücüne inanmadığı için. Yani gerçekten ülkede sivil toplumla fikrinin, düşüncesinin ve taleplerinin hayata geçmesi noktasında bir unsur olduğuna inanmadığı için. Buna*

inansa sivil toplum alanını siyasileştirmez kimse” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset). Orta ve üst sınıf Roman aktörler siyasetin toplumsal dünyadaki gücünün de farkında olmalarından dolayı siyasi mekanizmalar içinde yer almayı önemsemektedirler. Statü temelli tabakalaşmada sosyal saygınlık ve onurun elde edilmesinde toplumsal eylem ne kadar önemli ise benzer şekilde parti tabakalaşmasında da güç ve iktidarın elde edilmesinde toplumsal eylem bir o kadar önemlidir (Eyce, 2016: 281). Özellikle talepler konusunda parti kimliklerinin kullanılması, kurumlar düzeyinde Roman aktörlerin kabul edilmelerini ve sorunların çözümünü kolaylaştıran stratejik hamleler olarak kullanılmaktadır; “Böyle bir şey yapalım dedik bunun için istedim (meclis üyeliğini). Çünkü bazı şeylerde tıkanıp kalıyorsun. Az evvel dediğim gibi ben il yönetiminde olmuş olmasaydım, il başkan yardımcısı olmuş olmasaydım, ben kalkıp telefonla ya da su işleri müdürü benim işimi görmezdi. Ben bunlara çok şahidim” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

4.2.6.2.2. Siyasetin Sorunları: “1000 Kişiyiz 10 Kişi Gözükemiyoruz!”

Romanlar için siyaset kurumu ne kadar önemli ise aynı zamanda siyaset için de Romanlar o kadar önemlidir. Ancak Romanlar ve siyaset mekanizması arasında kurulan bu ilişki beklendiği kadar ideal görünmemektedir. Siyasetin özellikle Romanları suistimal edilebilir seçmen kümesi olarak değerlendirmesi sorunların kaynağında yer almaktadır. Romanlara yönelik siyasetin tutumu genellikle pragmatist olarak yorumlanmaktadır. Bu pragmatist tutum Romanları çok defa dinlediğini iddia etse de maalesef etkili sosyal politika üretmek için gerekli çabayı gösterme noktasında samimiyetsizdir:

“Siyasi toplantılara katılıyoruz. Her defasında siyasiler şey diyor “İlk önce bi Romanları dinlicez” diyor. Herkes dinliyor bizi şimdi. Senin için demiyom. Başa gelenler herkes “ilk önce bi Romanları dinliycez, ona göre çözüm önerileri”. Ya bizi dinlemeyin artık dedim ya! Dinlenmiş hikâyeler var. Yani artık her başa gelen adam tekrardan dinlemek. Yani var hikâyeler. Tanıyorlar da. Şimdi sorduğun zaman herkes Romanları tanıyor. Herkesin bir Roman arkadaşı vardır. “Ya biz de Roman mahallesinde büyüdük”. “Biz de Romanlarla düğünlerimize gelirlerdi”. Herkes Romanları tanıyor. Şimdi tanınan bir topluluk. Eee müzikleri var, sanatları var, ticaretleri var. Tanıyor ama. Hadi başa geldin, milletvekili oldun. Ya belediye başkanı oldun, ya bürokrat oldun. ‘İlk önce Romanları dinleyelim’” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

İdeal olan aslında Romanların siyaseti kullanmasıdır ancak tam tersi bir durum söz konusudur; *“Ya doğrusu bizim siyaseti kullanmamız doğru ama siyasetin bizi kullanmasına izin vermemiz çok büyük hata. Ve bunda en büyük hata biz siyaset ile uğraşan arkadaşlarımızı birbirimizi düşman ilan ediyoruz”* (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Siyaset mekanizması özellikle yerel düzeyde Roman vatandaşlar diğer tüm gruplar ile olduğu gibi pragmatik bir ilişki içine girebilmektedir. Roman mahallerinde kurulan dernekler aracılığı ile Roman vatandaşlar oy deposu olarak görülmekte ve bu siyasetin kendi seçtiği Roman aktörlerce suistimal edilebilmektedirler.

Romanların özellikle yerel siyasette suistimal edilme durumunun daha yaygın olduğu da görülmektedir. Yerel yönetim ve siyasetin, Romanlarla ilgili çalışma yapan diğer kurumlarda da olduğu gibi üstenci bir yaklaşımı söz konusu olabilmektedir. Mahallerin etnik olarak damgalanmış, dezavantajlı imajı Romanların basit stratejik hamlelerle (mahalleye davulcu ile girme, mahallede eğlence düzenleme vb.) manipüle edilebilir, çaresiz, mahkum, madun ve “cahil” oy depoları olarak görülmelerine yol açmaktadır:

“Romanlara yaklaşım şu yerel yönetimlerin, başkanların. Sana bir yaşadığımız şeyi söyleyim. “Ya Romanlar ne olacak ki, gideriz, bi ille de Roman olsun, çat çat iki oyun oynarız, işi bağlarız”. Cahil, hiçbir şey bilmeyen, tepki vermeyen öyle düşünüyorlar. Hani bunlar gelirler bir şekilde, koyun gibi gelirler koyun gibi giderler. O tepki. Biz bunu birebir yaşadık. Birebir yaşadık bunu. Birebir ağzımızla ifade ile (anlaşılamayan). Ya ne olur Çingenelere gideriz (anlaşılamayan) ve bunun başka ifadesini söylüyorum sana “ya ne olacak diyor oradaki Romanlara ilgilenirsin, ille de Roman olsun, çalar iki davulcu, bağlarız onları diyor. Yani cahil... (anlaşılamayan) kardeşiz biz olay bitti zaten ... He başarılılar mı? Evet başarılılar. Millet de gidiyor. Şimdi cahil millet, hep ezilmiş millet, savunamamışlar kendilerini tabi. Bu ezelden böyle. Kültürsüzlükten, nüfuzsuzluktan, hep ezilmişler. Hep böyle kenarda, köşede. Kendi içlerine kapanmışlar” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Romanlar siyasette aktif aktörlerdir. Özellikle dernekleşmenin artması ile birçok Roman derneği siyasetin, dernek başkan ve yöneticileri de siyasi partilerin aktörleri haline gelmiştir. Ancak tüm bu sürece rağmen siyasetin pragmatist tutumu ve Roman siyaset kurucularının politika eksikliğinden dolayı Romanlar siyasi olarak tam anlamıyla temsil edilememektedirler. Türkiye’de Romanların sayısı konusunda çok farkı iddialar bulunmaktadır; 500 bin gibi makul sayılar ifade edildiği gibi 3 milyon gibi spekülatif iddialar da bulunmaktadır (Ateş, 2016: 15). Ancak nihayetinde

ciddi bir seçmen popülasyonu söz konusu olmasına rağmen siyasette temsiliyet istenilen düzeyde değildir:

“Bunları bir arada nasıl daha iyi kaynaşabiliriz, daha birbirimize destek olabiliriz, gücümüzün farkında değiliz, siyasi amaçla mesela. Bir de en iyi şekilde kullanmak lazım. İnsanlar 100 kişilikken 1000 kişi gibi gözüktüyor, biz 1000 kişiye 10 kişi gibi gözükmeyoruz. Öyle de var yani. Ya sen 1000 kişiysen 10.000 kişi gibi gözükmeyen yollarına bak. Bunu değerlendir yani mesela. Ya tabi ne kadar verimli olur ne kadar olmaz işte bunlar hep akıl başlı insanlar olacak ki akli yerinde, şey olacak yani” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Romanların siyaset alanındaki yaşadığı sorunların bir kısmı da grup-içi sorunlar ile ilgilidir. Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin önemli bir çıktısı olan milletvekilleri bu noktada eleştirinin merkezinde yer almaktadırlar. Yaygın görüş milletvekillerinin başlangıç dönemlerindeki dinamizmle kaybettikleri ve topluluk ile aralarına mesafe koymaları üzerinedir. Ancak daha da önemlisi bağlı bulundukları partilerin ideolojik sınırlarının milletvekillerini kısıtlamasıdır. Bu durum da aslında siyasetin yapısal sorunlarını göstermektedir; *“Bağlı bulunduğu partilerde şeylerde maalesef her şeyi anlatamıyorsun. Bütün sıkıntılarını şunları, bunları dile getiremiyorsun, söyleyemiyorsun. Söylediğin zamanlar aman canım bunlar da çok istiyor falan filan diyorlar”* (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Milletvekilleri de aslında kendileri hakkında grup-içi eleştirilerin (özellikle sosyal medya platformlarındaki) farkındadırlar ve bulundukları konum itibarıyla sorumluluklarını yerine getirmeye, birçok şeyi de görmezden gelmeye çalışmaktadırlar:

“Ya aslında şöyle. Biz övgüye de eleştiriye de çok kulak asmıyoruz işimizi yapıyoruz. Bizim ortaya koyduğumuz bir program var onu yapıyoruz belli bir disiplinle çalışıyoruz. Ee bu övgüye ya da eleştiriye çok kulak asarsan işini yapamaz hale gelirsın. Bu sosyal medya oraya buraya çok fazla takılırsın” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

4.2.6.3. Yerel Yönetimler: “Vekillik Rica, Belediye İcraat Yeri”

Neden belediyeler önemli- Yerel yönetimler ile Romanlar arasındaki temas ulusal düzeye kıyasla daha somut bir ilişkiye karşılık gelmekte ve Romanlar için çok daha önemli görünmektedir. Çünkü Romanlar bulundukları şehirlerde özellikle geçici ve gündelik işlerde çalışabilmektedirler. O nedenle belediyeden daha hızlı bir şekilde talep etme ve sonuç alma durumları bulunmaktadır:

“İşte siyasette şey var işte, Romanlar belediyeçilik kavramına daha yüksekte şeye bakıyor yakından. Hani ulusal bazda Cumhurbaşkanı ya da Başbakan çok önemli

değil. Niye çünkü belediye, niye çünkü balık satıyor, çünkü işporta yapıyor. Ne bileyim mahalle ve muhtar arasında şey yapıyor. Belediye başkanından para isteyebiliyor. Kaymakamlıktan da şeyde. Ama belediye şey oluyor, siyasi bir kurum. Belediyenin de bir menfaati var. Belediye ondan oy almak için işte şey yapabilir. Belediyeye gider aman benim kızanımı işe al. Şimdi biliyorsun kaymakamlıklar da alıyor. Artık bir siyasi, AK Parti de aldı. AK Partiye üye olun diyor sizi şey yapalım bir yere sokalım yani” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Romanların yerel yönetimler ile olan ilişkileri, karşılaştıkları kentsel sorunların boyutlarını işaret etmektedir. Barınmadan sosyal hizmete, eğitimden ulaşım hizmetlerinde Romanların kentsel yaşam deneyim süreci ile ilgili tüm aşamalarda yerel yönetimler, birincil düzeyde sorumlu ve uygulayıcı konumundadırlar. Bulunduğu şehirde belediye meclis üyeliği de yapmış, asıl faaliyet alanı ticaret olan ve imkânı olması halinde, uygun koşullar oluştuğunda “çok iyi bir belediye başkanlığı” da yapabileceğini (olması yönünde tartışmaların olduğu bir dönemde) vurgulayan katılımcı esasında yerel yönetimlerin milletvekilliğinden dahi daha önemli olmasını, belediyelerin yerel ihtiyaçlara yönelik somut çözüm ve hizmet kurumları olması ile açıklamıştır:

“Aslında en iyi yer orası yerel yönetimler. Esas çözüm orada çünkü her yerelin kendine ait şeyi var sorunları var. Mesela şimdi kat görevlileri ya da şeyler istihdam bakımından söylüyorum daha çok körfez tarafında istiyorlar o tarz işleri. Sen çok iyi biliyorsun bunları. Eee geç bu tarafta geç kaynakçı şu bu falan filan istiyorlar daha çok Balıkesir’de. Bölgesel ihtiyaçlara göre. Yani yerel yönetimler aslında çok önemli. Yerel ihtiyaçlar çok önemli. Bunların tespit edilmesi önemli. Yani mesela bir milletvekili Romanlara bence bir belediye meclis üyesi kadar ya da bir belediye başkanı kadar yardımcı olamaz. Yani belediyecilik yerel anlamda söylüyorum, belediyecilik tam anlamıyla icraat yeri, milletvekilliği rica yeri. Orası rica makamı belediyecilik tam anlamıyla icraat makamı, hizmet makamı yani. Hakkaten yapıyorsun o zaman yani. Bir şeyler tam manasıyla ortaya çıkıyor ve insanların ulaşabileceği edebileceği elinin dokunabileceği edebileceği bir yer yani. Meclise nereden gitcen nasıl gitcen” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Yerel yönetimler ile kurulan ilişkinin boyutu ve içeriği bulunulan bölgedeki aktörlerin yaklaşımını da etkilemektedir. Katılımcılar arasında yerel yönetimler ile iyi ilişki kuranlar olduğu gibi özellikle belli konularda sorun yaşandığı da bilinmektedir. Yerel yönetimlere yaşanan sorunların başında siyasette olduğu gibi Romanların kolay, istismar edilebilir oy depoları olarak görülmeleri gelmektedir; *“Hiç iyi değil abi bak şunu söyleyim Ali kardeşim yani aslında sadece oy potansiyelinden öte bakmıyorlar oy potansiyeli ya. Hiçbir işe yaramaz bir topluluk öyle bakılıyor abi yerel yönetimler bakış açısı bu, tabi bak şimdi Roman*

mahallelerine ne kadar hizmet geliyor git bak” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Seçim dönemi oy istenmesine rağmen Roman seçmenler unutulmaktadır da; “Ya aslında genelde böyleydi yani insanlar işte onlar seçimle geldikleri için hani sizi sadece oy deposu olarak görüyorlar yani işte sen bana oy vermek zorundasın gibi görüyorlar ya istediklerini alamıyorlar ya da istediklerini aldıktan sonra işleri bitiyor sizinle” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Romanların mahalle dışında sosyal dışlanma ve ayrımcılığa maruz kaldıkları kamusal alanlar genelde resmî devlet daireleri olmaktadır. Bu tür kurumsal yapılar ile temasta karşılıklı iletişim sorunları bulunmaktadır:

“Şimdi bizim buradaki insanlarımız hiçbir zaman için bir belediye başkanına bir kaymakama bir emniyet müdürüne ne bileyim işte bir ticaret odasına gidip oradaki insanlarla tanışmış sohbet etmiş merhabalaşmış insanlar değiller. Oradaki insanlar da bizim toplumumuza gelen bunları kontrol eden bakan insanlar değil. Dolayısıyla kopukluk hep var, hâlâ daha da devam ediyor bu kopukluk bir birliktelik yok sadece seçim zamanları işte geliyorlar” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Dolayısıyla yerel yönetimler orta ve üst sınıf Romanların önem verdikleri siyasi hizmet mekanizmalardır. Her ne kadar sorunlar olsa da Roman topluluğunun yerel düzeyde kurumlar ile ilişkisinde ve hizmet temelli aksiyon almasında orta ve üst sınıf aktörler önemli aracı rollere sahiptirler.

4.2.6.4. Projeler: Romanlar için Romanlara Rağmen

Türkiye’de Romanlar ile ilgili çalışmalar genellikle sivil toplum kuruluşları öncülüğünde ve projeler şeklinde yürütülmektedir. 2016-2018 yılları arasında yürütülen SİROMA Projesi (İKG, 2017) bizzat devletin Romanlar ile ilgili gerçekleştirdiği ilk kapsamlı sosyal içerme projesidir. Roman topluluğu arasında projelere yönelik bir aşinalık özellikle sivil toplum yöneticileri arasında gelişmiştir. Ancak tabanda ve bazı orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında bu tür projelerin tasarlanması, yürütülmesi ve sonuçlandırması noktasında sorunlar olduğu görülmektedir. Bu aktörler birçok projenin mimarıdır ve aynı zamanda projelere müdahil oldukları için de grup-içinden topluluk düzeyinde projelerin avantajlarını ve handikaplarını değerlendirebilmektedirler.

Projelere yönelik olumlu yaklaşımlar esasında onların en azından Roman meseleleri konusunda oluşturdıkları farkındalık ile ilgilidir; *“Ya şu anda bir*

farkındalık yaratılıyor başka da bir şey yok yani. Toplumun sorunlarının çözüldüğü falan yok. He ben onu bir adım olarak düşünüyorum. Çünkü bu bir süreç bu. Bu işin çözümü bir sürece dayalı. Ama çok yavaş ilerliyor” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum). Kamu veya sivil toplum destekli olsun Romanlar ile ilgili yapılan projelerin çok iyi kurgulanmış olsalar da temel sorunlar uygulama aşamasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu tür projelere gelen eleştiri sürdürülebilirliklerinin zayıf olduğu yönündedir:

“Yani ama şunu da söyleyebilirim. En iyi eylem planını yapabilirsiniz, en iyi projeyi yapabilirsiniz ama onu hayata geçirme imkânınız yoksa onun hiçbir önemi yoktur (anlaşılamayan). Her şey de böyledir. Yıllarını verirsın okursun, doktora, doçent olursun ama onu hayatında kullanamıyorsan sadece sen onu bilgi olarak kafanda kalır. Ama sana bir bilgi olarak faydalı ama hayata bir faydası olmaz” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Bazı katılımcılar, yürütülen projelerdeki fonların yanlış kullanımına ve maddi boyuttaki usulsüzlere yoğunlaşmıştır. Bu konuda farklı ekonomik iddiaların bu araştırmada aktarılması uygun görülmemiştir. Ancak katılımcılar tarafından daha önemli bir sorun ise mevzuat ile ilgili olmuştur. Her ne kadar Strateji Eylem Planında (Resmî Gazete, 2016) kapsamlı bir uygulama planı verilmiş olsa da mevzuata uymadığı için uygulama ayağı hep eksik kalmaktadır; “*Şimdi Roman Eylem Planı yaptın, mevzuat Eylem Planına cevap vermiyorsa kaymakam yetkisini kullanmıyor, mevzuat elini bağlıyor çünkü yetkinlik koyamıyor*” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Roman sivil toplum kuruluşları arasında projeler oldukça yaygındır. Hatta Romanların sorunları ve bu sorunların boyutları projeler aracılığı ile görünür olmaktadır. Özellikle bölgesel çalışmaların yapılması her ne kadar farklı iddialara konu olsalar da genel anlamda en azından farkındalık oluşturulması konusunda işlevsel görünmektedirler. Projelerin mali boyutları, akademinin istismarı, dernek başkanlarının yolsuzlukları, fon denetimleri gibi farklı konular Romanlar arasında tartışılmaya devam etmektedir.

4.2.6.5. Roman Sivil Toplum/Siyasi Hareketi: Roman Açılımı

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi orta ve üst sınıf Roman aktörlerin tanıdığı oldukları ve bizzat deneyimledikleri bir süreçtir. Hareketin oluşumunda hem

rol alan hem de hareket sonucunda ortaya çıkan aktörler, aynı zamanda genel anlamda Romanların sınıfsallaşmasının ve siyasallaşmasının da önünü açmışlardır. Sivil olması erken dönem sivil toplum faaliyetlerinin başlamasını, siyasal olması da özellikle 2010 yılı sonrasında Roman bireylerin siyaset mekanizması ile kurdukları yoğun ilişki biçimini ifade etmektedir. Dolayısıyla Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin farklı boyutları ile genel bir fotoğrafının çekilmesi, aslında orta ve üst sınıf Roman aktörlerin ortaya çıkış koşullarının ve de topluluk adına konuşmaya başlama (temsiliyet) süreçlerinin de anlaşılması anlamına gelmektedir. Çünkü etnik kimlik bagajları ile bireysel ve topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Roman aktörler, esasında bu konjonktürel süreçte (fırsat) ortaya çıkmış topluluğun elitlerini ifade etmektedirler; bu kişiler Roman sivil toplum ve siyasi hareketinden bağımsız düşünülmemektedirler.

Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin nasıl başladığı ve günümüzde ne durumda olduğuna dair tarihsel süreci 2000-2009, 2010-2014, 2015-2018 ve 2019 ve sonrası olmak üzere kendi içinde dört (4) ayrı tarihsel aralıkta dönemselleştirmek mümkündür (Akın, 2022: 130). Burada tamamen Roman hareketindeki kritik dönüm noktaları referans alınmıştır. Hareketin sivilleşmeden başlayıp siyasallaşması da esasında bu dönemsel süreçler ile anlaşılmaktadır.

2000 öncesi dönemde ilk dernek katılımcının televizyonda gördüğü Kakava Şenlikleri'nden esinlenerek 1996 yılında ve büyük bir katılımıla Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğini adıyla İzmir'de açılmıştır:

“96'da. Açılışı yaptık, kaymakam geldi. Belediye başkanı birini gönderdi. Sandalyeler mandalyeler (anlaşılamayan) yolun ortasında. Polis karakolunun yanındayız. Ondan sonra sazlı sözlü, eğlenceli, yazındı böyle. Haziran mıydı Temmuz muydu ? O aylarda derneği açıyoruz.... Basının öyle bir ilgisini çekti ki biz o zaman. Abi ne kadar basın varsa İzmir'de hepsi geldi, bütün basın geldi. Bir de sazlı sözlü açılış yapıyoruz ya. Kadınlarımız geldi, kadınlarımız başladı oyun oynamaya falan. Basın şaşırdı kaldı. İlk defa böyle bir dernek açılıyor diye, Romanlar Derneği. O basın bizi yalnız bırakmadı ama” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum).

İlk dernek 2008 sayılı Dernekler Yasasına göre etnik ayrımcılık yaptığı gerekçesiyle kapatılmış ve kurucular her ne kadar niyetleri sadece Roman kültürü olsa da dönemin güvenlik kaygılarından dolayı “bölücülük” ile yargılanmışlardır. 2001 yılında Aksu “Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve

Dayanışma Derneği” adıyla bir dernek kurmak istediğini ancak onun da aynı yasaya benzer kaygılara takıldığı görülmektedir (Aksu, 2006: 70). Bu tür etnik kökene dayalı dernek kurma faaliyetleri sadece Türkiye’de değil tüm dünyada dönemsel olarak devletler açısından tehdit olarak algılanmıştır (Fonseca, 2020: 375). 2004 yılında Mustafa Aksu’nun da katkılarıyla Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDÇİNKAY) adıyla Çingene kelimesinin kullanıldığı ilk dernek kurulmuş ancak 2006 yılında isim değişikliğine gidilmiş ve Edirne Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EDROM) olarak derneğin adı değiştirilmiştir. İlk dönem Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde EDROM önemli bir eşik olmuştur:

“Ya EDROM, aslında bugün Roman meselesinin gerçekten mihenk taşıdır. Yani EDROM’un yapısına baktığın zaman EDROM’un içinden çıkan veya EDROM’un ilişkili olduğu aktörlerin Türkiye’de Roman meselesine yön verdiğini görürsün. Yani EDROM Türkiye’de Roman meselesini şekillendirme noktasında ciddi anlamda büyük bir misyon, görev üstlendi” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

2005-2006 yıllarında ilk hareketin ivmesi Balıkesir bölgesine de sıçramış ve örgütlenme orada da artmaya başlamıştır. Ancak dönem itibarıyla bir yanda Avrupa Birliği fonları ile araştırmaların sayısı artarken milliyetçi refleks ve endişeler sürekli olmuştur; *“İşte adam geldiğinde orayı MHP’li bir Roman, Türkiye’de Romanları bölücülük ve kışkırtarak bu ülkeye karşı vatan haini mi yapmak istiyorsun diye sorarak başladı soruya...Ben güldüm, tam da bunu diyordum, çok güzel ifade ettin. Aynen bunu söyleyenler bunları yapmasınlar diye bunu yapıyorum dedim”* (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset). 2006 yılında aynı zamanda Sulukule’de başlayan kentsel dönüşüm süreci ile Romanlar arasında sivil topluma ilgi giderek artmaya başlamıştır. Nihayetinde 2010 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın öncülüğünde Roman Açılımı (Hürriyet, 2010) gerçekleştirilmiştir.

Roman Açılımı ile Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin ikinci ve en önemli dönemi başlamıştır. Roman Açılımı ile devletin bizzat en üst kurumları ile Romanları odağına alarak değer vermesi Romanlar içinde bir kimlik uyanışına yol açmış ve aynı zamanda kamuoyundaki Roman algısının da dönüşümü noktasında “olumlu” bir süreç başlamıştır:

“Şimdi Roman açılımının Roman hareketinin Türkiye’deki Romanlara katkısı bence şu oldu. Artık insanlar ben Romanım diyebiliyorlar. Bu çok önemli bir gelişme

esasinda. Yani pek çok siyasetçi veya fanatik arkadaşına şu yasa değışti bu yasa değışti vesaire değil. Ama şu bir gerçek Roman adının devletin en üst düzeyinde kullanılmasının bile etkisi var bu konuda. Artık biz Romanız demekte utanmıyoruz. Ama bunu 20 sene evvel Roman denilirken biraz da eğilip büzölüyorduk. Ben Çingeneyim diyen çok azdı. Ama şimdi ben Romanım diyebiliyor insanlar. Ve şimdi genel algı Romanlar ile ilgili ya insanlar zararsız insanlar, neşeli insanlar, müzisyen insanlar toplumda şimdi bu algı kuvvetlendi” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Türkiye’deki orta ve üst sınıf Romanların görünürlük kazanmalarını sağlayan siyasi gelişme Roman Açılımı ile gerçekleşmiştir. Açılım ile Roman etnik kimliği önem kazanmaya başlamış ve “ben de Romanım” furyası başlamıştır:

“Önyargı var. Zaten Romanların ismi yoktu, konuşulmuyordu. Romanlar ne zaman konuşulmaya başladı? Erdoğan açılım yaptı, Romanlardan milletvekili oldu, Romanlar bir şeyler olmak istedi. O zaman işte o eğitimli Romanlar ortaya çıktı “biz de Romanız” diyelim. Eğitimli Roman o zaman çıktı ortaya yoksa çıkmayacaktı yani” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Açılımın önemli bir sonucu da devletin güvenlikçi anlayışının dönüşmüş olması ile ilgilidir. Romanları tehdit olarak görmekten ziyade onlara güvenmeyi tercih eden bir bakış açısı Roman Açılımı ile ortaya çıkmıştır:

“Açılımla da beraber Allah işte hasbelkader bize bu görevi verdi, bana nasip etti Allah-ü Teala. Yani bu Roman açılımında ilk Romandan ilk defa bir başbakan danışmanı çıkmasını, eylem planını hazırlamayı, ilk defa Cenab-ı Hak bana nasip etti. Bir de ayrıca şu da var. Ya bir Roman çocuğuna Başbakanlık ofisi 3 yıl boyunca emanet edildi. Burda Cumhurbaşkanlığı ofisini 3 yıl boyunca bundan önce Başbakanlık ofisiydi bana emanet ettiler, ben yönettim. Yani bu ne demektir, bu hakikaten yani bu ülkeyi idare eden insanların Romanlara bakış açısını en iyi şekilde gösteren bir örnektir” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Açılım, Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde birçok kazanımın yolu açan, kamu kurumları düzeyinde Romanların görünür olmaya, ciddiye alınmaya başladığı kritik bir eşik olmuştur:

“Ya şöyle şimdi açılım çok şey kazandırdı Roman hareketine. Açılımı sağlayan da derneklerdi. Dernekler birdenbire kale alınınca bu insanlar muhtar olamıyor, belediye meclis üyesi olamıyor, milletvekili olamıyor ve kale alınıp işte belediye başkanıyla bilmem kimle işte emniyetle görüşebilmek için dernek başkanı olmak önemli bir şey oldu orda. Ve dolayısıyla bunu tercih ettiler. Mahallelerde de bunun yansıması görünmeye başladı. O yüzden zaten açılımdan sonra Roman derneklerinin sayısı birdenbire çok arttı. Ondan sonra işte. Daha önce 60-70 civarında dernek varken sonrasında bu sayı birdenbire bugün 500’lere geldi. Hatta 60-70 bile değil yani. 2009-2010’larda 30 civarında dernek vardı ya” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Açılım süreci ile Roman sivil toplum alanında bulunan aktörler de birbirlerini tanımaya başlamışlardır ve bu tanıma esasında birbirinden sorumlu olunan bir

sürecin de başlangıcıdır; *“Büyük bir ağ oluştu herkes birbirinden haberdar ha şimdi haberdar olduktan sonra bir sorumluluk geliyor herkesin üzerine artık bu saatten sonra”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Açılım sonrası Roman sivil toplum alanında hızlı bir örgütlenme ve siyasallaşma süreci de başlamıştır (Çeko, 2014). Roman hareketi içerisinde birçok kişi için sivil toplumun ardından özgüvenin artmasıyla birlikte siyaset merkezli kariyer planlarının da yapıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır; *“Yani siyasete girme hevesi başladı anlatabildim mi? Siyasete girme hevesi ile bu kadar çok göz önünde olmaya başladılar aslında yani ben vekil olur muyum, ben vekil olursam ne olur? Ondan sonra geçim kaynakları olmaya başladı siyaset”* (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında Roman Açılımı bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Sorunlardan önemli bir tanesi Romanlar arasındaki siyasi bölünmenin gittikçe artmaya başlaması olmuştur; *“Açılımdan sonra inanılmaz derece de bölündüler. Evet faydası oldu belki özgür olarak kendilerini ifade etmek açısından evet faydası oldu ama siyasi alanda kendi içlerinde çok bölündüler. Ne oldu biliyor musun? Sinerji yok”* (Katılımcı 25, yaş 38, kamu). Roman Açılımının süreç içerisinde içerik ve uygulamaları beklentileri karşılayamama da başlamıştır; *“Ya Açılım bizim umduğumuz gibi olmadı yani açılım dendiği zaman işte bazı sosyal haklar veya ulaşılabilecek bi şey diye düşündük ama o da reklamdaki öteye gitmedi. Açılım da yani tamamen altı boş bi açılımdı işte”* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

2010 sonrası dönemde yoğun siyasi temaslar ve lobi çalışmaları sonucu 2015 yılı genel seçimlerinde CHP’den İzmir 1. Bölge 5. Sıradan Özcan Purçu’nun milletvekili seçilmesi ile siyasallaşma süreci farklı bir karakteristik nitelik kazanmaya başlamıştır. Çünkü Romanlar arasında bir kişinin milletvekili olması topluluk içinde inancı artırmış ve vekillik erişilebilir bir hedef olarak görülmeye başlanmıştır. Sonuçta siyasi bölünmenin yanında “milletvekili” olma girişimleri de artmaya başlamıştır; *“Sonra 2015 seçimlerinde Özcan Purçu’nun seçilmesiyle beraber o hat safhaya ulaştı. 2015’ten sonra herkes milletvekili olabileceğini düşündü. ‘Özcan olduysa ben neden olmim’ demeye başladılar ve bence bu çok kötü”* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). 2018 yılında AK Parti’den Cemal Bekle’nin milletvekili olması ile 2013 yılında başlayan siyasi kutuplaşma tepe noktasına

ulaşmış ve Romanlar arasında “herkesin kendi kampında faaliyet” yürüttüğü bir süreç başlamıştır:

“Artık mesela biz 2009’dan beri Roman Gençlik döneminden itibaren toplantılar yapıyorduk, toplantılara her ilden her yerden her insanı davet ediyorduk. Ama artık davet edemez hale geldik. “O geliyorsa ben yokum. O AK Partili , o CHP’li, o bilmem neci öbürü falan” partili olmaya başladı. Hatta son ... Evet acayip derecede bir kutuplaşma... Son dönemlerde artık o kadar bıktım ki gençler ile toplantı yapmayı daha çok tercih ediyorum. Daha çok onları çağırıyorum” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin çıkarmış olduğu iki milletvekili sonrası Türkiye’de Romanlar arasında birçok kişi milletvekili olabileceğini düşünerek kariyer fırsatlarını bu yönde değerlendirmeye çalışmıştır. Ancak sorun, tıpkı hasetlik konusunda olduğu gibi kurumsal boyuttan ziyade kişisel hırslar düzeyinde motivasyonun olmasıdır. Orta ve üst sınıf aktörler arasında da çalışmanın yapıldığı dönemde milletvekili olma niyeti olan aktörler bulunmaktadır; ancak bu aktörleri topluluktan ayıran husus siyasetin rasyonel mekanizmasının işleyişinin farkında olmalarıdır. Çünkü Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin inşasında rol almış olan aktörlere göre milletvekili olmak aslında hem sivil toplumda hem de siyasette yoğun emeğin verilmesi gerektiren bir konumdur; “*Milletvekili demeyeyim siyasetçi olacak insanların benim koyduğum kriterle dünyanın koyduğu bir şey var ortada bir tespit var üç tane özellik vardır; ağrımayan dizin, solmayan yüzün, bitmeyen sözün olacak dedim bunlardan birisi sizde varsa üçü aynı anda çıkın dedim*” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Milletvekili olmak aslında doğru zamanda doğru yerde olmak ile ilişkili olsa da esasen içinde farklı yaşamsal kırılmaların da olduğu sancılı bir deneyimdir; “*Yani onlar da olması lazım. Aday da olmaları lazım, aday adayı da olmaları lazım. O kırılmaları yaşamaları lazım. Hani bu işin ha ben yaptım oldu olmadığımı hepsinin görmesi lazım*” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman topluluğunda sivil toplum ve siyaset alanında deneyim sahibi olmadan hatta ilkokul mezunu, D’hont sistemi hakkında fikri olmayan, parti teşkilatlarda yetişmemiş, ekonomik sermayesi yeterli olmayan kişilerin vekil olmak ya da siyasetçi olmak istemesi Roman hareketi içerisinde sıklıkla eleştirilen bir durumdur:

“Adam, siyaseten de o partiye aidiyet, o parti içerisinde, teşkilatlanma içerisinde bir görev alma, oralarda hem fikri olarak hem de kendi bilgi birikimiyle o siyasi yapı içerisinde bir değer kazanma ondan sonra da Roman kimliğiyle de temsiliyet noktasında bir yerlere aday olmak gibi bir süreçten geçersin saygı duyarım. Ekonomik olarak, sosyal olarak bazı şeyleri aşmış olursun. Bütün bu süreçlerde kendini kanıtlamışsındır, yani sadece 300 kişinin yaşadığı bir topluluğun içerisinde kendini kral edip 3 milyon kişinin temsiliyeti noktasında kendini güç görmek, bence tamamen şizofrenik bir vaka yani, o hale geldik. Bu özgüven nasıl bir özgüven yani, cehaletin getirdiğinin ötesinde bir özgüven bu. Neye dayanarak, ne için, nasıl ben çözmüş değilim” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin son dönemi 2019 yılı ve sonrasında kapsamaktadır. Bu dönem, aslında geleneksel Roman derneklerinin yerini Roman gençlerin yönetici oldukları, seslerini özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla daha fazla duyurabildikleri organizasyonların ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde asıl dikkat çeken olay ise 2020 yılında ilk Roman siyasi partisi olarak ifade edilen Güzel Parti’nin kurulmasıdır. Normal şartlarda Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin bir doğal çıktısı görünebilecek parti meselesi, maalesef beklendiği etkiyi yaratmış görünmemektedir. Güzel Parti kurulmadan önce aslında 2011-12 yıllarında bir parti kurma fikri ve partinin önemi tüm katılımcıların ortak bilgisi dâhilinde olsa dahi parti kurmanın hâlâ erken olduğu düşünülmüştür; “*(Parti fikri) Vardı ama şey değildi hani zamanının daha gelmediğini düşünüyorduk. Yani biraz akli başında arkadaşlarımızla konuştuğumuzda Türkiye’deki siyasi örgütlenmenin eninde sonunda olacağını, ama bunun hemen olmayacağını düşünüyorduk*” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Romanlar arasında parti kurma erken bir düşünce olarak görünse de 2020 yılında Romanların kurumsal düzeyde ciddiye alınmasını sağlamak amacıyla Güzel Parti kurulmuştur:

“Öncelikle bizim bir siyasi partiye ihtiyacımız olduğunu düşündüğüm için ben bu siyasi partiyi kurdum. Başka türlü biz bunlarla mücadele edemiyoruz. İstedğin kadar sen dernek başkanı olarak karşıdaki insanların yanına git. Karşıdaki vali. Vali seni isterse kabul eder, isterse kabul etmez. Belediye başkanı da öyle. Veyahut da herhangi bir siyasi parti lideri de öyle. Dolayısıyla onlarla eş değer olmak lazım mücadele edebilmek için. Eş değer olmak lazım. O yüzden siyasi partiye çok ihtiyaç vardı” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

Güzel Parti kuruluş sürecinin ardından çok sayıda yapısal sorunla karşı karşıya kalmıştır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlere göre temel sorun etnik kökene dayalı bir siyasi parti kurulmasıdır:

“Şimdi partinin kuruluşu giderken bile Romanları temsil ediyorum demesi bi hata. Sen Romanları temsil olarak çıkmayacaksın oraya sen diyeceksin ki ben Türkiye partisi olmak için yola çıktım. Türkiye’de yaşayan bütün unsurları ortak akılda birleştireceğim, ortak yaşam kültüründe birleştireceğim” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Partiye getirilen diğer eleştiriler ise ağırlıklı olarak alt yapı eksiklikleri ve finansal kaynak sorunlarının halledilmeden acele bir şekilde kurulması yönünde olmuştur. Daha da önemlisi Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin tarihinde her ne kadar son yıllarda siyasi bölünmeler artmış gibi görünse de bu tür parti kurma sürecinin topluluk içinde kolektif bir irade ile tartışılmadan gerçekleşmiş olması partinin siyasi olarak destek bulamamasının ve yalnızlaştırılmasının temel nedeni olarak görünmektedir.

Açılım Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin özellikle siyasi alanda bir ivme kazanmasına yol açmıştır. Artan ivmeyle birlikte ilgili ancak bilgisi olmayan aktörlerin sayısı artmaya başlarken, ilgili olanların bu alanda bilgilerinin zayıf olması kuşaklar arası deneyim aktarımında sorunların oluşmasına neden olmuştur:

“Çok zor zamanda bu işlerin eline altına taşları koymuş yani taşın altına elini koymuşlar fakat sonrasında bu işin sonunu getirememişler yani adamlar işin kötüsü de ne biliyor musun? Bizim toplumu temsil ettiğini söyleyen insanların tamamında şöyle bir şey var hepsinde ortak bir özellik var. Bu işle ilgilenenlerin tamamı bilgisiz, bilgililer de ilgisiz bu işte” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde genel olarak bencilliğin artması hareketin önündeki deneyim aktarım sürecini de olumsuz etkilemiştir. “Ben” vurgusunun fazla olması bazı bilgili aktörlerin dışlanmasına yol açmıştır; *“Böyle bir şey var yani, bu insanın olması bize fayda sağlar mı? Mahalleye sağlar ya da mahalleden mesela okumuş üniversite bitirmiş ama hiçbir işte çalışmayan insanlar var. Onlar olabilir. Yo her şeyi biz yapalım, her şey bizden geçsin düşünceleri”* (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin deneyiminde Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde fedakârlık oldukça önemlidir. Aktörlerin birçoğu sivil toplumun kurumsallaşmasından mevcut siyasallaşma sürecine kadar birçok meselenin bizatihi şahidi konumundadırlar. Roman/Çingene kelimesinin dahi zor kullanıldığı dönemlerde Romanlar için toplumsal mücadele veren aktörlerdir; *“Ya biz, ben işte Sulukule zamanı polis gelip okuldan aldı beni neden yıkılmasın diyoruz diye mahalle.*

O zamanlar geldi okula bi de içeri girdi düşünsene derstesin, siz pa’” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi düşe kalka ilerleyen bir karakteristiğe sahiptir. Hareket içindeki bölünmelerden, ortaya çıkan diğer tüm sorunlara kadar tüm süreç, doğal bir gelişimi çizgisi olarak görülmektedir:

“(Denge) Sağlayamazsın bunlar bir süreçtir. Bunlar yaşanması gereken sosyolojik süreçtir. Bunlar her toplumsal gelişimde olması gerekenlerdir. Yani bir anda güllük gülistanlık olmasını beklemezsin. Bu hareket düşecek kalkacak düşecek kalkacak. Sürekli yükselme evresinde. Düşecek kalkacak yorulacak bazen gerileyecek ilerleyecek, dinginleştiği bir dönem olacak...Ya olur bu zamanla kendiliğinden bizim de desteklememizle olacak şeyler. Ben şeyi olması gerektiğini düşünen bir insanım. Kendi şeyinde mecrasında gelişsin. Ne hızlı ne yavaş destekleyelim ama çok çabuk elde ettiğinde kıymetini bilinmez. Çok yıpranırsa da yorulur döner. O dengeyi kurdurtmak lazım tabi tabi. Kendi mecrasında pişe pişe, zorlaya zorlaya bedel ödeye ödeye, kazana kazana, kaybede kaybede, ben bu süreçlerin bütünü içinde önemli olduğunu düşünüyorum” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içindeki aktörler tarafından uzun, yorucu ve yıpratıcı ama nihayetinde mücadele de verilmesi gereken bir süreçtir. Hareket içerisindeki tüm sorunlara rağmen sivil toplum ve siyaset alanında hareketlilik, kazanılan haklardan dolayı esasen Romanların yaşam şanslarının güçlenmesi ile sonuçlanabilecektir. Açılım ile kırılmaya başlayan toplumsal algı Romanların siyasette var olması ile tedrici bir biçimde de olsa ilerlemektedir. Yerel yönetimlerde meclis üyeliklerin, kaymakam/vali danışmanlarının, kamu kurumlarda arabulucuların artması, kurumsal düzeyde meseleye görece sahip çıkıldığını göstermektedir. Roman sivil toplum ve siyasi hareketi, içinde birçok çekişmeye ve soruna karşın ortaya bir irade koymasından dolayı Romanları hak ettiği konuma ulaştırmak için adım adım ilerlemektedir; *“Düne nazaran çok iyiyiz, gelecekte çok umutluyuz. Bulunduğumuz yerde de ee güçlü durabiliyoruz. Bu benim için de diğer dernek başkanları için de şey bir şey. Yani ortak irade ortaya koyma noktasında çok ciddi bir şey geliştirdik”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

4.2.6.6. Kadınlar Nerede: Erkek Roman Hareketi Eleştirisi

Bu tez çalışmasında 30 erkek katılımcıya karşın 3 kadın katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Farklı Roman kadın aktörler ile iletişim kurulmuş ancak görüşme imkânı sağlanamamıştır. Ancak buna rağmen görüşmeler gerçekleşmiş olsa dahi

kadın katılımcı sayısı 6'ı olacaktı. Bu da Romanlar arasında kadınların temsiliyetinde yapısal ve kültürel sorunların varlığını işaret etmektedir. Katılımcıların da kabul ettiği gibi Roman kadınların sivil toplum ve siyasette sayılarının artması gerekmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlere göre kültürel, ataerkil mekanizmalar,⁵⁹ her ne kadar topluluk içerisinde kadınlar çok güçlü bir profile sahip olsalar da kadının konumunu baskılamakta ve onu belirli bir kültürel-toplumsal roller alanına sıkıştırmaktadır.

Roman hareketi de bu çerçeve erkeklerden oluşan bir hareket ve kadınların içine dâhil olması oldukça zor görünmektedir:

“Ya kadın lider yok. Kadınlar çok fazla katılmıyor çünkü hani Romanlarda bu ataerkil yapıda çok fazlaya şey de ve şey var nasıl diyim Romanlarda böyle toplantı kültürü de çok fazla gelişmiş değil yani belirli bi dönemden sonra tartışmaya da giriyor çok erkekler bir arada ha kadınlar ondan da biraz çekiniyo” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Ancak toplantılarda kadınlar katılabilmişlerse de kadınların varlıkları erkek egemen zihniyet tarafından ciddiye alınmadığı ve saygı duyulmadığı için de kadınların harekete ilgisi azalmaktadır: “Ben çok aktiftim ama aktif kadınlarımıza da yer verilmediği için geri çekiliyorlar farkındaysan... Baktım ki bi toplantıya gidiyorsun 50 tane erkeğin içinde tek kadınsın ve şey sana saygı yok. Adamlar hani dediğim gibi bitanesin o çiçeği koruyamıyorlar anladın mı?” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu). Başarılı kadınlar, erkeklerin hâkim olduğu bir alana müdahil olduklarında erkeklerin ikiye bölünmüş tutumları ile karşılaşmaktadırlar. Grup içinde kadını dışlayan ataerkil mekanizma, grup dışında ise kadının elde etmiş olduğu “eğitim” statüsünü överek prestij elde etmeye çalışmaktadır:

“Sivil topluma girmemiştin, girmeye başladım işte ilk başta böyle kadınıym diye ön yargı kahveye girip çıkmaya başladım işte kadın falan. Sonra onların sorunlarını dile getirmeye başladım işte mahalleye birkaç belediyeden insan geldi böyle işte kahvede konuştuk birkaç şeyi anlattık falan. Sonra şöyle başladı bir de kendi aralarında beni dışlarken başka tarafa savunuyorlar, çok ilginç yani. “Bu bizim kız” yani bir düğüne gittiğinde “bizim kız da psikolog doktor” biliyorsun deme diyorlar yani hani

⁵⁹ Roman topluluklarında kadının statüsünü ve yaşantısını anlatan 2023 yılında gösterime girmiş “Yüz Karası” (Infamy/Infamia (lehçe) (Netflix, 2023) adlı bir dizi çıkmıştır. Dizide bir Roman kızının kendi kültürü ve ana akım kültürü arasında kalması anlatılmaktadır. Bir yandan popüler bir rap sanatçısı olmak isteyen Roman genç kadın diğer yandan topluluk içerisinde onu Roman biri ile evlendirmek isteyen ataerkil kültürün kurduğu baskı Roman kimliği üzerinden işlenmektedir.

gösteriyorlar ve bununla gurur duyuyorlar ama kendi aralarında, yargılarda işte kadın kahveye geliyor pantolon giyiyor” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Erkeklerin egemen olduğu hareket içerisinde kadın liderlerin kendini kabul ettirmesi süreci oldukça sancılıdır; *“Roman sivil toplumunda da şöyle bir şey duydum hayatımdaki kritik nokta odur. Başımızda kadın istemiyoruz diye bir söylem duydum. O gece çok ağladım, çok üzüldüm. Çünkü bana yönelik söylenmişti”* (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Kadın lider ya da temsilci olacaksa da mutlaka popüler bir meslek ya da iş ile uğraşması gerektiği düşünülmektedir, aksi takdirde aileler kadının ön planda olmasını kabul etmemektedirler: *“Kadınların ya iş kadını olması lazım ya sanatçı olması lazım onlarla muhatap olabilmek için yoksa hiç kimse kendi ailesini ön plana çıkarmıyor. Eee kendi kızdır, gelinidir, karısıdır vesaire bunları ön plana çıkarmıyor. Onun için o sıkıntıyı biz de çekiyoruz. Maalesef”* (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Kadına aile içinde atfedilen roller, aslında ev dışında başka bir ilgisi olmasının da önünü kesmektedir; *“Ya şeyde siyaset parti de var da. Bizim Romanlarda yok bu ya. Kadın bir sürü çoluk çocukları uğraştırıyor abi evin işlerini uğraştırıyor, evin yani bi tane iki tane oda varsa durmadan temizle bilmem ne yap. Tabi canım ya. Kadın boş vakit bulamaz ki yani”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Her ne kadar kadın gündelik yaşamda çok güçlü bir konumda görünse dahi evin direği erkek olarak algılanmasında ve bu zihniyetin üretiminde kadınların da etkisinin olduğu düşünülmektedir:

“Yine şöyle bir şey var biz bunu kadınlara aşıyoruz daha çocukken başlıyoruz. İşte temel olgu bu, diyoruz ki evin lideri erkektir, erkek gözüktür. İşte senin tabiri caizse erkek burada varlığı senin namusunu korumaktır, sen de bunun karşılığında ona her zaman çalışmak zorundasın mantığı. Bu biraz bence zihniyetimizi değiştirmemiz lazım. Türk zihniyetinde de bu var Roman kadını zihniyetinde çok fazla var” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Kadınlar kültürel anlamda erken evliliklere yönlendirilmekte ve dolayısıyla eğitimden erken yaşta uzaklaştırılmaktadırlar. Okulun terk edilmesi aslında toplumsal cinsiyet rollerinin de yeniden üretildiği sosyal dünyaya erken yaşta girilmesi anlamında gelmektedir; *“Eğitimsiziz, okumuyorlar kadınlar, kızlar erken evleniyorlar. Hani mahallerde yaşayanların çoğu on altı on yedi yaşına geldiğinde o sorunun en büyük sebebi de yine kadınlar bence. Biz kadınlarımızı eğitimsiz*

bıraktığımız için yani on dört on beş yaşına geldiğinde bizim kendi kadınlarımız sokuyor çocukların aklına evlenmesini” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler kadınların temsil edilmesi konusunda sorunlar olduğunun ve bunların aşılması için farklı politikaların geliştirilmesi gerektiğinin de farkındadırlar:

“Hareketin en büyük eksiği Roman kadınlar ve gençler. Hala Roman kadınları hareketin içine tam istediğimiz anlamda alamadık. Eksik kalıyoruz. Ee o bizim geleneksel çalışmalarımız ile ilgili bir şey. Yani ... Roman kültürü ile ilgisi yok. Derneklerin içine katmıyoruz, hareketin içine katmıyoruz. Şimdi yeni yeni başladık ama eksik. Yani atıyorum 500 dernek varsa Türkiye’de 500 erkek figür varsa bunun yanında karşısında değil yanında bir 500 kadın olması gerekiyor, hadi bilemedin bir 300-400 kadın olması gerekiyor ilk etapta. Ya 5-10 tane kadın ismi konuşuluyor” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde kadınların olmaması, olan kadın aktörler için her ne kadar bu alanda var olmak oldukça zor olsa da görece avantajlı bir duruma yol açabilmektedir:

“Ama velakin burada 30 tane erkek var 1 tane kadın var kim ön plana çıkar? Ama dışarıdan biri geldiğinde karşıda bir kadını görmek her zaman, mesela bir yere gittiğinizde de yanınızda bir kadın olması her zaman bir pozitif algıdır Türkiye’de. İşte dediğim gibi o koltuğun kapılma oranı kadınlar tarafından hani daha olası olduğu için onların gözünde, çünkü kadınların artı bir artışı var. Bu da çok yanlış benim gözümde ama kadın olmak da alanda artı bir artı. Çünkü kadın yok alanda” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde kadınların konumuna ilişkin bakış açısı son yıllarda değişmektedir. Orta ve üst sınıf katılımcıların birçoğunun kızı üniversite mezunudur. Bu aktörler kadının topluluk içindeki güçlü konumunun farkında olmakla birlikte her ne kadar kendileri de bazı toplumsal cinsiyet rolleri ile yetişmiş ve de sosyal çevreden (mahalle) etkilenmiş olsalar da kültürle ilişkili sorunların, alışkanlıkların zamanla aşılabileceğine dair inançları bulunmaktadır. Okullaşma konusunda atılacak ısrarlı adımlar özellikle kız çocuklarının kültürel kalıplardan da uzaklaşılmasını sağlayabilecektir.

Türkiye’de Romanlar sivil toplum ile geç tanışmalarına rağmen alanı oldukça hızlı bir şekilde benimsemiş görünmektedirler. Bu benimsemenin temel nedeni tüzel kimliğin getirmiş olduğu muhatap alınmadır. Etnik Roman kimliği ile ilgili üretilen dezavantajlı, savunmasız ve pejoratif imaj, Romanların gündelik hayatlarında sadece

gündelik birebir ilişkilerinde değil özellikle de kurumlar ile karşılaşmalarında ötekileştirilmelerine ve ciddiye alınmamalarına yol açmıştır. Bireysel olarak görünür olmakta zorlandıkları toplumsal gerçeklikte, sivil toplum alanında etnik Roman kimlikleriyle (etnisite sermayesi) stratejik bir var oluş gerçekleştirerek, muhataplık konusundaki görünmezlik boşluğunu doldurmaktadırlar (Pott, 2001: 181). Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanlar, etnisite temelli tüzel kimliklerini, sivil toplum alanında kendileri ve topluluk çıkarı için kullanmaktadırlar. Topluluk (mahalle) ve kurumlar arasındaki sorunların çözümü ve diyalogun sağlanmasında bu aktörler köprü işlevi görmektedirler. Nihayetinde kurumlar karşısında muhatap alınan öznelerle dönüşmeleri, onların kendi toplumsal bağlamlarında sembolik sermayelerini de güçlendiren prestijli bir statü konumunu elde ettiklerini göstermektedir. Bu “nüfuzlu” ve bireylere sosyal avantaj sağlayan konum, Romanlar arasında rekabetin oluşmasına ve sonuçta temsiliyet noktasında “aşırı dernekleşme” şeklinde bölünmelerin de önünü açmıştır. Bir sembolik alan olarak sivil toplum alanındaki dolaşım hızının yalnızca mutlak olarak değil aynı zamanda belirli toplumsal unsurların arzı ve talebiyle ilişkili olarak da dikkate alınması gerekirken (Pareto, 1935: 2044:1426) kişisel hırsların (siyasete girişte basamak olarak kullanma gibi) alanına dönüşmesi Roman sivil toplumunun da hem niteliğinin/gücünün zayıflamasına hem de siyasetin istismarına/müdahalesine açık hale gelmesine neden olmuştur. Orta ve üst sınıf Romanlar, sivil toplum alanındaki artan hacim ve siyasi ilişkilere daha eleştirel bir şekilde yaklaşmakta, topluluk ihtiyaçlarına göre orantılı bir ilişkiyi tercih etmektedirler.

Siyaset her ne kadar Roman sivil toplum alanına müdahale ediyor görünse de kurumlar düzeyinde sorunlara yönelik çözümlerin uygulanması bakımından gerekli bir alandır. Sivil toplumdaki talep etme deneyiminin siyasete taşınması, 2010 yılı sonrası Roman Açılımı ile açığa çıkan politik sinerjinin topluluktan milletvekillerinin çıkarılması ile sonuçlanması, yerel yönetimlerde meclis üyeliklerinin sayılarının artması gibi birçok faktörden dolayı siyaset Romanların sivil toplumdan dahi daha fazla önem verdiği bir alana dönüşmüştür. Siyasi figür olma, topluluk içinde insanların sosyal ve politik uyanışına katkıda bulunan, topluluğu örgütleyen ve önderlik eden birey veya birey grupları olarak kategorize edilmelerini sağlamaktadır

(Ngaihte, 2010: 165). Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin etnik kimlikleri siyaset mekanizması içine dâhil olmaları/edilmeleri sürecinde bir sermaye türü olarak avantaj sağlarken, siyasete girdikten sonra kazanılan siyasi kimlikleri de hem topluluk içinde hem de topluluk dışında gündelik ve kurumlar ile kurdukları ilişkilerinde güç ve prestij eksenindeki sembolik sermaye temelli statülerini güçlendirmektedir.

Siyasette etnik Roman kimliğinin stratejik bir sermaye türüne dönüşmesini arka planında ise Roman Açılımı bulunmaktadır. Açılım ile devletin tanıdığı Romanların toplumsal olarak görünürlükleri artmış ve hiçbir maliyeti olmayan ancak kendilerinden yıllarca esirgenen saygı (Sennett, 2005: 17) nihayet gösterilmeye başlanmıştır. Saygı beraberinde Roman olmanın değerli olduğu bir süreci başlatmış ve özgüvenin de artmasını sağlamıştır.

Orta ve üst sınıfların deneyiminde Roman sivil toplum ve siyasi hareketi esasında Romanların topluluk temelli sosyal hareketliliğinin ve topluluk adına konuşan öznelere dönüşmelerini sağlayan “elitleşme sürecinin” de tarihidir. Sivil toplum ve siyaset alanında etnisite sermayelerini avantajlı bir stratejik unsur olarak kullanan orta ve üst sınıf Romanlar, elde ettikleri güç ve prestijli sosyal statüler ile topluluk içinde topluluk adına konuşan aktörlere; topluluk dışında ise topluluğu temsil etme tekeline elinde bulunduran öncü aktörlere dönüşmektedirler. Hatta orta ve üst sınıf Romanların, Roman elitlere dönüşümü de bu sürecin zorunlu olmayan ancak mümkün sonuçları arasındadır.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sivil toplum ve siyasete ilişkin yaklaşımları ve getirdikleri öneriler aslında topluluk özelinde her iki alan ile kurulacak ilişkinin ideal hatlarını çizen bir deneyimi yansıtmaktadır. Topluluk içerisinde kozasını yırtan ve başarılı temsillere dönüşen orta ve üst sınıf Romanlar, karar alıcı konumlarından dolayı da Romanlara ilişkin sorunların çözümünde dönüştürücü bir etkiye sahiptirler. Sonuç olarak orta ve sınıf Roman aktörlerin Roman sivil toplum ve siyasi hareketini kapsamlı olarak yorumlama biçimleri, sosyo-politik yaşam tarzlarının da Romanların geri kalanından farklılaşmalarını sağlamıştır.

4.2.7. Kimlik ve Kültür

Orta ve üst sınıf Roman aktörler açısından etnik Roman kimliği gündelik hayatlarında gizledikleri değil aksine sosyal hareketlilik gerçekleştirme süreçlerinde heybelerinde taşıdıkları ve kullandıkları bir sermaye türüdür. Bu sermaye türü yani etnik Roman kimliği, literatürde damgalanmış, dışlanmış ve marjinalize edilmiş bir toplumsal algıya sahiptir. Bu algı tarihsel olarak özellikle anlatılar ve mitler ile inşa edilmeye başlamış ve günümüzde dahi toplumsal ilişkilerde söylem düzeyinde yeniden üretilerek varlığını farklı tanımlamalar ile sürdürmektedir. Etnik kimliğe yüklenen anlamlar yapılan tanımlamaya göre değişkenlik de gösterebilmektedir. Bu konu tartışmalı olsa da orta ve üst sınıf Romanların kimliği ve bu kimliğe yükledikleri anlam, onların toplumsal ilişkilerini belirli düzeylerde şekillendirmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin etnik kimlikleri ve kültürleri ile ilişkisi de onları topluluktan farklılaştırmaktadır. Özellikle kimliğin inşası ve tanımlanması süreçlerinde hamaset ve spe lasyona açık tartışmalar yerine tanımlamanın karmaşıklığına, tarihselliğine ve toplumsallığına yönelik analitik açıklamalar getirerek düşünsel anlamda topluluktan farklılaşmaktadır.

4.2.7.1. Tanımlama Açmazı: “Roman Diyelim,  ingeneyi Diri Tutalım”

Türkiye’de Romanlar ile ilgili çalışmalarda Roman ya da  ingene terimine dair kullanım konusunda ayrıntılı bir tartışmaya önceki bölümlerde (Bkz. Bölüm 1.1.1. ve 1.2.3.) yer verilmiştir. Tarih ve edebiyat konulu çalışmalarda tercih edilen  ingene terimine ilişkin akademik ilgi devam ediyor olsa da günümüzde yaygın olarak Roman terimi tercih edilmektedir. Bu çalışmada katılımcılara hangi tanımlamayı neden tercih ettikleri sorulduğunda; Roman/Rom kullanımını benimseyenler,  ingene kullanımını benimseyenler ve de her iki tanımlamanın da aynı olduğunu düşünen “fark etmiyor” düşüncesini benimseyenler olmak üzere üç (3) yanıt elde edilmiştir.

Hangi tanımlamanın tercih edileceği konusu neredeyse hem yazılı (makale, kitap, vb.) hem de sözlü çalışmalarda (konferans, seminer vb.) tartışılması yapılan zorunlu bir başlık gibidir. Bu tanımlama tercihinin açıklık getirilmemesi, çalışılan konunun bir boyutunun eksik kalması anlamına gelebilmektedir. Çünkü bazı çalışmalarda tanımlama tercihi ve kullanılan üslup araştırmacının yaklaşımına dair bir bağlam sunmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanlar arasında bu tanımlama meselesinin abartıldığı ve uzatıldığı da düşünülmektedir; *“Bunun hiç artık konuşulmaması gerektiğini düşünüyorum. Ya bu gerçekten Roman meselesinde artık hâlâ biz bunu. Ama ben artık bundan, bunu konuşmaktan yoruldum ya. Ya biliyorum ki bunun toplumda konuşulması gerekiyor anlaşılması açısından gerekiyor ama gerçekten yoruldum”* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Hatta açılım sürecinde dönemin yetkili bakanı dahi hangi tanımlamanın kullanılacağı konusunda Roman liderlerin görüşüne başvurmuştur:

“Hatta o açılımda da bu konuda (tartışmalar oldu). Onun baş mimarı benim, tartışmayı. Şimdi devlet bakanı Faruk Çelik şunu söylemişti. “Arkadaşlar biz size nasıl hitap edeceğiz, Türkiye’de sizlerle ilgili bir sürü söylemler var. Hangisi geçerli? Çingene mi diyelim, Roman mı diyelim, Mıtrıp mı diyelim, Poşa mı diyelim” falan filan derken” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Yaşam tarzı farkı- Tanımlamanın önemli bir kısmının Romanların yaşam tarzına atfedilmesi de tanımlamaya dair açıklamaları güçleştirmektedir. Örneğin Romanların geleneksel olarak icra ettikleri mesleklerinin etnik kimlikleri olarak varsayılması yaşam tarzı ile içe içe geçmiş bir tanımlamayı mümkün kılmaktadır; *“Roman diyoruz, elekçi diyoruz, sepetçi diyoruz, ayıcı diyoruz, kalaycı diyoruz aslında böyle bir şey yok biliyor musun? Böyle bir ırk yok. Sen sepet yapmayı öğrenmişsin senin çevrendekiler sepet yapmayı öğrenmiş sen sepetçi olmuşsun, ben elek yapmayı öğrenmişim elekçi olmuşum”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Orta ve üst sınıf Roman katılımcılar arasında tanımlama konusunda önemli düzeyde bir farkındalığın olduğu aşikârdır. Her bir aktör hangi terimin neden tercih edildiğine dair bağlamsal, tarihsel ve sosyolojik argümanlarını dile getirmektedirler. Sivil toplum alanında ve sanatsal faaliyetlerde aktif olan bir katılımcı terminolojik tercihten ziyade duruma göre değişen ve yaşam tarzı ile şekillenen tanımlamaya dikkat çekmektedir:

“Hangisinden ziyade şu andaki durum önemli. Yani belki Çingene de olur belki şey de olur ama işte tarihçiler dilbilimciler işte Çingene Çigandan geldi. İşte Çingene işte Sami dillerinde şeydir. Ama şu anda gerçekçi (anlaşılamayan) ... Farklı dillerde ama ortada bir gerçeklik var, bir yaşam tarzı var, bu yaşam tarzına atfedilmiş isimler var. Çingene var, bölgelerde işte sen diyorsun Poşa diyorsun, işte Almanya’da Zigeuner diyorlar, işte İngiltere Çigane diyorlar, İspanya’da Gypsy diyorlar orada farklı isimler söylüyorlar. ... Ama benim için şey önemli yaşam tarzı. Şimdi tabi belli kültürün izleri var. Belli bir fizyolojik görünüm de önemli” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Roman- 1971 yılında Londra’da I. Dünya Çingene Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda her ne kadar sonrasında kabul etme konusunda tartışmalar sürse de Çingene toplulukları için çatı bir kavram olarak “Rom” ifadesi benimsenmiştir (Fraser, 2005: 269). Katılımcıların çoğu söz konusu kongreye referans vererek Rom sözcüğüne Türkçe’de karşılık gelen Roman sözcüğünün kullanılmasını kabul etmektedirler:

“Şimdi 1971’de bunları biliyordur, duymuşundur. İşte o teferruatı anlatmama gerek yok. Orada bile dünyanın bir çok ülkesinden gelen Roman liderler, kanaat önderleri demişler ki biz Romanız. Ülkelerde hangi ülkede hangi ismi verirlerse versinler biz Romanız. Çünkü bizim dilimiz var. Biz kendimizi tanımlarken hangi Romana gidersen git sen kimsin dediğin zaman ben Rom’um der. Ne Çingeneyim der ne Abdalım ne der ne bilmem ne! Şimdi ya uzun lafın kısası biz Romuz, Romanız. Roman kelimesini bize kullanıldığında hiç gıcığımıza, gücümüze gitmez. Bundan keyif alırız. Ama bunun dışındaki söylemler bizi rahatsız eder” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Roman kullanımının tercih edilmesinde Romanes dili temelli argümanlar da etkilidir. Çünkü Romanların konuştuğu Romanes dilinde “Çingene” terimine karşılık gelen bir sözcük bulunmamaktadır; “Bizimkiler hep kendilerine Roman diyorlardı. Çünkü ana dili kullananlar Romanes bilen insanların hepsinin kendilerine söylediği şey bu Rom, Roma. Yani sen bana sorduğunda Romanca ben kendime diyorum ki “Me som Rom” ben Romanım diyorum yani. Basit, hani dolayısıyla kendine başka bir şey deme şans yok” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Roman sözcüğü tercih edilirken tarihsel olarak Çingene sözcüğünün de ihmal edilmemesine dikkat edilmesi gerekmektedir. İkili kullanım bu noktada uygun bir çıkışı yoludur; “İkisini de kullan! Eee Çingeneyi saklayarak kullan. Şimdi şöyle bi şey söyleyim. Tercih Roman, Rom ama Romanla ilerleyip Çingeneyi diri tutmamız lazım. Geleceğe miras bırakmak açısından ve tarihi literatürde de Çingene kardeşim” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Görüşmeler sırasında bazı katılımcılar ses tonunu da değiştirerek asıl kullanımın Roman olduğu konusunda telkinde dahi bulunmuştur; “*Roman toplumunu, Roman kelimesini kullanman lazım. Çingeneyi dediğin zaman hakaret görürsün, seni kimse ciddiye almaz*” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum). Roman sözcüğünün kullanımı tercih edilmesinde Çingeneliğin artık bir ırk ile ilişkili olmaktan ziyade bir yaşam tarzına dönüşmüş olması da etkilidir; “*’Ya Çingene gibi yapma’ falan filan gibi şeyler oturmuş. Artık Çingenelik şey olmuş yani ırk olmaktan falan çıkmış yani, kötü, sıkıntılı, kötü bir sözcük olarak olmuş. Onun için Çingene ismi kullanılmaması gerekiyor yani. Roman kullanılması gerekiyor*” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Çingene terimi bahtsız bir kadere sahiptir. Geçmişten günümüze yüklenen olumsuz anlamların, mitlerin, anlatıların zihinlerden arındırılması çok yönlü bir sosyo-politik süreci ve akademik söylemi gerektirmektedir. Terimin toplumun genelindeki olumsuz karşılığı, Roman katılımcılar tarafından da kabul edilmiş bir yaklaşımdır. Burada da sorgulayıcı bir tavır ile aslında her toplulukta iyi ve kötü insanlar olduğuna dikkat çekilmesinin yanı sıra terimin kullanımında özellikle topluluk içi ve topluluk dışındaki niyetlerin önemi vurgulanmaktadır:

“Ya bak mesela biz şimdi şöyle yapıyoruz. Aslında her ırkın olduğu gibi kötü ve iyi olanları da var. Mesela beter diyorsun ya biz mesela bu kelimeleri beter Çingene diye düşünürüz. Kendi içimizde kötüler için Çingene kavramını kullanırız ağırlıklı olarak. Ama başka bir yerde bunun böyle tanımlanmasını istemeyiz. Çünkü orada hakikaten beterler kullanılıyor o kelimeyle. Beter kötü anlamında. İlla beter anlamını şey yapma. “Al işte sana (anlaşılamayan) Çingene” mesela deriz. Mesela kötü bir şey yaptığı zaman. Al işte sana Roman denmez yani pek. Yani Çingene daha kötü bir kelimeyi oturmuş oluyor, imajı olmuş oluyor. (-katılımcı sesini biraz daha burada kısıyor-) Bundan biraz daha” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Çingene- Çingene sözcüğünün tanımlamada tercih edilmesinin öncüsü Mustafa Aksu’dur. Yayınlarında ve söyleşilerinde Aksu, Çingene olduğunu sıklıkla vurgulamıştır ve Çingene kimliğini üzerindeki olumsuz imajı temizlemek için gerek kişisel gerekse kurumsal düzeyde mücadele vererek savunmuştur:

“İşte bu yüzden bazı Çingene kardeşlerimiz son yıllarda, “Çingene” ismi yerine “Roman” ismini kullanıyorlar. Bunun psikolojik ve sosyolojik nedenlerini biliyorum. İsteyen Çingeneyim desin, iste yen Romanım desin; fark etmez. Ben Çingeneyim, üst kimliğim Türk’tür diyorum. Asıl olan Çingene ismidir. Roman ismi Çingene isminin ikinci anlamıdır. İnsanların değeri kimlik isimleriyle ölçülmez. İnsanlar kişilikleriyle,

insancıl davranışlarıyla ve yaptıkları hizmetleriyle değer kazanırlar. Önemli olan duyarlı ve erdemli insan olmaktır” (Aksu, 2006: 127).

Aksu’nun savunusunun Romanların kendi yaptığı toplantılarda “dayatma” düzeyine vardığı da düşünülmüştür; “Çok fazla emeği oldu fakat şöyle o da çok dayattı insanlara hayır siz Çingenesiniz diye şimdi Mustafa abi yıllarca devlet kurumunda çalışmış söyleyememiş hiç söyleyememiş eşine bile söylememiş yani Roman olduğunu” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Çingene sözcüğünün kullanımı özellikle Çingenerin tarihsel anlamda sahip oldukları değer sistemi ile ilişkilendirilerek savunulmaktadır:

“Ben onu (Çingene) onaylıyorum çünkü şey Rom diyorsan o zaman Romlara dair bir şey yaparsın ama diğerlerini Rom’un içine alamazsın. Genel şemsiye olarak Çingene deniliyorsa bize evet Çingene ama Çingenelikten korktukları utandıkları için halbuki düşün ben niye Çingene olmayı istiyorum? Savaşmamışlar, işgal yapmamışlar, tamam mı? Artı medeniyeti diğer ülkelere taşımışlar” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Çingene sözcüğünün toplumsal ilişkilerdeki kullanım biçimi, ona yüklenen anlamı ve kullanım niyetini göstermektedir. “Bana denmesinden Çingene denmesinden ben rahatsız olmuyorum. Ama şöyle “şu Çingeneye bak” dendiğinde tabi ki oradaki söylem. Ama şu Romana bak be dendiğinde de rahatsız olurum o söylemden. Hani biraz söylem ile ilgili bir şey benim için” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Benzer bir yaklaşımla Balkanlar’da Roman elitler ile yapılan bir çalışmada da Çingene tanımlaması konusunda niyetin önemli olduğu, “ah pis Çingener” benzeri söylemlerin sosyal ilişkileri kışkırtabileceği de anlaşılmaktadır (Tobias, 2014: 37). İyi niyetli kullanımlarda herhangi bir sorun olmamakla birlikte nefret söylemi kapsamında aşağılayıcı ve ayrıştırıcı bir ifade olarak kullanılması ise sorunludur. Zaten niyetin kötü olması durumunda Çingene veya Roman kullanımı çok fark etmemektedir:

“Benim için ya çok şey değil ya. Benim için adam Roman adam Çingene dediği zaman işte Roman herkes Roman diyo ya Çingene dedin mi yasaklamışlar ya bir de Çingene şeyini. O zaman şey yapıyo bak seni mahkemeye veririm diyo bana Çingene dedin beni aşağıladın. Olum Roman dediğin zaman Çingene olmuyor mu? Şimdi şeylere Kürtlere eskiden kro derlerdi ya. Kro derdi şimdi Kürt diyince alınmıyor. Ya... sen bunu aşağılayıcı kullanmadığın müddetçe hiç bi problem yok. İnsan ya neticede herkes insan yani” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Her ne kadar Çingene kelimesinin olumsuz anlam içerdği kabul edilse de bunun nihayetinde toplumsal olarak inşa edilmiş bir algı olduğunun farkında olan katılımcılar, katı bir biçimde reddetmeye yönelik bir tavır almaktan ziyade sorgulayıcı bir yaklaşım benimseyerek, terimin tarihsel bir karşılığı olduğunu ve bu nedenle de kötü algıya rağmen kullanılması gerektiğini savunmaktadırlar:

“Ya şimdi şöyle Çingene kavramı aslında insanlık tarihine dayanır yani çok eski bir kültürdür. Bilmiyorum kaç bin yılı geçmiştir Çingenelik tarihi ama Çingenelik tarihi ülkemizde işte çok kötü bilinmiş. Bana sorsan Roman mı dersin Çingene mi, Çingene derim çünkü neden insanlık tarihine dayanan bir kültür var. Mesela Kürt nasılsa o şekilde bir soyu varsa, Çingene’nin de öyle bir kökü var yani. Bir Arap’a mesela sen Arap dediğin zaman adama üç senelik beş senelik değil ki taa çok eskiye gider kökleri. Ama ben hani, ama ne olmuş Çingene toplumunun üzerine bir sürü methiyeler düzmüşler. Kötü methiyeler, algılar, işte seyahat kanunundaki olduğu gibi 34 kanunu tamamen Çingene terimine vatandaş mesela işte o zaman Google amca yok. Sözlükten öğreniyorsun. Düşünsene şu anda milyonlarca genç Çingene yazdığında Google’a, öcü kaka pis hırsız gangster vatansız desin” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Çingene kelimesinin kabul edilmediği kişiler arasında sözcüğün egzonim yani grup-dışından kendilerine verilen bir isim olması da etkili olmuştur; *“Dolayısıyla Çingene ismi Romanlara Roman olmayanlar tarafından verilmiş olan bir isim. O yüzden Romanlar bu ismi kabul etmemeli, etmiyor da”* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum). Ama bu yaklaşıma da birçok milletin veya devletin mevcut ismini kendisi koymamasından dolayı itiraz edilmiştir; *“Çingeneysek Çingeneyiz sonuçta Türklerin Fransızların ismini kim vermiş. Kendileri mi demiş biz Fransız’ız diye? Hayır, diğer toplumların onları algılayış biçimlerine göre söylenenler ondan sonra onlara yerleşmiş oluyor bu şekli ile Türklere Türk diye mi vardı. Hayır!”* (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Roman sözcüğü, her ne kadar çatı bir tanımlama olarak varsayılsa da hem Roman hem de Çingene sözcüklerini kullanmayı tercih edenler açısından Roman sözcüğünün aslında “Çingene” sözcüğünün “kibarlaştırılmış” bir hali olduğu düşünülmektedir; *“Ya bize Çingene derler ama Roman biraz galiba daha kibarcası. Roman olması bence daha iyi. Çingene insanlar çok yanlış anlıyolar. Fakat ben oradan da hiç endişem yok. Roman biraz daha kibar oluyor. Türkçe’de bilmiyorum imla hatası yoksa Roman biraz daha kibar oluyo”* (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Bu kibarlaştırma aslında her iki kavramın aynı anlamı taşıdığını işaret etmektedir; *“Valla bana Çingene dese Roman da dese fark etmiyor. Hepsi aynı şeyler. Roman sadece*

kibarlaştırılmışı benim gözümde. Kibar olması. Aslı içeriğe bakarsan aynı” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum). Çünkü kavramın değişmesi, topluluğa yönelik algının değişeceği anlamına gelmemektedir; *“Dediğim gibi benim için hiçbir şey değişmedi sözlük anlamının değişmesi insanların bana bakış açısını değiştirdi mi?”* (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Roman veya Çingene sözcüklerine dönemsel olarak yüklenen anlamların değişkenliği de tartışmalıdır; *“Olumsuz yani Çingene demek olumsuz bi etnik kimlik demek. O yüzden Romanlığa dönüştürüldü, yani kibarlaştırıldı. Şimdi Roman deniyor ama bunun 50 yıl sonra Romanlar için de söylenmeyeceği ne malum!”* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Tartışma Mustafa Aksu’nun Çingene sözcüğünü savunusunda da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü Aksu, çalışmaları ve mücadelesi ile ayrımcılığa da neden olan Çingene sözcüğü üzerindeki pejoratif imajı temizleme çabası içinde olmuştur ve o nedenle Çingene sözcüğünün kullanılması gerektiğini savunmuştur. Ancak meselenin sözcükten ziyade kimlik ile ilgili geliştirebilecek bir bilinç olduğu düşünülmektedir:

“Dolayısıyla Mustafa amcanın iddiası “biz Çingene olduğumuz için ayrımcılık” görüyoruz. O zaman Çingene kimliğini temizlememiz lazım. Çingenenin böyle olmadığını anlatmamız lazım diyor. Ben de o zaman şunu söylüyorum ... Mustafa amcaya sorduğum soru şu ama peki yarın Roman elbisesini kirlettiklerinde ne yapacağız. He o zaman bizim asıl meselemiz hani Roman kimliğini temizlemek. Yani daha doğrusu kimlik temizlemek değil Roman bilincini oluşturmak. Roman bilincini oluşturursan sana Roman mı deniyor Kürt mü deniyor Türk mü deniyor Çingene mi deniyor çok önemli değil ki” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler arasında tanımlama konusunda ortaya çıkan bir diğer eğilim de aslında iki grup ile iç içe olan, sözcük tercihinin bir önemi olmadığını, çünkü her iki sözcük ile de anlaşılanın aynı “dışlanma” durumu olduğunu savunanlardan oluşmaktadır. Tanımlama konusundaki sözcük tercihi katı bir savunma olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü katılımcılar, realitenin ve sözcükler arasındaki muğlak toplumsal geçişlerin de farkındadırlar. Dolayısıyla genellikle her iki sözcüğü farklı durumlarda ve birbirinin yerine geçecek biçimde kullanma eğilimi de yaygındır; *“Sadece isimler değişmiş. Ama bakarsan, şeye bakarsan aynı göz. Yani aynıyız. Hepimiz aynı Çingeneyiz, hepimiz aynı “Rom”uz, hepimiz aynı “Dom”uz, aynı “Lom”uz aynı “Poşa”yız. Aynı muameleyi görüyoruz. Yani yaşadığımız sıkıntılar ortak, kaderimiz ortak”* (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum). Aradaki tek fark

da söyleniş yani ifade biçimi ile ilgilidir; “Yani Çingene demesi ile Roman demesi arasında bence bir fark yok ama söyleniş tarzı olarak sanki Roman daha biraz daha kibarcası oluyor: Çingene biraz daha farklı oluyor ama bence hiçbir önemi yok. Hiçbir önemi yok Çingene de dese Roman da dese” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Roman, Çingene veya başka bir tanımlama konusunda hemfikir olunan nokta bu sözcüklere ilişkin geçmişte üretilen anlatılar, mitler ve günümüzde de sürekli yeniden üretilen, onlar daha doğmadan onlara biçilen (Aksu, 2006: 111) ayrımcı ve önyargılı zihniyettir. Özellikle erken yaşlarda aileden çocuklara aktarılan, Romanların/Çingenelerin korkulması gereken kişiler olduğu söylemi ayrımcılığın filizlenmesinin de önünü açmaktadır:

“Bir de geçmişte çocuklarımıza disiplin etmek için korkutmak için, hasta olursan hastaneye götürürüm iğne vurdururum. İğnenin kötü olduğunu hafızasına kazıyorsun. İşte bak dışarı çıkma polis geldi, seni polise veririm. Artık polisi gördü mü kaçıyor, sadece ben değil herkes. Ya da yaramazlık yapma Romanlar gelir seni kaçırr. Çocuk burada dediğim gibi polisin, Romanın, hemşirenin, iğnenin kötü olduğunu düşünüyor. Biz alıştırıyoruz çocuklara, bu sefer de çocuklar büyüyünce. Senin çocuğunu ne yapsın Allah’ını seversen, adamda var bir dünya çocuk. Ne yapacak senin çocuğunu? Adam zaten çocuktan başını kaldıramıyor, kaçıyor dışarıya gidiyor” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Önyargılı zihniyet gerçekleştirilen/karşılaşılan olumsuz eylemlerin Romanlar ile ilişkilendirilmesine ve Romanlar hakkında genellemeler yapılmasına yol açmaktadır:

“İşte bizim sorunlarımızdan biri de genelleme yapılıyor. Yani Romanlar denince diyelim üç-beş kişi hırsızlık yapıyorsa bütün Romanlar hırsızlık yapıyor gibi bir algı var. Veyahut işte kavgacı veya uyuşturucu kullanıyorsa bütün hepsi kullanıyormuş gibi böyle bir algı var anlıyor musun? Yoksa herkes yani hepsi öyle değil insanların. Çok kaliteli çok iyi insanlar var yani içlerinde. Gerçekten” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Roman/Çingene imajına dair önyargı gündelik hayatın çeşitli katmanlarında sürekli olarak inşa edilmektedir. Romanlara ilişkin klişe yaklaşımların yer aldığı (Hancock, 2020: 14) yazılı ve görsel eserler inşanın sac ayaklarını oluşturmaktadır. Baskın kültürü güçlendiren ve yeniden üreten medya, kültürün homojenleşmesini ve ticarileştirilmesine yol açmaktadır (Hoggart, 202: 498). Türkiye’de geleneksel medya da özellikle 1990’lar sonrası Romanları markajına almış ve “İnce İnce Yasemince”

ve “Cennet Mahallesi” gibi yayınlar ile klişe bir Roman imajı üretilmiş ve zaman içinde bu imajın ticarileşmesinin de yolu açılmıştır:

“Yani insanların kafasındaki o stereotipi daha çok güçlendiriyorsunuz (bu dizilerle), evet Roman hırsızlık yapar, göbek atar, şey yapar oysaki toplumun içine girdiğiniz de yani Romanın tek sorunu oyun oynamak değil tek sorun işte şey değil. Yani onun da çocuğu hasta. Ne bileyim o da sağlık hizmetlerinden yararlanıyor veya işte sosyal hizmetlerden yararlanamıyor, çok kötü şartlarda yaşıyor. İşte yaşam alanı sağlıksız ve ihtiyacı var. Yani karnını doyurma ihtiyacı var” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Önyargıya dayalı imajın yeniden üretildiği popüler alanlarında biri de müzik sektörüdür. Romanlar ile ilgili üretilen müziklerin ve özellikle düğünlerde oyun havası olarak çalınan müziklerde uyuşturucu madde, hasetlik ve şatafat temalarının işlenmesi ve özellikle de bu tür müziklerin Roman olmayanlarca kullanılması Romanlara dair önyargılı imajı yeniden üretmektedir:

“O parçaları görüyorum böyle yani şimdi o parça düğünde çok çalıyor ve her düğünde de çalıyor ve Roman olmayanların düğünlerinde çalıyor şimdi bu insanlar biz bi şeyle onu aşmaya çalışıyoruz onu tekrar yeniden üretiyor bu sefer. Ya biz bir şeyi siliyoruz yeniden yazıyor bilmiyorum hani içerden nasıl görünüyor bilmiyorum merak ediyorum açıkçası” (Katılımcı 20, yaş 48, müzik).

Romanlara/Çingenelere dair gündelik hayatın farklı katmanlarındaki önyargıya dayalı pejoratif, klişeler ile örülü imaj zamanla toplumun geneli tarafından genelleştirilmekte ve nihayetinde homojen (hepsi aynı) bir Roman resmi (toplumsal kimliği) inşa edilmektedir. Bu resim Romanların zamanla sosyal hareketliliklerini kısıtlayan bir bariyere dönüşmektedir. Çünkü toplumun genelinde bu kimliğe ilişkin bir rol repertuarının oluşması (Goffman, 2014: 133), Romanların da sadece belli alanlarda var olabileceklerine dair görünmez sınırlar çekmektedir:

“Ee şimdi biz de Roman vatandaşları olarak devletimizin milletimizin vatanımızın bayrağımızın arkasında olduğumuzu göstermek istiyorum. Hem de hep bizleri dansöz, işte uyuşturucu bağımlısı, uyuşturucu satan, mahalleler olarak görüyorsunuz. Ama bizim mahallemizde 8-10 yaşında 12 yaşlarında Canik bölgesinde Kur'an yarışmasına girmiş, 1.'liği 2.'liği olan çocuklarımız var. İşte bunlarla beraber ilahi grupları ile Mevlid-i Şerif yapmak istiyoruz. Hani bizzat bu vatanda işte bakın bize bu uyuşturucu çocuklarımız yok, ehli sünnet çocuklarımız da yetiyor” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Dolayısıyla tanımlama konusunda her ne kadar Romanlar arasında farklı tartışmalar ve tercihler olsa da katılımcılar arasında üst kimlik olarak Müslümanlık ve Türklük vurgusu da dikkat çekmiştir. Bu haliyle Türkiye'deki Romanlar Avrupa'daki Romanların durumundan farklılaşmaktadır; “*Ama Avrupa'da hani vergi*

almıyorlar, işte askerlik yaptırmıyorlar, bazen oy kullandırmıyorlar, şehirlere sokmuyorlar gibi şeyler var. Anlatıyorlar, görüyoruz da bazen paylaşımlarını Facebook'taki görüntülerini” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Romanlar arasında milliyetçilik konusu açıldığında “Romandan terörist çıkmaz” ifadesi kilit rol oynamaktadır. Öyle ki bu söylem Romanların Türk kimliğine olan bağlılıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir:

“Hayır kesinlikle öyle düşünmüyorlar onlar kendilerine öyle görmüyorlar onlar aslında bu toprağa bu vatana bağlı insanlar. Bugüne kadar hiçbirisi bu vatana bu bayrağa ihanet etmiş bir insan daha henüz çıkmadı. Dolayısıyla sanırım Romanlar Türkleri, Türklerin bizi sevdiğinden daha fazla seviyor. Yani Romanlar Türkleri daha çok seviyor” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

4.2.7.2. Türkiye’de Roman Olmak: Buçuktan Fazlası

Gündelik dilde sık sık Romanlardan/Çingenelerden bahsedildiğinde yetmiş iki buçuk (72,5) millet kavramındaki buçuk ifadesi kullanılmaktadır. Altınöz’e göre Türklerin inancında 72,5 din bulunmaktadır ve buradaki kusurlu, yarım olan Çingenelerdir (2005: 70). Aslında daha genel anlamıyla farklı coğrafyalarda farklı dezavantajlı adlandırmalara sahip prekapitalist sosyal tabakalaşmadaki halk topluluklarının konumunu ifade etmek için de kullanılmaktadır (Yılgür, 2014: 30). Buçuk meselesi her ne kadar çok popüler bir kavram olmasa da kendini bazı pratiklerde açığa çıkarmaktadır. Yakın dönemde İstanbul’da açılan Büyük Çamlıca Camii de buçuk konusunun gündeme geldiği güncel olaylar arasındadır (Anadolu Ajansı, 2019). Camii’nin tasarımında yetmiş iki buçuk millet temsili ile yola çıkılması tepkilerin ardından yetmiş iki millet olarak düzeltilmiş, ancak bu kez en azından buçuk olarak sayılan Romanlar/Çingeneler, bu değişiklik ile tamamen yok sayılmış görünmektedirler:

“Bak son zamanlarda bir şey ilgimi çekiyor şimdi. ... Yetmiş iki buçuk (millet) Camii yapıldı ya Çamlıca’ya o zaman ortalığa çıktı yetmiş iki buçuk diye milletten dolayı minare bilmem nesi o zaman Çingeneler uyanık oldu artık bunlara tepki gösterdiler falan. O zamandan sonra dikkat et o zamandan sonra geri alındı 72 millet diyorlar lan buçuk nereye gitti? O zaman 73 de tamam mı? Yine demiyorlar 73. 72 millet demeye başladılar 72 buçuğu kaldırdılar ee biz nerde? Yarım ee biz vardık niye bizi o zaman bizi bütünleyip niye 73 yapmıyorsunuz” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Birçok anlatıda devletsiz ya da vatansız millet olarak görülmeleri onların içinde yaşadıkları toplumlarda görünmezliklerini (Mollaer, 2008: 255) artırmakta ve doğal olarak toplumsal ilişkilerde Romanlar ve Roman olmayanlar arasında “Roman olmak” farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Roman olmayanlar tarafında genellikle Romanların görmezden gelindiği, küçümsendiği ve dışlandığı pratikler ön plana çıkarken, Romanlar arasında da kanıksama ve farkındalık kimliğinin normal rutinleri haline gelmektedir. Yakın arkadaş ilişkilerinde dahi Roman kimliğinin küçümseyici ve üstenci yaklaşımlarını görmek mümkündür; “*Romanlardanım dediğin zaman adam diyo “estağfurullah” diyor. Dedim ne estağfurullahı! Sen özel mi yaratıldın yani? (gülüşmeler) Estağfurullah diyor. Ağır geliyor yani. Ağır geliyor seni Allah-ü Teala özel yaratmadı ki! Benim iyi arkadaşım dediğin arkadaş bile ağzından bunu*” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Bu çerçevede Romanların Türkiye’de azınlık statüsünde olmadığı ve aslında ayrı bir toplum olarak konumlandırılmamaları gerektiği de savunulmaktadır; “*İşte Romanların ülkenin, ümmet-i Muhammed’in bir parçası olduğunu, İslam’ın asli unsuru olduğunu, Türk milletinin bir parçası olduğunu her yerde ifade etmeye başladık*” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

‘Roman’a benzememek- “Roman olmak”a yönelik “estağfurullah” söylemi toplumda yaygın olan bastırılmış ayrımcılığı da yansıtmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanlar bu tür söylemleri genellikle “Romana benzemedikleri” düşünüldüğünde deneyimlemektedirler; “*Bir toplantı vardı Valiliğin Romanlar ile ilgili yine. Orada da işte şöyle karşılaştık “hiç Romana benzemiyorsunuz” falan sorunu var. Böyle şeylerle karşılaşıyoruz bazen bana diyorlar Romana benzemiyorsun diye. Ben de dedim ki “Romanlar neye benziyor?” dedim*” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum). Romana benzemedikleri konusundaki yanlış anlaşılma hali ise sıklıkla “aslında çok severiz” söylemine dönüşmektedir:

“Bir kurstaydım. ... Kendimi tanıtıyorum dedim ki Roman Gençlik Derneği başkan yardımcısıyım falan. Hıı falan oldu böyle. “Ben Romanım” dedim. “Nasıl yani?” Hani sizin Çingene olarak bildiğiniz falan dedim. “Estağfurullah” falan dediler böyle yani “Estağfurullah ya olur mu sen hiç benzemiyorsun”. Dedim nasıl benzemiyorum ya en orijinal, esmer, Romanes de konuşan bir adamım işte falan. ... Sonra duyduğumuz şeyler işte “Aslında biz Romanları çok severiz, biz aslında çok severiz, ama biz çok severiz” ya o “aslında” ne “ama” ne, neden çok sevdiğini söylüyorsun?” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Romana benzememe ve “estağfurullah” arasında inşa edilen bu söylemin ilişkilerde her ne kadar olumsuz olarak algılsa da esasen kasıtlı olmaktan ziyade öğrenilmiş bir stok bilginin sonuncunda ortaya çıkan tutum olduğu da düşünülmektedir:

“Vekil adayım. Şimdi beni tanıştırıyorlar. ... Roman diyorlar. “Estağfurullah diyor karşıdaki”. Ya Roman diyorlar hani Romanların da içinden bir aday Roman. “Estağfurullah” diyor. Ya Roman diyorlar. “Estağfurullah”... en son Roman olduğuma inanıyor. “Olsun diyor o da insandır”. Eee şimdi bunu yapan kötü bir şey yaptığını düşünmüyor senin karşında. Ama yaşlı bir adam. 65-70 yaşlarında bir adam. Şimdi onun kodlarıyla çok şey yapamıyorsun” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler, gündelik hayatlarında kasıtlı ve kasıtlı olmayan biçimlerde farklı düzeylerde ayrımcı tutumları ve dışlanma pratiklerini deneyimlemektedirler. Zamanlar edinilen bu deneyim ile kimliğe yönelik yüklenen bu olumsuz imajlar kanıksanmakta ve dahası Roman bireylerin Roman kimliği ile mesafeleri de normalleşmektedir. Öyle ki Roman kimliğine dair “sorulmadıkça söylenmeyen” bir ifade tarzı benimsenmektedir; *“Yani şimdi orada ben bi kere hiç Romana benzemiyordum hiç benzemedim normal profilimde benzer bir halim yoktu. Durduk yerde de ben Romanım demenin de bir anlamı yoktu hani bir şey yok ortada”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Ayrıca Roman aktörlerin Roman kimlikleri hayatlarının bir parçası olmasına rağmen, gündelik hayatın her alanında da ön planda çıkardıkları bir kimlik değildir; *“Ya şöyle her yere Romanım diye gitmiyorum açıkçası yani her yere”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Toplumsal ilişkilerde Roman kimliğinin ifade edilmemiş olması tarafların birbirlerinin kimliklerinden bihaber oldukları anlamına da gelmemektedir. Aksine Romanlar ve Roman olmayanlar arasında Roman bireylerin aleyhine olan ancak ilişkilerin idare edilmesini de sağlayan karşılıklı bir sessizlik anlaşması uygulanmaktadır; *“Ben de işte (şuranın) Romanlarındam ya da ben de işte Roman çocuğuyum diyemiyorsun. Bu nasıl oluyor biliyor musun? Karşı taraf biliyor, sen onun bildiğini biliyorsun, o sana söylemiyor, sen de ona bir şey demiyorsun böyle ilişkiler yürüyor”* (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim). Ancak burada kritik nokta Roman olmayanlarca müdahaleye açık bir kimlik durumu söz konusudur ki çoğu Roman bireylerin mesleki konumları bile “etnik Roman kimliklerinin” önüne geçememektedir:

“Romansan Romansın, işte fark etmiyor yani istersen edebiyatçı ol, isterse şey ol. Roman milletvekili diyorlar ya. Adam orada normal bir şey söylüyor. Fon müziğinde 9/8’lik ritim çalıyor. Adamla alakası yok orada, davul da çalmıyor, şey de çalmıyor. Ya Laz milletvekili işte, Kürt milletvekili, Roman milletvekili. ... Şey var adamın kanatları var ya da ne bilim. Çok özellik bir şeyi var ya da adamın farklı meziyetleri var” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Dolayısıyla Roman bireyler toplumun geneliyle kurdukları ilişkilerde ayrımcı tutum ve dışlanma pratiklerinden hareketle koşullara göre kimliklerini gizlemeyi de tercih edebilmektedirler. Roman kimliğini gizleme de görüldüğünden daha karmaşık bir süreci işaret etmektedir.

4.2.7.3. Kimliği Gizleme: Önyargıdan Korkanlar ve Bıkanlar

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam şansları ve tarzlarını kullanarak yukarı doğru bir sosyal hareketlilik gerçekleştirme süreçleri, bünyesinde kritik kimlik problemlerini taşımaktadır. Tez çalışmasında karşılaşılan temel sorun “kimliklerini gizlemiyorlar mı” meselesi olmuştur. Romanlar arasında, orta ve üst sınıf Romanların varlığı katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Çünkü topluluk içerisinde orta ve üst sınıf Romanların varlığı kadar aynı konumda olup etnik Roman kimliğini gizleyenlerin benimsedikleri yaklaşımlar da Romanlar arasında topluluk temelli sosyal hareketlilik ve eliteleşme sürecinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu konuda topluluk içerisinde kimliğini gizleyen aktörler ile görüşme gerçekleşmemesine rağmen katılımcıların yakın ilişki içinde oldukları kişiler sorularak kimliğin neden gizlendiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Romanlar arasında orta ve üst sınıf olup kimliğini gizleyen bireylere dair dört (4) örüntü elde edilmiştir; birincisi genel anlamda sosyal dışlanmadan dolayı kimliğini gizleyenler; ikincisi sınıfsal hareketlilik gerçekleştirip kariyer sahibi olan ve kimliklerini gizleyenler, üçüncüsü kariyer sahibi olup kimliğini gizlemeyen ancak kimliği ile ilişkili meselelerden bıktıkları/yoruldukları için uzaklaşanlar ve son olarak dördüncüsü kariyerinin belirli dönemine kadar Roman olduğunu gizleyenlerden oluşmaktadır.

Genel olarak gizleyenler- Romanlar arasında kimliğin gizlenmesindeki temel nedenlerden biri toplumsal kabul görmemek ile ilgilidir. Bireyin kendisinin, ailesinin ve çevresindekilerin deneyimledikleri dışlanma pratikleri, Roman kimliklerinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır; “*Tabi tabi söylüyorum hani neden diye*

sorduğumda şey diyorlar korkuyorlar hani kabul görmemekten korkuyorlar bazıları ailelerinden maalesef ki utanıyorlar bazıları geçmişten utanıyorlar bazıları işte” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Geçmişte Roman kimliğinin kamu kurumlarında kabul görmesi konusunda sıkıntılar olduğuna dair birçok katılımcı hem fikirdir. Özellikle bu tür kurumlardan alınan “reddedilme” de bireylerin Roman kimliğinden uzaklaşmalarına yol açmaktadır:

“Büyük dayımdı mesela polisliği kazanmış o dönem işte muhtarlara şey gelirmiş hani güvenlik soruşturması ile ilgili bilgi gelirmiş. Yani dayım kıyafetlerini bile almış şeyini, sonra muhtar demiş ki işte evet ilçemizde şu mahallede şurada yaşamaktadır. İşte Çingenedir diye şey düşmüş altına not düşmüş. Dayımın üzerinden üniformayı almışlar o dönem, Çingene polis olamaz diye. Dayım da şey yapmış onu hani nasıl diyeyim Çingene değil Romanlığı reddederek yaşadı ondan sonra. Burayı terk etti falan İzmir’de yaşamaya başladı ve ölünceye kadar Çingene diye bir şey yoktu” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Kariyer sahipleri- Orta ve üst sınıf Romanlar arasında kariyer sahibi olan ancak Roman kimliğini gizleyen çok sayıda kişinin olduğu bu çalışma süresince de sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak aynı gerekçeler ile topluluktan uzaklaşmak ve kimliği reddetmek yeni kurulan yaşam tarzında temel bir stratejiye dönüşmüş ve Romanlık kaçılacak bir sosyal olguya dönüşmüş görünmektedir; “*Tabi var. Yani mesela bu örnek verdiğim yeğenim hemşire olan kız hani öyle çok Roman olduğunu.. Annesi düğün de Roman havası oynamıyor mesela, Ankara misket oynuyor. Yani Roman olduğunu hissettirecek bir objeden kaçınıyorlar. Aslında tam tersi”* (Katılımcı 8, yaş 40, kamu). Kariyer sahibi birçok kişi kimlik ile ilişkili ayrıştırmanın da farkında oldukları için gizleme stratejisini benimsemektedirler; “*Toplumun ortak hafızasındaki önyargılar. Herkes bu önyargılarla. Bak az önce bir şey anlattım adama Romanım diyorsun adam “Estağfurullah” diyor. Roman olduğuna inanınca “olsun o da insandır” diyor. Şimdi böyle bir ayrıştırma ile karşı karşıya kalmak istemiyorlar, istemiyor adamlar, ya olmuyor”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset). Mustafa Aksu da Romanlar arasında çok iyi konumda olan kariyer sahibi Romanlar olduğunu ancak dışlanmamak ve ayrımcılığa uğramamak için kimliklerini gizli tuttuklarını sürekli olarak dile getirmiştir:

“Aralarında bilim adamı, doktor, doçent, profesörler var. Bürokrasinin zirvesinde hizmet verenler var. Geniş çaplı ticaret yaparak ülke ekonomisine katkıda bulunanlar; bakanlık, başbakanlık yapanlar da var. Ne yazık ki , hurafelere (boş inançlara) dayalı “sanılar” ile, kitaplarda yazılan yanlış ve maksatlı suçlamalar yüzünden; horlanıp

dışlanmamak, aşağılanmamak, zarar görmemek için; tüm Çingeneler gibi onlar da öz kimliklerini gizlemişler, gizlemeye devam ediyorlar” (Aksu, 2006: 5).

Dolayısıyla Roman topluluğu arasında maddi durumu iyi, yüksek statülü bir meslekte olan çok sayıda aktör bulunmaktadır. Bu kişilerin kimliklerinin gizlemelerinin arka planında İncirlioğlu’na göre “gönüllü asimilasyona razı olmak” stratejisi yatmaktadır:

“Gönüllü asimilasyonluğu üzerinde dururken bütün Romanların yoksul olduğu izlenimini yaratmamak, rahat koşullarda yaşayan, hatta varıl Romanlar bulunduğunu da ifade etmek, ancak yüksek eğitim ve daha iyi koşullarda istihdam sayesinde sınıfsal olarak “yükselmek” için, “gönüllü” asimilasyonun rolüne dikkat çekmek gerekir (İncirlioğlu, 2007:58)

Bıkanlar veya küsenler- Orta ve üst sınıf Roman statüsünde olup da kimliğini gizlemese dahi kimlikle ilişkili çalışmalardan uzak duran kişiler de bulunmaktadır. Bu kişilerin tepkisi esasen “bıkkınlık” şeklinde görülmektedir. Özellikle popüler bazı isimlerin sürekli olarak ve doğru olmayan iletişim kanalları ile hareketin içerisine dâhil edilmesi aslında arka planda bir tükenmişlik ve yerine göre küsme tutumu yaratmaktadır:

“Hadi ben tamam sivil toplumcuyum diyorum küsmem ama siz bunu Hüsnü Şenlendirici’ye yaparsanız bana ne der yani niye yapıyım ki der! O kadar çok kötü şeyle karşılaşıyoruz ki o camianın içerisinde. ... Eee tabi yani birçok yere yani iyi yerlere gelmiş işte çok fazla müzisyenimiz var bizim ama bıkkınlık yaratıyor onlarda o meseleler yani. Yani çok fazla karmaşık şeylerle gidiyoruz onlara. ... Bizim de suçumuz var o insanları biz sokamadık bu meselenin içerisinde, belki ya işte verilen konserler burada yapılan işler ya da yapılamayan verilen sözler tutulmayan sözler” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Roman kimliği ile olan ilişkisi kariyerinin belirli bir aşamasından sonra başlayan aktörlerin olduğu da vurgulanmıştır. Bu kişilere yönelik getirilen eleştiri aslında Roman kimliğinin kariyerlerinin bir yerine kadar inkar edilmiş olması ile ilgilidir. Uygun şartlar oluştuğunda, özellikle açılım sonrası süreçte Roman etnik kimliğinin toplumsal ve kurumsal ilişkilerde sosyal fayda sağlayan bir sermaye aracına dönüşmesi ile “Roman” kimliğini ön plana çıkaran aktörler kastedilmektedir; *“Roman değiliz biz diyordu Abdalız biz diyordu, Roman değiliz diyoruz diyordu. Bugün bi iş Romanlık sayesinde bir iş ... Şimdi Romanlık üzerinde çalışıyor Romanlaştı çıkarı için Romanlaştı mı olmuyor biz çıkarsız yaptık bu işleri”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Toplumsal mücadele veren orta ve üst sınıf

Roman aktörlerin aksine çıkar temelli kimliklerini “artık” kullanmaya başlayanların aslında topluluğa çok daha önceden rol model olma imkânları olmasına rağmen bunun yapılmamış olmasından dolayı bir sitem de söz konusudur:

“İnsanların böyle sonradan çıkıp işte (isim söylüyor) mesele benim hocamdır üniversitede hiçbir zaman söylemedi yani. Ne zaman işte bu işler böyle bi yere geldi şimdi Romanız. Tamam hocam Romansın da ben biliyordum ama sen de saklıyordun çatır çatır insanlardan yani siz bizim önümüzü biraz daha açsaydınız aslında biz çok daha iyi yer alırdık. Biz daha faydalanırdık yani işte” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Romanlar arasında farklı kariyere sahip ve ekonomik gelir düzeyi yüksek olan çok sayıda birey bulunmaktadır. Ayrıca orta ve üst sınıf konumunda olup topluluk ile ilgili çalışmalara kimliğini ifşa etmeden katkı sunan aktörlerin varlığı da yaygın bir şekilde ifade edilmektedir. Tüm bu kişiler arasında bazıları yukarıdaki gerekçeler ile Roman etnik kimliklerinden uzaklaşabilmekte, kimliklerini reddedebilmekte ve genellikle de gizleyebilmektedirler. Bu noktada asıl sorun kimlik konusunda geliştirilen bu ilişkilerden ziyade toplumun genelinde Roman kimliği ile ilişkilendirilmiş önyargılı ve pejoratif imajdır. Dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalma süreci her birey için farklı psiko-sosyal stratejilerin de benimsenmesini gerektirmektedir. Romanlar arasında mahalleden uzaklaşan ve kimlikleri ile aralarına mesafe koyan kariyer sahibi olan, başarılı rol modellerin teşvik politikaları ile görünür olmasında kamunun da aktif rol alması beklenmektedir:

“Çok önemli. Mesela çok eğitilmiş, okumuş avukat olmuş, doktor olmuş falan filan. Böyle çok az da yok gibi de birkaç tane var, onlar da hep kenara kaçıyorlar, mahallelerden uzaklaşıyorlar, Roman kimliğinden uzaklaşıyorlar, memleketi terk ediyorlar falan filan. Ama bizim gibi adamlar teşvik edilse Roman iş adamları, Romanları istihdam eden kişiler teşvik edilse biz o zaman Romanlığımızı saklamayız. Bu işten çekinmeyiz. Onun için de onlar biraz teşvik edilmeli ya. Ben hep bunları konuştum. Roman iş adamları çok (anlaşılamayan) teşvikler almalı. Çünkü bu insanlar gene Romanları çalıştıracak yanında ya. Bunu defalarca söyledim ben ya” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Kariyer anlamında başarılı birçok Roman aktörün topluluğun, sivil toplum ve siyasi Roman hareketinin dışında kalma tercihlerinin arka planında Romanların kendi iç çekişmelerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle son yıllarda artan siyasi kutuplaşma iklimi Romanlar arasında etkinliğini artırmaya başlamış ve grup içi samimiyetin sorgulanmaya başladığı bir sürece girilmiştir. Dolayısıyla bu tür ilişki ağlarının içerisinde Roman akademisyenlerin, doktorların ya da savcılarının dâhil

olmamasının arka planında topluluk içindeki dinamiklerin de hesaba katılması gerekmektedir.

Bu çalışmada belirlenen orta ve üst sınıf Romanlar etnik Roman kimliklerini gizlemekten ziyade Roman kimliklerini de bagajlarında taşıyarak bireysel ve topluluk temelli bir sosyal hareketlilik süreci gerçekleştirmekte ve kariyerlerini de bu hat üzerinden inşa etmektedirler. Bireysel ve toplumsal ilişkilerinde Roman kimliklerini gizlemekten ziyade kariyer ve kimlik iş birliğini toplumsal mücadele zemininde sürdüren aktörler, topluluk adına konuşan aktörlere dönüşmektedirler. Dolayısıyla etnisite toplumsal hareketlilikte avantaj sağlayan önemli bir sermayedir (Pott, 2001: 169). Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin hareketliliklerini sağlayan unsur, etnik kimliklerini doğru zamanda kendi avantajlarına kullanabilme becerilerinde yatmaktadır. Topluluk içerisinde Roman kimliğini gizleyerek bireysel sosyal hareketlilik gerçekleştiren bireyler için etnik kimlik bir “bariyer” iken, yine topluluk içerisinde toplumsal mücadeleye odaklanan ve hem bireysel hem topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Roman aktörler için etnik kimlik her ne kadar zorlukları olsa da bir “fırsata” dönüşmektedir.

4.2.7.4. Toplumsal Hafıza: Bilinmeyen Unutulması

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin Romanların toplumsal hafızasına yönelik yaklaşımı da onların topluluk içindeki sosyal statülerinin de farklılaştığı alanlardandır. Özellikle birçok Roman bireyin ihmal ettiği Bayramiç, Sulukule, Selendi, İznik gibi Romanlara yönelik nefret söyleminin şiddet/linç eylemine dönüştüğü ve yerinden etmeler ile sonuçlanan toplumsal olayların topluluk üzerinde yarattığı travmanın orta ve üst sınıf Roman aktörlerce nasıl değerlendirilmiş olduğu oldukça önemlidir.

Romanların toplumsal hafızasında çeşitli olumsuz olayları görmek mümkündür. Yakın tarihte 1970 yılında Çanakkale Bayramiç olayları ile başlayan zincir Afyon Şuhut'ta, Sulukule'de, Selendi'de ve İznik'te devam etmiştir. Son yıllarda bu tür kitlesel linç vakaları duyulmasa da özellikle nefret söylemi ve ayrımcı ifadeler kamuoyunda dile getirilmektedir. Romanların biyografilerinde Roman kimliğine yönelik gerçekleştirilen bu linç ve yerinden etme durumlarında, orta ve üst sınıf Romanlar gerek hukuki olarak müdahil olan gerekse kamuoyunda olayların

tartışılmasını sağlayan aktörlerdir. Roman olmayanlar tarafından organize edilen özellikle kitlesel linç girişimlerinin temelinde basit kişisel olaylar kıvılcım etkisi yaratmakta iken asıl mesela çoğunlukla çıkar temelli, paylaşım ile ilgilidir:

“Ya bak işte şöyle bi olay onun ana teması şu bence onlarla muhatap olmaya başladığında onların işlerine taş koymaya başladığında o zaman senin karşına hemen Çingenelikle karşı çıkışlar yapıyor seni oradan kovmaya Çingenelikten dolayı Çingeneliğin yani esas bi çıkar çatışmaları var o çıkar çatışmalarında ama toplumun kafasındaki yargılarla Çingenelikle sana saldırıya geçiyorlar. Aslında esas ilk baştan Çingenelerin yaşam tarzlarından kaynaklanan bi olay değil ... Netleştireyim olayı sorun bizimkilerin kafasında değil sorun muhatap olduğumuzda, karşı tarafın kafasındakiler” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Romanların yaşadıkları alanlardaki kentsel dönüşüm olayları, toplumsal hafızanın yakın dönemdeki görünürlük kazandığı örnekler arasındadır. Roman sivil toplum örgütlenmesi açısından da kritik bir dönüm noktası olan ve 2006 yılında Sulukule’de başlayan dönüşüm süreci de kentsel dönüşümdeki görünürlüğün aslında sembollerindendir. Çünkü yüzyıllardır Romanların/Çingenelerin yaşadığı mekânların yıkımı derin toplumsal sorunların da başlangıcı olmuştur:

“Yani Selendi’den önce Sulukule vardı orda insanlara aslında büyük kıyımlar yapıldı yani mahallelerinden edildiler yaşadıkları evlerden edildiler yani bi insanın aslında evini yıktığınızda bin yıldır yaşamı bi yıldır kültürü yıktınız da aslında en büyük darbeyi orda vurmuş oluyorsunuz” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Sulukule’deki dönüşüm öncesinde tıpkı diğer tüm olaylarda olduğu gibi olayların meşrulaştırılması için kamuoyuna “Sulukule”nin “kötü” imajı pazarlanmış ve yıkıma dair gerekçeler ile toplumu ve Romanları ikna süreci yaşanmıştır:

“Sulukule’nin yıkılma meselesi. Öncesinde çıkan haberlerin hepsini bir kolağan et! Selendi’den önce Sulukule ile ilgili çıkan haberler, ana haberler dâhil olmak üzere Sulukule’yi kötüleyen burayı tu kaka gösteren bir sürü haber yapıldı. Sonrasında Sulukule’nin tabi tutulması kararı verildi. Ne yapıldı böylece? Toplumsal kamuoyu yaratıldı. Topumda Sulukule kötü gösterildi. “Evet buranın artık evet yıkılması gerekiyor” dendi ve toplum da “evet burası yıkılmalı, burada bak fuhuş oluyor, burada şöyle oluyor, böyle oluyor” dendi ve orası yıkıldı” ... Sen orayı yıktın, oradaki mağduriyet ya berbat. Yani gidip gör o Sulukuleli insanların yaşadıkları o süreçte, o yıkım sürecinden bugüne gelinceye kadar hâlâ ya adamların yaşadığı bölge zincirlendi ya, demir kapılarla zincirlendi!” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Romanların toplumsal hafızasında kritik dönüm noktalarından biri de Manisa’nın Selendi ilçesinde yaşanan ve Romanların toplu olarak yerlerinden edildikleri olaylardır. Güvenlik gerekçesiyle Romanlar çevredeki farklı şehirlere yerleştirilmiştir. Bu olayın önemi hukuki boyutunda yaşanan gelişmelerdir. Çünkü

Romanlara yönelik işlenen bu linç girişiminin sanıklarının Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesi olan "Ayrımcılık ve nefret suçu" kapsamında yargılanmaları oldukça önemli bir gelişme olmuştur: *"Bence Selendi Meselesi Türkiye tarihi açısından çok önemli bir meseledir. Dava olarak da çok önemliydi, sonucu olarak da çok önemlidir. Orada 122'den yargılanmaların olması ve cezalandırmalar olması Türkiye'nin hukuk tarihi açısından da önemli bir yer teşkil etmektedir"* (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin bazıları Romanların toplumsal hafızasında yer edinmiş bu acı vakaları bizzat yaşamış ve hukuki olarak da yargı süreçlerine müdahil olmuşlardır. Her ne kadar yapısal sorunlar ile karşılaşılrsa da farklı düzeylerde çözüm üretmek için dernekler ile baskı mekanizmaları oluşturulmaya çalışılmıştır:

"Ya çözüm pratiklerim iyi. Benim Selendi olaylarında ben Türkiye'nin çözüm ortağı oldum. Çünkü sahada sorunu söylerken, çözümü söylemezsen sorunun bir parçası oluyorsun. Ben çözümleri de söyledim. Yetmedi şeye de çözümü söyledim. Ee Yunuseli olaylarında İznik olaylarında. 30 tane aktör, ülkede senin bildiğin de tanıdığın yüzde 80 liderler, şey yaptık" (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Her ne kadar günümüzde Romanların oluşturdukları sivil toplum kuruluşları arasında bölünme olsa da özellikle etnik Roman kimliği ile ilgili olaylara reaksiyonları hızlı bir şekilde olabilmektedir. *"Ya şey var yani herkes birbirinden haberdar şu anda. Kim ne yaparsa ne olursa falan herkes çok çabuk ulaşabiliyor, iletişim sağlayabiliyor"* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Olayın içeriğine göre birlikte hareket etmek mümkün olabiliyorken, birlikte hareket edilmese de aynı anda tepki gösterilmesi konusunda mutlaka bir hızlı örgütlenme süreci yaşanmaktadır; *"Şimdi Türkiye'nin neresinde bi Romana bi şey yapsalar, atıyorum sana Mardin'de bi Romana bi şey yapsalar Edirne'deki Roman ordan yani tepki gösterir. Hele bundan sonra haberleşme dakikada anında yani"* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Romanlar genelinde toplumsal hafızaya dair eğer bölgede yakın aileden birilerinin deneyimi bulunmuyorsa olaylara hâkimiyet de zayıflamaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin temel kaygıları bu tür kitlesel şiddet eylemlerinin topluluk düzeyinde hiç bilinmemesi veya bilinse dahi hemen unutulmasıdır. Her ne kadar katılımcılar arasında bu tür linç girişimlerini bireysel nedenlere bağlayan aktörler

olsa da asıl mesele genellikle başta belirtildiği haliyle ya ekonomik çıkar temelli ya da doğrudan nefret suçu ile ilişkili görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin bu tür olaylara müdahil olmaları, hukuki süreçleri takip etmeleri ve bölgesel anlamda sorunların da çözümünde lider konumunda olmalarından dolayı topluluğun geri kalanından yaklaşım düzeyinde ayrılmaktadırlar.

4.2.7.5. Kültür: Dil, Kakava ve Düşünler

Kültür konusunda orta ve üst sınıf Romanların yaklaşımında sıklıkla vurgulanan kültürel unsur Romanes (Romanca/Çingenece) dili yani Romanların kullandığı dil meselesidir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin Romanes diline hâkimiyetleri değişkenlik göstermektedir; ana dili olarak kullanan, dilde söylenileni anlayıp da konuşamayan ve ailesinde konuşulmasına rağmen kendisinin hiçbir bilgisi olmayan aktörler de bulunmaktadır. Dil, orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde özellikle uluslararası toplantılarda ortak iletişim aracı olarak işlev görmektedir:

“Şimdi mesela bir Romanyalı bir arkadaşım vardı bu parti nedeniyle tanıştık onlarla Makedonya’da vardı İtalya’da vardı onlarla konuşurken şimdi ortak dilimiz Romancaydı. Yani Roman dilinin ilk defa o kadar güzel olduğunu algıladım. Yani Türkçe konuşamıyorsun Türkçeyi daha kötü konuşuyor İngilizce çat pat mesela ama kendi dilimizde daha güzel anlaşıyoruz” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Roman kültürünün en özgün boyutlarından olan Romanes diline ilgi son yıllarda artmışsa da özellikle kültürün taşıyıcısı olan mahallelerde geleneksel mesleklerde ve yaşam tarzlarında dönüşümlerin yaşanması ile Romanes dilini kullanan kişi sayısı da günden güne azalmaktadır. Dilin kullanımının azalmasının arka planında esasında dışlanma korkusu dahi bulunmaktadır:

“Hükümetin belki belirli bir baskısı, toplumun bir baskısı var belki de. Biz kendi elimizle kültürümüzü yitirdik. Mesela başta dilimizi. Şimdi ben dili konuşuyorum ya benim sülalemde dili bilen yok. Şimdi şurada en az 2000 tane benim akrabam varsa 3 kişiyi benim bildiğim dili bilen yok. Türkiye genelinde böyledir bu. Çok az bölgeler Romancayı bilirler. Kendi elimizle kültürümüzü bitirdik. Diğer geleneklerimizi onları da yitirdik. Neden bu topluma uymak için. Dil evde konuşulmadı, dışarıda da konuşulmasın ki “ha gittiğin yerde senin Roman olduğunu bilmesinler, ayrıcalık yapmasınlar, o dışlanmayı görmesin”. Şimdi normal şartlarda gidiyorsun. Herkesle şey halindesin, iş birliği yapılabiliyorsun, ticaret yapılabiliyorsun vesaire. Senin Roman olduğunu anladıkları zaman herkes eli ayağı çekiyor. Bunlar yaşanmaması için bu dili de kullanmadılar. Ailede benim ailemde hiç kullanılmıyor bu dili. Ben bu dili de dışarıdan öğrendim. Kendim” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Romanların kültürel yaşamına dair önemli örneklerden biri de her yıl 5-6 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen Kakava Hıdrellez şenlikleridir. Hıdrellez, Osmanlı Döneminden beri Romanlar tarafından Kakava şenlikleri olarak başta Edirne ve Kırklareli olmak üzere Türkiye'nin her yerinde farklı şekillerde kutlanmaktadır (Altınöz, 2005: 159). Orta ve üst sınıf Romanların, bulundukları bölgeye göre Hıdrellez'e ilişkin düşünceleri değişkenlik göstermektedir. Büyük şehirlerde Hıdrellez kutlamaları daha yüzeysel ve yavaş yavaş eski *aurasını* yitirirken küçük şehirlerde ve mahallelerde kültür görünür biçimde yaşatılmaya devam etmektedir. Ancak günümüzde bir dönüşüm olduğu aşikârdır. Ve bu dönüşüm sürecinde yerel yönetimlerin de kültürel unsurları görece istismar ettikleri düşünülmektedir; *“Yerel yönetimler ve mahalli idareler işe karıştıkça iş, şey mecrasından çıkıp, o geleneksel havadan çıkıp, bir resmî kutlama, tören haline gelince kriterler oluyor, merasimler oluyor. O zaman tabi ki bi hiyerarşik bir yapı oluşuyor, protokoller oluşuyor falan”* (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset). Kakava her yıl Edirne'de düzenlenen ve Roman kültürüne ait Romanlar ve Roman olmayanların bir araya geldiği önemli bir festivaldir. Ancak bu festivale dair da son yıllar da özellikle Romanlar ile ilgili olan bir festivalin “Roman olmayanlarca” (belediye tarafından) organize edilmesiyle birlikte, festivalin özgün kültürel değerlerinin yerini ticari faaliyetler almaya başlamış ve Roman kültürüne ait bir değer Romanların da seyircisi olduğu bir etkinliğe dönüşmeye başlamıştır:

“Bahar şenliği gibi. Aynen. Ama şimdi Edirne'de de son 5-6 yılda artık daha şey olmuş. Gittim Edirne'ye çektim hatta Kakava'yı çektim ya. İzlemiş misin bilmiyorum. Ha işte onu orada bir şey çekeyim. Bir Roman şeyi yok ... Hani var da Roman havaları çalıyor, Roman herkes şimdi ama orada şey Romanlar bu işi organize etmiyor. Bu işi belediye organize ediyor. Belediye ... Hani Roman şenliği değil bu Romanların kendi aralarında tertip ettiği bir şey değil. Orada tamamıyla şey olmuş ticarileştirilmiş. Bu Kakava'yı kimler kazanıyor. Belediye prim yapıyor. Ciğerciler kazanıyor. Bizim Çingenenin 3-5 tanesi balon satıyor, birkaç su satıyor, 5-10 tanesi gençler giyiniyor oynuyor oynuyor cogo (anlaşılmayan) yapıyorlar. Vatandaş da gidiyor oraya, işte Kakava'ya gittim işte ben ateşi gördüm. Şey yapıyorlar para veriyorlar oynayanlara. Onun haricinde böyle bir ritüel mitüel yok. İşte dereye giriyorlarmış, dereye girip dilek tutuyorlarmış. Dere de tadilat dolayısıyla köprü kapatmışlar bu sene o da olmamış” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Günümüzde Romanların kültürüne dair önemli göstergelerden biri de popülerliği gittikçe artan düğünlerdir. Özellikle sosyal medya ile “Roman havası, Roman düğünü” gibi kavramlar yaygınlaşmaya ve toplumsal anlamda

popülerleşmeye başlamıştır. Orta ve üst sınıf Roman katılımcılar arasında düğünlere yaklaşım eleştirel olsa da çalışma sürecinde gidilen düğünlerinde geleneksel pratikleri sürdürdükleri görülmüştür. Düğünlerdeki fark genellikle getirilen müzisyenlerde, düğünün yapıldığı yerde (salon, mahalle) ya da düğünde yapılan harcamalarda ortaya çıkmaktadır. Katılımcılar arasında düğünlere dair ortak kanaat aslında basit bir evlilik ya da sünnet töreni olmaktan çıktıkları ve özellikle topluluk içinde müzikler ile bir güç gösterisi aracına dönüşmeleri ile ilgilidir:

“Bu kültür evet müziğe de yansıması da oldu. Ya zaten hani şimdi şöyle bir şey var ya. Şimdi dışarıda bir insan 20 tane bilezik taksa, o kadar renkli giyinse ne olur, nasıl tepki çeker? Güzel bir görüntü...? Ama şimdi Roman mahallesinde bu bir güç göstergesi. “Vay be kadına bak 20 tane bilezik, iyi de parası varmış vay” falan oluyor. ... Ya işte şeyi konuşuyoruz ya. Yani kendini ifade edebilme, toplumda yer edinebilme şansı yok ki! O güçle o şeyle kendini göstermiş oluyor, onunla ifade etmiş oluyor. Hani topluma entegre olsa, çocuğunu işte Amerika’da okutmaya kalksa falan başka dimi yani sen şimdi onu istersin” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Düğünler aslında sosyo-ekonomik olarak ailelerin varlıklarını gösterdikleri organizasyonlar olarak düşünülmektedir. Çünkü toplumun geneli içinde de gösterişli olan bu kültür sosyal statü anlamında “birisini olmanın tek yolu” (Benjamin, 2005: 14) olarak da görülebilmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörler mahalledeki düğünlerin mahalle için hangi noktalarda zorluklar çıkardığının da analizini yapmaktadırlar. Düğünler öncesindeki başlık istemeden düğündeki salon tercihinin kadar mahallede hem örnek olmaktadır hem de sağlıklı düğün ortamlarının oluşturulması için çaba sarf etmektedirler:

“Ben de bunu yağmurlu ve soğuk havalarda mecbur koştum hep düğünleri. Salonda yapcaz dedim. Hava soğuk, yağmurlu. Salona bi getirdim, her taraf tertemiz düğün salonunda. Aha bi baktılar “ya dedi içki yok”. Orda meyve suyu, su, gazoz bilmem ne. Eee gelen insanlar da bakıyosun her taraf tertipli düzenli. Hakikat ya dedik düğün salonunda düğün daha güzelmış dedik ve sonra başladılar düğünler salonda yapmaya” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Roman düğünlerinin bir sonucu olarak Roman oyun havaları ve müzikleri de Romanlara ait kültürün yaygınlaşmasının araçlarıdır. Hatta Romanlar dışında toplumun genelinin de benimsediği ve sıklıkla düğünlerde de çalınmasını talep ettiği Roman müzikleri aslında toplumun geneli ile entegrasyonun/kaynaşmanın da sağlandığı nadir alanlardandır; “Yani şimdi bizim müziklerimizi zaten genele

bakarsan çoğu sever. Genele bakarsan çoğu sever bizim müziklerimizi. Zaten müzik sektörünün biz olmazsa olmazıyız” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Sonuç olarak orta ve üst sınıf Roman aktörlerin Roman/Çingene kimliklerini tanımlama konusunda farkı görüşlere sahiptirler. Dil temelli argümanlar aracılığıyla Roman sözcüğünün kabulünden değer sistemi olarak Çingeneliğin savunusuna kadar farklı görüşlerin bulunduğu toplumsal zemin etnik kimlik üzerindeki önyargı ve “buçuk” algısıdır. Tarihsel olarak inşa edilmiş olan önyargılı ayrımcı yaklaşımların perspektifinde Roman/Çingene olmak Roman olmayanlar ile olan toplumsal ilişkilerin de mesafesini belirlemektedir. Sonuçta sosyal hareketlilik süreçlerinde etnik kimlik Roman bireylerin birçoğu için bir bariyer olabileceği düşünülerek farklı düzeylerde gizlenmektedir. Bu tezin konusu olan orta ve üst sınıf Roman aktörler ise etnik Roman kimliklerini bir bariyer olarak görmek yerine sosyal hareketliliklerinde motive edici bir sosyal avantaja dönüştürmektedirler. Bu da onların kimliğe olan bakış açılarını topluluğun geri kalanından farklılaştırmaktadır.

4.2.8. Ayrımcılık, Mücadele ve Kritik Eşikler

Genel olarak Romanlar gündelik hayatın her alanında dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Orta ve üst sınıf Roman aktörler duruma göre bu dışlanma ve ayrımcılık süreçlerinin kurumsal boyutlarına dikkat çekmektedirler. Örneğin işe alım sürecinde mahallenin etnik damgalanması sonucu ret yanıtı alınması bireysel dışlanma olarak görülebilmektedir. Ancak öte yandan belediyenin temizlik çalışanlarının çoğunu Roman mahallesinde yaşayan vatandaşlardan seçmesi daha sistematik ve kurumsal ayrımcılık sürecinin toplumsal ilişkilerde işletildiğini göstermektedir. Toplumsal yaşamdaki bireysel ve kurumsal sosyal dışlanmaya maruz kalan orta ve üst sınıf Roman aktörler, ayrımcılığa yönelik geliştirdikleri stratejilerle içinde bulundukları topluluktan farklılaşmaktadırlar. Özellikle benimsedikleri stratejiler bizzat kendilerinin toplumsal mücadelelerinin yaklaşımı haline gelmiş ve bu stratejileri (taktikleri ve hamleleri) içselleştirmişlerdir. Bu tavrın sürekli dışlanmaya maruz kalan Roman topluluğuna deneyimsel aktarımı ancak orta ve üst sınıf Roman aktörlerin alacağı aktif roller ile mümkün görünmektedir.

4.2.8.1.Sosyal Dışlanma: Bireyselden Kurumsal Ayrımcılığa

Orta ve üst sınıf Romanlar gündelik hayatın her alanında her an sosyal dışlanmaya maruz kalma riski ile yaşamaktadırlar. Sahip olunan etnik Roman kimliği, yaşam şanslarını doğrudan etkilemekte ve sosyal hareketliliklerinde belirli koşullar altında bir fırsat ya da bariyere de dönüşebilmektedir. Karşılaşılan ayrımcılık ve dışlanma bireysel ve kurumsal olmak üzere iki boyutta deneyimlenmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörler gündelik hayatta karşılaşılan geçici, genel, yüzeysel ikili ilişkilerdeki bireysel dışlanma pratiklerinin yanı sıra eğitim, iş hayatı, sivil toplum, siyaset ve ticaret gibi alanlarda da sürekliliği olan, yapılaşmış, karmaşık sosyal ilişkileri barındıran kurumsal anlamda dışlanmaya da maruz kalmaktadırlar. Bu kurumsal dışlanma süreci, uzun soluklu bir mücadeleyi gerektirmekte olup kariyerleri üzerinde daha kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Orta ve üst sınıf Romanlar arasında daha yapısal bir biçimde görülen bu dışlanma, alt sınıf konumunda olan bireylerden farklı bir deneyime karşılık gelmektedir. Çünkü basit bir şekilde mahallede izole yaşayan bireyler ile mahalle dışında sürekli olarak farklı kurumsal ilişkiler ile temas halinde olan, yetenekli, entegre olmuş (Benjamin, 2005: 43), sosyo-ekonomik statüsü güçlü olan Roman bireylerin dışlanmaya maruz kalma düzeyleri farklılaşmaktadır.

Orta ve üst sınıf Romanların maruz kaldıkları ayrımcılıkta değişken olan sadece ayrımcılığın uzamı ve düzeyidir. Roman etnik kimliği gündelik yaşamın her anında damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık pratikleri üretmektedir:

“Var tabi ya! Yani hep... Bak ilkokul, ortaokul, lise, askerlik, hastane, ne bilim bu tür şeylerde devlet kurumlarında her zaman bir ayrımcılığa uğruyorsun, hissettiriyorlar, vurguluyorlar yani öteliyorlar. Bu Türkiye’nin hangi yerinde, bu benim söylediğim bir şey değil ki! Türkiye’nin hangi yerinde gidip Roman vatandaşına desen ki bu ülkedeki ayrımcılığı Roman olarak, Çingene olarak hissediyor musun desen “evet ayrımcılık görüyorum” der yani. Bu gizlenecek, saklanacak bir şey değil ki. ... Beni sevmeyebilir, benim ırkımı da sevmeyebilir ama ayrımcılık insani bir duygu değil” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

4.2.8.1.1. Ten Rengi: Esmer Vatandaş Damgası

Bireyler toplumsal ilişkilerinde nesnel kriterlerin tamamını karşılasalar dahi fiziksel görünüm, boy, giyim tarzı, tavırlar, konuşma şekli ve ten rengi gibi birçok öznel faktörün devreye girmesi ile dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Benjamin,

2005: 67). Romanlara yönelik ayrımcılıkta başat unsurlardan biri fiziksel görünüşe dair karşılaşılan dışlanmadır. “Esmer vatandaş” olarak da gündelik dilde yer etmiş olan bu damga eğitim, gelir, meslek gibi sonradan kazanılan birkaç değişken ile kıyaslanamayacak bir olumsuz algı üretme potansiyeline sahiptir. Çünkü koyu renge dair beyazın egemen olduğu olumlu-olumsuz anlamlar silsilesi mevcuttur. Lois Benjamin, Amerika’da ırk ayrımı konusunda yaptığı çalışmasında ten renginden kaynaklı yaşanan psiko-sosyal sorunlara dair tartışmalarında “güzel olan her şeyin beyaz olması” imajının yeniden üretimi ve siyahların ırksal habitusundaki etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

“İlk günden itibaren annem bana siyahın güzel olduğunu söyleyebilir ve kilisem de bunu söyleyebilir. Ama ne zaman televizyonu açsam güzel olan her şey bembeyaz. Çirkin olan her şey siyahtır. İyi olan her şey beyazdır ve günah olan her şey siyahtır. Bunlar toplumumuzun teşvik ettiği değerlerdir. Televizyonda güzel bir kadın gördüğümde sarı saçlı olma ihtimali daha yüksek. İktidar konumunda güçlü, iddialı bir adam gördüğümde, onun sarı saçlı ve mavi gözlü olma olasılığı daha yüksektir. Yani tüm bu görüntüler, bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde siyah bir kişinin zihninde çatışmaya neden oluyor” (Benjamin, 2005: 51).

Ten rengi kaynaklı sorunlar doğal olarak Roman olmayanlar ile birincil sosyal ilişkilerde kendini farklı düzeylerde hissettirmektedir. Ancak ten rengi özellikle istihdam alanında erken yaşlardan itibaren Romanların sosyal hareketliliklerini engelleyen bir bariyer olmaktadır:

“Kuaför kursunda dedim ki işte hocam yani bu 10 kişiyi alın. Şimdi “ben görüştüm kuaförlerle” dedi. Ama kuaförler dedi Roman kızlarını çalıştırırken dedi işte Romanlara benzemeyen kızları istiyorlar. Biraz daha beyaz tenli, işte daha güzel olanları. Niye dedim peki? Ya dedi hemen kimliği belli olmasın, esmer işte bir kızı aldığımızda... Peki dedim bunu ne zararı olur işini yaparsa. Ya dedi abi dedi ee kuaförlük bir rekabet işi. Yani kuaförler karşılıklı. Eğer diyor ben senin kızını alıp da dedi benim kuaförümde çalışırsan dedi, karşıdaki kuaförün birinci eleştirisi ‘karşıda Çingene kızı var, bitlenirsiniz’” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Toplumun genelinde Romanlara dair “kara kuru, esmer” fiziksel bir imaj düşünülmektedir. Bu imajın dışındaki karşılaşmalarda ise Roman olduğunu ispat etmekte zorlanılmaktadır; “*Hatta üç buçuk yıldır yaklaşık olarak çok güzel anılarımız oldu takılıyorlardı. Başta şey yapmadılar herhalde kafalardaki oluşan algı Roman deyince kara kuru bir herif, kara kuru bi kadın kara esmer tenli falan. Çingen Çingen la dedim tamam Çingeniz*” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Ten rengi bazı durumlarda grup-içi bireylerin birbirlerini tanıdıkları bir gösterge de olabilmektedir;

“Dediğim gibi yüzünden anlaşılıyor, esmerliğinden anlaşılıyor, konuşmasından anlaşılıyor, ne bilim oyunundan anlaşılıyor. Anlayabiliyoruz yani biz” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Türkiye’de Romanların yaşadığı ten rengi kaynaklı sorunlar benzer biçimde Balkanlardaki Romanlar için de geçerlidir. Tobias Marx’ın çalışmasındaki katılımcılar kendi ten renkleri beyaz olsa da ten renginin sosyal ilişkilerdeki ayırt edici etkisine dikkat çekmektedirler:

“Romanlara karşı en büyük klişe onların ten rengidir, Romanların rengidir. Örneğin, ben ve Ajet [Osmanovski], Elvis [Fazlioski] ve diğer birçok Roman bu renge sahip değiliz. Yani merkeze gidip *Gadze* (Roman olmayanlar) ile konuştuğunuzda, fark etmiyorlar bile. Ama sadece ten rengiyle ilgileniyorlar. Kafeye, kulübe vs. gideriz. Renk gerçekten tek fark buralarda” (Marx, 2014: 268).

4.2.8.1.2. İş Hayatında Dışlanma: Mekânsal Damgalanma

Romanların istihdam süreçlerinde, yaşadıkları mahallenin damgalanmış karakteri birincil düzeyde önemlidir. İş başvurularında dahi yazılması başvuru aşamasında elenmelerine neden olan mahalle, birçok açıdan Romanların kariyer fırsatlarını engellemektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörleri çalışılan işlerde Roman kimlikleri konusunda farklı stratejileri benimsemektedirler. Kimliği gizleme ve ifade etme şeklindeki ikili süreç sanıldığı kadar basit değildir. Genellikle iş ortamına göre başta gizleme ya da sormayınca söylememe tutumu, aşinalık kazanılması ve sosyalleşme sürecinin zorunlu bir sonucu olarak bir şekilde açıklanmaktadır. Çünkü Roman olma hali ya bir arkadaş sohbetinde ya bir mahalle ziyaretinde ya da sıradan bir anda mutlaka ortaya çıkacak bir gerçeklik olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla kimliğin gizlenmesi adaptasyon ve uyum sürecinde bir savunma mekanizması olarak işletilmekte ve uygun koşullar altında bu mekanizma çözülmektedir:

“Şimdi mesela kurumsal firmada çalışırken, hakemlik yaparken, Roman kimliğimizi sakladık. Yani söylemedik. Çünkü şeydi hani o zaman şey alıyorduk. Güvensiz. Söylemiyorduk. Ama artık iş insanlara bir sirayet vermeye, insanlara bir yetki verme aşamasında insanları hayatları da inceleniyor ya. Bunlar buraya geldiği zaman söylemek zorunda kalıyorduk. Çünkü duyulacak yani. Hani evine iş yemeğine evine geldiği zaman ya da aile görüşmeleri olduğu zaman hani bizim yaşantımız değil ama mahalleye geldiği zaman ilişkilendirecekti. Roman mısınız, değil misiniz? Aklında bir soru işareti olacak, yani Roman mısınız, değil misiniz? İşte bir savunma mekanizması oluyor” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Roman kimliği ve bu kimlikle damgalanmış mahalle, ticaret ile uğraşan orta ve üst sınıf aktörlerin ticari faaliyetlerini de etkilemektedir. Yani her ne kadar ekonomik olarak güçlü bir konumda olsalar dahi mahalle kimlikleri ticarete belirli alanların dışında tutulmalarına neden olmaktadır:

“Mesela ben depo tutmak istedim. Ben 30 yıldan beri Salı Pazarında dükkan işletiyorum, yanında bir depo vardı. Dükkan vardı boşaldı, depo istedim ki bizi bildikleri halde bize vermediler depoyu. Tanıma ve Roman olduğumuz için. Yani Gümüşçeşmeli diyelim olduğumuz için vermediler. Onun yerine Doğu kökenlilere verdiler şimdi mesela. Mesela şimdi burada ne gözüküyor. Demek ki Kürtler daha iyi bizden bakış açısı olarak Romanlardan” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Roman kimliği kamuda özellikle terfi alma süreçlerinde alenen olmasa da aktörleri olumsuz etkilemektedir. Dışlanma ve ayrımcılık kurumlar düzeyinde özellikle eşit mesleki statülerde kimlik üzerinden ön plana çıkarılmaktadır:

“Çok sıkı dostluklarımız var ama zaman zaman ben gene de ee dışlanmayı hissediyorum. Nedir? Çok iyi de olsak. Şimdi benim gördüğüm dışlamaların en büyük nedeni şu. Şimdi insanlar niye dışlar. İnsanlar rekabet ortamına girdiğinde dışlamayı ön plana alırlar. Yoksa siz doktorsunuz ben temizlik elemanıyım. Beni dışlamanız zaten saçma olur. Anlamı yok yani. Ama siz doktorsunuz ben de doktorum. O zaman kıyas yapılırken ya o Roman doktor diyorsun. İşte o zaman rekabet ortamında zaten şey var. Mesela benim müdürlük atamamda benim ile ilgili en büyük eleştiri “ya Romandan müdür olur mu” ... Ee ya işte diyor Roman bi müdür... Çünkü benim belediyede herkes kimliğimi biliyordu. İşte ya müdürden emir alır mı, bu kadar 200 tane işçi var altında bu olmaz, olur olmaz aşağı yukarı benim 3 ay atamamı geciktirdiler endişelerle beraber. Yani böyle bir süreç var” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

İş yeri kaynaklı etnik kimlik sorunları çalışanlar arasındaki ast-üst hiyerarşisine de zarar vermektedir. Belirli bir süre gizlenen Roman kimliğinin açığa çıkması ve özellikle mahalle arka planının da bu kimlikle desteklenmesi ile iş yerinde Roman amirlere duyulan otorite zayıflamakta ve alt-üst hiyerarşisi zedelenmektedir:

“Roman olduğumu söylediğim zaman insanlar daha bir rahat, cıvık olabiliyordu. Mesela bak Romanlığımı söyledikten sonra bu ayrıldığım işyerindeki şeyler biraz daha değişti, insanlar daha şey olmaya başladı. Cıvık olmaya başladı. Ama söylemeden önce kalkıyorlardı, yer veriyorlardı. İşte şey yapıyorlardı, bir hafta sonra işte biraz daha işyerinde (anlaşılamayan) geçti, yavaş yavaş Çınarlı muhabbeti ondan sonra falan filan biraz daha şey oldu daha da bi rahata bağladık yani. Yani amir ast ilişkisini kaybettik” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

4.2.8.1.3. Kimlik, Erkeklik ve Askerlik: Dışlayıcı Şiddetin Cisimleşmesi

Orta ve üst sınıf Romanlar gündelik hayatın her alanında sosyal dışlanmaya maruz kalma riski ile karşı karşıyadırlar. Karşılaştıkları dışlanma tutumlarına yönelik, kurdukları sosyal ilişkinin asgari bir saygınlık düzeyinde sürmesini sağlamak adına Roman kimliğinin gizlenmesinin ya da açık bir şekilde ifade edilmemesinin geçici bir avantaj sağlayabileceği de düşünülmektedir. Özellikle çalışma kapsamında erkek Roman katılımcıların biyografilerinde askerlik bu tür bir gizleme ve saygınlığın korunması sürecini ifade etmektedir. Dolayısıyla Roman kimliğinin askerlik sürecinde önyargılardan ötürü gizli kalmasının genellikle avantajlı bir durum yaratacağı kanaati yaygındır:

“Dışarı hiç çıkmadık. ... Ne zaman ki ta ki askere gidince. Zaten hâlâ söyleriz, hâlâ da söylerler. “Zorunlu kalmadıkça Roman olduğunuzu söylemeyin” Hala da söylenir, hâlâ da var. Ve büyüklerimiz de bize söylediler. Zorunlu kalmadıkça söylemeyin. Önyargılar çok. Kıramazsın. Örneğin bizim büyüklerimiz diyordu. Ya bir şey çalınır önce sizden Çingen olduğunuzu öğrenince hadi gel bakalım der” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Romanların dışlanma ile doğrudan ve dolaylı bir şekilde karşı karşıya geldiği askerlik genellikle Roman kimliğinin gizlendiği bir biyografik aşamadır. Roman aktörler askerlik sırasında “hırsızlık” damgasından dolayı imalı bir şekilde ayrımcılığa maruz kalabilmektedirler:

“Haberim olmadan bölük astsubayına işte benim ismim gitmiş işte kantinci olsun diye. Bölük astsubayı beni çağırdı dedi ki ya sen dedi ne yaptın neden seni istiyorlar? Nereye istiyorlar? Kantin görevlisi senin olmanı istiyorlar dedi. Dedim valla ben bilmiyorum benim haberim yok. Olur musun dedi anlar mısın bu işlerden dedi. Valla dedim ben ticaretle uğraşan bir adamım hani iyi kötü onu satıyoruz bunu satıyoruz yapıyoruz ediyoruz, yaparım dedim işte. “Ya dedi sen olma” dedi. Neden dedim. “Ya senin olman iyi olmaz dedi bölük astsubayı”. “Ya neden benim olmam iyi olmaz”. “Ya şimdi dedi bir şey eksilir dedi, bir şey kaybolur dedi, bir para eksik çıkar dedi, sonra dedi sen bunun altında ezilirsin” dedi. Ben o anda çok algılayamadım yani ne demek istediğini yani ben eziliyorum da başkası neden ezilmiyor bunun altında” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Askerlik aslında Roman erkekler için travmatik bir süreç olarak görünmektedir. Çünkü gündelik hayatta sözel olarak karşılaştıkları dışlanma ve ayrımcılık söylemi asker ocağında acımasız bir biçimde cisimleşerek karşılarına somut bir zorluk olarak çıkmaktadır. Özellikle bazı durumlarda Roman kimliğini gizlemek, psiko-sosyal olarak mecburi bir mahcubiyet durumu dahi yaratmaktadır:

“Cebrail Astsubay bizim bölüğün bölük astsubayıydı. Bana dedi neredensin sen dedi bana? İşte ben Balıkesir şurdan burdan dedim. Sen dedi şoparlardan mısın dedi bana. Adamın bana ne dediğini ben anladım. “O ne demek oluyor komutanım” dedim orda hemen önyargı, önyargı oluştu. Şimdi dedim bana burda bu adam ben Çingene olduğumu söylersem çok kötü durumlarla karşılaşacağım burada dedim. Ama adam bölük astsubayı benim Roman olduğumu biliyordu adam. Anlamıştı yani. O zaman “komutanım yani bu şoparlar ne oluyor” dedim. Bana baktı “ya sen şopar değil misin” dedi. “Değilim” dedim. Hani bi Roman olduğumu söylemeye korkuyorsun. Roman olduğumu söylemek istemiyorsun. Yetişkin bir insansın” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Roman erkeklerin hiyerarşik yapının gereği mecburen itaat göstermek zorunda olmalarından dolayı askerlik aşaması ayrımcılığın çaresizce hissedildiği bir aşamadır. Kimliğin gizlenmesinin nedeni hem sözel hem de fiziksel dışlanmaya ve ötekileştirilmeye maruz kalınmak istenmemedir:

“Ben çavuştum. Diğer bir çavuş arkadaşım vardı. Ee şeyden Ağrı Doğu Beyazıtı’ydı, Şamil hiç unutmam. Bir gün böyle koğuştaki kalktı, şeyde gazinoda, o kadar gürültü oluyor ki böyle arı kovana gibi kalktı masanın üstüne “lan” dedi “Çingene çorbasına çevirdiniz burasını” dedi. Ve benim en yakın arkadaşım. Çavuş arkadaşım. Beni bilmiyor. İfade edemiyoruz orada... Çünkü askeriyede ... Irk ayrımı çoktur. Ve bir de hiyerarşi var. Bir şeyler yapamıyorsun hiyerarşi olduğu için. Şimdi öyle bir öteleniyorsun ki ayrımcılığın daniskasını yaşıyorsun orada. Ha iyileri de var, iyileri de var” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum-işçi).

Askerlik sürecinde Roman kimliği ile ilgili herhangi bir sorun yaşamayan katılımcılar da bulunmaktadır. “Yani ben askerlikte çok şeyini yaşamadım çünkü şey asteğmen olarak gidiyorsun. İşte ... Yani biliniyordu tabi komutanlarım falan biliyordu yani rahat rahat da söyleyebiliyordum” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim). Kimliğin açık bir şekilde ifade edilmesi her zaman sorun yaşanacağı anlamına da gelmemektedir; “Yani böyle kimliğini saklama ihtiyacı duymadım, çok rahatlıkla kendini ifade eden, hep oldum olası böyle bir şeyim oldu. O dönemde mesela bu kadar kimsenin şey yapmadığı dönemde de biz, şu vardı; kendimize özgüvenimiz, aile yapısı, ekonomik özgürlüğümüz, yetiştirilme tarzımız” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Görüldüğü üzere askerlik orta ve üst sınıf Roman erkeklerin biyografisinde etnik kimlikleri konusunda ayrımcılığın yaşandığı bir alandır. Sosyal hareketlilik sürecinde genellikle olumlu anlamda kullanılan etnisite sermayesi, askerlik her aktör için aynı etkiyi yaratmamaktadır. Dahası büyük çoğunluğu açısından ayrımcılık dönemseller olarak deneyimlenen bir pratiktir.

4.2.8.1.4. Eğitimde, Barınmada ve Siyasette Dışlanma

Orta ve üst sınıf Romanlar eğitim yaşamlarının her aşamasında Roman kimliğinden dolayı sosyal dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. İlkokul seviyesinde görünür olan ve hırsızlık damgası ile başlayan dışlanma süreci, lise ve üniversite yaşamındaki önyargılardan hareketle daha aleni olmayan biçimde toplumsal ilişkilerde sürmektedir. İlkokul düzeyinde akran zorbalığının da etkisiyle hem arkadaş ilişkilerinde hem de okul ortamında Roman kimliği farkında olunmasa dahi dayatılan bir dışlayıcı unsura dönüşmektedir:

“Biz mesela okula giderken de grup olarak giderdik. Çünkü o hakaretler bizi incitiyor haliyle “aa Çingeneler geliyor, pis Çingeneler” falan filan o laflar bizi ezen laflardı zaten. Okulda da böyle oldu. Okulda mesela biz aynı sınıftaydık, Birinci sınıftayız on iki kişi Romanız sınıfta hepimiz en arka sıralardaydı. Mesela birisinin silgisi kaybolurdu veyahut da kalemi kaybolurdu, öğretmen girerdi içeri, “öğretmenim silgim kayboldu” derdi. O sınıf hepsi böyle dönerdi bize bakardı. Biz potansiyel silgi ve kalem çalan insanlardık. Şimdi insanların kafasında bu olunca, sen de o ezikliği hissediyorsun” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Kariyerinde konservatuarda profesyonel eğitim al(a)mamış aktörler de kurumsal anlamda sektörden dışlanabilmektedirler:

“Müzişyenlikte Romanlık mesela ben çok yaşadım TRT’de senelerce Romanım diye kadrom gelmedi. İş yapan Romanlar, alınan Roman olmayanlar. İşte okullu değilsin diyorlar, bilmem nesin diyorlar zaten okula da alınmadı senelerce Romanlar. İstanbul Teknik Üniversitesi’nde senelerce alınmadılar. Hala da sürüyor ben bunun bunu kiminle röportaj yapsam onlar yok böyle bir şey derler ama olmadı yani alınmadı. Alınmadı ve sana bir şey söyleyim mi alınmadı ne oldu ordan çıkanların çoğu popçu oldu topçu bilmem ne oldu” (Katılımcı 21, yaş 48, müzik).

Yaşanılan mahallenin damgalanmış kimliği, mahalle dışındaki okullardaki eğitim aşamasında da Roman bireylerin sosyal ilişkilerini etkileyen bir değişkendir:

“Sınıfta şöyle bir şey oldu. Konu Çingenelik oldu, olay şimdi bir mahalleden konuşuyoruz mahalle benim mahallem Çingene mahallesi. Döndüm şey dedim arkadaşlar ben de o mahalledeyim dedim ben de Romanım dedim. Şimdi böyle herkes bir kaldı ondan sonra böyle söylemleri fark ediyorsunuz çok sizli bizli söylemler olmaya başladı bana onu şu noktada yapamadılar hiçbir zaman net bir şekilde gösteremediler çünkü sınıfın en çalışkanı bendim hepsinin bana işi düştü” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Yaşanılan mahallenin ve konutun kaliteli ve güvenli olması bireylerin yukarı doğru sosyal hareketliliğini kolaylaştırmada rol oynayabilmektedir (Durova, 2013: 88). Ancak Roman mahallelilerinin konumu ve damgalanmış karakterinden dolayı

hem içinde yaşayanların hem de Roman mahallesi dışında yaşamak isteyenlerin sosyal hareketlilik süreçlerinde mahalle kolaylaştırıcı olmaktan ziyade zorlaştırıcı bir faktördür. Bu durum sosyo-ekonomik durumu yüksek olan orta ve üst sınıf Roman aktörler için de geçerlidir:

“Benim amcaoğlum var, çok büyük bir iş adamı oldu. Türkiye’de belki tekstil işinde büyük iş kıyafetleri, yerlerinde onun üstüne bir tane adam yok. Yani 50 milyonluk 100 milyonluk ihalelere giriyor. ... Ama geçenlerde mesela Değirmenköy’den bir ev tutmak istedi. Duymuşlar etmişler galiba ki hanımı da Roman değil hemşire. Burada vermediler ona. Ha sen git onunla böyle konuşmaya git hemen de konuşmaz yani bunlar ha. Adam memleketi terk edeceğim diyor. Bırakıcam diyor burasını. Çocukları çok başarılı, derece yapıyorlar zaten şu an. ... Böyle bir şey olabilir mi? 5 bin liraya yer kir alıyor yani ve senelik peşin veriyor kirasını. Ona vermediler” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Romanların mahalle dışındaki konutta yaşama tercihlerinde mahallelere yönelik belediyelerin çifte standart yaklaşımı da etkili olmaktadır. Özellikle alt yapı hizmetlerinde mahallenin kurumsal düzeyde ayrımcılığa maruz kalması mahallede yaşayanların kentsel yaşam haklarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Kurumsallaşmış önyargı ve ayrımcılık, özel olarak tanımlanmış bir grubun yaşam şanslarını ve seçimlerini baskın grubunkilere kıyasla kısıtlayan karmaşık toplumsal düzenlemeleri ifade etmekte ve bu şekilde, faydalar bir gruba verilirken diğerinden esirgenmektedir (Tischler, 2011: 224). Roman mahalleri de kentlerdeki diğer mahalleler arasında bu faydanın esirgendiği alanlardır:

“Şurada 7-8 yıllık mahalleler var. Oraların her kapıda doğalgaz var. 70-80 seneden beri vergisini veren, burada ikamet eden insanların doğalgazı yok. Gittiğinde neden oradan var da burada yok değil mi? Buraya bu hizmeti istiyorsun. Bir sürü mazeretler. Ya kardeşim oraya gelmiş de niye buraya gelmiyor? ... “İşte gelecek, işte..” bir sürü mazeret. Sonra bir bakıyorsun sen oradan çıktığın zaman iş unutuluyor. Unutuluyor ya kale bile almıyor. İşte bu da bi ayrımcılık. ... Şuraya (işaret ediyor) o kilit taşlarından yaptılar. Şehir içinde bakıyorsun taşlara muazzam. Buradakinler ham taşlar 15-20 gün içinde baktık dağılmaya başladı, bozulmaya başladı. Belediye başkanına dedim “ya bunlarda bile ayrımcılık yapıyorsunuz ya”. (anlaşılamayan) Erken çıkarmışlar taşları. Bir süreç varmış o süreçte bitirmeleri gerekiyor ya taşlar bir yerde olgunlaşması beklenmeden erken kullanıma getirmişler. O kadar hissediyoruz içten hissediyoruz böyle damarlarımıza kadar hissediyoruz” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler siyasi kariyerlerinde de Roman kimliklerinden dolayı farklı düzeylerde dışlanmayı ve ayrımcılığı deneyimlemektedirler. Yerel ve ulusal siyasette Roman kimlikleri anormal bir durum olarak kendilerine hissettirilmektedir; “*Siyasi alanda oldu. Şimdi ilk milletvekili aday*

adayı olduk Ankara'ya gittik. Ankara'da böyle bir tuhaf baktılar. O bakışı unutamıyorum hiç. Yani Roman, (anlaşılamayan) bak. Biliyorlar Roman olduğumu. O zaman oldu” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Her ne kadar yerel yönetimlerde alınan eğitimden dolayı bir kariyer fırsatı elde edilmiş olsa da mutlaka Roman kimliği ile ilişkilendirilmektedir; *“Yani ben mesela şimdi belediye başkanlığında danışmanlık görevine başladım. Yani sadece Romanlar açısından değil şey açısından da Gacolar da ‘ulan Romanı mı aldın belediye başkanı danışmanı yaptınız’. E tamam olduk o senin aldığın eğitim kültürün hiç bi işine yaramıyor”* (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim). Siyasette özellikle partilerin içerisinde de Roman kimliğine yönelik bir ayrımcılık her ne kadar günümüzde azalıyor gibi görünse de arka planda sürmektedir; *“Ben ilk siyasette gençlik kollarındaydım, mahalle başkanı oldum. Yaklaşık 16 bin seçmen vardı orada. Çingeneyi mahalle başkanı yaptı dediler, hiç de aldırış etmedim. Yine işte hakkaniyetli çalışmaya başladım sonra ilçe yönetimine girdim ilçe başkan yardımcısı oldum. ‘Çingene’ dedi ‘ilçe başkan yardımcısı oldu’”* (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Siyaset, özellikle bürokratik düzeyde dışlanmanın yaşandığı bir alandır. Her ne kadar mekanizmanın alt kısımlarında ayrımcı tutumlar varlığını sürdürse de devletin en üst yönetim mekanizmasının Roman aktörlere ve Roman meselesine sahip çıktığı da Türkiye’ye özgü bir gerçekliktir:

“Daha çok ilgi ve alaka içerisinde olduklarını gördüm. Ama genelde tabi bürokratlar içerisinde hâlâ böyle şey olanlar var. Onlar zaten önemli değil ama dediğim gibi kesinlikle görmedim yani. Daha çok şey destek gördüm gerek Cumhurbaşkanımızdan gerek başbakanlardan gerek bakanlardan hangi bakandan hatta beni gördüklerinde gelip hepsinin bana sarıldığını gördüm. Hiç öyle bi şey görmedim yani, birkaç ayrımcılık hissetmedim onlardan. Ha bürokrasinin içerisinde hissediyorsun ayrı bi şey yani. Tanımadıkları için ama o da tanımadıkları için seni. Tanıdıktan sonra zaten önlemimi alıyodum yani alıyoduk yani. Zaten öyle olmasa bu koskoca başbakanlığı (ofisi) bize teslim ederler miydi yani, etmezlerdi? Ben hiç görmedim daha çok destek gördüm. Daha çok hani manevi anlamda destek gördüm” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler gündelik hayatın her alanında ayrımcılıkla farklı dozlarda da olsa karşı karşıya kalmaktadırlar. Sorunların temelinde toplumsal ilişkilerde kanıksanmış olan ayrımcı zihniyet bulunmaktadır:

“Bizim bu durumda olmamızın en büyük temel sebebi ayrımcılıktır. Bizi bu kadar ötekileştiren yalnızlaştıran iten sıkıştıran bu eğitimidir, sağlıktır. Bunlar hepsi sorundur

ama bu sorunların büyümesinin en büyük sebebi ayrımcılıktır. Biz binlerce yıldır ayrımcılığa tabiyiz. Yani bu 100 senelik 200 senelik şey de değil. Onun için bunun değişmesi... Ha diyeceksin ki bu ayrımcılıkla ilgili yasalar değiştirildi, düzeltildi. Hayır insanların kafasındaki yasayı değiştiremezsin. Yani sen benim bi bakıyorsun Roman kardeşlerim diyosun ondan sonra “Merdi Kıpti”den örnek veriyorsun” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

4.2.8.2. Ayrımcılık Hâlâ Sürüyor mu? “Öyle Şak Diye Bitmiyor”

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin biyografilerinde dışlanma ve ayrımcılık deneyimi önemli yaşamsal anları işaret etmektedir. Özellikle günümüzde dahi ayrımcılığın farklı düzeylerde hangi konumda olursa olsunlar sürdüğünü anlaşılmaktadır; “Önyargı var. Ne olursa olsun istersen ben Cumhurbaşkanı olayım ben Cumhurbaşkanı dahi olsam Roman derler. Çünkü insanlara acayip bir şey bırakmışlar sanki Romansan hırsızın Romansan şusun” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Ayrımcılığın sürmesindeki temel sosyolojik neden aslında kolay kolay da ortadan kalkması mümkün görünmeyen önyargılardır:

“Ee savcının evinde çalışan bir kızımız var. Kızımızın savcının evinde altınları kayboluyor hanımının. Hemen akşam geliyorlar kadını alıyorlar evden, temizlik kadını. ... Ondan sonra işte ablası falan savcıya çıkıyorlar gidiyorlar. Ya savcım bu kadın sizin evinizde 20 senedir çalışıyor, bunun bu şeyi yapması mümkün değil. Savcının çok ibret eden bir lafı var. “Kızım dedi paranın yüzü sıcaktır, yapabilirler” dedi. Ya 20 senedir senin evini temizleyen insan! Yani önyargılar öyle şak diye bitmiyor. 20 sene de geçse 50 sene de geçse de. Ondan sonra bir bakıyorlar, görümcesi çalmış altını” (K33, Konum 94).

Ayrımcılık aslında Romanlar özelinde bir mesele değildir. Her toplumda öteki(ler) vardır ve bunlar damgalanmıştır; “Avrupa’ya gittiğinde sana ne gözle bakılıyorsa Almanya’da, Avustralya’da. Bir defa Türk olarak gördüğünde bu barbar diyorlar. Barbar mıyız biz? Değiliz. Türkiye’de de Türk vatandaşı olarak bizler de ... orada görmüş olduğun ayrımcılığın aynısını biz de burada kendi aramızda görüyoruz” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret). Önyargı kaynaklı ayrımcılığın hâlâ sürmesinin farklı kültürlerle bir arada yaşama duygusunun henüz çok gelişmemiş olması ile de ilişkilidir. Ancak bir toplumda ötekileştirenler kadar bunun karşısında olan insanların, destek olanların olduğu da unutulmamalıdır:

“Emin olun o ayrımcı gözlerle bakan insanlar her zaman olacak. Bu bitmez, dünyanın hiçbir yerinde bitmez bu. Ya sadece Romanlar adına değil işte burada Romanız diye orada Müslümanız diye orada başka bir şeyiz diye. Bu çok kültürlülüğün kıymetini bilmeyenler olacak. Her daim illaki birinin ötekisi olacaksın. Ötekinin öteki ile

yaşamak ile ilgili sıkıntılarını sana hissettirecekler. Ama şunu unutmasın gençler onun yanı sıra sana destek olmak isteyen de binlerce insan olacak. Ayrımcı gözlerle bakanların kat kat kat üstünde yolda onlara el vermek için bekleyenler olacak. Bu çok çok kıymetli bir şey. Ben o ayrımcılığı bana yaşattılar mı hâlâ yaşıyorum. Hala gözlerimin içine bakarak bana “ulen işte Romanı da vekil yapmış” diyen insanlar var. Veya arkamdan bunu söylediklerini çok net duyduğum konular var. Ama bunun kat kat üzerinde de olumlu dönüşler var” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Ayrımcılık özellikle gündelik ilişkilerde dil kullanımında kendisini açığa çıkarmaktadır. Kültürel olarak öğrenilen ve içselleştirilen önyargılar, zihinlerde belirli bir Roman imajı resmetmekte ve bu resimden hareketle toplumsal ilişkilerde etnik Roman kimliği Roman olmayana bağımlı, düşük statülü bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım politik olarak dahi tüm toplumsal kesimlerde yaygın bir şekilde görülmektedir:

“Ama şey sorgulanmadığı müddetçe kafadaki ailelerden kültürden getirilen yargılar devam ediyor yani bu solcu da olsan sosyal demokrat da olsan bilmem ne de olsan şöyle yaklaşıyorlar mesela resmen hakaret. Ben Çingeneyim diyorsun “olsun” diyor “o da insan” bak şimdi ne demek istiyorsun lan ya yani nasıl bi yaklaşım bu! “Benim çok arkadaşım var” (anlaşılamayan) Kürtlere de Alevilere de o tarzda yaklaşırlar. “Benim çok arkadaşım var” Ee senin arkadaşın olmak bi marifet mi yani kendine ne atfediyorsun da senin arkadaşların var, sen üstesin o arkadaşlar oluyor böyle kavramları dili kontrol edememektir bu” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Toplumsal ilişkilerde Roman olmayanların zihinlerinde mutlaka bir “Roman algısı” da bulunmaktadır. Algının içeriği kişilerin karakterine, yetiştiği kültürel yapıya göre değişiklik göstermektedir. Ancak bazı durumlarda Roman kategorisine dair olumlu bir şey söyleniyor gibi görünse dahi aslında ayrımcı söylem arka planda dolaylı olarak işlemektedir:

“Ya tabi canım. Yani şimdi ne kadar aynı alanda da yaşasan hani yan yana da yaşasan karşı taraf mutlaka sana bi Roman algısı ile bakıyor yani onu belki yüzüne söylemiyor arkandan söylüyor işte farklı alanda söylüyor mesela adam iyi bir şey söylerken bile “ya işte Romanlardan şu var ya” diyo yukarıda Romanlardan yani onu söylemiyor işte ne bileyim şu işi yapan şu adam demiyor mesela Romanlardan biri vardı, işte Roman manav vardı, Roman bakkal vardı işte Roman berber vardı falan. Ama mutlaka o şeyi kullanıyor yani kimliği kullanıyor” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Romanlara dair bu algıda servet sahibi, zengin bir imaja sahip olmak bile sorun teşkil etmektedir. Yani orta ve üst sınıf Romanların ekonomik servetlerinin kaynağına dair şüphelerin temelinde dahi zihinlerdeki Roman imajı bulunmaktadır:

“Şimdi ayıptır söylemesi bende bir tane merso (Mercedes) var. Bazen bir yerlere gidiyoruz, giyiniyoruz, kuşaniyoruz, bir yerlere gidiyorum. Adam bana diyor ki sen ne

iş yapıyorsun. Hemen kafasında şey var... Acaba bu adam torbacılık mı yapıyor. Başka yerden mi getiriyor parayı. Sepetçiyim ben diyorum, inanmıyor. Tarlayı bile alırken etraftakiler komşular, aa Roman aldı diye birçok tepki gösterdi. Hiç birisine ses etmedim ama. Dedim zaman içerisinde öğrenecekler beni. Öteki geliyor “bak burası benim bu tarafa geçme, diğeri geliyor bu an benim o tarafa geçme”. Tamam dedim ya senin olsun, istersen bu tarafa geç. ... Bir hayırlı olsun der insan değil mi? “Kimden aldın, nasıl aldın, burayı ne yapacaksın sen?” Sepetlik söğüt dikeceğim dedim, adam inanmadı. “Nerdensin?” Tamam diyo senin ne yapacağın belli. Hemen esrar dikeceğiz, uyuşturucu yetiştireceğiz. Ben diyorum ana cadde üzerinde sepetçiyim. Ne diyon abi buradan giriyor oradan çıkıyor hiç umurunda değil. Kürekle geliyor elinden gelse vuracak beni, orada öldürecek” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Önyargı ve ayrımcılık birbirini besleyen iki kavramdır. Romanların gündelik hayatlarında ayrımcılığın etkilerinin azaltılması ancak toplumun genelinde Romanlara ilişkin üretilen imajın ve söylemin değişime uğraması ile mümkün görünmektedir. Bu konuda katılımcıların üzerinde hemfikir oldukları husus ise “birbirini tanımak” olmuştur. Önyargı ve ayrımcılık esasen bir bakıma Romanlar ile Roman olmayanlar arasındaki sosyal mesafelerden beslenmektedir. Bu mesafenin daraltılması ancak birbirini tanımak ile mümkündür; *“Yani şimdi bizi tanımayan. ... İnsan tanımayanın düşmanıdır derler ya şimdi bizi tanımadıkları için de insanlar bize öyle bakıyorlar. Bak içimizde yaşayan uzun bir dönem yaşayan insan ancak bizi anlayabiliyor”* (Katılımcı 33, yaş 62, kamu). Tanıma süreci doğal olarak aslında ayrımcılık uygulayanın odaklanması ve eksik bıraktığı bir meseledir, dolayısıyla topluluk konusunda fikir beyan etmeden önce mutlaka Romanların yaşamına dâhil olunması önemlidir; *“Bizim içimize girmedikten sonra bizi bilemez. Bizim toplumumuzun içine gircek. Yani dışarıdan bizi görmesinlen içimize girmesinin arasında çok büyük fark var. O zaman girdiği zaman bizi daha iyi biliyor”* (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Birbirini tanımaması aslında Romanlara yönelik önyargının da oluşmasına neden olmaktadır; *“Bu adamda bu önyargı var. Beni tanımadığı için söylüyor. Ya Romanları kötüliyor. Bir yerde şimdi ben bunu kötülerken onu ne kapasitede neyi kötülediğini biliyorum. O kafasındaki imajı kötüliyor Romanlığı değil aslında bakarsan. O imaja atıf yapıyor”* (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret). Karşılıklı birbirini tanıma sürecinde Romanlar diyaloga açılırlar ve bu nedenle esasen her ne kadar onların konumu için olumsuz bir durum yaratsa da birbirini tanıma sürecinde taviz verebilmektedirler; *“Yani önyargıya maruz kalanlar biraz daha taviz verir. Diyaloga*

daha açık oluyor. Çünkü sana onun bi merhaba demesi sana aslında bir şeymiş gibi lütufmuş gibi veya ha bak beni insan yerine koyan varmış gibi oluyor yani” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

4.2.8.3.Stratejik Taktikler ve Hamleler: İlişkilerde Gedik Açma

Orta ve üst sınıf Roman aktörler dışlanma ve ayrımcılık pratiklerine yönelik geliştirdikleri stratejik taktikler ve hamleler ile Roman topluluğundan farklılaşmakla kalmayıp, onlara bu tür durumları nasıl aşabileceklerine dair öneriler sunmaktadırlar. Her bir aktörün benimsediği strateji farklı olsa da niyetleri noktasında bir konsolidasyon söz konusudur. Orta ve üst sınıf Roman aktörler Roman kimliklerine ilişkin geliştirdikleri tutumlar ile aslında toplumun geneliyle kurulan ilişkilerde dışlanma ve ayrımcılığı zayıflatacak gedikler açmakta⁶⁰ (Davis, 1961) ve toplumsal ilişkilerin bu şekilde normalleşmesinde etnik Roman kimliği ile ilgili sorunların üstesinden gelmek için proaktif rol oynamaktadırlar (Benjamin, 2005: 210).

Orta ve üst sınıf Romanların ayrımcılık ve dışlanma konusunda verdikleri mücadele uzun soluklu bir karaktere sahiptir. Bu kişiler kendi topluluklarında elitleşen üyeler olmalarından dolayı ayrımcılık ve dışlanmaya karşı geliştirdikleri stratejik taktikler ve hamleler de topluluğun önünde kılavuzluk yaparak sosyal hareketliliğin mümkün olduğuna dair inancı artırmaktadır. Zorluklarla dolu yaşamlarında sahip oldukları yaşam şansı fırsatlarını da kullanarak yaşam tarzları ile uyumlu taktikler ve hamleler geliştirmektedirler. Bunlardan önemli olan stratejilerden biri başarı ve kendini kanıtlamak ile ilgilidir.

Başarı ve kendini kanıtlama- Yaptığı işte veya bulunduğu faaliyet alanında başarı elde ederek, kendini kanıtlayan orta ve üst sınıf Romanların hem kendine güvenleri artmakta hem de kendilerine karşı Roman olmayanların önyargılı bakış açısı değişmektedir:

⁶⁰ Gedik açmak ifadesi ile toplumun geneliyle kurulan ilişkilerde dışlanma ve ayrımcılığın aşılma başlanması ve kurulan toplumsal ilişkilerin “normalleşmesi” kastedilmektedir. Stratejik taktikler ve hamleler ile açılan gedik sayesinde etnik kimlik sorunları ilişkilerin geçmişteki haline göre arka planda kalabilmektedir. Kavramın Türkçeleştirilmesi için bkz. (Goffman, 2014: 91).

“Satranç antrenörlüğü yaparken beden öğretmeni şey dedi “ya ben işte yapamayacağım” hamileydi “benim yerime derslere siz girin, benim şeyimi siz alın” falan oldu. Ben orada beden eğitimi derslerine girmeye başladım. ... Aynı zamanda dernek vardı. Onları yapabiliyordum. İşte toplumun bakışı falan değişmeye başladı. İşte Roman olmama rağmen ilk günlerde kimse çocuklarını vermek istemezken satranç derslerine ... Roman olmamdan dolayı verilmiyordu. Ama sonra o başarı o şey geldikçe, bir şeyleri değiştirebildiğimi gördüm” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Toplum içerisinde Roman kimliğine yönelik olumsuz ve önyargılı imajın zayıflatılmasında bireylerin kendini kanıtlaması oldukça kritik bir öneme sahiptir. Çünkü kendini kanıtlama aslında birbirini tanıma ve güven ilişkisinin de kurulmasını sağlamaktadır:

“Ben zaten ona inanıyorum. Sen kendini kanıtlayamıyorsan, bir işte başarılı olamıyorsan, istediğin kadar affedersin bir tarafını yırt insanların kesinlikle sana karşı önyargıları değişmiyor. Ne zaman başarılı oluyorsun, bir şeyler getiriyorsun ortaya bir şeyler koyuyorsun ve insanlar senden zarar gelmediğini, seni tanıyorlar, ondan sonra seni öğrendikten sonra fark etmeze gidiyor iş. Belki ilk başta o olmuş olsa seni algılama, deneme veya iş yapma durumunu oluşturmayacaklar senlen” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Başarılı olma durumunda etnik kimlik genellikle arka planda kalmakta, umursanmamakta ve başarının elde edilmiş olması bir değer haline gelmektedir:

“Aslında hani yetenekleri analiz edip yeteneklere göre alt yapı kurmaya çalışsanız belki çok daha kısa sürede topluluk kendini ifade etmeye başlayacak belki de hani o zaman Roman olup olmama sorunu da kalkacak yani şimdi baktığınız zaman çok başarılı insanı gördüğünüz zaman diyor musunuz ya işte bu Roman mı değil mi? Ya Roman olsa ne olur falan” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Ayrıca kendini kanıtlama durumu ile etnik Roman kimliği ile ilişkili pejoratif yargılar da boşa çıkmaktadır:

“Heh, yani kendimi ispatlamışım. Yani bana bu saatten sonra ben hırsızlık yapmıyorsam bana hırsız diyemezsin. Yani bu kafadayız çünkü kendimizi ispatlamışız mesela adamın bana hırsızlık yapabilir teşhisi koymadan önce ben ona hırsızlık yapmayacağımı anlatıyorum zaten biliyor o atmosferden. Veya benim çalmayacağımı benim işte namussuz olmadığımı çünkü onunla vurmuşlar ya işte dinsiz olmadığımı adam Romanların dini var mı diye soru sordu bana yani böyle bir kafa” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Kariyer sahibi Romanların sayısının artması da Roman kimliği ile ilişkili önyargılı bu imajın toplumsal ilişkilerdeki dönüşümüne katkı sağlamaktadır. Romanlar arasında beklenti rollerinin dışına çıkan aktörler ile Roman kimliğine

yönelik algının değişmesinin yanında toplumsal anlamda karşılıklı uyumun da önündeki engeller kalmaktadır:

“Romanlardan kariyer sahibi, önemli yerlere geldikçe bu insanlar. Çünkü kendilerini de iyi tanıtacaklar. Onların, insanların bakış açıları da onlara karşı değişecek. Ee yani o çalgı çengi veyahut işte hırsız damgasında olan Roman kimliği gelişecek yani. Bunu diyecekler yani “aa Romanlardan, ya bu adam işte bu milletvekili Romanlardan, işte bu doktor Romanlardan veyahut bu akademisyen Roman” dendiği zaman “yani ha bunlardan böyle kimseler var savcı, avukat, hâkim işte” topluma kaynaşacak bu sefer. Toplumun bakış açısı da değişecek yani” (Katılımcı 2, yaş 44, sivil toplum).

Bilgi, beceri ve deneyim ile birleşen bir kariyer de Roman kimliğine yönelik önyargılı imajın arka planda kalmasını sağlamaktadır. Geçmişte varlığı görmezden gelinen orta ve üst sınıf aktörler, zamanla bulundukları bölgelerde etkinlikleri ve saygınlıkları ile kendilerini kanıtlamış olmalarından ötürü topluluğu temsil eden aktörlere dönüşmektedirler:

“İşte yani ben niye bugün farklı muamele görüyorum. Yani bundan 10 yıl önce görmediğim muameleyi bugün niye görüyorum yani. Yani sabahın 7 buçuğunda büyükşehir belediye başkan yardımcısı beni aramış, “Bana bir randevu ver de buluşalım” diyor, tamam mı? Yani ben bundan 10 yıl önce, 5 yıl önce ona ulaşabilmek için sanki devlet bakanına ne bilim bakana, Trump’a ulaşır gibi ulaşmam gerekiyordu. Ama bugün çok basit o beni arıyor, benden randevu alıyor, ... Niye buradan sonra farklılaştı? Yani bir boyut değişti. Burası sorgulanmalı. Halbuki aynı insanız, aynı ırkız, değişmedik. Ben diyorum ki eğitilmiş olursak, asimile olursak, devletin kurumlarında yer edinebilirsek, akıllı insanlarımızı, çocuklarımızı geleceğe taşıyabilirsek -Roman halkı için söylüyorum- biz bunu aşabiliriz. Yani sorun kalkacaktır” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Eğitim, ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele aslında temel bir öneme sahiptir. Kendini kanıtlamanın, kariyer sahibi olmanın ya da başarı elde etmenin kriterlerinden olmazsa olmazı eğitimidir. Romanlar arasında her ne kadar okuma yazma oranı günümüzde artıyor gibi görünse de istenilen seviye yakalanmış değildir. Dolayısıyla Romanlar arasında diploma hâlâ önemli bir gösterge olmaya devam etmektedir. Eğitim aracılığıyla Romanlar arasında başarılı, üstün azınlık kesim bir anlamda belirlenmekte ve eğitim saygınlık kazandıran bir kaynağa dönüşmektedir (Marshall, 1973). Orta ve üst sınıf Romanlar açısından da eğitim bir güç olarak sayılmasının yanı sıra bir kez alındıktan sonra vatandaşlık bilincini artıran ve geri dönülemez bir kariyer süreci inşa eden bir araç olarak görülmektedir:

“Büyük problem ya kesinlikle büyük problem ya zaten ben eğitim derken en büyük sorumuz tam olarak bunları kastettim eğitilmiş insanı geri döndüremezsin. O kendi

sorunu çözer artık bu adımları da çözer istihdamı da çözer ayrımcılığı da çözer. Bugün beni burada ayıramıyorlarsa en az onlar kadar eğitimiyim, en az onlar kadar bilgiliyim, deneyimliyim. O donanım bana güç veriyor haklarımı biliyorum, vatandaşlık haklarımı biliyorum Türkiye Cumhuriyeti'nin en az onlar kadar sahibi olduğunu biliyorum. Ee bundan daha büyük bir güç var mı" (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Sosyal hareketlilik sürecinde de önemli bir değişken olan eğitimin ekonomik sermaye ile desteklenmesi ayrımcılık ve dışlanma ile mücadelede Roman aktörlerin lehine bir katkı sunmaktadır. Ekonomik güce sahip olunması Roman olmayanlarla kurulan ilişkilerde etnik kimliğe perde çekilmesi anlamında gelmektedir:

"Bir eğitim. Gençlerimiz buradan kurtulmak için, bu ayrımcılıktan, dışlanmaktan, ötekileştirilmekten kurtulmak için bir eğitim. İki ekonomini düzelteceksin. Maddi imkânlarını geliştireceksin. Ee eğitim ve maddi imkânlarını geliştirdiğin zaman bu ayrımcılık kendiliğinden kalkıyor biliyor musun? Neden kalkıyor? Şimdi ben aşarıdaki Romanıma işe almazken, hatta bir kafede onun yanına oturmak istemezken adam. Benimle, benim gibi iş bilen iş adamlarının yanına gelirken kendini derleyip toplayıp geliyor. Yani demek ki eğitim ve ekonomi. Bunları eğer biz kazanabilirsek, geliştirebilirsek, güçlendirirsek, çevremizde de bunu çoğaltırsak bu böyle kendiliğinden kalkacaktır. Çünkü ben şunu söyleyeyim sana, bana kızını vermek için benim oğluma kızını vermek için ta evime gelen vatandaşlar var Roman olmayan. Anlatabiliyom mu?" (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Özellikle temel faaliyet alanı ticaret ve siyaset olan katılımcıların yaklaşımında ekonomik güç, tüm bu ayrımcılık süreci ile mücadelede sorunları görece çözüme kavuşturabilecek bir anahtar işlevine sahiptir:

"Ya şimdi bazen bazı insanlara laf geçiremezsin. Neden eğitim düzeyinin düşük olduğundan. Yani sürtüşme yaşarsın bu insanlarla genelde. Şimdi bu da otomatikman bu kategoriye girdiği için Romanlarda insanlar genelde, tabi sağında solunda komşusu veya kiracısı olarak istemeyebiliyor. Hep aynı kategoriye koyduğu için. Aslında belki bunun altında bu var yani. Ha ama para da yalan söylemiyor yani. Parayı da bastığın zaman satın da alabiliyorsun, kiralaya da. Ama tabi bunu seni görmeleri lazım. Mesela (marka ismi) dediğin zaman adam için ilk planda onun ekonomisi, parası ondan sonra Romanlığı" (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Biz buyuz! Kimliği gizlememe/umursamama- Orta ve üst sınıf Roman aktörler ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele sürecinde etnik Roman kimliklerini gizlememektedirler. Zaten onları topluluk içinde sosyo-ekonomik hareketlilik gerçekleştiren diğer Romanlardan ayıran temel fark da hareketliliği Roman kimlikleriyle gerçekleştirmiş olmalarıdır:

"Roman kültürüne mensup insanlar eğitilmiş insanlar kendilerini saklıyorlar yani o duyguyu aşmak önemli. Ben o konuda kendimi aştığıma inanıyorum. Yani Roman

olduğumu söylerken hiçbir şekilde dilim sürçmüyor veya ne bileyim bir baskı altında hissetmiyorum kendimi rahatlıkla söylebiliyorum” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Birçok Roman birey için toplumsal ilişkilerde sorun oluşturabilecek Roman kimliğinin savunulması aslında farkındalık konusunda bir aşamanın doğrudan atlanması anlamına gelmektedir; “*Ben hiç kimseden kendimi gizlemiş bi insan değilim benimle muhatap olan zaten Çingene olduğumu biliyordur yani tamam mı? Gizlemem onun için*” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu). Kimliğin alenen ifade edilmesi de Roman olmayan ile kurulan ilişkilerde stratejik bir hamle olarak dikkat çekmektedir:

“Ya şöyle birçok kişi de aslında kendi kimliğini saklıyor. Çok alenen söyleyen yoktur. Ben mesela kurumda da söylerim, çok alenen söylerim çünkü insanlar ben bakarım ki başarımla takdir etsin bana ne ben kazanmışım, emek harcamışım, gelmişim. Beni ilgilendirmiyor, ben devletten alıyorum maaşımı, onun ne dediği benim çok umurumda bile olmaz. Ha ben yüz kızartıcı bir suç işlerim, devletin malına zarar veririm, bi şey yaparım eyvallah” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Roman kimliğini açık bir şekilde ifade ederek sosyal ilişkilerde cephenin önden kurulması aslında kimliği gizlememenin bir sonucu olan “umursamamak” durumu ile yakından ilişkilidir. Orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde Roman kimliklerinden kaynaklı ayrımcılık ve dışlanma çoğu zaman benimsenmiş bir strateji olarak umursanmamaktadır; “*Ben hiç umursamadım biliyor musun yanımda konuşuldu umursamadım etmedim yani benim onuruma dokunmadığı müddetçe kim ne derse desin hiç de umurumda değil*” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Kimlik konusunda gelecek tepkilere yönelik geliştirilen bu kayıtsızlık hali esasen “insan” olma paydasının gerektirdiği zorunlu bir duruşu ifade etmektedir:

“Bu kapasitede ya bu içine çıkamaz, dışına çıkamaz bu böyle. Bunu böyle kabul etceksin. Ya ben şimdi karşılaştığım insanlarla da aynısını yapıyorum. Bu insanın kişiliği bu, şeyi bu. Ben bunu ne kadar düzeltebilirim ona bakıyorum. Bazı şeylerin çok da üzerinde durmamak da gerekiyor. Ben hiç şey yapmıyorum yani umursamıyorum. Bir yerde de öyle olmak lazım. Aslında onun küçüklüğü o (o davranış). Tamamen bakış açısı. Siz altın gibi insanlarsınız kardeşim. Alevi olsan ne olur, Kürt olsan ne olur, Roman olsan ne olur? İnsansın! Yani ben senle oturabiliyorum, konuşabiliyorum ama ben kendi ırkımdan böyle rahat konuşamayacağım insan çok. Ne yapcam ben şimdi? Ya insanlar şunu algılasalar yeter aslına bakarsan” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele sürecinde gündelik hayatlarında girişimci bir rol alarak, kurumsal anlamda sivil

toplum ya da siyasi partilere katılım sağlayarak, sosyalleşme (referans) ağlarını genişleterek ve yerelde yapılan işlere odaklanarak stratejik taktikler ve hamleler geliştirmişlerdir. Dahası orta ve üst sınıf Roman bireylerin tüm biyografileri aslında bu tür stratejik taktik ve hamleler ile örülüdür. Çünkü etnik Roman kimlikleri ile topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik süreci ve topluluk adına konuşabilen öznelere dönüşmeleri ancak bu şekilde bir etnik kimlik kabulü ile mümkün olan bir süreçtir.

4.2.8.4. Kritik Eşikler: Rol Modeller, Sosyal Çevre ve Olaylar

Topluluk adına konuşabilen orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sahip oldukları toplumsal konuma gelmelerinin arka planında yaşam şanslarında karşılırlarına çıkan kritik eşikler etkili olmuştur. Bu andan itibaren Roman kimlikleri ile kurdukları ilişkinin boyutu farklılaşmıştır. Kritik eşik aileden bir kişi veya siyasi bir figürün rol modeliği olabildiği gibi bir olay veya durum da olabilmektedir. Bu eşikler Roman aktörlerin “elitleşme” ve “farkındalık” kazanmalarında kritik işleve sahip olmuştur.

Yaşam şansı olarak aile- Kişinin ailesi ve ailenin toplumsal yaşama dair yaklaşımları, sahip olacağı yaşam şansının boyutlarını ve sosyal hareketlilik sınırlarını doğrudan etkileyebilmektedir. Ailede anne, baba ya da aile büyüklerinin varlığı, orta ve üst sınıf Romanların kariyerlerinin tamamında olmasa bile başlangıçlarında motive edici başlangıç noktaları olmaları bakımından önemli bir yere sahiptir. Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreçlerinin istikrarlı olmasının kaynağında da ailenin motive edici yaklaşımı bulunmaktadır. Ailede anne ve babanın eğitime yaklaşımları, değer anlayışları ve liderlik vasıfları katılımcıları etkileyen temel boyutlar arasındadır.

Ailenin eğitime önem veren bir yaklaşımı benimsemiş olması orta ve üst sınıf Romanların da eğitim yaşamlarında süreklilik olmasını sağlamaktadır. Özellikle ilkokul yıllarında eğitim konusunda gösterilen yoğun pedagojik ilgi ve ısrar okuldan uzaklaşmak yerine okula tutunmayı artırmaktadır:

“Çünkü annem çok istekli yani böyle ders çalışırken annem ben ders çalışcam de sana istemediğin yemeği yapar. 7-24 böyle tepende dikilir. Mola yapar yarım saat kırk dakika çalıştır illa annemin bi molası vardır mutlaka. Koşa koşa o ders çalışırken onu

görürse 7-24 hizmet eder annem öyledir yani. Okuyana 7-24 hizmet eder. Çünkü çok hevesli” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Okuma yazma bilmeyen anne-babaların özellikle eğitime ağırlık vermesi de önemli bir bulgudur. Çünkü yaşadıkları toplulukta eğitimin bir sorun olduğunun bilincinde oldukları anlaşılmaktadır; *“Ya benim babam çok büyük bir teşviğimdi bu noktada. Çünkü ben okuma yazmaya birinci sınıfa başlamadan öğrendim beş yaşındaydım. Babam öğretti bana çok yoğun bir şekilde çünkü o kendisi okuyamamış kızım okusun dedi”* (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Ailenin eğitime yönelik yaklaşımı aslında onların bulundukları sosyal çevreden farklılaşmalarını da sağlamaktadır. Her ne kadar içinde bulundukları sosyolojiye kültürel anlamda uyum sağlasalar da uzun vadede mahalledeki yaşam tarzının çocukların yaşamlarında yaratacağı sorunların da farkındadırlar:

“Annem ... a’yı b’yi bile bilmez, hani o anlamda ama eğitimi seven bir insandı ve benim sürekli okumamı istiyordu. Benim bir büyüğüm vardı abim. Abim okumadı tabi hayatı kötü bir hayat, bunu ilerde bekliyordu yanlış bir evlilik arkasından cezaevleri şunlar bunlar o şekilde geçti. Dolayısıyla bana benim üzerime daha fazla titredi. Mesela erken evlilikler var bizim toplumumuzda beni evlendirdiler mi evet evlendirdiler ben ortaokul üçüncü sınıfta evlendim ... Suç işleyen aileler vardı bunun çoğu da o şekildeydi babam da o şekilde devam etti ama annem benim o topluma girmemi, içinde durmamı hiç istemedi ve onun sayesinde buralara kadar geldim yani annem öyle bir şey acayip” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Anne ve babanın yanında ailede birlikte yaşanan aile büyükleri (nene, dede) de katılımcıların biyografisinde önemli etkiye sahiptirler. Özellikle eğitimin dönüştürücü etkisinin ve önemin farkında olan aile büyükleri entelektüel ve ileri görüşlü tutumları ile hem kendi çocuklarını hem de torunlarını etkilemektedirler:

“Ninem bilmiyorum çok farklı bi kadındı yani tabi ki bu döneme oranla kıyasladığım zaman aydın geleceği gören bi kadındı. Yani insanlara bakış açısı inanışlara bakış açısı, daha o yaşlarda nasihatler etmeye başlamıştı bana. Yani entelektüel mi diyelim işte o dönemin entelektüel kadınlarındandı. Çok farklı bi yapısı vardı. Daha o zamanlar hijyene önem veren eğitime önem veren “insanı değiştiren okumaktır evlat” derdi hep. “Okursan değişirsin” derdi” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Anne ve babanın eğitime yönelik yaklaşımlarının yanında liderlik vasıfları ve toplumsal statüleri de çocukların yaşamlarını etkilemiş görünmektedir:

“Yani ben kendimi bildim bileli babamdan biz bu şeyi öğrendik. Bizim ev sürekli işçi bulma kurumu gibiydi. Bütün mahalleli ve bütün mahalleliler... Babamın evine gelirlerdi. Ben babamla hep yaşadım. Babam benim yanımdayken vefat etmişti. Siyaseti ondan öğrendim, insanlara iyilik yapmayı ondan öğrendim. İnsanların

dertleriyle dertlenmeyi babamdan öğrendim diyebiliriz” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset).

Babalar özellikle liderlik vasıfları ile rol model alınırken ve aynı zamanda katılımcıların yaşamlarının her anında danışabildikleri sağ kolları olmuşlardır:

“Babam çok düzgün bir adamdı ya. Tam liderdi. Lider bir karakterdir. Her şeyi ona sorardım ya. Her şeyi sorardım. Siyasete girmemi hiç istemedi benim o. Her şeyde de haklı çıktı biliyor musun? Yani hiç haksız olduğu bir taraf çıkmadı. İş konusunda şu bu konusunda... Ona en çok ihtiyacım olduğu zaman şu anda. Yani bir fikrini alabileceğim, sorabileceğim, edebileceğim. Bereket Allah’tan oğlum var da, oğlumla böyle güzel istişareler yapıyoruz” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Aile, eğitim konusunda rol model olmasının yanın sıra orta ve üst sınıf aktörlerin kariyerlerindeki değer sistemlerinin oluşmasında da önemli bir rol oynamaktadır:

“Bana söylediği şey şuydu babam çok dini olan bi adam değildi, çok fazla namaz kılmaz oruç tutmaz, sigaradan dolayı oruç tutamıyordu bana söylediği şey şuydu: “sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma”. Çok önemli bi desturumdur beni belirleyen şeydir. “Ondan sonra sana nasıl davranılmasını istiyorsan insanlara öyle davran, yalan söyleme” dedi bi de “yalan söylersen ucunu yakalayamazsın ve yalan kendini kandırmak olur arkasında dur istediğini yap” dedi bana babam.” (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

Sosyal çevre ve aile-dışı kritik eşikler- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mevcut konumlarına gelmelerinde ailelerinin yanı sıra eğitim hayatında karşılaştıkları, akrabaları, öğretmenleri, siyasi ve dini liderler de bulunmaktadır. Okul döneminde öğretmenler aslında eğer doğru frekans yakalandığı takdirde doğal olarak etkili kişiler olabilmektedirler:

“Çok beyefendi kibar bi adamdı yani öyle bi adamdı onları yanında yetiştik. Asıl hayatıma etki eden benim sınıf öğretmenim. Sınıf öğretmenim bambaşkaydı. Eğitime teşvik etti sürekli olarak cesaretlendirdi başarısın yaparsın bizde de bi cevher vardı onu keşfetti herhalde. Hafta sonları özel ders verdi” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Yaşanılan ev ortamında erken yaşlarda eğitilmiş kişilerle kurulan doğrudan ilişki, eğitime olan inancı da güçlendirmektedir. Özellikle oluşan entelektüel ve politik atmosferin izleri kariyerin ilerleyen aşamalarını da etkilemektedir:

“Benim rol modelim Haydar abi, Biga’da. O dönem biz buraya geldiğimizde işte anlatmıştım ya üniversiteydi o Haydar abi Gazi Üniversitesi’nde Kamu Yönetimi okuyordu, maalesef bitiremedi. Romandı. İşte hafta sonları geliyordu annem çamaşırlarını falan yıkıyordu ediyordu. Uzaktan akrabalık da vardı. Ama o eve geldiğinde evin havası değişiyordu. İşte evde başka şeyler konuşuluyordu. Siyaset konuşuluyordu, haberler seyretiliyordu, onunla ders yapma şansı yakalıyordum ve

annemin, babamın ona sevgisi ve saygısı çok farklıydı. Annemin dili değişiyordu, babamın dili değişiyordu yani. Acayip derecede beni etkiliyordu ve ben de o yüzden hiç farkında olmadan hep “Gazi, Gazi” diye tutturmuşum, ben de Gazi’yi okuycam diye” (Katılımcı 9, yaş 47, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler gerek sivil toplumda gerekse siyasette aktif kişilerdir. Siyaset ile kurulan ilişki kariyeri doğrudan etkilemekte alınan feyz ile istikrarlı bir siyasi hareketlilik dahi gerçekleştirilebilmektedir. Aile dışında özellikle Türkiye’deki Roman sivil toplum ve siyasi hareketi sürecindeki ve Roman açılımındaki yaklaşımı ile çalışmanın yapıldığı dönemde Cumhurbaşkanı olan Recep Tayyip Erdoğan da birçok katılımcı için dönüm noktası olmuştur:

“Yani mesela sayın Cumhurbaşkanımızın o daha adil bir dünya mümkün yaklaşımı bizim için çok kıymetlidir. O kimsesizlerin kimsesi olacağız yaklaşımı bizler için çok kıymetlidir. ... Ülkenin her bir katmanına...Ya şey kıymetli. Sayın Cumhurbaşkanımız Türkiye’ye bunu öğretti aslında. Farklılıklar bu coğrafyanın bir zenginliği, ama birlikteliğimiz, o tek çatı altında olmamız de geleceğimiz. Yani o ele ele olmak. Her ülkede vardır çok kültürlülük ki burası Anadolu” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman aktörleri aile, öğretmen, sosyal çevre ve siyasi liderler dışındaki diğer etkilenecekleri ise dini referanslardır. Dini lider olarak Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Kur’an’ı Kerim katılımcıların biyografilerinde önemli bir etkiye sahip görünmektedir; *“Beni Kur’an çok etkilemiştir, Peygamberimiz çok etkilemiştir. Peygamberimizin hayatı çok etkilemiştir. Bunların hayatı beni devamlı etkilemiştir.. Benim için rol model, tek rol model Peygamberimizdir S.A.V yani. Onun dışında bi kendime bi rol model çünkü çevremde yoktu zaten”* (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset). Kur’an-ı Kerim ile tanışma hem kişisel gelişimi hem de dünyaya ve sorunlara bakış açısını değiştirmektedir:

“Ama benim bu kendimi geliştirmemdeki en büyük faktör aslında Kuran ile tanışmam oldu. Bunu da sana söyleyim, bakış açımı değiştiren. ... Ne bileyim, tamamıyla beni Kur’an yani dünyaya bakış açımı değiştirdi, insanlığa, her türlü ya. Belki dışarıdan hani insanlar sadece dini kitap olarak görebilir ama hiç de öyle değil gerçeği çevirip. Bugün nasıl dünyanın en zeki insanı ve en zengin insanı dininde samimi bir Hristiyan olabiliyorsa ve aydın olabiliyorsa aynı şey bizim Kuran’ımız için de geçerli” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Olaylar- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kariyerlerine kişiler dışında olaylar da etki etmiştir. Bizatihi başlarından geçen bazı olaylar, biyografilerinde kalıcı izler bırakmakla kalmamakta ve etkin oldukları alanlarda aktif aktörler olmalarının da mihenk taşı olmaktadır. Özellikle kız çocuğu sahibi katılımcıların

kendi kızlarından hareketle sivil toplum ve siyasete dâhil olmaları bu etkilenmenin boyutlarını gözler önüne sermektedir:

“Ben kızımın 12 yaşında bir Roman çocuğuna engelli bir Roman çocuğuna aşık olması ile başladı. Şimdi 21 yaşında, kaç sene olmuş? 9-10 sene olmuş. Ben bunu gördükten sonra tamam mı? Kızımın önünü kesemedim. Buradaki sorunları daha önceden biliyordum, irdeliyordum ama çok dikkate almıyordum başıma gelene kadar. Benim çocuklarımla başına gelenler, ailemin başına gelenler. Bunların hepsi bana bu olaylara teşvik edici olmuştur beni. Düşündüren taraf olmuştur” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Bireysel tanıklıklar ve deneyimler yarattıkları duygusal etkilerin ötesinde Roman aktörleri sosyal sorumluluk almaya ve mücadele etmeye yöneltmektedir. Mahallede karşılaşılan temel sorunlardan biri olan madde bağımlılığı da baba olan aktörlerin kurdukları empati ile birlikte Roman meseleleri konusunda toplumsal mücadelenin başladığı eşiklerden birisi olabilmektedir:

“Bunları düşünürken ee yani 10 yaşındaki bir çocuğu görmek uyuşturucudan yerde yattığını etkilendim yani ben (gözleri burada doluyor). Sonra yani işte o benim keyfim ne derler içime kaçtı o çocuğu seyredirken. ... Kendi kızımı görüyorum el bebek gül bebek, onun için hayaller kurmuşum, o çocuk niye orada yatıyor gibi? ... Yani bu çocuk orada oynaması lazım okul bahçesinde değil mi? Hani dedim ne oldu da bu çocuk orada yatıyor? Bu çocuğu orada yatıran sebepler ne? Tabi demek ki sorun var, bundan biz de sorumluyuz. İşte topladık insanları ve mücadeleye başladık işte buraya kadar geldik” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam şansları arasında aile, sosyal hareketliliklerin gerçekleşmesindeki en güçlü kurumdur. Sosyal çevrede alınan rol modeller ve yaşanan bazı kritik olaylar da aktörlerin yaşamlarında kritik eşikler olarak değerlendirilmiştir. Üç faktör de Roman aktörlerin mevcut temsiliyet ve güç konumlarının oluşumunda etkili olmuştur.

4.2.8.5. Eğitimden Vefaya: Roman Gençlere Öneriler

Ayrımcılık ve dışlanma ile mücadele etnik Roman kimliğine sahip her birey için doğal bir süreçtir. Ayrımcılığın boyutları ve dışlanmanın alanları bulunulan toplumsal konuma göre değişkenlik gösterse de hissedilen duygu durum hali aynı kalmaktadır. Dolayısıyla, orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaşam tarzlarından hareketle deneyimledikleri dışlanma pratikleri ile mücadeleleri, bireysel ve kurumsal anlamda topluluklarının geri kalanından görece farklılaşsa da, verdikleri mücadele tüm Roman camiası için bir model oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede

ayrımcılık ve dışlanma pratiklerini deneyimleme, yorumlama biçimleri ve stratejileri orta ve üst sınıf Roman aktörlerin bazı önerilerinin önemsenmesini gerekli kılmaktadır.

Eğitim, orta ve üst sınıf Roman aktörlerin araştırmanın her aşamasında üzerinde durdukları bir meseledir. Doğal olarak ayrımcılık ile mücadelede de öneriler arasında ilk sırada yer almaktadır. Eğitim, etnik kimlik temelli ayrımcılık tutumlarının arka planda kalmasını sağlamasından dolayı oldukça önemlidir; *“Arkadaş çevren şey yapıyor. Daha çok ... Bi duruşun oluyor. Kendini ifade oluyor. Belki o Roman kimliğini bi ikinci plana atabiliyorsun eğitile”* (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum). Çocuklara erken yaşlarda ayrımcılığın doğal bir şey olmadığı, her insanın eşit ve her ırkın değerli olduğu bilgisi ancak eğitim aracılığı ile okullarda aktarılabilmektedir:

“Ya ön yargı işte burda bütün iş eğitime geliyor, eğitimcilere, okuldaki öğretmenlerimiz var ya. Buradaki ta o beş yaşında kreş demim de hadi ilkokul bir diyim 6-7 yaşlardaki çocuklarımıza her insanın eşit olduğunu kıymetli olduğunu değerli olduğunu, her ırkın bir zenginlik olduğunu bunu insanlara, gençlere, çocuklara o yaşlarda bunları verecekler. Ayrımcılık olmadığını, olmayacağını. Dünya hepimizin yani sahibimiz de tek, Allah hepimizi onu gönderen Allah beni de gönderdi. Yani burda bütün iş eğitimde” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Eğitim özellikle Roman mahallerinde yaşayanlar için genellikle tek çıkış yolu olmaktadır. O nedenle eğitimle başarılı bir kariyer kurma imkânları her daim bulunmaktadır:

“Tutunacakları tek şey eğitim. Bak inan ben okumasaydım burada yapacağım tek şey fabrikada çalışmak olurdu. O da yani fabrikada çalışanların çok kolay şartlarda çalışmıyorlar ve aldıkları maaş bugün 2300 lira. Ben bugün memurum benim aldığım maaş 6000 bin lira yani eğer hayatlarında gerçekten düzgün bi hayat yaşamak istiyorlarsa, düzgün bir aile düzeni istiyorlarsa, başarı istiyorlarsa, huzur istiyorlarsa temeli eğitim, kesinlikle eğitim. Başka şansları yok” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Eğitim ve kariyer ilişkisinde nitelikli/vasıflı olmak da ön plana çıkmaktadır. Özellikle meslek liseleri bir yandan genel eğitime dair akademik bilgi birikimi sağlarken diğer yandan işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu personeli yetiştirmektedir. Günümüzde ara elamana talebin arttığı bir dönemde mahallelerde meslek liselerine yönlendirme ile, “ne iş olsa yaparız”dan ziyade istihdam odaklı mesleklerin edinilmesine doğru evrilen bir sürecin organizasyonunda eğitime önem verilmesi önerilmektedir:

“Yani eğitim başta eğitim ve meslek. Tabi yani. Bi kere eğitim yoksa. Meslekte aranan eleman, aranan adam olmak lazım, aranan adam. İş konusunda aranan, iş arayan değil de işte aranan adam olmak lazım. Şimdi biz bi yerde ilçede duruyoz falan adam geliyor işte “abi iş arıyorum ben” falan diyor, ne iş yaparsın “abi her işi yaparım”. (gülüşmeler) Bakıyom öyle şeyden şakadan filan anlayacak tiptense diyom “şu ipte gezebilir misin” diyom? “Yok abi gezemem ya” diyo. Abi ya falan diyo böyle. Yani o da bi iş, ipte gezmek de iş. He yani şimdi ya bizim insanımız böyle yani şimdi bak meslek okulları niye kuruldu ya! Bence çok doğru bi şey bu” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Eğitime verilen önem artıkça aynı zamanda maruz kalınan ayrımcılığın etkileri de en aza indirgenebilmektedir. O nedenle gençlere yönelik eğitim tavsiyelerinin temelinde aslında ayrımcılıkla mücadele misyonu yatmaktadır:

“Benim gençlerden bir ricam var. Arkadaşlar bu ülkede ayrımcılık hiçbir zaman bitmez. Fakat bu kafaya takılacak bir şey değildir. Akıllı insansa bunları aşabilir, geçebilir, yönetebilir hatta faydalanabilir. Benim için gerçek eğitim alabilmeleri, bunu çok istiyor olabilmeleri ve bulundukları kültürü, kaderi topluma kabullendirmek, geleceği daha temiz noktaya taşıyabilmeleri için eğitim almaları ve bunun için çok çok çalışmaları gerekir. Biz ayrımcılık görebiliriz ama kendileri hiçbir zaman ayrımcılık yapmasın” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Romanların yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde bulunan okullardaki öğretmenler gerek çevresel gerekse yapısal gerekse kişisel sorunlarından dolayı erken yıpranmakta ve Roman çocukların nitelikli eğitim alma hakları sekteye uğrayabilmektedir. Bu tür okullarda eğitim-öğretim faaliyetinin aile, okul ve yöneticiler açısından farklı zorluklarının olduğu aşikârdır. Dolayısıyla bu tür sorunlu alanlara Roman gençlere pozitif ayrımcılık yapılarak bir müdahalede bulunulması mahalledeki okullaşma oranını da olumlu etkileyebilecek bir öneri olmaktadır;

“Roman okuyan çocuklara, özellikle üniversiteli çocuklara, liseli çocuklara pozitif ayrımcılık yapmamız lazım. Onlar çünkü toplum içerisinde ee rol model olacaklar. Onlara yani devletin pozitif ayrımcılıkla mesela bu çocuk öğretmen olsa gitse kendi mahallesinde öğretmenlik yapsa daha iyi olmaz mı? O çocuklarla daha iyi ilgilenmez mi? (Şimdiki) öğretmeni işini bitirip “aman diyo ben buradan kaçayım” diyo. Ama o çocuk öyle düşünmeyecek” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Romanlar ile ilgili yapılan bir çalışmada farklı sorun başlıkları tartışılrsa da eğitim, uzun vadeli, ayrımcılığının ve önyargının kalkmasını sağlayacak, sosyal hareketlilik imkânı sağlayan yegane kurumdur. O nedenle özellikle lokal çözümler ile eğitim fırsatlarının güçlendirilmesi ayrımcılık ile mücadelede önemli bir safhayı işaret etmektedir.

Kimlik, vefa ve saygı- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin önemsedikleri bir diğer mücadele önerisi ise Roman kimliğinin kabullenilmesi ile ilgilidir. Her ne kadar gündelik hayatın her alanında Roman kimliği sosyal dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalmalarının nedeni olsa da aslında bu şekilde gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik süreci, hem topluluktakilere rol model olduklarını hem de Roman kimliğinin aslında gizlenecek değil tersine savunulması gereken bir değer olduğunu göstermektedir. Bu durum, toplumun genelinde de Roman kimliğine yönelik anlayış ve tutumların değişmesine katkı sağlamaktadır:

“Ya bence gençlerin önce kendi kimliğini kabul ederek kendi kimliği ile hareket etmeleri lazım. Yani nerde olursa olsun hani işte ben çok iyi müzisyenim, Romanım ben çok işte kimliklerini kabul etmeleri lazım, önce yaptıkları her işte kimliğini inkar ederek itiraz ederek hani şey yapmamaları lazım. Var olmaya çalışmaları, kimliklerle beraber var olsunlar ki bu ondan sonrakileri de etkiler veya onlar gibi olamayanları da etkiler” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Özellikle gençler düzeyinde Roman kimliğine sahip çıkılması ve kimliğin savunulması gerekli bir yaklaşım olsa da mücadele sürecinde tek başına yeterli değildir. Roman kimliğinin farklı nesnel göstergeler/standartlar ve yoğun emek ile desteklenmesi mevcut mücadele deneyimini daha da güçlendirebilecektir:

“Ama şunu bak gençlere şunu tavsiye ediyorum. Birkaç yere sırf Roman oldukları için gelemeler. Hata yapıyorlar. İşte biz Romanız şöyle Romanız böyle. Hayır. Onun emeğini vermeleri gerekiyor. Bedel... Atıyorum üniversite mezunu olması gerekiyorsa üniversite. O asgari standartlar neyse herkes için geçerli onu tamamlamaları gerekiyor. O farklılık... Atıyorum üniversite mezunu olmak da yetmiyor şu an. Ne bilim yabancı dil, yazılım, işte kodlama işte farklı şeyler var. Hani o çağın rüzgarını yakalamış gençlere ihtiyacımız var bizim. Çocuklar şey zannediyor sırf Roman oldukları için işte ... Bu yanlış. Biz de sırf Roman olduğumuz için gelmedik. Ben mahalle başkanlığı yaptım ilçede çalıştım, ilde çalıştım orada çalıştım burada çalıştım partinin birçok kademesinde çalışıp da geldim” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Araştırmanın hem saha çalışması sürecinde hem de bu süreçte katılım sağlanan farklı çevrimiçi toplantılarda Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde gençler ve geleneksel liderler arasında farklı düzeylerde tartışmalar yaşandığı görülmüştür. Bu sorun özellikle gençlik örgütlerinin ve tartışma platformlarının sayısının artması ile daha görünür bir hal almıştır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanlar bu tartışmalara müdahil olmalarından dolayı Roman sivil toplum ve siyasi hareketine katkı sunacak genç Roman aktörlere özellikle hareketin öncüllerine saygı duymaları yönünde önerileri bulunmaktadır; “*Emeğine saygı*

duymalı çünkü o adamlar patika yol yoktu, patikalaştırdı. Siz şimdi, asfalta dönüştürdük otoyolda gidiyorsunuz. Şimdi eğer bugün otoyolda gidiyorsanız bu harekette o adamların geçmişte açtığı patikaların sayesinde” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). İlk dönem dernek başkanlarının eğitim seviyelerinin düşüklüğünden dolayı yapılan eleştirilerin aslında Roman hareketine yapılan bir haksızlık olduğu vurgulanmaktadır: *“Önceki büyüklerine her zaman saygı içinde olsunlar. Çünkü onlar sayesinde bugün bir hareket konuşuluyor. O dernek başkanı çok eleştirdiğiniz dernek başkanları, kanaat önderleri sayesinde biz bu hareketi başarılı (kıldık)”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman gençlerin de odağının sadece sivil toplum olması da genç katılımcılar açısından aslında bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü Roman hareketinin varlığını, sivil toplum üzerinden kurgulaması bu alanı cazip hale getirmekte ve ilgi de bu alana yönelmektedir. Halbuki hem Roman sivil toplum kuruluşları farklı sivil toplum kuruluşları ile çalışmalı hem de sivil toplumun da dışında politik gücü ve görünürlüğü artıracak alternatif alanlara ihtiyaç duyulmaktadır:

“Evet Roman gençler sadece sivil toplum alanında. Hadi geleneksel liderler artık bu alana alışmış. Diyelim ki açılma olasılıkları daha az. Ama Roman gençler sadece Roman dernekleri de değil, Roman olmayan derneklerle de çalışmalı. Ve şöyle bir şey. Tek işimiz sivil toplum olmamalı bence. Tabi ki sivil toplum da işimiz olmalı ama farklı alanlarda olursak bunları göz önüne getirmek, görünürlüğü arttırmak daha yüksek olur. O yüzden çok daha fazla işimiz olmalı” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Türkiye’deki orta ve üst sınıf Roman aktörlerin gündelik hayat deneyimlerinde Roman kimlikleri ile ayrımcılık konusunda verdikleri mücadele çok boyutlu, karmaşık görünmektedir. Dışlanmayı hem bireysel düzeyde hem de kurumsal düzeyde deneyimlemektedirler. İş hayatından askerliğe, siyasetten eğitime biyografilerinin her aşamasında bir biçimde Roman kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Ayrımcılığın temelinde aslında Roman kimliğine yönelik toplumsalın köklerine sirayet etmiş önyargılı zihniyet yer almaktadır. Dolayısıyla ayrımcılık ile mücadele zorlu bir süreci işaret etse de Roman aktörlerin stratejik taktik ve hamleleri ile başa çıkılabilecek bir süreç olarak görülmektedir. Roman kimliklerine sahip çıkarak, faaliyet alanlarında başarılı olarak, kendilerini kanıtlayarak, eğitimde bilgi ve beceri anlamında donanımlı olarak, ekonomik

anlamda sermaye gücünü elde ederek toplumsal ilişkilerinde Roman kimliğine yönelik inşa edilmiş önyargı ve ayrımcılık duvarında gedik açmaktadırlar. Açılan gedik salt bireysel sosyal hareketliliğin bir sonucu olmamakta aynı zamanda topluluk temelli sosyal hareketliliğin mümkünlüğüne dair inancı karakterize etmektedir. Orta ve üst sınıf Romanlar, ayrımcılık ve dışlanma konusunda toplumsal mücadelede proaktif rol oynayarak, sorunların uzun vadeli çözümüne dair bir irade ortaya koymaktadırlar. Ayrıca bu aktörlerin önyargı, ayrımcılık ve dışlanma konusunda sürdürdükleri mücadele esasen onlar için bir yaşam tarzı haline gelmiş görünmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mevcut toplumsal konumlarına gelmelerinde biyografilerindeki bazı kritik eşiklerin etkisi olduğunu söylemek de mümkündür. Ailede ve aile dışında alınan rol modeller ile başlarından geçen bazı olaylar kendi toplulukları için mücadeleye başlamalarında ve motivasyonlarının artmasında etkili olmuştur. Ailede, anne ve babanın eğitime yaklaşımı, değer sistemi ve lider karakterleri bireylerin etkilenmiş olduğu vasıflar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kritik eşiklerden sonra aktörlerin hayata yaklaşımları değişmekte ve topluluk içinde gerçekleştirdikleri farklılaşmanın ilk adımları atılmış olmaktadır.

Orta ve üst sınıf Romanlar aldıkları rol modeller ve ayrımcılık konusunda verdikleri toplumsal mücadele ile aslında Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde özellikle gençlere yönelik bazı önerilerde bulunmaktadır. Önerileri iki boyutta düşünmek mümkündür. Birincisi eğitim ile ilgilidir ve aktörler eğitim ile toplumsal ilişkilerdeki ayrımcılığın kendi deneyimlerinden hareketle arka planda/önemsiz kalacağını düşünmektedirler. İkincisi Roman sivil toplum ve siyasi hareketine yönelik vefa ile ilgilidir. Katılımcılar gençlerin tüm sorunlara rağmen hareketin bu günlere gelmesini sağlayan kişilere saygı duymaları konusunda önerilerde bulunmaktadır. Burada asıl mesele tarihsel birikime ve emeğe karşı daha vefalı olunması beklenmektedir.

Sonuç olarak orta ve üst sınıf Romanlar, önyargı, ayrımcılık ve dışlanma konusunda etnik Roman kimliklerini de kullanarak kendi çıkarlarının da ötesinde topluluk temelli bir sosyal hareketlilik gerçekleştirerek içinde bulundukları toplulukları adına konuşabilen elit ve öncü aktörlere dönüşmektedirler. Güçlü yaşam

şanslarına sahip olan aktörlerin bu hareketlilik süreci, Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde aynı zamanda elitleşmelerinin de çerçevesini çizmektedir.

4.3. Elitleşme Süreci: Farklılaşma ve Pratikler

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilikleri bireysel olmanın ötesinde etnik kimlikle birlikte ve topluluk temelli olarak gerçekleştirilen bir sürece dönüşmektedir. Özellikle Romanların karşılaşmış oldukları yapısal sorunların (mekânsal damgalama, güvenlik sorunu, erken evlilikler, okula devam sorunu, işsizlik ve hepsinin ötesinde dışlanma ve ayrımcılık vb.) orta ve üst sınıf Romanların bakış açısından değerlendirilmesi ile bu aktörler, topluluk adına konuşabilen ve topluluğun sorunlarını dönüştürme potansiyeline sahip “elit” öznelerle dönüşmektedirler. Bu süreç de aslında aynı zamanda elitleşme olarak da tanımlanabilmektedir. Elitleşme Roman topluluğunda hem bir süreç hem de bir sonuçtur. Elitleşme süreci, esasen bireysel çıkarların ötesinde Roman topluluğunun var oluş koşulları hakkında toplumsal, ekonomik ve siyasi mücadele veren topluluk temelli bir sosyal hareketlilik gerçekleştiren aktörlerin statü, güç, prestij ve saygınlık düzleminde temsiliyet elde etmelerini ve yaşam şansları ve tarzları ile içinde bulundukları topluluktan farklılaşmalarını, sıyrılmalarını ifade etmektedir. Bu elitleşme sürecinin temel karakteristiği, orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliklerinde etnik Roman kimliklerini avantajlı bir sermaye aracı olarak kullanmalarındır.

Orta ve üst sınıf Roman aktörler, etnik Roman kimliklerini bagajlarında taşıyarak topluluk (mahalle) ile toplumun geneli ve kurumlar arasında ilişkinin kurulmasını sağlayan aracı (köprü) aktörlerdir. Sahip oldukları geniş referans grubu ağları ile iletişime ve diyaloga açık olan bu aktörler bir yandan köprü/aracı aktörler olarak hem topluluk çıkarlarını savunma sürecine müdahil olmaktadır diğer yandan ise gerek sahip oldukları imkânlar gerekse yaşam tarzları ile topluluğun geri kalanından farklılaşmaktadırlar. Ayrıca sahip oldukları ayrıcalıklı temsiliyet ve statüler ile hem topluluk içinde hem de toplumun genelinde saygınlıklarını inşa etmeyi başarmış rol model aktörlerdir. Mevcut sosyo-ekonomik statüleri, elde

ettikleri tüm güç ve meşruiyete rağmen kırılgan bir yapıda olan aktörler, aynı zamanda sahip oldukları karizmanın ve de elitleşme sürecinin doğal/politik sınırları olan bir alan olduğunun da farkındadırlar. Tüm bu sürecin sonucunda orta ve üst sınıf Roman aktörleri topluluk sorunları konusunda almış oldukları sorumluluk ve proaktif rollerden dolayı topluluğun “Roman elit”leri olarak nitelendirmek mümkündür.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin elitleşme süreçlerinin arka planında aslında Romanların yaşamış olduğu gerçekliğe dair duydukları yoğun ilgi ve odaklanma yer almaktadır. Kişisel olarak da deneyimledikleri bu gerçeklik, bünyesinde birçok yapısal meseleyi barındırmaktadır ve çözüme ya da müdahalelere ilişkin dış kaynaklı yaklaşımlar geçici, lokal ve de inandırıcı olmamaktadır. Dolayısıyla Romanların bizzat kendilerinin bu gerçekliğe sahip çıkmaları, sorgulamaları ve çözüme ilişkin süreçte müdahil olmaları gerekmektedir. Ancak topluluk meseleleri konusunda orta ve sınıf Roman aktörler ne kadar ilgililer ise topluluğun geri kalanı da bir o kadar ilgisiz bir tutum sergilemektedir. İlgisiz kalmalarının farklı sosyo-kültürel nedenleri (bir şey olacağına inancın olmaması, iş kaygısı, vb.) olsa da oluşan bu boşluğu doldurma işlevini orta ve üst sınıf Roman konumunda elitleşen aktörler doldurmaktadırlar. Mahalledeki en ufak sorunla dahi ilgilenmektedirler. Devamsızlık yapan öğrenciler, lise okumak isteyenler, mahalleye oyun parkı isteyenler, atını kaybedenler, işsiz gençler, uyuşturucu madde kullananlar, mahalleyi haraca bağlayanlar vb. gibi en basit bir okul sorunundan mahalledeki organize suç çeteleşmesi ile mücadele etmeye kadar farklı düzeylerde sorumluk almaktadırlar. Bu tür bir girişimde bulunmayabilirler ancak bulundukları için de topluluğun elitleri sayılmaktadırlar.

4.3.1. Elitleşmeye Zorlayan Koşullar: İlgisizliğe Dair Öz- Eleştiri

Orta ve üst sınıf Roman konumundaki elitleşen aktörleri anlamak için onların hangi boşluğu doldurduklarının anlaşılması gerekmektedir. Burada Roman topluluğunda hâkim olan ilgisizlik dikkat çeken bulgulardan biridir. Yani sıradan vatandaşlar toplumsal meseleler ve çözümünü noktasında gelecekte ne kadar umutlarını kesmişlerse orta ve üst sınıf Roman elitler de bir o kadar onurlu bir

geleceğin imkânını gerçekleştirme niyeti ve çabası içerisindeyler. Bu aktörler arasında Roman topluluğuna yönelik etnik kimlik ve topluluk ile ilişki çeşitli eleştiriler de getirilmiştir. Romanlar arasında toplumsal bilincin kazanılması konusunda topluluk içinden yapılan eleştirilerin dikkate alınması, topluluğun sorunlarına dair çözüm önerilerinin de kritize edilmesi anlamına gelmektedir. Romanlar arasındaki bazı tutumlar bir yandan aslında Roman kimliği ile yapılan toplumsal mücadeleye zarar vermekte diğer yandan ise Roman olmayanların zihinlerindeki Roman imajını meşrulaştırmaktadır. Bu kapsamda orta ve üst sınıf Roman aktörlerin mahallelerde ve yaptıkları çalışmalarda topluluktaki bireyler konusunda karşılaşmış oldukları sorunların başında topluluk içindeki sorunlara yönelik ilgisizlikleri gelmektedir. İlgisizliğin boyutları Roman Açılımı sürecinde devlet bakanı Faruk Çelik’e yönelik tutumdan da anlaşılmaktadır:

“Bi özgür ruh var biz de. Ee bir yerde bağlanıp kalmayı sevmiyorlar. Mesela başında bir patron olacak, iki sefer gelecek başında “şunu şöyle yap” diye işini bırakır, çeker gider. Şimdi başkası işini kaybetmemek için eyvallah der. Bu hemen iki sefer gelsin işi bırakır, gider. Düşünebiliyor musun? Şu adam devlet bakanı Faruk Çelik. (fotoğrafi gösteriyor vitrindeki) Onu tanıyorsun değil mi? Gelmiş Roman açılımı yapıyoruz. Anlattı, anlattı. Bir saat sonra Sulukule’den birisi ayaklandı kalktı dedi “Bakanım bana müsaade benim işim var” dedi. Ben şurada otururken kahroldum. Ne demek bu ya! Bu bakan senin geleceğinin kaderini çiziyor. Sen orada pür dikkat dinleyeceksin, takip edeceksin bir katkı koyabiliyorsan elinden geleni yapacaksın. Senin geleceğinin, çocukluğunun kaderi çiziliyor be! O adam sana zaman ayırmış koskoca devlet bakanı. Sana ne yapabilirim onun kaygısında, ona uğraşırlar. Adam “ben” dedi “müsaade istiyorum”. (gülüşmeler) Birisi de şu şu bak başta benim yanımda (yine vitrinden bir fotoğrafı gösteriyor) o da “ben de” dedi “müsaade istiyorum” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

2012 yılında Romanlar tarafından ve Romanların temel sorunlarını farklı akademik ve sivil toplum çevreleri ile tartışan bir dergiye yönelik aslında başlangıçta Romanların kendi içinden çıkan bir entelektüel kaynak olmasından dolayı ilgi duyulması beklenmektedir, ancak tersine bir durum söz konusudur:

“Şu dergiyi 25 tane aldı Kuştepe. Başkan cebinden verdi parayı şey yaptı 3 hafta sonra gittiğimde “Çocuklar dedim naber ilk sayıyı beğendiniz mi dedim?” Bi tanesi ne desin “valla ben sobaya attım” dedi (gülüşmeler). Söylenir mi ya! Ben dedi sobaya attım başkan dedi. Öbürleri döndü “Allah belanı versin” dedi bi tane orta yaşın üstünde bi abi “ulan ben ağlıyom dedi ağlıyom”. Yastığımın altına biz bi şey yayınlıyacak duruma geldik mi “(anlaşılamayan) p..*..k dedi al dedi lan bi tane” o büyükleri ona” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Yapılan faaliyetlere ilgisiz kalan bir kesim de Romanların özdeşleşmiş olduğu müzik sektörü ve müzisyenler ile ilgilidir. Dergi olayında olduğu gibi mahalledeki kentsel dönüşümü ve zanaatların yok olmasını anlatan bir oyunda mahalledeki müzisyenlerin normalde destek vermesi beklenmektedir, ancak daha pragmatist tutumlar ön plandadır:

“İşte tiyatro yapıcım. Yatırcam vezneye parayı, kaç şeyi. Romanların sorunlarını anlatacağız. Farkındalık yaratcaz, Romanları tanıtıcaz ve biz müzisyenlere para veriyoruz oyunumuzda. Dışarıdan Roman olmayan arkadaşlar geliyor müzisyenlik yapıyor çalgıcı, onlar para almıyor bizden. Mesela örnek. Biz şimdi Romanların sorununu işliyoruz ve müzik sanatının kentsel dönüşüm ile yok olduğunu anlatıyoruz. Bu müzik sanatı gidiyor. Çok yeni nesil müziği yakalayamıyor. Onların sorunlarını anlatıyoruz. Müzisyenlere gelin şurada iki parça saz çalın, “ya biz çalamayız” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

İlgisizliğe endeksli özeleştirisinin yapıldığı diğer sorun ise *yaşam tarzı* ile ilgilidir. Önceki bölümlerde özellikle yaşam tarzının ne anlama geldiği ve Romanlar ile ilgili özellikle ne tür olumsuz sonuçları olduğu tartışılmıştır. Yaşam tarzı kapsamında bazı Roman bireylerin kamusal alandaki yapıp etmeleri de Roman kimliği algısını/imajını olumsuz etkilemektedir:

“Artık onlar da Nike ayakkabı giyiyor emitasyon da olsa. Sadece bazıları çok esmer oluyor bazıları, çok kaba konuşuyor, bazıları çok sesli konuşuyor. Yani mahalledeyim mesela. Mahallede yürürken ... Çok sesli konuşuyor. Biz konuşurken, şey konuşurken bizi millet duyar mı duymaz mı, aman milleti rahatsız etmeyelim. Yolda yürürken normal yürüyoruz. Yürürken bağırarak yürüyor, çarşıda da aynı mahallede de aynı. Yani ne bilim bazılarının ses şeyi mi öyle artık. Ya sessiz olun diyorum. Tamam diyor. Yaşam tarzları öyle yani ne bilim be” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlere göre yaşam tarzına özen gösterilmemesi, aynı zamanda toplumun geneline entegre olma sürecinde sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle kamusal alanda Romanlara yönelik oluşturulan damgalanmış imajın yeniden üretimine fırsat vermemek adına çaba sarf edilmemesi eleştirinin odağındadır:

“Birazcık bu konu da zayıf kalıyor. Kendini topluma entegre alıştırmak için tepki almamak için çaba sarf etmiyor. Bi sarraf dükkanına alışverişe düğün için giden bizlerden bi kimse kapısında adam nöbet tutturuyor sana. Ya da tuhafiyeci mağazasına giryosun kalabalık olarak, kapıda dışarı çıkarkene kontrol amaçlı bi kimseyi tutmak zorunda kalıyon. Niçin? Adam tedbir amaçlı yapıyor onu çünkü daha önce yapılmış, dükkanına da zarar verilmiş, çalınmış, sarraf dükkanına zarar verilmiş, başka dükkanlara zarar verilmiş. Böyle kendi kendimizi düzeltmek için çaba da sarf etmiyoz” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Yaşam tarzı Roman olmayanlar ile kaynaşma alanlarını daraltmakla kalmıyor aynı zamanda Romanların istihdam kanallarının kendi elleri ile alışkanlıklardan dolayı dışarıda bırakılmasına da yol açmaktadır:

“Durum olduğu halde adam mecburiyet değil ama adam o yaşantıyı seviyo yani. Ya bizim şey genlerimizde biraz özgürlük var. Yani dışarıyı seviyoz. Ya ben şimdi görüyom adam şu anda çalı süpürgesini sırtına koyuyor, ya oradan 100 tane çalı süpürgesi olsa kaç para kazanacaksın ondan yani? 100 taneyi de mümkün değil taşıyamazsın. 50 tane olsun ya. Yani adam başka bir yerde sigortalı kaskolu çalışmayı gözüne çok görüyor, gider onu yaparım diyo tamam. Ee şimdi çocuk da bunu görünce çocuk da bunu yapıyor” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Romanlar arasında eğitim seviyesinin düşük olması toplumsal alanda çeşitli uyum sorunları meydana getirmektedir. Kendini ifade etme de bu sorunlar arasında önemli olanlarından bir tanesidir; *“Ya eğitimle işte dediğiniz gibi mahallede biraz şey var hani kendini ifade etme sorunu var yani kimse kendini ifade edemiyor işte bi talep etme sorunu var”* (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret). Bazı ailelerin eğitim düzeylerinin düşük olması aslında onların çalışma hayatını, eğitim ve çocuklara yaklaşımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla örneğin dilencilğe ısrarla yönlendirilen çocukların varlığı, aslında Romanlara yönelik mevcut yerleşik algıyı da meşrulaştırmaktadır. Bu algının ortadan kalkmasına yönelik faaliyet içerisinde bulunmak da yine orta ve üst sınıf Roman aktörlere düşmektedir:

“Hocam diyor ‘biz ne zaman gidicez, ne zaman devam edicez?’ Çocuklar gözüme bakıyor bir ışık bekliyor. Hareket için. Çocuklar bir şeyi görüyor ama anne-baba olaya para gözüyle bakıyor. Ben bunu diyorum... TRT’den arkadaşlarıma rica ettim, müzisyen çocuklarıma gencecik. Suat Yıldırım TRT’nin değerli bir hocası, emekli oldu şu anda. Onunla çalıştırma şansım, onları TRT’den müzik dünyasına sokma şansı yakalamak. “Ee abi sen bu çocuk şimdi Cumartesi, Pazar oraya gidecek orada çalacak ama ben Cumartesi, Pazar günü turistlerden para dileniyorum. Ya benim paramı ver çocuk gitsin ya da çocuğu götürme Kale’de müzik yapıp dilensin.” Sen dedim bunu götür Kale’ye koy, müzik yapsın, dilensin. Çünkü sen anlamıyorsun. Benden para istiyorlar. Yani anlatamıyorum” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler gündelik hayatta özellikle Roman olmayanlar ile paylaşılan alanlarda sergilenen tutumların salt bireylerin kendilerini değil bağlı bulundukları etnik topluluğa yönelik algıyı da etkileyebildiğini hatta bazı durumlarda meşrulaştırabileceklerini düşünmektedirler. Orta ve üst sınıf Roman elitler, bulundukları bölgelerdeki farklı alanlardaki ilgisizlik/kayıtsızlık ortamında kişisel olarak her ne kadar sorumluluk üstlenmek istemeseler dahi, sahip oldukları

yaşam şansı olanakları ve sürdürdükleri yaşam tarzından dolayı süreç içerisinde aktif rol alarak topluluk içerisinde farklı bir statüde konumlanmaktadır. Bu farklılık esasen onların sosyal hareketlilik süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketlilik süreci topluluk açısından oldukça kritik olmakla birlikte bu süreci kolaylaştıran ve zorlaştıran bazı faktörler bulunmaktadır. Tezde, tematik bulguların bazı bölümlerinde bu faktörlere dair derinlemesine tartışmalar yapıldığından, sonraki başlıkta sosyal hareketliliği mümkün kılan ya da zorlaştıran koşullar yaşam şansları ve tarzları çerçevesinde ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

4.3.2. Sosyal Hareketlilikte Fırsatlar ve Zorluklar

Fırsatlar: Kolaylaştıran Faktörler- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliklerini sağlayan ve kolaylaştıran (imkân sağlayan) koşullar sahip oldukları yaşam şansları ve bunun sağlamış olduğu fırsatları değerlendirme biçimi olarak yaşam tarzları ile ilişkilidir. Sahip oldukları aile yapısı (ailenin geliri, eğitime yaklaşımı, mekânsal tercihleri vb.) ve sahip olunan eğitim fırsatları temel düzeyde hareketlilik kabiliyetlerini genişletmektedir. Aynı zamanda etnik Roman kimliğini sahiplenerek sürdürdükleri yaşam tarzlarında farklı yerel/ulusal projelere dâhil olmaları, sivil toplumda yer almaları, siyasete aktif katılımları, bireysel çabaları ile de sosyal hareketlilik imkânları giderek kolaylaşmaktadır. Bu fırsatları tercih etme biçimleri aynı zamanda orta ve üst sınıf Roman elitleri Roman topluluğunda ayırt eden yaşam tarzı pratikleridir.

Aile ve sosyal çevre: Gelir ve eğitim- Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliğini kolaylaştıran faktörleri aile-sosyal çevre, sosyo-politik ilişkiler, bireysel çaba ve yapısal koşullar olmak üzere yaşam şanslarını ve tarzlarını içeren dört kategoride analiz etmek mümkündür. Aile sosyal hareketliliğin nirengi noktasıdır. Diğer tüm faktörlerin etkilendiği değişkendir. Ailenin yapısı, eğitime yaklaşımı, gelir düzeyi ve mekânsal tercihleri orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliğini kolaylaştırmaktadır. Ailenin gelirinin düzenli ya da yüksek olması bireylerin sosyal hareketliliğinin maddi koşullarının güçlü olması anlamına gelmektedir. Bugün dahi birçok çalışmada düzenli gelirin aileye yapacağı katkı sosyal politika düzeyinde önemsenmektedir. Sosyal hareketlilikte kilit rol oynayan

unsur, haneye istikrarlı bir gelir akışı sağlanmasıdır. Düzenli gelir sadece maddi bir kazançtan öte, hayatın öngörülemezliğini azaltmak ve riskleri en aza indirmek anlamına da gelmektedir (Akkan vd., 2011: 99). Dolayısıyla düzenli bir gelirin sağlanması, yaşam şansının güçlendirmesinde ve yaşam tarzlarının da dönüşmesinde temel faktör olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların birçoğu ailesinin düzenli gelire sahip olmasından dolayı oldukça şanslıdır; *“O sıçramayı eğitimle yapabileceğimizi biliyordu babam. Ama düzenli bir geliri de var ailemin... Baba, bizim bir dükkanımız vardı halı mobilya perde mağazamız vardı, ticaret ile uğraşıyor. O düzenli gelir çok etkili oldu”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset). İşin türü veya sektöründen ziyade anne veya babadan birisinin düzenli bir maaşının olması önemlidir; *“Niye ben biraz da yürüdüm? Benim çok büyük şansım vardı, niye? Benim annem maaşlı bir işte çalışıyordu. Benim annem. ... Sosyal Sigorta hastanesinde hasta bakıcıydı”* (Katılımcı 21, yaş 48, müzik).

Ailenin eğitime olan inancı ve ısrarcı yaklaşımı, erken yaşlarda eğitim dünyası ile tanışmayı ve öneminin anlaşılmasını sağlamaktadır; *“Babam okul konusunda eğitime çok hastaydı. Canını vercek desem yeri var. Okuyanı o kadar sever”* (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset). Aile üyeleri kendilerinin sahip olamadıkları eğitim fırsatlarını, hem çocuklarına hem torunlarına sunmak için ellerinden gelen çabayı sergileyerek eğitime olan inançlarını göstermektedirler:

“Çünkü çok hevesli kendi gidemediği için ağlar ya. Bak benim çocuğu ... Kırtasiyeye götürmüş okul açılacak kitaplarını alacak ya senin kırtasiyenin içine gir, al eline kitabı otur kırtasiyenin içinde hüngür hüngür ağla ... (kızım) demiş ki anane niye ağlıyorsun demiş ki ben okula gidemedim benim hiç böyle kitabım olmadı bak ... Hani şey der kadınlar ya ben gelinlik giyemedim diye falan ağlayan kadın gördüm de 50 yaşındaki kadının kırtasiyeye gidip benim hiç defterim olmadı diye ağlayan bi kadın ben annemde görüyorum” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Ailede sadece anne baba değil aile büyüklerinin (büyük anne ve baba) ve akrabaların da eğitim konusundaki tutumları katılımcıların erken yaşlarda eğitimle kurdukları ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir. Sonuçta orta ve üst sınıf Romanlar hem kendileri hem çocukları için eğitimi “olmazsa olmaz” bir imkân olarak görmektedirler:

“Ben şunu da dedim ama eğer bak okumaya başlarsanız sonuna kadar okuyacaksınız. Yani ben bu liseyi bitireyim yeter demek yok. Üniversite, daha neresiyse, evimi satacağım dedim. Sizi okutacağım, o derecede, okuyun. Çünkü biz okumadık. Ama

çocuklar da okumak istemedi yani. Dedim o zaman gelin oturun. Bak yarın bir gün bana kabahat bulmayın, ben size babalık görevimin gereğini yaptım. Hala da yapmaya hazırım” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Orta ve üst sınıf Romanlar eğitime dair kişisel kariyerlerinde de önem vererek aslında çocuklarına ve topluluğun geri kalanına bizzat kendileri örnek olmaktadır:

Ya ondan sonra askere gitmeden önce on yedi yaşında falan ya dedim ki hani benim bi ehliyet almam gerekiyor yani bu ehliyet almam içinde en azından ilkokulu bitirmem gerekiyor falan. Sonra dışardan ilkokul sınavlarına girdim ilkokul sınavlarını kazandım o benim hoşuma gitti açıkçası sonra askere gitmeden önce ortaokulu da bitirdim. Askerden geldikten sonra bu sivil toplum çalışmaları ile liseyi bitirdim tekrar dışardan. En son meslektaş (açık öğretim sosyoloji okuyor) olacağız zaten şu anda” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Eğitimde sağlanan süreklilik görüldüğü kadar kolay olmamaktadır. Eğitim sürecindeki ekonomik geçim kaygısı, eğitime ara vermekten ziyade eğitim için ek gelir kaynakları yaratmayı dahi gerektirmektedir:

“Şeyde Beykent Üniversitesi’nde. Ben yüksek lisansa başladım sınıfta da, sınıf çok kalabalık. Hani bilirsin zaten amfiyi falan fazla çok fazlaca kalabalık ama o arada da hem kızım var hem kendim yüksek lisans yapıyorum, para yetiştiremiyorum. Kira var, karşıya gidiyorum Sirkeci’ye oradan toptan iç çamaşırı atlet külot falan alıyorum, okula götürüyorum, çuvala aralarda onları satıyorum, okulun parasını çıkarmaya çalışıyorum. Yüksek lisansın parasını çıkarmaya çalışıyorum ondan sonra” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Dolayısıyla ailenin gelirinin düzenli veya düzeyinin yüksek olması orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliğinin gerçekleşmesinde maddi koşulların önemine dikkat çekmektedir. Ekonomik sermaye sahipliğinin eğitime önem veren bir yaklaşımla desteklenmesi hem ailenin hem de çocukların toplumsal katılım düzeylerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü, yoksul aileler toplumun genelinin yerleşik kurumlarından sosyal olarak tecrit edildiğinde, ebeveynlerin çocuklarının sosyoekonomik gelişimi için gerekli olan kültürel değerleri, çalışma alışkanlıklarını ve hedef yönelimlerini zorlamaları son derece zor olmaktadır (Zhou, 2015: 39). Aile büyüklerinin gelir düzeyinin yüksek olmasının yanı sıra sahip olunan sosyal çevredeki rol modeller de eğitime olan farkındalığın ve inancın oluşmasında etkili olan faktörler arasındadır:

“Şöyle farkındalığın dediğim aslında şu hani aslında dedenin, bu dedenin okuma merakı. Dedem Allaha şükür çok fakir de değildi yani. Neden? Adam hayvancılıkla uğraşıyordu çiftçilikle uğraşıyordu tarlası vardı ki adam tarla tezek satarak çocuklarını okutmuş. Hep benim amcalarım da hepsi mesela dediğim gibi memurlar ya. Hepsi

mesela amcamlarım da mesela hep kimisi Milli Eğitim’de, bi amcam Maliye’de emekli biri ... Hani onların çevresi bizim çevremiz hep böyle genelde hep memur çevresi oluyordu. Ha Roman mahallesinin göbeğinde oturuyorduk ama hiç çekinmezlerdi evimize gelmeye ama biz de onların evlerine giderdik” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Sorokin’in sosyal hareketliliği kolaylaştıran ve zorlaştıran faktörler arasında vurguladığı ebeveynler ve çocukları arasındaki farklılıkta (Sorokin, 1959: 360-66) olduğu gibi orta ve üst sınıf Roman elit aktörlerin sosyal hareketliliklerinde de aileler ve çocukları (katılımcılar) arasında dikey bir hareketlilik olduğu görülmektedir. Babanın veya annenin okul deneyiminin olmaması veya kısıtlı olması çocuklarının eğitim şanslarının güçlendirilmesini motive etmektedir. Daha da önemlisi istenilen hareketlilik özellikle torunlar düzeyinde sonuca ulaşmaktadır. Örneğin babanın veya annenin memur olması çocuklarının (katılımcıların) okula erişimlerini ve burada süreklilik sağlamalarına yol açarken, uzun vadede ise torunların üniversite düzeyinde eğitime odaklanmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla ailelerinin gelirleri ve eğitime yönelik farkındalıkları orta ve üst sınıf Roman elitlerin sosyal hareketlilik şanslarını doğrudan etkilemektedir. Ailenin ısrarcı yaklaşımı ve eğitimin bir değer olduğuna yönelik geliştirilen kanaati sosyal hareketliliği kolaylaştıran ve kaçınılmaz kılan güçlü bir ayağını oluşturmakla kalmamakta aynı zamanda bu anlayışın kendi çocuklarına aktarılmasıyla bir süreklilik de sağlanmaktadır.

Sosyo-politik İlişkiler: Projeler, sivil Toplum ve siyaset- Orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde sosyal hareketliliği kolaylaştıran ve fırsatlar sunan diğer kategori sosyo-politik ilişkilerdir. Bu kategoride birbiri ile ilişkili üç (3) alan dikkat çekmektedir: projeler, sivil toplum ve siyaset. Sivil toplum alanında dernekler, genellikle projeler ile çalışmalar yürütmekte iken sosyal hareketlilikte hedef olarak görülen siyaset için ise arka bahçe veya basamak işlevi görmektedir. Bu alanlardaki girişimler Roman bireylerin sosyal hareketliliklerini görece kolaylaştırmaktadır. Kamusal ve özel kuruluşların yürüttükleri projeler aracılığı ile Romanların görünürlüğü artmaktadır. Özellikle Roman olmayan sivil toplum kuruluşları ve aktörler ile kurulan ilişkinin yanı sıra kurumsal düzeyde girilen ilişkiler, etnik Roman kimliğinin bir bakıma kanıksanmasına ve bir süre sonra arka planda kalıp normalleşmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle Roman mahallelerindeki kronikleşmiş sorunların SİROMA gibi projeler ile devlet politikası olarak ele

alınması topluluğa dair farkındalığın oluşmasını, önyargıların sorgulanmasını ve uzun vadede yaşam şansı fırsatlarının güçlenmesini sağlamaktadır; *“SİROMA farkındalık yaratmak adına faydalı oldu artıları var ... Artıları oldu ön yargıları olan insanların ön yargıları kırılmaya başlandı eğitim de bi zaafiyet oldu bi şekilde dillendirildi yıllardır dillendiriliyor ama resmi kaynaklar tarafından”* (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Kamu destekli projeler aracılığıyla Türkiye genelinde pilot çalışmaların yürütüldüğü şehirlerde hem proje uygulayıcıları arasında Roman bireylerin istihdamları (arabuluculuk rolü) sağlanmış hem de projenin faydalanıcısı olan mahallelerdeki Romanların eğitim, istihdam, sağlık ve barınma konusunda kapasite geliştirme faaliyetleri ile yaşam şansları güçlendirilmeye çalışılmıştır (İKG, 2017).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin deneyiminde sosyal hareketliliği kolaylaştıran yaygın alan ise sivil toplumdur. 2000’lerde başlayan ilk girişimlerden itibaren sivil toplum alanında dernekleşme faaliyetleri, Roman bireylerin sınıfsal hareketliliklerinde belirleyici olmasa da motive edici bir sonuç ortaya çıkarmış görünmektedir. Dernekleşme süreci Roman kimliğine yönelik önyargıların sorgulanmasına yol açan bir işlevselliğe sahiptir:

“Dönem dönem yaşadılar bizim çocuklarımızı Çingen çocukları ile okutmayın diye cümleler duyduk ama gittiğimizde yani bu konularla dernekleştikten sonra müdahil olduğumuz da çok şey yaşamadık bu konuda. Hani dernekleşme süreci bizim de bi bu mahalleyi, bu toplumu temsil eden bir derneğin olmuş olması birçok şeyi değiştirdi” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Roman sivil toplum hareketinde artan dernek sayılarına yönelik ciddi bir eleştiri söz konusudur. “Aşırı dernekleşme” olarak görünen bu süreçte bazı dernekler “niteliksiz” veya “çanta dernekler” olarak görünebilmektedirler ancak bu derneklerin var olma süreçleri ve girişimleri onlardan yerine getirmeleri beklenen misyon ve işlevlerinden daha önemli bir şeye dönüşebilmektedir. Topluluğa yönelik algının sorgulanmasının yanında sivil toplumda üye, yönetici ya da başkan olarak alınan roller Roman aktörlerin sosyal statülerini ve temsiliyet kapasitelerini de artırmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sivil toplumda yoğun bir şekilde yer alması ve sürekli temas içinde olması onların hukuka ve kurumsal mekanizmalara ilişkin çekingen yaklaşımlarının da kırılmasını sağlamakta (Uzpeder,

2008: 120) ve özellikle Roman topluluğu (mahalle) ve kamu kurumları arasındaki köprü işlevleri ile saygınlıklarını/prestijlerini de güçlendirmektedir. Topluluğa ve sorunlarına ilişkin temsiliyet inşası, doğal olarak Romanların sosyal hareketlilik olanaklarını da artırmaktadır. Sivil toplumda aktif yer alma ve katılım aynı zamanda Roman kimliğine yönelik statüyü de güçlendirmektedir:

“Roman örgütlenme sürecine katılanlar elde edilmiş kimlik statüsüne sahipken; katılmayanların ise kimlik statüsü kapatılmıştır ve bu nedenle kimliklerini saklama eğilimleri vardır ve Romanların çoğunun karşılaştığı sosyal dışlanmanın kültürel yönünü oluşturan etnik kimliklerine güçlü bir bağlılıkları yoktur” (Diler, 2008: 129).

Sivil toplum ile topluluk adına konuşan aktörlere dönüşen orta ve üst sınıf Romanların gündelik hayatlarında sosyal hareketliliklerini kolaylaştıran ve de nihai hedef olarak görülen alan ise siyaset mekanizmasıdır. Sivil toplumda edinilen deneyimin geniş çaplı ihtiyaçları çözmeye yönelik niyetlere dönüştüğü alan olarak siyaset, günümüzde yoğun talebin olduğu bir alan olarak Roman kamuoyunda tartışılmaktadır. Bireysel hırsların yanı sıra esasında topluluk çıkarlarına yönelik politika üretme sürecinde siyasi parti üyeliği, meclis üyeliği (adaylığı), siyasi danışmanlık ve milletvekilliği (adaylığı) erişilen ve erişilmesi planlanan siyasi hedeflerdir. Her biri için verilen mücadele ve kurulan ilişki ağları, Roman aktörlerin hem topluluk içindeki sosyo-politik güçlerini hem de topluluk dışındaki politik tanınırlıklarını artırarak siyasetin sosyal hareketliliklerini kolaylaştıran ve fırsatlar sunan bir alan olarak düşünülmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman elitler için siyaset, sosyal hareketlilik sürecinde bireysel olmasının yanında sembolik ve stratejik bir girişim olarak görülmektedir.

Bireysel çaba- Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliklerini sağlayan ve kolaylaştıran önemli bir faktör de bizzat bireysel yetenekleri ile ilgilidir. Özellikle gündelik hayatın her alanında Roman kimlikleri ile sergilemiş oldukları kendine güvenen, girişimci ve diyaloga açık tutumları onların sosyal hareketlik fırsatlarına olumlu etki sunmaktadır. Sosyal hareketliliklerindeki bireysel çabalar genellikle Roman kimliği ile yaşanan ayrımcılık sorunlarında ortaya çıkmaktadır; “(Ayrımcılık) Onun için kafaya takılacak bir şey değil. Akıllı insan avantaja çevirir. Kafasına takmaz, akli ile konuşur. Somut işler yapar, eğitime önem verir, gerçekçi olur. Bir de bir yerlere gelebilme sanki bu düşünceye inanmaları lazım sanki”

(Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Bu tür durumlarda benimsedikleri yaklaşım esasen hareketlilik için yeterli olmasa da motive edici bir dinamik olarak değerlendirilmektedir.

Yapısal koşullar: Türkiye gerçeği, Roman Açılımı ve popüler kültür- Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliklerini kolaylaştıran bireysel alanların dışında temel yapısal koşullar da bulunmaktadır. Çünkü bireyin sosyal konumu sadece kendisine değil aynı zamanda çevresindeki koşullara da bağlıdır (Sorokin, 1959: 366). Bu koşullar Roman topluluğu özelinde Roman kimliği ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte aslında Roman kimliği ile gerçekleştirilen sınıfsal hareketliliğinin de konjonktürel arka planını oluşturmaktadır. Türkiye gerçekliği, Roman açılımı ve popüler kültürün artan etkisi bu koşullarının ayrıntılarını oluşturmaktadır.

Türkiye'deki Romanlar ile Avrupa'daki Romanların durumu her ne kadar dışarıdan bakıldığında yüzeysel olarak aynı gibi görünmekteyse de aslında resim oldukça farklıdır. Türkiye'nin özgün bir Roman gerçekliği bulunmaktadır. Yakın dönemde farklı zaman dilimlerinde toplumsal hafızaya ilişkin olumsuz vakalar yaşanmış olsa da Türkiye'deki Romanlar Osmanlı Devleti'nden itibaren Anadolu coğrafyası ile Avrupa'daki Romanlara göre daha katılımcı bir toplumsal ilişki kurmuştur. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin deneyiminde Avrupa'daki Romanların yaşam kaliteleri Türkiye'ye göre oldukça kötü durumdadır; *"İlk gelenler, 24'te gelenler bir de 1925 yılında gelenler var. Aralarında 6 ay 7 ay gibi fark varmış. Atatürk sağ olsun bizi buraya getirdi. İyi ki de getirmiş. Yani geçen yıl Avrupa'yı biraz gezdiğimde oradaki Romanların yaşam kaliteleri bizimkinin çok çok daha altındalar"* (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset). Avrupa'daki sistematik ayrımcılığın soykırıma evrilmesi Türkiye'nin avantajlı konumunu daha da netleştirmektedir:

"Mesela biz geçen sene Kosova'ya gittik. Kosova'da Avrupa'nın her ülkesinden Romanlar geliyor. Orada Romanların sorunları tartışılıyor, işte iki senedir ben de gidiyorum oradaki toplantıya. Bizi de davet ediyorlar, gidiyoruz katılımcı olarak ... Ha bizim ülke olarak da aslında yani birçok ülkeye göre aslında ilerdeyiz yani biz şimdi kendimizi çok eleştiriyoruz ama birçok ülkeye göre de ilerdeyiz baktığımız zaman. Çünkü en azından bir işte bir devletin yapmış olduğu bi kısırlaştırma vesaire falan Macaristan'da mesela bunlar yapılmış. Bizde böyle uygulamalar yok. Tabi o faşizan yöntemler uygulanmış yani. Tabi o biraz şeyden de geliyor işte hani

1954’lerdeki İkinci Dünya Savaşı dönemleri işte insanlara uygulanan o şeyler (soykırım) söyleyin adını işte” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Türkiye’de Romanlar ile ilgili sorunlar ayrımcılık düzeyinde devam etse de özellikle mekânsal ayrışmanın dışında toplumsal ilişkilerde tecrite maruz kalmalarının söz konusu bile olmadığı, bir arada yaşama kültürünün tarihsel olarak da deneyimlendiğini bir gerçekliğe sahiptir. Bu tür bir gerçeklik Romanlara yönelik yaklaşımı değiştirmekle kalmamakta aynı zamanda sosyal hareketliliğinin imkânlarını da güçlendirmektedir. Nihayetinde Türkiye Roman bireylerin sosyal hareketlilik şanslarının normal ve yüksek olmasından dolayı Avrupa’dan ve bölgedeki diğer ülkelerden farklılaşmaktadır.

Türkiye’nin bu özgün farklılığı esasında Romanlara yönelik politikalara da yansımıştır. 2010 yılında gerçekleştirilen Roman Açılımı bu önemin somut göstergesidir. Her ne kadar açılıma dair sorunlar tartışılmaya devam etse de açılımın kendisinin Romanlara ve Roman etnik kimliğine yönelik özgüveni artırdığı bir gerçektir. Çünkü Romanların devlet tarafından muhatap alınması bir milattır; *“Roman Açılımı bürokrasinin devletin Romanları tanınması, özür dilenecek bir toplum varsa Roman toplumundan özür diliyorum dedi devlet adına”* (Katılımcı 8, yaş 40, kamu). Bu haliyle Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde Roman açılımı orta ve üst sınıf Romanların elitleşme ve sosyal hareketlilik sürecinde önemsenen kritik bir fenomene karşılık gelmektedir:

“Avrupa’da Roman toplumunun dışlandığı günümüzde Türkiye’de hükümetin inisiyatifi ele alması olumlu bir yaklaşımdır. Özellikle bir ülkenin Başbakanı tarafından ben Kasımpaşa Kulaksız’da sizin içinizde doğdum, orada biz beraber büyüdük denmesi ilk kez bir Başbakan tarafından Roman kimliğine sahip çıkıldığının göstergesi olduğu gibi hiç kuşkusuz ki Romanların karşılaştıkları ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle yıllar boyu kimliklerini açık etmeye çekinen Roman vatandaşlarımız için çok değerli bir gelişmedir” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Roman Açılımı ile politik uyanış aslında bazı toplumsal ve kurumsal bariyerlerin de ortadan kalkmasına yol açarak sosyal hareketliliğin koşulları sağlanmış görünmektedir. Açılım öncesinde popüler kültür dünyasında Roman kimliği konusunda başlayan süreç de aslında Romanlığın görünümü ve toplumsal alandaki imajına dair dönüşümü yansıtmaktadır. 1980’lerden itibaren medya aracılığıyla popülerleşen Roman temsili, bir yandan *gadjo* (Roman olmayan)

dünyasında ötekileştirilmiş bir alt sınıftan özenilen bir gruba evrilen Roman kimliğinin dönüşümüne diğer taraftan ise moda Roman akımları ile Roman topluluğunda meydan okuma, özgüven ve örgütlenme şeklinde tezahür eden sosyo-kültürel değişimlere yol açmıştır (Girgin Tohumcu, 2015: 231) . Sinema ve müzik sektöründeki Roman imajı farklı döngülerde ancak yoğunluğu artarak kullanılmaya devam etmektedir. Açılım sonrası geleneksel medyada yer alan programlar günümüzde etkinliğin yitirmişse de popülerlik sosyal medya platformlarına aktarılmıştır. Roman kimliği ile ilişkilendirilen dans, güç, şatafat vb. imajlarını içeren kısa video içerikleri ile Roman kimliğine yönelik kültürel boyutta bir sunum ön plana çıkmakta ve kimliğe yönelik farklı stereotipler üretilmekle birlikte pejoratif algı kısmen de olsa zayıflamaktadır. Dolayısıyla günümüzde kısmen “özenilen” bir kültüre dönüşen Roman kimliği imajı hem Romanların kendi kültürel pratiklerine daha da sıkı bir biçimde sahip çıkmasına hem de toplumun genelindeki Roman imajının aşinalığının artmasını sağlamaktadır. Bu popülerleşme süreci genel anlamıyla Roman bireylerin hareketlilik şanslarına dair koşulları ve hareketliliğe dair inancı da desteklemektedir.

Zorluklar: Sosyal Hareketliliği Engelleyen Faktörler

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliğini engelleyen/kısıtlayan durumlar aslında genel olarak Romanların hareketliliğini engelleyen/kısıtlayan koşulları ifade etmektedir. Sosyal hareketliliğinin temel kısıtlayıcısı, tüm çalışmalarda da vurgulandığı üzere Romanlar yönelik uygulanan ayrımcılık ve sosyal dışlanmadır. Roman kimliği ile özdeşleşmiş mahallenin damgalanmış karakteri, özellikle eğitimdeki fırsat eşitsizlikleri, kayıt-dışı işlerin mevcudiyeti, homojen Roman imajı ve öğrenilmiş çaresizlik hali Romanlarda sosyal hareketliliği kısıtlayan/engelleyen faktörler arasında yer almaktadır.

Önceki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklandığı üzere gündelik hayatın her alanında ve her anında Roman bireyler, etnik Roman kimliklerine yüklenen olumsuz imajdan dolayı ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Roman kimliğine yüklenen olumsuz imaj ve önyargılar esasen Romanların sosyo-ekonomik hiyerarşide yükselmelerini de engellemektedir (Karlıdağ ve Marsh, 2008: 150). “*Yani ayrımcılık bu ülkede sonuna kadar var. Bunu Roman halkının en büyük*

sorunlarından birisi ayrımcılıktır. Ama bunun sebebi de yine eğitimsizliğe bağlıyorum çünkü bizler örnekiz” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Ayrımcılık mahallede, eğitimde, istihdam aşamasında, çalışılan işlerde, askerlikte, sivil toplumda, kamu kurumlarında ve siyaset olmak üzere gündelik hayatın her alanına sirayet etmiş dışlanma pratikleri söz konusudur. Bunların kaynağında Roman kimliğine dair algı yatmaktadır; *“Ya bu kimliği zaten sosyal bir şeye indiriyor adam. Bütün derdi, orada bu yoksulluğun yaşandığı, bu sorunların, dediğin gibi dışlanmışlıkların da, eğitimsizliğin de, istihdam alanına erişememenin, kamuya bir şekilde sesini duyuramamanın getirdiği bir isim bu Roman kimliği”* (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Ayrımcılık ve sosyal dışlanmanın somutlaşmasını mekânsal damgalanma pratiklerinde görmek mümkündür. Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliğini kısıtlayan önemli faktörlerden biri Romanların ağırlıklı olarak yaşadıkları mahallelerin kriminalize edilmesi ve marjinalleştirilmesidir. Mahalleler etnik Roman kimliğinden dolayı hem damgalanmışlardır hem de damganın bizatihi kendisidirler. Öyle ki “tehlikeli”, “girilmez”, “yasaların geçmediği mıntıka”dırlar (Wacquant, 2011: 11). Roman mahallelerine yönelik inşa edilmiş kriminal imaj ve algı, Roman bireylerin toplumun geneliyle gündelik, rutin ilişkilerini de etkilemekte, dışlanmalarına neden olmaktadır; *“Edremit’te mahallenin olması Romanların diğer insanlarla birlikte entegre olmamasına maalesef engel ya. Bu benim gözlemim. Türkiye’de gezdiğim baktığım şeyde Roman mahallesi olması insanımızı sosyal dışlanmaya kendiliğinden maruz kalması demek. Benim gözlemim bu”* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Bir gerçeklik olarak damgalanmış mahalle aynı zamanda Roman bireylerin istihdama erişimlerini kısıtlamakta, bireyleri grup içine kapanmaya iterek sosyal hareketliliklerini engellemektedir.

Mekânsal damgalanmaya mazur kalan bireylerin özellikle istihdam süreçlerinde mahallenin kimliğinden dolayı iş başvuruları genellikle olumsuz sonuçlanmaktadır; *“Alsancak’ta bir kurum ama özel bir sektör, işçi alıyorlar. ... Gittik o yeri bulduk. Formu veren adamın ilk sorduğu soru şu “Nerede oturuyorsun, hangi mahallede oturuyorsun?” İşte Tepecik, Kahramanlar deyince suçlu potansiyeli olarak bakıyorlardı”* (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum). İşverenler tarafından işe

uygunluk değerlendirmesi, başvuruda bulunan Roman bireylerin niteliklerinden çok toplumun genelinin Romanlara ilişkin (zellikle adrese dayalı mahalle bilgisi) algılanan nitelikleriyle yapıldığı için dışlanma kaçınılmaz olmaktadır (Miles, 2000: 105). Dolayısıyla Roman mahallelerinin suç ve yasa-dışılıkla ile ilişkilendirilerek damgalanması (Akkan vd., 2011: 52), mahallede yaşayanların kısa vadede iş bulma fırsatlarını ancak uzun vadede ise sosyal hareketlilik imkânlarını da engellemektedir.

Ayrımcılık, sosyal dışlanma ve mekânsal damgalanma sarmalındaki mahallerde doğal olarak bir fırsat eşiitsizliği ortaya çıkmaktadır. Mekânsal anlamda “ukur” olarak kategorize edilen mahallelerdeki özellikle eğitim ve kamu hizmetlerinde yaşanan fırsat eşiitsizlikleri de Roman bireylerin sosyal hareketliliklerini olumsuz etkilemektedir. Eğitime son yıllarda verilen önem artmakta ve ulusal çapta rekabetin yüksek olduğu sınavlar ilkokul düzeyine kadar inmiş görünmektedir. Ancak Roman mahallerindeki okuma yazma ve başarı skorları, Roman ocukların bu rekabetin dışında kaldıklarını göstermektedir. Mahalleler arasındaki fırsat eşiitsizlikleri, rekabetten dışlanma halinin temel nedenini oluşturmaktadır:

“Kaliteli eğitim alabilmek için imkân yoksunluğunu getirdi. ... Yani orada bu çocukları eşiit seviyede yarıştırabilecek ortam ne yazık ki eğitim sistemimizin getirdiği bir sıkıntıdan dolayı mümkün olmaz. Dar gelirli diye addettiğimiz bu insanlar bugün dershaneye çocuğunu göndermek, iyi bir okulda okutmak. Ondan sonra aynı sınavı aynı kriterlerde yarışmasını beklemek, o çocuğun onların içinden sıyrılıp da başarılı olmasını beklemek de bu toplum için yine eğitim alanındaki sıkıntılardan birisi” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Dolayısıyla eğitim ve diğer alanlardaki fırsat eşiitsizlikleri Roman bireylerin sosyal hareketlilik imkânlarını önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Fırsat eşiitsizliklerinin yanı sıra Romanların sosyal hareketliliğini kısıtlayan/zorlaştıran bir diğer faktör de literatürdeki ve medyadaki homojen/tek tiplerleştirilmiş ve kanıksanmış Roman/ingene imajıdır. Alt-sınıf/tabaka (yoksulluk, dışlanma, önyargı vb.) söylemine hapsedilmiş/sıkıştırılmış etnik kimlik, Romanların toplumsal yaşamdaki fırsatlarını daha başından itibaren kısıtlamaktadır ya da engellemektedir. Yani Romanlardan beklenen sürekli alt-sınıf olarak kalmalarıdır. Bu algının üretiminde etkin olan durum, hâkim olan literatürün ve medyanın yayın politikasının tarihsel olarak inşa edilmiş söylemidir:

“ATV’de o zaman Ali Kırca’nın programı vardı ilk Romanlarla ilgili ona çıktığımda. ... Orda da şey yapıldı işte aynı şey yani biz mesela oraya gittiğimizde işte esas biz düzenleyici gözüktüyoruz ama bi gittik falcı bir tane kadın koydular işte Lüleburgaz’dan davul zurna getirdiler şimdi biz orda neden konuşuyoruz ama işte televizyon ... Tabi (belli bir imaja) sığdırmaya çalıştılar o zaman işte ben gittiğimde orda onları görünce kalktım ben gidiyorum dedim” (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Roman topluluğunda sosyal hareketliliğin kısıtlanması hakkındaki güçlü düşüncelerden biri de topluluğun bunu yapabilme kapasitesine dair kendi içindeki zayıf inançtır. Romanlar arasında ekonomik durumu oldukça iyi düzeyde olan ancak topluluğa dair tıpkı toplumun genelini yaklaşımı gibi benimsedikleri kanıksanmış imajdan dolayı umutsuz yaklaşan aktörler bulunmaktadır. Topluluğa rol model olabilecek ve bu şekilde onların yaşamlarına dokunabilecek olan bu tür aktörlerin esasen görünür olmamaları ve topluluk faaliyetlerine katılım sağlamamaları aslında Romanları bu tür bir “lanetlenmiş” kadere mahkûm etmektedir; *“Yani işte şey olabilecek insanlar. Bir de o insanlar şey mutsuz, topluluğun düzeltilebileceğine, insanların hani bir taraftan hayatlarının değişeceğine umutsuz”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Umutsuzluk halinin bizatihi kendisi sosyal hareketliliği daha başından sekteye uğratmakta, bireyin eğitimle ilişkisini olumsuz etkilemektedir; *“Çağırdım arkadaşları dedim ki “arkadaşlar bakın çocuklarınız neden okula göndermiyorsunuz?” Kimisi oradan dedi ki “ya okuyup da ne yapacak ne olacak, Romandan ne çıkmış ki, Romandan padişah yapmışlar babasını asmış”. Ondan sonra. Kendine güvenmiyor, kendine güveni yok. Kendini kabullenmemiş”* (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Kendine güvensizlik esasen toplumun genelindeki beklenti rolleri ile doğrudan ilişkilidir. Romanlar ile ilgili örneğin eğitimde onların zaten düşük başarı elde edebilecekleri beklentisi onlar üzerindeki damgalanmış mekânın ürettiği bir kalıp yargı ya da beklentidir. Bu durumda doğal olarak birçok çocuk eğitimde başarılı olamamaktadır. Çünkü okul müdüründen öğretmenlere, ailelerden yerel yöneticilere herkeste bu yanlış kalıp yargı kurumsallaşmaktadır. Sonuçta öğrenilmiş çaresizlik durumu öğretilmiş çaresizliğe ve öğrenilmiş rahatlığa dönüşmekte⁶¹ ve sosyal hareketlilik imkânları önemli ölçüde zayıflamaktadır.

Fırsatlar ve Zorlukların Kesişiminde Etnisite Sermayesi

⁶¹ “Öğretilmiş çaresizlik ve öğrenilmiş rahatlık” orta ve üst sınıf Roman katılımcılardan birinin görüşme sırasında kullandığı kavram setidir (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin deneyimi ile Romanların genelinde sosyal hareketliliği kısıtlayan/engelleyen faktörler esasen ortaktır ve bunların merkezinde etnik Roman kimliği bulunmaktadır. Etnik Roman kimliği orta ve üst sınıf Roman elitlerin gündelik hayatlarının birçok aşamasında önlerinde önyargı ve ayrımcılıkla örülü bir duvar olarak durmaktadır. Ancak özellikle Türkiye’de Roman açılımı sonrası sosyo-politik zeminde etnik Roman kimliği gizlenecek şey değil aksine savunulacak bir değere dönüşmeye başlamıştır. Dolayısıyla genelde etnik azınlıkların özelde ise Romanların sosyal hareketliliğinde “etnik kimlik” bir madalyonun iki yüzü gibi görünmektedir. Bir yandan Roman bireylerin yaşamında bir engel olarak gündelik hayatın her alanında bariyer olarak karşılına çıkmaktadır. Diğer yandan topluluk içinde dikey sosyal hareketlilik imkânı olan bireyleri teşvik edici, motive edici bir işlev görmektedir.

Etnik kimlik yükselirken bir sosyal fayda aracı olabilmektedir (Pott, 2001: 169). Bu şekilde bazı Roman aktörlerin yükselirken kimliklerini etnikleştirmektedirler. Bu süreç alenen olan bir olay değil aksine yine Roman kimliğinin avantajlı kullanımından dolayı sağlanmış olan bir durumda kullanılabilmektedir; örneğin dernekler toplantısında Roman derneğinin çağırılması; Milli Eğitim Bakanlığı okullardan temsilcisi istediğinde bir Roman temsilci gönderilmesi; ya da meclisteki Roman milletvekilleri gibi. Aslında etnisite sermayesi orta ve üst sınıf Roman elitlerin farkında oldukları ama alenen ifşa etmedikleri bir araçsal stratejidir. Dolayısıyla etnisite toplumsal merdivenleri çıkmada bireysel başarı da getiren avantajlı sosyal bir araç olabilmektedir (Pott, 2001:169). Etnik Roman kimliği sosyal etkileşimlerde basit bir kimlik savunusundan ziyade, bireyin kendini kanıtlamasının ardından (eğitimde, ekonomide, sivil toplumda, siyasette vb.), emek verilmesi sonrasında avantaj (etnisite sermayesi) olarak kullanılabilmektedir.

Etnisite sosyal hareketliliği olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Mesela orta ve üst sınıf başarılı Roman aktörler için kendilerini kanıtladıkları sürece, dışarıya açıldıkları sürece, (karakterleri) avantaja dönüşmekte (etnisite sermayesi mümkün olmakta); ancak kendilerine inancı kaybedip mahalleye, kültüre sıkışıp, dışlanmayı kanıksadıkça da etnik kimlik bir bariyere dönüşmektedir. Dolayısıyla etnisite hareketliliği hem zorlaştıran hem de kolaylaştıran bir değişkendir.

Sonuç olarak orta ve üst sınıf Roman elitlerin sosyal hareketlilik süreçleri farklı düzeyde birçok faktörden etkilenmektedir. Sahip olunan ailenin yapısı, gelir durumu ve daha da önemlisi eğitime yaklaşımı aktörlerin sosyal hareketliliklerini kolaylaştıran yaşam şansları arasındadır. Kuşaklararası eğitime verilen önemin giderek artması bu durumun somut göstergesidir. Ayrıca içinde bulunulan sosyal çevre ve rol modeller de sosyal hareketliliği motive edici bir işlev görmektedir. Orta ve üst sınıf Romanların sivil toplumdaki ve siyasetteki aktif konumları onların topluluk içindeki temsiliyetlerini, statülerini ve saygınlıklarını artırmakta ve sosyal hareketliliklerini olumlu yönde etkilemektedir. Bireysel çabanın da ön plana çıktığı sosyal hareketlilik sürecinde asıl kolaylaştırıcı faktör ise yapısal koşullardır. Türkiye'nin çevre ülkeler arasında Romanlara yönelik kapsayıcı yaklaşımı ve kültürel olarak içselleştirmiş olduğu birlikte yaşam politikası, Roman açılımı ile desteklenmiş ve orta ve üst sınıf Roman aktörlerin ortaya çıkışları kolaylaştırmıştır. Oluşan uygun sosyo-politik zemin, topluluk temelli sosyal hareketliliğin ve elitleşme sürecinin esasında Türkiye'deki Roman sivil toplum ve siyasi hareketi ile paralellik sergilediğini göstermektedir. Yani Roman hareketi aslında bir bakıma orta ve üst sınıf Roman elitlerin ortaya çıkmasını sağlayan temel bileşenleri sunmaktadır.

Genelde Romanların özelde ise orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliklerini kısıtlayan/engelleyen yegane faktör Roman kimliğine yüklenmiş olumsuz imajdan dolayı önyargıya dayalı ayrımcılık ve sosyal dışlanma ve bir türevi olarak mekânsal damgalanmadır. Kimliğe yönelik dışlayıcı faktörlerin artması Romanların salt sosyal hareketlilik imkânını değil daha da önemlisi hareketliliğe olan inancı da zayıflatmaktadır. Ancak etnik Roman kimliği orta ve üst sınıf Romanların deneyiminde her zaman bir bariyer olarak değerlendirilmemektedir. Özellikle Roman açılımı sonrası etnik Roman kimliğinin gizlenilen değil savunulacak ve ön plana çıkarılacak bir değer olarak benimsenmesi etnisite sermayesinin sosyal hareketlilikteki önemini artırmıştır. Dolayısıyla Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin lokomotif olduğu sosyal hareketlilik sürecinde etnik Roman kimliği de hareketliliği hem zorlaştıran hem de kolaylaştıran bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.3. Köprü (Aracı) Aktörler: Temsiliyet, Sorumluluk ve İşlev

Orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilik sürecinde gerek Roman topluluğun kendilerine atfetmiş olduğu sorumluk gereği gerekse kişisel karakteristik niteliklerinden dolayı Romanlar adına konuşabilen ve Romanları temsil eden öznelere dönüşmektedirler. Temsiliyet durumu onların mahalle (topluluk) ve toplum/kurumlar (Roman olmayanlar) arasında bir köprü (aracı) olarak konumlanmalarını sağlamaktadır. Romanlara yönelik mevcut ayrımcılık, dışlanma ve damgalanma ile örülü imaj, bir yandan özellikle mahalleler düzeyinde fiziksel olarak toplumun genelinden ayrışmalarına, damgalanmalarına diğer yandan ise Romanlar ve Roman olmayanlar arasındaki sosyal mesafe makasının da giderek açılmasına yol açmaktadır. Birbirine karşı dışlayıcı bariyerlerin aşılması, gerilimin azaltılması ve toplumsal uyumun arzu edilen seviyede gerçekleşmesi ise ayrışmış, birbirine uzak olarak konumlanan bu iki sosyal dünya arasında kurulacak ya da inşa edilecek köprüler ile mümkün görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitler de tam da bu noktada, topluluk ile toplum/kurumlar arasındaki kopan fiziksel ve sosyal bağların yeniden kurulmasını, mevcut bağların güçlendirilmesini ya da sil baştan yeni bağların inşa edilmesini sağlayan temsil gücü yüksek, aracı ve öncü aktörlerdir.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, bulundukları topluluklarda kendi faaliyet alanlarında başarılı, sorumluluk sahibi, girişimci ve liderlik nitelikleri sergileyen aktörler olmalarından dolayı sosyal hareketlilik sürecinde gerek yaşam şansları gerekse yaşam tarzı tercihlerinden dolayı topluluktan farklılaşmakta ve toplumun geneli ve kurumlar ile kurulan ilişkilerde topluluğun çıkarlarını savunan “aracı, kılavuz, rehber” bireyler (çoğu zaman da liderler) olarak tanımlanmaktadırlar. Uygun koşullar altında her zaman etnik topluluklara liderlik ve rehberlik sağlayan, topluluk içinde ortaya çıkan, temsil ettikleri topluluğun çoğunluğuyla ilgili çıkarları ve sorunları dile getirmekle kalmayan, aynı zamanda bir topluluğun yaratılması için gerekli olan “onlar” ve “biz” fikirlerini de besleyen kişi veya gruplar yani etnik elitler bulunmaktadır (Ngaihte, 2010: 164). Etnik Roman kimlikleri ile kurdukları köprülerle orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluğun başarısızlıklarının, başarılarının ve nedenlerinin sözcüsü ve sembolü haline de gelmektedirler (Benjamin, 2005: 26).

Bu temsiliyetin boyutları sorumluluk hacmi çerçevesinde aktörlerin yaklaşımlarında farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar yerel düzeyde ve mahalle içerisinde sadece topluluk ile sivil toplum arasında bağlantı kurarak etkin rol oynarken, bazı katılımcılar ise topluluk ile kurumlar (yerel yönetimden bakanlıklara kadar) arasında daha yapısal meseleler konusunda bağlar kurma potansiyele sahiptirler. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman aktörler için temsiliyetin ne anlama geldiği, sorumluluğun sınırları ve köprü (aracı) olarak işlevlerinin önemi eliteleşme süreçleri açısından oldukça önemlidir.

Temsiliyet ve sorumluluğun anlamı- Orta ve üst sınıf Roman elitlerin her biri özellikle mahallelerinde topluluk ile kurumlar (kamu ve özel), STK'lar ve siyasi partiler arasında köprü konumundaki kilit rollere sahip temsilcilerdir. Her biri farklı alanlarda topluluğun ya da mahallenin ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetler düzenlemektedirler. Özellikle mahalledeki işsizlik, yoksulluk, eğitim vb. konularda fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında aktif rol almaktadırlar. Mahallede yaşayan vatandaşlar da yaşadıkları herhangi bir sorunu çözüme kavuşturma sürecinde bu kişileri başvuru kaynağı olarak görmektedirler. Toplulukta bu tür bir kaynak olmak aslında temsil eden aktörlere sorunu çözümler dahi kendilerinden beklentisi olan kişileri ciddiye alma sorumluluğu yüklemektedir:

“Yani insanlara yardımcı olmak lazım. Şimdi senin için o şeyin kıymeti olmayabilir, bi telefon bile etsen karşı tarafa işi olup olmaması önemli değil ama senin onu dinlediğin işte adam yerine koyduğun....O seni senden kendini şeyde düşük görüyo ya işte bu benden üstün bilmem ne filan. Öyle görüyor insan kendini olabilir yani çekiniyor böyle. “Ya istese yapar”, “ah şu bi telefon etse, söylese” Sen söyle, yani onu söylememekte, telefonu etmemekte, alıp bir yere götürmemekte hiç şey yapma gıcınma. Yap onu, olursa olur, olmazsa olmaz. Ama sen onun talebini yerine getirmeye çalış. Ee ben bu zamana kadar bu şekilde buraya böyle geldim yani, bu yaşama böyle geldim yani” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitlerden beklentiler gündelik hayatlarının rutini haline gelmiştir. Öyle ki mahalledeki her türlü ve düzeyde işte dahi bu aktörlere başvurulmaktadır. Çünkü aktörlere atfedilen ve bir bakıma sorumluluk devri olarak da görülen “sen bilirsin” referansı esasında onlara yüklenen sorumluluğu ve duyulan inancı da göstermektedir:

“Büyük bir yük, şöyle büyük bir yük yani herkesin senden bir beklentisi oluyor açıkçası. Bu nokta da yani hastane işinden tut, istihdam konusundan tut, okuldan tut,

kendi aralarında kavgadan dövüşten tut, karakoldan tut. Yani ... Çünkü seni şey olarak görüyor, “sen iyi biliyorsun bu işi”, “sen yaparsın”. ... “Ben anlamam, sen ilgilen, der” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Topluluk içindeki temsiliyet biçimsel olarak hiyerarşik de gözükmektedir. Bu hiyerarşinin kaynağı da orta ve üst sınıf Roman aktörlerin başarılı oldukları faaliyet alanlarıdır. Burada kritik nokta temsil edenlerin faaliyet alanlarındaki başarılarında etnisite sermayesinin payıdır. Etnik Roman kimliği, Roman aktörlerin temsiliyet konumlarının merkezinde yer almaktadır:

“Yani seçilir seçilmesi önemli değil. Ben orasında değilim. Abi siz oraya Roman lafzıyla (sıfatıyla) geldiniz. Orda yetimin hakkı var, bir ton fakirin hakkı var, sen oraya “ben buraya geldim” ben (*adını söylüyor*) olarak gelmedim. Roman meclis üyesi (*adını söylüyor*) olarak geldim. Bir toplumu temsil ediyorum ve bu şekilde yaşamak için mücadele veriyorum. Orda kul hakkı var. Hepimizden beklenti var” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset).

Orta ve üst sınıf Romanların, bağlı bulundukları topluluklarda temsil etme sorumluluğu ya kendileri tarafından bireysel olarak tercih edilen bir niyetin sonucudur ya da kendilerine topluluk içinden atfedilen ya da yüklenen bir statüdür. Her iki durumda da Roman topluluğunun çıkarlarının korunması söz konusudur. Bireysel niyetlerin arka planında topluluğa yönelik normatif bir yönlendirme de söz konusu olabilmektedir; “*Ama ben bunları yapmaya çalışıyorum. Sebep ilk başta dediğim gibi tamamen aslında ırk ile ilgili değil bu da. Yani din konusu olarak, yani insanları uyarmak sorumluluğu Tanrı katında yani olduğu için. Bunları bizim uyarmamız lazım, eğitmemiz lazım*” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret). Katılımcılar arasında temsiliyet sorumluluğu yüklenen aktör sayısı çoğunluktadır. Bu aktörlere topluluk tarafından temsiliyet ve sorumluluk “misyonu” yüklenilmesinde aktörlerin “iş yapabilme” potansiyelleri ve Roman meselelerine yönelik yüksek farkındalık düzeyleri etkili olmaktadır:

“Bir de şu var bunu biz kendimiz üstlenmedik galiba öyle görüyorlar. Birileri yüklüyor sana bu misyonu. ... Bu şeyle ilgili. Toplumdaki senin yaptığın işi ne kadar yapabileceğine dair oluşan ilgiyle alakayla ilgili, o sana yüklediği misyonu, o işi götürmeyle... Ben 18 yaşından beri bu meselelerin içindeyim yani. Şöyle, biraz farkındayız diye konuların, etrafımızda gelişen dünyanın, yaşadığımız ülkenin, yaşadığımız şehrin, yaşadığımız mahallenin farkındayız diye belki de bu işlerde bir sorumluluk alma gayreti içerisine girdik. Bize kimsenin bu işi yap, yapma diye bir şeyi yok. Ama camianın da sana yüklediği bir misyon oluşuyor, sen de o zaman ister istemez oraya gidiyorsun doğal olarak” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Topluluk tarafından temsiliyet konusunda yüklenen sorumluluk misyonu aynı zamanda orta ve üst sınıf Roman elit aktörlere duyulan güven ile de doğrudan ilişkilidir; *“Güveniyorlar çok şükür. Ben de onların güvenini birkaç zaman boşa çıkarmadım zaten. Burdan belediyeden, hastaneye, postaneye araç gereç ne lazımsa insanımıza yaparım gönderirim yani”* (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret). Roman topluluğunda güven oldukça değer verilen bir konudur. Güven duyulması halinde verilen değer, güvenin kırılması ile topluluk içinde dedikodulara maruz kalmaya evrilebilmektedir:

“Güven önemli. Zaten Roman toplumunda şu var. Sana güvendiği zaman sıkıntı yok. Ama güvenmezse ne renk, ne olursan ol, güvenmez. Tabi güven kırılma noktası. Mesela sosyal yardım verdireceksin, erzak verdireceksin, atıyorum. Sen kimlikleri topladın, dedin ki ayın sonunda erzak gelecek. Kimlikleri topladın, bilgileri aldın ama gelmedin. Gelmezsen yandın. “Sen bizim bilgileri de aldın, bizi kullandın bizim için başka pazarlıklara girdin”, vardır aralarında, sen bittin bir daha. Yani orada ufacık çocuğun da ağzına düşersin” (Katılımcı 8, yaş 40, kamu).

Dolayısıyla güven duygusunun mahalledeki ya da topluluk içindeki tahsisi aktörlerce karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır. Güvenin sağlanması sonrasında zamanla orta ve üst sınıf Roman elitlere yüklenen sorumluluğun ağırlığı da artmaya başlamaktadır. Dahası temsiliyet yükü her ne kadar şikayetçi olmasalar da üzerlerinde bunalıcı bir baskı kurma ilişkisine dönüşmektedir:

“Zor tabi ya. Ya neden zor? Adam 24 saat sana ulaşabiliyor. 24 saat yani şimdi bakıyosun siyasilerimizin bi çoğu sağ olsunlar telefonlara bakmıyor. Sen arabayı şurdan sokaktan çıkarken adam karşıda bekliyo seni, girerken burda bekliyo seni. Buraya geliyor, bağırıyor (adını söylüyor) abiiii diye. Ama şikayetçi de değilim tabi de. Ama bunalıyosun yani şey değil” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Topluluk ve kurumlar arasında köprü işlevi- Orta ve üst sınıf Roman elitlere bulundukları topluluklarca duyulan güven sonucunda farklı temsiliyet sorumlulukları yüklendiği görülmektedir. Bu aktörler gündelik hayatın her alanında topluluk sorunlarını çözme noktasında köprü aktörler olarak konumlanmakta ve yol gösterici olmaktadır; *“Ben yıllardır ya sivil toplum yokken ben Roman meselesi ile ilgileniyordum, bundan dolayı yoldan aktivistlik gibi bir şey yani yol gösterme kamu hizmetlerine erişim konusunda dilekçe konusunda vesaire. Ben bunları yapıyordum yani. Bi hak nasıl aranır”* (Katılımcı 23, yaş 47, kamu). Orta ve üst sınıf Romanlar bulundukları mahallerde arabulucu da olarak da değerlendirilmektedirler:

“Ya zaten bizim şeyimiz o yani arabuluculuk aslında yani sivil toplum da çalışan herkesin aslında şeyi o yani arabuluculuk rolü. Mesela belediye ile kaymakamlıkla sorun olan bir dilekçe yazdıracak olan işte veya bi yol yöntem öğrenmek isteyen herkes geliyor hani ben şunu şöyle yapmak istiyorum nasıl yapabilirim nasıl? Bizde biraz yol, yöntem tarif ediyoruz veya işte bi dilekçe yazıyoruz falan” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Gündelik basit işlerde dahi tek ve öncelikli başvuru kaynağı olarak görülen aktörler özellikle sosyal yardımlara ihtiyacı olanların erişimlerini kolaylaştırmada aktif rol almaktadırlar:

“Geliyorlardı. Siyasetle de uğraştığımız içinde de insanlar geliyordu. Muhtara gitmezlerdi, gelirlerdi bana. “Ya (ismini söylüyor) abi, kaymakamlığa gittik biz, yardım istedik, yardım vermediler. Yok şöyle oldu, böyle oldu falan filan” Ver dedim T.C. numaranı bana, alıyordum T.C. numarasını, adını soyadını yazıyordum, kaymakam yardımcısı vardı, sağsa Allah uzun ömürler versin, vefat ettiyse Allah rahmet eylesin. Çok cana yakın bir insandı. Adresi de burada diyordum, veriyordum onlara. İhtiyaçlarını karşılıyordu o adam. Yani böyle şeylerimiz de oldu o zaman” (Katılımcı 30, yaş 70, sivil toplum).

Katılımcılar mahallelerindeki her türlü soruna karşı duyarlı bir karaktere sahiptirler. Kentsel anlamda yaşanan problemlere yönelik yerel yönetimler ile gerekli teması kurmaktadır ve erişim imkânlarının düzeltilmesine yönelik çalışmalarda girişimci olmaktadır. Bu kişilerin özellikle yerel yönetimler nazarında sahip oldukları sosyal sermaye oldukça güçlüdür ve özellikle topluluk ile kurumlar arasındaki ilişkilerin özellikle iletişim konusunda ortaya çıkan sorunların nasıl daha sağlıklı bir şekilde yürütülebileceğine dair önerileri de bulunmaktadır:

“Kendimize göre bir konumumuz var. En kötü şartlarda muhtar, bizim dernek başkanlarımız gibi biz iyi öyle ulaşıyorlar, kız isteme olsun, hastalıkta, bir sıkıntı durumunda olsun. Bazı insanlar işte belediyede, bürokraside kendilerini ifade edemiyorlar. Anlatmak istediklerini anlatamıyorlar. Anlatamadıklarında veya karşı tarafı anlayamadıklarında bize ulaşıyorlar. Biz arabulucu gibi bir şeyiz. Yardımda bulunuyoruz yani. Hakikaten belediye içerisinde böyle bir birim kuralım dedim. Tabi bizimkisi hep sözde kaldı, olmadı. Dedik en azından birkaç güvenlik görevlisi alalım. Çünkü benim teyzemin kulağı duymuyor, gözü görmüyor. Elinde bir evrak, gelmiş. Su parasından şikayetçi.. gibi. Karşı taraftakine de anlatamıyor, “teyze sen ne istiyorsun, git” diyip kovalıyor. Halbuki 2 dakika dinlese belki o da kendine göre haklı. Çünkü işi var orada” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Katılımcılar arasında uzun süredir yerel yönetimler ve kamu kurumları ile temas halinde olan aktörler bulunmaktadır. Bu aktörlere göre kurumlardaki çalışanlar ile Roman bireyler arasındaki sorunların en aza indirilebilmesi noktasında

kurumların “anlayış ve kolaylaştırma” çerçevesinde bir yaklaşım benimsemeleri ideal bir tutumdur:

“Yani bizim, bizim öyle kurumlarda dertli yöneticilere ihtiyacımız var. Oturduğu koltuğun karşısındakinin yerine kendini ne zaman koyarsa o makamdaki şahıslar ya da hanımefendiler, o zaman işte Türkiye kurtuluşa erer bürokraside. Yani insanların işlerini kolaylaştıracaksın ya olmuyorsa neden olmadığını da gönlünü kırarak değil, yine gönlünü alarak yapacaksın. Yani insanları devlete karşı şey yaptırmayacaksın, küstürmeyeceksin. Devletini sevecek. Tabi işin olmadığını, neden olmadığını yani (anlatmak gerek). Senin annen baban olduğunu düşün, öyle düşün yani. Yani biz mesela siyaset yapıyoruz. ... Her hafta ben Pazartesi günleri vatandaşları dinliyorum” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Mahallelerdeki okuma yazma oranının düşüklüğünün yanında özellikle kamusal alanda karşılaşılan ayrımcı söylemler ve tutumlar Roman bireylerin kurumlar ile kurduğu ilişkilerin gerilimli geçmesine neden olduğu için aracı ya da köprü konumundaki temsilcilere bu ilişki kopukluğunu gidermek noktasında ihtiyaç duyulmaktadır:

“Şimdi bizim buradaki insanlarımız hiçbir zaman için bir belediye başkanına bir kaymakama bir emniyet müdürüne ... Gidip oradaki insanlarla tanışmış sohbet etmiş merhabalaşmış insanlar değiller, oradaki insanlar da bizim toplumumuza gelen bunları kontrol eden bakan insanlar değil. Dolayısıyla kopukluk hep var, hâlâ daha da devam ediyor bu kopukluk. ... Bizim bu konuda önderlik yapacak insanlara ihtiyacımız var. Yani insanlar cahil çoğunluk cahil olduğu için oraya gidip derdini anlatamayacağını konuşamayacağını iletişim kuramayacağını düşünüyor o yüzden ilgilenmiyor. Yani çoğunluk böyle ama yanına birisi, eğer ön ayak olursa, onlarla birlikte gitme cesaretini gösterebiliyorlar. Orda kendini biraz daha güvende hissediyor onun yerine konuşan bir insanın orda olması onun derdini anlatabilmesi tabi ki onlar açısından güzel” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Romanların yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde kamu kurumları ile ilk temas doğal olarak mahallede bulunan okullar ile gerçekleşmektedir. Eğitim-öğretim sürecinde “öğrenci-öğrenci, öğrenci-öğretmen, öğretmen-aile ve öğretmen-okul yönetimi” arasında çeşitli düzeylerde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörler özellikle de eğitimci olan ya da eğitimle ilgili faaliyet yapanlar, bu tür sorunların giderilmesinde ve okulla ilişkili gerilimlerin ortadan kaldırılmasında köprü olmanın yanında bir dalga kıran gibi güçleri ölçüsünde tepkileri yumuşatabilmektedirler:

“Konumum belli yerim belli yapabileceğim tek bir şey de fazla yok ha ne yaptım ... Bir herkese kendimi sevdirdim herkese okumanın gerektiğini okunursa bir şeyler olunabileceğini anlatmak için çırpındım. Herkesin evine gittim oturdum çayını içtim, kahvesini içtim. Babasının yanında hatta birilerini dövdüm. Ben (ismini söylüyor)

hoca haklı dedi gidiyordum, bir problem olmuş kavga etmişler, iki çocuk aileler birbirine girmesin diye gidiyordum ötekine senin çocuğun haksız öteki de çıkıp geliyordu, yav konuşma diyordum gerekeni ben yapıyordum. Hadi sen evine dönüp gidiyor adam yoksa kavga edecekler birbirleri ile kanlı bıçaklı ya” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Her ne kadar mahallede yaşayanların karşılaştıkları sorunların giderilmesi konusunda orta ve üst sınıf Roman elitler inisiyatif alıyorsa da sahip oldukları sınırlılıkların da farkındadırlar. Ancak bu konuda destek isteyen aktörlerin “isterse yapar” şeklindeki yaklaşımları Roman elitleri zor durumda bırakmaktadır:

“Bazen çok sıkıntı çekiyoz. Şimdi bizimkiler anlamıyo ki? Şimdi adamın annesi maaş alıyor, mesela emekli maaşı alıyor. Aynı evde bi de engelli varsa, engelli varsa devlet bu engelliye maaş vermiyor. Bi de ayrı bi mesela kira mira da geliyosa bi kaç yerden ee bu şimdi engelli maaşı alamayınca diyo ki (ismini söylüyor) halleder bunu! Ya (adını söylüyor) nasıl halletsin, kitabı mı değiştirecek kardeşim (gülüşmeler). İsterse yapar diyo. Tabi isterse yapar diyo” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Aracı konumundaki orta ve üst sınıf aktörler sadece Romanların kurumlar ile yaşadıkları sorunlarda rol almamaktalar. Aynı zamanda kurumların da mahalle sakinleri ile yaşadıkları sorunlarda da muhatap alınan aktörlerdir:

“Ya sağ olsun müdür bey de orda şey yaptı bana izah etti. Orda yanımda olan birinin çocuğu da aranıyormuş. Onlara ben yolcu ederken ya (ismini söylüyor) abi şu bi şey de aklıma geldi söyleyim sana falan dedi. Dedi bak bunun çocuğu dedi bu, aksiliği yapan bunun çocuğu dedi. Sen buna bi ayar çek dedi. Tamam dedim ben. Tabi ona da hani müdür beyin dediği anlaşılmasın diye ona dedim bak bu aranan dedim adamlar kimse bulun getirin müdür bey onlara yardımcı olacak dedim falan böyle. Çünkü suçlu adamın dışarıda durması o doğru bi şey değil yani suçluysa gitcek şeyinin hesabını vercek abi. Hesabını vercek kim olursa olsun yani” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Roman/Çingene çalışmalarında bu tür bir sosyal konum ve temsiliyet Çeribaşı ile açıklanmaktadır. Terim olarak bir ordunun başı/şefi anlamına gelen Çeribaşı, Osmanlı Devleti’nde kıyafeti ve davranışlarıyla içinde bulunduğu topluluğun diğer üyelerinden ayırt edilebilen, topluluk için gündelik hayatta ortaya çıkabilecek sorunlarda aracı olan, devlet ile Çingeneler arasındaki koordinasyonu sağlayan (Altınöz, 2013: 48), Çingenelerden değil de tımarlı sipahi sınıfına mensup beyzadelerden tayin edilen bir statüye sahiptiler (Özcan, 1991:197). Her ne kadar bu durum değişime uğrayacaksa da başlangıç koşullarında Çingene topluluklarını kontrol amaçlı oluşturulmuş ara bir konum olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında Çeribaşının Osmanlı Devleti’ndeki tam karşılığına hâkim olunmasa da topluluk içinde konum olarak göçebe yaşam tarzı ile ilişkili olduğu ve bu konumun

da geçmişte kaldığı konusunda bir fikir birliği söz konusudur; “*Yok. O bizim eskidendi o çok yıllar evvel yani onlar. Osmanlı döneminden kalan bi şey. Yani pek şu anda öyle günümüzde Çeribaşı falan filan yok öyle bi şey*” (Katılımcı 13, yaş 56, siyaset). Katılımcıların birçoğunun yaklaşımında Çeribaşı küçük Roman topluluklarındaki topluluk lideri olarak değerlendirmektedirler. Çünkü etnik ya da dini tüm azınlıklarda (çoğunluk içinde sayısal anlamda az olan) azınlığın sesi olma, belirli bir kesimin (birey/kurum) inisiyatifinde olmaktadır. Katılımcılar her ne kadar hakkında bilgi sahibi olsalar da Romanlar arasında Çeribaşılığı kabul etme fikrine de uzaktırlar. Ancak terime ilişkin bir realitesinin olduğu ve tartışmaların da günümüzden ziyade tarihsel bağlamının ve koşulların (ihtiyaç) dikkate alınarak yapılması gerektiği de vurgulanmaktadır:

“Yani bu 30-40 yıl önce kendi içinde bir ihtiyaçtı bu. O idare ve sevki yapabilecek, yeri geldiğinde dışarıyla temas kurabilecek. Bu kadar açık toplum düşünme yani, kafayı orada karıştırmamak lazım. Kendi içerisinde Türkçe konuşmayan, konuşulanları da çok anlamayan insanların topluluğu. 60 yıl öncesine gittiğin zamanki 60 yıl daha biraz az söylüyorum. Çeribaşılık dediğin 50’ler, 60’lar, 40’lar. Yerleşik düzen sonrasında biraz daha bazı yerlerde kendisini korumuş, o da büyük şehirler gibi yerler değil, ufak. (görüşme dışı konuşmalar). ... Göçer, konar-göçer topluluklarda bugün Yörük toplumunda da buna benzer, Yörük başı, lider olarak, yani o gittiği yerde, konuştuğu yerde mesela o işin sorunlarıyla talepleriyle ilgili oradaki mecradaki yetkililerle muhatap olabilen, bir şekilde iletişim kuran temsiliyet noktası” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Sonuç olarak Türkiye’deki orta ve üst sınıf başarılı Romanlar bağlı bulundukları topluluk ile toplumun geneli ve kurumlar (özel/kamu) arasında fiziksel ve sosyal mesafeleri birleştiren aktörler olarak konumlanmaktadır. Roman kimliğinin damgalanmış imajından dolayı birbirine karşı mesafeli olan bu iki sosyal evren arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulması noktasında aktif rol almaktadırlar. Bu rol, kendilerinin bilinçli tercihi olabildiği gibi çoğu zaman da topluluk tabanından gelen talep doğrultusunda onlara atfedilmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitler, kendi faaliyet alanlarında başarılı, tanınmış, girişimci; güçlü sosyo-kültürel ve ekonomik sermaye sahibi aktörler oldukları için topluluk adına konuşabilen, başvuru referans aktörlere dönüşmektedirler. Bu ilişki esasen çift yönlüdür. Yani genelde mahalledeki bir kişinin bir kurum ile yaşadığı sorunun çözümünde bu aktörler devreye girmekte, öncelikle aralarında gerilim varsa onu azaltmakta ve sonrasında stratejik olarak kurulan ilişkiyi uzlaştırma ekseninde normalize etmektedirler. Ancak

diğer taraftan özellikle Roman mahallelerinde çalışma yapan kurumlar da orta ve üst sınıf Roman elit aktörleri yaşadıkları sorunun giderilmesi konusunda köprü olarak görmekte ve muhatap almaktadırlar. Çünkü bir azınlık grubunda, genel olarak liderlik kazanmaya eğilimli (ve de istekli) olan ekonomik olarak daha başarılı olan ya da mesleklerinde kendilerini öne çıkaran bireysel üyeler (sosyal kesimler), genellikle çoğunluk grubu tarafından daha yüksek derecede kabul görmektedirler (Lewin, 1948: 196). Köprü işlevi, birbirine uzak olan sorunlu iki evreni birbirine bağlamakta, birbirine yönelik inşa edilmiş ayrıştırıcı bariyerleri sarsmakta ve dahası toplumsal anlamda uyum süreci için geçiş sürecini kolaylaştırmaktadır.

Orta ve üst sınıf Roman elitler gündelik hayatlarının büyük bir kısmında Romanlar ile ilgili meseleler ile ilgileniyor görünmektedirler. Görüşmeler süresince alınan yanıtlara verilen örnekler bu tutumun bir yaşam tarzına dönüştüğünü örneklemektedir. Çünkü bu aktörler çözülmesi, giderilmesi gereken meselelerde olması gerekene dair de önerilerde de bulunarak hem grup-içinde hem de grup-dışında saygın bir statüye sahip olarak topluluğun geri kalanından farklılaşmaktadırlar. Söz konusu köprü işlevleri aktörlerin meşruiyetlerini ve temsiliyet güçlerini de doğal olarak artırmaktadır.

4.3.4. Yaşam Tarzına Yönelik Bazı Farklılıklar

İnsanların neleri, niçin yaptıklarını ve bunu yapmanın kendileri ve başkaları için ne anlama geldiğini anlatmaya yardımcı olan (Chaney, 1999: 14-15), bireyler veya gruplar tarafından benimsenen davranış kalıplarını, tüketimi ve değerleri temsil eden yaşam tarzı, bireysel seçimlerin yanında yaşam şansları tarafından da şekillenmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitler de sahip oldukları avantajlı yaşam şanslarının yanı sıra benimsemiş oldukları yaşam tarzları ile topluluğun geri kalanından farklılaşmaktadırlar. Bu farklılaşma aslında Roman olmak ve bu kimliğin sosyal etkileşimdeki anlamı ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü farklılaşma unsurları, onları kendi grubundan ayırıştırırken toplumun genelindeki orta ve üst sınıfın tüketim ve imaj dünyasına yakınlaştırabilmektedir.

Orta ve sınıf Roman elitlerin yaşam tarzı düzeyindeki farklılaşmaları çoğunlukla onların faaliyet alanları ve temsiliyete ilişkin statüleri ve rolleri ile yakından ilişkilidir. Roman olmayanlar ile kurdukları ilişkilerden, dış görünüşlerine verdikleri öneme, sahip oldukları becerilerden dil ve söylem biçimlerine kadar gündelik hayatın birçok alanında farklılaşan orta ve üst sınıf Roman elitler, bu pratikleri ile mevcut temsiliyet konumlarını da güçlendirmektedirler. Bu çalışmada orta ve üst sınıf düzeyindeki farklılaşmanın odağında da Roman kimliği yer almaktadır. Çünkü Roman topluluğunda bireysel olarak sosyal hareketlilik gerçekleştirerek orta veya üst sınıfsallaşan ve bu süreçte tercih ettikleri yaşam tarzlarında Roman kimliğinden uzaklaşan ya da Roman kimliğini gizleyen aktörler de bulunmaktadır. Romanlar arasındaki bu aktörlerden ziyade genellikle topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren, etnik Roman kimliklerini hareketlilikte motive edici, sosyal fayda sağlayan bir araç olarak kullanan ve bundan dolayı da toplulukta temsiliyet elde eden orta ve üst sınıf Roman elitlerin yaşam tarzı pratikleri bu tez kapsamında ele alınmaktadır.

4.3.4.1. Elitleşmede Sosyal Sermayenin Avantajı

Orta ve üst sınıf Roman elitler ile aynı mahallede yaşayıp aynı etnik kimliği paylaşan diğer Roman bireyler arasında sahip oldukları iletişim ve ilişki ağları noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Sorokin'in (1959: 3) bahsettiği gibi geometrik yakınlık diğerleri ile sosyal olarak aynı mekânda oldukları anlamına gelmemektedir. Bunların aksine orta ve üst sınıf Romanların kendilerini tanımladıkları referans noktaları sıradan Roman bireylere göre daha fazladır. Bu aktörler konumları gereği daha fazla Roman olmayan kişi, alan ve kurum ile temas halindedirler. Bu da esasen onların sosyal sermayelerini güçlendirmektedir. Kişinin sosyal çevresi ve ilişkiler ağı gibi unsurlardan elde ettiği kaynakların toplamı olan sosyal sermaye, genellikle kurumsallaşmış veya sadece karşılıklı tanışma ve tanınmaya dayalı olabilmektedir. Farklı avantajlar için kullanılabilen bu sermaye türü, kolektif bir kaynak havuzuna erişilmesini sağlamaktadır (Bourdieu, 1986: 247). Dolayısıyla sosyal sermaye fırsatlara, kaynaklara ve bilgiye erişim sağlayabilecek bireyler ve gruplar ile olan ağları ve ilişkileri ifade etmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin kurdukları ilişkilerde gerek Roman topluluğu ile gerekse Roman olmayanlar ile diyalog kapasitelerinin yüksek olması onları ön plana çıkarmakta ve sahip oldukları sosyal sermayeden dolayı da stratejik konumlarda topluluğu temsil etmelerini sağlamaktadır:

“Ben emekli olduktan sonra insanlarla beşeri ilişkilerim, birebir diyaloglarım diğer kişilere nazaran kendi çevremdeki insanlara nazaran ben daha ön plandaydım. Çünkü ben daha rahat anlaşabiliyordum, karşımdakini anlayabiliyordum, empati yapabiliyordum. Onun için de sağ olsunlar kendi camiam bana çok değer verdi. Avrupa temsilciliğinde beni seçtiler, işte birçok İstanbul'da 84 derneğin bir araya gelip platform oluşturmuştu. O platformun başına beni seçtiler ki orada üniversiteli gençler bana sekreterlik yaptı” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin kurdukları ilişkilerde sosyal sermayelerinin güçlü olması onlara yönelik olan güven ile doğru orantılıdır. Çünkü güven ilişkisinin kurulması, Roman kimliği ile ilişkili damgalanmış imajın arka plana atılmasını ve ilişkinin de saygı çerçevesinde sürmesini sağlamaktadır:

“Çok zenginler var, işte Pepsi kolanın Türkiye temsilcisi, ondan sonra çok büyük petrolcüler, Günaydın Restoranın sahipleri falan harbiden agalar var yani. Ben de onların içerisinde ama hem böyle lider ruhumuz var ya gencim şeyim ama en çok da beni dinlerler. ... Allah var mesela biz Hacı abiyle beraber Atilla amcayla hep beraber giderdik mesela Beykoz'a giderdik gezmeye, Kavacık'a giderdik namaz kılmaya giderdik oraya. Benim arabamla giderdik falan böyle ki öyle bir benim doğruluğumu şeyimi önemsedim ki adam bir telefonda 600 tane ISUZU araba satın aldı. Ben “ISUZU arabalar çok güzel abi” dedim. “ISUZU al” dedim gitti adam bir telefon açtı, dedi “ISUZU alın 600 tane”. Abi çok iyi arabalar dedim ya en iyi arabalar bunlar falan Cenab-ı Allah'ın hikmeti dedim, bu ya böyle arabalar varken başka bir arabaya binilir mi falan adam gitti aldı araba” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Güven, Roman olmayan ile kurulan ilişki süreçlerinde kilit bir öneme sahiptir. Karşılıklı güven ilişkisinin tahsis edilememesinin temelinde genellikle “iletişimsizlik” sorunu yatmaktadır. Güven ilişkisinin kurulması sonrasında orta ve üst sınıf Roman elitler sadece kendi toplulukları içerisinde değil aynı zaman da Roman olmayan sosyal kesimler açısından da referans aktörlere dönüşmektedirler:

“Şimdi aslında insanlar birbirini tanımadığı için bu güvensizlik oluşuyor. Birbirini tanıdığı sürece bu güvensizlik kalkıyor ve kaynaşma başlıyor. İlişkiler daha sıklaşıyor, daha derinleşiyor. Ben örnek kendimden vereyim. Şimdi ben burada 35 yıllık galericilik mesleğini yaptım. 1996'da Galeriler sitesi yapıldığında biz belediyeden yerlerimizi aldık, orada bir dernekleşme oldu, kooperatif kurduk. Bu kooperatifte ben 2 dönem yönetimde görev aldım. O zaman şöyle bakın bir örnek vereyim size. Eee bizim mahalleden bir alışveriş yapacaklarsa, mahalle Romanlarına bir araba verecek bir araba alacaklarsa beni ararlardı. Güvenmedikleri için. “Hani biz falan kişiden araç alıcaz abi alalım mı, bu adam güvenilir midir, ileride bize bir sorun

çıkarmaz mı” diye özellikle beni arar, benim onayımı isterlerdi. Ben de tabi ki her toplumun içinde olduğu gibi bizim toplumda da iyisi var kötüsü var. İyi gördüğüm insanları onayladım, alışverişlerinde aracı olurdum, kefil olurdum” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Sosyal sermayeye ilişkin avantajlı ilişkiler aslında eğitim kariyerinin erken safhalarında başlamaktadır. Başarı düzeyi olarak yüksek skorlara sahip bir lisede eğitim almış olmak aynı zamanda kariyer sahibi birçok kişi ile eş zamanlı arkadaşlık kurmak anlamına gelmektedir. Bu tür bir arkadaşlık ağları katılımcıların sosyal çevrelerini farklılaştırmaktadır:

“Lise döneminde de şanslıydık ama. Lisede de benim bütün arkadaşlarım Boğaziçi, ODTÜ, yani Bilkent hepsi çok iyi okullarda okudular ya. Çok iyi okullarda hepsi. Şimdi yeni bir WhatsApp ekibi oluşturdular bizim 93 mezunuyuz biz (lise adını söylüyor). Dünyanın her yerinden insanlar var. Kimisi ekonomi profesörü olmuş çok güçlü ünlü bir yerde, kimisi işte hâkim olmuş kimileri...” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Orta ve üst sınıf Romanların kurdukları sosyal ilişki ağlarındaki tutumları, diyalogları aynı zamanda Roman kimliğine yönelik inşa edilmiş olumsuz algıyı da değiştirmektedir; *“Biz aslında birbirimize karşı çok şey alıp veriyoruz. Mesela beni tanıyan arkadaşlarım Roman olduğum için buradaki davranışlarımdan, hareketlerimden, diyaloglardan Romanlara olan bakış açısı değişiyor. İşte, oturduğum muhitteki, işte Roman olmayan bir esnafla olan diyaloglarım değişik”* (Katılımcı 8, yaş 40, kamu). Ayrıca her kurulan yeni sosyal ilişki, aslında bir açıdan Roman kimliğine yönelik anlatılar ve marjinalite çerçevesinde algılanan imaja dair yerleşik inançları da yıkma girişimidir. Bu konuda dini kuruluşların çatısı altında yapılan çalışmalarındaki reaksiyonların benzerliği dikkat çekicidir;

“Ya şimdi bak biz her gün bu işlerle ilgili put yıkıyoruz biliyor musun? Herkesin putuna dokunuyoruz. Dini inançlarda, Roman olsun Gaco olsun. Yani bunlarla konuştuğun zamanlar, direkt bu adamların bam teline dokunuyorsun. Karşı aldığın reaksiyon karşısında zaten seni dışlama şeyi olduğu için de antrenmanlı oluyorsun bu işe. Aslında diyalog da geliyor böyle. Nasıl konuşabileceğini, adamın nereye kızabileceğini, kızdığında nasıl bir tepki vermen gerektiğini... Çünkü dinde de aynı şey yaşanıyor biliyor musun? Aynı önyargı. Yani sen, ben veya 10 tane ırk olalım. Kur'an'ın ayetlerini anlatalım insanlara hepimiz aynı muameleyi görürüz” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Katılımcıların yaşam şanslarını belirlemede aile başat faktördür. Dolayısıyla ailenin sahip olduğu sosyal sermaye hacmi de katılımcıların mevcut toplumsal konumlarını ve temsiliyet süreçlerini etkilemektedir. Ailenin siyasette ve uluslararası

kuruşlarda sahip olduğu konum (devredilen sosyal sermaye), orta ve üst sınıf Roman aktörleri topluluk içinde farklılaştırmaktadır:

“(Siyasette) Bilakis çok memnun oldular yani. Ya orda şeyde babamın da çok büyük faktörü vardı. ... Babam (ismini söylüyor) deyince “Oooo” bu çok hoşlarına gidiyor. Ee babamda çünkü o şeyde dışarıda iyi bir izlenim vermiş yani... Tabi aslında ben 72-73 yılları daha 80’e kadar babama yurt dışından şey gelirdi mesela bu Fransa'dan Çingenece yazılmış kitaplar gelirdi. Babam aslında benim ee bi Ali amca vardı Tophaneli, Türkiye Romanlar Temsilcisiydi. Ama o zaman tabi bu şey bilinmiyor o kadar; Ali Çelikbilek. Demirci evet. Tophaneli. O babamı oraya kaydettirmişti. Babam mesela şey vardı kimlik kartı vardı babamın ya şey temsilci diye” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman elitlerin sahip oldukları ve özellikle Roman olmayanlar ile kurdukları sosyal ilişki ağları, sosyal sermaye hacimlerini artırmakta ve topluluktaki konumlarını güçlendirmektedir. Sorokin’in referans noktası olarak tanımladığı bu ilişki ağlarında aslında dışa açıklık söz konusudur. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sahip oldukları bu etkileşim ağları hem onların sosyal hareketliliklerinin bir parçası hem de bir sonucu olarak görünmektedir. Katılımcıların toplumsal ilişkilerinde referans noktaları fazla olduğu için salt etnik kimlikleri değil aynı zamanda mesleki kimlikleri, sivil toplum kimlikleri, siyasi kimlikleri, aktivist kimlikleri ve entelektüel kimlikleri devreye girmektedir. Bu da aslında toplumun genelindeki damgalama, dışlama ve ayrımcılık ile örülü düşünsel ve fiziksel bariyerleri aşmak için orta ve üst sınıf başarılı Romanların yaşam tarzlarında çoklu-etkileşim/iletişim becerilerini etkili kullanabileceklerine dair önemli bir göstergedir.

4.3.4.2. İlgiler, Beceriler ve Zevklerde Farklılaşma

Orta ve üst sınıf Roman elitler sahip oldukları ilgiler, beceriler ve kişisel gelişimlerine verdikleri önem ile yaşam tarzları bakımından içinde bulundukları topluluktan oldukça yüksek düzeyde farklılaşmaktadır. Spordan, dil kursuna, tiyatro çalışmasından direksiyon hocalığına, hukuktan akademik çalışmaya farklı alanlarda sahip olunan zevkler, beceriler ve ilgileri ile kendilerini ayırtırmaktadırlar.

Mesleki kariyerdeki zorunluluklar katılımcıların farklı becerilere sahip olmalarına vesile olmuştur; “*Arapçayı çok iyi öğrendim ve bu benim kurumumda da çok işe yaradı çünkü bize savaştan (Suriye iç savaşı) sonra hep Suriyeli hastalar geldi ve iletişim kurmak için mesela beni de görevlendirme yaptılar*” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu). Kendini geliştirme zorunluluktan ziyade kişisel tercihlerle de

şekillenmiştir; “Esas o ama yüksek hemşirelik ama aile danışmanlığım da şey değil ki sosyolojimde 4 yıllık. Güzellik uzmanlığım da var, direksiyon hocalığım var” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Katılımcıların özgeçmişlerini farklı alanlar (sertifikalar) ile desteklemeleri onların kişisel gelişimlerine ve iş bulma sürecinde katkı sunarken topluluk içindeki rol model konumlarını da güçlendirmektedir:

“Bir de tabi bizim işe girmemizde CV’mizin de faydası oldu. Yani biz CV’mizde şöyle vardı. Hani sosyal olarak birçok faaliyette sertifikalar aldık. Yani gençliğimde mesela paraşütçülük eğitimi aldım... Sporda dağcılık federasyonuna şey olduk, dağcılık üzerine eğitimler aldık. Futbol federasyonunda hakemlik yaptık 8 yıl. Lisansım var, futbol hakemliği” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Romanlar arasında özellikle siyaseti anlama ve takip etme sürecinde dergi kültürü de yaygındır. Bu kültür eğitim düzeyi düşük olsa da aktörlere okuma alışkanlığı kazandırmaktadır:

“Ben ilkokul mezunuyum. Ortaokul diplomasını dışarıdan aldık falan ama bizim en büyük... Bizim yani kendimizi eğitmemiz kendi kendimize... Ben mizah dergileri çok okurdum, mesela uzun yıllar mizah dergisi okudum. Siyaseti güncel basından takip etmezdim, mizah dergilerinden takip ederdim. Yani o dönemin işte Gırgır’ı, Fırt’ı, Çarşaf’ı, Limon’u benim vazgeçilmezim, benim en büyük hastalığımdı o. Okuma alışkanlığı edindirdi bana onlar” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler arasındaki bazı katılımcıların mesleki alanın tamamen dışında hukuka ve özel olarak da mahkeme kararlarına olan ilgisi de farklılaşmanın boyutlarını göstermektedir:

“Zaten şu an bi büro açsam inan müvekkile yetişemem herkes benim yani hukuki bilgimi bildiği için dava açacak insanlar bile gelir dilekçelerini bana yazdırır ya avukatım ya avukatım dava dosyalarını bana yazdırıyor şu an düşün yani. Diyor ki senin bilgin benden daha çok. Mesela ben boş zamanlarımı AİHM davalarını inceleyerek geçiririm. Anayasa mahkemelerinin vermiş olduğu kararları çok merak ederim incelerim sürekli. Yani ceza davalarını çok incelerim özellikle idari yargıda zaten üstüme yok artık memuriyette idari davaları bölge idari davalarını artık yalayıp yutmuşum” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Orta ve üst sınıf Romanlar sivil toplum alanında aktif olmalarından itibaren farklı kategoride çok sayıda faaliyet düzenlemekte ve yerel/ulusal/uluslararası toplantıya ve projelere katılarak Romanların sorunları ile ilgili çalışmalar yürütmektedirler. Bu tür toplantılara katılımı topluluk içinde bir güç gösterisi aracı olarak kullananlar da bulunmaktadır. Ancak orta ve üst sınıf Romanlar bir güç

gösterisinden ziyade Romanlar ile ilgili toplantılara akademik bir şekilde yaklaşıp, içeriklerinin kaydedilmesi ve arşivlenmesine odaklanmaktadırlar:

“Bir toplantıya adam gelmiş üç tane toplantıya girmiş o toplantıdan aldığı yaka kartlarını da saklamış çantasına koymuş ben yıllardır 150 tane bende anı var öyle madalya gibi yani evde duruyor asılı benim de çantanın arasına atayım bunları ama hepsinin anısı var. Diyorum ama sadece şöyle yapıyorum oradaki yazdığım her toplantı, bakın bugüne kadar 11 yıldır bu işin içindeyim, 11 yıldır herhangi bir toplantıda hangi notu almışım ne konuştuydum hepsi şu an arşivde duruyor dosyası ile beraber arşivde duruyor böyle bir titiz çalışmam var SİROMA’da çalıştığım günden itibaren. Biliyorsun defterlerimiz vardı, gün gün ne yapmışım ne söylemişim ne yazmışım o gün hangi faaliyeti yapmışım gün gün saat saat yazıyorum yedi tane defter var böyle dolu full” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Ayrıca sanatı ve özellikle tiyatroyu kullanarak Romanların yaşadığı sorunları (ayrımcılık, damgalanma, kentsel dönüşüm vb.) kamuoyuna kültürel bir şekilde anlatan sanatsal faaliyetler de katılımcıları topluluktan farklılaştıran önemli bir alandır:

“Benim bir oyunum var. Onu bitirmeye çalışıyorum. Neşeler Ülkesi diye. Orada şey var işte. İki Roman uykuya dalıyor. Gözlerini açıyor rüyadalar. Dünya tersine dönmüş. Romanlar üstün ırk. İşte aristokrat. Bi balo oluyor. Bunlar şeyli franklı ellerinde beyaz eldivenler falan. İşte birisi şey oluyor kral oluyor (anlaşılamayan) bölümde. Şey yapıyor bakıyor (anlaşılamayan) var. Ne olmuştaki buna ceza verdiniz diyor. Bu diyor öbür dünyada geçmişte asılsız atasözleri üretmiş bu diyor. Bu diyor atasözünü buna (anlaşılamayan) alttaki tuğlalar eriyene kadar yıkanacak diyor. Bu cezasını çekiyor diyor tuğlalar eriyene kadar yıkanacak bu diyor. Bu asılsız dedikodular üretmiş koyalım mı diyor. Tamam diyor bir tuğla da benden koyun diyor” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler görüldüğü üzere gündelik hayatlarındaki farklı ilgi, beceri ve zevkleri ile topluluğunun geri kalanında bariz bir biçimde ayrılmaktadırlar. Aktörlerin sosyal hareketlilik fırsatlarını da güçlendiren bu yaşam tarzı pratikleri, Roman olmayanlar ile kurulan sosyal ilişkilerdeki Roman kimliğine yönelik imajında arka planda kalmasını sağlamaktadır. Sonuçta ilişkilerde asıl olan etnik kimlikten ziyade aktörlerin kişisel becerileri olarak görünmektedir.

4.3.4.3.Statü ve Temsiliyetin Üniforması: Takım Elbise ve Şıklık

Takım elbise ve daha genel anlamıyla “şık” görünme aslında gündelik hayata katılımda sosyal ilişkileri düzenleyen bir unsura dönüşebilmektedir. Bu kıyafet enstrümanını verimli, etkili ve işlevsel kullananların dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalmış sosyal kesimler olması şaşırtıcı görünmemektedir. Çünkü genellikle

ten renkleri, yaşam tarzları ve de etnik kimlikleri ile ayrımcılığa uğrayan bireyler için kendileri dışındaki toplumun geneli ile temasta “ilk intiba”ın bıraktığı algı taraflar arasında kurulacak olası sosyal ilişki prosedürünün ne yönde ilerleyeceğine dair bir izlenim oluşturmakta ve de dışlanma riski ile karşı karşıya olan bireylerin “dikkat çekerek” nasıl en az zayıatla dışlanmaya maruz kalacaklarının derecesini belirlemektedir. Türkiye’deki erkek orta ve üst sınıf Romanların siyasi ve sivil toplum alanındaki faaliyetlerinin ve etkilerinin artmasının ardından özellikle dış görünüş konusunda farkındalık ortaya çıktığı da bir gerçektir. Dolayısıyla “takım elbise”nin bir temsiliyet üniforması olarak kullanılması, katılımcıları Roman topluluğundan farklılaştıran ve Roman olmayanlara da yakınlaştıran, onların toplumun genelinde kabul görmelerini güçlendiren, saygınlık ve statü sağlayan bir stratejik enstrüman olarak tanımlanabilmektedir. Bu sadece Türkiye’deki Romanlar için değil Balkanlar’daki Romanlar için de, Amerika’daki siyahlar için de geçerli bir formülasyondur.

“İnsanları, üretim kabiliyetlerine olduğu kadar tüketim kabiliyetlerine, standing’lerine yaşam tarzlarına göre yargılayan bir toplumsal dünyanın” (Bourdieu, 2015: 452) farkında olan; ticaret ve siyaset arasındaki dengeyi sağlayan katılımcıların yaklaşımında takım elbisenin çanta ve evraklar ile kombine edilmesi ve hatta daha ötesinde bu imajın bir lüks vasıta ile tamamlanması katıldıkları ortamlarda sosyal ve sembolik prestij sağlamaktadır:

“Mesela Ankaralara, İstanbullara toplantıya gidileceğinde kendi cebimizden gidiyoruz. Mecbursun yeni bir ayakkabı almaya, yeni bir takım elbise almaya. Çünkü aynı takım elbiseyle sürekli aynı toplantılar, aynı fotoğraf karesine girmek bana göre mantıklı değil. Zaten hayata 2-0 yenik başlıyorsun bir de bu şekilde gidersen oraya.. Ben bunları çok denedim. Bu kıyafetle yani normal kıyafetle gittiğimde yer gösteren yok, ama takım elbiseyle elimde bir çantayla gittiğimde bu çok fark ediyor. Veya altındaki araba çok fark ediyor. Kapıya yanaştığında arabayı gördüklerinde şey değişiyor. Biz bunları hep çözdük, gördük, öğrendik biz bunları. Her zaman için toplantılara gittiğinde temiz, yeni kıyafet her şeyiyle beraber... Elindeki çalışmaların dosyaların, konuyla ilgili neyse daha önceden hazırlayıp orada oturman daha farklı” (Katılımcı 29, yaş 50, ticaret).

Romanlar ile ilgili çalışmalarda takım elbise konusunda Balkanlar’daki Roman elitleri çalışan Tobias Marx da benzer bulgulara ulaşmıştır:

“Bana çalışmaları ve pozisyonu ile ilgili – sadece entegrasyon stratejisinin pratikte nasıl uygulanabileceği hakkında değil ve aynı zamanda yüz yüze geldiği insanların

günlük beklentileri hakkında da birçok açıklamayı sağladı. Onun her zaman takım elbise ve kravatlı görünüşü organizasyondaki meslektaşlarından farklı olarak göze çarpıyordu” (Marx, 2014: 164).

Görüşülen Roman aktörlerin büyük bir kısmı gündelik yaşamlarında şık giyinmeye özen göstermektedirler. Gittikleri her toplantıda takım elbise ve şık kıyafetlere önem veren bu aktörler için takım elbise günlük rutin bir alışkanlık haline gelmiştir; “... [telefon konuşması: Şimdi benim takım elbise giymem lazım] Ben hep takım giyinirim. Beni böyle gören bazı arkadaşlarım der bugün ne hayrola? Benim öyle bir yapım var. Benim ama çocukluğumdan beri böyle daha düzenli giyinmeye çalışan bir adamım” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset ve ticaret). Takım elbisenin özellikle Romanların yoğun olarak yaşadığı alanlarda çocuklar ve gençler için dışsal bir sembolik anlamı da bulunmaktadır. Mahallenin takım elbise giyilerek ziyaret edilmesi, mahallede yaşayanlar açısından “bu yaşam tarzına” özendirici, motive edici bir strateji olarak kullanılabilir;

“Ya yine bak bunu söyleyince aklıma bir örnek daha geldi. Şimdi Macaristan'da bir abi vardı sonra Türkiye'ye geldi. Onların yanında yani şeyde Roman Hakları Merkezi'nde, Avrupa Roman Hakları Merkezinde ERRC'de çalışıyordu, kendi köyüne giderken en güzel arabası, en güzel takım elbisesi, en şık şekilde gidiyormuş. Yani ben de “neden öyle yapıyon” dedim “öyle görgüsüzlük gibi olmuyor mu ya” falan dedim. “Hayır” dedi “tam tersine çocuklar onu görsün, ona özensin ve onun gibi hani ben de ona sahip olabilirim” düşünsün diye yapıyormuş. Baktım hiç de mantıksız değil. Hiç de mantıksız değil. Öyleyiz çünkü” (Katılımcı 9, yaş 49, sivil toplum).

Dış görünüşe verilen önem orta ve üst sınıf Romanların bir yandan Roman olmayanlar ile kurdukları ilişkilerde sosyal uyum sürecine katkı sunarken diğer taraftan Roman kimliğine yönelik dışlayıcı düşünceleri de engellemektedir:

“Şöyle Roman olmamla ilgili bi problem olmadı çünkü olamazdı. Ben onun tarafından çok daha kaliteli giyiniyordum, çok daha düzgün giyiniyordum, konuşmam çok düzgündü zaten hastanede bir çevrem vardı. Ben sürekli doktorların içinde sürekli hemşire arkadaşlarımın içinde onların kültürleri ile yoğruldukları ayak uydurmaya başladım. Zaten okul olarak da lise de daha fazla iç içe girmeye başladım arkadaşlarımla. Yani hemen hemen onların kültürlerini kavramıştım artık hani şey oldu kültürel birleşme olmuştur bende çok önceden zaten” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Yaşam tarzı kaynaklı kılık kıyafet ve fiziksel görünüş Romanlar ve Roman olmayanlar arasındaki çatışma ve gerilimin de kaynağı olabilmektedir. Bu konuda tarihsel bir dönüşümün mahallelerde yaşandığı görülmektedir:

“Şimdi bak sana bir şey anlatayım. O evrimi. Örneğin 1980’li 90’lı yılların başına kadar Romanları, diğer Roman olmayan kahvelere sokmuyorlardı ve bunun da kavgaları da gürültüleri de oluyordu. Ee bunlar kötü bir insan mıydılar yo hayır! Ama şimdi giyim tarzları. Kendine bakımları, saç sakalı. Açıkçası da evet gerçekten eski insanlara bakıyorum bir bıyıklar var ağzını yüzünü kapatmış, bilmem ne yapmış, bir şey yapmış. Oturuşu, kalkışı, konuşması yani o ortamı gerçekten de diğer yer ortamını bozuyordu. Daha düne kadar Romanları sokmuyorlardı kahveye... Çünkü neden adam işten kalkıyor kahveye geliyor iş elbisesinlen. Yani o kültür yok. Sen gideceksen... Daha sonra babamlara geldi. Babamlar bu yani normal oturuşunu, kalkışını, saçına, sakalına dikkat etmesi, konuşmasına dikkat etmesi, ses tonuna dikkat etmesi, davranışı, diksiyonu, oturuşu, kalkışı her şeyle. Ne oldu? Bakın ben sizden farklı değilim demeye başladı” (Katılımcı 3, yaş 44, sivil toplum).

Takım elbiseler, özellikle Avrupa’daki Roman aktörler ve aktivistlerin yaklaşımında politik bir görünüm aracına da dönüşebilmektedir:

“Herkes yeni bir takım elbise giymişti, elbiselerin özellikle bu konferans için alındığı belli oluyordu. Bu elbiseler de, sanki bayraklardan ya da ulusun simgesi olan kuşlardan yapılmış gibi, delegelerin hangi ulustan olduğunu açığa vuruyordu. Üç Polonyalı, hardal tonlarında giysiler giymişlerdi, Macar takımı ise leylak renginden bordoya kadar değişen renklerde giyinmişti. Bulgarların hepsi siyahlarla gelmişti” (Fonseca, 2020: 393-94).

Romanların yaşadığı bu durumun benzeri Amerika’da siyahlar tarafından da deneyimlenmektedir:

“Kampüse geldiğimde, ilk kez bu kadar önemli pozisyonlarda siyahi insanlar görüyordum. Gün boyunca takım elbise giyen gördüğüm tek zenci, kasabada bir zenci avukat ve bir zenci doktordu. Siyahi bir koleje gittiğimde, işe gittiklerinde giyinik olan bir grup insan gördüm... Hiç o atmosferde bulunmamıştım. Eşsiz bir deneyimdi çünkü ilk defa insanların nasıl dolaştığını ve siyahi olmanın ne kadar harika olduğundan bahsettiğini gördüm. Kendileri ve yapabilecekleri hakkında bu kadar iyi hisseden bir grup insanın yanında hiç bulunmamıştım” (Benjamin, 2005: 154).

Takım elbisenin aslında kişilere bir sosyal statü sağlamayacağı eleştirisi Tobias Marx’ın çalışmasındaki Roman elitler tarafından dile getirilmektedir; *“Liderler olunmaz, liderler doğar. Liderin onda başka kimsede olmayan özel bir yanı vardır. Neleri feda etmesi gerektiğini bilir. Halkı için. Kendini feda etmeli, ama halkı için, halkını değil. Sadece kravat ve takım elbiseyle lider olamazsın.[...] Gandhi’nin kravatı ve takım elbisesi yoktu ama ideal bir liderdi”* (Marx, 2014: 219). Aynı konuda benzer bir eleştiri Türkiye’deki orta ve üst sınıf Romanlar tarafından da dile getirilmektedir:

“Kendi inandığı için yapıyor. Ee sen şimdi sen gittiğinde işte ben vekil oldum, takım elbise giyiyim, içeri giriyim işte insanlar gelsin yemek yesin yemek ısmarlayalım insanlara öğlen yemeğini beraber yedik vekille fotoğraf çekinelim orda dört beş tane

tamam. Roman siyaseti böyle bi siyaset anlayışı olmaz, sen ne üretiyorsun yani eğitimle ilgili ne yapıyorsun, barınma ilgili ne yapıyorsun bunu insanlar paylaşıyor musun, açık mısın her şeyin aleni mi” (Katılımcı 22, yaş 44, müzik).

Kılık-kıyafet ve şık olma halinin Romanlara reva görülmediği ve bunun da toplulukta özellikle geçmişte aile büyükleri tarafından içselleştirildiği de katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu tür bir içselleştirme de aynı şekilde homojen ve pejoratif Roman imajının bir sonucu olarak benimsenmiştir. Romanlardan beklenen roller, onların yaşam tarzlarını da sınırlandıran bir toplumsal algı ve eylem setlerini barındırmaktadır; *“Ben sana bir atasözü söyleyeyim tamam mı? Bize şöyle derlerdi, biz bir şey istediğimizde. Mesela topuklu ayakkabı yani iskarpın ayakkabı istediğimizde büyükler şöyle derlerdi; “sen garip bir Çingenesin neyine gerek gümüşten zurna” derlerdi. Yani böyle bir atasözümüz var bizim”* (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Dış görünüşe, kılık kıyafete ve kozmetiğe -en azından dışarı (kamusal alan) veya iş yeri (iş hayatı) için- ilişkin kaygı, orta sınıflarda kendini göstermeye başlamaktadır (Bourdieu, 2015: 297). Dolayısıyla takım elbise ve şık olma hali Roman topluluğunda, katılımcıların statülerinin ve saygınlıklarının inşasında önemli bir kişisel ve toplumsal sınıfsallaşma sembolünü ifade etmektedir.

Sosyal hareketliliğin olabileceğine dair inancı motive eden ve maddi ya da sembolik yarar sağlama olasılığı (Bourdieu, 2015: 302) olan takım elbise farklı görsel enstrümanlar (dosya, çanta vb.) ile kullanmaya çalışan orta ve üst sınıf Roman aktörleri, diğer Romanlardan ayırmakta ve onlar için yerine göre bir statü üniformasına dönüşmektedir. Dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalmış bireylerin toplumsal kabul süreçlerinin vitrini olarak sayılabilecek bu kıyafet ve şıklık seremonisi, aslında kimliklerine dair imajın yeniden üretiminde stratejik bir toplumsallaşmayı (ciddiye alınma, önemsenme) yansıtmaktadır.

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin yaşam tarzları, sahip oldukları yaşam şansları ölçüsünde bulundukları toplulukların geri kalanından gerek sahip oldukları iletişim ağları ve sosyal sermayeleriyle gerek gündelik hayattaki ilgileri ve becerileri ile ve gerekse de fiziksel görünüme verdikleri önem ile ayrılmaktadırlar⁶². Bu

⁶² Orta ve üst sınıf Roman elitlerin yaşam tarzlarına ait farklılaşma alanları bunlar ile sınırlı değildir. Bu çalışmada diğer tüm bulgularda olduğu gibi katılımcılardan elde edilen yanıtların kümелendiği baskın üç alt-temaya yer verilmiştir.

farklılıkların temelinde yaşam şansı olarak aile yapıları, gelir düzeyleri, eğitime erişim imkânları ve bireysel tercihler yatmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin sahip oldukları sosyal sermaye, esasen topluluk çıkarları için kurdukları ilişkiler sürecinde veya sonucunda elde edilmiş olup, aynı zamanda topluluk içinde aktörlerin temsiliyet ve statülerini güçlendiren bir değişkendir. Bu aktörlerin farklı ilgi, beceri ve zevklere sahip olmaları, topluluk içinde yaşam tarzı ile ilişkili sosyal mesafeleri işaret ederken aynı zamanda topluluğa dair homojen yaşam tarzı algısının sınırlarının sorgulanmasını sağlamakta ve buradaki pratikler ile mahalle temelli sürekli olarak inşa edilen imaj kritize edilmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin fiziksel dış görünüşlerine verdikleri önem, hem temsil ettikleri konumun sorumluluğunu ne kadar ciddiye aldıklarını hem de toplumun geneliyle kurdukları ilişkide toplumsal kabul düzeyinde ne kadar ciddiye alınma niyetinde olduklarını göstermektedir. Tüm bu pratikler ve daha fazlası, esasen orta ve üst sınıf Romanların, Roman olmayanlar ile girmiş oldukları toplumsal ilişkilerdeki paylaşılan deneyimi yansıtmaktadır.

Yaşam tarzlarındaki topluluk içindeki farklılaşma, eş zamanlı olarak topluluk dışındaki kalıplaşmış ve yerleşikleşmiş Roman imajının da sorgulanmasını gerektirmektedir. Toplumsal gerçeklikte etnik Roman kimliğine sahip aktörler yatay olarak aynı sosyal grubun üyesi olarak görünmektedirler. Halbuki Romanların kendi içinde homojen olmadıkları orta ve üst sınıf Romanlardan dolayı açıkça görülmektedirler. Bu aktörler topluluk içinde dikey olarak ele alındığında (Sorokin, 1959: 7) sınıfsallaşan ve elitleşen profile sahiptirler ve bu niteliklerinden dolayı da topluluk çıkarları konusunda faaliyette bulunan temsilciler olarak görünmektedirler.

Romanlar arasında yaşam tarzı düzeyindeki topluluk içindeki farklılaşma görece ayrışmaların yaşanmasına yol açmaktadır. Oturulan konutun şekli, sahip olunan araçların modelleri ya da Roman mahallesi dışına taşınma pratiği bu ayrışmanın somut veçheleri olabilmektedir. Ancak asıl ayrışma ve ayrışmanın nedeni mahalledeki gündelik yaşam tarzı ile ilgilidir. Çünkü orta ve üst sınıf Roman elitler mekânsal damgalanmaya maruz kalan mahallelerin mevcut yapılarının sorunlar yumağına (erken evlilikler, okul terkleri, kayıt dışı işler, madde kullanımı vb.) dönüştüğünü bu sorunların önemli bir kısmının da mahalledeki benimsenmiş yaşam tarzı kültürü olduğu konusunda hem fikirdirler. Mahalledeki yaşam tarzı toplumun

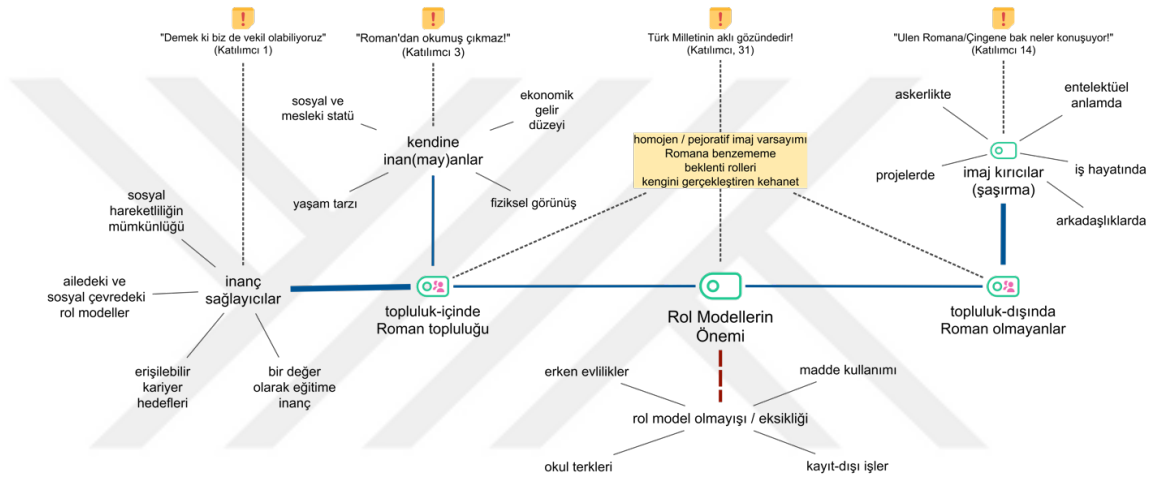
genelinde Roman mahallelerine ilişkin yaygın bir olumsuz/kötü kanaat oluşturmuş görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitler de Shannon'un (1989: 142) "dantel perdeli"⁶³ kavramsallaştırmasında olduğu gibi, ekonomik başarı düzeylerini yükseltmenin yanı sıra, şık giyinerek, farklı kurumlar ve kişiler ile sosyal ilişkiler kurarak, farklı sosyal beceriler ve zevkler edinerek, farklı sosyo-politik alanlarda yer alarak kendileri gibi olmayan bu damgalanmış mahalle kimliğine dair algıyı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar.

4.3.5. Rol Modellerin Önemi: İnanç Sağlayıcılar ve İmaj Kırıcılar

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin yaklaşımında Türkiye'deki Romanların temel sorunlarından biri bulguların tamamında sık sık bahsedilen rol model eksikliği meselesidir. Romanların ağırlıklı olarak yaşadıkları mahallelerde, sosyal çevrelerinde yeterince rol model olmayışı ya da olanların da görünür olmaması yaşam tarzı ve de özellikle eğitimle ilgili sorunların artmasına yol açmaktadır. Mahalledeki erken evliliklere maruz kalan çocukların bakış açısında evlilik normalleşirken, ilkokulu bitirmeden okulun terk edilmesi de okuldan uzaklaşmaya ve eğitim seviyesinin düşmesine (Akkan vd., 2011: 67) yol açmaktadır. Stratejik aktörler olarak rol modellerin mahalledeki varlıkları, topluluğu doğrudan etkileyebilmektedir; "*Yani belki işte o biraz üzerinde durduğumuz rol model konusu bununla ilgili çünkü rol model daha fazla kişiye, kitleye ulaşıyor hani seni daha fazla tanıtıyor*" (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Eğer mahallede müzisyenlik ön planda ise çocuklar müzisyenliğe yönelmekte, yasa-dışı işler yoğunluktaysa marjinal işlere eğilim artmaktadır.

⁶³ "Dantel perdeli" (lace curtain) 1890'larda, dünyadaki yükseliş halinde olan diğer prestij sembollerinin yanı sıra pencerelerde dantel perdeler asmalarını sağlayan daha varlıklı İrlandalıları adlandırmak için yaygın olarak kullanılan bir terim. Bu kavramın ifade ettiği yaşam tarzını Radyo komedyeni Fred Allen "Kimse hasta değilken evde meyve var" şeklinde açıklamıştır (Shannon, 1989: 142). Daha varlıklı İrlandalıları dönemin olumsuz imajına sahip "kriminal, serseri" İrlandalılarından kendilerini ayırtırmak için bu tür prestijli göstergeleri kullanmışlardır.

Dolayısıyla rol model konusu Roman toplumlarında oldukça kritik bir öneme sahiptir ve bulgulardan hareketle bu önemini iki boyutlu düşünmek mümkündür; ilk olarak Romanlar arasında sosyal hareketliliğin mümkün olduğuna dair inancı olmayanlara “inanç sağlayıcı” bir işlevi olmasından dolayı rol modeller önemlidir. İkinci olarak ise toplum dışında Roman olmayanlar ile kurulan ilişkilerde Roman kimliğine yönelik olumsuz, pejoratif, homojen algıyı ve imajı sarsan “imaj kırıcılar” olmalarından dolayı rol modeller önemlidir (Bkz. Şekil 4.27).

Şekil 4.27: Orta ve Üst Sınıf Roman Aktörler ve Rol Model Olmalarının Önemi

4.3.5.1. Topluluk İçinde: İnanç Sağlayıcılar

Romanlar ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda baskın ekonomik tema onları alt sınıf ve yoksul kategorisinde değerlendirmektedir. Toplumsal gerçeklikte karşılığı da olan bir durum olsa da yapılan genellemelerden dolayı ortaya çıkan homojen imaj, esasen Roman bireylerin sosyal hareketliliklerinin istisnai olabileceğine ya da mümkün olamayacağına dair bir varsayımı ve inancı da yeniden üretmektedir. Doğal olarak toplum üyeleri de gündelik hayatlarında kendilerini sadece belirli toplumsal ve mesleki konumlarla sınırlandırmakta ve bunun dışındaki hallere inanmamaktadırlar. Bu toplumsal anlamda Romanlara yönelik beklenti rolleri ile de doğrudan ilişkilidir. Çünkü Romanların sadece belirli işleri yapabileceğine dair kabulün sonucunda Romanlar arasında kendini gerçekleştiren kehanetten dolayı kendine inanmama normalleşmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörler gerek sahip oldukları sosyal ve mesleki statüler gerek ekonomik gelir durumu ve gerekse fiziksel dış görünümlelerinden dolayı Romanlar ile kurdukları ilişkilerde Roman olduklarına inandırmakta zorluk yaşamaktadırlar; *“Ben de İzmir’den Roman çocuğuyum falan Tepecik’ten. ‘Hadi canım’ dedi inanmadı o ya dedim işte olur mu böyle falan ama inanmıyor ısrarla ‘sen beni kandırıyorsun’ diyor ‘hadi len’ diyo ‘senden Roman mı olur’ diyo Romanca konuşuyor bilmiyorum aksilik”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Askerde Romanlardan çavuş olunması dahi topluluk üyelerince istisnai bir durum olarak görülmektedir:

“Askere gittim acemi birliğine. Bizim müzisyen çocukları topladılar ... Bunlar bir grubu vardır müzisyen çocuklar ve ben bunların yanına gittim. Dediler “ya sen neredensin?”. Dedim ben talimgahtan geldim falan dedim “ben de Romanım”... “Yok ya” dedi “biz de lise okur yazarı yok” dedi ya. “Biz de çavuş adayı yok” dedi. Adamları inandıramadım” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Dış görünüş olarak ten renginin beyaz olması bazı durumlarda Roman olmak konusunda şüpheli yaklaşımlara yol açabilmektedir; *“Ha yani çoğu zaman her yerde bizim Romanlığımız sorgulanıyor. İlk televizyon programına çıktığımda da ilk sorulan soru oydu ‘siz Roman mısınız?’, ‘Emin misin?’ diye sordu”* (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum). Söz konusu şüpheler ileri aşamada casusluk suçlamasına kadar da gidebilmektedir; *“Ben çok mesela Romanlarda da derneklerle uğraşmaya başladığım zaman ben Çingene olduğumu kanıtlamaya çalıştım biliyor musun? Beni hep ajan olarak gördüler aralarında. Çok ciddi söylüyorum ajan olarak gördüler ve ben kanıtlamaya çalıştım yani”* (Katılımcı 24, yaş 60, kamu).

İnanmama durumu yaşam tarzlarında da kendisini göstermektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sahip oldukları maddi yaşam koşullarına inanılması da aynı şekilde kanıksanmış ve içselleştirilmiş yoksul, alt-sınıf, dezavantajlı homojen Roman imajının bir sonucudur:

“Ama şimdi mesela bir çocuk çalışıyordu benim yanımda Romanlık konusu oldu şu bu oldu. Dedim olum ‘ben de Romanım’ falan dedim. Çocuk ama 3-5 ay çalıştı yanımda. Evi falan gördü. ‘Abi’ dedi ‘olamaz ya’ dedi, ‘valla bak, değildir’ dedi! ‘Siz’ dedi ‘aşmışsınız’ dedi o zaman. Yani öyle bir durumla da karşılaştık” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Roman topluluğunda kendine inanmama sendromu, bir noktadan sonra belirli toplumsal ve mesleki konumlardaki Roman aktörlerin varlığının istisnai olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu tür bir düşünce ilgili konumların esasen Roman bireylerin kendileri için “ulaşılabilir” olduğu inancını da desteklemekte ve hayallerini de kısıtlamaktadır:

“Eee beni çok saygın görüyorlar ama en büyük şey problem, beni ulaşılmaz görüyorlar. ‘Ya diyolar (ismini söylüyor) abi gibi kimse olmaz’. Bu da rol model olmamanın önüne geçiyor. ‘Ya diyor ki o adam diyor ‘onun gibi 40 yılda bir çıkar, çıktı o’. Şimdi bu neden geliyor? Aslında insanların hayalleri büyük değil” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler, içinde bulundukları topluluklarda belirli sosyal ve mesleki konumların Romanlar için de erişilebilir olduğunu kanıtlayan aktörlerdir. Roman topluluğunda bu aktörler gibi öncü bir kesimin oluşması ve ortaya çıkması tabakalaşma sisteminde topluluğun geri kalanını dikey sosyal hareketlilik yapabilecekleri konusunda motive etmekte, hareketliliğin imkânına dair (yapılabileceğine dair) inancı artırmakta ve bu inanç topluluğun kronik sorunlarının dönüşmesine katkı sunabilmektedir. Özellikle eğitim alanındaki rol modellerin görünürlüklerinin ve sayılarının artması ile ailelerin eğitime olan yaklaşımı ve inancı da değişmektedir:

“Ya rol modeller. Eğitimin insan hayatına olan faydasına ... Bu toplum ee maalesef henüz inanmıyor. Uzun ve gereksiz bir yatırım olarak görüyoruz. Tabi yani ama rol modeller çıktıkça... Türk Milletinin aklı gözündedir. İşte ve ben vekil oldum, o oldu, bu bu oldu, şu şu oldu, polis oldu, avukat oldu filan. Ayşe’nin kızı bak böyle oldu, Hayriye’nin oğlu böyle diye diye çocukları okutmaya başladılar” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, eğitime yeterince değer verilmeyen, okullaşma oranlarının düşük olduğu mahallelerinde rol model olmalarından dolayı aynı zamanda saygı duyulan ve yapıp ettikleri ile mahalledekileri etkileyen aktörlerdir:

“Benim politik anlamda politika üretebileceğim hiçbir şey yok onlar için ama muhabbetlerle sohbetlerle neden önemli olduğunu eğitimin, eğitimin sonucunda işte torunlarını çocuklarını okuturlarsa eğitim sonucunda belli bi yere gelebileceklerini, eğitilmiş insanların iş bulmada eğitimsiz insanlara oranla daha artı pozisyonda olduklarını, avantajlı olduklarını bu sohbet muhabbet arasında dillendiriyorum can kulağı ile dinliyorlar... Ondan sonra diyor ki yav kızan doğru söylüyor bak ne oldu bak bizim kızlar 17 yaşında 16 yaşında kocaya kaçtı bak adamın kızı ne yapıyor

üniversite okuyor. Küçük kızı okuyor, burda olsalardı şimdi kocaya gitmişlerdi” (Katılımcı 23, yaş 47, kamu).

Siyasi temsillerin topluluk üzerindeki tesiri de oldukça yüksek görünmektedir. Onların elde etmiş olduğu milletvekilliği statüsü Roman topluluğu içerisinde erişilebilecek en güçlü konumlar arasında görülmektedir. Dolayısıyla bu konumlardaki aktörlerin varlığı topluluktaki başkalarının da bu konumlara erişebileceğine dair motivasyonu güçlendirmektedir:

“En büyük kritik şimdi şöyle bir şey. ... İlk şey yapmam, tanışmam Özcan Purçu’yla. Demek ki bizim de bir yerlere gelebileceğimizi, bizim de siyaset yapabileceğimizi, bizim de bir şeyler olabileceğimizi ... Ondan sonra işte, tanıştıktan sonra ‘acaba biz de bir şey yapabilir miyiz’, ‘biz de şeyde’. Onunla tanıştıktan sonra bir şeyler yapabilir miyiz, bir şeyler ...” (Katılımcı 3, yaş 46, sivil toplum).

Topluluğun rol modeli çoğunlukla yine yakın çevredeki Roman topluluğundan aktörler olmaktadır. Çünkü Romanların kendi başarılı oldukları alanların veya kişilerin kriter alınması erişilebilir kariyer hedeflerini ifade etmektedir:

“Ya işte orada rol model olmuş hani dediğin gibi mesela Hüsnü klarnet çalmaya başladı ünlü oldu bakıyorsunuz bütün gençler klarnete özeniyor falan. Hani burada öyle işte iki kişi çıkmış mesela bizim mahallemizin muhtarı kuafördür erkek kuaförüdür, aynı zamanda da işte mahallemizin muhtarı ama baktığınız zaman işte ondan sonra birçok kişi çocuğunu şeye çırak vermiştir yani berbere çırak vermiştir. Yani işte mesela su tesisatçısı olmuştur biri bakmışlardır ki su tesisatçısı iyi para kazanıyor ya benim çocuğum hamal olacağına işte okumuyor da zaten falan işte tesisatçının yanına vereyim tesisatçı olsun para kazansın. (Başkasını rol model) yani almıyorlar çünkü niye yani zaten Roman olmayan birinin şansı bizlere göre çok daha fazla ama hani bu işte diyelim ki adam hemen Roman ama hem de şu işi yapmış belki Romanlar bunu yapabiliyor mantığı var. Hani Roman olanın başardığı şeyin üzerinden devam ediyorlar” (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Rol modellerin topluluk içindeki önemlerini yansıtan gösterge bizatihi orta ve üst sınıf Roman katılımcılardır. Katılımcıların yakın sosyal çevrelerinde rol model alabildikleri kişi sayısının fazla olması onların yaşam şanslarını güçlendirmekle kalmamış aynı zamanda benzer kariyer patikalarını takip etmelerini de sağlamıştır; *“Yani çekirdek ailemde evet bir tek benim ama şey geniş ailemde bizim ailede çok fazla okuyan var ya bir tane kuzenim kaptan, diğer amcam inşaat mühendisi. Mesela amcamın inşaat mühendisliği okuması çok büyük etkidir bizim için. İşte bir tane kuzenim endüstri mühendisi”* (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum). Hatta ailelere yakından bakıldığında esasen bir rol model sürekliliği dikkat çekmektedir. Ailedeki

rol modellerin varlığı ailedeki diğer bireylerin kariyer fırsatları için bir bakıma domino etkisi yaratmakta ve her biri kendinden sonrakileri etkilemektedir; “Benim yeğenlerim de üniversiteden mezun oldu. Onlar da röntgen teknisyeni şimdi buraya başladılar. Özel hastaneye diğer yeğenlerim biri (anlaşılmayan) Üç. Kızım ile beraber dört sağlıkçı oldu. Dört sağlıkçımız oldu aynen” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu)

4.3.5.2. Topluluk Dışında: İmaj Kırıcılar

Orta ve üst sınıf Roman elitler, sahip oldukları sosyal ve mesleki konumlar ve yaşam tarzları konusunda kendi topluluklarından farklılaşmakla birlikte aynı zamanda topluluktaki benzer konumda olmayanların sosyal hareketlilik süreçlerini motive eden ve belirli fırsatlar ve girişimlerle arzu edilen sosyal ve mesleki konumlara erişilebileceğine dair inanç sağlayan aktörlerdir. Her ne kadar bu konumlarda olmalarına topluluk içinde dahi inan(a)mayanlar olsaydı da asıl “şaşırtma” Roman olmayanlar ile (Gaco ile) kurulan sosyal sosyal ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü topluluk içindeki kanıksanmış ve içselleştirilmiş imaj, topluluk dışında da aynı şekilde dezavantajlı, damgalanmış, marjinal, yoksul, alt-sınıf ve belirli meslekleri yapan homojen bir imaj olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu tür bir olumsuz imajın algısı Roman bireylerin sosyal hareketliliğini daha başlamadan sınırlamakta ve engellemektedir. Onları toplumsal algıda tek tipleştirilmiş bir imaja sıkıştırmaktadır.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, Roman olmayanlar ile kurdukları ilişkilerde Roman kimliğine yönelik bu olumsuz imajı kırmakta veya yıkmaktadırlar. Çünkü toplumsal algıda zihinsel dünyalarındaki Roman/Çingene imajı beklentisinin karşılanmaması şaşkınlığa ve şoka neden olabilmektedir:

“Bir seferinde onlara uygun bir biçimde Çingene olduğumu ifade edince, inanmadıklarını söylediler. Sebebini sorduğumda; “Siz kravat takıyorsunuz, iyi giyiniyorsunuz, önemli görevlerde bulundunuz; Çingenelere benzemiyorsunuz” dediler. İşte insanların beyinlerindeki Çingene algısı” (Aksu, 2006: 49).

Zihinlerdeki beklenti imajı Roman bireyleri toplumsal anlamda görece zayıf ve bağımlı bir profil olarak düşünmektedir:

“Yani yeni tanıştığımız biri de oluyor işte veya beni tanıyan ama Roman olduğumu bilmeyen insanlar var söz açılınca, şey yapınca işte hani Roman dediğim zaman ‘yok

ya' diyo 'sen de mi Romansın' adam bir farklı bi şaşıarak tepki gösteriyor. ... İşte Roman algısı farklı yani insanların şimdi adam Roman dediğin zaman işte gelip şöyle eğilen bükülen, el pençe duran, bir şeyler isteyen, hani şey yapan işte o bi tip var böyle falan" (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum).

Roman olmayan ile kurulan ilişki sürecinde ilk aşamada Roman kimliğinin bilinmemesi ancak sonrasında Roman kimliğinin öğrenilmesi durumları da ilginç gerilimli tepkilere yol açmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin birçoğu askerlikte bu duruma ilişkin Romanlardan olduğu kadar Roman olmayanlardan da tepki görmektedirler:

"Ben terhis olduğum gün akşam komutan evi aradı. 'İsmi söyleyiyor) eve geçtin mi' dedi. Geçtim komutanım dedim. Ondan sonra 'ya dedi bi şey diyecem sana, bu Ahmet Çavuş bi şey diyo' dedi. Ne diyo diyorum, ben anlıyom tabi o Çingene diyo falan. Ne diyo? 'Ya oğlum diyo şey diyo bak bu Kasımpaşa falan'. Çingene mi diyo komutanım diyom falan. 'Evet' dedi 'ya evet ya öyle diyo' dedi ya. Evet komutanım doğru dedim. Nasıl bağırıyo bana biliyon mu? 'Olmazzzz!'. Hayırrr!' diyo. 'Olamaz' diyo falan 'nasıl diyo Roman?' Çingeneyim diyom komutanım diyom. 'Ya yok' dedi 'ben de bir sürü asker geçti böyle elimden Roman Çingene sen farklısın' dedi" (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Kurumlar ile yapılan çalışmalarda yöneticilerin Roman algısı da maalesef değişmemektedir. Daha doğrusu fiziksel olarak Roman imajı beklentisi oldukça sorunlu görünmektedir:

"Şimdi SİROMA'da ben eğitim gönüllüsüyüm, okula panel kuruldu. Ben sunum yapıcım öğrencilere. Şey de işte görevliler şeyden gelenler Ankara'dan gelenler de ön tarafta oturacaklar. Ben dedim ki arkadaşlar taksiye binim okula yetişim Ataşehir'de bir okul, Roman okulu. Okul müdürü, işte Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gelen SİROMA'da görevli olan kadın onlar hepsi böyle oturmuşlar. Neyse müdür de orda. Şimdi ben de geldim içeri, giyinmişim, süslenmişim, makyaj yapmışım hani oradaki çocuklara başarı öykümü anlatacam, rol model çalışmasında. Girdim içeri müdür böyle oturuyor, geldim hoş geldin falan çay içiyoruz böyle. Müdür dedi ki 'rol modeliniz gelmiyecek mi daha' dedi. 'Müdür bey ben burdayım ya' dedim. 'Çingene olan rol model sen misin' dedi. 'Neden şaşırdınız peki' dedim. 'Çok özür diliyorum, senden çok özür dilerim' dedi 'bak sakın beni yanlış anlama' dedi" (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Sivil toplumda aktif olan orta ve üst sınıf Roman aktörler sahip oldukları entelektüel donanım ile de kurumları şaşırtmaktadırlar. Çünkü okullaşma oranının düşük olduğu bir toplulukta, üstelik ilkokul mezunu bireylerin sosyal politikaya dair akademik terminolojiye hâkim olması kurumsal ilişkilerde Romanlara ilişkin imajı kırmakta ve etkili bir izlenim de bırakmaktadır:

“2013-2017 dönemine bu sefer sosyal içirme kavramı da patladı, yeni girdi Türkiye’ye. Çalışma bakanlığı, AB delegasyonu, beni de çağırdılar. Ben de öğrendim sosyal içermenin ne olduğunu ve başladım satmaya (gülüşmeler). Kes kopyala yaparım abi. Kendini eşit hissetmeyen fert ya da toplulukları kendisini eşit hissedene kadar yapılan mücadele ve kavram karşılığı sosyal içermidir, en Türkçesi dâhil etme süreci. Doğru mu? Ve bunu satıyorum abi. ‘Ulen’ diyorlar ‘Romana bak Çingen’e bak neler konuşuyor’ diyorlar” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman bireylerin toplumun geneliyle kurdukları ilişkide özellikle pejoratif anlamda Roman kimliğine yönelik hırsızlık ile ilişkilendirilen önyargıların kırılması ise zaman almaktadır:

“(Ayrımcılık) yaşadım yani. Nasıl yaşadım onu da Romansın, şimdi buna veriyor diyor sağdan soldan zeytin çalar diyor. Bu Romanların tamamında vardı. Burda Romanlarda değişimi yarattırır adam biz olduk yani. Algıyı kırdık yani burda. Bunu kırana kadan da tabi bizim anamız dinimiz ağıladı ayrı dava” (Katılımcı 10, yaş 40, ticaret).

Olumsuz imajı destekleyen bir diğer gösterge düşük gelirli iş beklentisi ile ilişkilidir. Çünkü toplumun genelinde Romanların kayıt-dışı, düzensiz, güvencesiz ve geçici işlerde çalışmasına dair bir algı bulunmakta ve ekonomik gelir düzeyi yüksek olan “patron” Romanlar hesaba katılmamaktadır:

“Yani Romanlıkla ilgili dedik ya, bunu yaşıyoruz yani... Güvenmiyor. Bazen mesela Marmaris'teki işyerimize geliyor, ‘aa siz burada kiracı mısınız’ diyor. ‘Kiracıyız’ diyoruz, bana soruyor, ben de çalışmam diyorum. Şimdi anlatamam artık ben ona, beni dinleyemez ki yarım saat. Seni öyle işçi görüyor, basit görüyor. Bazen de zaman içerisinde tanıyor beni, ‘ya (ismini söylüyor) sen benimle dalga geçmişsin’ diyor” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Roman kimliğine yönelik algının kırılması sürecinde benimsenen bir strateji de Roman kimliğinin toplumsal ilişkilerde açık bir şekilde ifade edilmesidir. Bu şekilde aktörler kimliğe yönelik önyargılar ile ilişkilerin başlangıcından itibaren mücadele etmeye başlamakta ve birbirine alışılmasını sağlayarak bu imajı arka plana atmaktadırlar:

“Ben bilerek söylüyorum her kurumda her gittiğim yerde beni hastanede herkes bilir bana sordukları zaman, her yerde çünkü neden biliyor musun? Benim amacım onların algısını kırmak çünkü onların içinde ben memur olup gelmişsem ben kimsenin parası ile gelmedim kendi başarımla geldim. Ya bana hatta şey böyle espri yapar arkadaşlarım ama hiç aşağılayıcı değildir. Çünkü ben kendim söylediğim için alenen onlar hani şopara da eğlenmeye gidiyoruz, beni evden alırlar gelirler. Çünkü bende mutlular her yerde mutlular. Bir şey olsa gelip bana sorarlar bi dilekçe yazılacak bana yazdırırlar” (Katılımcı 25, yaş 38, kamu).

Roman olmayanlar ile kurulan toplumsal ilişkilerin çoğunluğunun arka planında yerleşikleşmiş bir olumsuz Roman imajı bulunmaktadır. Bu tarihsel olarak aktarılmış ve öğrenilmiş önyargılı bir stok bilgi kümesidir. Dolayısıyla bir anda terk edilmesi mümkün görünmemekle birlikte yaygın olarak gündelik dilde pelesenk olmuş olumsuz ifadelerle açığa çıkmaktadır: *“Yani sırf o kimlik sahibisin diye kafasında olumsuz şeyler... Ama ilk etaptaki o algı çok önemli. En basiti bugün şu sözcük çok önemli; ‘Ya sen harbiden Roman mısın, harbiden Çingene misin sen?’ Onu söylerken sana nasıl bir hakaret ettiğinin farkında değil”* (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset). Toplumun genelinin zihinsel dünyasındaki Roman imajının kritize edilmesini ve bu haliyle Roman topluluğunu “iyi” bir şekilde temsil edilmesini sağlayan da başarılı bir dikey hareketlik geçirmiş, orta ve üst sınıf kariyer sahibi, başarılı Roman aktörlerdir:

“Kim derdi ki Roman mahallesinden bir çocuk çıkacak, hamal bir ailenin çocuğu gelecek buralara. Bunlar hepsi Allah’ın takdiri. Allah-ü Teala bizi layık görmüş neden çünkü Roman toplumunun iyi ifade edilmesi lazım. Üzerindeki önyargının yıkılması iyi bir İyi derken ben kendi adıma değil bütün arkadaşlarım iyi benim. Hani hem dini anlamda hem milli anlamda hem yani yaşantı anlamında Roman toplumunu iyi ifade edecek birisi lazım. Hasbelkader Allah-ü Teala beni seçti diye düşünüyorum” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitler gerek yaşam şansları ile gerekse yaşam tarzları ile topluluktan farklılaşmakla birlikte aynı zamanda topluluk içinde her ne kadar “kendine inanmayan” bir kesim bulunsa da, sosyal hareketliliğin mümkün olduğuna dair inancı tesis eden rol model aktörlerdir. Roman kimliği ile ilişkili sosyal hareketliliği ve yaşam şanslarını kısıtlayan sorunlar sarmalında bu tür bir hareketliliğinin mümkün olması, sosyal ve mesleki anlamda erişilebilir konumların ölçeğini de genişletmektedir. “Romandan okumuş çıkmaz”dan “demek ki biz de vekil olabiliyoruz” söylemine doğru gerçekleşen dönüşümün dinamosu olan orta ve üst sınıf Roman elitler, aynı zamanda topluluk dışında Roman olmayanlar ile kurdukları ilişkilerde etnik Roman kimliğine dair inşa edilmiş pejoratif, olumsuz, dezavantajlı imajı kırarak, Roman olmak ile ilgili yerleşik algıları sarsma çabası içerisindeyler. Orta ve üst sınıf Roman elitler bu tür bir çaba ile toplumun genelinin zihninde tarihsel olarak anlatılarla şekillenmiş toplumsal olarak standartlaştırılmış bir dizi kapsamlı beklentinin dışında kalan Roman aktörlerin olduğunu da göstererek

topluluk dışında olumsuz imajı kıran rol modeller olmaktadır. Olumsuz imajın kırılması ile önyargı, ayrımcılık ve dışlanma pratiklerinin yerini uyum ve birbirini anlama süreçleri almaya başlamaktadır.

4.3.6. Statü ve Saygınlık: Temsiliyetin Gücü

Weberci yaklaşımla bakıldığında orta ve üst sınıf Roman elitlerin bulgulardan da anlaşılacağı gibi “güç”, “statü” ve “saygınlık (prestij)” ile kurdukları ilişki onları topluluğun diğer üyelerinden ayıştırmaktadır. Bu aktörlerin özellikle Romanlar ile ilgili meselelerde kendilerini ön plana koymaları ya da topluluk tarafından öne çıkarılmaları salt ekonomik kazanca yönelik bir eylem değildir. Statü ve saygınlığın bir fonksiyonu olan güç, burada esasen ekonomik değil sosyal bir güç olarak görünmektedir (Saunders, 1994: 20). Gücün getireceği ekonomik faydadan ziyade temsiliyet sorumluluğuna sahip orta ve üst sınıf Roman elitlere sağlamış olduğu “statü” ve “saygınlık (prestij)” Roman topluluğunda daha önemli bir motivasyon olarak görünmektedir. Yaşam şansı fırsatları ve yaşam tarzı pratikleri ile doğrudan ilişkili olan statü, öncü Roman aktörlere hem kendi toplulukları hem de Roman olmayanlar arasında saygın bir toplumsal kimlik sunmakla birlikte etnik Roman kimliğinden dolayı da kırılgan bir karaktere sahiptir. Roman kimliğine yüklenmiş pejoratif anlamlar, orta ve üst sınıf Roman elitlerin statü ve saygınlık dengesinde kırılganlığın merkezinde yer almaktadır.

4.3.6.1. Statü: Gücün Elde Edilmesi

Weber, statüyü bir hayat tarzı, formel bir eğitim ya da toplum içinde bazı mesleki konumlardan kaynaklanan biçimsel saygınlık (prestij) üzerine temellendirmektedir (Turner, 2000:17). Salt ekonomik olarak belirlenen sınıf durumunun aksine insanların yaşamsal kaderinin somut, olumlu ya da olumsuz toplumsal “onur” (statü ve prestij) tarafından belirlenen tüm yaygın öğelerini ifade etmektedir (Weber, 2012: 297). Biçimsel saygınlık üzerine temellendirilen statü, toplumsal onurun var olup olmadığını göstermektedir. Statüde hayat tarzı ayırt edici bir niteliktir. Çünkü statü onurunun özünün en iyi ifadesi, kendini, belli bir hayat

tarzına sahip olma ile ortaya koymaktadır (Eyce, 2016: 278). Yani belirli bir grubun üyesi olmak, belirli bir toplumsal onur ile belirli bir yaşam tarzını gerektirmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin topluluk tarafından kendilerine atfedilen ya da kendi çabaları ile elde ettikleri temsiliyet yetkileri, onlara hem topluluk içinde hem de topluluk dışında kurdukları sosyal ilişkilerde prestijli/saygın bir statü (konum) sağlamaktadır. Bazı aktörler eğitimdeki başarıları, bazı aktörler ticaretteki faaliyetleri ile bazı aktörler de sivil toplum ve siyasetteki kişisel deneyimleri ile Roman topluluğunda saygın bir konumda yer almaktadırlar. Bu tür bir temsiliyet destekli statü, etnisite sermayesinden bağımsız değildir. Çünkü bu aktörler “saygın Roman/Çingene” olarak tanınmaktadırlar. Etnik kimlikleri sosyal hareketliliklerinde olduğu gibi statülerinde de sosyal fayda sağlayan bir sermayedir.

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin statü elde etme süreçlerinde siyasal partiler ile kurulan ilişkiler ön plandadır. Siyasi partilerin kadrolarında alınan kritik roller doğal olarak aktörlerin bölgesel anlamdaki temsiliyet potansiyelinden de bağımsız değildir. Aktörlerin eğitim sermayeleri zayıf olsa da Romanlar arasındaki sosyo-ekonomik statüsü yerel siyaset mekanizmasında topluluk adına temsilci olma statüsü de sağlamaktadır:

“Dedim bak ben şu an AK Parti yönetimindeyim, İl başkan yardımcılığı görevini aldım. Büyük bir görev bu. Yani (burada) oturup, yani ilkokul mezunu bir adam, Roman... Yani görüyorum, bakıyorum adamlar hep böyle zenginlerin, sosyetik, okumuş, tahsilli, okullarını yurtdışında okumuş kişiler alıyorlar. Ee bize bakıyoruz... Kendi kendimizi bu kadar yetiştirebildik. Büyük bir yük. Başarı bana göre. Büyük bir gurur” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Sosyal statünün somut göstergelerinden olan siyasi parti kimliği gücü, sadece bireysel anlamda tatminin (ciddiye alınma) sağlandığı bir konum sunmamakta aynı zamanda alanın gücünün de kullanılması ile topluluk ile meselelerde sorunların çözümünde de etkili bir araca dönüşmektedir. Özellikle siyasi partinin gücünden dolayı kişiler ve kurumlar arasındaki sorunlar daha hızlı bir biçimde giderilebilmektedir. Bu tür bir güç ve statünün özellikle topluluk çıkarına kullanımı siyasete girişin de amacı olmaktadır:

“Ben il yönetiminde olmuş olmasaydım, il başkan yardımcısı olmuş olmasaydım ben kalkıp telefonla ya da su işleri müdürü benim işimi görmezdi. ... Bazı kişiler geliyor, sorunlarını anlatıyorlar. Kiminle sorunun var senin, örneğin DSİ de veyahut da Orman

daireleriyle veya yolunu yapmamış karayolları. Hemen diyoruz ki sekretere kızım bağla bakalım şu müdürü buraya. Sekreter arıyor, diyor ‘AK Parti il başkanımız görüşecek sizinle’. Adam var ya titremeye başlıyo zaten. Bağlıyor, biraz da böyle argolu konuşuyoruz. ‘Müdürüm ne yapıyon iyi misin? Koltuğundan kalk biraz, gezmiyormuşsun bak’, ‘Oo başkanım filan...’ Tanımıyor ki adam beni... Partiye, başkana ... Bak filan kişinin yolu yok... Bir saat sürmüyor, bir bakıyoruz.. Ertesi gün arattırıyoruz. Ne oldu? Allah bin kere razı olsun. Yani bunun için bir taraftan da siyasete girdik, çünkü açmamız gerekiyor. Girmemiz gerekiyor” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Siyaset ile yoğun ilişkide olan orta ve üst sınıf Roman elitlerin topluluk içinde ve dışında sahip oldukları tanınırlık ve siyasi güç, kurdukları ilişkilerde sosyal statülerini güçlendirmekte ve onlara baskı ve müdahale imkânı da tanımaktadır:

“Şunu da söyleyeyim. Bunun bize getirdiği bir güç var. Siyaseten ve tabansal anlamdaki tanınmışlığımızın, bilinirliğimizin, bir güç var. O gücün getirdiği etkiyle kafasında olumsuz, baskı yapmak isteyen tavrı olanı da geri adım attıran bir durum bu. O yüzden muhattabiyet noktasında biraz şey yaptığında ben çok sert bir şekilde cevap verip masaya vurabiliyorum karşı tarafa. O da ister istemez geri adım atıyor” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Siyaset dışında gelir düzeyi de özellikle topluluk dışında Roman olmayanlar ile kurulan ilişkilerde statünün tartışıldığı bir göstergedir. Yüksek gelir sahibi orta ve üst sınıf Roman elitler icra ettikleri işler ve gelirleri konusunda Roman olmayanların “şüpheleri” ile de mücadele etmekte ve statülerinin meşruiyetini pratikleri ile göstermeye çalışmaktadırlar:

“Ne kadar çalıştığımızı bilmiyor. Benim burada elektrikler yanıyor. Kimisi diyormuş ki bu adam elektrik parasını nasıl ödüyor. Muhakkak diyor gayri meşru bir şey yapıyor. Kulağıma geliyor yani. O adamı ben aldım koydum arabaya, şurada Selçuk’ta Özler’e giderken (otel ismi) Otel var. Otel 94 dönüm. Otelin içine götürdüm özellikle diyen kişiyi. Samimilik kurdum. Oteldekiler hepsi bizi tanıyor. Bir baktı bunlar sen mi yaptın. Dedim gördüğün yerleri biz yaptık. Sadece burası değil bak, Bodrum, Marmaris, Hilton’daki Aslı hanımla birebir görüşen kişiyiz dedim. ... Sonra orada görünce tamam dedi. Ya ... (ismini söylüyor) dedi, sen bir şey söyleme, ne gerekiyor, ben biliyorum. Adam ilk etapta bu adam elektrik parasını nasıl ödüyor diye yargılıyordu. Yaptığım işleri, kestiğim faturayı görünce, aldığım parayı görünce ‘aaa’ diyor. Dedim ben burada iki tane sepet satmakla bu elektrik parasını ödeyemem ki. (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Tıpkı siyaset gibi ticaret de orta ve üst sınıf Roman elitlerin statülerini güçlendiren ve yaygın olarak tercih edilen bir alandır. Ticari faaliyetler aracılığıyla kurulan toplumsal ve kurumsal ilişkilerde bir yandan damgalanmış, yerleşik homojen Roman imajı kırılırken bir yandan da dışlanma ve ayrımcılığa karşı benimsenen stratejiyle elde edilen statü korunmaya çalışılmaktadır:

“Zonguldak’ta merkezde Camlı Köşk’ün oraya yapıyorum stantları, ben kuruyorum onların hepsini. Orada Roman mahalleri var tabi gidiyorum oralara görüyorum. Benim Roman olduğumu bilmiyorlar. Belediye başkanlarına, valilere, çünkü hep oturuyorum onlarla beraber, çünkü bakıyorlar ‘aa bu adam başka, bu adam hakaten iyi bir esnaf, iyi yetiştirmiş kendini’. Hiç alakasız durumlarda Roman olduğumu anlatıyorum onlara. Niye? Onun da mücadelesini veriyoruz kardeşim. Çünkü oradaki Romanları görüyor. Ne şekilde olduğunu, nasıl yaşadığını, nasıl ettiğini onların içerisinde bizim gibi insanlar olduğunu görsün istiyordum yani. Ha bir de şunun için de diyordum. Belki başka bir yerden duyar da eder de benden duysun, görsün. Ben anlatayım falan filan diye inanmaz çünkü. Oradaki insanların durumuna göre inanmaz (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin topluluk içinde ve topluluk dışında sahip oldukları statüleri esasen uzun süreli, istikrarlı toplumsal ilişkilerin sonucudur. Temsiliyetteki bu süreklilikte topluluk sorunları konusunda verilen toplumsal mücadele etkilidir. Bulundukları bölgelerde “sözü geçen” ve kurumlar ile mahalle arasında “köprü” işlevi gören aktörlerin statülerinin oluşmasında güven ilişkisi ve sosyal sermaye ön plana çıkmaktadır:

“Ben 2005’te belediyeye başladım. ... 15 senedir benim telefonum hiç değişmedi aynı telefon numarası. Mesela belediye meclis üyeliği, zabıta amirliği, şu andaki başkanlığım hiçbir zaman için telefonumu değiştirmedim. Emniyette var, kaymakamlıkta, valilikte, mahallede herkeste var. Milletvekillerinde mesela hepsinde var telefonlarımız bizim sıkıntı yok. ... Balıkesir’de bi hasta yatıyo, beni arıyo. Bi cenaze olsun mesela mahallede ilk kapıyı çalacak olan (adını söylüyor) tabi. Çocuğu karakola düşmüş, bi kafasına bi şey olmuş yani bi sorun yaşamış ilk akla gelecek mahallede (adını söylüyor)” (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum).

Farklı bölgelerde farklı sosyo-ekonomik gelire sahip Roman toplulukları arasında ekonomi kaynaklı ayrışmalar da olabilmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitler dışında, topluluk içinde gelir düzeyi yükselen Roman bireyler kendilerinin mahalledeki diğer Romanlar ile aynı çatı altında değerlendirilmesine genellikle itiraz etmektedirler. Bu aktörlerin vurguladığı farklılık “biz onlar gibi değiliz” şeklinde olmaktadır; *“Yani Romanların içerisinde de var aslında ayrımcılıkla mücadele ederken bile farklı bi tarafa ayrımcılık uyguluyorlar işte ‘biz şunlar gibi değiliz işte biz bunlar gibi değiliz’ ya sen zaten ayrımcılıkla mücadele ediyorsun ama farklı bi kitleyi de ayrımcılığa maruz bırakıyorsun”* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Dolayısıyla grup-içi ayrışmanın merkezinde Romanlar arasındaki gelir ve yaşam tarzı temelli statü farklılıkları bulunmaktadır:

“Kendi içimizde de bir sosyal statüyü yakalayan, örneğin müzisyenler, hurdacılar ‘ya bırak şu Çingeneleri’ falan der, kendilerini biraz daha statü anlamında sosyo-

ekonomik şartta yukarıda gördüklerinden öteki muamelesi yaparlar. ‘Ya bırak şunu’ falan diye... Ya müzisyen yapar ya da bi köşe başı tutan marketçi yapar. Yani daha fakir... Mesela dilenciler var burada, fal bakanlar var Menemenden gelen, ‘ya bırak başkanım onların fotoğraflarını yayınlıyon devamlı, bizim havalı çalımli durumlarımızı şey yap’ diye çok eleştiri almışızdır. Onlar bizden değil muamelesi yapan çok olur” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Statü konusunda genel olarak Roman topluluğu arasındaki ayrışmayı orta ve üst sınıf Romanlar arasında görmek de mümkündür. Aile, eğitim ve gelir gibi yaşam şansları ile; konut, oturma bölgesi, meslek, iş, sivil toplum ve siyaset yaklaşımı tercihleri ile de yaşam tarzları bakımından Romanların genelinden farklılaşan aktörler arasında özellikle sivil toplum ve siyasi alandaki temsiliyet konumlarından dolayı statü gerilimi yaşanmaktadır. Sivil toplumda üye ve dernek başkanlığı olarak başlayan süreç federasyon başkanlığına, siyasi parti üyeliklerine, il/ilçe yönetimine, yerelde meclis üyeliğine, danışmanlıklara ve milletvekillerine evrilmektedir. Bu tür alanlara sürekli olarak yoğun bir talebin olması aslında bu rollerin sahip olduğu statüler ve güç ile ilgilidir. Her biri elde edildiği anda temsiliyet anlamında aktörlere belirli bir güç ve statü sağladıkları için cazibe merkezi durumundadırlar. Sivil toplum ve siyaset alanı içerisindeki konumlarda temsiliyet konusunda bir sirkülasyon olduğu da görülmektedir. Yani buradaki gücün ve statünün dinamik ve değişken bir doğası bulunmaktadır. Statü konusundaki ayrışmalar da bu noktada başlamaktadır. Bu tür konumlar Roman aktörlerce ilk aşamada elde edilemeseler dahi artık bu tür konumlara Romanların seçilebileceği gerçeği, umudu ve hedefi ile hareket edilmektedir. Bu inancın kendisi Romanlar arasında sivil toplum ve siyasetin sosyal hareketliliği etkileme ve biçimlendirme kapasitesini göstermektedir.

4.3.6.2. Saygınlık: Gücün Sağladıkları

Romanlar tarihsel olarak yaşadıkları tüm coğrafyalarda dışlanmış ve hor görülmüşlerdir. Onlara yönelik ayrıştırıcı pratikler, 21. yüzyılda hâlâ farklı düzeylerde devam etmektedir. Türkiye’de de yoksulluk, eşitsizlik ve ayrımcılık sorunlarının yaygın olduğu görülmektedir. Ancak orta ve üst sınıf Roman aktörlerin elitleşme ve yükselme süreci ile geleneksel tek taraflı, monolog çözümlerin yerini devletin kurumsal kapasitesini kullandığı, Roman aktörlerin kendi çözüm önerilerini sunduğu bir dönem almıştır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman elitler, Roman

meselerinin ön plana çıkarılması ile kamuoyunda yüksek düzeyde görünürlüğe sahip olmaya başlamışlardır.

Roman etnik kimliği ile görünür olmanın sosyal bir bedeli olduğu da aşîkârdır. Bu bedel olumlu ve olumsuz bir mahiyete sahip olan saygınlık durumu ile açıklanmaktadır. Sennett'in (2005: 17) de ifadesiyle herkese yetecek kadar yokmuş gibi görünen kıymetli bir cevher olarak saygı, esasen “duyulması ve kazanılması gereken sınırsız bir insan kaynağı”dır. Roman meselesine bakıldığında, yoksullukla ve dışlanma ile sarmalanmış, homojen, marjinalleştirilmiş imajdan dolayı “saygının esirgendiği” bir topluluk karşımıza çıkmaktadır. Sınırsız bir insan kaynağı olmasına rağmen saygı, Romanlar ile ilişkide aslında maliyeti de olmayan “kıt bir kaynağa” dönüşmektedir ve kaynakların kıt dağıtımı ve dış dünyanın onayının olmadığı yerlerde toplumsal onur gittikçe kırılganlaşmakta ve her gün yeniden teyit edilmeye ihtiyaç duymaktadır (Sennett, 2005: 48). Kamusal alana katıldıklarında hâlâ fiziksel ayrımcılığa maruz kalan bir Roman gerçekliği bulunmaktadır. Okuma-yazma bilmediği için kurumlarda kendisine saygı duyulmayan; sosyal yardımlarla geçinmek zorunda kaldığı için saygı gösterilmeyen bir topluluk gerçekliği söz konusudur. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin azalması ile artabilecek, kendini sürekli yeniden üreten, dinamik bir fenomen olan saygı, Roman topluluğunun kimliğiyle bütünleşmiş olan yoksulluk deneyimi çerçevesinde düşünüldüğünde, içinde yaşadığı toplumsal dünyaya yönelik inancın yitimiyle kanıksanmış bir “değersizlik” durumu ve bunu aşma isteği ortaya çıkmaktadır:

“Rissarro, çocukluğundaki yoksulluk hakkında sanki utanç verici bir şeymiş gibi konuşuyor, hiçbir şeye sahip olmamaktan dolayı değil, hiçbir şeye sahip olmayan insanların hayvanlar gibi davranmasından dolayı. Bunu özellikle babası üzerinden hatırlıyor; babasının yoksulluğu ile onun kendisi ve annesine karşı gaddarlığı Rissarro'nun hafızasında iç içe geçmiş durumda. Yoksulluğa ilişkin hafızasındaki olumlu ve olumsuz diğer görüntüler, maddi yoksunluk ile düzensiz, keyfi ve öngörülemez davranışı birleştiriyor; yani yoksulluğu, otokontrolü gerçekleştirmek amacıyla rasyonel olarak davranma kapasitesinden mahrum olmak olarak anlıyor. Bu yüzden yoksul bir adam, kendi hayatında haysiyetli biri olmak için yukarıya doğru hareketliliği istemek zorunda; burada haysiyet, dünyayla biraz kontrollü ve duygusal olarak ölçülü biçimde başa çıkabildiği bir konuma doğru ilerleme anlamına geliyor özellikle” (Sennett ve Cobb, 2018: 36).

Bağımlılığın alışkanlık haline geldiği bir toplumsal yapıda, dışlanma ve ayrımcılık da kabul edilebilir bir ilişki biçimi olarak kendini dayatmakta, saygı

beklentisi de doğal olarak zayıflamaktadır. Roman mahallelerinin yaşadığı sosyal izolasyon/kapanma sendromunun arka planında Romanlar ile kurulan bu ilişkinin yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Mekânsal ayrışma arttıkça sosyal mesafeler de artmakta, dolayısıyla sosyal içirme süreçleri de zedelenmektedir. Bu tür problemler kronikleşmiş gibi görünmesine rağmen basit bir ilişki matematiği ile düzeltilebilmektedir.

Etnik toplulukların baskın toplumla kurdukları ilişki zamanla bir güç ilişkisi olmaktan çıkıp, tarafların birbirini dinlemeye başladığı, daha demokratik bir ilişkiye evrilebilmektedir. Aralarındaki sosyal mesafe, kümelenmiş ve miras alınmış problemlerden dolayı zaman zaman derinleşse de geline nokta sürdürülebilir, ayrımcılık karşıtı bir sosyal yaşam, taraflar arasındaki ilişkinin saygınlık ekseninde kurulması ile mümkün görünmektedir. Roman elitlerin, karakteristik niteliklerden biri de saygınlığı yüksek prestijli aktörler olmalarıdır. Alt kesimde bulunan Roman bireylerin sistemle (toplum ve kurumlar) kurdukları ilişkide “saygı duyulması” durumu söz konusu iken, Roman elitlerin sistemle kurdukları ilişkide “saygı kazanımı/elde edilmesi” söz konusu olabilmektedir.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, saygıyı elde etme noktasında topluluğun geri kalanından farklı bir konumdadırlar. Elde edilen saygıyı ya da sosyal prestiji, onların toplumsal hareketliliğin çıktısı olarak görmek mümkündür. Çünkü orta ve üst sınıf Roman elit olmak, salt Roman topluluğunun saygı gösterdiği aktörler olmanın yanı sıra toplumun genelinde Roman olmayanların saygı gösterdiği kamusal aktörler olmak anlamına gelmektedir. Elde edilen saygınlığın iki alan arasında yaratmış olduğu bir suni düalizmin de gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Dolayısıyla etnik bir kimlik olarak Roman olma hali, mevcut durumda dezavantajlı bir sosyal konuma karşılık gelmektedir. Ancak bu imajın kırıldığı bir yapısal dönüşüm sürecine geçilmektedir. Artık Romanların sosyo-ekonomik anlamda orta-sınıfsallaştığı, yukarı doğru toplumsal hareketlilik hedefi ile hareket ettikleri, etnik kimliklerini bagajlarında taşıdıkları ve istikrarlı stratejiler ile topluluk içerisinde/dışında saygınlığı elde eden elit aktörlere dönüştükleri görülmektedir. Dışlanmanın çevrelediği bir etnik topluluk algısı dünyasına doğan Roman aktörler, doğdukları mekânlardan aldıkları politik tercihlere kadar kararlı bir toplumsal

hareketlilik süreci geçirmekte ve onlardan esirgenen toplumsal saygınlığı yaşam tarzı pratikleri ile tabiri caiz ise söke söke almaktadırlar.

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin sahip oldukları saygınlık ailelerinden de kendileri aktarılan kültürel bir değer sistemidir. Çünkü bu aktörlerin aileleri esasen bu değer sisteminde saygınlığı toplumsal olarak elde etmiş, alınabilecek en güçlü rol modellerdirler:

“O (baba) yani dışarıdaki arkadaşı... Yani dışarda çok dost edildi. Dışarda. Karakterinden dolayı da sosyal bir insan zaten. Okuyan insanların devamı gider yani. Mesela sokaktaki çöpçüye bekçiye hepsine böyle hürmet gösterir. Niye? Bu adam okumuş diye. Tabi ki. Onlara mesela, onlara da hep bi şeyler ikram eder. Böyle hepsine bi şeyler ikram eder. Hep bu şekilde her tarafta bir şeyi oldu hep bir tanıdığı oldu” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Ailenin sahip olduğu sosyal sermayenin orta ve üst sınıf Romanlara aktarılması bir bakıma aileye duyulan güvenin ve verilen sosyal kredinin de bu aktörlere aktarılması anlamına gelmektedir. Ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik durumun kazandırmış olduğu saygın konum, orta ve üst sınıf Romanların topluluk adına temsilci olmalarının yolunu da açmaktadır:

“Tabi ki buna etken, baktığında mutlaka etken bir şey vardır. Bizim de aile içerisinde babamızın, siyasi bir geçmişi var. Edirne Sanayi Sitesi’nin kurucusudur benim babam. Edirne’de belediye başkan adayı olması için büyük baskı vardı. Aday gösterilmiştir, kendisi adaylıktan çekilmiştir... Yani geçmişten gelen aile içerisinde o şey var. Bizi ön planda tutmaya yarayan ailenin getirdiği bir şey var. Bir de o misyonu üstlendiğin zaman ‘yapar, babasının çocuğu’ hikâyesiyle insanlara da o güveni verdiğinde, bir şekilde ister istemez sözcü kıvamına getiriyor yani” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, ailelerinden edindikleri değerler ile saygın aktörlere dönüşmenin yanı sıra kendileri de topluluk çıkarları konusunda almış oldukları proaktif rollerden dolayı kendi toplulukları içinde de saygın aktörler olarak görülmektedirler. Özellikle topluluktaki bireylere maddi ve manevi düzeyde sürekli yardımcı olmaları aktörlerin saygın konumlarını güçlendirmektedir:

“İnsanlara yardımcı olacaksın yani yardımcı. Her anlamda yardımcı illa maddi anlamda değil maddi manevi yönde. İnsanların dertleri ile sorunları ile ilgilenmek önemli veya ne bileyim halini hatrını sorabilmek, ihtiyaçların onların yanına gidip bir üç beş dakika oturabilmek bunlar önemli şeyler” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler özellikle mesleki hayatlarındaki yaklaşımları (başarıları, vatandaşlara yönelik tutumları vb.) ve sahip oldukları konumla topluluk içinde saygın aktörler olarak görülmektedirler:

“Ben idarecilik yaptım orada... Herkes biliyordu benim Roman olduğumu ama herkes bana saygı da duyuyordu. Beni de seviyordu niye seviyordu, niye saygı duyuyordu? Ben birincisi konum itibarıyla idareciydim, ikincisi herkese orada abi kardeş gibi yaklaşıyordum, herkesin önünde kaleydim ben” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Etnik Roman kimlikleri ile topluluk temelli sosyal hareketlik süreci gerçekleştiren aktörler kurumlar ile kurulan ilişkilerde gerek kişisel başarıları gerekse kendi topluluklarından esirgenen saygıyı görece tesis etmeye çalışmalarından dolayı saygınlık elde etmektedirler:

“Ee ondan sonra memur olduktan sonra da ben kimliğimi de hiçbir zaman saklamadım. Belediyeye gelen Roman kardeşlerimiz, kadınlar, alırım konuşurum hallerini işlerini görmeye çalışırım. Ee belki iş arkadaşlarım bunu yadırgayabilir ama ben hiç rahatsız da olmadım bu konuda yani gelen kadınların kıyafetleri konuşma tarzları alay konusu olabilecek düzeydeydi ama ee normal. Bizim yaşantımız bu yani neyden çekineceğim yani. Mesela biraz da yayvandı kadınlar orada. Bağırarak sesli konuşuyorlar. İşte etek terlikle geliyorlar vesaire. Ee yadırganan bir görüntü oluşturuyorlar belediyede. Bunlardan da ben hiç rahatsız olmadım onlara yeteri kadar ilgi göstermeye çalıştım. Bir de memurlukta da iyi bir memur olduğumu düşünüyorum. İyi bir memur olmam da bir avantaj” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler, topluluk çıkarına yürüttükleri faaliyetler ve ayrımcılık konusunda yıllarca süren toplumsal mücadeleler ile kendi topluluklarından ziyade sivil toplum alanında iletişim halinde oldukları Roman olmayanlarca saygınlığı yüksek aktörlere dönüşmektedirler:

“Şu anda ben ayrımcılık görmüyorum. Siz de fark ettiniz yani gelen dostlarımdan. Roman olduğumu biliyorlar. ... Hissettiniz mi? “Yarın gelelim temizleyelim”. Ya bir öğretmen niye gelsin benim iş yerimi temizlesin. Şimdi ben bu ayrımcılığı artık hissetmiyorum. Ben bugün belediye başkanının kapısını açıyorum ben geldim diyorum. Hemen kalkıyor “(ismini söylüyor) bey hoş geldin, kardeşim hoş geldin, gel ne yapabilirim, sen istiyorsun, ne rican var, ne emrin var” diye söylüyor. Şimdi bunu da çok düşünmek lazım. İnsanlar ya bugün öğretmenin benden isteği var. Bugün müdür geliyor benden ricada bulunuyor. Yani iş yönünden olsun, işte kendi benim nüfuzumu kullanmak istiyor. Ee ama bu seviyeye gelmeden önce yaşadığımla (ona bakmak lazım) ha bak bu da çok önemli. İşin bu tarafı sorgulanmalı asıl Ali.... İşte yani ben niye bugün farklı muamele görüyorum. Yani bundan 10 yıl önce görmediğim muameleyi bugün niye görüyorum yani” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Romanların genel karakteristik yaklaşımları Roman kimliği ile sarmalanmış sorunlar ile mücadele etmek ve topluluğun hak ettiği saygınlığı elde

etmesini sağlamaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. Çünkü Roman olmayalar ile kurulan ilişkilerde, onlara verilecek değerin ve insan yerine konulmalarının olumlu geri dönüşleri olmaktadır:

“Bir insanın istediği nedir ya? Bizim insanlarımızın siyasetçilerden istediği en fazla şey adam yerine konmak. Başka da bi şey istemezler. Doğru mu? Yani bunu bizim büyükşehir belediye başkanımız eski Kadir Topbaş bey söylerdi. İnsanı dinleyin derdi. Yani adam yerine koyun derdi... Yani dinleyen kazanır onu” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Romanların kurumlar tarafından dinlenmemesi, kronikleşmiş sorunların daha da derinleşmesine ve Roman olmayanlar ile kurulan toplumsal ilişkilerin de zarar görmesine yol açmaktadır. Çünkü özellikle Roman mahallerinde, eğitim kurumlarında okuma yazma oranlarının düşük, okul terklerinin yüksek olduğu sosyal bir ortamda, çocuklar ve aileler ile birebir ilgilenilmesi, kısa vadede okul-aile arasındaki çatışmacı ilişkiyi rehabilite ederken uzun vadede ise eğitimin sosyal hareketlilikte bir değer olduğuna dair inancı da motive ederek saygınlık çerçevesinde bir ilişkinin kurulması sağlanmaktadır:

“Kesinlikle Roman mahallelerinde sıkıntı bu. Söyler misin bana gittiğin yerlerde sor Roman mahallelerine gidip de çaylarını kahvelerini içmişler midir, acaba evlerine gitmişler midir acaba? Biz Cumhuriyet’te onu başardık. Biz hepsini ziyaret etmişizdir evine gitmediğimiz kimse kalmamıştır. Bu da bize saygı olarak geriye döndü. Değer verildiğini hissettikten sonra her şey çok değişiyor. Biz arkadaşların özverisiyle ... Beraber arkadaşlarla tabi birlikte biz haftanın üç günü aile ziyareti yapıyorduk gayri resmî bunu yapıyorduk, gidiyorduk evlerine çocukların durumlarını soruyorduk bakıyorduk inan orda bunlar çok güzel dönüt sağladı bize; ‘Yav hocam Allah razı olsun bizim evimize gelen ilk kişinin’. Sen evine gidiyorsun ona değer verdiğini gösteriyorsun bitti” (Katılımcı 18, yaş 54, eğitim).

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin saygınlığı Roman olmayanlar ile kurdukları ilişkilerde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Topluluk içinde yaşam şansı ve tarzı olarak farklılaşan aktörler, toplumun geneli (Roman olmayan kişi, kuruluş veya kurum) ile ilişki kurarak topluluk adına konuşan öznelere dönüşmektedirler. Bu süreçte Roman olmayanlar tarafından gösterilen saygı aktörlerin meşruiyetlerini ve toplumsal kabullerini de güçlendirmektedir:

“Ben arkadaşlarıma şunu söylüyorum arkadaşlar bakın hani sivil toplum kuruluşları çok önemlidir dolayısıyla sadece bizim sivil toplum kuruluşları da değil farklı STK’lara da üye olun. Mesela bizim burada bir tane şey var benim de içinde yer aldığım, kuruluşunda çok ciddi katkı sağladığım sivil toplum platformu var. Hatta bunlar beni tek aday olarak Kızılay ilçe başkan adayı olarak gösterdiler yani 28 tane

derneğin ortak önerisiyle aday gösterildim ben bir Roman çocuğu, bir Roman dernek başkanı Roman olmayan dernekler tarafından aday gösteriliyor. ‘Bu işi en iyi o yapar’ diyo gazetede haberi var 45 bin tıklandı 45 okundu haber” (Katılımcı 15, yaş 53, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman elitlerin sahip oldukları sivil toplum ve siyaset deneyimi, bulundukları bölgelerde sadece Romanlara yönelik Roma olmayanları da kapsayan bir temsiliyet statüsüne sahiptir. Yani kendilerini mahalle ya da topluluk ile sınırlandırmamakta, farklı sosyal kesimlerle de temas halinde olarak sahip oldukları kapsayıcı siyasi kimlik ve güç ile saygınlıklarını kazanmaktadırlar:

“Siyasi kimlik olarak da bugün sadece Romanlar bazında değil, biraz önce arayayım başka bir beldenin belediye başkanı, başka bir ilçenin ilçe başkanı. Siyasi olarak da bugün bu partinin içerisindeki 8 ilçe, 11 belde, bilmem 254 köyün birçoğuna gitsek Roman kimliği dışında da siyaseten bir kabul görürüz, Allah’a hamdolsun. Orada oluşturmuş vaziyetteyiz. Buradaki temsiliyetimiz Roman şeyi üzerinden değil ama ben onun şeyini korumaya çalışıyorum, oradaki insanlarla ilgili süreçlerin temsiliyet hakkını yine sürdürmeye çalışıyorum. Bana misyon farkı yükleniyor. Mesela bana şu anda farklı görevler veriliyor, Romanlarla ilgili değil sadece yani. Ben gidip Meriç ilçesinde, Pomak köyünde konuşma yapıyorum. ... Sağ olsunlar bize sevgide saygıda kusur etmiyorlar. Oradaki toplumda bizi kabul etmiş. Ama şu var yani bizim de şaka maka 30 yıllık bir sivil toplum ve siyasi geçmişe, birikime dayalı bir şey var yani. Damardan girmeyi beceriyoruz yani siyaseten” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Roman olmayanlar ile doğrudan ve uzun süreli ilişkinin kurulduğu ticaretle de güven ilişkisi orta ve üst sınıf Roman elitlerin saygınlık elde etmelerinde oldukça etkili bir alan olarak görünmektedir; Her ne kadar toplumun genelinde Roman aktörlere yönelik önyargıya dayalı düşünceler olsa da bu ayrımcı düşüncelerin yine Roman olmayanlarca eleştirilmesi güven ve saygı temelli bir ilişkinin kurulduğunu göstermektedir:

“Ticaret, ticaret abi. (gülüşmeler) Ama kolay değil zor yani. Çok zor yani. Ben bi gün gittim işte burdan fabrikadan mal alıyom gayrimüslimdi Ermeni’ydi Dikran baba. Ondan hazır alıyodum şeyi kumaşı, kesip dikiyodum etrafını biz baskısını yapıyoduk, kendi bünyemde. Orda ben İstanbul’da çok iddialı yapıyodum o malzemeyi. Hem hızlı hem ucuz yapıyodum. Diğer adamlar diyodu ‘ya yüzde 100 çalışıyodur bu’ demiş. Anlıyo musun? Şeye demişler yani Dikran’a demişler benim haberim yok. Dikran onlarla kavga etmiş. Adam gayrimüslim, ‘siz ne diyorsunuz’ demiş, ‘manyak mısınız, bu adamın nasıl bir insan olduğunu siz bi bilseniz’ demiş! Beni övgüyle onlara bahsetmiş yani” (Katılımcı 19, yaş 53, siyaset).

Sosyal çevrede yapılan işe verilen önem de kurulan ilişkide saygınlığın ölçeğini belirlemede etkilidir. Özellikle popüler bir iş ile uğraşılması ve bunun da ulusal ve uluslararası başarılar ile desteklenmesi, Roman aktörlere yönelik önyargılı

ve ayrımcı düşüncelerin ve tutumların kırılmasının yanı sıra onlarla bir arada olma, mekânsal deneyimin paylaşılması, Roman olmayanlar için de prestij sağlayan bir sosyal ilişkiye dönüşebilmektedir; *“Tabi biraz ünlü olmaya başladıkça güzel işler yaptıkça insanların size saygısı da artıyor. İşinizi de anlamaya çalışıyorlar bide gurur meselesi oluyorsunuz. ‘Bizim komşumuz’ oluyor ondan sonra ‘ya işte Romana bak’ falan meselesi ‘bizim komşumuza’ dönüyor”* (Katılımcı 22, yaş 44, eğitim).

Orta ve üst sınıf Roman elitler eğitim, sivil toplum, siyaset, ticaret ve benzeri alanlarda gerek topluluk içerisinde gerekse topluluk dışında yani Roman olmayanlar ile kurdukları sosyal ilişkilerde sahip oldukları temsiliyet kabiliyetleri ve sosyal sermayelerinden dolayı saygınlıkları olan aktörler olarak görülmektedirler. Ancak karşılıklı ilişkilerde edinilen bu saygınlık, etnik Roman kimliğinden dolayı genel olarak Romanlar ve özel olarak da orta ve üst sınıf Roman elitler söz konusu olduğu zaman toplumun geneli ve kurumlar tarafından kısıtlı bir şekilde sunulmaktadır.

4.3.6.3. Kırılğan Saygınlık: “Bir Hata Yapsak Hemen Çingene Oluruz!”

Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sahip olduğu kısıtlı saygınlık kırılğan bir karaktere sahiptir. Kırılğan saygınlık durumu esasen Roman aktörlerin, Roman olmayanlar ile kurduğu gündelik ilişkilerde kendini göstermektedir. Kaba tabiriyle “en ufak hatada Gaconun gözünde hemen Çingene oluyoruz” ifadesi bunu özetlemektedir. Her ne kadar orta ve üst sınıf Roman elitlerin sosyal hareketliliklerinde etnik Roman kimliği hareketlilik sürecinde sosyal avantaj sağlayan bir sermaye türü olarak stratejik olarak kullanılıyorsa da, gündelik hayatın çatlaklarındaki önyargı ve ayrımcılık yüklü zihniyetin her an ortaya çıkma riski de Roman aktörlerin mücadele etmek durumunda kaldıkları, sürekli teyakkuz halinde oldukları, etnik kimliklerinin sürekli olarak kendilerine hatırlatıldığı (Benjamin, 2005: 18) kırılğan kimlik konumunu ifade etmektedir. Etnik kimliğin ilişkilendirildiği pejoratif imajın gölgesi Roman aktörlerin saygınlıklarını ince ancak gergin bir ip üzerinde görünmesine yol açmaktadır. Statü fark etmeksizin kimlik konusunda yaşanan sürekli gerilim ve “azınlık hissi” hali, esasen psikolojik sorunları da tetikleyebilecek “yanlış yapma” sendromuna yol açmaktadır:

“Ama şunu düşünüyorum; Ne olursanız olun bugün milletvekili de olsanız Cumhurbaşkanı da olsanız, şöyle bir söylemin geleceğini arkadan şöyle bir söylem olacağını düşünüyorum. ‘yani Çingeneyi de getirdik koyduk buraya!’ Yanlış ilk söyleminizde, doğru yaptığınız işlerde hiçbir problem yok ama yanlış... Ama Türkiye’de genel olarak bu olduğu için yanlış ilk söyleminizde etnik olarak farklılıklarınız yüzünüze vurulur. Ya ben bugün psikolog olarak mesela karşıma bir danışan geldiğinde ona yanlış bir şey yaptığımda, bu Allah korusun bir gazeteye çıktığında, ya Çingeneyi geldik psikolog yaptık işte Çingene de söylemine dikkat etmeli olacağını hissediyorum. Mesela bu projeye geldim ben. Projede şöyle bir şey düşündüm. Ben bu projeyi çok iyi şekilde yapmalıyım. Sebebi şu; şöyle demesinler ‘projenin başına da bir Roman kızı geçti işte yapamadı ama onu da projenin başına koyduk’ gibi bir söylem olmasın” (Katılımcı 26, yaş 26, sivil toplum).

Kırılğan saygınlık sendromu çocukluk yıllarından itibaren eğitim yaşamı ile etkisini göstermektedir. Roman olmayanların, zihinlerindeki imaja karşılık gelen olumsuz “bir hareketi” yakalamaları, Roman aktörlerin tüm biyografilerini bir anda onların gözünde “Çingeneleştirmek”tedir; *“Bilen bizi Roman olarak biliyordu ama bilse de hani bizim onların bizim imajımız onların kafasındaki imaj ile çeliştiği için bize davranışları farklı olmuyordu normal, standart oluyordu. Ama eğer onların imajını destekleyen hareketlerde tarzlarda yaşasaydık direkt biz o kefenin içine giriyorduk”* (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum). Dolayısıyla kırılğan saygınlık durumu orta ve üst sınıf Romanların toplumsal ilişkilerinde hata yapma şanslarını da ortadan kaldırmaktadır. Çünkü eğitimde, sivil toplumda, siyasette ya da ticarette ne kadar başarılı bir kariyer çizmiş ya da toplumun geneli ve kurumlar ile ne kadar güçlü bir sosyal bağ (köprü) kurmuş olurlarsa olsunlar önyargı ve ayrımcılıktan dolayı kendilerini tanımlayan söylem, kurulan tüm köprülerin bir anda yıkılması ve “Roman”dan “Çingene”ye (*Gaconun düşüncesinde*) dönüşebilme riskini barındırmaktadır:

“Bu şöyle bir şey, sistematik bir şekilde bir organizasyonun parçaları değil. İnsanların yıllarca yaşanmışlıkları ve sosyal medya üzerinden, atadan anlatılmış olanlar, toplumdaki, Gazi Mihal Mahallesi’ndeki o simgesel, kronikleşmiş, kriminalize insan algısının getirdiği, toplumda bugüne kadar dünya üzerindeki literatür anlamında Çingene tanımı koyduğu yer. Bunlar o insanın senin hakkında ne kadar olumlu olursa olsun bir noktada en ufak hatada...Ben hata yapma lüksüne sahip değilim, sen sahipsin. Alevi de sahip değil... Ben hata yaptım, ah Çingenenin işte, bitti. Yahu 50 bin tane doğru şeyde o şey, o insani bir refleksle yapabileceğin bir eksiklik veya bir şey senin başka bir şeyini tetikliyor... Yani lüks bizim için, eksik yapabilme lüksü yok” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Orta ve üst sınıf Romanların biyografilerinde ayrımcılığa uğrama düşüncesi sürekli olarak bulunmaktadır. İçinde bulundukları toplumda etnik kimliklerinden

dolayı ipte yürüyen (*tightrope*) cambaz gibidirler. Kariyerlerinde statü ve saygınlıkları inşa etme sürecinde, ayrımcılığın nereden hangi şekilde geleceğinin ve ortaya çıkacak söylemin sonuçlarının ve sorumluluğun da farkındadırlar:

“Şimdi bak bir sorumluluğu ben ticaret hayatımdan vereyim. Örneğin ben burada 35 sene galericilik yaptım. Sitede 94 tane dükkan var. Tek Roman benim. Bunun içinde Kürdü, iki üç tane Kürt var bizim, Yörüğü, Arnavut’u, Boşnak’ı hepsi var. Tek bi ben Romanım. Ya kendime şunu söyledim ticarete başlarken. ... Sen Romansın, sen istemeden hata yaparsan adamlar der ki ‘bundan da bu bekleniyordu, başka bir şey beklenmez’ derler. Kendi aralarında başkası suç işlese onu kapatırlar, hata yapmıştır deyip tolera etmeye çalışırlar. Sen hata yapsan ‘bunun da mayasında var, bu bunu yaptı’ derler. Onun için yaptığım alışverişte dokuz düşünür bir yapardım. Hata yapmamaya gayret ederdim. Çok şükür bunu başardım. Şimdi toplumumun içinde de az önce ben sana dedim ya birileri alışveriş yaparken beni ararlar, işte şuna verelim mi, buna verelim mi, şu nasıldır, bu nasıldır ha demek ki bu insanlar beni dikkate alıyor” (Katılımcı 5, yaş 64, siyaset).

Ekonomik maliyeti dahi olmayan saygı, dezavantajlı konumda olan bireyler içi “kıt bir kaynak” olarak sunulmaktadır (Sennett, 2005). Ancak daha trajik durum ise bu kıt kaynak içinde elde edilmiş olan saygınlığın da kırılgan karakteridir. Mesut Özil’in de Almanya milli takımını bırakma gerekçesi olarak açıkladığı bu hissiyat, göçmen (Türk) kimliğine olan ve “orada, hazırda bekleyen” ayrımcılığı ve saygısızlığı yansıtmaktadır:

“Kazandığımızda Alman, kaybettiğimizde göçmen (Türk) oluyorum. Arkadaşlarım Podolski ve Klose, hiçbir zaman Polonyalı Alman olarak görülmedi, ben neden Türk Alman olarak görüldüm? Türkiye olduğu için mi? Müslüman olduğum için mi? Son yaşanan olaylar sebebiyle ırkçılık ve saygısızlık hissettiğim için bundan böyle ulusal seviyede Almanya için oynamayacağım” (Diken, 2018)

Saygının kırılgan hali Roman aktörlerin gerek bilinçli gerekse bilinçsiz bir şekilde mücadele etmek durumunda kaldıkları bir ruh halini işaret etmektedir. Mahalleden çıkmayan, izole olarak yaşayan ve dışlanmayı kanıksamış “sıradan” Roman bireyler için belki de öncelikli bir sorun olarak görülmeyen saygınlık, orta ve üst sınıf konumundaki elitleşen Romanlar için toplumun geneli ile kurulan pragmatik sosyal ilişkileri, statülerini sürekli tehdit eden bir toplumsal etkileşim sürecidir; “*O tabi ki o zaman (zengin ve güçlü olduğumuzda) o hürmet, o yalaklık değişiyor. Ama arka planda yine bunun gözünde Çingenesin. Arka planda sen onun yine gözünde senden çıkarı olana kadar senle birlikte. Senle menfaat ilişkisi bittiğinde (Çingenesin)*” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum). Gündelik hayatta toplumun

genelinin belleğindeki yerleşik marjinal Roman/Çingene imajı günümüzde baskılanmış görünüyor olsa da kendini gündelik söylemlerde pekala açığa çıkarabilmektedir. Bu noktada kırılğan saygınlık durumu toplumun genelinde her zaman görünür olmayan ancak tetikte bekleyen ve birlikte yaşama sürecine zarar veren bir çifte standart sorunudur (Benjamin, 2005: 21). Farklı sosyal ve etnik kesimlerin üyelerinin yapmış olduğu “hatalar” üyelerin kişisel hanelerine yazılmakta iken Romanlar ile ilişkili olumsuz bir durum tüm Roman topluluğu için genelleştirilmektedir.

Sonuç olarak etnik bir kimlik olarak Roman olma hali, mevcut durumda dezavantajlı bir sosyal konuma karşılık gelmektedir. Ancak bu imajın bizzat orta ve üst sınıf Romanlarca kırıldığı yapısal bir dönüşüm sürecine geçilmektedir. Artık Romanların sosyo-ekonomik anlamda orta-sınıfsallaştığı, yukarı doğru toplumsal hareketlilik hedefi ile hareket ettikleri, etnik kimliklerini bagajlarında taşıdıkları ve istikrarlı stratejiler ile topluluk içerisinde/dışında saygınlığı elde eden elit aktörlere dönüştükleri görülmektedir. Dışlanmanın çevrelediği sosyal çevrede dünyaya gelen Roman aktörler, doğdukları mekânlardan verdikleri politik tercihlere kadar kararlı bir sosyal hareketlilik süreci geçirmekte ve onlardan esirgenen toplumsal saygınlığı kısıtlı da olsa elde etmektedirler.

Orta ve üst sınıf Roman elitler toplum içerisinde sahip oldukları etnik kimliğin pejoratif tarihsel imajından dolayı ipte yürüyen aktörler gibidirler. Kendilerinden beklenen rollerin dışında davranmaları, sahip oldukları sosyal statülerini daha da kırılğan ve riskli hale getirmektedir. O nedenle kamusal alanda sosyal ilişkilerinde kazanmış oldukları saygın konumu korumak adına (kaybetmemek için) bir teyakkuz durumu söz konusudur. Diğer taraftan ise topluluk içerisinde sahip oldukları temsiliyete dayalı statü saygınlığı da topluluk üyelerinin eleştirileri ile sarmalanmıştır. Tıpkı ana akım toplumun pratiğinde olduğu gibi “hata” ya da “yanlış anlaşılma” durumunda mevcut konumları sorgulanmakta, yozlaşma, tekelleşme, güç zehirlenmesi, izolasyon ve ihanet gibi suçlayıcı argümanlara maruz kalmaktadırlar. Her iki düzeyde de orta ve üst sınıf Roman elitlerin statü kaynaklı saygınlıkları diken üstünde görünmektedir.

4.3.7. Karizmanın Bedeli: İcraat mı İhanet mi?

Orta ve üst sınıf Roman elitler topluluk çıkarlarını öne alarak sosyal hareketliliklerini gerçekleştirmektedirler. Roman meseleleri konusunda verilen toplumsal mücadele sosyal hareketliliklerinin merkezinde yer almaktadır. Verilen toplumsal mücadele aktörlere topluluğu temsil etmeleri konusunda sorumluluk yüklemektedir. Temsiliyetin sağlamış olduğu statü ile gerek topluluk içinde gerekse topluluk dışında icraatta bulunan saygın aktörlere dönüşmektedirler. Uzun yılların birikimi ve tecrübesi ile kazanılan bu saygınlık özellikle topluluk dışında Roman kimliğinin damgalanmış imajından dolayı kırılğan bir karaktere sahiptir. Ancak öte yandan topluluk içerisindeki saygınlıklarının da kırılğan yapısı dikkat çekmektedir. Bu da aslında topluluk içinde temsiliyet yükünü almış olan orta ve üst sınıf Roman elitlere yönelik eleştiriler ile doğrudan ilişkilidir.

Başarılı, rol model olan orta ve üst sınıf Roman elitler her ne kadar örnek gösterilen ve saygınlıkları yüksek olan karizmatik kişiler olarak görünseler de topluluk çıkarları konusunda almış oldukları temsiliyet konumlarına yönelik suçlamalara maruz kalmaktadırlar. Eleştirilerin dozu değişkenlik göstermekle birlikte genellikle çıkar temelli suçlamalarda bir kümelenme söz konusudur. Fiziksel ve sözel müdahaleleri de barındıran bir süreçte aktörler zaman zaman ihanet derecesinde suçlanabilmektedirler. Dolayısıyla genellikle toplulukta öncü ve lider konumunda olan temsilciler maruz kaldıkları olumsuz iddiaların doğruluğu veya yanlışlığından bağımsız olarak toplumun genelinde kabul edilebilirliklerinde de etkili olan sahip oldukları sosyo-ekonomik güç ve referans ilişkiler ile Roman topluluğu içinde marjinal aktörlere dönüşebilmektedirler (Lewin, 1948: 195-6). Çünkü sahip oldukları sosyal ve ekonomik sermayenin kaynağına dair şüpheler aktörlerin bir bakıma topluluk içinde maruz kaldıkları ithamlardan dolayı ayrışmalarına yol açmaktadır.

Orta ve üst sınıf Roman elitler kendilerine ve statülerine yönelik topluluk içindeki eleştirilerin oldukça farkındadırlar. Ancak gerek topluluğun mevcut durumu gerekse kendilerinin sahip oldukları karizmatik statüleri, esasen meşakkatli bir toplumsal mücadele sürecinin çıktılarını olarak görülmektedir. Bu süreçte aktörler ekonomik zorluklar ve fedakârlıklar ile temsiliyetlerini sürdürmektedirler:

“Yani bu işler kolay olmuyor öyle ben tek düze bi dernek başkanı değilim. Bunu biliyorum herkes de bilir. Ama beş sefer icra geçirdim kaynak yetersizliğinden bu yolda kalmaların haricinde. Bi gece de cezaevinde yattım icradan dolayı, imzalamıştım. Üç ay sonra unuttum ben gene ödeyemedim. Hani oluyo taahhüt. Aldılar çocuklarım ödedi çıktım. Yani öyle lider öyle kolay olunmuyor. Ne bedeller ödediğimi ben biliyorum” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, temsiliyet ve liderlik sürecinde ekonomik fedakarlığın yanında ciddi bir zaman da ayırarak topluluk faaliyetlerinde yer almaktadırlar; *“Yani şöyle bir şey söyleyim. Benim ekonomime çok zarar vermiştir ilk dönemlerde falan. Çünkü şey yapamıyorsunuz yani işinizi gücünüzü ertelemek zorundasınız ve bazen tüm vaktinizi ona harcıyorsunuz artı onun yanı sıra paranızı da harcıyorsunuz”* (Katılımcı 17, yaş 38, sivil toplum). Topluluk çalışmalarına ayrılan zaman ve ekonominin yanında asıl fedakârlık aile konusunda yapılmaktadır. Emek-yoğun bir süreçte aileler genellikle katılımcıların en çok ihmal ettikleri alan olmaktadır; *“Bazı sıkıntıları yaşadık yani. ... Bir şey de samimi bir şekilde onu dert edip onunla uğraşmaya, onunla ilgili mücadele vermeye başladığınızda hem ekonomik hem de diğer konularda, aile içerisinde bir sıkıntı yaşıyorsun. Neden? Zamanını bir kere, vaktini sevdiklerinden çalıyorsun, kendi hayatından çalıyorsun”* (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler gerçekleştirdikleri faaliyetler ve elde ettikleri sosyal konumlardan dolayı çoğu kez çıkar konusunda ithamlara maruz kalmaktadırlar. Topluluk içinde çok hızlı bir şekilde yayılma potansiyeline sahip olan söz konusu şüpheli ithamlar ve yaftalayıcı yaklaşım aktörlerin saygınlıklarını zedelemektedir:

“Yani çünkü dediğim gibi insanların hemen sorduğu ilk şey ‘ne işi var bunun burada, ne çıkarı var bunun, ne menfaati var bunun burada’. Ondan sonra kendi menfaatlerine dokunan bir şey varsa desteklemeleri, çıkarlarına karşı bir şey olduğu zaman kösteklemeleri. Münferit, toplumsal olarak düşünmüyorlar yani. Benim kendime ne faydam var? Bireysel çıkar tabi. bireysel menfaatler, bireysel şeyler. Hani kötü ise onun için o iş zaten taraftar da bulmak da zorlanmıyor. Çabuk algı yaratılıyor. İnsanlar hiç araştırmadan inanabiliyorlar. Hele bir de çıkar varsa işin içinde tamam artık. Sen istersen, istediğin kadar kendini yırt hiçbir şey olmuyor. Değiştirmiyorlar, o da kötü bir durum yani” (Katılımcı 6, yaş 44, ticaret).

Mahalle düzeyinde özellikle sosyal yardımlar ile ilgili çalışmalarda aktörler, ciddi suçlamalara ve olumsuz ithamlara maruz kalmaktadırlar. Çünkü yardım miktarının (kişi sayısı) genellikle yardım verilmesi gereken sosyal kesimden daha az

olmasından dolayı yardım alamayan kişiler, yardım veren kişiler ya da organizasyonlar hakkında kolaylıkla argo ifadelerle ve hakaretlerle “haksızlık” iddiasında bulunabilmektedirler:

“Bende tüm Roman vatandaşları Facebook sayfamda engellidir. Benim sayfamda Roman vatandaşı göremezsin. Adam bana küfrediyor. Bir arkadaşım gelmiş. ‘Abi ben kurban kesemiyorum, hayvana kıyamıyorum, kan görmekten tiksiniyorum, bana 7 tane hane söyle ben kasaptan 15 kilo 20 kilo et alayım o fakir ailelere bunu vermek istiyorum. bana yardımcı olur musun?’ Sen ne yaparsın işlerinde en mağdur olanı, engelliyi, yaşlıyı, yatalak hastası olanı, çalışanı... 7 kişi, burada yaşayan 7 kişi. Götürüyorsun ne mağdur olanlarını tespit edip, vatandaş gidiyor elinde buyur bacım diyor buyur bacım diyor 7 kişiye veriyor. Akşam evine gidiyorsun. ... Sosyal medyayı açıyorsun. ‘Abi sana yazıklar olsun, sen yaramaz adamsın’. Hayırdır, neden, ne yaptım ben? ‘Mahalleye et dağıtmışın, sen yaramaz adammışsın, bize vermedin, sen ayrımcılık yapıyorsun, sen ş..*..zsın, i..*..sin veya senin karına kızı küfrediyor” (Katılımcı 4, yaş 52, sivil toplum).

Topluluk içinden orta ve üst sınıf konumdaki temsiliyet statüsüne sahip Roman aktörlere kimi zaman orantısız bir şekilde yöneltilen bu sert ve hakaret içerikli ithamlar, belirli bir süre sonra bu aktörlerin topluluk faaliyetlerinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Çünkü kurumlar ve bireylerin sorunlarının çözümünde yaşanan aksaklıkların Roman aktörlere mal edilmesi sorumluluk alan aktörleri hem yormakta hem de yıpratmaktadır:

“Ya ben biraz da isteyerek uzaklaştım. Çok beni kendi toplumum çok yordu beni, çok üzdü beni, çok yıpratıldılar beni. Hani kıymeti hani bilemediler desem yeri var yani. Çok yıpratıldılar. Tamam mı? Ya bizim gücümüz yok biz ya ne yapıyoruz? Sadece anlatıyoruz, rica ediyoruz, yani bunu böyle yapalım, şöyle yapalım. Onlar zannediyorlar ki ben bi şey söyliycem olcak. Böyle bi şey yok. ... Ya şöyle yetkin yoksa yani kendini yırtıyorsun affedersin kaba bir tabirle. ‘Ya şunu şöyle yapalım, böyle yapalım, şu olsun, bu olsun’ diyosun kendini yırtıyorsun bir şeyler yapmak için fakat karşı taraf yani sana bunun cevabını veremiyor ve bunu sen gidip arkadaşlarına anlatamıyorsun. Onlar da bilmiyorlar. Zannediyorlar ki senin elinde var da olmuyor, yapmıyorsun. Yok yani” (Katılımcı 16, yaş 60, siyaset).

Topluluk içinden yöneltilen olumsuz ithamlardan kaynaklanan bıkkınlık, orta ve üst sınıf Romanlar arasında zamanla oluşan yaygın bir tutum olarak görünmektedir. Her ne kadar süreç içerisinde yıpranan bazı aktörler topluluk sorunlarından değil ama üyelerinden uzak kalmayı tercih etseler de kendilerine yönelik rencide edici ifadelerle rağmen topluluk çıkarları konusunda çalışma yürütmeye devam edenler de bulunmaktadır:

“Bazen dediğiniz gibi ağır geliyor, bazen sıkılıyor insan. Bazen olur olmaz laflar da duyuluyor. Deniyor ki ‘ya başkan bize ne yaptı?’ gibi bu sözler tabi bizi yıpratıyor.

Yine biz diyoruz ki bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yok. Bu insanların yalın ayak başı kabak gezmesi hiç hoş değil. Bir şekilde bu insanlara birileri bir şeyler yapması gerekiyor. O sorumluluk bizim üzerimizde ağır basıyor” (Katılımcı 29, yaş 51, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman aktörler ile topluluk arasındaki ayrışma, Roman olmayan kurumsal yapıların da araya girmesiyle farklı bir boyuta taşınmaktadır. Bir taraftan kurumlar ile topluluk arasında sorunlara ve taleplere ilişkin köprü konumundaki aktörler diğer taraftan ise topluluk sorunlarını kısıtlı politikalar ile geçiştirmek isteyen kurumlar bulunmaktadır. İki güç arasındaki gerilim kurumların stratejisi ile aktörler ve topluluk arasındaki ilişkiye transfer edilmekte ve çoğu zaman Romanların “birbirine düştüğüne” dair bir imaj sunulmaktadır:

“Ya tabi. Nasrettin hoca hikâyesi yapcınız diyom. Doğru söylüyon başkan diyolar. Dolayısıyla hani ben sizi savunurken beni yalnız bırakıyosunuz diyorum. Yük o zaman daha çoğalıyor. Hatta bazı dikey yapılar (kurumlar) arkamızdan dolanıyor, ‘ya sen de mi oncusun (ismini söylüyor)’ diyor, burayı ayartıyor tamam mı? İki erzak üç dört tane de işçi alcam senden diyor, kendi içimizde tokuşturuyor bizi. Bunu dikey yapılar, Gacolar diyim bütünüyle yapıyorlar bunu. Sebep? (ismini söylüyor) yol haritasını öğrendi, topa vurmaya öğrendi. Siyaseten, ticareten Romanların dilimini büyütebilecek bir potansiyel olduğu için de benden korkuyorlar kardeşim” (K14, Konum 66).

Topluluk ve temsilcileri arasındaki yaşanan gerilim bir süre sonra özellikle orta ve sınıf Romanların yaptıkları mesleklerin de küçümsemesine yol açmaktadır. Bu tür bir küçümsemenin arka planında herkesin vekil olabileceğine dair topluluk içerisinde üretilmiş ve karşılık bulmuş bir inanç bulunmaktadır. İlkokul mezunu bir kişi de, ekonomik sermayesi zayıf olan birisi de, toplulukta tanınırlığı olmayan birisi de sadece olunabileceğine dair rol modellerden dolayı milletvekili olmak istemektedirler. Bu yaklaşım mevcut daha düşük statülü masa başı işlerin küçümsemesine neden olmaktadır:

“Şimdi son günlerde de bir vekillik yarışı var sosyal medyada. İşte ben olacağım... Hani ben şunları yapabilirim, benim gücüm bu, benim yetkilerim işte eğitimim benim becerim bunlar diyen yok. Çok ilginç bir şey anlatayım sana. Bizim bir dernek başkanımızla sohbet ediyoruz. Dedi ‘ya abi ya ben dedi senin yaptığın işi her işi yaparım ne olacak dedi bir imza atıyorsun’ dedi. ‘Ben de dedi atarım imza’ dedi. Ee dedim sen ne iş yapıyorsun. Ben dedi işte pazarcılık yapıyorum. ‘Sen dedi benim işimi yapamazsın’ dedi. ‘Ama’ dedi ‘ben senin işini yaparım ben imza atarım’ dedi. Sen dedim kaçınıcı sınıftan mezun oldun. 5. sınıftan. Dedim ki ya imza atmanın ne olduğunu biliyor musun dedim ya. Sen beni dedim sadece imza atan bir adam olarak mı görüyorsun dedim. Sen dedim pazarcılık yapıyorsun, senin yaptığın pazarcılığı dedim ben elimin tersi ile yaparım” (Katılımcı 33, yaş 62, kamu).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerine dair ithamlardan ve hakaretlerden dolayı ya topluluktan bir süre uzaklaşmayı ya da bu tür ifadeleri umursamamayı tercih etmektedirler. Çünkü her ne kadar kendilerine ve çalışmalarına yönelik olumsuz bir tavır söz konusu olsa da bunun da geçici olduğunun farkındadırlar; *“Ben küfür yedim, çok hakaret gördüm, bana küfrediyo adam ana avrat küfrediyo adam. Ben aldırış etmiyom ama düştüğü zaman ilk başına giden benim. Çünkü onun yaptığı şeyi göz önünde tutmuyom neden Allah’a havale ediyom. O orda versin hesabını. Öyle yaptığım için Rabbim hep benim önümü açtı”* (Katılımcı 12, yaş 59 sivil toplum). Ayrıca orta ve üst sınıf Roman aktörlerin faaliyet alanlarındaki etkinliklerini olumsuz etkileyebileceğinden ötürü toplum tarafından kendilerine yöneltilen övgü ve eleştiriler genellikle önemsenmekle birlikte takıntılı bir ilişkiye dönüştürülmemektedir; *“Biz övgüye de eleştiriye de çok kulak asmıyoruz işimizi yapıyoruz. Bizim ortaya koyduğumuz bir program var onu yapıyoruz, belli bir disiplinle çalışıyoruz. Ee bu övgüye ya da eleştiriye çok kulak asarsan işini yapamaz hale gelirsin. Bu sosyal medya oraya buraya çok fazla takılırsın”* (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, toplum içinde farklı düzeylerde yaptıklarından ya da yap(a)madıklarından dolayı eleştirilere maruz kalmalarına rağmen temel motivasyonları topluluğun çıkarları konusundaki verdikleri toplumsal mücadeledir. Aktörler karakterleri gereği, bireysel çıkarların ve kariyer hedeflerinin ötesinde Roman topluluğunun meselelerini bir yerden tutma ve müdahil olma konusunda özel bir yükümlülük hissetmektedirler. Öyle ki sorumluluk aldıkları zaman kendilerine yöneltilen eleştiriler, temsil etmek istemediklerinde de karşlarına çıkmaktadır. Ancak Roman aktörler kendilerine ve çalışmalarına yönelik getirilen eleştirilerin kimden, ne amaçla yöneltildiğinin de farkında olmalarından dolayı zaman zaman sorunlar ile ilgilenmeye devam edip, toplum ile aralarına mesafe koymayı ya da bu tür söylemlere aldırış etmemeyi tercih ederek statülerini ve saygınlıklarını sürdürmektedirler. Romanlar ile ilgili sorunların karmaşık karakterinin de bilincinde olan aktörlerin yaklaşımında toplum-içi sorunların yanı sıra asıl mesele eğitim, istihdam ve mahallelerdeki ayrımcılık ile ilişkili yapısal sorunlardır. Bu sorunlar ile uğraşmak ekonomi ve zaman açısından fedakârlıkta

bulunmayı, kariyerlerinden ve ailevi ilişkilerinden tavizler vermeyi gerektiren zorlu bir süreçtir. Dolayısıyla topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketlilikle topluluk adına konuşabilen, onların sesi olan aktörler kendilerine yönelik olumsuz ithamları önemsemekle birlikte takıntılı hale getirmeden sorumluluk hissettikleri alanlarda topluluk ve kurumlar arasında faaliyette bulunmaya devam etmektedirler.

4.3.8. Elitleşmenin Sınırları: Sivil ve Siyasi Patronajın Tahakkümü

Orta ve üst sınıf Romanların topluluğun yapısal, kronikleşmiş sorunlarına müdahil olmaları, kamuoyu oluşturma sürecinde sorumluluk almaları ve sorunları çözüme kavuşturma/dönüştürme potansiyelleri/yaklaşımları topluluk içinde bu aktörlerin elitleşmelerini sağlamaktadır. Roman topluluğundaki elitleşme hem bir süreç hem de bir sonuçtur. Etnik azınlık gruplarında topluluğun/azınlığın sesi olma işlevi belirli bir zümrede yani tez özelinde bakıldığında orta ve üst sınıf Roman aktörlerde toplanmaktadır. Bu zümrenin oluşumu ise iki türlü gerçekleşebilmektedir; birincisi topluluk-içi dinamiklerde ve bireyin grup içindeki başarılı statüsünden hareketle tabana karşı sorumluluktan doğan ve görece organik bir “temsiliyet” sürecidir; ikincisi ise topluluk-dışından siyasal güç mekanizmasının kendisinin grubu kontrol altında tutmak için seçtiği sentetik “temsiliyet” sürecidir. İkinci tür temsiliyet sürecinde hâkim siyasal güç, yönetimi altındaki etnik azınlıkları patronaj tahsis ederek azınlık topluluğun “elitleri” aracılığıyla kontrol etmeye eğilimlidir. Bu kontrol mekanizması iki şekilde gerçekleştirilmektedir; birincisi ve daha siyasal olanı bu tür bir patronajın tahsisi ile ayrılıkçı hareketlerdeki etnik elitlerin topluluk ile siyasal bir mobilizasyon başlatmaları (demobilizasyon) yatıştırılmaktadır (Barth, 2001: 37). İkincisi ve daha yaygın olanı ise yerel topluluklardaki elitleri sosyal kontrolü zorlamaya daha yatkın hale getirmektedir (Liu, 2021: 994). İkinci süreçte hâkim kamu otoritesi tarafından etnik çatışmaların önlemesi ve azaltılması için etnik topluluklar arasında belirli kişilerin sosyal hareketliliği kamusal olarak desteklenmekte ve kamunun kendi kontrolü altında bu haliyle bağımlı olan bir azınlık elit grubun oluşturulması söz konusudur. Türkiye’deki orta ve üst sınıf

Romanların elitleşme süreci her iki temsiliyet süreci ile karakterize edilebilmektedir. Çünkü her iki durumda da topluluk nazarında kabul görmüş, statü, güç ve saygınlık (prestij) sahibi ayrıcalıklı Roman aktörlerin varlığı söz konusudur. Bu aktörlerin bazıları kendi girişimleri bazıları sivil toplumda kendilerine açılan alan ile bazıları da siyasette sunulan fırsatlar ile farklı düzeylerde temsiliyet sağlayarak, Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin oluşum sürecine katkı sunmuşlardır/sunmaktadırlar.

2000’lerde başlayan Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde 2010 yılındaki Roman Açılımı sonrası siyasallaşma süreci ile kamplaşmalar artmaya başlamış, 2015 yılındaki muhalefet partisindeki (CHP) ilk Roman milletvekilinin, 2018 yılında ise iktidar partisindeki (AKP) ikinci Roman milletvekilinin seçilmesi ile hareketin politik hedefleri sonuç vermiştir. Hatta bu süreç bazı aktörler tarafından o dönem varılabilecek son aşama olarak düşünülmüştür:

“Şu an olmak istediğimiz yerdeyiz yani. Ee yıllar önce biz yola çıktığımızda arkadaşlarla yaparken bizim en büyük sorunumuz temsil makamlarıydı. Milletvekili olduktan sonra yaşadığım bir şeyi anlatayım sana. Arkadaşlarla oturduk tabi şey herkes mutlu bir tanesi düşünüyor. Olum dedim ne oldu? Abi dedi biz buraya kadar plan yapmıştık. (gülüşmeler) Anlatabiliyor muyum? Biz buraya kadar plan yapmıştık dedi. O an benim için şeydi bir şeyi fark ettiğim bir dönemdi” (Katılımcı 31, yaş 43, siyaset).

Roman topluluğunda milletvekili olmak gerçekten de hareketin tarihselliğinde kırılma noktasıdır. Yoğun bir emek ve deneyim ile şekillenen milletvekilliği süreçleri, Roman topluluğu açısından elde bulunan kaynaklarla ulaşılabilecek hedefleri de göstermektedir (Bauman, 2019: 63). Hatta bu hedefler siyasetin Romanlara çizmiş olduğu görünmez sınırlara dair bir tartışma imkânı da sunmaktadır. Şu ana kadar vali, milletvekili, bakan ve başbakan danışmanlığı statülerinin dışında milletvekilliği, Romanlar için siyasallaşmada bir nihai varış noktası gibi görünmektedir. Milletvekilliği statüsü rol modellik anlamında da Roman topluluğunda çok ciddi bir etkileme potansiyeline sahiptir. Hatta bu statü, Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin “gurur” kaynağıdır. Öyle ki orta ve üst sınıf Romanlar arasında katılımcıların önemli bir kısmı izleyen seçim döneminde milletvekili olma niyetini açık bir şekilde ifade ederek siyasi statünün önemine vurgu yapmışlardır.

Siyaset kurumu bu haliyle sivil toplumun önüne geçerek hatta sivil toplumu domine ederek, Roman topluluğunda statü, güç, saygınlık (prestij, itibar) ve servet mücadelesinin/rekabetin yaşandığı bir alana dönüşmektedir (Çeğin, 2007: 14). Topluluk içinde sosyal hareketliliğin motivasyonu olarak işlev gören siyasi alan, topluluk dışında ise yukarıda bahsedilen sentetik temsiliyetin kümелendiğı bir rekabet mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Statü ve prestij elde etmeye yönelik motivasyonun sivil toplum alanında derneklerden siyasi partilere yönelmesi, temsiliyet patronajının da aynı şekilde siyasi alana sıkıştırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sivil toplumdaki aktörlerden ziyade siyasiler, Romanlar ile ilgili meseleler konusunda “eşik bekçileri” (gate-keepers) olarak görülmeye başlamaktadırlar. Bu patronaj ile Romanlar ile ilgili belirlenecek konu ve politikalarda siyaset güçlü bir karar alıcı konumuna gelmektedir. Roman sivil toplum ve siyasi hareketi açısından normal bir süreç olarak görünse de aslında sivilleşme sürecinin tamamlanmadığı bir siyasallaşma söz konusudur. Dahası sivil toplumda ve ağırlıklı olarak da siyasette güçlenen aktörlerin temsiliyet statüleri konusunda tekelleşme riskleri bulunmaktadır. Azınlık adına konuşma tekeli elinde bulunduranlar bu güç ve statünün kendileri dışındaki alanlarını pasifize edebilmektedirler. Yani alanda tek sözü geçenler olmak aslında statü ve meşruiyetlerini güçlendiren bir işleve sahip olmak ile kurumlar açısından topluluk sorunlarının da sadece bu temsiller üzerinden okunmasına ve konuşulmasına yol açmaktadır. Bu durum, topluluk içindeki organik sivil toplum oluşumlarını, yerelde ve ulusaldaki taleplerin, girişimlerin geçersiz ve anlamsız olarak tanımlanması sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bu durum Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde son yıllara vuku bulan rekabete dayalı tartışmalarda kendini göstermektedir. Siyasi kazanım olarak Roman topluluğunda önemli bir güç ve statü sahibi olan Roman milletvekillerine ve siyasi aktörlere yönelik yapılan eleştiriler arasında kritik olanı, bu kişilerin sivil toplum alanına son yıllarda yapmış oldukları müdahaleler ile sivil toplum alanını “buharlaştırmaları”dır:

“Ee bunlar bizim için şu anda veri üzerine, altını dolduracak sivil toplum da yok. Neden? (Siyasi bir isim söylüyor) dedi ki bana sormadan iş yapmayın, sivil toplumu buharlaştırdı. ... Yok sivil toplum! Neden? Şeylerin de işine geldi, belediye başkanı ve

şeyin: ‘(siyasi bir isim söylüyor) beyle görüşürüz biz bunları’ Ee sen hani? ‘Bakarız bizim muhatabımız o?’ falan noktasına geldi. Bak bu çok önemli bi şey, bu kırılma noktası. Sivil toplumun buharlaşması (siyasi bir isim söylüyor) sayesinde oldu. Aynısını (siyasi bir isim söylüyor) o da yapıyor şimdi! Yani bana sorun. Herkeste şimdi parti ile ilgili bi sorun oldu mu (siyasi bir isim söylüyor) vekille hallederiz biz bunları” (Katılımcı 14, yaş 56, sivil toplum).

Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde temsiliyet patronajının siyasi figürlere devredilmesi sadece sivil toplum alanını devreden çıkarmakla kalmamakta aynı zamanda sivil toplumdan gelecek önerilere de ket vurulmasına ve dinlenmemesine, seslerinin kısılmasına neden olmaktadır:

“Şimdi şu var, diyorsun ki adama kardeşim bu camiada benim fikirlerimle ilgili her şey yapılacak diye bir şey yok. Ama benim fikirlerimden bu işe monte edebileceğin o kadar çok değerli şeyler olabilir ki. Yani bunu söylememe imkân taşıyacak ortamlarda benim olmamı engellemek sana bir şey kazandırmaz. Hükümetle ilgili bir çalışma yapılır, davet edilmeyiz. Davet edildiğimiz anda kesilmesiyle ilgili müthiş bir konjonktür. Tabi canım. (Siyasi bir isim söylüyor) o dâhil bu işin içindedir. (Siyasi bir isim söylüyor) ona sorabilirsin bunu. Yani şimdi ses (kayıt) olmasa, diyeceğim ki ‘(Siyasi bir isim söylüyor) kaç kere önümü kesmek için mücadele verdin’ diye. Bunu kendisi de söylüyor, ‘abi yaptım diyor, senin önünü kesmek için kaç kişiyi aradım’ diyor” (Katılımcı 32, yaş 51, siyaset).

Roman sivil toplum ve siyasetine yönelik siyasi kontrol yaklaşımı, Romanların kurmuş olduğu siyasi partilerin örgütlenme sürecindeki engellerle de belirginleşmektedir; “*Birçok engelimiz var. Bu örgütlenme sürecinde birçok şeyimiz var. Özellikle bu Roman milletvekilleri karşımızda. Ve partinin örgütlenmemesi için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar*” (Katılımcı 27, yaş 58, siyaset). Hatta bu engellenmenin parti içi işlere müdahil olarak gerçekleştiğine dair iddialar da bulunmaktadır:

“Yani çok üzücü bir milletvekilinin nasıl olur da bu partiyi sabote etmeye çalışacağı buna ilişkin bazı insanları partinin içine sokup nifak yaratmaya çalışacağını başka zaman duysaydım inanmazdım, mümkün değil derdim. Ben herkesi kendim gibi görüyorum yani evet bu bizim partimiz, herkesin geleceğini düşünüyordum ama hayal kırıklığına uğradım” (Katılımcı 28, yaş 45, hukuk).

Türkiye’de sivil toplumda, siyasette ve akademide verilen mücadeleye rağmen Romanlara yönelik önyargıya dayalı ayrımcılık, dışlama ve damgalama gündelik hayatın farklı alanlarında devam etmektedir. Toplumun genelinde maruz kalınan bu sarmal, onlara yönelik gösterilen saygının ve saygınlığın da kısıtlılığına işaret etmektedir. Bu kısıtlılığa rağmen, Roman topluluğunda sosyal hareketlilik koşulları

gün geçtikçe artmakta ve güçlenmektedir. Topluluğun sosyal hareketliliğinin motivasyonunda sivil toplum ve siyasetteki aktörlerin rol modelliği kilit bir öneme sahiptir. Ancak bu tesmsiliyetlere yüklenen aşırı anlam ve misyon gücün bir alanda tekelleşmesini ve özellikle topluluk ve kurumlar arasındaki sorunların da ancak bu aktörlerce konuşulabildiği kısıtlı bir alanın oluşmasına yol açmaktadır. Roman milletvekilleri ve siyasi aktörler kendilerine sağlanan siyasal patronajı yereldeki Roman örgütlenmelerin ‘sesini kontrol’ etmede kullanabilmektedirler. Bu yaklaşımı topluluk adına konuşma tekelinin duruma göre istismarı olarak değerlendirmek de yanlış bir çaba olmayacaktır. Çünkü siyasal gücü ve statüyü ellerinde bulunduran topluluk temsilcileri, temsil ettikleri topluluk adına tek yetkili (tekelleştirme) söz söyleme hakkına sahip makama, aktörlere dönüşmektedirler. Bu da esasen sivil toplum alanının pasifleştirilmesine, tabandan başlayacak olan sivil toplum ve siyasi örgütlenmesinin, girişimlerinin önemsizleşmesine ve uzun vadede bireylerin sosyal hareketlilik imkânlarının zayıflamasına neden olmaktadır.

4.4. Roman Elitler: Hakim Roman/Çingene İmajının Sonu

Etnik topluluklardaki eliteleşme süreci, hem tabakalaşma ve sosyal hareketlilik çalışmalarında hem de etnisite ve azınlık literatüründe arka planda kalmış bir olgudur. Yaygın olarak her iki çalışma alanında etnik kimlik bireylerin gündelik hayattaki fırsatlarını kısıtlayan ve engelleyen bir bariyer olarak değerlendirilmektedir. Ancak etnik azınlık elitlerine dair literatür ise bizatihi etnik kimliğin sosyal hareketlilikte bireylere sosyal fayda sağlayan stratejik bir enstrüman ve sermaye olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörler de kendi toplulukları içerisinde yaşam şanslarına ve yaşam tarzlarına ilişkin gündelik hayat deneyimlerinde ve daha genel anlamıyla sosyal hareketlilik süreçlerinde etnik Roman kimliklerini etnisite sermayesi olarak kullanmaktadırlar. Topluluk içindeki kimliğini gizleyen orta ve üst sınıf bireylerin aksine Roman kimliğini stratejik bir sermaye anlamında heybelerinde taşıyarak ve topluluk çıkarlarını ön plana alarak (topluluk sorunları konusunda toplumsal, kültürel, siyasi mücadele verme) topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Romanlar, sahip oldukları temsiliyet, statü ve güç ile zamanla eliteleşerek topluluğun makus kaderini değiştirebilme potansiyeline sahip öncü elit aktörlere

dönüşmektedirler. Roman etnik kimliğini kullanan ve topluluk temelli sosyal hareketlilik süreci gerçekleştiren orta ve üst sınıf Romanlar özelinde zorunlu olmayan ancak mümkün bir sonuç olarak elitleşme, tezin özgün ve merkezi sonuçları arasında yer almaktadır. Peki, Türkiye’deki etnik topluluklardan olan Romanlar arasında topluluğun⁶⁴ elit aktörleri olmak ne anlama gelmektedir?

Türkiye’deki orta ve üst sınıf Roman aktörlerin elitleşme süreçlerinin anlaşılması esasen toplumun genelindeki hâkim Roman/Çingene imajı ile yakından ilişkilidir. Türkiye’nin farklı bölgelerinde Roman toplulukları için Rom, Dom, Poşa, Elekçi, Abdal, Kurbat, Mıtrıb vb. gibi yerel adlandırmalar farklı sosyal kesimler için kullanılmaktadır. Adlandırma yerel kültürel dinamiklerden etkilenmiş olsa da toplumun genelindeki bu topluluklara dair imajın çatı ifadesi “Çingene” hatta çoğu zaman kısaltılmış olarak “Çingen”dir. Tarihsel olarak problemli bir toplumsal insanın ürünü olan ve olumsuz bir çağrışımı ifade eden bu tanımlama (imaj) genellikle Roman topluluklarının yaşam tarzları ve mekânsal tercihleri ile ilişkilendirilmiştir. Göçebe yaşam tarzına ilişkin tarihsel anlatıların yarattığı sosyal kaygılar, kentlerin çeperindeki kümelenme pratikleri ile birleşerek Romanların yaşadıkları alanların etnik bir referans verilerek damgalanmasına yol açmıştır. Doğal olarak “Roman mahallesi, Çingene mahallesi” gibi yoksulluk ve kriminal temalı mekânsal tanımlamalar, aslında bir yandan Roman olmayanlar ile kurulan ilişkinin fiziksel ve sosyal mesafesini çizmekten diğer yandan literatürde egzotik ve marjinal arasına konumlandırılan, yerleşikleşmiş, pejoratif olumsuz Roman/Çingene imajını yeniden üretmektedir.

Toplumun genelindeki yaygın olan yoksul, dezavantajlı, alt-sınıf algısı Romanları, belirli beklenti rollerinin bulunduğu bir imaja mahkum etmektedir. Romanlardan bahsedilmesi durumunda müzisyen, sepetçi, çiçekçi, hurdacı, elekçi, bohçacı, arabacı, kalaycı, demirci, vs. bu tür kayıt-dışı istihdam ile ilişkili meslekleri icra etmeleri, yoksulluklarını kabullenmeleri, hatta neşeli olmaları beklenmektedir. Bu temel pejoratif toplumsal algıya göre “Romanlar düşük eğitim seviyesine sahiptir, çalışmayı sevmezler, yoksuldurlar, dilencilik, hırsızlık yaparlar, eğlenmekten

⁶⁴ Topluluk elitleri, genel anlamda siyaset ve sosyolojideki elitlerden ya da toplumdaki elitlerden ziyade Romanlara özgü bağlamsal ve sınırlı bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir.

hoşlanırlar, günübirlik yaşarlar, sürekli dan ederler” gibi daha birçok olumsuz önyargılı, kalıplaşmış ve kısmen de patolojik inşalar bulunmaktadır. Bazı durumlarda müzikten hoşlanmadığını söyleyen bir Roman bireye “sen Roman değil misin” sorusunu yöneltme cüretkârlığı bu algının boyutlarını göstermektedir.

Akademik alandaki literatür, bu algıyı meşrulaştırmaya dahi algının sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunlara odaklanması ve bunları sürekli olarak tekrarlamasından ötürü hâkim söylemin bir parçası gibi davranmakta ve Roman/Çingene meselelerine farklı bir pencereden bakma imkânını da zayıflatmaktadır. Tarihsel olarak inşa edilmiş olan ve günümüze kadar gelen pejoratif Roman/Çingene imajı, literatürde “kimlik, dışlanma, ayrımcılık, damgalanma” alanlarına sıkışmış ve *a priori* homojen/tek tipleştirilmiş bir Roman/Çingene profilinden hareketle çalışmalar üretilmiş görünmektedir. Ancak bu tez çalışmasının ortaya koymuş olduğu bulgulardan hareketle Romanlar ya da Çingeneler toplumun genelinin bildiği haliyle homojen (yoksul, alt-sınıf, marjinal) bir etnik topluluk değildir. Roman topluluklarında her ne kadar birçok çalışmada tek cümleye veya kelimeye sığdırılsa da esasen ihmal edilmiş olan dikey sosyal hareketlilik gerçekleştiren (gerçekleştirme potansiyeli olan), kendi alanlarında başarılı, toplumsal saygınlıkları yüksek, dezavantajlı kozalarını yırtan, sosyalleşme becerileri gelişmiş, girişken, sorumluluk sahibi, etkileme kapasiteleri yüksek olan, rol model ve toplulukları adına etnik Roman kimliklerini gizlemeden konuşabilen aktörler bulunmaktadır. Bu kişilerin bazılarının ekonomik gelir düzeyi yüksek iken (ekonomik sermaye), bazılarının eğitim düzeyi yüksektir (eğitim sermayesi), bazıları sivil toplum ve siyasette etkin iken (sosyal ve siyasi sermaye), bazıları toplumsal saygınlık anlamında ön plandadır. Roman topluluğu içinde doğup büyüyen, Roman kimliğini heybelerinde taşıyarak yaşayan, sahip olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal sermayelerini ve kaynaklarını topluluk çıkarları için kullanabilen, fırsat bulduğunda ise topluluk adına konuşabilen (konuşma potansiyeline sahip), sorumluluk alan orta ve üst sınıf aktörleri Roman elitler olarak tanımlamak mümkündür.

Orta ve üst sınıf Roman aktörler yaşam şansları ve tarzları ile topluluktaki diğer Romanlardan ayrılırken, aynı zamanda topluluk çıkarları için gündelik hayatlarında Roman kimlikleri ile aktif bir mücadele vermeleri ve topluluğun maruz

kaldığı yapısal ve kronikleşmiş sorunlara müdahil olarak dönüştürme çabası içinde olmalarından dolayı topluluğun elitleri olarak görülebilmektedirler. Roman topluluğu içerisinde bu tür tutumu ve amacı benimsemeyip, sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf bireyler (beyaz Romanlar, burjuva Romanlar) de bulunmaktadır. Ancak bu kişiler, bireysel tutumları ve Roman kimliklerini gizlemelerinden ya da Roman meseleleri konusunda toplumsal mücadeleye dâhil olmamalarından dolayı bu teze dâhil edilmemişlerdir. Roman topluluğunda ekonomik sermayesi oldukça güçlü olan, yüksek eğitim düzeyine sahip ve prestijli mesleği olan aktörlerin sayısı oldukça fazla olmasına rağmen bu kişilerin kariyerlerini Roman kimlikleri ile ilişkilendirmemeleri, topluluk ile aralarına mesafe koymaları topluluk eliti kategorisinin dışında değerlendirilmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Romanlar arasında eliteleşen aktörleri diğerlerinden ayırt eden faktör etnisite sermayelerini kullanarak topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştirmiş olmalarıdır. Roman elitler kavramsallaştırması, saha çalışması sürecinde iletişim halinde olunan Roman aktör sayısının artması, gerek derinlemesine görüşmeler gerekse uzun süreli gözlemlerin sonucunda, Romanların tabakalaşma ve sosyal hareketliliğinin yapısını ve boyutlarını anlamak noktasında sahanın çizdiği bir profil olarak ortaya çıkmıştır. Bu haliyle Roman elitler, hâkim Roman/Çingene imajına ait söylem ile baş edebilecek bir kavramsallaştırma olarak görünmektedir.

Roman elitler, kuramsal anlamda siyaset biliminin ve sosyolojinin çizdiği sınırlar çerçevesinde kişilerin siyasi yönleri olsa da “siyasi elitler” ya da “yönetici elitler” değildirler. Roman elitler, tıpkı Pareto’nun da açıkladığı gibi en nihayetinde bilindik anlamıyla yönetici elitlerin bir üyesi şu an için olmasalar dahi, ‘elit’tirler; *“Bir satranç şampiyonu kesinlikle elit kesimin bir üyesidir, ancak bir satranç oyuncusu olarak meziyetlerinin ona siyasi etkinin kapılarını açmadığı da kesindir; ve dolayısıyla kendisine bu ayrıcalığı kazandıracak başka niteliklere sahip olmadığı sürece yönetici seçkinlerin bir üyesi değildir”* (Pareto, 1935, § 2033:1424). Bu tez kapsamında makro düzeyde toplumun genelinin elitlerinin aksine sınırlandırılmış anlamda mezo bir birim olarak Türkiye’deki Roman topluluğu içerisinde yer alan elit aktörler kastedilmektedir. Dolayısıyla Roman elitler tıpkı elit kuramların temel bileşenlerinde olduğu gibi sayısal olarak esasen azınlık içinde oldukça azdırlar ve

hem yaşam şansları ve yaşam tarzları ile hem de topluluktaki diğerlerine kıyasla önemli ölçüde daha fazla maddi kaynağa ve saygınlığa sahip olmalarından dolayı Roman topluluğunun genelinden ayrılmaktadırlar. Bu farklılaşma kimi zaman mekânsal, kimi zaman gelir, kimi zaman eğitim, kimi zaman temsiliyet, kimi zaman ise saygınlık ölçeğinde olabilmektedir.

4.4.1. Roman Elitlerin Kriterleri (Genel, Karakter ve Topluluk Temelli)

Bu tez çalışması kapsamında sosyolojik anlamda kullanılan elit kavramı araştırılmıştır. Kavramın tarihsel ve kuramsal sınırları etnik topluluklar için özelleştirilmiştir. Roman elitler kavramı, daha dar bir şekilde ancak belirli bir etnik topluluğun kendi içindeki sosyal hareketlilik ve eliteleşme süreçlerini anlamak için bir model (tip) olarak kullanılmıştır. Klasik anlamda elitler, kendi faaliyet alanlarında en yüksek endekslere/kapasitelere sahip olan insanlardan oluşan sınıfı ifade etmektedir (Pareto, 1935, § 2032:1423). Orta ve üst sınıf Roman elitler de her biri kendi alanında oldukça deneyimli olan ve belirli kriterlere sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu aktörler, topluluklarındaki diğer bireylerden çeşitli kriterler bağlamında farklılaşmaktadırlar. Elit aktörlerin nitelendirilmesinde tek bir kriterden ziyade çok boyutluluk ön plandadır. Dolayısıyla genel/nesnel, karakter ve topluluk temelli olmak üzere üç boyutta orta ve üst sınıf Romanların eliteleşmelerinin ana hattını çizmek mümkündür.

Genel/Nesnel anlamda; öncelikle Roman etnik kimliğini kabul eden (etnisite sermayesini kullanan), Roman topluluğu arasında ekonomik sermayesi ve/veya eğitim düzeyi yüksek, meslek ve sürekli (düzenli) bir iş sahibi, sivil toplum alanında etkin, siyasi katılımı yüksek, popülerliği ve tanınırlığı ile gerek yerel gerekse ulusal düzeyde etkin konumda olan bireyler, Roman elitler olarak tanımlanabilmektedir. Sektörel açıdan bakıldığında Keller'in (1968: 27) stratejik elitlerinde olduğu gibi Roman elitler arasında eğitim, iş dünyası (ticaret), kamu, sivil toplum, siyaset ve kültür-sanat (müzik) ve hukuk alanındaki aktörler dikkat çekmektedir. Roman elitler alanlarında yüksek endekslere sahip bireylerden oluşmaktadır.

Karakter olarak ise; kariyerlerinde başarılı, girişimci (fırsatları değerlendiren), becerikli, kabiliyetli, katılımcı, cesur, soğuk kanlı, özgüvenli, ileri görüşlü, yeni fırıklere açık, meraklı, dirençli, tutkulu, özgürlüğüne düşkün, entelektüel/aydın, azimli/kararlı, yaratıcı, pragmatist, kurnaz; liderlik vasfı olan, işbirliğine açık, sorumluluk ve inisiyatif sahibi, sosyal sermayeleri yüksek, risk almaktan çekinmeyen, koşullara ve durumlara hızlı adapte olabilen, stratejik ve çözüm odaklı düşünen, iletişim becerileri yüksek, diyalog kurma yetenekleri güçlü (müzakereci), öğrenmeye açık Roman bireyler Roman elitler olarak tanımlanabilmektedir.

Topluluk temelli yaklaşıldığında ise; Roman topluluğunda rol model olan, kanaat önderi sayılabilen, topluluğu temsil eden, topluluk ve kurumlar/toplunun geneli arasında köprü/aracı aktörler olan, topluluğa yönelik beklentiler noktasında imaj kırıcı konumunda olan, toplumsal anlamda diğerlerini (Romanları ve Roman olmayanları) etkileme potansiyeli yüksek olan, sosyo-politik kaynakları kullanabilen, topluluğun maruz kaldığı makus damgalanma/dışlanma/ayrımcılık üzerine örülmüş kaderini dönüştürme (kıırma) niyetine, deneyimine ve potansiyeline/kapasitesine sahip, topluluk çıkarlarını önceleyerek, topluluk sorunlarını kamuoyunun tartışmasına açabilen ezber-bozan, öncü (*pioneer*) ve kamusal saygınlıkları/prestijleri yüksek olan aktörler, Roman elitler olarak tanımlanabilmektedirler. Türkiye'deki Roman elitlerin profiline dair üçlü kategorizasyon topluluk içerisinde kimlerin elit sayılıp sayılmayacağı konusunda bir fikir vermektedir. Genel/nesnel kriterler Romanların orta ve üst sınıf görünümüne dair bir izlek sunmakta iken; karakterleri ve topluluk temelli yaklaşımları (sosyo-politik tutumları/duruşları/yaklaşımları) ise elitleşmelerini ifade etmektedir.

Orta ve üst sınıf Romanlar arasında elitleşen aktörler, bu kriterlerin tümüne aynı anda sahip değildirler. Bu kriterlerin merkezinde Roman etnik kimliğine sahip çıkılması, kendi faaliyet alanında başarılı olma ve sahip olduğu maddi ve manevi kaynakları topluluk çıkarları için mücadele etmede kullanma yer almaktadır. Romanların maruz kaldıkları gündelik dışlanma pratiklerinden kangren olmuş sorunlara kadar meselelerin bütününe hâkim olan orta ve üst sınıf Roman elitler, mekânsal anlamda mahallede, eğitim hayatında, istihdamda, sivil toplum ve siyasette

ayrımcılık ve dışlanma temalı sorunların sistematik boyutlarının da farkındadırlar. Dahası bu alanlarda sorunların hangi noktalarda düğümlendiğini, neden çözülemediğini ve ne tür müdahaleler ile çözülebileceğine dair uygulamalı, deneyimlenmiş önerilere sahiptirler. Bu tür bir farkındalık, sorumluluk alma ve müdahil olma yaklaşımı orta ve üst sınıf Roman aktörleri, topluluklarında temsiliyet patronajını ellerinde bulunduran ve nihayetinde topluluk adına konuşan aktörlere dönüştürmektedir. Bu aktörlerin, Roman meselelerine yönelik çok boyutlu yaklaşımları ve sahip oldukları temsiliyet hem topluluk-içinde hem de topluluk-dışında statülerini, güçlerini ve prestijlerini artırmakta ve onlara meşruiyet sağlamaktadır. Bu haliyle Roman topluluğunda bir statü grubu olarak da görünmektedirler. Belirli sosyal ayrıcalıklara sahip olan toplumsal aktörler topluluğunu temsil eden statü grupları, prestijle yani insanların kendilerini gördükleri ve başkaları tarafından görüldükleri saygınlık düzeyiyle farklılaşmaktadırlar (Cuff vd., 1998: 48-49). Türkiye’de Romanlar arasında bu türden bir statü grubunun ortaya çıkmasını ise belirli bir sosyo-politik konjonktürün çıktısı olarak değerlendirmek de mümkündür. Çünkü orta ve üst sınıf Romanlar arasında Roman etnik kimliğiyle gerçekleştirilen topluluk temelli sosyal hareketlilik ve elitleşme süreci esasen bu konjonktürün özgün bir pratiği olarak görünmektedir.

4.4.2. Roman Elitleri Mümkün Kılan Sosyo-Politik Koşullar: Türkiye Örneği

Bir toplumda ya da toplulukta elitleri ortaya çıkaran sosyo-politik koşullara da dikkat çekilmesi gerekmektedir. Özellikle lider vasıflı bireylerin konjonktürel ontolojilerine bakıldığında sosyo-politik koşullardan bağımsız olmanın mümkün olamayacağı görülmektedir. Türkiye’deki orta ve üst sınıf Roman aktörlerin elitleşme süreçleri de sosyo-politik bir bağlam ile mümkün olmuştur. Etnik bir grup olarak Roman elitlerin ortaya çıkışlarını, daha doğrusu görünür olmalarını sağlayan bağlam, literatür çalışmasında (Bkz. Bölüm 1.1.3 ve 1.2.5.4.) görüldüğü üzere Roman sivil toplum ve siyasi hareketidir.

1990’lı ve 2000’li yıllar dernekleşme faaliyetlerinin başladığı ve aynı dönemlerde Romanları rencide eden kanun maddelerinin kaldırılmasına yönelik sivil

toplum girişimlerinin olduğu bir süreçtir. Bu dönem birinci kuşak diyebileceğimiz kadroların dönemidir. Etnik kimliğin devlet refleksi ile sert bir şekilde karşılaştığı dönemdir. Çekilen zorluklar anayasa çalışmalarına kadar sürmüştür. Birçok faaliyetin ilki bu dönemde organize edilmiştir (Katılımcı 12'nin ifadeleriyle “*Roman ateşinin yakıldığı dönemdir*”). 2009 yılında Roman açılımı sonrası ise ivmenin siyasete kaymasıyla sivil toplumun bir basamak haline dönüştüğü diğer süreç gözlenmektedir. Bu süreçte sivil toplum alanında derneklerin sayıları artmaya başlamış ve örgütlenmenin sağladığı prestiji ile etnik kimlik olarak “ben Romanım” ifadesi bir sermaye (değer) haline gelmiştir (Pott, 2001). Romanlar çekinmeden kimliklerini kamusal alanda savunmaya ve sahiplenmeye başlamıştır ve bu dönemdeki kadrolar ikinci kuşak olarak tanımlanabilmektedirler. Bu kişiler daha gençler ve ilginç bir şekilde neredeyse hepsi ortalama 1970 doğumludur. Gerçek anlamda elde edilen kazanıma inanma konusunda “gözlerin yaşardığı”, Roman meseleleri konusunda olumlu çalışmaların olabileceğine inancın arttığı bir süreçtir. Sürekli dışlanmış olan bir etnik topluluk, devletin en üst yönetim kademesi tarafından, bizzat dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “kardeşlerim” olarak tanınmışlardır. Ardından Roman hareketinde üçüncü dönem olarak Romanların siyasete resmî katılımı gerçekleşmiş ve milletvekili aday adaylıkları artmış, 2015’te ilk milletvekili CHP’den 2018’de ise AK Parti’den çıkmıştır. Hatta izleyen yıllarda Güzel Parti adında bir Roman partisi de kurulmuştur. Bu dönemde ayrıca 2016-2021 yılları arasındaki Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (Resmî Gazete, 2016) kapsamında devletin Romanlara yönelik ilk kapsamlı çalışması olan SİROMA Projesi (İKG, 2017) gerçekleştirilmiştir. 2019 sonrasında özellikle genç Romanların girişimleri ile farklı sivil toplum ağlarının kurulum süreci hızlanmış ve geleneksel liderliklerin sorgulanmaya başladığı yeni sivil toplum inisiyatifleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Diğer yandan ise devletin Romanlara ilişkin politika çalışmasının ikinci adımı olarak Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (Resmî Gazete, 2023) güncellenmiştir. Her ne kadar ilginin arttığına ilişkin bir politik atmosfer oluştuysa da uygulama anlamında henüz somut projeler tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde aktif rol alan orta ve üst sınıf Roman elitler, Roman topluluğu ve Roman kimliği ile ilgili alınan kritik ve önemli kararların

planlanmasına ve uygulanmasına tanıklık ve şahitlik etmişlerdir. Sorunlu kanun maddelerinin düzeltilmesinden strateji belgesinin hazırlanmasına kadar müdahil oldukları sürecin dönüştürücü aktörleri olmalarından dolayı elit statüsünde görülmektedirler. Daha çok Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin ilk neferleri olan bu kişiler, Romanlık deneyiminin kurumlara aktarılmasında ve anlatılmasında da aktif rol oynamışlardır. Her aktörden bu sürecin detayları bizatihi dinlenmiştir (Bkz. Bölüm 4.2.6).

Dolayısıyla orta ve sınıf Roman elitler, Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin ve Türkiye'deki sosyo-politik koşulların ortaya çıkardığı aktörlerdir. Roman elitlerin sosyal hareketliliklerine olanak sağlayan ve Avrupa ve diğer Batı ülkelerinden karakteristik olarak farklılaştıran yegane dinamik ise Türkiye gerçekliğidir. Her ne kadar Romanların tarihsel hafızasında Selendi, Bayramiç ve İznik gibi ayrımcılığın fiziksel şiddete dönüştüğü talihsiz vakalar olsa da Türkiye'de Romanlara yönelik ırkçı tepkilerin dozu Batıdaki örnekleri ile kıyaslanamamaktadır. Türkiye Romanlar ile devlet arasında sistematik, kurumsal sıkıntıların olmadığı (Aksu, 2006: 50) bir ülkedir ve bu karakteristiğiyle esasen etnik toplulukların sosyal hareketliliğine olanak da tanıyan ortak tarihsel ve dini değerlerin paylaşıldığı, aidiyet bağlarının kurulduğu bir ülke konumundadır:

“Zaten kaynaşmışız artık anlatabiliyor muyum? Ha işte bu asimilasyondan kaynaklanıyor. Hani o dediğin insanların topluma karışması ya da bu insanların birlikteki değerleri mesela Kurtuluş mücadelesi. İnsanların birlikte bir şeyler becermesi, hani bunu Romanlar da yaptı. Hani biraz daha kozmopolitlik var yani. Laz'ı var, Çerkez'i var, eee biraz da Kurtuluş mücadelesinde şeyler var yani. İslami değerler de var burada. Kimsenin kimseye üstünlüğü yok gibi şey de var ama Avrupa'da hani vergi almıyorlar, işte askerlik yaptırmıyorlar, bazen oy kullandırmıyorlar, şehirlere sokmuyorlar gibi şeyler var. Anlatıyorlar, görüyoruz da bazen paylaşımlarını Facebook'taki görüntülerini. Ama Türkiye'de bir şey yok. Türkiye'de sadece suç zaten “sen Çingenenin dediğin zaman” cezai bir yaptırımı var yani” (Katılımcı 1, yaş 37, sivil toplum).

Bu noktada birlikte yaşamın ayrı görüldüğü ancak özellikle kültürel anlamda keskin bir hattın olmadığı özellikle ortak tarihsel değerlerin varlığından dolayı bütünleşmenin farklı düzeyde olduğu da sosyolojik bir gerçekliktir. Örneğin Romanlara yönelik ayrımcı düşünceler taşıyan bir kişi dahi katıldığı bir eğlencede “Roman havası”nı bilmekte ve oyun havasına eşlik edebilmektedir. Sonuç olarak Türkiye'ye özgü sosyo-politik koşulların motive ettiği Roman sivil toplum ve siyasi

hareketi ile ortaya çıkan orta ve üst sınıf Roman elitlerin hem topluluk içinde hem de topluluk dışında önemli rollerinin olduğu aşikârdır.

4.4.3. Son Not: Roman Elitlerin Önemi

Orta ve üst sınıf Roman elitler sahip oldukları yaşam şansları ve yaşam tarzları ile gündelik hayatlarında bağlı bulundukları topluluktan farklılaşmaktadırlar. Sahip oldukları yaşam şansları, sınıfsal konumlarının gücünü göstermektedir ve buradaki farklılaşma kimi zaman yetişmiş oldukları mahalle, kim zaman almış oldukları eğitim, kimi zaman da hane halkının sahip olduğu gelir düzeyi ile gerçekleşmektedir. Tercih ettikleri yaşam tarzı pratikleri ise (özellikle sivil toplum ve siyaset alanındaki) Roman topluluğu içerisinde eliteleşmelerinin göstergesi olmaktadır. Orta ve üst sınıf konumundaki Roman elitler, etnik Roman kimliklerini topluluk çıkarları doğrultusunda bir sermaye biçiminde kullanarak toplumsal ve siyasi mücadele vermektedirler. Bu mücadele sonucu elde ettikleri temsiliyet ve bunun sağlamış olduğu statü, güç ve prestij ile de topluluktan farklılaşmaktadırlar. Topluluk içinde kendi faaliyet alanlarında başarılı olan ve kozasını yırtan bu aktörler sahip oldukları statülerden dolayı hem topluluk içinde hem de topluluk dışında kurumlar ve toplumun genelinde kritik bir öneme sahiptirler.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, etnik kimlikleri ve kariyerleri arasında bir köprü inşa ederek, topluluk içinden çıkıp topluluk sorunlarını kişisel yaşamlarında dert edinerek ve sonuçta topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştirmektedirler. Bu mücadele sürecinde sivil toplum alanını, siyaseti ve yerel yönetimleri etkili bir şekilde kullanarak, topluluk adına konuşan öznelerle dönüşmekte ve topluluğun nüfuzlu, öncü aktörleri olarak görülmektedirler. Topluluk ve kurumlar/toplumun geneli arasında köprü olarak kendilerini konumlandıran bu aktörler, Roman topluluğu içerisinde *gate-keeper*lar (eşik bekçileri) olarak güvenilir başvuru kaynaklarıdır yani referans kişilerdir:

“Roman toplumu kamu kurumları arasındaki biz dernekler olarak köprü işini görüyoruz. Köprü vazifesi görüyoruz. Nasıl bi uçtan bi uca çay var ortadan geçemiyon arabalar geçemiyor bi köprü koyuyor işte biz de o köprü biziz. Roman toplumumuz kendini ifade edemiyodu. Ama şimdi Roman toplumu birazcık birazcık cevizin kabuğunu kırdı” (Katılımcı 7, yaş 45, ticaret).

Orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluk, kurumlar ve toplumun geneli ile kurulan ilişkide aldıkları rol ile bir yandan karşılıklı uyum sürecini kolaylaştırmakta bir yandan da sağlıklı diyalog kurulmasını kolaylaştırmaktadırlar. Bu şekilde Roman kimliğine yönelik inşa edilmiş önyargı ve ayrımcılık ile örülü düşünce ve pratikleri dönüştürebilmektedirler. Orta ve üst sınıf Roman elitler, Roman kimliğinin maruz kaldığı dışlanma, ayrımcılık ve damgalanmayı bizzat biyografilerinde deneyimlemektedirler. Topluluktaki diğer bireylerden farklı olarak sahip oldukları aracı konumdan dolayı, Romanların sorunlarını yine Romanların gözünden ancak bu kez çözümlere ilişkin sürdürülebilir öneriler ile kamuoyuna taşıma gücüne sahiptirler.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluk ve kurumlar arasındaki köprü işlevlerinin yanı sıra hem topluluk içinde hem de topluluk dışında etki kapasiteleri yüksek rol model aktörlerdir. Romanlara ilişkin yerleşik algı onların alt-sınıf ya da alt tabakada yer alan yoksul, dezavantajlı, marjinal bir topluluk olduğuna ilişkindir. Bu algı Roman topluluğu içerisinde içselleştirilmekte ve sosyal hareketliliğin mümkün olmadığına dair bir kehaneti de gerçekleştirmektedir. Ancak orta ve üst sınıf konumundaki Roman elitler, topluluk içinde “kendine inanmayan”lardan ziyade topluluk üyelerine sosyal hareketliliğinin mümkün olduğuna dair inancı tesis eden aktörlerdir. Ayrıca topluluk dışında imajları, tutumları ve pratikleri ile kısacası yaşam tarzları ile Roman olmayanların zihin dünyasındaki egzotik ve marjinal arasında konumlandırılan Roman/Çingene imajını kıran aktörlerdir. İmajın kırılması da uzun vadede Romanlar ile toplumun geneli arasındaki ilişkilerdeki gerilimlerin ortadan kalkmasını ve birlikte yaşam sürecinde önyargı ve ayrımcılıkların zayıflamasını sağlamaktadır. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluk içinde inanç sağlayıcı, topluluk dışında (Roman olmayan toplumda) ise imaj kırıcı aktörler olarak oldukça kritik öneme sahiptirler.

SONUÇ

Türkiye’de Romanlara yönelik çalışmalar son yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Bu artış sadece akademik alan ile sınırlı olmaktan ziyade aynı zamanda sivil toplum ve kamu politikaları alanlarında gerçekleşmiştir. Romanlar ile ilgili yapılan tarihsel ve güncel çalışmalarda yaygın imaj, onları alt tabakada yer alan, yoksul, dezavantajlı, kırılgan, belirli meslekleri icra eden, belirli bir yaşam tarzını benimsemiş, kayıt-dışı işlerde çalışan, kentlerin periferisinde toplum genelince damgalanmış kriminal mekânlarda yaşayan, sıklıkla uyuşturucu madde ve hırsızlık gibi suçlar ile ilişkilendirilen kişiler olarak marjinal ve pejoratif bir biçimde resmetmektedir. Romanlara ilişkin hâkim, yerleşikleşmiş ve genellikle olumsuz içerikli olan bu imaj, esasen Davis ve Moore’un (1945) düşük statülü işlerin düşük sosyal konumlara (alt-sınıf) karşılık gelmesine yönelik yaptığı analiziyle ilişkilidir ve bu analiz, günümüzde bazı açılardan işlevselci beklenti rolleri olarak gündelik hayatta karşılık bulmaktadır. Tarihsel ve toplumsal algının/inşanın bu perspektifte olması, Romanlarla ilgili yapılan çalışmaların da benzer paralellikte üretilmesine yol açmış ve sosyal dışlanma, ayrımcılık, yoksulluk ve kimlik temaları ekseninde literatürde bir kümelenme meydana gelmiştir. Bu külliyat, Romanların mevcut durumunu anlamak ve ilerleyen çalışmaların planlanmasını sağlamak açısından oldukça besleyici bir sosyolojik alt yapı imkânı sunmakla birlikte homojen/tektipleştirilmiş Roman imajının yeniden üretiminin de bir parçası olarak görünmektedir. Roman/Çingene çalışma sahasına girecek olan araştırmacılar bu imajın ve arka planda egzotizm (Romantikleştirme) ve marjinallik (kriminalleştirme) ölçeğinde inşa edilen söylemin yönlendirmesi ile topluluğu *a priori* mağdur, madun, dezavantajlı, yoksul veya alt tabaka (sınıf) olarak görme eğiliminde olabilmektedir. Ancak Romanlar, bu çalışmanın da gösterdiği üzere bu tür bir metodolojik eğilimin ve yaygın kanaatlerin aksine tabakalaşma ve sosyal sınıflar açısından homojen bir topluluk değildirler. Türkiye’deki Roman toplulukları arasında açık bir tabakalaşma sistemi bulunmaktadır. Bu nedenle, sosyal hareketlilik, literatürde ve toplumun genelinde yeterince görünür olmasa da veya diğer topluluklara kıyasla daha az fark edilse de aslına bakarsak Roman topluluğu içinde yaygın bir sosyolojik olgudur.

Roman topluluğu içerisindeki sosyal hareketliliğin göstergesi ise sahip oldukları yaşam şansları ve yaşam tarzları ile topluluk-içi tabakalaşma sisteminde farklılaşan orta ve üst sınıf Romanlardır. Bu aktörler, etnik Roman kimliklerini heybelerinde taşıyarak daha doğrusu Roman kimliklerini *etnisite sermayesi* (Pott, 2001; Zhou, 2005) olarak yorumlayarak, bireysel olmanın ötesinde temsiliyet sorumluluğu ile topluluk temelli (toplumsal ve siyasi mücadele) bir sosyal hareketlilik süreci gerçekleştirmektedirler. Bu tür bir tutum salt ekonomik temelli (etnik kimliğini gizleyen orta ve üst sınıf Romanlardan farklılaşma) olmaktan ziyade Weberci anlamda esasen statü eksenli yani “güç” ve “toplumsal onur” ile doğrudan ilişkili bir farklılaşma anlamına gelmektedir (Gerth ve Mills, 2004: 268-269). Statü ve saygınlığın ön plana çıktığı bu sosyal hareketlilik sürecinde aktörler, Roman kimlikleriyle karşılaştıkları gündelik ve yapısal meseleleri kişiselleştirmekten ziyade toplumsallaştırarak, topluluk çıkarlarını öncelemekte ve topluluk adına konuşabilen, temsiliyet patronajını elde eden *öncü elit aktörlere* dönüşmektedirler. Ayırt edici yönü etnik Roman kimliği sermayesi ve bu sermaye ile topluluk için verilen toplumsal mücadele olan elitleşme, Roman topluluğu içerisinde zorunlu olmayan ancak mümkün sonuçlardan biridir. Topluluk içinde ayrıcalıklı bir kesime karşılık gelen bu aktörlerin elit nitelikleri, geleneksel anlamda sosyal bilimlerin elit tanımından ziyade spesifik olarak *etnik azınlık elitizmi* literatüründen yararlanılarak topluluk eliti anlamında ve heterojen bir bağlamda değerlendirilmektedir (Shore ve Nugent, 2002). Etnik azınlık elitizmi/elitleri kavramsallaştırması, sosyal hareketlilik sürecinde etnisitenin/etnik kimliğin (kültürel); etnisite çalışmalarında sosyal hareketliliğin (sınıfsal) ve de elit kuramlarında etnik azınlıkların (statü) ihmal edilmesinden dolayı (Ruus, 2012: 127-128) ortaya çıkmış sosyolojik bir fenomendir. Bu kavramsallaştırma genel olarak etnik toplulukların, bu çalışma özelinde ise orta ve üst sınıf Roman aktörlerin etnik Roman kimlikleriyle topluluk temelli gerçekleştirdikleri sosyal hareketliliği anlamada merkezî bir rol oynamaktadır.

Orta ve üst sınıf konumundaki Roman elit aktörlerin sosyal hareketliliğinde yaşam şansı anlamında etnik kimliğin yanı sıra aile de kritik bir öneme sahiptir. Ailenin yapısı, eğitime yaklaşımı, gelir düzeyi, topluluktaki saygınlığı aktörlerin sosyal hareketliliğini olumlu yönde etkileyen faktörler arasındadır. Hem ailede hem

de sosyal çevrelerinde alabilecekleri rol modellerin olması da yine orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliğini kolaylaştıran bir faktör olarak görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin sosyal hareketliliğine olanak tanıyan önemli bir husus da yapısal koşullar ile ilgilidir. Çünkü Roman aktörlerin sosyal hareketliliği hem Avrupa'daki ırkçı tarihsel deneyimden ayrılan daha bütünleştirici bir kimlik politikasına sahip olan Türkiye gerçekliğinden (konjonktüründen) hem de temelleri 1990'larda atılan ve günümüze kadar farklı düzeylere evrilmiş olan Roman sivil toplum ve siyasi hareketinden (Roman Açılımı sonrası) bağımsız olarak düşünülememektedir. Sosyal hareketliliği kısıtlayan ya da engelleyen faktörlerin başında ise ayrımcılık ve önyargı temelli sosyal dışlanma ve damgalanma gelmektedir. Roman bireylerin eğitimden istihdama çeşitli alanlarda fırsat eşitsizlikleri ile karşılaşmaları, onların yaşam şansı imkânlarını zayıflatmakta dahası topluluk içerisinde hareketliliğin olamayacağına ya da olması halinde de anomali olarak değerlendirilebileceğine dair inancı sıradanlaştırmaktadır. Orta ve üst sınıf Romanların sosyal hareketliliğinde gerek bir fırsat olan yani hareketliliği kolaylaştıran gerekse hareketliliği zorlaştıran (bariyer) faktör ise tabakalaşmayı dikey ekseninde kesen Roman kimliği yani etnik kimliktir.

Roman aktörlerin toplulukları içinde elitleşmelerini sağlayan önemli nitelikler arasında bir yandan etnik Roman kimlikleri ve kariyerleri arasında diğer yandan ise topluluk (genellikle mahalle) ile kurumlar ve toplumun geneli arasında kurdukları köprü/aracı işlevleri yer almaktadır. Birincisi ile Roman kimliğinin sosyal hareketlilikte vazgeçilen, uzaklaşılan, gizlenilen bir inşa süreci olmaktan ziyade sahip çıkılan bir gerçeklik olduğu savunulurken; ikincisi ile bu savunuculuğun bir sonucu olarak elde edilen temsiliyetin gündelik hayattaki statü ve saygınlık sağlayan pratikleri kastedilmektedir. Her iki durumda da yaşam şansı olanakları ve yaşam tarzı pratikleri ile topluluktan farklılaşma söz konusudur. Orta ve üst sınıf Roman aktörlerin bu tez kapsamında çalışma grubunu oluşturmalarının nedeni esasen Türkiye'deki Romanların sorunlarına yönelik yaklaşımlarıdır. Çünkü bu aktörler Türkiye kamuoyunda Romanlara ilişkin sosyo-politik meselelerde farklı düzeylerde donanıma, deneyime ve vizyona sahiptirler. Özellikle etnik Roman kimliklerinden dolayı her an deneyimledikleri bu ontolojik gerçekliğin, sorunlar yumağında nasıl

şekillendiğinin canlı tanığıdır. Meselelere içeriden baktıkları için ve dahası bu yaklaşımlarının, görüşlerinin kurumlar düzeyinde sunumunu yapıp, taraflar arasında tartışılmasını, topluluk temelli çözümler üretilmesini, sürdürülebilir politikaların uygulanmasını ve nihayetinde Roman kimliğine yönelik inşa edilmiş olumsuz ve marjinal imajı kırıp, Romanların yaşam şanslarının güçlendirilmesini sağlamakla kendilerini yükümlü hisseden, topluluğun kaderini dönüştürme potansiyeline sahip aktörlerdir.

Romanların karşılaşmış olduğu sorunları özellikle kurumsal düzeyde, sistematik ve uzun süreli bir biçimde deneyimleyenler orta ve üst sınıf konumundaki Roman aktörlerdir. Bu deneyimin biyografik yoğunluğu doğup büyüdüğü mekânlar yani mahalleler ile yakından ilişkilidir. Roman bireylerin yaşam şanslarını genellikle olumsuz bir şekilde etkileyen mahalle, Roman kimliği ile ilgili meselelerin kümелendiği ve sosyal hareketliliğin önemini de gösteren bir mücadele alanıdır. Bünyesinde kronikleşmiş sorunları barındıran mahallede, kriminal ve Romanların kendi içindeki yaşam tarzı kaynaklı sorunlar (erken evlilikler, rol model eksikliği vb.) ağırlıktadır. Bu tür sorunlarla mücadeleye odaklanan orta ve üst sınıf Roman elitler, yoksul ailelerin düzenli gelir kazanmasının sağlanması, rol modellerin artırılması, yaşam tarzı temelli fiziksel yerleşim kümelenmesinin dağıtılması gibi önerileri dile getirerek ve de karar alıcı mekanizmalara bu önerileri taşıyarak topluluk içindeki statülerini güçlendirmektedirler. Romanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda damgalanmış bir mekân olarak mahalle genellikle “ilk fırsatta” terk edilen alan olarak düşünülmektedir (Akkan vd., 2011: 46). Ancak topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Roman elitler, bu eylemin tersi bir tutuma sahiptirler. Bu aktörlerin çoğunluğu dayanışma ağı ve politik işlevinden dolayı ekonomik durumları iyi olsa bile mahallede kalmayı tercih etmektedirler. Aktörlerin bazıları gerek ekonomik gerek ailevi ve gerekse de mahalle dışında “savunmasız” kalma riskinden dolayı mahalleden taşınamamaktadırlar. Mahalleden taşınmayı tercih eden aktörlerin gerekçesi ise ailesi ve çocukları için güvenli bir alana geçme arzusu ve mahalledeki yaşam tarzının kendilerine artık yetersiz gelmesidir. Mekânsal yaşam deneyimin alanı olarak mahalleler, orta ve üst sınıf Romanların sosyal

hareketliliklerinin mekânsal açıdan ne tür bir sosyo-kültürel bağlamda gerçekleştiğini göstermesinden dolayı oldukça önemli alanlardır.

Topluluk ile ilgili kangren olmuş sorunları yaşam tarzı pratiklerinin merkezine alan orta ve üst sınıf Roman aktörlerin perspektifinden önemsen bir diğer konu da eğitimidir. Okur-yazar oranlarının düşük olduğu Romanların yoğun olarak yaşadığı mahallelerde diploma sınırlı ve kıymetli bir sermaye aracıdır. Eğitime sağlıklı erişim esasen sahip olunan yaşam şanslarından bağımsız değildir. Orta ve üst sınıf aktörlerin eğitim yaşamlarında sürekliliklerin olmasının arka planında salt maddi koşullardan ziyade aile üyelerinin (anne, baba, dede vb.) ve sosyal çevrenin (komşu, arkadaş vb.) teşviki ve baskısı bulunmaktadır. Orta ve üst sınıf Roman elitlere göre eğitimdeki sorunlar okul (ayrımcılık, fırsat eşitsizliği, öğretmenlerin tutumu vb.), aile (devamsızlık, ilgisizlik, erken yaşta evlilik vb.) ve sosyal çevre (yaşam tarzı) kaynaklı olmak üzere üç şekilde kümelenmektedir. Bu sorunların giderilmesinde orta ve üst sınıf Romanlar kendi deneyimlerinden hareketle karma eğitim modelinin mahallelerde uygulanmasının ve rol modellerin (inancın sağlanması noktasında) görünürlüklerinin ve sayılarının artırılmasının önemini vurgulamaktadırlar. Çünkü eğitim sosyal sınıf hareketliliğini hem dizginleyen (ebeveynlerin sınıf kültürü, ekonomik durumları ve kültürel sermayelerinden dolayı bireyi doğduğu sınıfın içinde tutan) hem de bir sınıftan diğerine geçişini mümkün kılan, kolaylaştıran, temel ve erişilebilir mekanizmadır (Johnson, Brett ve Deary, 2010: 64). Eğitim düzeyinin artırılması, karşılaşılan dışlanma pratikleri ile başa çıkmada önemli bir stratejik enstrüman olarak görünmektedir. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin tamamı yüksek eğitim düzeyine sahip olmasalar da eğitimi sürekli olarak öncelik verilmesi gereken bir alan olarak düşünmektedirler. Bunun nedeni de hareketlilik imkânın eğitimle doğrudan ve aracısız bir biçimde olabileceğine dair inançtır.

Sosyo-politik ilişkilerdeki yaklaşımları ile topluluğun geri kalanından farklılaşan ve statülerini güçlendiren çalışma grubundaki aktörlerin neredeyse tamamı sivil toplum, siyaset ve yerel yönetimler ile doğrudan temas halindedir. Özellikle sivil toplum alanında derneklerin tüzel kimlik niteliklerinden dolayı kurumlarca muhatap alınmaları sadece orta ve üst sınıf Romanları değil tüm topluluk

üyeleri için prestijli bir sosyal statünün inşa edilmesinde motive edici olmaktadır. 2000’lerde etnik kimliklere ilişkin tartışmaların yaşandığı zor siyasi koşullarda dernekleşme faaliyetleri ile sivil toplum alanında örgütlenme başlamıştır. Ancak zaman içinde derneklerin sayısındaki aşırı artış beraberinde vasıfsızlaşmayı getirmiştir. Böylece Roman sivil toplum kuruluşları siyasetin arka bahçesine dönüşmeye başlamış ve Roman hareketinin sivilleşmeden siyasallaşmasının yolu açılmıştır. 2010 yılında Roman Açılımı ile siyaset ve partiler, derneklerden daha önemli hale gelmeye başlamıştır. Siyasete ilgi her geçen gün artsa da temel sorun Romanların siyasi alandaki temsiliyeti ile ilgili olmuştur. Çünkü “1000 kişi olup 10 kişi” görünme sorunu zamanla Romanların siyaset mekanizması tarafından istismar edilmelerine (oy deposu olarak görülme) yol açmıştır. Yerel yönetimler ise topluluk ile kurumların doğrudan iletişim kurmasına imkân sağlayan ve “rica değil icra” makamları olarak değerlendirilmektedirler. Sivil toplum alanında dernekler, siyasi partiler ve yerel yönetimler, orta ve üst sınıf Romanların statülerini ve sembolik düzeyde nüfuz ve prestijlerini artırmaktadır. Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin tanıkları ve şahitleri de olan bu aktörler açısından milletvekillikleri ise kırılma noktası olan kazanımları ifade etmektedir. Aynı zamanda son yıllarda belediyelerde meclis üyeliklerinde de önemli sayıda Roman aktör yer almaya başlamıştır. Roman sivil toplum ve siyasi hareketinde görünür olan önemli sorunlardan biri de maalesef kadın aktör sayısının azlığıdır. Bu sorunun arka planında da yaşam tarzı, ataerkil yapı ve toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel formlarının sürdürülüyor olması yer almaktadır. Sivil toplum, siyaset ve yerel yönetimlerden oluşan sosyo-politik ilişkiler, orta ve üst sınıf Romanların topluluk temelli sosyal hareketliliklerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Topluluk ile kurumlar arasındaki yegâne köprüleri ifade eden bu alanlarda elde edilen temsiliyet, hem topluluk içinde hem de topluluk dışında Roman aktörlerin statülerini ve meşruiyetlerini güçlendirmektedir.

Sahip oldukları yüksek sosyal konumlara rağmen günümüzde hâlâ gündelik hayatın çeşitli alanlarında ayrımcılığa maruz kalan orta ve üst sınıf Roman aktörler, Roman kimliklerine ilişkin geliştirdikleri tutumlar ile aslında toplumun geneliyle kurulan ilişkilerde dışlanma ve ayrımcılığı zayıflatacak gedikler açmakta (Davis,

1961) ve toplumsal ilişkilerin bu şekilde normalleşmesinde etnik Roman kimliği ile ilgili sorunların üstesinden gelmek için proaktif rol oynamaktadırlar (Benjamin, 2005: 210). Gedik açma sürecinde üzerinde durulan nitelik ise başarı ve kendini kanıtlamadır. Kimlik ile ilgili önyargılı düşüncelerin toplumsal anlamda kendi faaliyet alanında başarılı olunması durumunda arka plana itildiği düşünülmektedir. Özellikle farklılıkların öğrenildiği bir alan olarak eğitim ve eğitimle elde edilebilecek sosyo-kültürel sermaye, her fırsatta ayrımcılık ile mücadelede “tek çıkış yolu” olarak aktörler tarafından önemi vurgulanan bir değişkendir. Ayrımcılık ve önyargı ile mücadele, orta ve üst sınıf Roman elitler açısından mahallede başlayıp, eğitimde ve iş hayatında devam eden uzun soluklu bir süreçtir. Bu süreçte alınan rol modeller biyografilerinde kritik eşikler olarak yer almaktadır. Yaşam şansı olarak ailenin eğitime yaklaşımı, değer sistemi ve topluluktaki saygınlığı ile sosyal çevredeki öğretmenler, akrabalar, siyasi ve dini liderler/referanslar bu kritik eşiklerin önemli sac ayaklarını oluşturmaktadır.

Temsiliyet statüsü oldukça güçlü olan orta ve üst sınıf Roman elitler hem topluluk içinde (inanç sağlayıcı) hem de topluluk dışında (imaj kırıcı) rol model aktörlerdir. Roman toplulukları arasında birbirinden etkilenme (Fonseca, 1996: 397) oldukça yaygın bir pratik olarak görünmektedir. Siyasetçi olan bir katılımcı Roman topluluğunun etkilenme pratiğini “Türk Milletinin aklı gözündedir” şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla örneğin mahallede eğitilmiş bireylerin olması esasen mahalledeki eğitim düzeyini artıracaktır, mahallede yaşayanları motive edici bir unsura dönüşebilmektedir. Tam tersi durum ise mahallelerdeki temel sorunları işaret etmektedir; madde kullanımının yaygın olduğu ya da kayıt-dışı işlerin yaygın olduğu bir mahallede eğilim de bu yönde olmaktadır. Son yıllarda siyasette iki Roman milletvekilinin çıkarılmış olmasının, topluluk üyelerine bu konuların erişilebilir olduğuna dair bir inanç oluşturmaya da yine bu etkilenme ile ilişkilidir. Dolayısıyla orta ve üst sınıf Roman elitler, “Romandan okumuş çıkmaz” söylemine karşı “demek ki biz de vekil olabiliyoruz” inancını tesis eden aktörlerdir. Orta ve üst sınıf Romanlar, Roman sivil toplum ve siyasi hareketi içerisinde de Roman bir

siyasetçinin metaforuyla “dozer”⁶⁵ gibidirler. Bu aktörler rol model olmaları ve temsiliyet konumlarından dolayı hem gündelik hayatta hem de kurumlar ile kurulan ilişkilerde patikalar açarak özellikle sosyal hareketlilik açısından topluluktaki bireylere yol haritasını gösterip, kılavuzluk yapmaktadırlar.

Orta ve üst sınıf Roman elitler, topluluk ve kurumlar ile toplumun geneli arasında köprü işlevi görerek, kurulacak toplumsal ilişkilerdeki fiziksel ve sosyal bağları yeniden tahsis eden aktörlerdir. Faaliyet alanları ne olursa olsun gündelik hayatlarında topluluktaki diğer bireylerden yaşam şansları ve tarzları ile (mekansal tercihlerinden, dış görünüşlerine, diksiyonlarından retoriklerine) farklılaşan bu aktörler, bulundukları mahallerde topluluk sorunlarıyla (dilekçe yazmadan, mahalleye okul yaptırılmasına kadar) ilgilenmelerinden dolayı topluluk içinde; Roman olmayanlar ile kurdukları güçlü diyalogdan dolayı da topluluk dışında eşik bekçileri (gate-keepers) ve başvuru kaynaklarıdır. Karizmatik olarak görünen bu statüleri topluluk içinde tekelleşme riskinden dolayı ithamlara maruz kaldıkları tartışmalara yol açmaktayken, topluluk dışında ise kırılgan bir karaktere sahiptir. Eğitim, ticaret, sivil toplum ve siyasette her ne kadar saygın aktörler olsalar da Roman kimliğine yüklenen pejoratif anlamlardan dolayı kırılgan bir saygınlık söz konusudur. Özellikle toplumsal algıda yerleşikleşmiş olumsuz Roman imajı, orta ve üst sınıf Roman elitlerin, Gaco (Roman olmayan) ile kurdukları sosyal ilişkilerde teyakkuz halinde olmalarına neden olmaktadır. Çünkü “en ufak bir hata” ya da “yanlış anlaşılma” durumunda çıkarlara ters düşülmesi halinde Roman aktörler kendi ifadeleri ile “Çingene” olarak görülmektedirler. Bu tür çıkar odaklı yaklaşımlar Roman kimliğine yönelik beklenti rollerinin esasen günümüzde henüz tam olarak aşamadığını göstermektedir.

Türkiye’de Roman toplulukları arasında sosyal hareketlilik, literatürde ve kamuoyunda oluşturulan homojen imajın aksine oldukça mümkün görünmektedir. Bu hareketliliğin görünürlüğünün ve yoğunluğunun artış göstermesinde yapısal olarak Türkiye’nin sosyo-politik konjonktürünün ve Roman sivil toplum hareketinin etkisinin olduğu görülmektedir. Bu hareketlilik bulgularından görüldüğü üzere aynı

⁶⁵ Çalışma grubunda yer almayan Roman milletvekili ile yapılan ön görüşme notları (2021, Kasım, TBMM).

zamanda Romanların yaşam şansları ve yaşam tarzları ile doğrudan ilişkilidir. Yaşam şansları güçlü olan Roman aktörler, doğal olarak sosyal hareketlilik gerçekleştirme konusunda topluluk içinde daha avantajlı bir konumdadırlar. Ailelerin sosyo-ekonomik yapıları, eğitime ilişkin yaklaşımları, aktörlerin etnik kimlik inşaları vb. yaşam şansının kritik bileşenlerini oluşturmaktadır. Yaşam şansı güçlü olan orta ve üst sınıf Roman aktörler bireysel bir sosyal hareketlilikten ziyade etnik kimliklerini ve topluluk çıkarlarını merkeze alan bir sosyal hareketlilik sürecini benimsemektedirler. Aktörlerin yaşam tarzı pratiklerinde bu yaklaşımı görmek mümkündür. Özellikle mahalle ölçeğinde Romanların karşı karşıya kaldıkları sorunları sahiplenmeleri ve bu konuda toplumsal mücadele vermeleri orta ve üst sınıf Roman elitleri topluluktaki diğer bireylerden farklılaştırmakta ve saygınlıklarının artmasını da sağlamaktadır. Bazı aktörler ekonomik güçleriyle bazıları eğitim alanındaki faaliyetleriyle bazıları sivil toplumdaki çalışmalarıyla bazıları ise siyasetteki aktif rolleriyle bu saygınlığı elde etmektedirler. Yaşam şansları ve tarzlarının kesişimindeki etnik Roman kimliği ise bu süreçte bir bariyer olarak görülmemekte tersine sosyal hareketliliğin dinamosu olarak benimsenmektedir.

Etnisite sermayesi ile topluluk temelli gerçekleştirilen sosyal hareketlilik orta ve üst sınıf Roman elitlerin karakteristik özelliğidir. Bu aktörler imkanları olmasına rağmen mahalleden ayrılmayı ya da mahalle ile ilişkilerini koparmayı tercih etmemektedirler. Mahalle bir yandan Roman topluluğunun sorunlarının kümелendiği diğer yandan ise aynı sorunların çözümüne ilişkin adımların atılacağı mekansal deneyim alanıdır. Yerleşik algının aksine ilk fırsatta terk edilen değil, ilk fırsatta kurtarılması gereken yerdir. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin mahalle özelinde odaklandıkları temel mesele eğitim ile ilgilidir. Eğitim -her ne kadar fırsat eşitsizlikleri olsa da- gerek Romanların karşılaştığı dışlanmanın aşılması sürecinde gerekse sosyal hareketliliğin istikrarlı bir kariyer rotasında ilerleyebilmesi noktasında erişilebilir fırsat kapısı olarak görünmektedir. Eğitim ile paralel olarak ailenin düzenli gelirin olması da dikey sosyal hareketliliğinin istikametini doğrudan etkilemektedir. Hanede en azından bir düzenli gelirin olması durumu basit ancak Roman mahallelerinde fark yaratabilecek sonuçlara karşılık gelen bir istihdam formülüdür. Orta ve üst sınıf Roman elitlerin biyografilerindeki ekonomik istikrar da

bunun somut bir göstergesidir. Orta ve üst sınıf Roman elitler arasında özellikle ekonomik sermayesi güçlü olan aktörler Roman mahallesinde bulunan birçok genç için istihdam alanı da oluşturmaktadırlar. Bu aktörlerin istihdam edebilme kapasitelerinin artması mahallelerdeki yoksulluğun, kayıt-dışılığın ve madde kullanımının da azalmasını sağlayabilecek bir faktördür. Topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Roman elitlerin varlıkları topluluk açısından salt ekonomik olmaktan öte bir anlam ifade etmektedir. Çünkü bu aktörler yerel ve ulusal düzeyde sivil toplum ve siyaset alanında aktif çalışma yapan aktörlerdir. Topluluk sorunlarının çözümünde sivil toplumdaki girişimleri uygun koşulların sağlanması durumunda ulusal sosyal politikalara dahil olmaları ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla topluluk, kurumlar ve toplumun geneli arasında köprü olarak konumlanan bu aktörlerin sahip oldukları temsiliyet gücü esasen topluluk içinde bir rekabet alanı olarak da görülebilmektedir. Rekabetin olması doğal olarak Romanlar arasında sosyal hareketlilik süreci konusunda arka planda bir mücadele verildiğini de işaret etmektedir. Sonuçta orta ve üst sınıf Roman elitlerin topluluk meseleleri konusunda vermiş oldukları mücadelenin odağında temel olarak güvenli bir yaşam alanı (mahalle), düzenli bir gelir (hane başı), istikrarlı bir eğitim kariyeri (kamu-okul-mahalle iş birliğinde) ve ayrımcılığın olmadığı onurlu bir yaşam (saygı) elde etme çabası bulunmaktadır. Bu meselelerdeki kazanımlar uzun vadede Romanların sosyal hareketliliklerinin de yaygınlaşmasına vesile olabilecektir.

Orta ve üst sınıf konumundaki Roman aktörlerin yaşam şansları ve yaşam tarzlarından hareketle gündelik hayat deneyimlerini (yorumlama biçimlerini) nitel araştırma çerçevesinde ele alan bu araştırma, sosyoloji literatürüne hem metodolojik hem de kuramsal açıdan katkı sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle etnik topluluklardaki sosyal hareketlilik ve elitleşme (etnik elitizm) konusunda Türkiye'deki sosyal bilim alanına terminoloji düzeyinde katkı sunarak, etnik topluluklara yönelik marjinal, damgalanmış ve dezavantajlı imajın sorgulanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu tür bir sorgulama, etnik topluluklara tek boyutlu yaklaşılmasının ötesinde sorunların elitleşme süreci ile daha kapsayıcı ve sistematik bir biçimde anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Bu çalışma, Roman topluluğunda orta ve üst sınıf olmak üzere farklı sınıfların da olduğunu ve dolayısıyla uygun koşullar

altında toplulukta sosyal hareketliliğin mümkün olabileceğini göstermesinden dolayı Roman çalışmalarına katkı sunmaktadır. Ayrıca özellikle Romanların sorunları ile ilgili politika yapıcı kurumlara çok boyutlu ve biziatihi orta ve üst sınıf Roman aktörlerin deneyimlerinden hareketle uygulanabilir, sürekliliği olan ve gerçekçi politikalar konusunda öneriler sunmaktadır.

Bu çalışma her ne kadar Romanların maruz kaldığı sorunları kapsayıcı bir perspektif ile ele alma çabası içerisinde olsa da sosyolojik anlamda tamamlanması gereken birçok husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki geniş kapsamlı nicel bir sosyo-ekonomik statü çalışmasıdır. Mevcut çalışmalarda genellikle yoksulluk teması ön plana alındığı için ortaya çıkan bulgular da alt-sınıf yaşam tarzlarını ve temalarını yansıtmaktadır. Bu tür çalışmaları ihmal etmeyerek ancak orta ve üst sınıf Romanların deneyimlerinin de niceliksel olarak ele alındığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda bir ölçek geliştirmek de mümkündür. Tezin özgün kavramsallaştırmalarından olan Roman elitlere dair Roman topluluğu özelinde bir ölçek geliştirme çalışması da bu minvalde geniş çaplı olarak yapılması gereken çalışmalar arasındadır. Eğitim, gelir, meslek gibi nesnel ölçütlere sivil toplum, siyaset ve tanınma (yerel, ulusal, uluslararası kapsamda) gibi yaşam tarzını farklılaştıran değişkenlerin dâhil edilmesi ile özellikle kuşaklararası eliteleşme dinamiklerini çalışmak da mümkün görünmektedir. Ayrıca kültür konusundaki çalışmalara olan ihtiyaç da her geçen gün artmaktadır. Topluluktaki ileri yaş grubundan bireylerin sözlü hafızasındaki kültürel mirasa ait unsurların yazılı ve sistematik bir biçimde kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu tez kapsamında orta ve üst sınıf Roman elitler her ne kadar eğitimde, ticarete ve siyasette kendilerini kanıtlamış aktörler olsalar da görüşmelerdeki en zayıf bulgular kültür ile ilgili sorulardan elde edilmiştir. Buradaki bulguların zayıf olması öncelikle topluluk içerisindeki kültürel mirasa dair yazılı metinlerin ve anlatıların azlığından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda damgalanma, dışlanma ve ayrımcılık ekseninde genellikle yoksullukla ilişkilendirilen Roman kimliğine yönelik olumsuz imajdan dolayı topluluğun kültürel pratiklerinin anlaşılması arka planda kalmaktadır. Son olarak doğrudan araştırma problemi ile ilgili olmasa da literatür taramasında görüldüğü üzere Roman topluluğunda yaşlılar ve gençler konusundaki çalışmalarda

eksiklikler dikkat çekicidir. Bir tarafta kültürün taşıyıcısı olan bireylerin deneyimi ile tarihsel anlatıların kaynağı diğer yandan ise toplumun geneli ile daha entegre, kimlik tartışmalarını önemsemeyen ancak kimliğin olumsuz imajından dolayı mağdur olan gençler bulunmaktadır. Kuşaklararası yapılacak sosyolojik çalışmalarla Roman meselelerine ait literatürün önemli bir eksikliği giderebilecektir.

Türkiye’de Romanlar arasında aktör temelli yürütölmüş nitel araştırmanın saha çalışmasında Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin geleceğine dair bazı endişeler ile de karşılaşölmüştür. Özellikle sivil toplum ve siyasetle yoğun ilişkisi olan aktörler arasında farklı düzeylerde mücadele alanları dikkati çekmektedir. Bu alanlarda siyasi partilerin artan etkisinden dolayı oldukça yüksek düzeyde bir polarizasyon söz konusudur. 1990’lar sonrasında sivil toplum alanında başlayan mücadele, 2010 sonrasında sivil toplum ve siyaset iş birliğini artırsa da 2015 sonrasında siyaset, Roman sivil toplum ve siyasi hareketini domine etmeye başlamıştır. “Her şey” siyasete bağlanmaya başlayınca topluluk içinde zaten dernekleşme ile başlayan kutuplaşma siyaset ile kurumsal bir zemine taşınmıştır. Bu kutuplaşma orta ve üst sınıf Roman elit aktörler arasındaki rekabette açık bir şekilde gözlenmektedir. Geçmişte çok da sık bir araya gelen Roman aktörlerin ilişkileri, siyasi kutuplaşma ile artık herkesin kendi kampında konuştuğu, birbirini tanımayan bir biçime dönüşme sürecindedir. Siyaset mekanizmasının sağladığı gücün ötesinde bu tür bir ayrışma, Romanların meselelerinin arka plana atılması riskini barındırmaktadır. Çünkü özellikle yerel yönetimlerde Romanlar arasındaki bu “açığın” farkında olan (topluluğun bölünmüş imajı) siyasi aktörler, bu durumu Roman topluluğunun ve sorunlarının aleyhine kullanabilmektedirler.

Tüm tartışmalara ve aktörlerin kendi içlerindeki sorunlara rağmen, topluluk temelli sosyal hareketlilik gerçekleştiren orta ve üst sınıf Roman elitler, kişisel yaşamlarında fedakârlıklarda (ailevi, zamansal, ekonomik) bulunma konusunda ortak bir paydada buluşmaktadırlar. Bu aktörler özellikle benzer yaşam şanslarını ve tarzlarını deneyimlemelerinden ve topluluk içinde ayrıcalıklı sosyo-ekonomik konumlarından dolayı bir statü grubu olarak da görölebilmektedirler.

Türkiye’de Romanlar, literatürün yansıttığı haliyle homojen bir etnik topluluk değildir, tersine farklı sınıfsal oluşumları Romanlar arasında görmek mümkündür.

Yaygın toplumsal ve siyasi kanaat, Romanları alt-sınıf ya da tabaka olarak algılıyor olsa da özellikle son 30 yılda gerek Türkiye'nin AB uyum süreci gerekse Roman sivil toplum ve siyasi hareketinin sağlamış olduğu ivme ile önyargı ve ayrımcılığa rağmen Romanlar arasındaki orta ve üst sınıf aktörler sayılarını artırarak, görünür olmaya başlamışlardır. Sınıfsal anlamda sosyal hareketlilik olanaklarının artması sonucunda Roman kimliği ile kurulan ilişkinin mesafesi de değişkenlik göstermeye başlamış ve orta ve üst sınıflara yükselen Roman bireylerin bir kısmı Roman kimliğinden yani topluluktan uzak kalmayı tercih ederken, bir kısmı ise Roman kimliğini heybesine alarak (etnisite sermayesi) topluluk temelli bir sosyal hareketlilik gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. İkinci grup sosyal hareketlilik gerçekleştiren aktörler, topluluk çıkarları konusunda verdikleri toplumsal ve siyasi mücadelelerle temsiliyet tekeli ellerinde bulundurarak, statü, güç ve saygınlıklarını zamanla artırmakta ve sahip oldukları bu çok boyutlu nüfuzdan hareketle topluluk adına konuşabilen öznelere dönüşerek elitleşmektedirler.

Türkiye'deki orta ve üst sınıf Roman elitler, damgalanmış ve tarihsel olarak pejoratif öğelerle sarmalanarak, dışlanması meşrulaştırılmış etnik Roman kimliği ile dünyaya gelmektedirler. Ancak sahip oldukları yaşam şansları (aile, gelir, erişim imkânları vb.) ile dikey sosyal hareketlilik sürecini gerçekleştirerek gündelik hayat deneyimlerinde (genel Roman meseleleri) Roman topluluğundan yaşam tarzları ile farklılaşmaktadırlar. Bu farklılaşma sürecinde orta ve üst sınıf Roman elitler, etnik kimliklerini avantajlı bir sosyal sermaye aracı olarak kullanarak Roman topluluğu adına konuşabilen, topluluğun haklarını savunabilen, topluluk ile kurumlar/toplumsal geneli arasındaki etkileşimi koordine edebilen köprü/aracı aktörlere dönüşmektedirler. Sahip oldukları kişisel nitelikler ve sosyal, ekonomik, kültürel ve sembolik sermaye ile topluluğun onlara yüklediği temsiliyet sorumluluğu meşruiyetlerini sağlarken aynı zamanda onların toplumsal statülerini güçlendirmektedir. Roman topluluğunda sosyal kaynakları kullanma gücü ve potansiyeli olan orta ve üst sınıf konumundaki Roman elitler, sahip oldukları güç ve prestijle hem topluluk içinde hem de toplumun genelinde “saygın” aktörlere dönüşmektedirler. Elde ettikleri toplumsal saygınlık, kırılğan ve istismara açık bir yapıda olmuş olsa da nihayetinde bu saygınlık, almış oldukları toplumsal onayın

göstergesidir. Dışlanmış bir yaşam şansından, saygınlığın kazanıldığı yaşam tarzına gidişat orta ve üst sınıf Roman elitlerin biyografilerinin ana hattını oluşturmaktadır. Dışlanmadan saygınlığa giden sürecin anatomisi, sosyal hareketlilik koşullarının sağlanması halinde topluluğun makus kaderinin dönüştürülebileceğine dair sosyolojik inancı artırmaktadır. Bu çalışma ise bu süreci, daha da önemlisi Romanların hak ettikleri ancak tarihsel olarak kendilerinden esirgenen toplumsal onura ve saygınlığa erişebileceklerinin mümkün olduğunu bilimsel bir çerçevede göstermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Abel, Thomas, William C. Cockerham: “Lifestyle or Lebensführung? Critical Remarks on the Mistranslation of Weber’s ‘Class, Status, Party’”, **The Sociological Quarterly**, C. 34, No: 3, 1993, s. 551-556.
- Açıklalın, Neriman, Burak Şahin: “‘Burada Her Şey Kendiliğinden’: Mersin’de Yaşayan Romanlar Üzerine Alan Araştırması”, **Sosyoloji Dergisi**, C. 36, No: 1, 2016, s. 71-97.
- Akarçay, Erhan: **Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıf(lar)ın Yeme İçme ve Eğence Örüntüleri**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2016.
- Akgül, Başak: Akgül, Başak: “Türkiye Çingenelerinin Politikleşmesi ve Örgütlenme Deneyimleri”, **Öneri Dergisi**, C. 9, No: 34, 2012, s. 213-222.
- Akgül, Fatma İlknur: “Roman Kadınlarında Toplumsal Cinsiyet ve Katılım: İzmir Örneği”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2021a.
- Akgül, Urungu: “Poşalar: Buçuk Milletin Kayıp Kültürü”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- Akgün, Seval: “İlköğretim Sekizinci Sınıfta Öğrenim Görmekte Olan Roman Çocukların Bir Üst Öğrenime Devam Etmelerini Etkileyen Faktörler (Antalya Zeytinköy Örneği)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2004.
- Akın, Tuba: “Romani Organization Practice in Turkey: Between Social Movements and Civil Society”, Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2022.

Akın, Veysi: “Roman Sivil Toplum Kuruluşlarının Romanların Sorunlarının Çözümündeki Rolü ve Önemi”, **Tarihten Günümüze Türkiye’de Romanlar**, ed. Hamza Ateş, Bursa, Star Matbaacılık, 2016, s. 187-200.

Akkan, Başak Ekim, Mehmet Baki Deniz, Mehmet Ertan: **Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri**, İstanbul, Punto Baskı Çözümleri, 2011.

Akkaya, Özlem, Egemen Yılıgür: “Yerel Düzeyle Sınırlı Mekânsal Damgalama: ‘Çingene’ Damgası Örneği”, **İdealkent**, C. 10, No: 26, 2019, s. 214-253.

Akmaca, Cemil: **Çeribaşı Rüstem Aga: Erzurum’dan İstanbul’a Bir Göç Hikâyesi**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2015.

Aksu, Mustafa: **Türkiye’de Çingene Olmak**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2006.

Alpar, Güray: “Kırıkkale, Ankara ve İstanbul’da Yaşayan Üç Çingene Grubu Arasında Kimlik, Aile ve Eğitim”, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Alpman, Nazım: **Başka Dünyanın İnsanları: Çingeneler**, 3. bs, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2014.

Altınöz, İsmail: “Osmanlı Toplumunda Çingeneler”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2005.

—————: **Osmanlı Toplumunda Çingeneler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

- Amato, Paul R.: “Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments”, **Journal of Marriage and Family**, C. 72, No: 3, 2010, s. 650-666.
- Anadolu Ajansı: “Büyük Çamlıca Camisi açıldı”, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/buyuk-camlica-camisi-acildi/1468976>, 14.02.2024.
- Araz, Elif: “Yoksul Roman Kadınların Politika Kaynaklı Utanç Deneyimleri: Vaka Çalışması: Gültepe, Türkiye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Brighton, University of Sussex, 2020.
- Ariss, Akram Al vd.: “A Multi-Level Understanding of the Careers of Minority Ethnic Elites”, **Global Elites: The Opaque Nature of Transnational Policy Determination**, London, Palgrave Macmillan, 2012, s. 241-261.
- Arslan, Ali: **Elit Sosyolojisi**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.
- Aslan Cobutoğlu, Serap: “Çingenelerin ‘Yerleşme Stratejileri’nin Türk Edebiyatına Yansıması”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 61, No: 2, 2021, s. 561-584.
- Asséo, Henriette: **Çingeneler: Bir Avrupa Yazgısı**, çev. Orçun Türkay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Aşkın, Umur: “Çingene/Roman Toplumunun Sosyo-Ekonomik Durum ve Beklentileri: İzmir İlinde Bir Araştırma”, **Kesit Akademi Dergisi**, No: 10, 2017, s. 208-245.
- Ateş Hamza, (ed.): **Tarihten Günümüze Türkiye’de Romanlar**, Bursa, Star Matbaacılık, 2016.

- Atmaca, Taner: “Eğitimde Eşitlik Yanılması: Türkiye’de Eğitimde Eşitsizliklerin Yeniden Üretimi”, C. 2, **Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik**, ed. Lütfi Sunar, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Mesiya: “Altmış Yaş ve Üzeri Romanlarda Kronik Hastalık Sıklığı ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının İncelenmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2016.
- Balcı, Hamit: “Kentsel Dönüşüm Projesi Bağlamında Sulukule’yi Anlamak: Roman Kimliğinin Analizi”, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009.
- Balcıoğlu, İsa: “Erenler ilçesindeki Roman Vatandaşların Dini Tutum ve Davranışlar”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Balkır, Emir: “Kuştepe’de Yaşayan Kayserili Abdal (Teber) Geç-peripatetik Toplulukların Kentleşme Süreçleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2020.
- Balta, Sabri: “Königliche Hoheit’te Aristokrasi Burjuva İlişkiler”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 1996.
- Banerjee, Abhijit V, Esther Duflo: “What is Middle Class about the Middle Classes around the World?”, **Journal of Economic Perspectives**, C. 22, No: 2, 2008, s. 3-28
- Barber, Bernard: **Social Stratification; A Comparative Analysis of Structure and Process**, New York, Harcourt, Brace, 1957.

- Barth, Fredrik: **Etnik Gruplar ve Sınırları**, çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2001.
- Bauman, Zygmunt: **Kimlik**, çev. Mesut Hazır, Ankara, Heretik Yayınları, 2019.
- Belton, Brian.: **Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America**, Walnut Creek, CA, AltaMira Press, 2005.
- Benjamin, Lois: **The Black Elite: Still Facing the Color Line in The Twenty-First Century**, 2nd ed., Lanham, Md, Rowman & Littlefield Publishers, 2005.
- Berber, Şakir: “Modern Bir Olgu Olarak Sosyal Sınıflar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 9, 2003, s. 223-232.
- Bilton, Tony vd.: **Sosyoloji**, çev. Bülent Özçelik, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2009.
- Binark, Mutlu: “Bir TÜBİTAK SOBAG Araştırma Projesinin (107k039) Hikâye(lendirilme)si”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C. 38, No: 2, 2019, s. 459-474.
- Bor Ekmekçi, Perihan Elif: “Tıp Etiği Açısından Sağlık Hakkı ve Romanlar Üzerine Bir Çalışma”, Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Bottomore, Tom: **Elites and Society**, London, Routledge, 1993.
- : **Toplumbilim**, ed. Burcu Bilir Agalar, çev. Ünsal Oskay, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2015.
- Bourdieu, Pierre: “The Forms of Capital”, **Handbook of Theory and**

- Research for the Sociology of Education**, ed. John G. Richardson, Westport, CT, Greenwood, 1986, s. 241-258.
- : **Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**, çev. Derya Fırat Şannan, Ayşe Günce Berkkurt, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Passeron: **Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri**, çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı, Özlem Akkaya, Ankara, Heretik Yayınları, 2015.
- Brown, Phillip, Diane Reay, Carol Vincent: “Education and Social Mobility”, **British Journal of Sociology of Education**, C. 34, No: 5-6, 2013, s. 637-643.
- Browning, Christopher R: **Sıradan Adamlar: 101. Yedek Polis Taburu ve Polonya’da Nihai Çözüm**, çev. Hilal Kara, Ali Açıkgoz, Ankara, Heretik Yayınları, 2017.
- Caner, Dilara: “Çingene Kadınların Anlatılarındaki Göç ve Mekân: Ankara Kale Mahallesi’nde Bir Saha Araştırması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Cervantes, Miguel de: **Çingene Kızı**, çev. Adnan Özer, İstanbul, Notos Kitap, 2020.
- Cıstır, Abdullah: “Romanlar için ‘İlle de Bir İş Olsun’ Projesi”, **Romca - Kültürel ve Sosyal Politika Dergisi**, No: 6, 2014, s. 10-11.
- Chaney, David: **Yaşam Tarzları**, çev. İrem Kutluk, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

- Creswell, John W.: **Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni**, çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014.
- : **Eğitim Araştırmaları**, ed. Halil Ekşi, İstanbul, EDAM, 2017
- : **Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri**, çev. Hasan Özcan, Ankara, Anı Yayıncılık, 2019.
- Crowe, David M.: “You Are Not Alone: A Comparative Look at the History of East European Roma and African Americans in the United States”, **Roma Diplomacy**, ed. Valeria Nicolae, Hannah Slavik, New York, Idebate Press, 2007, s. 57-69.
- Cuff, E. C., W. W. Sharrock, D. W. Francis: **Perspectives in Sociology**, 4th ed., New York, Routledge, 1998.
- Cumhuriyet: “A Spor Yorumcusu Erman Toroğlu’ndan Skandal İrkçi İfadeler”, **Cumhuriyet**, 2021, (Çevrimiçi) <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/a-spor-yorumcusu-erman-toroglundan-skandal-irkci-ifadeler-1804902>, 11.01.2024.
- Çağın Şerife, Özlem Nemutlu, (ed.): **Çingeneler Edebiyata Girince**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2022.
- Çaha, Ömer, Oğuzhan Altınkoz: “Roman Topluluklarında Evlilik Pratikleri”, **Yıldız Social Science Review**, C. 7, No: 1, 2021, s. 58-74.
- Çay, Hüseyin: “Sosyal Dışlanmanın Önlenmesinde Belediyelerce

- Yürütülen Faaliyetlerde Yeni Yönelimler: Çanakkale İlinde Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2022.
- Çeğin, Güney: “Pierre Bourdieu: Pratiklerin Mantığı, Habitus ve Alan Teorisi”, C. 63, **Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni**, (2007).
- Çelik, Faika: “Community in Motion: Gypsies in Ottoman Imperial State Policy, Public Morality and at the Sharia Court of Üsküdar (1530s-1585s)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Montreal, McGill University Institute of Islamic Studies, 2013a.
- _____ : “‘Civilizing Mission’ in the Late Ottoman Discourse: The Case of Gypsies”, **Oriente Moderno**, C. 93, No: 2, 2013b, s. 577-597.
- _____ : “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneleri Araştırmak/ Romanları Çalışmak ya da İğneyle Kuyu Kazmak”, **MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 18, No: 2, 2018, s. 249-266.
- Çelik, Kezban, Yasemin Yüce Tar: “Samsun’da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yüğü Nelerden Hafif?”, **Çalışma ve Toplum**, C. 1, No: 48, 2016, s. 59-86.
- Çelikçi, Aylin: **Türkiye’de Roman Mahpus Olmak**, ed. Mustafa Eren, İstanbul, TCPS Kitaplığı, 2017.
- Çeko, Çetin: “Çingenelerde Kimlik Bilinci Roman Açılımıyla Oluştur!”, **T24**, 2014, (Çevrimiçi) <https://t24.com.tr/haber/cingenelerde-kimlik-bilinci-roman-acilimiyla-olustu,250534>, 14.08.2019.

- Çetin, Ensar: “Çankırı Poşalarında Sosyal ve Dini Hayat”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 18, No: 3, 2015, s. 85-102.
- Çil, Mübera: “Ortaokula Giden Roman Çocukların Beslenme Durumları ve Beslenme Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2021.
- Çuhadar, Ekin: “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2020.
- Damele, Giovanni,
Andre Santos Campos: “Introduction. Elite Theory: Philosophical Challenges”, **Topoi: An International Review of Philosophy**, C. 41, 2022, s. 1-5.
- Darmon, Nicole, Adam
Drewnowski: “Does Social Class Predict Diet Quality?”, **The American Journal of Clinical Nutrition**, C. 87, No: 5, 2008, s. 1107-1117.
- Davis, Fred: “Deviance Disavowal: The Management of Strained Interaction by the Visibly Handicapped”, **Social Problems**, C. 9, No: 2, 1961, s. 120-132.
- Davis, Kingsley,
Wilbert E. Moore: “Some Principles of Stratification”, **American Sociological Review**, C. 10, No: 2, 1945, s. 242.
- Değirmenci, Koray: “Dünya Müziği (World Music) Söylemlerinde Romanlık ve Roman Müzik İcrası: Selim Sesler ve Hüsnü Şenlendirici Örneği”, **Toplum ve Bilim**, No: 114, 2009, s. 159-187.

- Deniz, A. Çağlar,
Merve Balcıoğlu,
Abdulkerim Diktaş: “Romanların Maruz Kaldıkları Damgalanma ve Dışlanma Mekanizmaları: Uşak örneği”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, C. 9, No: XXV, 2016, s. 567-578.
- Diamond, John B.: “Beyond Social Class: Cultural Resources and Educational Participation Among Low-Income Black Parents”, **Berkeley Journal of Sociology**, C. 44, 2000, s. 15-54.
- Diler, Melike: “The Survivors: Roma University Students in Turkey”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2008.
- Diken: “Milli takımı bırakan Özil: Kazandığımızda Alman, kaybettiğimizde göçmen oluyorum”, 2018, (Çevrimiçi) <https://www.diken.com.tr/mesut-ozil-almanya-milli-takimini-birakti/>, 30.01.2024.
- Dingeç, Emine: “Rumeli’de Geri Hizmet Teşkilatı içinde Çingeneler (XVI. yüzyıl)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2004.
- Dişli, Semra Özlem: “Kemançe” ve ‘Mû-Zik’: Nusaybinli Domlarda Kimlik”, **Folklor/Edebiyat**, C. 27, No: 105, 2021, s. 321-335.
- Du Bois, W. E. B.,
Brent Hayes Edwards: **The Souls of Black Folk**, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Durmaz, Nursel: “Eğlence Sektöründe Çalışma Koşulları ve Ayrımcılık: Çingeneler Örneği”, **Çalışma ve Toplum**, C. 1, No: 44, 2015, s. 259-292.
- : “Eğlence Sektöründe Korunmasız İstihdam Örneği

- Olarak Çingenelerin/Romanların Durumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Durova, Aleksandra: “Does Mixed-Income Housing Facilitate Upward Social Mobility of Low-Income Residents? The Case of Vineyard Estates, Phoenix, AZ”, Arizona State University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Duruz, Deniz: “Manisa’daki Mevsimlik Tarım İşçileri: Gündelik Karşılaşmalarla Maddileşen Emek, Bedenler ve Mekânlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi, 2011.
- Düdek, Şenay: “Şöhretli Romanlarımız Utandınız mı?”, (2010), (Çevrimiçi) <http://www.hurriyet.com.tr/sohretli-romanlarimiz-utandiniz-mi-13498747>, 06.05.2019.
- Dündar, Fuat: **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul, İletişim, 2001.
- Düzsoy, Elif: “Kenardakilerin Sesi: Fevzipaşa’da Çocuk Olmak”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2022.
- Earnshaw, Valerie A. vd.: “Anticipated Stigma, Stereotypes, and COVID-19 Testing.”, **Stigma and Health**, C. 5, No: 4, 2020, s. 390-393.
- Egi, Ali: “Social Exclusion in The Process of Employment: The Experiences of Roma Youth”, **Open Journal for Sociological Studies**, C. 4, No: 2, 2020, s. 103-114.
- Eke, Beğlü: “Yaşama Tarzı ile Gelir Seviyesi Arasındaki İlişki”, **Istanbul Journal of Sociological Studies**, No: 18,

1980, s. 93-114.

_____: “Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 43, No: 1-4, 1984, s. 377-401

Ellison, Ralph: **Invisible Man**, 2nd Vintage International ed., New York, Vintage International, 1989.

Engin, Gökçehan
Engin: “Kültürel Performans Bağlamında Edirne Roman Düğünlerinin İncelenmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haliç Üniversitesi, 2016.

Erdem, Kerem Özgür: “Klarnetin Geçmişten Günümüze Anadolu’da Gelişimi ve İcra Edilişi”, İzmir, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

Ergüt, Merve: “Toplumsal Bakış Açısının Yansımalarını İçeren Çingenelerle İlgili Söz Varlıkları”, **Turkish Studies-Language and Literature**, C. 16, No: 1, 2021, s. 251-261

Erhalim Gümü, Buse: “Türkiye’de Roman Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi: İzmir Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2021.

Erhalim Gümü, Buse,
Faika Çelik: “İzmir’de Roman Kadın Olmak: Sosyal Dışlanma, Yoksulluk ve Yoksunluk ile Müzakere Anlatıları”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, C. 18, No: 42, 2021, S. 5897-5906.

_____: “Türkiye’de Son Dönem Sağlık Politikaları ve Dezavantajlı Gruplar: İzmir’de Roman Kadınların Sağlık Hizmetlerine Erişimi ve Kullanımı Üzerine Bir Analiz”, **Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika**

Dergisi, C. 18, No: 1, 2022, S. 32-62.

Eriksen, Thomas
Hylland:

Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology, London, Pluto Press, 2001.

—————:

Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives, London, Pluto Press, 2010.

Euronews:

“Romanlar 31 Mart yerel seçimlerinden ne bekliyor?”,
Euronews, 22.03.2019, (Çevrimiçi)
<https://tr.euronews.com/2019/03/22/romanlar-bir-cuval-una-oy-verecek-degil-romanlar-31-mart-yerel-secimlerinden-ne-bekliyor>, 30.01.2023.

Eyce, Berrin:

“Sosyal Tabakalaşma Tipolojisinde Weberiyan Model”,
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, No: 13, 2016, s. 271-287.

Fanon, Frantz:

Siyah Deri Beyaz Maskeler, çev. Cahit Koytak, İstanbul, Encore Yayınları, 2016.

Fenton, Steve:

Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür, çev. Süleyman Nihat Şad, Ankara, Phoenix, 2001.

Fırat, Muhammet:

“Dom Kadınlarda Enformel Bir Geçinme Stratejisi: Toplayıcılık”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 12, No: 3, 2022, s. 1469-1480.

Fırat, Muhammet, Reşat
Açıkgöz:

“Elazığ’da Yaşayan Çingenelerin Değişen/Dönüşen Meslekleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **Journal of Economy Culture and Society**, 2020, 229-248.

Fırat, Muhammet,
Süleyman İlhan:

“Çingenelerde Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma: Malatya Örneği”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal**

Bilimler Dergisi, C. 7, No: 3, 2019, s. 265-277.

Fonseca, Isabel: **Beni Ayakta Gömün: Çingeneler ve Yolculukları**, Çev. Özlem İlyas, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2020.

Fraser, Angus M. : **Çingeneler**, çev. İlkin İnanç, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.

Gerth Hans H., C. Wright Mills, (ed.): **Max Weber: Sosyoloji Yazıları**, çev. Taha Parla, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Gezgin, Elif: “Çanakkale Fevzipaşa Mahallesi’nde Roman Kimliğinin Oluşumu Üzerine Bir Saha Çalışması”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2015.

_____: **Damgalanan Mekânda Yaşam: Bir Kentin ’Öteki’si Olmak**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2016.

Gezici, Zühal: “Dom Toplumunda Toplumsal Cinsiyet Algısının Dönüşümü”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, 2019.

Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, ed. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2018.

Giddens, Anthony, Philip W. Sutton: **Sosyolojide Temel Kavramlar**, çev. Ali Esgin, Ankara, Phonenix Yayınevi, 2014.

Ginio, Eyal: “Neither Muslims nor Zimmis: The Gypsies (Roma) in the Ottoman State”, **Romani Studies**, C. 14, No: 2, 2004, s. 117-144.

Girgin, Gonca: **9/8 Roman Dansı: Kültür, Kimlik, Dönüşüm ve Yeniden İnşa**, İstanbul, Kolektif Kitap, 2015.

Girgin Tohumcu, “Kültürel Üretim, Bedensel Değişim, Kimliksel

- Zeynep Gonca: Dönüşüm: Türkiye'nin '9/8lik' Roman Dansı", İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Glesne, Corrine: **Nitel Araştırmaya Giriş**, çev. Ali Ersoy, Pelin Yalçınoglu, Anı Yayıncılık, 2014.
- Goffman, Erving: **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, çev. Levent Ünsaldı, Şerife Geniş, Suphi Nejat Ağırnaslı, Ankara, Heretik Yayıncılık, 2014.
- Goldthorpe, John: **Social Mobility and Class Structure in Modern Britain**, Oxford, Clarendon Press, 1980.
- Gowricharn, Ruben: "Ethnic Minorities and Elite Formation", **Journal of International Migration and Integration**, C. 2, No: 2, 2001, s. 155-167.
- Gökce, Duygu, Mustafa Cengiz: "Kentsel Dönüşümde Mekânsal Ayrışmayı Azaltmanın Bir Aracı Olarak Mahalle Eylem Planı: Konya-Doğanlar Mahallesi Örneği", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, C. 20, No: 2, 2016, s. 324-337.
- Greenstone, Michael vd.: "Thirteen Economic Facts about Social Mobility and the Role of Education", The Hamilton Project, 2013, (Çevrimiçi)
<https://www.brookings.edu/research/thirteen-economic-facts-about-social-mobility-and-the-role-of-education/>.
- Gün, Serap: "Etnikleşen Yoksulluk: Çingeneler/Romanlar Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Gürkan, Barış: "Çoklukimlik, Meslek, Akrabalık ve Müzik: Orta Anadolu Abdalları'nın Müziksel Dinamikleri",

Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.

Gürpınar, Hüseyin
Rahmi:

Kıpti Düğünü, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1939.

Hancock, Ian:

The Pariah Syndrome, Ann Arbor, Karoma Publishers, Inc., 1987.

_____:

We are the Romani People, Herfordshire, Centre de Recherche's Tsiganes-University of Hertfordshire Press, 2002.

_____:

“Gerçeklik Romantizme Karşı: Romanlara Dair Popüler Düşünceler”, **Romanlar: Tarihleri, Kökenleri, Göç Yolları, Dilleri, Eğitimleri ve Gelenekleri**, ed. Emine Dingec, Edirne, Trakya Üniversitesi Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2020, s. 1-28.

Haveman, Robert H.,
Timothy M. Smeeding:

“The Role of Higher Education in Social Mobility”, **The Future of Children**, C. 16, No: 2, 2006, s. 125-150.

Hayes, Michael,
Thomas Action:

Travellers, Gypsies, Roma: The Demonisation of Difference, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2007.

Heath, Anthony, Dorren
McMahon:

“Social Mobility of Ethnic Minorities”, **Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the USA and UK**, ed. Glenn C. Loury, Tariq Modood, Steven Michael Teles, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 393-413.

Heath, Anthony, John
Ridge:

“Social Mobility of Ethnic Minorities”, **Journal of Biosocial Science**, C. 15, No: S8, 1983, s. 169-184.

- Hoggart, Richard: **Okuryazarlığın Kullanımları: İşçi Sınıfı Yaşamının Veçheleri**, çev. Mümtaz Kirik, Levent Ünsaldı, Ankara, Heretik Yayınları, 2022.
- Hürriyet: “Başbakan Erdoğan’dan ‘Roman’ Açılımı”, **Hürriyet**, 14.03.2010, (Çevrimiçi)
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>, 10.01.2024.
- _____ : “CHP İzmir Milletvekili Özcan Purcu partisinden istifa etti”, **Hürriyet**, 19.04.2023, (Çevrimiçi)
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/chp-izmir-milletvekili-ozcan-purcu-partisinden-istifa-etti-42254329>, 10.01.2024.
- Işık, Oğuz, M. Melih Pınarcıoğlu: **Nöbetleşe Yoksulluk-Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları-Sultanbeyli Örneği**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- İKG: “Romanların Türkiye’deki Sosyal Durumu ve Sosyal İçermenin Desteklenmesine Yönelik Kamu Politikaları: Ön Çalışma, İkinci Rapor”, 2016, (Çevrimiçi)
<https://www.ikg.gov.tr/romanlarin-yogun-olarak-yasadigi-alanlarda-sosyal-icermenin-desteklenmesi/>, 10.01.2020.
- _____ : “Siroma Projesi”, **İKG**, 2017, (Çevrimiçi)
<https://www.ikg.gov.tr/romanlarin-yogun-olarak-yasadigi-alanlarda-sosyal-icermenin-desteklenmesi/>, 20.12.2023.
- İnce, Murat: “Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**

Dergisi, C. 19, No: 1, 2017, s. 294-319.

İncirlioğlu, Emine
Onaran:

“Genişleyen Avrupa’da ‘Çingeneler’: Orta ve Doğu Avrupa’daki Roman Yoksulluğunun Türkiye Romanları İçin Düşündürdükleri”, **Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler**, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 2007, s. 55-68

_____:

“Çingeneleri Araştırmak: Bilime Sızan Önyargılar ve Savunmacı Sosyal Bilim”, **Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından**, ed. Dilek Hattatoğlu, Ertuğrul Gökçen, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2009, s. 500-526.

Jenks Chris, (ed.):

Core Sociological Dichotomies, London, SAGE Publications Ltd, 1998.

Jeon, Byeong Chan:

“Personal Social Mobility Beliefs and Motivation for Goals”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harlow, Memorial University of Newfoundland, 2020.

Johnson, Wendy,
Caroline E. Brett, Ian J.
Deary:

“The Pivotal Role of Education in the Association between Ability and Social Class Attainment: A Look Across Three Generations”, **Intelligence**, C. 38, No: 1, 2010, s. 55-65.

Kabaklı, Neslihan:

“Barbaros ve Yeni Sahra Roman Çocuklarının Okullaşma Süreci: Ebeveyn Görüşleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2013.

Kaçan, Metin:

Ağır Roman, İstanbul, Metis Yayınları, 1990.

Kakabadse, Andrew,
Nada Kakabadse:

Global Elites: The Opaque Nature of Transnational Policy Determination, London, Palgrave Macmillan,

2012.

- Kakışım, Can: Türk Futbolunda Çingeneler”, **Roman Olup Çingene Kalmak**, ed. Levent Ürer, İstanbul, Melek Yayınları, 2012, s. 271-284
- Kalaycıoğlu, Sibel vd.: “Temsili Bir Örneklemde Sosyo-Ekonomik Statü (Ses) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 13, No: 1, 2010, s. 183-220.
- Karacan, Nur: “Çalışma Hayatında Etnik Kimliğe Dayalı Sosyal Dışlanma: İzmit Romanları Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Karadeniz, Selçuk: “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Roman Kimliği: Edirne örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi, 2022.
- Karakaya, Muhammed Fatih: “Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik”, **Sosyoloji Dergisi**, C. 36, No: 1, 2016, s. 207-226.
- Karakuş, Nurettin: “Kültürel Aracılık Bağlamında Sivas Poşalarında Profesyonel Müzisyenlik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2019.
- Karan, Ulaş: “Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi”, **Minority Rights**, 2017, (Çevrimiçi) <http://minorityrights.org/publications/gormezlikten-geline-esitsizlik-turkiyede-romanlarin-barinma-ve-egitim-hakkina-erisimi/>, 02.10.2019.

- Karlıdağ, Melike,
Andrian Marsh: “Türkiye’deki Çingene Toplumu ve Çingene Kimliği Üzerine Bir Yazın Taraması”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, ed. Ebru Uzpeder vd., İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 137-156.
- Kaya, Belkıs: “Roman Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Alma Süreçlerine Katılımı: Edirne Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, Trakya Üniversitesi, 2019.
- Kaya, Ferda Şule: “Kırklareli’nde Yaşayan Yerli Romanların Sosyal Kimlik Algıları ile İlgili Saha Araştırması”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, No: 2, 2019, s. 120-129.
- Kaygılı, Osman Cemal: **Çingeneler**, İstanbul, Etiman Kitabevi, 1939.
- : **Çingeneler**, İstanbul, Can Yayınları, 2019.
- Kaymak, Nazlı Neşe,
Tülay Tekin Yılmaz: “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Roman Kadınlar”, **Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 3, No: 1, 2022, s. 65-79.
- Kearney, Melissa S.,
Phillip B. Levine: “Income Inequality, Social Mobility, and the Decision to Drop-Out of High School”, Brookings Papers on Economic Activity, University of Maryland Department of Economics, 03.2016, (Çevrimiçi)
<https://econ.umd.edu/publication/income-inequality-social-mobility-and-decision-drop-out-high-school-0>, 05.02.2023.
- Keller, Suzanne: “Elites”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, C. 5, ed. David L. Sills, New York, The Macmillan Company & The Free Press, 1968, s. 26-29.

- Kemerlioğlu, Eyüp: **Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik**, Saray Kitabevleri, 1996.
- Kenrick, Donald: **Çingeneler: Ganj'dan Thames'e**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.
- : **Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)**, 2. bs, Lanham, The Scarecrow Press, Inc., 2007.
- Keskin, Necat: “Tûr Abdin’de Bir Kimlik ve Anlatım Biçimi: Mıtırblar ve Mıtırplık”, **Folklor/Edebiyat**, C. 21, No: 84, 2015, s. 57-72.
- Kılıç, Özgül: “Roman Topluluklardaki Çocukların Yoksulluk Durumu ve Emeklerinin İstismarı: Bandırma Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bandırma, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, 2023
- Kılınç Demirvuran, Gamze: “Kentsel Ölçekte Mekânsal Ayrışma: Edirne-Çingene Mahallesi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Kiracı, Abdullah Ömer: “Yeni Türk Edebiyatı Tahkiyesi Metinlerde Çingeneler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Kolukırcık, Suat: “Aramızdaki yabancı: Çingeneler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi, 2004.
- : “Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 8, No: 2, 2005, s. 52-70.
- : “Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra

ve Deneyimler”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi**, No: 95, 2006, s. 1-12.

—————: “Madun ve Hakim: Çingene/Roman Kimliğinin Toplumsal Eleştirisi”, **Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler**, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 2007, s. 43-53.

Koptekin, Derya: **Biz Romanlar Siz Gacolar: Çingene/Roman Çocukların Kimlik İnşası**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2017.

Korom, Philipp: “Elites: History of the Concept”, **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)**, ed. James D. Wright, Oxford, Elsevier, 2015, s. 390-395, doi:[10.1016/B978-0-08-097086-8.03079-8](https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.03079-8).

Kuzu, Necmettin: “Düzce’deki Roman Vatandaşlarımızın Dini Tutum Ve Davranışları”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2010.

Kümbetoğlu, Belkıs: **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2012.

Kyuchukov, Hristo: “Bulgar ve Türk Müslüman Romanlar’ın Tarihi, Kültürü ve Dili”, **Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler**, çev. Seval Arslan, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 2007, s. 71-84.

Lareau, Annette: **Home Advantage: Social Class and Parental Intervention in Elementary Education**, New York, The Falmer Press, 1989.

—————: “Social Class Differences in Family-School Relationships: The Importance of Cultural Capital”,

Sociology of Education, C. 60, No: 2, 1987, s. 73.

Layder, Derek: **Sosyal Teoriye Geiş**, ev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.

Lewin, Kurt: **Resolving Social Conflicts**, New York, Harper & Row, 1948.

Liu, Chuyu: “Money Talks: Cross-Ethnic Patronage and Ethnic Conflict in China”, **International Studies Quarterly**, C. 65, No: 4, 2021, s. 985-998.

Lu, Chunlong: “Middle Class and Democracy: Structural Linkage”, **International Review of Modern Sociology**, C. 31, No: 2, 2024, s. 157-178.

Macionis, John J.: **Sosyoloji**, ev. Vildan Akan, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

Madran, H. Andaç Demirtaş: “Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet”, **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, ed. Kenan ayır, Müge Ayhan Ceyhan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 29-40.

Marsh, Andrian: “Türkiye ingenelerinin Tarihi Hakkında”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, ed. Ebru Uzpeder vd., İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 5-18.

Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, ev. Osman Akınay, Derya Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Marshall, T. H.: “The Hidden Injuries of Class, *by Richard Sennett and Jonathan Cobb*”, **Political Science Quarterly**, C. 88, No: 4, 1973, s. 744-746.

- Martinez, Nicole: **Çingenerler**, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Marushiakova, Elena, Vesselin Popov: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler: Balkan Tarihine Bir Katkı**, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.
- Marx, Tobias: **Zigeunkulturen im Wandel: über Roma-/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien**, Bielefeld, Transcript, 2014.
- Matamoros-Lima, Juan, Guillermo B. Willis, Miguel Moya: "Rising and Falling on the Social Ladder: The Bidimensional Social Mobility Beliefs Scale", **PLOS ONE**, C. 18, No: 12, 2023.
- Matras, Yaron: "The Role of Language in Mystifying and Demystifying Gypsy Identity", **The Role of The Romanies: Images and Counter-Images of 'Gypsies'/Romanies in European Cultures**, ed. Nicholas Saul, Susan Tebbutt, Liverpool, Liverpool University Press, 2004, s. 53-78, doi:[10.5949/liverpool/9780853236795.003.0005](https://doi.org/10.5949/liverpool/9780853236795.003.0005).
- : "Roma-Zigeunkulturen in Neuen Perspektiven. Romani/Gypsy Cultures in New Perspectives (Review)", **Romani Studies**, C. 20, No: 1, 2010, s. 90-93.
- Mayall, David: **Gypsy Identities 1500-2000: From Egipcyans and Moon-Men to the Ethnic Romany**, New York, Routledge, 2004.
- McGarry, Aidan: **Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Minority Community**, New York, Continuum, 2010.

- Merriam, Sharan B.: **Nitel Araştırma-Desen ve Uygulama için Bir Rehber**, çev. Selahattin Turan, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Mert, Simge: “Erken Cumhuriyet Dönemi Yazılı Anlatılarda Çingenelerin Dışlanma Biçimleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2016.
- Mezarcıoğlu, Ali: “Bilinmeyen Çingene Gerçeği”, **Bianet - Bağımsız İletişim Ağı**, 23.11.2013, (Çevrimiçi) <https://bianet.org/biamag/print/151506-bilinmeyen-cingene-gercegi>, 27.07.2023.
- Miles, Robert: **İrkçilik**, çev. Sibel Yaman, İstanbul, Sarmal Yayınları, 2000.
- Mills, C. Wright: “Toplumsal Tabakalaşma Sosyolojisi”, çev. Özer Ozankaya, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 19, No: 3, 1964, s. 125-142.
- : **İktidar Seçkinleri**, çev. Ünsal Oskay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1974.
- Mischek, Udo: “Mahalle Identity: Roman (Gypsy) Identity under Urban Conditions”, **Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested**, ed. Adrian Marsh, Elin Strand, London, I. B. Tauris, 2006, s. 157-162.
- Mithat, Ahmet: **Çingene**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2012.
- Mollaer, Fırat: “Görünmez Ötekiler: Çingeneler Örneği ve Ötekiliğin Dayanılmaz Hali”, **Doğu-Batı**, No: 44, 2008, s. 251-

- Mosca, Gaetano: **The Ruling Class**, New York (Orijinal Baskı 1896), McGraw-Hill, 1939.
- Mutlu, Kubilay: “Kültürel Melezlik Bağlamında Tepecik Filarmoni Orkestrası”, **Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi**, No: 6, 2015, S. 1-12.
- Mutlu, Özcan: **Almanya Nasıl Vatan Oldu? Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması’nın 60. yılı**, çev. Çağlar Tanyeri, Hulki Demirel, İstanbul, Doğan Kitap, 2022.
- Netflix: “Infamia (TV Series 2023–) - IMDb”, 2023, (Çevrimiçi) <https://www.imdb.com/title/tt28658091/>, 07.02.2024.
- Neuman, W. Lawrence: **Toplumsal Araştırma Yöntemleri-Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, C. I, çev. Seda Özge, 7. bs, Yayın Odası Yayıncılık, 2010.
- Ngaihte, S.
Thianlalmuan: “The Role of Ethnic Elite in Community Formation: The Case of Paite”, **International Journal of South Asian Studies**, C. 3, No: 1, 2010, s. 164-175.
- Nicolae, Valeriu: “Towards a Definition of Anti-Gypsyism”, **Roma Diplomacy**, New York, Idebate Press, 2007, s. 21-30.
- Nisbet, Robert: **Sosyolojik Düşünce Geleneği**, çev. Yusuf Kaplan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2013.
- Oğuz, Melis: “Re-Generating Gypsy Neighbourhoods in Turkey”, MSc Housing and Regeneration (Social Policy), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, London, London

School of Economics and Political Science, 2007.

Okely, Judith: **The Traveller-Gypsies**, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Oktay, Neşe: “Dışlanmış Olmanın Yıkıcı Bilinci’: Çingene ve Gaco Ekseninde Ötekilik”, **Edebî Eleştiri Dergisi**, C. 7, No: 2, 2023, s. 384-398.

Okutan, Elvan, Rukiye Turgut: “Çocuk Yoksulluğunun Farklı Bir Etnik Grup Olan Roman Çocukları Açısından Değerlendirilmesi”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, No: 8, 2018, s. 132-146.

Oprisan, Ana, Halim Yılmaz: “Türkiye’de Romanların Sosyal ve Hukuki Durumu Üzerine”, **Mazlumder**, 09.07.2004, (Çevrimiçi) <https://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/makaleler/8/turkiyede-romanlarin-sosyal-ve-hukuki-durumu-/910>, 06.08.2023.

Öncül, Kürşat: “Kars Örneğinde Kültür Politikaları ve Poşalar”, **Turkish Studies (Elektronik)**, C. 10, No: 4, 2015, s. 707-716.

Önder, Özhan: “Ayrımcılık ve Dışlanmanın Yeni Biçimleri: Türkiye’deki Roman Toplulukların Gacolaştırılması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2013.

Önderman, Murat: “Siyasal elitizm kuramı”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.

Önen, Selin: “Türkiye’deki Çingenelerin Vatandaşlık Hakları: Roman ve Dom Topluluklarının Çalışmaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Orta Doğu

Teknik Üniversitesi, 2011.

—————: “Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çingeneler”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 4, No: 2, 2012, s. 281-290.

Özateşler, Gül: “Çingenelerin 1970 Yılında Çanakkale, Bayramiç Kasabasından Zorla Çıkarılışı”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2012.

—————: **Çingene: Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

Özcan, Abdülkadir: “Çeribaşılık Müessesesi”, **Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, No: 1, 1991, s. 196-203

Özdemir, Akın: “Romanlarda Çalışan Yoksulluğu: Sakarya Gazipaşa Mahallesi Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2014

Özer, Nisa: “Çingeneler ve Ayrımcılık: Gültepe’de Yaşayan Çingeneler (Romanlar) Üzerine Niteliksel Bir Araştırma”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Özkan, Ali Rıfat: **Türkiye Çingeneleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Öztürk, Mert: YouTube, **Türkiye’de En Büyük Tehlike Burada Diyorlar - Kore Mahallesi**, 2023, (Çevrimiçi) <https://ytbe.ac/tzal1>, 11.01.2024.

Pareto, Vilfredo: **The Mind and Society: A Treatise on General Sociology**, New York (Orijinal Baskı 1916), Harcourt

Brace Jovanovich, 1935.

—————: **Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü**, çev. Merve Zeynep Doğan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2010.

Paspati, Alexander G.: “Memoir on The Language of The Gypsies, As Now Used in The Turkish Empire”, **Journal of the American Oriental Society**, No: 2, 1863, s. 143-270.

—————: **Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l’Empire Ottoman**, Constantinople, Imprimerie Antoine Koroméla, 1870.

—————: “Turkish Gypsies”, **Journal of the Gypsy Lore Society**, C. 1, No: 1, 1888, s. 3-5.

Patton, Michael Quinn: **Qualitative Research & Evaluation Methods**, 3. bs, Thousand Oaks, Calif., Sage Publications, 2002.

Pelen, Esra Nur: “Romanların Yaşamında Konut Birimi ve Komşuluk İlişkilerine Dair Bir Yaklaşım: Süleymanpaşa ve Hayrabolu örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, 2019.

Polat, Ceren: “Sepetçi Romanlarının’ Sosyo-Kültürel Yapıları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Söke Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi, 2021.

Pott, Andreas: “Ethnicity and Social Mobility: The Case of Turks in Germany”, **Journal of International Migration and Integration**, C. 2, No: 2, 2001, s. 169-186.

Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç: **Bakır Atlı**, çev. Azer Yaran, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000.

- Rädiker, Stefan, Andre **Working in Teams with MAXQDA**, Berlin, Morgenstern-Einenkel: MAXQDA Press, 2021.
- Resmî Gazete: “İskan Kanunu”, **Resmî Gazete**, 1934, (Çevrimiçi) <https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>, 10.01.2024.
- : “Roman vatandaşlara yönelik strateji belgesi (2016-2021)”, **Resmî Gazete**, 2016, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160430.htm>, 18.08.2019.
- : “Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2023-2030) ve I. Aşama Eylem Planı (2023-2025)”, 2023, (Çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/01/20230121-11.pdf>, 18.03.2023.
- Richter, Rudolf: **Sosyolojik Paradigmalar-Klasik ve Modern Sosyoloji Anlayışlarına Giriş**, çev. Betül S. Ürkmez, Münevver Bahadır, Songül Barış, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.
- Ritzer, George: **Modern Sosyoloji Kuramları**, çev. Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım, 2012.
- Roda: “RODA”, **Roman Diyalog Ağı**, 2021, (Çevrimiçi) <https://rodanetwork.org/>, 14.01.2024.
- Ruus, Jüri: “Ethnic Minority Elites Post-Communist Countries: The Case of Estonia”, **Comparative Politics (Russia)**, C. 3, No: 9, 2012, s. 126-148.
- Sabah: “Balıkesirli Romanların 30 yıllık konut sorunları çözüldü”, **Sabah**, 14.04.2017, (Çevrimiçi) <https://www.sabah.com.tr/yasam/balikesirli-romanlarin->

[30-yillik-konut-sorunlari-cozuldu-3923893](#), 10.11.2023.

- Sağlık Bakanlığı: “SİROMA Projesi Sağlıkta Farkındalık Eğitimleri”,
T.C. Sağlık Bakanlığı, 11.04.2017, (Çevrimiçi)
<https://disab.saglik.gov.tr/TR,19975/romanlarin-yogun-olarak-yasadiklari-yerlerde-sosyal-icermenin-desteklenmesi-operasyonu-siroma-projesi-saglikta-farkindalik-egitimleri.html>, 04.01.2024.
- Sandıklı, Büşra: “Bir Mahallede Yaşayan Roman Kadınlar ile Roman Olmayan Kadınların Gebelik, Doğum Öncesi Bakım, Doğum Sonrası Bakım Alma Özellikleri Ve Etkileyen Etmenler”, Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul, Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi, 2020.
- Sapiro, Gisèle: **Edebiyat Sosyolojisi**, çev. Ertuğrul Cenk Gürcan, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Saunders, Peter: **Social Class and Stratification**, London, Routledge, 1994.
- Schütz, Alfred: **Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler**, çev. Adnan Akan, Seyda Kesikoğlu, Ankara, Heretik Yayınları, 2018.
- Selek, Pınar: “Kenardakilerle Çalışmak mı?”, **Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından**, ed. Dilek Hattatoğlu, Gökçen Ertuğrul, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2009, s. 115-120.
- Sençerman, Şebnem: “Zurna Pratikleri ve Kültürel Kimlik: Turgutlulu Abdal Zurnacılar Örneği”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi, 2017.

- Sennett, Richard: **Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada**, çev. Ümmühan Bardak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005.
- : **Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme**, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Sennett, Richard,
Jonathan Cobb: **Sınıfın Gizli Yaraları**, çev. Mustafa Kemal Coşkun, Ankara, Heretik Yayınları, 2018.
- Shannon, William V.: **The American Irish: A Political and Social Portrait**, 2nd bs, Amherst, University of Massachusetts Press, 1989.
- Shore, Cris, Stephen
Nugent: **Elite Cultures: Anthropological Perspectives**, London, Routledge, 2002.
- Slattery, Martin: **Sosyolojide Temel Fikirler**, çev.. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2008.
- Snyder, Hannah: “Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines”, **Journal of Business Research**, C. 104, 2019, s. 333-339.
- Sorokin, A. Pitirim: **Social and Cultural Mobility**, Illinois, The Free Press, 1959.
- Somersan, Semra: **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Somersan, Semra,
Süheyla Kırca
Schroeder, Sevgi Uçan
Çubukçu: “Sulukule’nin Müteredit Direnişçileri Mutenalaştırılmaya Karşı”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, No: 1, 2011, s. 13-38.
- Spivak, Gayatri **Madun Konuşabilir mi?**, çev. Emre Koyuncu, Ankara,

- Chakravorty: Dipnot Yayınları, 2020.
- Stonequist, Everett V.: “The Problem of the Marginal Man”, **American Journal of Sociology**, C. 41, No: 1, 1935, s. 1-12.
- Sullivan, Alice vd.: “The Path from Social Origins to Top Jobs: Social Reproduction via Education”, **The British Journal of Sociology**, C. 69, No: 3, 2017, s. 776-798.
- Sunar, Lütfi (ed.): **Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik**, C. 1, 2. bs, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018a.
- : **Sosyal Tabakalaşma: Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018b.
- Suntekin, Ceren: “Roman Çocukların Gözüyle Ailelerin İşlevselliği: Tarlabası Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2008.
- Şahyar Akdemir, Duru: “Türkiye’de Çingelere Yönelik Hak Temelli Politikaların Gelişimi”, **Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 22, No: 2, 2022, s. 403-417.
- Şanlıer, Sinan: **Hukuki Düzenlemeler Işığında Osmanlı Çingeneleri**, İstanbul, Ofis Yayın Matbaacılık, 2013.
- Şentürk, Murat: “Kentsel Müdahaleler Açısından İstanbul”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Şimşek, Sinem: “Türkiye’de Çingene/Romanların Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma İle Mücadelesinde Roman Derneklerinin Rolü”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2020.

- Tatlıcan, Ümit: **Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları**, İstanbul, Sentez Yayıncılık, 2011.
- Taylan, Hasan Hüseyin, İsmail Barış: **Romanlar ve Sosyal Dışlanma**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2015.
- TDK: “Pejoratif tanımı”, **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, 2023, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 01.01.2024.
- : “‘Seçkin’ ne demek”, 2024, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/?kelime=seçkin>, 24.01.2024.
- Tekin Yılmaz, Tülay: “Edirne’de Roman Çocukların Okul Başarı Durumlarının Öğrenilmiş Çaresizlik Teorisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2023.
- Timasheff, Nicolas S.: **Sociological Theory**, 3. bs, New York, Random House. Inc, 1967.
- Tischler, Henry L.: **Introduction to Sociology**, 10th ed., USA; Belmont, CA, Wadsworth, Cengage Learning, 2011.
- Tong Diane, (ed.): **Gypsies: An Interdisciplinary Reader**, Oxfordshire, Routledge, 2013.
- Tulum, Günay: “Har-nâme: Kanuni Devri İstanbul’unda Çingeneler ve Çingene Kültürü - Hüsâm-ı Sahrâvî”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 60, No: 1, 2020, s. 431-435.
- Tumin, Melvin M.: “Some Principles of Stratification: A Critical Analysis”, **Class, Status, and Power : Social Stratification in Comparative Perspective**, ed. Reinhard Bendix, Seymour Martin Lipset, 2nd Edition, New York, The

Free Press, 1966, s. 53-58.

Tuna, Korkut, Ayşen Şatıroğlu, Mustafa Çağlayandereli: “Neslişah Mahallesi: Toplumsal Yapı Araştırması”, **Bir Çingene Yolculuğu**, İstanbul, Fatih Belediyesi, 2010, s. 155-180.

Turner, Bryan S.: **Statü**, çev. Kemal İnal, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2000.

———, (ed.): **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Uy, Gamze: “Etnisite, Alt-kültür ve Suç Bağlamında Conolar”, **Kenardakiler: Teoriden Uygulamaya Suç ve Sapma Üzerine Sosyolojik Araştırmalar**, ed. Ercan Geçgin, Ankara, Heretik Yayınları, 2019, s. 217-259.

Uzpeder Ebru vd., (ed.): **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008.

———: “Türkiye’de Roman Hakları Hareketinin Gelişimi”, **Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi**, ed. Ebru Uzpeder vd., İstanbul, Mart Matbaacılık, 2008, s. 109-127.

Ülkücan, Gül Özateşler: “Toplumsal Tabakalaşma ve Eleştirel Kültür Çalışmaları”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, No: 1, 2017, s. 129-144.

Ünal, Ahmet Zeki: **Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik**, 4. bs, Ankara, Atıf Yayınları, 2018.

Üzüm, Melike: “Çankırı Poşaları Dil ve Kültür Araştırması”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

- Hacettepe Üniversitesi, 2012.
- Varol, Elif: “Romanlarda Barınma ve Kentsel Dönüşüm Sorunları: Düzce İli Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Üsküdar Üniversitesi, 2021.
- Wacquant, Loïc: **Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi**, çev. Mehmet Doğan, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Weber, Max: **Ekonomi ve Toplum**, C. II, çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012.
- Weckman, Saga: “Researching Finnish Gypsies: Advice from a Gypsy (1983)”, **Gypsies: An Interdisciplinary Reader**, ed. Diane Tong, Oxfordshire, Routledge, 2013, s. 4-10.
- Weininger, Elliot B.: “Bourdieu’nün Sınıf Analizine Yaklaşımlar”, **Sınıf Analizine Yaklaşımlar**, ed. Erik Olin Wright, çev. Gökçen Ertuğrul, NotaBene Yayınları, 2014, s. 111-156.
- Willis, Paul E.: **İşçiliği Öğrenmek, Sınıf, İşçilik ve Eğitim: İşçi Çocukları Nasıl İşçi Oluyor?**, çev. Dâra Elhüseyni, Ankara, Heretik Yayınları, 2020.
- World Bank, (ed.): **Inclusion Matters: The Foundation for Shared Prosperity**, Washington, D.C, The World Bank, 2013.
- Yerlikaya, Hazal: “Sosyal İçerme: Türkiye’de Roman Kadınlara Yönelik Yetişkin Eğitimi ve SODAM Projesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, Akdeniz Üniversitesi, 2021.
- Yıldırım, Sinem: “Sosyal Dışlanmanın Çingene Toplumu Üzerine Etkisi Muğla (Dibekdere Köyü) Ve İzmir (Murtake Mahallesi)

- Örnekleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2019.
- Yıldız, Hüseyin: “Türkçede Çingeneler için Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, C. 1, No: 1, 2007, s. 61-82.
- Yılgür, Egemen: “Nişantaşı Teneke Mahallesi : Marjinal Yoksulluktan Orta Sınıf Yerleşimine”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2008.
- _____ : “Nişantaşı Teneke Mahallesi: Mekânsal Dönüşümün Algısal ve Sosyolojik Arka Planı”, **MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 8, 2013, s. 31-47.
- _____ : “Geç-peripatetik Roman Tütün İşçilerinde Ücretli İstihdam ve Politizasyon Deneyimleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014.
- _____ : **Roman Tütün İşçileri**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2016.
- _____ : “Kumkapı Hisarında Bir Teneke Mahallesi: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Erken Modern Kent Yoksulluğu”, **İdealkent: Journal of Urban Studies**, C. 8, No: 22, 2017, s. 538-576.
- _____ : “Bir Biyopolitik Süreç Olarak Mekânsal Damgalama: Hacıhüsrev Örneği”, **METU Journal of the Faculty of Architecture**, C. 35, No: 1, 2018, s. 111-138.
- Yoors, Jan: **The Gypsies**, London, George Allen, and Unwin Ltd.,

1967.

Yükselsin, İbrahim
Yavuz:

“Batı Türkiye Romanlarında kültürel kimlik, profesyonel müzisyenlik ve müziksel yaratıcılık”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000.

Zannoni, Paolo:

“The Concept of Elite”, **European Journal of Political Research**, C. 6, No: 1, 1978, s. 1-30.

Zhou, Min:

“Ethnicity as Social Capital: Community-Based Institutions and Embedded Networks of Social Relations”, **Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the USA and UK**, ed. Glenn C. Loury, Tariq Modood, Steven Michael Teles, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 131-159.

EKLER

EK-1: Tezlerin Yazıldığı Bölümlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kod Sistemi	1982_1999	2000_2009	2010_2014	2015_2018	2019_2023	TOPLAM
Tezlerin Yazıldığı Bölüm						0
Sosyoloji		4	5	8	13	30
Tarih		6	6	4	4	20
Müzik	1	4	5	4	3	17
Türk Dili ve Edebiyatı		3	2		6	11
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri			3		6	9
Antropoloji		4	2	1		7
Şehir ve Bölge Planlama		2		2	1	5
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İli:		2	1		2	5
Kamu Yönetimi		1	1	1	1	4
Eğitim Bilimleri		1	1		2	4
Gazetecilik				2	1	3
Sanat Tarihi		1		1	1	3
İşletme			1		2	3
Hukuk		1		1	1	3
Radyo Televizyon ve Sinema				1	2	3
Müzikoloji ve Müzik Teorisi			1		1	2
Uluslararası İlişkiler		1	1			2
Kadın Çalışmaları					2	2
Rus Dili ve Edebiyatı				2		2
Müzik Bilimleri					2	2
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim					2	2
Sahne Sanatları					2	2
Avrupa Birliği			1	1		2
Psikoloji				2		2
Temel İslam Bilimleri			2			2
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı		1				1
Alman Dili ve Edebiyatı	1					1
Batı Dilleri ve Edebiyatları			1			1
Aile Eğitimi ve Danışmanlığı			1			1
Medya ve Kültürel Çalışmalar		1				1
İşletme Yönetimi			1			1
Ortadoğu Sosyolojisi ve Antrop				1		1
İslam Tarihi ve Sanatları			1			1
İnsan ve Toplum Araştırmaları					1	1
Rehberlik ve Psikolojik Danışma				1		1
İletişim Bilimleri					1	1
İktisat					1	1
Hemşirelik				1		1
Sinema			1			1
Halk Sağlığı		1				1
Fotoğrafçılık		1				1
Sosyal politika		1				1
Ceza Adaleti			1			1
Beslenme ve Diyetetik					1	1
Balkan Çalışmaları					1	1
Tıp Tarihi ve Etik			1			1
Turizm İşletmeciliği				1		1
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi		1				1
Türk Halk Oyunları				1		1
Uluslararası İlişkiler ve Küresell			1			1
Yönetişim Kalkınma ve Kamu P					1	1
TOPLAM	2	36	40	35	60	173

EK-2: Etik Kurul Onayı

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

İlgili makama,

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi **Ali EĞİ** "Türkiye' deki Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Tarzları Bakımından Gündelik Hayat Deneyimleri" başlıklı, **2019/149** dosya numaralı 28.08.2019 tarih ve **55393** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 09.09.2019 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişkisi	Karar	İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☒ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☒	☒ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☐ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☐ H ☐	☐ Onay ☐ Katılmadı ☐ Ret ☒ M.Katılmadı	

EK-3: Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu

T.C. İstanbul Üniversitesi

Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı tarafından yürütülen “Türkiye’deki Orta ve Üst Sınıf Romanların Yaşam Şansları ve Tarzları Bakımından Gündelik Hayat Deneyimleri” başlıklı doktora tezi araştırmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı, Roman vatandaşların gündelik hayat deneyimlerini, yaşam öykülerini akademik bir çerçevede anlamaya çalışmak ve Türkiye’de yaşayan Roman vatandaşların mevcut sosyolojik gerçekliklerine farklı bir bakış açısı getirmektir. Araştırmada sizden tahminen 60 ile 90 dakika arasında bir süre ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 39 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. İletişim bilgileriniz ise sadece izninize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya e-posta adresi ve numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının:

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını;

☐ kabul ediyorum

☐ kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

Araştırmacının:

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

Şahidin:

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

EK-4: Görüşme Formu/Soruları

Görüşme Yapılan Şehir
Görüşme Tarihi
Görüşülen Kişinin Adı/Soyadı
Cinsiyeti
Doğum Tarihi

MEKÂNSAL YAŞAM DENEYİMİ

1. Çocukluk ve gençlik yıllarınızın geçtiği ortamın özelliklerini de merak ediyorum.
Önce doğum yerinizden bahseder misiniz? Mahalleniz/çocukluğunuzun geçtiği yerler “Roman” mahallesi olarak mı anılmaktadır? Eğer öyleyse sizi nasıl etkilediğini anlatır mısınız?
2. **Aile büyükleri nereden geldiklerini söylüyorlar?**
Aile anlatılarında bir göç hikâyeniz var mı? Aile tarihinize ne kadar hâkimsiniz? Etrafınızda “hemşeri” diyebileceğiniz kişi var mı? Akrabalar ile ilişkileriniz nasıl?
3. **Şu anda hangi mahallede oturuyorsunuz?**
Çocukluğunuz nerede geçti? Ne zamandır bu mahallede yaşıyorsunuz? Yaşadığınız ya da eskiden yaşamış olduğunuz mahalleyi nasıl tanımlarsınız? Komşuluk ilişkileriniz nasıl(dı)? Mahalle kültürüne dair fikirlerinizi paylaşır mısınız?
4. **Aile büyükleri hangi mahallede yaşamaktalar?**
Onlar nasıl bir mahallede yaşamışlardır? Onların zamanında mahalle nasılmış? Şimdiki zaman ile karşılaştırılır mı, anlatıyorlar mı? Evli çocuklarınız da bu mahalle de mi yaşamaktalar? Teşvik eder misiniz aynı mahallede yaşamayı?
5. **Bulunduğunuz mahalleden hiç taşınmayı düşündünüz mü?**
Hangi faktörler(eksiklikler) taşınmanızda etkili oldu? Taşındıysanız, farklı bir mahallede uyum sorununu nasıl aştınız? Taşındıysanız sık sık mahallenizi ziyaret eder misiniz? Karşılıklı komşuluk ilişkilerine dair düşüncelerinizi paylaşır mısınız? Mahallenizde Roman olmayanlarla (Gacolar ile) ilişkileriniz nasıldı?
6. **Mahallenizde ya da çocukluğunuzun, gençliğiniz geçtiği mahallelerde hangi sorunların varlığı (yoksulluk, istihdam vb.) dikkatinizi çekmiştir?** Ailenizin bu tür sorunlardan herhangi birini yaşadığını düşündünüz mü? Sorunlar nasıl hallediliyordu?
7. **Mahallenin sorunları ile ilgilenir misiniz?**
Mahalledekiler sizi nasıl görmektedirler? Mahalledeki sorunların çözümünde nüfusunuzu kullanır mısınız? Herhangi bir ihtiyaçları olduğunda kolayca size ulaşabilirler mi?
8. **Romanların yaşadıkları mahalleler hakkında düşüncelerinizi anlatır mısınız?**
Roman mahallesi denilince nasıl bir resim gözünüzün önüne gelmektedir? Sizce kamuoyunda algısını dönüştürmeden nasıl bir yol izlenmelidir? Dikkat edilmesi gereken konular nelerdir?

EVLİLİK VE AİLE YAŞAMI

1. Şimdi biraz evlenme ve aile kurma sürecinizden bahsetmenizi rica ediyorum. *Bekar iseniz evlilik konusundaki tercihleriniz nasıl olurdu? Öncelikle evlenme sürecini anlatır mısınız? Kaç yaşında evlendiniz? Kiminle evlendiniz, tanıdık biri mi, görücü usulü mü? Evlendiğiniz kişi mahalleden, akrabalarından biri mi?*
2. **Çevrenizde hangi tür evlilikler yaygındır?**
Çevrenizdeki alışkanlıklar sizin aile yaşantınızı nasıl etkilemektedir? Anne-babanız nasıl ve kaç yaşlarında evlenmişler?
3. **Çocuklarınızla ilişkiniz nasıl?**
Kaç çocuğunuz var? Çocuklarınız sizinle mi yaşıyor? Eve ekonomik katkıları nasıl? Evlenmiş çocuğunuz var mı? Kaç yaşında, nasıl evlendiler, onların kaç çocuğu var? Bugünlerde çocuğunuz evlenmek isterse nasıl evlendirmeyi tercih edersiniz
4. **Hanenizde sizinle birlikte başka kimler yaşamaktadır?**
Aile büyükleri sağ ise onlarla aynı evi paylaşmakta mısınız? İlişkileriniz nasıl? Aile büyüklerinizin ekonomik durumu nasıldı? Onlara destek oluyor musunuz? Onlar sizlere hangi konularda destek olmaktadır?
5. **Evlilik ve Aile kurumu denince aklınıza neler geliyor, bu konulardaki düşüncelerinizi paylaşır mısınız?**
Kültürünüzdeki evlilik algısına dair neler söyleyebilirsiniz? Evlilik ve aile kurma konusunda ne tür önerilerde bulunursunuz?

EĞİTİM YAŞAMI

1. Biraz da eğitim hayatınıza ilişkin sorular sormak istiyorum. **İlkokuldan itibaren okul/eğitim hayatınızı hatırladığınız kadarıyla anlatır mısınız?**
Kaçıncı sınıfa kadara okumak isterdiniz? Eğer eğitiminize ara vermek zorunda kaldıysanız, neden olduğunu düşünüyorsunuz? Ailenizin okula göndermekle ilgili tutumu nasıldı? Kendi eğitim durumları ve kardeşlerinizin eğitim durumu? Sizin çocukların eğitimine dair tutumlarınız nasıl? Devamsızlık problem olarak görülmeli mi? Okul türünün önemi var mı?
2. **İlkokul, ortaokul, lise, üniversite süreci nasıldı? Her birini ayrıca anlatır mısınız?**
Mahalledeki bir okula mı yoksa dışında bir okula mı gitmiştiniz? Mahalledeki çocuklar genellikle aynı okula mı gidiyorlardı? Karma okul durumu? Okul zamanında ekonomik durumunuz nasıldı? Okul zamanlarında ne tür sıkıntılar çektiğinizi hatırlıyorsunuz? Okulların/aldığınız eğitimin kaliteli ya da yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Okullarda, eğitim hayatınızda arkadaşlarınızla ilişkileriniz nasıldı? Mahalle dışındaki okullarda eğitim aldıysanız, hiç uyum sorunu yaşadınız mı?
3. **Çocuklarınız eğitim hayatından bahseder misiniz?**
Kaçıncı sınıfa gidiyorlar, mahalledeki okullara mı yoksa mahalle dışındaki okullara mı gidiyorlar? Okul tercihinde etkili olan faktörler nelerdir sizce? Okula devam durumları vb. sorunları ile ilgileniyor musunuz, düzenli bir şekilde takip ediyor

musunuz? Çocukların gittiği okul nasıl? Sizin sahip olamadığınız imkânlarla onların sahip olması için neler yaparsınız?

4. Eğitim hayatınızda arkadaşlarınız veya öğretmenleriniz ile ilgili hatırladığınız veya unutamadığınız bir an varsa anlatır mısınız?

Doğrudan/dolaylı(ima) olarak Roman olmanızdan dolayı bir problem yaşadınız mı? Arkadaşlarla veya okul yönetimi ile ilişkilerde bu tür olaylara rastladınız mı? Okullarda fırsat eşitliği olduğunu düşünüyor muydunuz? Tepkileriniz nasıl olmuştu? Aile üyelerine/yakın arkadaşlarınıza anlatır mıydınız? Bu tür olaylardan sonra okula/eğitime ait düşünceleriniz nasıl (güçlenme, zayıflama) etkilendi? Okul hayatınızda hiç “Roman olmak” üzerine bir baskı hissettiniz mi? Eğitim hayatınızda bir engellemeye maruz kaldığınızı hiç düşündünüz mü? Eğer bu tür tutuma maruz kaldıysanız nasıl mücadele ettiniz? Ya da çocuklarınız mesela bu tür bir sorun ile karşılaştı, sizinle nasıl paylaşıyorlar?

5. Eğitime dair düşüncelerinizi paylaşır mısınız?

Eğitim sizin için, sizin yaşamınız için ne ifade ediyor? Eğitim neden önemli ya da değil? Sizce mevcut yaşam koşullarının değişmesinde etkisi ne düzeyde? Eğitimin günümüzde belirleyici olduğunu düşünüyor musunuz? Çocuklarınızın eğitiminden beklentileriniz neler? Eğitim Roman gençler için iyi bir kanal mıdır? Düşüncelerinizi paylaşır mısınız?

İŞ ve MESLEK YAŞAMI

1. İş ve meslek yaşamınızdan bahseder misiniz?

Ne tür bir işle uğraşmaktasınız? Mevcut işinizi ne zamandır yapıyorsunuz? Bu işe nasıl başladınız? İşiniz ile ilgili herhangi bir mesleki eğitim aldınız mı? Ek işiniz var mı?

2. Hangi tür işlerde, nasıl çalıştınız?

İlk iş deneyimlerinizi anlatabilir misiniz? Nerede, hangi işte kaç yaşında çalışmıştınız? Genel olarak önceden başvurduğunuz iş süreçlerini anlatır mısınız? İş başvuruları nasıl geçiyordu? Ya da çevrenizde bu tür iş başvurularında ne tür problemler yaşıyordunuz? Çalıştığınız yıllarda başınızdan geçen sıkıntılı bir durum olmuş muydu? Patron, iş arkadaşı vb. ile ilişkilerinizi hatırlar mısınız? Başvurduğunuz sektöre göre karşılaştığınız tutumlar nasıl farklılaşıyordu?

3. Ailenizin zanaata dayalı meslekler ile arası nasıldır? Bu işleri sürdürenler var mı hâlâ? Geleneksel olarak hangi tür işlerde, nasıl çalıştınız? Çevrenizde ne tür işler yapılır(dı)? Anne-babanızın mesleği neydi? Baba mesleği diyebileceğiniz bir meslek ile uğraştınız mı?

4. Çocuklarınızın hangi mesleğe sahip olmasını isterdiniz?

Bu konuda desteğiniz nasıl? “Hep şunu olmak isterdim” dediğiniz bir meslek hayaliniz olmuş mudur? Bu hayale nasıl ulaşabildiniz ya da neden ulaşamadınız? Engeller nelerdi sizce?

SOSYO-EKONOMİK DURUM

1. Oturduğunuz konutu nasıl tanımlarsınız?

Oturduğunuz ev sizin mi, kira mı? Aileden mi kaldı? Size ve ailenize yeterli geliyor mu? Çocukluğunuzu nasıl bir evde geçirdiniz?

2. İdealinizde nasıl bir evde oturmak var?

Çocuklarınızın ne tür evlerde oturmasını istersiniz?

3. Sizce yapmış olduğunuz işte ya da meslekte gelirinizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?

Ailenin geçimini karşılıyor mu? Ortalama kazancınız nedir? Mesleğiniz dışında gelir getiren olanaklarınız? Sosyal güvenlik durumunuz nasıldı, şimdi nasıl? Ailede sizden başka çalışan var mı?

4. Giderleriniz nelerdir? Kazandığınızı nasıl harcarsınız?

Aylık harcamalarınızda en çok gider olan şeyler neler? Tasarrufa ne kadar önem verirsiniz? Aile üyeleri ile harcamalar konusunda problemler oluyor mu? Kendinizi şu an ve 10 yıl sonra ekonomik gelir düzeyi anlamında nasıl bir yerde görüyorsunuz?

SOSYO-POLİTİK İLİŞKİLER

1. Sorulardan yarısından fazlası bitti. Şimdi sosyal-politik ilişkilerinize dair birkaç soru sormak istiyorum. Sivil toplum kuruluşları/dernekler ile ilişkilerinizi anlatır mısınız?

Hali hazırda üyesi olduğunuz bir oluşum var mı? Gönüllük esaslı çalışmalara karşı nasıl yaklaşıyorsunuz? Hangi tür STK'ları önemsiyorsunuz? STK'ların işlevi ne olmalı? Topluluğun haklarını savunmada, kalkındırmada faydalı enstrümanlar olduğunu düşünüyor musunuz? Topluluk için faydaları/zararları nelerdir? STK'lar toplumsal sorunların çözümünde aktif rol alıyor mu? Geçmiş yıllar ile karşılaştırıldığında STK'ların etkisini nasıl buluyorsunuz?

2. Siyasal partilerin kendiniz ve Roman topluluğu için öneminden bahsedermisiniz?

Siyasal partilerin işlevi olduğunu düşünüyor musunuz? Siyasal partilerin Romanlar ile ilgili politikalarına, uygulamalarına dair bilginiz var mı? Eksikler nelerdir? Odaklanılması gereken alanlar nelerdir? Siyasal temsiliyetin önemli mi? Siyasetten bireysel ve topluluk olarak beklentileriniz? Daha önce bir görev aldınız mı ya da almak ister misiniz? Görev aldığınız süreçte neler yaşadınız? Sizden beklentiler neler olmuştu? Yine görev almak ister misiniz?

3. Yerel yönetimler hakkında düşüncelerinizi paylaşır mısınız?

Yaşadığınız mahallenin muhtarı ile ilişkiniz nasıldır? Yaşadığınız kentin belediyesi, kaymakamı, valisi ile ilişkiniz nasıldır? Ailenizin bu resmi kurumlarla ilişkisinde herhangi bir sorun yaşandığını duyduunuz mu? Yerel yönetimlerin, resmi kurumların Romanların ile ilgili çalışmalarını, Romanlara olan yaklaşımlarını nasıl değerlendirirsiniz? Eksiklikler nelerdir? Öneriler, beklentiler? Ne tür sıkıntılar yaşanmaktadır?

4. Çevrenizdeki olaylara, sorunlara karşı nasıl davranırsınız?

Hangi tür durumlarda ön planda olursunuz? Çevrenizde, mahallenizde sizi nasıl tanımaktadırlar? Çeribaşı kavramı denince akla neler gelir? Günümüzde Çeribaşı olarak nitelenen toplulukta güçlü kişiler var mı hâlâ? Rol model aldığınız kişiler kimlerdir? Kendinizi bir nevi Çeribaşı olarak tanımlar mısınız? Rol model olarak anılmak hakkında ne düşünüyorsunuz? Çevrenizdeki meselelere karşı nasıl bir sorumluluk hissediyorsunuz? Aldığınız kararların, önerilerin çevreniz, topluluğunuz üzerindeki etkisi nasıl? Söz sahibi olmak için neler yapılması gerekiyor? Bu temsiliyetin zorlukları nelerdir?

KİMLİK ve KÜLTÜR

1. Şimdi biraz da “Roman”, “Çingene” tanımlamaları hakkındaki görüşlerinizi almak istiyorum. Bu kavramlardan hangisinin şahsınıza/topluluğunuza yönelik kullanılmasını ya da kullanılmamasını tercih ediyorsunuz?

Benim gibi Roman olmayan kişilerin daha iyi anlaması için bu tercihinizin nedenlerinden bahseder misiniz? Kapsayıcı bir tanım olduğunu düşünüyor musunuz?

2. Roman olmak nasıl hissettir? Türkiye’de Roman olmak ne demektir? Deneyimlerinizi paylaşabilir misiniz?

“Romanım” deyince nasıl bir tepkiyle karşılaşıyorsunuz? Roman kimliğini gizlediğiniz zamanlar oldu mu? Bu gizleme sürecini, çevreyle ilişkilerinizi paylaşabilir misiniz? Destek olanların/olmayanların tepkileri nasıl oldu?

3. Romanların Türkiye’deki ve dünyadaki tarihi hakkında bilgilerinizi paylaşır mısınız?

Türkiye’de her bölgede farklı adlandırmalar var, bunlar hakkında neler düşünüyorsunuz?

4. Romanlar ile ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar hakkındaki düşüncelerinizi alabilir miyim?

Roman vatandaşlar ile ilgili resmî kurumlar, sivil toplum kuruluşları tarafından düzenlenen çalışmalara dair bilginiz var mı? Bu tür proje/faaliyetlerin içinde daha önce rol adınız mı? Bu tür proje/faaliyetlerin Roman topluluğu açısından faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?

5. Günümüzde sahip olunan geleneksel, kültürel adetler ile ilişkilerinizi anlatır mısınız?

Düğünler, nişanlar, bayramlar, festivaller, asker uğurlama, Hıdırellez vb. gibi özel günler? Yazılı, sözlü metinler, efsaneler, mitler hakkında fikir sahibi misiniz? Romanların konuştuğu bir dil var mı? Aile büyüklerinizden Romanların tarihi ile ilgili daha önce bir bilgi aktarımı oldu mu? Siz çocuklarınıza bu tür bir kültürel-bilgi aktarımı sunuyor musunuz? “Eskiden olan ancak günümüzde artık yok olan” adetler, töreler veya alışkanlıklara dair düşüncelerinizi de alabilir miyim?

AYRIMCILIK İLE MÜCADELE

1. Sorularımızın son kısmına gelmiş bulunuyoruz. Sakıncası yoksa, eğer yaşadığınız, karşılaşmış olduğunuz, unutamadığınız dışlanma ile ilgili anılarınızdan bahseder misiniz?

Nerede, ne zaman, hangi koşullarda meydana gelmişti? Sizin üzerinizdeki etkisi, sonraki yaşamınıza etkisi nasıl olmuştu? Hislerinizi hatırlıyor musunuz? Bu ve bunun gibi tutumlar ile nasıl mücadele ettiniz? Nasıl başa çıktınız? Sürekli sizin ya da yakınlarınızın başınıza geliyor mu bu tür olaylar?

2. Dışlanma ya da ayrışma duygusunu nasıl, ne oldu da hissettiniz? Bununla nasıl mücadele ettiniz?

Sizce hâlâ ayrımcılık sürüyor mu? Romanların hangi alanlarda daha çok ayrımcılığa maruz kaldığını düşünüyorsunuz?

3. Toplumsal hayatın hangi alanlarında Roman olmak ile ilgili problemler olduğunu düşünüyorsunuz?

Sizce, çocukluğunuzda toplumda karşılaştığınız bu ayrımcı tutumlar siz eğitimde, meslekte, siyasette yükseldiğiniz/ilerlediğiniz zamanlarda dahi devam etti mi?

4. Hayatınızda kritik eşikleri paylaşıyor mısınız? Bu eşikleri nasıl aştınız?

Nasıl deneyimlediniz? Hatırladığınız toplumsal engeller nelerdi, bunlar nasıl aşıldınız/aşamadığınız zamanlar oldu mu? Bunlarla mücadele nasıl bir strateji geliştirdiniz? Bireysel mi, yoksa kurumsal oluşumlarla (STK vb.) mı mücadeleyi tercih ettiniz? Toplumsal olarak belirli bir konumda olmanıza rağmen ayrımcılık, dışlanma duygusuna dair hâlâ nelerin değiştiğini/değişmediğini düşünüyorsunuz? Toplumda yükselmek, başarılı olmak ya da “bir yerlere gelmek” sizce bu ayrımcılık ile mücadelede, önyargıların aşılmasında etkili mi?

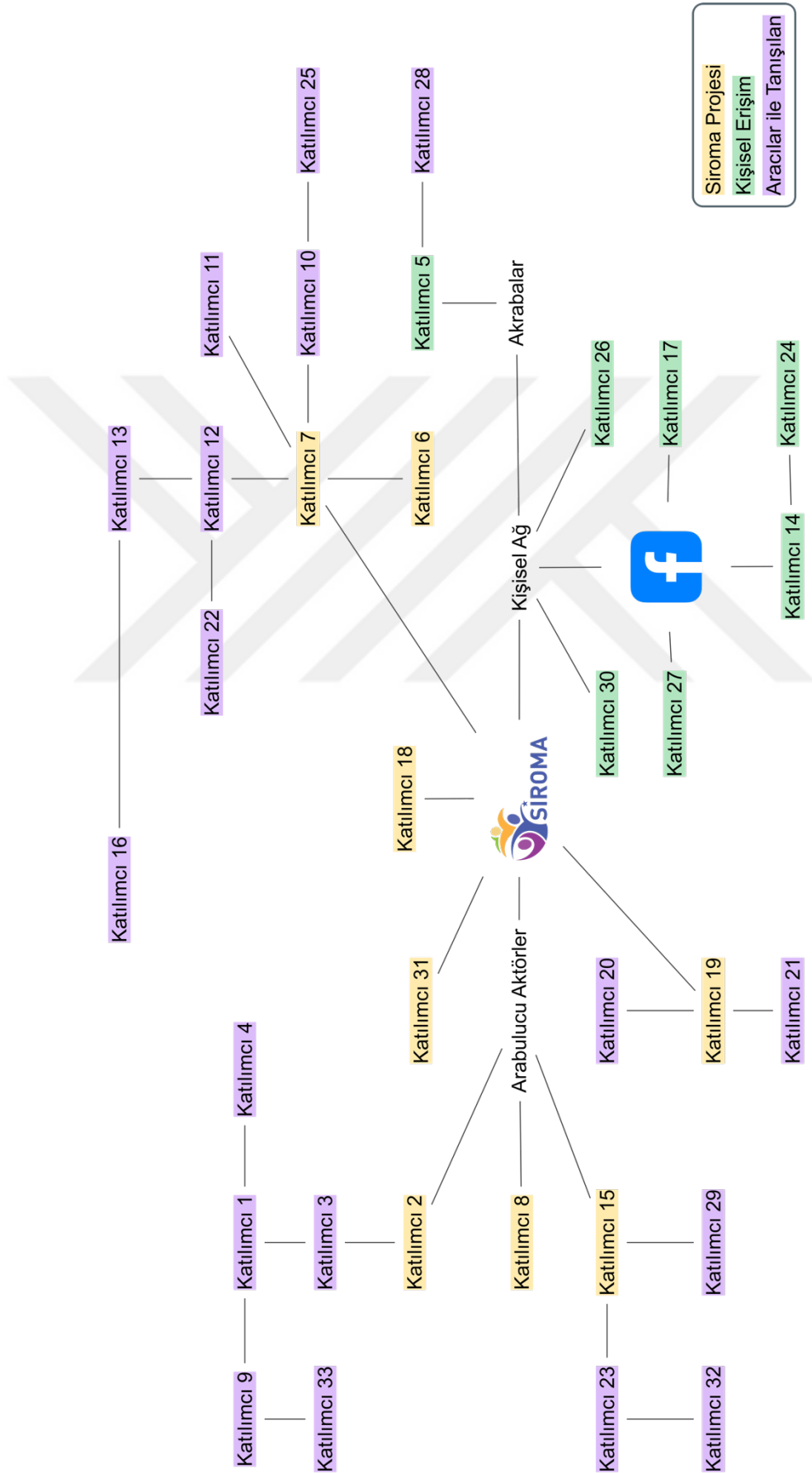
5. Sizi örnek alacak Roman gençlere, bireylere önerileriniz neler olur?

Toplumsal yaşamlarında neye odaklanmaları gerekir? Hangi sosyal ilişkileri güçlendirmeleri gerekir? Ayrımcılık duygusu ile karşı karşıya kaldıklarında nasıl bir yol benimsemelidirler? Bu konularda tavsiyeleriniz Roman topluluğu için oldukça kıymetlidir.

EK-5: Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Faaliyet Alanı	Medeni Durum	Evlilik Yaşı	Eğitim Düzeyi	Meslek/iş	Sektör	Gelir Düzeyi	Alte Zanaatı	Doğum Yeri (il)	Ev Sahipliği	Oturma Bölgesi (Ev)	Görüşme Süresi (dk)
Katılımcı 1	Erkek	38	Sivil Toplum	Boşanmış	25	Lisans	Tekniker	Özel Sektör	Düşük	Demirçilik	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-içi	231
Katılımcı 2	Erkek	45	Sivil Toplum	Evli	23	Lise	İşçi	Belediye	Düşük	Sepetçilik	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-içi	98
Katılımcı 3	Erkek	47	Sivil Toplum	Evli	24	Lise	İşçi	Belediye	Düşük	Supürgecilik	İstanbul	Kendisine ait	Mahalle-içi	121
Katılımcı 4	Erkek	52	Sivil Toplum	Evli	20	Lisans	Emekli	Kamu Çalışanı	Orta	Bohçacılık	Ankara	Kendisine ait	Mahalle-dışı	181
Katılımcı 5	Erkek	64	Siyaset	Boşanmış	16	İlkokul	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Sepetçilik	Manisa	Kendisine ait	Mahalle-içi	165
Katılımcı 6	Erkek	44	Ticaret	Evli	21	İlkokul	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Pazararılık	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	268
Katılımcı 7	Erkek	45	Ticaret	Evli	17	Lise	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Pazararılık	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	213
Katılımcı 8	Erkek	40	Kamu	Evli	30	Lise	Şef	Belediye	Orta	Müzişyenlik	İstanbul	Kendisine ait	Mahalle-içi	158
Katılımcı 9	Erkek	45	Sivil Toplum	Evli	18	Lisans	Sivil Toplum	Sivil Toplum	Orta	Sepetçilik	Çanakkale	Kendisine ait	Mahalle-içi	202
Katılımcı 10	Erkek	40	Ticaret	Evli	15	Okul yok	Ticaret	Tarım	Orta	Sepetçilik	Balıkesir	Kira	Mahalle-içi	207
Katılımcı 11	Erkek	66	Ticaret	Evli	17	Ortaokul	Sepetçilik	Özel Sektör	Orta	Sepetçilik	Çanakkale	Kendisine ait	Mahalle-içi	178
Katılımcı 12	Erkek	59	Sivil Toplum	Evli	19	İlkokul	Emekli	Kamu Çalışanı	Orta	Kalaycılık	İzmir	Kira	Mahalle-içi	202
Katılımcı 13	Erkek	56	Siyaset	Evli	23	Ortaokul	Ticaret	Özel Sektör	Orta	Demirçilik	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-içi	130
Katılımcı 14	Erkek	60	Sivil Toplum	Evli	18	İlkokul	Ticaret	Özel Sektör	Orta	Pazararılık	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	207
Katılımcı 15	Erkek	53	Sivil Toplum	Evli	23	Lisans	Ticaret	Özel Sektör	Orta	Sepetçilik	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	166
Katılımcı 16	Erkek	60	Siyaset	Evli	19	Lise	Bürokrat	Kamu Çalışanı	Yüksek	Hamallık	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-içi	47
Katılımcı 17	Erkek	38	Sivil Toplum	Evli	26	Lise	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Çiftçilik	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-içi	156
Katılımcı 18	Erkek	54	Eğitim	Evli	19	Lisans	Öğretmen	Kamu Çalışanı	Orta	Müzişyenlik	Balıkesir	Kira	Mahalle-dışı	158
Katılımcı 19	Erkek	53	Siyaset	Evli	19	Lise	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Sepetçilik	İstanbul	Kendisine ait	Mahalle-içi	218
Katılımcı 20	Erkek	48	Müzik	Evli	19	İlkokul	Müzişyen	Özel Sektör	Yüksek	Müzişyenlik	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	98
Katılımcı 21	Erkek	48	Müzik	Evli	17	Ortaokul	Müzişyen	Özel Sektör	Yüksek	Müzişyenlik	Balıkesir	Kendisine ait	Mahalle-dışı	135
Katılımcı 22	Erkek	44	Eğitim	Boşanmış	34	Yüksek Lisans	Öğretim Görevlisi	Özel Sektör	Orta	Müzişyenlik	Kırklareli	Kendisine ait	Mahalle-dışı	136
Katılımcı 23	Erkek	47	Kamu	Evli	25	Lisans	Memur	Kamu Çalışanı	Orta	Demirçilik	Tekirdağ	Kendisine ait	Mahalle-dışı	152
Katılımcı 24	Kadın	60	Kamu	Boşanmış	23	Yüksek Lisans	Emekli	Kamu Çalışanı	Orta	Çiftçilik	Tekirdağ	Kendisine ait	Mahalle-dışı	175
Katılımcı 25	Kadın	38	Kamu	Boşanmış	23	Yüksek Lisans	Hemşire	Özel Sektör	Orta	Çiftçilik	Edirne	Kira	Mahalle-dışı	208
Katılımcı 26	Kadın	26	Sivil Toplum	Bekar	-	Yüksek Lisans	Psikolog	Özel Sektör	Orta	Çiftçilik	İstanbul	Kira	Mahalle-dışı	108
Katılımcı 27	Erkek	57	Siyaset	Evli	26	Ortaokul	Emekli	Özel Sektör	Orta	Supürgecilik	Kocaeli	Kendisine ait	Mahalle-içi	161
Katılımcı 28	Erkek	44	Hukuk	Evli	14	Lisans	Avukat	Özel Sektör	Yüksek	Sepetçilik	İsparta	Kendisine ait	Mahalle-dışı	169
Katılımcı 29	Erkek	51	Ticaret	Evli	23	İlkokul	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Elekçi	Aydın	Kendisine ait	Mahalle-içi	161
Katılımcı 30	Erkek	70	Sivil Toplum	Evli	18	İlkokul	Emekli	Özel Sektör	Düşük	Tütünçülük	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-içi	138
Katılımcı 31	Erkek	43	Siyaset	Evli	34	Lisans	Milletvekili	Kamu Çalışanı	Yüksek	Müzişyenlik	İzmir	Kendisine ait	Mahalle-içi	61
Katılımcı 32	Erkek	51	Siyaset	Evli	14	Ortaokul	Ticaret	Özel Sektör	Yüksek	Demirçilik	Edirne	Kendisine ait	Mahalle-içi	178
Katılımcı 33	Erkek	61	Kamu	Evli	18	Lisans	Emekli	Belediye	Orta	Müzişyenlik	Samsun	Kendisine ait	Mahalle-içi	182

EK-6: Kartopu Örneklemme Erişim Ağı

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Manisa Soma’da tamamladı. Lisans eğitimini 2011 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde, yüksek lisans eğitimini ise aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı’nda 2014 yılında Prof. Dr. Fahri Çakı’nın danışmanlığında “Gündelik Hayatta Kaotik Kurumsallaşmalar” başlıklı tez çalışması ile tamamladı. 2018 yılından itibaren Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Etnik topluluklar (Romanlar/Çingeneler), sosyal hareketlilik, sosyal dışlanma, afet sosyolojisi ve ekoloji, doğa ve hayvan hakları başlıca çalışma alanlarıdır.